ڕۆڵی

مستەفا بارزانی

لە پێشەوایەتیکردنی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیدا (١٩٤٣-١٩٧٩)

د. قارەمان حەیدەر رەحمان

هەولێر- کوردستان

٢٠٢٤

❖ ناوی کتێب : **ڕۆڵی مستەفا بارزانی لە پێشەوایەتیکردنی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیدا (١٩٤٣-١٩٧٩)**
❖ نووسینی: د. **قارەمان حەیدەر ڕەحمان**
❖ بابـــەت: **توێژینەوەی مێژوویی**

❖ دیزاینی ناوەڕۆک و بەرگ: **خەلیل هیدایەت مام شێخ**
❖ تیراژ : **١٠٠٠ دانە**
❖ چاپ: یەکەم: **٢٠٢٤**
❖ شوێنی چاپ: **چاپخانەی ڕۆژهەڵات-هەولێر**

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان /هەرێمی کوردستان
ژمارە سپاردنی (١٩٠) ی ساڵی ٢٠٢٤/ پێدراوە

پێشکەشە بە

ڕێبەری نەتەوەیی و هەڵگری ئاڵای کوردستان

سەرۆک مەسعود بارزانی

ئەم کتێبە لە بنەڕەتدا تێزێکی دکتۆرایە

لە مێژووی نوێ و هاوچەرخ، ساڵی ٢٠٢٣

پێشکەشی کۆلێژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین کراوە.

پێشەکی

بزاڤی ڕزگــاریخوازیی نەتەوەیی کورد، بە درێژایی مێژووی خۆی، چەنـدین سـەرکردەی دیاری بەخۆیەوە بینیوە، بەڵام هیچ یەکێک لەمانە، ئەوەندەی مسـتەفا بارزانی، لە ڕێبەرایەتیکردنی ئەو بزاڤە بەردەوام نەبووە. هۆکارەکەشـی دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی هەوڵەکانی ئەم ڕێبەرە لە خەباتی نەتەوەییدا، بۆ بەدیهێنانی ئامانج و داخوازییە سـیاسـی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان، بەشـێوەیەکی لۆژیکی و ڕاسـتینەیی، کە لەگەڵ هەلومەرجی سیاسـی و واقیعی ناوچەکەدا بگونجێت. لەڕووی سـیاسـی، داخوازییە نەتەوەییەکانی، لە فۆرمی ئۆتۆنۆمی لەچوارچێوەی عێراقێکی دیموکراتیدا چڕکردەوە، بۆ مسۆگەرکردنی بەشداری کارای نەتەوەی کورد لە جومگە سەرەکییەکانی دەسەڵاتی سیاسی، و لەڕووی ئابوورییشەوە، وێڕای جەختکردنەوەی، بۆ دیاریکردنی پشکی کورد لە داهاتی نەوت و سەرچاوە سروشتییەکان، کاریکرد بۆ سـوودمەندبوونی خەڵکی کوردسـتان لە موڵکی گشـتی، بە پشـتگیریکردن لە جێبەجێکردنی یاسای چاکسازی کشتوکاڵی. لەڕووی کۆمەڵایەتییشەوە، خەباتیکرد بۆ کاڵکردنەوەی جیاوازیی چینایەتی و پاراسـتنی زمان و ئەدەب و کەلتوور و وەرچەرخانی کۆمەڵگەی کوردی، لە کۆمەڵگەیەکی کشتیاریی گۆشەگیر لە بازنەیەکی تەسکی ناوچەیی و هۆزایەتی، بۆ کۆمەڵگەیەکی هۆشیار بە بیری نەتەوایەتی.

ئەم کتێبە بەناوونیشـانی (ڕۆڵی مسـتەفا بارزانی لە پێشـەوایەتیکردنی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردییدا ١٩٤٣-١٩٧٩)، لە بنجدا هەوڵێکی زانسـتییە بۆ بەرجەستەکردنی کۆششەکانی ئەم ڕێبەرە و دیاریکردنی کاریگەرییەکانیەتی لەسەر بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد، ئەمەش بۆ پڕکردنەوەی ئەو بۆشـاییەی کە لە بواری نووسینی لایەنی شارستانی و هزری نەتەوەیی و ئاراستەی نیشتمانی ئەم ڕێبەرە کوردەدا هەیە.

کارێکی لەمجۆرە بەرپرسـیارێتی زۆری تێدایە، بۆیە لەلایەن توێژەران، کەمتر لە چوارچێوەی لێکۆڵینەوەیەکی زانستی مێژووییدا کاری لەسـەر کراوە. زۆربەی ئەو لێکۆڵینەوانەی تا ئێستا لەبارەی ئەم سـەرکردەیە و تەنانەت شـۆڕشـی کورد لەم ماوەیەدا ئەنجام دراون، زیاتر دەچنە چوارچێوەی گێڕانەوەی ڕووداوەکان و کەمتر پەرژاونەتە سەر لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەی بنەماکانی هزری سیاسی ئەم ڕێبەرە و دیاریکردنی شـوێنپەنجەی ئەو بەسـەر بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیدا لە هەموو بوارەکاندا.

ئەم کتێبە دابەشـی سـەر پێنچ بەش کراوە، کە هەریەکێک لەم بەشـانە، چەند تەوەر و باسـێکیان لەخۆ گرتووە. بەشـی یەکەم، بەناوونیشـانی (ژیان و کەسـایەتی مسـتەفا بارزانی) هاتووە، لە دوو تەوەر پێکدێت ، هەر تەوەرێکیشـیان بۆ سـەر چەند باسـێک دابەشـکراوە. لە تەوەری یەکەمدا، بەپوختی باسـی قۆناغەکانی ژیانی مسـتەفا بارزانی کراوە، لە ساتی لەدایکبوونی لە (١٤ی ئاداری ١٩٠٣) تا مردنی لە (١ی ئاداری ١٩٧٩). لەو ماوەیەدا بارزانی سـەرباری ژیانی ئاڵۆزی بەهۆی ڕاگواسـتنی زۆرەملێ و دوورخرانەوەی لەزێدی خۆی لە سـەرەتاکانی تەمەنی خۆیدا، بەڵام هیچ کات دەستبەرداری ئەو بنەمایانە نەبوو، کە لەبیر و بزووتنەوەی چاکسازیخوازی شێخانی بارزان سـەرچاوەی گرتبوو. لەتەوەری دووەمیشـدا دەچینە سـەر باسـکردنی لایەنە جیاواز و تایبەتمەندییە کەسـێتییەکانی ئەم ڕێبەرە. بە شـێوەیەکی گشـتی لەم بەشـەدا سوودمان لە بیروڕای یار و نەیارانی ئەم سەرکردەیە وەرگرتووە.

لەبەشـــی دووەمی کتێبەکەدا، کە بەناوونیشـانی (ڕۆڵی مسـتەفا بارزانی لەگەشـــەپێدانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیدا) هاتووە، بە دوو تەوەر باس لە ڕۆڵی ئەم ڕێبەرە کراوە لە گەشـــەپێدانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی، وەک باسـکردنی ڕۆڵیان لە دامەزراندنی پارت و ڕێکخراوی سـیاسـی، سـەرباری تەرخانکردنی تەوەرێکی دیکە، بۆ باسـکردنی کۆشـشـەکانیان بۆ دامەزراندنی هێزی سـەربازی ڕێکخراوی نیشـتمانی. لەهەر یەکێک لەم باسـانەدا، تیشـک خراوەتە سـەر ئەم وەرچەرخانە مێژووییەی، کە لە ئەنجامی هەوڵەکانی بارزانی، بە هاوکاری هێزە نیشتمانپەروەرە کوردەکانی باشوور و ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای کوردستان هاتوونەتە کایەوە. لە ڕاستیدا بارزانی لە قۆناغی نوێی سیاسی دوای جەنگی دووەمی جیهانی، بۆ ئەوەی بناغەیەکی نوێ بۆ بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کوردی دابنێ، لەسەری پێویسـت بوو لەگەڵ کەسـایەتی و پارت و ڕێکخراوە کوردییەکان هاوکاربێ، بۆ ئەوەی بزاڤەکە لە سـنووری بەرتەسـکی ناوچەیی دەربهێنێ و کاربکات بۆ ئەوەی ڕێبەرایەتی ئەم بزاڤە بخاتە ئەسـتۆی پارتێکی سـیاسـی، جیاواز لەو جووڵانەوانەی پێشـتر ڕێبەرانی ئایینی و سـەرۆک هۆزەکان پێشـڕەوییان دەکرد، بە ئامانجی یەکخستنی خەباتی نەتەوەیی.

بزاڤی نەتەوەیی کوردی و قۆناغەکانی گەشـەکردنی لەسـەردەمی پێشـەوایەتی مسـتەفا بارزانی و هەوڵدان بۆ هەڵگرتنی ئاسـتەنگ و ئاریشـەکانی بەردەمی، بەشـی سێیەمی کتێبەکەی بەناوونیشانی (ڕۆڵی مستەفا بـارزانی لە گەشەپێدانی هزری نەتەوەیی) پێکهێناوە. کە ڕەنگە بابەتی لەم شـێوە، زیادبوونێک بێت لە نووسـینەوەی ژیانی ئەم کەسـایەتییەدا. لەم بەشـەدا، کە دابەشـی سـەر سێ تەوەر بووە، باس لە هەوڵەکانی مستەفا بارزانی کراوە بۆ یەکخستنی کۆمەڵگەی کوردی، لە ڕێگای ئامراز

و میکانیزمەکانی، وەک پاراستنی زمان و ئەدەب و شوناسی کوردی، کە دواجار لەڕێککەوتنامەی (١١ی ئاداری ١٩٧٠) بەتەواوی چەسپێنرا.

بابەتێکی دیکەی کتێبەکە، کە لە بەشی چوارەم بەناوونیشانی (هەڵویستی مستەفا بارزانی بەرامبەر سیاسەتەکانی دەسەڵاتدارانی عێراق) هاتووە، سێ تەوەری جیا جیا لەخۆ دەگرێ. لەتەوەری یەکەمدا، تیشک خراوەتە سەر سیاسەتەکانی حکومەتی عێراق بەرامبەر دۆزی کورد و دابەشی سەر چوار قۆناغ کراوە، چونکە لەم ماوەیەدا، واتە لە ماوەی سالانی (١٩٥٨-١٩٧٥)دا، چەند حکومەتێک بەدوایەکدا هاتوون. کە هەریەکیان بە شێوازێکی سیاسی جیاواز، ڕووبەڕووی داخوازییە نەتەوەییەکانی گەلی کورد بوونەوە، ئەگەرچی هەموویان لە هێڵی گشتیدا هاوشێوەن، لە تەوەری دواتردا کە باسی دووەمە، تیشک خراوەتە سەر سیاسەتی پەرتکە و زاڵبەی حکومەتی عێراق. لەم سۆنگەوە سەرەتا باس لە ڕۆڵی مستەفا بارزانی کراوە، لە پارێزگارییکردن لە تەبایی و برایەتی نێوان کورد و عەرەب لە عێراقدا. پاشان لە باسێکی دیکەدا، ڕۆشنایی خراوەتە سەر ڕۆڵی بارزانی لە کاڵکردنەوەی کاریگەرییەکانی سیاسەتی حکومەتی عێراق بۆ لێکترازاندنی نێومالی کورد، لە ڕێگای تەیارکردنی هۆزە کوردییەکان، لەدژی یەکتری و لە دژی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد. لە باسی دواتردا، ئاماژە بە ڕۆڵی بارزانی کراوە لە شکستپێهێنانی سیاسەتی حکومەتە عێراقییەکان و پشتگیری کردنیان لە هەڵوەشاندنەوە و لێکترازاندنی ڕیزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان. هەر لەم بەشەدا، تەوەرێک تەرخانکراوە، بۆ لێکۆڵینەوە لە ڕۆڵی مستەفا بارزانی لە ڕووبەڕووبوونەوەی سیاسەتەکانی حکومەتی عێراق بەرامبەر بە گەلی کورد لە ڕووی ئابووری و کۆمەلایەتی و ڕۆشنبیری.

دوا بەشی کتێبەکە، کە بەشی پێنجەمە، بەناوونیشانی (بارزانی و پەیوەندییە دەرەکییەکانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد) ، تەرخانکراوە بۆ باسکردنی پەیوەندییە دەرەکییەکانی مستەفا بارزانی و شۆڕشی کورد، لەگەڵ هەریەک لە وڵاتانی وەک ئێران و میسر و سۆڤیەت و ئەمریکا و ئیسرائیل. دیارە مستەفا بارزانی لەماوەی پێشەوایەتیکردنی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی، زیاتر لەگەڵ ئەم وڵاتانە لە پەیوەندی ڕاستەوخۆی سیاسی و سەربازیدا بوو، بەهۆی بەرژەوەندی ئەم وڵاتانە لەگەڵ کورد، بۆ لاوازکردنی پێگەی سیاسی و سنووردارکردنی توانا سەربازییەکانی حکومەتی عێراق.

دواجار لە ڕێگای خستنەڕووی چەند ئەنجامێک، هەوڵ دراوە زانیاری نوێ سەبارەت بە کاریگەریی ڕۆڵی مستەفا بارزانی و کۆششەکانی لەپێناو سەرخستنی دۆزی کورد بەچەند خاڵێک بخرێتەڕوو.

لەم کتێبەدا سود لە چەندین سەرچاوەی جۆراوجۆر وەرگیراوە، بەڵام لە ڕووی گرنگی و بایەخەوە، زۆرترین سوود لە بەڵگەنامە بڵاونەکراوەکانی حکومەتی عێراق سەردەمی پادشایەتی بینراوە، کە زانیاری ووردی نەبینراویان تێدابوو. ئەم بەڵگەنامانە نووسراوی فەرمی فەرمانگەکانی پۆلیسی عێراق و لیواکانی هەولێر و سلێمانی و موسڵ و ڕێپیدراوی عێراق لە تاران بوون. ئەمە وێرای بەکارهێنانی ژمارەیەکی زۆر لە بەڵگەنامەکانی حکومەتی ئەمریکا، کە بەشێکیان دەگەڕێنەوە بۆ باڵیۆزخانەکانی ئەم دەوڵەتە لە ئێران و عێراق، بەشێکی دیکەیان، لە ئاژانسی هەواڵگری و وەزارەتی دەرەوەی ئەم وڵاتەدا دەرچوونە. لەگەڵ چەندین بەڵگەنامەی دیکەی وەزارەتی دەرەوەی حکومەتەکانی بریتانیا و ئوسترالیا و فەرەنسا، کە چەندین لایەنی شاراوەی بابەتەکەمان بۆ ڕوون دەکەنەوە، بەشێکی ئەم بەڵگەنامانە لە خانەی کتێب و بەڵگەنامەی نیشتمانی لە شاری بەغدا و لە ڕێگای پێگەی ناوەندە سیاسییەکانی ئەم وڵاتانە و بەشێکی دیکە لە ڕێگەی کتێبە بەڵگەنامەییەکانەوە بەدەست کەوتوون. وەک کتێبی (ڕاپەڕینەکانی بارزان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکومەتی فەرەنسا و بریتانیا ١٩٣١–١٩٤٩)، کە (د. نەجاتی عەبدوڵڵا) ئامادەی کردووە. لەگەڵ کتێبی (کورد و کوردستان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی حکومەتی فەرەنسا و بریتانیادا ١٨٧٩–١٩٦٣)، ئەمیش لەلایەن (د. نەجاتی عەبدوڵڵا) لە زمانی فەرەنسییەوە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی. هەروەها بەشی دووەمی کتێبی (الكورد في وثائق الارشيف الوطني البريطاني ١٩٥٨–١٩٦٩)، کە (شێرکۆ حەبیب) وەریگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی و کتێبەکەی (محمد علی سلطانی) بەناوونیشانی(اوضاع سياسي اجتماعی تاريخی ايل بارزان) ، ئەمانیش بەڕادەی خۆیان دوو سەرچاوەی دیکەی گرنگ بوون، چونکە زانیاری بایەخداریان لەسەر خەباتی سیاسی و سەربازی مستەفا بارزانی خستۆتەڕوو.

بەشێکی دیکەی ئەم سەرچاوانەی سوودیان لێوەرگیراوە، چاپکراوە حکومی و حزبییەکانن، کە هاوشێوەی بەڵگەنامەکان، بەهایەکی زانستی بەرزیان هەیە بۆ هەر توێژینەوەیەکی ئەکادیمی. سەبارەت بە چاپکراوە حکومییەکان، کە بەشێوەیەکی سەرەکی لە یاسا و مەرسومەکانی حکومەتی عێراق پێکهاتوون، بریتین لە بڕیارەکانی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی عێراق، لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩٦٨–١٩٧٧). وێرای سوود وەرگرتن لە یاسای خۆماڵیکردنی نەوت لە ساڵی ١٩٧٢ و پەسەندی پەیماننامەی دۆستایەتی و هەماهەنگی نێوان عێراق و سۆڤیەت ساڵی ١٩٧٢ و یاسای ژمارە(١١٧)ی چاکسازی کشتوکاڵی ساڵی ١٩٧٠ و یاسای ژمارە(٣٣)ی ساڵی ١٩٧٤ی ناوچەی ئۆتۆنۆمی لە کوردستان . لە چاپکراوە حزبیەکانیش سوود لە یاداشتی بارزانی بۆ کۆمەڵەی نەتەوە یەکگرتووەکان وەرگیراوە، کە لە تشرینی

یەکەمی ساڵی ١٩٦٩دا ئاڕاستەی سکرتێری ڕێکخراوەکەی کردووە و لەلایەن بەشی ڕاگەیاندنی پارتی دیموکراتی کوردستان بڵاوکراوەتەوە. هەروەها کێشەی زەوییە کشتوکاڵییەکان لە کوردستانی عێراقدا، کە لێکۆڵینەوەیەکە لەلایەن مەکتەبی ناوەندیی دیراسات و توێژینەوەی پارتی دیموکراتی کوردستان ئەنجامدراوە. سەرباری سوود وەرگرتن لە بڵاوکراوەیەکی حزبی دیکەی بەناونیشانی(طريق الحركة التحررية الكردية، التقرير السياسي المصادق عليه من قبل كونفرانس الحزب المنعقد في اب ١٩٧٦)، ئەمەش ڕاپۆرتێکی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستانە، کە لە کۆنگرەی نۆیەمی پارتەکە پەسەندکرا، دوای ئەوەی لە تشرینی دووەمی ١٩٧٩ بەسترا.

گۆڤار و ڕۆژنامە هاوسەردەمەکانی ئەم ماوە مێژووییەش، کە لەم کتێبەدا بەکارهاتوون، بایەخێکی زۆریان هەبوو بۆ ئەم بابەتە، ئەوانیش بە زمانەکانی کوردی و عەرەبی و عیبری و فارسی و ئینگلیزی و فەرەنسی و ڕووسی سوودیان لێوەرگیراوە، بەتایبەت ڕۆژنامەکانی (نیویۆرک تایمز)ی ئەمریکی و (لۆمۆند)ی فەرەنسی و (پراڤدا)ی سۆڤیەتی و (داڤار) و (مەعاریف)ی ئیسرائیلی و (الاهرام) ی میسری و (النهار)ی لوبنانی و (الدستور)ی ئوردنی و ڕۆژنامەکانی وەک (اطلاعات) و (کیهان) و گۆڤارەکانی (کوهستان) و (اسیای جوان) و (تهران مصور) و (خواندنیها) و (سپيدة و سیاه)ی ئێرانی. لەگەڵ ژمارەیەکی زۆری ڕۆژنامەکانی عێراق وەک (الزمان) و (الثورة) و (الجماهير) و (الجمهورية)و (الحرية) و (الشعب) و (الفجر الجديد) و (المنار)، لەگەڵ بەشێکی گۆڤار و ڕۆژنامەکانی شۆڕشی کورد لە نموونەی ڕۆژنامەکانی (ڕزگاری) و (خەبات) و (التاخي) و (خەباتی کوردستان) و (برایی) و (برايەتی) و (دەنگی پێشمەرگە) و (صوت كردستان) و گۆڤارەکانی(برايەتی) و (دەنگی کوردستان) و (ڕزگاری)، کە بە هەردوو زمانی کوردی و عەرەبی لەم کتێبەدا سوودیان لێ وەرگیراوە. شیاوی باسە ڕۆژنامە ئێرانییەکان، بەگشتی لە ڕێگەی کتێبی (برتارک توفان) کە (بارام وەلید بەگی)ی ئامادەی کردووە، سوودیان لێ وەرگیراوە. لەگەڵ ئەوەشدا سوود لەو کتێبانە وەرگیراوە، کە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانیان لە بەرگێک یان چەند بەرگێکدا کۆکردووەتەوە، هەروەها لێکۆڵینەوەیان لەسەر کردووە و ئیندێکسیان بۆ دروست کردووە، لەوانەش: (خەبات ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان (نیسانی ١٩٦٢_ کانونی دووەمی ١٩٦٤)ی نەوزاد عەلی ئەحمەد و (١١ ژمارەی دەگمەنی ڕۆژنامەی خەبات ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستانی یە)ی جەمال خەزنەدار و کتێبی (صوت الأكراد-دەنگی کورد یەکەمین ڕۆژنامەی سیاسیی کوردیی سەربەخۆیە) و هەروەها (ڕزگاری گۆڤاری برایەتی کورد و عەرەبە یانی چی؟) لە ئامادەکردنی عەبدوڵڵا زەنگەنە و کتێبی (برایەتی

١٩٧٠-١٩٧١/ دووەمین گۆڤاری سیاسی ئاشکرای پارتی دیموکراتی کوردستان) لە ئامادەکردنی ئاری نانەکەلی.

هەر لەم تێزەدا یادداشت و بیرەوەرییەکانی کەسایەتییە سیاسی و پلەدارە سەربازی و هەوالگرییەکانی کورد و عێراق و ئێران و سۆڤیەت و ئیسرائیل، بە زمانی جۆراوجۆر سوودیان لێ وەرگیراوە. بۆ نموونە بە زمانی کوردی سوود لە یاداشتەکانی عزەت سلێمان بەگ، بەناوونیشانی(شانێک بەبنباری نیشتمانەوە/ ژینواری عزەت سلێمان بەگ دەرگەلەیی) وەرگیراوە. هەروەها سوود لە (بیرەوەرییەکانی زرار سلێمان بەگ دەرگەلەیی) و (وێستگەکانی ژیانی محسن دزەیی) و (دیداری تەمەنی جەلال تالەبانی) وەرگیراوە، ئەگەرچی ئەمەی دواییان لەلایەن خودی تالەبانی نەنووسراوە، بەڵام ئامادەکاری کتێبەکە (سەلاح رەشید) دەڵێت چاوپێکەوتنێکی درێژە لەگەڵیدا، کە دواتر چاپی کردووە و تیایدا هەرچەندە ناوبراو زۆر لایەنی گرنگی ئەم سەرکردەی باسکردووە، بەڵام بەگشتی بەشێوەیەکی نەیارانە باسی بارزانی کردووە. بۆیە هەوڵمانداوە ئەو نووسینانەی لایەنی نەرێنی بارزانیان باسکردووە لەڕووی زانستییەوە شەنوکەویان بکەین، هەروەکو کتێبەکەی (فاضل البراک) یش، کە بەناوونیشانی (مصطفى البارزاني الاسطورة والحقيقة) نووسراوە. هاوکات بە زمانی عەرەبی سوود لە کتێبی (أيام لا تنسى) وەرگیراوە، کە یادداشتەکانی سەرۆکی ئەرکانی پێشتری لە شکری عێراقی(أبراهيم فيصل الانصاري)یە، هەروەها بیرەوەری جێگری سوپا سالاری پێشووی عێراق (أسماعيل تايه النعيمي) بەناوونیشانی (تجربتي في القيادة). بەشێوەیەکی گشتی یاداشتی فەرماندە سەربازییەکانی حکومەتی عێراق، لەبەرئەوەی لەسەردەمی حزبی بەعس لە عێراقدا نووسراون، هەموو زانیارییەکانیان وەک خۆیان نەخستووەتەڕوو، بەڵکو کەموکوڕی زۆریان تێدایە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سەرچاوەیەکی مێژوویی سوود بەخش بوون، بەتایبەتی لە ڕووی سەربازییەوە. لەبەرئەوەی وێنایەکی نزیکی دۆخی شۆڕشی کوردیان کردووە.

هەر لە نێو ئەم یادداشتانەی وەک سەرچاوەی ڕەسەن سوودیان لێوەرگیراوە، پێویستە ئاماژە بە یادداشتەکانی(عصمت شريف وانلى) بکەین، بەناوونیشانی(من مذكرات عصمت شريف وانلي). لەبەرئەوەی نووسەر لە ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٦٤-١٩٦٦) وەک باڵیۆزی شۆڕش بووە لە ڕۆژئاوای ئەورووپا و نزیک بووە لە سەرچاوەی بڕیاری سیاسی کورد. بەو هۆیەوە لە کتێبەکەیدا ژمارەیەکی زۆری بەڵگەنامە و ڕاستی مێژوویی خستۆتەڕوو. سەرباری سوود وەرگرتن لە بەرگی سێیەمی یادداشتەکانی وەزیری دەرەوەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا (هنری کسنجەر) بە ناوونیشانی(سنوات التجديد). نووسەری ئەم کتێبە بە پشت بەستن بە

بەڵگەنامەکانی ژێر دەسـتی، زانیاریووردی لەسـەر پەیوەندی حکومەتەکەی بە شۆڕشی کورد و مستەفا بارزانی باسکردووە .

وێڕای ئەوانە، سودی زۆر لە یادداشتەکانی ئەفسەری هەواڵگری سۆڤیەت (پاڤێل سـودوپلاتۆڤ) بە ناوونیشـانی (بیرەوەریی شـاهیدێکی مەترسـیدار) وەرگیراوە. ئەم سـەرچاوەیە زانیاری پڕ بایەخی لەسـەر پەیوەندیەکانی سـۆڤیەت و بارزانی لەماوەی نێوان سـاڵانی (١٩٤٧-١٩٦٣) لەخۆ گرتووە. بە تایبەتی کە نووسـەر لەم کتێبەدا جگە لەم زانیارییانەی لەسـەر مسـتەفا بارزانی و بارزانییەکانی یاوەری خسـتووەتەڕوو، تـایبەتمەنـدییە کەسـییەکانی بـارزانی بە ووردی لە چەنـد لاپەڕەیەکی کتێبەکەیـدا باسکردووە.

لە کۆششە زانستیەکانیش، بەزمانی ئینگلیزی سوود لە تێزی دکتۆرای مایکل ج. لورتز(Michael G. Lortz) بەناوونیشـانی (willing to Face Death: A History of Kurdish Military Forces- the Peshmerga - From the Ottoman Empire to Present-Day-Iraq) وەرگیراوە، کە لە ساڵی ٢٠٠٥ پێشکەشی زانکۆی فلۆریدای لە ئەمریکـا کراوە. ئەم تویژەرە، لەم تێزە بـاس لە مێژووی هێزی پێشـمەرگەی کوردسـتان دەکات، کە وەک کولتورێکی سـەد سـاڵەی ڕابردووی ئەم میللەتە ناسـاندوویەتی. هەروەها ئاماژەی بە ڕۆڵی مستەفا بارزانی کردووە، لە دامەزراندنی هێزی سـەربازی ڕێکخراوی نیشـتمانی کوردی لە سـاڵی ١٩٤٣، سـەربارى ئەوەی تیشـکی خسـتووەتە سـەر کۆشـشـەکانی ئەم ڕێبەرە، بۆ پێشـخسـتنی ئەم پێکهاتە سەربازییە لەماوەی خەباتی چەکداری خۆیدا.

لە دوای هەموو ئەمانە، پێویسـتە ئاماژە بە کتێبە چاپکراوەکان بکەین، لە نێو ئەوانەش کتێبی مەسـعود بـارزانی بە نـاوونیشـانی (بـارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردی)، بەهەردوو زمانی کوردی و عەرەبی و لە چەند چاپکراوێکی جیاواز لەیەکتری سـوودی لێوەرگیراوە. کە بەگشـتی ژمارەیەکی زۆری بەڵگەنامە و ڕاستی مێژووییان تێدایە. هەروەها دەبێ ئەوەش بڵێین، ئەم کتێبە یەکێکە سەرچاوەی مێژوویيە بایەخدارەکانی، بەشـێکی زۆری سـەربوردەی ژیانی ئەم ڕێبەرەی لەخۆ گرتووە. سـەرباری سـوود وەرگرتن لە بەشـێکی بەرچاوی بەرهەمی مێژوونووسـی کورد (د.عەبدولفەتاح بۆتانی)، بەتایبەتی کتێبەکانی (وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية)، (الحركة القومية الكوردية التحررية/ دراسات ووثائق)، لەگەڵ چەندین کتێبی دیکەیان، کە بەناوونیشـانی جۆراوجۆر هاتوون وەک: (دراسـات و مباحث في تاريخ الكورد والعراق المعاصر) و (الملامح الاساسية لشخصية مصطفى البارزاني القيادية والانسـانية) و (التطورات السـياسـية الداخلية في العراق ١٤ تموز ١٩٥٨- ٨ شـباط

١٩٦٣) و (ملا مصـــطفى البارزاني قائد الثورة الكوردية و ملهمها) و هەردوو بەرگی کتێبی (منطقة بادينان ١٩٢٥-١٩٧٠ دراسة في الوقائع والتطورات السياسية).

یەکێکی دیکە لەم کتێبانەی ســـوودی زۆری لێوەرگیراوە، کتێبی (ژیگالینا ئۆلگا إيفانوفنا)ی ڕووسی بوو بەناونیشانی (مەلا مستەفا بارزانی، وێنەیەکی مێژوویی). لەم کتێبەدا نووســـەر چەند وێســـتگەیەکی مێژوویی لە ژیانی ئەم ڕێبەرەی لە چل و حەفتاکانی سـەدەی ڕابردوو باسکردووە. لەمانەش خەباتی بارزانی بۆ سـەربەخۆیی کوردســـتانی عێراق، کە تیایدا ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە، ئەم ڕێبەرە بەهۆی ئەم خەباتەی ئەنجامیدا، نەک هەر لە نێو کوردەکان، بەڵکو لە دەرەوەی وڵاتیش ناوبانگی پەیدا کرد. نووســـەر بارزانی وەک تێکۆشـــەرێک بۆ بەدەســـتهێنانی ئۆتۆنۆمی لە کوردســـتانی عێراق دەناسـێنێ. هاوکات تیشـکی خسـتووەتە سـەر تایبەتمەندییە کەسـییەکانی ئەم ڕێبەرە و ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە ئەم تایبەتمەندییە کەسـییانەی بارزانی، هاوکاربوون بۆ ئەوەی وەک سەرکردە پێشکەوتنخوازەکان دەربکەوێ .

بەشـــێکی دیکەی ســـەرچاوەکان، ووتار و بابەتە ڕۆژنامەوانییەکانن، کە بە زمـانەکـانی کوردی و عەرەبی و عیبری و تورکی، لە گۆڤـار و ڕۆژنـامەکـان بڵاوکراونەتەوە و بۆ ئەم کتێبە ســـوودیان لێ وەرگیراوە. هەندێ لەم بابەتانەش بەڵگەی گرنگ و پڕ بایەخیان لەخۆ گرتووە، بەتایبەتی ئەوانەی لە گۆڤارە کوردییەکانی (پەیـامی ئەیلول) و (هەرێمی کوردســـتان) و (هیزل) و (K21) بڵاوکراونەتەوە، هەروەها گۆڤاری (Kürt Tarihi)، کە یەکەمین چاپەمەنی ڕۆژنامەوانییە، دوو هەفتە جارێک بە زمانی تورکی لەســـەر مێژووی کورد لە ئەســـتەمبوڵ بڵاودەبێتەوە. لە یەکێک لە ژمارەکانی ئەم گۆڤارە بەڵگەنامەی دانســـقە و زانیاری وردمان لەســـەر خەباتی سیاسی و چەکداری بارزانی بەدەستهێنا.

گێڕانەوەی زارەکیش وەک پێداویستییەکی گرنگی توێژینەوەی زانستی سوودی زۆریان بۆ کتێبەکە هەبوو، ئەویش لە ڕێگای ئەنجامدانی چەند دیدارێک لەگەڵ ســـێ لە کەسـایەتییە ناسـراوەکانی نێوخۆیی و دەرەکی، کە ئەوانیش (د. ئیدمۆند غەریب و د. مەحمود عوسمان و شێخ حوسێنی کوڕی شێخ محەمەدی کوڕی شێخ ڕەشیدی لۆلان) بوون. لەبەرئەوەی هەریەکێک لەمانە بەهۆی پێگە زانســـتی و ســـیاســـی و کۆمەڵایەتییەکانیان، پەیوەندی ڕاستەوخۆیان لەگەڵ مەلا مستەفا بارزانی هەبووە.

ماوەتەوە بڵێین، هیچ کارێک لە کەموکوڕی بەدەر نییە. بۆیە ئەم کۆشـشـە وەک هەر کـارێکی دیکە، بێگومـان هەڵە و کەموکوڕی تێدایە، بەڵام ئومێد دەکەین، ببێتە هەوێنێک بۆ هەوڵی زانستی بەرهەمدارتر لەداهاتوو.

بەشی یەکەم:
ژیان و کەسایەتی مەلا مستەفا بارزانی

هەولێرامەی کتێب

بەشی یەکەم: ژیان و کەسایەتی مەلا مستەفا بارزانی

مستەفا بارزانی، ئەو ڕێبەرە مێژووییەی سەرکردایەتی ڕاپەڕین و شۆڕشێکی نەتەوەیی کرد. لەسەدەی بیستەمدا، ناوەکەی هاوواتای دۆزی کورد بووە. کارلێکی ئەم کەسایەتییە لەگەڵ مێژووی کورد بەجۆرێک بووە، ڕووداوگەلی سەدەی ڕابردوو، کاریان لە ڕەوتی ژیان و پێگەیشتنی هەبووە و لەگەڵ زۆر هۆکاری تری خودی و بابەتی ئەو تایبەتمەندییانەیان پێبەخشیوە، کە دواتر بەهۆیانەوە بووەتە کاراکتەری دیار و بزوێنەری ڕووداوە گرنگەکان. لێرەدا بە دوو تەوەر باس لەژیان و تایبەتمەندییە کەسێتییەکانی ئەم ڕێبەرە دەکەین، بەم شێوەی خوارەوە:

تەوەری یەکەم: ژیانی مەلا مستەفا بارزانی

ژیانی مەلا مستەفا بارزانی بە چەند قۆناغێک تێپەڕیوە، کە هەریەک لەو قۆناغانە تایبەتمەندی خۆیان هەیە و بەیەکەوە مێژوویەکی پڕ ڕووداویان تۆمارکردووە، هەر ئەو قۆناغانەش کەسایەتی بارزانییان ڕەنگرێژ کردووە، لەم سۆنگەوە هەوڵئەدەین بەباسکردنی ئەو قۆناغانە، ژیانی ئەو بخەینەڕوو:

باسی یەکەم : سەرەتاکانی ژیانی بارزانی و پێگەیشتنی:

مستەفا بارزانی، کوڕی شێخ محەمەدی کوڕی شێخ عەبدولسەلامی کوڕی شێخ عەبدوڵڵای کوڕی شێخ عەبدولڕەحمانی کوڕی شێخ تاجەددینە[١]. لەبنجدا پێش ناوی (مەلا)ی هەیە، وەک خۆی لە دیمانەیەکی ڕۆژنامەوانیدا باسی کردووە، ناوی مەلا ناوی ڕاستەقینەی خۆیەتی و نازناوێکی ئاینی نییە[٢]. پاشگری ناوەکەشی، لەناوی (گوندی بارزان)[٣]ەوە هاتووە. وەک شێخ عەبدولسەلامی یەکەمی بارزان

---

١ - لەبارەی ڕەچەڵەکی بنەماڵەی بارزان، بڕوانە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد ١٩٣١-١٩٥٨، چاپخانەی خەبات، دهۆک، ١٩٩٨، ل١٦.

2 - Dana Adams Schmidt, Kurdish Chief Follows Policy of Strength, The New York Times, September 11, 1962, p.14.

٣ - بارزان: وەکو ناوچە، کەوتوتە ئەوبەری باکووری کوردستانی عێراق، لەناو سنووری پارێزگای هەولێرە. سەر بەقەزای مێرگەسوور بوو، کە بۆ سێ ناحیە دابەش کراوە، مێرگەسوور، بارزان، شێروان. سنووری ڕۆژهەڵاتی قەزای ڕەواندزە، لای ڕۆژئاوای قەزای ئامێدیە، باشووری قەزای ئاکرێیە، باکووریشی سنووری تورکیایە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: مسعود بارزانی، س.پ، ل١٧.

لەقەســـیدەیەکدا دەڵێت:" خالدیمە بە تەریقەت، زێبارێمە بە عەشـــیرەت، بارزانیمە بە مەسـکەن قەریەت"[٤]. مسـتەفا بارزانی لە (١٤ ی ئاداری١٩٠٣) لەدوای مردنی باوکی، لەو گوندە لەدایک بووە. دایکی کچی سـوڵتان ئاغای کوڕی حەسـەن بەگی بێرسیاقی سەرۆکی (هۆزی شێروانی)[٥] بوو[٦].

شـێخ تاجەددینی باپیرە گەورەی مسـتەفا بارزانی، زانایەکی ئایینی ناوداربووە، گەلێک موریدی لە دەور کۆبوونەتەوە، بۆیە تەکییەی(بارزان)ی دامەزراند. شـێخ محەمەدی باوکی مەلا مسـتەفا لەماوەی نێوان سـاڵانی (١٨٧٢_ ١٩٠٣) شـێخی ئەو تەکییە بووە[٧]. بێجگە لەم کوڕەی، چوار کوڕی دیکەی بەناوەکانی (عەبدولسـەلام، ئەحمەد، محەمەد سـدیق، بابۆ)هەبووە[٨]. شـێخ محەمەد بارزانی دوای ئەوەی لەسـاڵی(١٩٠٣) کۆچی دوایی کرد، کوڕەکەی بەناوی شـێخ عەبدولسـەلامی دووەمی بارزان(١٩٠٣-١٩١٤) شـوێنی گرتەوە و بووە میراتگری ئەو ڕێبازە سـۆفیگەرییەی، شێخانی بارزان هێنابویانە ناوچەکە[٩].

لەئەنجامی ئەم وەچەرخانەی لەسـاڵی(١٩٠٨) لە سـیاسـەتی دەوڵەتی عوسـمانی بەرامبەر بەکەمایەتییە نەتەوەییەکان هاتە پێشـەوە، شـێخ عەبدولسـەلامی دووەمی

---

٤ – دیدار عوسمان، مێژووی بارزان لەشێخ عەبدولسەلامی یەکەمەوە تا کۆتایی ژیانی شێخ عەبدولسەلامی دووەم لەژێر ڕۆشنایی بەڵگەنامەکانی دەوڵەتی عوسمانی دا، پ: نعمەت شەهاب کەوانی، دەزگای فەرهەنگی هونەری و ڕاگەیاندنی ڕێژیار، هەولێر، ٢٠٢١، ل٢٠؛ مسعود بارزانی، س.پ، ل١٦.

٥ – شێروانییەکان یەکێک بوونە لەو هۆزە گەورانەی ڕووبەڕووی بارزانییەکان بوونەوە، بەڵام دوای ئەوەی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی لە ساڵی(١٩٠٦) دا بەسەریاندا زاڵ بوو، بوونە هێزی سەربازی شێخی بارزان. د. کاوس قفطان، الانتفاضات البارزانیة، دار ئاراس للطباعة والنشر، أربیل،٢٠٠٣،ص١٧.

٦ – سوارە قامشلی، سەرنجێک لە پاڵەوانێتی و پاڵەوانانی مێژوو و ڕابەری مەزن بارزانی، کۆنگرەی یادەوەریی سەد ساڵەی بارزانی نەمر، ب٢، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی ، هەولێر، ٢٠٠٣، ل١٠٠٩.

٧ – بەپێی زانیارییەکانی مسعود بارزانی لەکاتی گەشتەکەیدا بەناوچەی بادینان، مەولانا خالیدی نەقشبەندی، سەری لە تەکیەی بارزانداوە و شێخ عەبدولسەلامی یەکەمی بارزانی کردۆتە خەلیفەی خۆی. دوای ئەوەی شێخ عەبدولسەلامی یەکەمی بارزان لە (١٨٧٢)کۆچی دوایی دەکات، شێخ مەحمەدی کوڕی بووە شێخی بارزان. مسعود بارزانی، س.پ، ل١٦.

8- О.л. Жигалина. Мулла Мустафа Барзани (историческое фото), Институт востоковедения, Москва, 2013, С.18.

٩ – مسعود بارزانی، س.پ، ل١٧.

بارزانی یاداشتێکی پێشکەشی دەسەڵاتدارانی عوسمانی کرد، کە چەند داخوازییەکی نەتەوەیی و ئایینی تێدا هاتبوو[10]، بەڵام ئەوان ئەو هەوڵەیان بەهەڵگەڕانەوە و یاخیبوون و هەوڵدان بۆ بەدەستهێنانی پشتیوانی روسیا دانا[11]. دواتریش لە (١٧ی ئەیلولی١٩٠٩) هەڵمەتێکی سەربازییان بەفەرماندەیی والی موسڵ محەمەد فازل پاشای داغستانی(١٩٠٨-١٩١٠) بەمەبەستی دەستگیرکردنی شێخی بارزان، بۆ سەر ناوچەکە ئەنجامدا[12]. بەڵام شێخ عەبدولسەلام و بەشێک لە موریدەکانی ناوچەکەیان بەجێهێشت[13]. لەبەرامبەردا هێزەکەی محەمەد فازل پاشای داغستانی، کەوتنە بەر رووخاندن وێرانکردنی بەشی زۆری ئاوەدانییەکانی ناوچەکە. بەگوێرەی بەڵگەنامەکانی دەوڵەتی عوسمانی، (١٣٢٧) ماڵ و (٤٤) مزگەوت و کڵێسایان لەو پرۆسەیەدا خاپوورکرد[14]. وێڕای دەستگیرکردنی ژمارەیەکی زۆر لەخەڵکەکەی، کە (١٧) یان لەخزم و کەسوکاری نزیکی شێخی بارزان بوون[15]، تەنانەت دایک و برای بچووکیشی، کە مستەفا بارزانی بوو بەدیلی دەگرن[16]و دەیانگوازنەوە بۆ دیوانی

---

١٠ - صديق الدملوجي، امارة بهدينان الكردية أو امارة العمادية، تقديم و مراجعة: الدكتور عبدالفتاح علي بوتاني،ط٢، دار ئاراس للطباعة والنشر، اربيل،١٩٩٩،ص٨٧ هەرچەندە ئەم نووسەرە باسی لە رێککەوتی پێشکەشکردنی یاداشتەکە نەکردووە، بەڵام بەپێی ئەو شیکارییەی دکتۆر عوسمان عەلی لە کتێبی (الحركة الكردية المعاصرة) بۆ بابەتەکەی کردووە، رێککەوتی پێشکەشکردنی یاداشتەکە، دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩٠٨. بڕوانە: د.عثمان علي، الحركة الكردية المعاصرة ، دراسة تاريخية وثائقية ١٨٣٣-١٩٤٦،ط٣، التفسير للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠١١، ص٢٥٦.

١١ - دیدار عوسمان، س.پ، ل١٨٠.

١٢ - بڕوانە: دەقی نووسراوی سەدری ئەعزەم بە ژمارە (٢٥٥٢) لە (١٨ شەوال ١٣٢٧ک) بۆ بابی عالی، لە: بارزان و زێبار لەبەڵگەنامەکانی عوسمانی دا ١٢٦٧-١٣٣٨ک/١٨٥١-١٩١٩ز، بگ٤، ئا: دکتۆر نەوزاد یەحیا باجگر، و: ئاشتی رەحمان، بڵاوکراوەکانی زانکۆی جیهان(خانەی بەڵگەنامەکان)، هەولێر، ٢٠١٨، ل١٦٢؛ دیدار عوسمان، س.پ، ل١٨٠.

١٣ - بڕوانە: نووسراوی قوماندانی والی موسڵ و دەوروبەری بۆ بابی عالی و نەزارەتی ناوخۆ لە: بارزان و زێبار لەبەڵگەنامەکانی عوسمانیدا، ل١٦٧؛ دبليو.اي.ويگرام، ادگار.تي.أي. ويگرام، مهد ألبشرية/ الحياة في شرق كردستان، ت: جرجيس فتح الله، ط٤، دار أراس للطباعة والنشر، أربيل، ٢٠١٠،ص١١٧.

١٤ - بڕوانە دەقی بەڵگەنامەکە لە: بارزان و زێبار لەبەڵگەنامەکانی عوسمانیدا، ل١٩١.

١٥ - دیدار عوسمان، س.پ، ل١٨٠.

١٦ - محمد علی سلطانی، اوضاع سیاسي اجتماعی تاریخی ایل بارزان، به انضمام دکتر اسماعیل اردلان، اسرار بارزان ١٣٢٥ شمسی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوري اسلامی ایران، تهران،

هەواڵنامەی تێبینی

جەنگی عورفی لەموسڵ[17]. دواتر لەئەنجامی ڕێککەوتنێکی شێخ عەبدولسەلام لەگەڵ بەرپرسانی عوسمانی لە (١٥ی حوزەیرانی ١٩١٠)، پاش مانەوەیان بۆ ماوەی نۆ مانگ و دوو ڕۆژ لەبەندیخانە، ئازادکران[18].

دوای ماوەیەکی کەم لە ئازادکردنی مستەفا بارزانی، دایکی مرد. بەم شێوەیە بارزانی لە سەرەتاکانی تەمەنیدا، بێ دایک و باوک مایەوە، بەڵام شێخ ئەحمەد (١٨٩٦_١٩٦٩)ی برا گەورەی، پەروەردەکردنی خستە ئەستۆی خۆی و تاڕادەیەکی زۆر، ڕۆڵی لە پێگەیاندنی بینی[19]. کاتێک تەمەنی گەیشتە (١١) ساڵ، شێخ عەبدولسەلامی دووەمی بارزانی لە (١ی کانونی یەکەمی ١٩١٤) لەبەردەم سەرای حکومەت لەموسڵ، بەتۆمەتی وروژاندنی بیری جوداخوازی و هەڵگەڕانەوە لەدەوڵەت، لەلایەن عوسمانییەکان لەسێدارە درا[20]. دوای ئەم ڕووداوە شێخ ئەحمەدی بارزانی لەناوچەکە خۆی وون کرد، لەبەرئەوەی هێزێکی عوسمانی بەدوایەوە بوون دەستگیری بکەن. بۆیە مەلا مستەفا چووە لای (ئەحمەد ئاغای شێروانی) خاڵی لەگوندی بێرسیاڤ. ئەمیش ڕۆڵی بینی لەپێگەیاندنی کەسایەتییەکەیدا[21].

ئەو ڕووداوانەی لەپێشەوە باسکرا، بەگشتی پاڵنەربوون بۆ ئەوەی بیری کوردایەتی و هەوڵدان بۆ بەدەستهێنانی مافەکانی کورد لەژیانی مستەفا بارزانیدا ڕەنگبداتەوە. لەگەڵ ئەمانەش کاریگەری هەوڵی براگەورەکەیان لەپەروەردەکردنیدا نابێ لەیادبکرێ، کە لە پەروەردەکردنی هەوڵیدەدا بۆ بونیادنانی کەسایەتییەکی بەهێزی سەربازی و سیاسی جۆشدراو بەبیری نەتەوەیی و نیشتمانپەروەری[22]، بەتایبەت لەڕێگای ڕۆڵ پێدانی هەر لەتەمەنی(١٥) ساڵییەوە، وەکو ڕەوانەکردنی بۆ باکووری کوردستان لەپێناو گواستنەوەی بیروڕاکانی شێخی بارزان سەبارەت

١٣٨٣، ص٢١؛ أيوب بابو البارزاني، بارزان و حركة الوعي القومي الكردي(١٨٢٦–١٩١٤)،(د.م)، ١٩٨٠، ص١١٣؛ دبليو.اى.ويگرام، ادگار.تى.أي. ويگرام، م.س،ص١١٧.

١٧ – بروانە: بارزان و زێبار لەبەڵگەنامەکانی عوسمانیدا، ل١٨٧.

١٨ – دیدار عوسمان، س.پ، ل٢٢٨؛ دبليو.اى.ويگرام، ادگار.تى.أي. ويگرام، م.س،ص١١٨.

١٩ – سوارە قامشلی، س.پ، ل ل١٠١٣،١٠٠٩.

٢٠ – صديق الدملوجي، م.س، ص٨٩.

٢١ – أيوب بارزاني، المقاومة الكردية للاحتلال ١٩١٤–١٩٥٨، دار نشر حقائق المشرق، لبنان، ٢٠٠٢، ص٤١.

22- O.I. Zhigalina. Предыдущий источник, c.9.

بەدۆزی کورد و سەربەخۆیی کوردستان بۆ کەسایەتییە سیاسی و کۆمەڵایەتییە کوردییەکانی ئەو ناوچەیە[٢٣]. هەروەها ڕەوانەکردنی بۆ هاوکاریکردنی ڕاپەڕینی شێخ مەحمودی حەفید لەساڵی ١٩١٩ لەسلێمانی[٢٤]، دواتریش بەدەنگەوە هاتنی داخوازی سەرکردەی ئەرمەنی ئەنترانیک(١٨٦٥-١٩٢٧) بۆ ڕزگارکردنی خۆی و خێزانەکەی لەژێر دەستی تورکەکان و گواستنەوەیان بۆ ناو خاکی سوریا لەساڵی١٩٢٠[٢٥]. بارزانی سەرکردایەتی هێزێکی بارزانییەکانیشی کرد بۆ پاڵپشتیکردنی شۆڕشی ئارارات[٢٦]. پاشان لە (٢١ی تەمموزی١٩٣٠) سەرکردایەتی هێزێکی دیکەی کرد، بۆ هاریکاری کوردەکانی ناوچەی ئۆرامار[٢٧] لە باکووری کوردستان[٢٨]. بێگومان هەموو ئەمانە لەتوانا سەربازییەکانیان بەرزکردەوە.

شیاوی باسە شێخ ئەحمەد لەتەک ڕۆڵی سەربازی، لەچەندین بۆنەدا ڕۆڵی سیاسیشی بە مستەفا بارزانی بەخشی. بۆ نمونە ڕەوانەکردنی وەک نوێنەری خۆی بۆ گفتوگۆی بارزانییەکان لەگەڵ موتەسەریفی موسڵ عەبدولعەزیز بەگ ئەلمزەفەر (١٩٣١/٤/١٨-١٩٣١/٩/٣) لەئاکرێ، سەبارەت بە هاوکاریکردنی حکومەت لەپێناو دەرکردنی بریتانییەکان لەبنکەی پۆلیسی بلێ و شوێنگرتنەوەیان بەهێزێکی پۆلیسی

هەولێنامەی کتێب

٢٣ -د. عبدالفتاح علي البوتاني، ملا مصطفى البارزاني قائد الثورة الكوردية و ملهمها، مركز الابحاث العلمية والدراسات الكوردية، دهوك، ٢٠١٢، ص١٦.

٢٤ - لەبارەی ڕاپەڕینەکەی شێخ مەحمود بڕوانە: عبدالرحمن أدريس صالح البياتي، الشيخ محمود الحفيد(البرزنجي)و النفوذ البريطاني في كردستان ، دار الحكمة ، لندن، ٢٠٠٧.

٢٥ - مسعود بارزانی، س.پ، ل٢٤؛ سەبارەت بەکێشەی ئەندرانیک لەگەڵ تورکەکان، بگەڕێوە بۆ: جون كيراكوسيان، الاتراك الشباب أمام محكمة التاريخ، ت: د. أسماعيل محمد حصاف، مطبعة جامعة صلاح الدين، أربيل، ٢٠٢٠، ص١٦٥.

٢٦ _ سەبارەت بە شۆڕشی ئاگری داغ (ئارارات) بگەڕێوە بۆ: بیرەوەرییەکانی ئیحسان نوری پاشا، و: وریا قانع،دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریان،هەولێر، ٢٠٠١،ل ل٨٠-٩٣.

٢٧ - شێخ ئەحمەد لەسەر داوای یەکێک لەکوڕەکانی (سیتو ئاغا ئۆراماری) ئەو هێزە بۆ هاریکاری هۆزی (ئۆرامار) کە هۆزێکی کوردی نیشتمانپەروەری دانیشتووی ناوچەیەکن نزیک لەبارزان، لەسنووری باکووری کوردستان ڕەوانە دەکات. بڕوانە: عثمان علي، م.س، ص٦٤٩.

٢٨ - کریس کۆچێرا، کورد لەسەدەی نۆزدە و بیستدا، و: حەمە کەریم عارف، چ٤، هەولێر،٢٠٠٧، ل١٢٢.

عێراقی لەسەر داخوازی ئەوەی یەکەم[29]، کە دواتر بارزانییەکان لە (٢٨ی تەمموزی١٩٣١) داواکارییەکەیان جێبەجێکرد[30]. پاشان بەشداریکردنی بەنوێنەرایەتی شێخی بارزان لە دانوستانەکانیان لە(٢٨ی ئەیلولی١٩٣١) لەگەڵ بریکاری موتەسەریفی موسڵ و قائیمقامی ئامێدی ماجد مستەفا (١٨٩٦_١٩٧٤) و فەرماندەی ناوچەی باکوور عەقید برقی سدقی لە یانەی عەسکەر لەموسڵ، بە مەبەستی هەماهەنگیکردن بۆ پاراستنی ئاسایشی ناوچەی بارزان[31]، وێڕای ئەمانە، بارزانی بۆ جارێکی دیکە وەک نوێنەری شێخی بارزان لەکۆبوونەوەی (تشرینی دووەمی١٩٣١) بەشداریکرد، لەگەڵ هەردوو موتەسەریفی موسڵ و هەولێر و قائیمقامەکانی ڕەواندوز و زێبار و نوێنەری شێخ ڕەشیدی لۆلان، کۆبوونەوەکە لەئاکرێ ئەنجامدرا، بۆ قسەکردن لەسەر چۆنیەتی چارەسەرکردنی کێشەی نێوان بارزانییەکان و برادۆستییەکان، کە بەگشتی ئەنجامی پێچەوانەی لێکەوتەوە سەبارەت بەخواستی بارزانییەکان بۆ لێکتێگەیشتن لەگەڵ حکومەتی عێراقی، بەو هۆیەوە ڕاپەڕینی یەکەمی بارزان لەماوەی نێوان (٩ی کانونی یەکەمی ١٩٣١_٢٢ ی حوزەیرانی ١٩٣٢)هەڵگیرسا[32].

لەوماوەیەدا بارزانییەکان لەناوچەکانی خۆیاندا ڕووبەڕووی هێزی حکومەتی عێراق و هەروەها بریتانیا بوونەوە[33]. ئەم ڕاپەڕینە بۆ یەکەمجار دەرفەتێکی بۆ مستەفا بارزانی ڕەخساند، وەک سەرکردەیەکی سەربازی ناوبانگ دەربکات، هەرچەندە تەمەنی(٢٨) ساڵ بوو[34]. بەڵام لەکۆتاییدا بەهۆی نەبوونی هاوسەنگی هێز لەنێوان هەردوولا، مستەفا بارزانی لەگەڵ شێخی بارزان و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون،

---

٢٩ – بروانە: مجید احمد ئاسنگەر، کارەساتی بارزان چۆن دەستی پێکرد و چۆن کۆتایی هات، هەتاو(گۆڤار)، ژ(١٤٧)، ١٥ی کانونی دووەم ١٩٥٨، ل١-٥.

٣٠ – د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانیون(١٩٤٣-١٩٤٩).

٣١ – سەبارەت بە هۆکارەکانی سەرهەڵدانی کێشەی بارزان، بروانە: عثمان علي، م.س، ص٦٣٧-٦٣٩.

٣٢ – کریس کۆچێرا، س.پ، ل١٤٧.

٣٣ – بروانە: مهند علي فرحان الجبوري، الشیخ أحمد البارزاني وأثره الاجتماعي والسیاسي في كردستان العراق ١٨٩٦-١٩٦٩، دار سپیریز، دهوک، ٢٠١٧،ص١٢١_١٦٨.

٣٤ – عەبدولخالق ناسر ئەلعامری، بارزانی مستەفا و دۆزی کورد لەعیراق١٩٣١-١٩٧٥، و: ئەرکان شاربازێری، ئینسکلۆپیدیا پارتی دیموکراتی کوردستان و زانکۆیا دهۆک،دهۆک، ٢٠٢١، ل٦٢.

ناچاربوون لە (٢٢ی حوزەیرانی١٩٣٢) لەناوچەکەدا پاشەکشە بکەن و لەسنووری عێراق بپەڕنەوە بۆ تورکیا[٣٥].

دوای پەڕینەوەی بارزانییەکان لە گوندی (زیت)[٣٦]ەوە بۆ نێو سنووری تورکیا، هۆزی گەردی،کە ئەمانیش بەشێک بوون لەموریدانی تەکییەی بارزان[٣٧]، لەو دیوی سنووری عێراق و لەناو خاکی تورکیا لەگوندی (گرانە)[٣٨] لەناوچەی شەمدینان، هەموو هاوکارییەکیان پێشکەشی بارزانییەکان کرد[٣٩]. ئەو کاتە دەسەڵاتدارانی تورکیا مەترسییان لە دۆخەکە دروستکرد، بۆیە فەرماندەی تیپی حەوت لەدیاربەکر بەبروسکەی ژمارە(١٨٣١) لە (٢٤ی حوزەیرانی١٩٣٢)، داوای لە پشکێنەری فەیلەقی (سێ) کرد، بارزانییەکان بگوازنەوە ناوچەیەکی دیکە[٤٠].

لەدوای ئەم داواکارییەی فەرماندە سەربازییەکانی دیاربەکر، دەسەڵاتدارانی ئەنقەرە بە بروسکەی ژمارە(١/٧٤٩) لەڕێککەوتی (٢٢ی تەمموزی١٩٣٢)، فەرمانیان دەرکرد بۆ گواستنەوەی بارزانییەکان لە ناوچەی (وان)ەوە بۆ (ئەرزەرۆم)، کە بەگشتی(٦٣٠) کەس بوون و لە (١٦٨) پیاو و (١٥٦) ئافرەت و (١٣٥) منداڵی کچ و

---

٣٥ – د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملکي، أوراق متفرقة/البارزانیون(١٩٤٣–١٩٤٩)؛ سەبارەت بە دەقی بروسکەی ژمارە(١٨٣١) ی فەرماندەی تیپی حەوت لەدیاربەکر بۆ پشکێنەری فەیلەقی سێ لەدەستەی ئەرکانی گشتی تورکی، ئاماژە بە پەڕینەوەی شێخ ئەحمەد و برایەکانی مەلا مستەفا و محەمەد سدیق و ئەوانەی لەگەڵیانن دەکات بۆ ژێر فەرماندەیی حکومەتی تورکیا، بەپێی بروسکەکە بارزانیەکان لەڕۆژی(٢٢ی حوزەیران ١٩٣٢) چەکەکانیان ڕادەستی کەتیبەی شەشەمی سنوور کردووە. لە پاشکۆی ژمارە(١) بڕوانە:.GNKUR. ArȘivi, A.1733/ D.139/ F. 1 – 21

٣٦ – گوندی زیت: لە خۆرئاوای شێروانە و لەنزیک سنووری تورکیا دایە، پشتەوەی دۆڵێکی تەنگەبەرە، تا دەگاتە سنوور. مسعود بارزانی، س.پ، ل٥٦.

٣٧ – گەردییەکان بەر لەدامەزراندنی(تەکییەی بارزان) نزیک بوونە لە تەکییەی نەهری، بەڵام لە دوای دامەزراندنی تەکییەی بارزان لەسەرەتای سەدەی نۆزدەهەم، زۆرێک لەگەردییەکان لەتەکییەی نەهری دووردەکەونەوە و خۆیان دەدەنە پاڵ تەکییەی بارزان. کامەران دەسکو حەجی بێرۆخی، پێشمەرگەیەک لە خزمەتی ڕێبازی بارزانی دا (حەجی بێرۆخی)، ترکیا، ٢٠٢١،ل٢٥.

٣٨ – گوندی گرانە: گوندی گەردییانە، کەوتوتە باکووری کوردستان، چونکە کاتی دابەشکردنی کوردستان، دوای جەنگی یەکەمی جیهانی هۆزی گەردی کرایە دوو بەش لەنێوان تورکیا و عێراق. مسعود بارزانی، س.پ، ل٥٦.

٣٩ – هـس، ل٤٣.

40 -GNKUR. ArȘivi, A.1733/ D.139/ F. 1 – 21.

(١٧١) منداڵی کوڕ پێکهاتبوون[٤١]. هەرچی شێخ ئەحمەدی بارزانی بوو لە ڕۆژئاوای ئەنادۆل نیشتەجێکرا[٤٢]. مستەفا بارزانی ئەو زانیاریانەی لەگێڕانەوەکانی خۆیدا پشتڕاستکردۆتەوە و ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە، کە دوای ئەوەی چوونە ناو سنووری تورکیا، تورکەکان شێخ ئەحمەدیان بەڕێگای (گەڤەر_ وان) گواستەوە بۆ ئەرزەرۆم پاشان گواستیانەتەوە بۆ ئەنقەرە، ئەویش لەگەڵ خاوخێزانی هەریەک لە شێخ ئەحمەد و براکانی دیکەی، واتە محەمەد سەدیق و بابۆ و منداڵەکانی شێخ عەبدولسەلامی براگەورەیان، ڕەوانەی ئەرزەرۆم کران، دوای مانگێک گوازرانەوە بۆ ئەرزنجان[٤٣].

مستەفا بارزانی لەو ماوەیەدا دوای ئەوەی لەناوچەی شەمدینان دوورخرایەوە، تەقەلایەکی زۆری لەگەڵ تورکەکان دا، تا توانی ڕازییان بکات بۆئەوەی بیانگوازنەوە ناو گەردییەکان لە شەمدینان[٤٤]. پاشان لەپێناو دروستکردنی فشار لەسەر حکومەتی عێراقی بۆ دەرکردنی بڕیاری لێبوردنی گشتی بۆ ئەو بارزانییانەی لە تورکیا دەژیان، پشتیوانی لە خەلیل خۆشەوی(١٩٠٦-١٩٣٦) کرد، بۆ بەرپاکردنی جوڵانەوەیەکی چەکداری لەدەڤەری بارزان. ئەو جوڵانەوەیە دوای هەڵگیرسانی، بۆ ماوەی (سێ ساڵ(١٩٣٣-١٩٣٦) بەردەوام بوو[٤٥]. هەر لەگەڵ سەرهەڵدانی جوڵانەوەکە، حکومەتی عێراق وەک هەوڵێک بۆ ئارامکردنەوەی دۆخەکە، یاسای ژمارە(١٥)ی ساڵی ١٩٣٣ ی تایبەت بەلێبوردنی گشتی لە(١٥ی ئایاری١٩٣٣) بۆ هەموو بارزانییەکان دەرکرد، تەنها خەلیل خۆشەوی نەگرتەوە[٤٦].

---

41 -GNKUR. ArȘivi, A.1733/D.139/ F.1 – 35.

٤٢ – بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە(٩٩)ی سەرکردایەتی ئەرکانی سوپای بریتانیا(بیرۆی دووەم) لە(٢٨ی ئەیلوولی١٩٣٢) بەناونیشانی بزووتنەوەی کورد لەعیراق لە: کوردو کوردستان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی حکومەتی فەرەنسا و بریتانیادا ١٨٧٩-١٩٦٣، و: نەجاتی عەبدوڵلا، هەولێر، ٢٠٢١، ل٢٦٦.

٤٣ – مسعود بارزانی، س.پ، ل٤٢.

٤٤ – مسعود بارزانی، س.پ، ل٤٢.

٤٥ – بڕوانە: عەبدولخالد صابر کەریم، بیری نەتەوەیی لەپێڕەو و پرۆگرامەکانی کومەڵە(جەمعیەت) و حیزبە کوردییەکان و کاریگەرییان لەجوڵانەوەی ڕزگاریخوازیی نەتەوەیی کوردییدا (١٩١٩-١٩٤٥) لێکۆلینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە، نامەی ماستەر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر، ٢٠٠٨، ل٢٣٩.

٤٦ – د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)،وزارةالداخلية(شعبة الحدود)،البارزانيون، م.ع/٤٩٠٦/١/١٩٤٩؛ د. عبدالفتاح علي يحيى البوتاني، وثائق عن الحركة القومية

زانیارییە هەواڵگرییەکانی حکومەتی بریتانیا، کە لەلایەن دەزگای ئاسایشی گشتی سەرکردایەتی ئەرکانی سوپا خراونەتەڕوو، لە باسکردنی چالاکییەکی سەربازی (ئێل)[47]ی بارزان بەسەرۆکایەتی مستەفا بارزانی و خەلیل خۆشەوی کە لە ڕۆژی(١١ی حوزەیرانی ١٩٣٣) لەدژی بەتالیۆنی دووەمی هێزی پیادەی عێراقی ئەنجام دراوە، دەرخەری ئەوەن، کە مستەفا بارزانی دوای دەرچوونی بڕیاری لێبوردنی گشتی، ڕاستەوخۆ گەڕاوەتەوە ناوچەی بارزان و بەشداری کردە سەربازییەکانی جوڵانەوەی خەلیل خۆشەوی کردووە[48].

بەگوێرەی ئەو زانیاریانەی لەبەڵگەنامە عێراقییەکاندا هەیە، دوای ئەوەی حکومەتی عێراقی لە (٢ی حوزەیرانی١٩٣٣) ڕەزامەندی دەربڕی لەسەر گەڕانەوەی بارزانییەکان[49]، شێخ ئەحمەد بارزانی لە(١٥ی حوزەیرانی١٩٣٣) لەتورکیاوە گوازرایەوە بۆ شاری بەغدا، دواتر مەلا مستەفا و مەلا سەدیق و ئۆلۆبەگ لەگەڵ (٢٠٠) کەس لە لایەنگرانیان لە(٢٩ی حوزەیرانی ١٩٣٣) گەڕانەوە (شێروان مەزن)[50]. پاشان بەپێی بروسکەی وەزارەتی ناوەخۆ کە لە ڕۆژی(٣٠ی تەمموزی ١٩٣٣) بۆ موتەسەرفیەتی لیوای موسڵ نێردراوە، شێخ ئەحمەد بارزانی بەهۆی بێزاری لە کەش وهەوای شاری بەغدا، داوای کردووە بیگوازنەوە بۆ شاری موسڵ. ئەوەبوو لەڕۆژی(٦ی ئابی١٩٣٣) دوای وەرگرتنی ڕەزامەندی وەزارەتی ناوەخۆ، حکومەتی عێراقی بڕیاریدا لە شاری موسڵ نیشتەجێی بکات، پاشان لە (کانونی یەکەمی١٩٣٣)

الكوردية التحررية(ملاحظات تاريخية و دراسات أولية)، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، أربيل، ٢٠٠١، ص٥٣٤.

٤٧ – زاراوەی (ئێل): لە زمانی تورکی مەغۆلی و لە وشەی ئیل هاتووە. لە تێکستە کۆنەکانی تورکی و فارسی بە زۆر مانا بەکارهێنراوە، وەک: ویلایەت، ئاشتی و برادەرایەتی، گرووپی کۆمەڵایەتی و یەکرێز. د. حبیب مصطفى ابراهیم، ڕۆڵی ڕێساکانی داب و نەریت لە ژیانی بارزانییەکان، هەولێر،٢٠٢٠، ل٤٤.

٤٨ – بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە (١٠٤) لە: کوردو کوردستان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی....ل٢٧١.

٤٩ – صلاح الخرسان، التيارات السياسية في كردستان العراق(قراءة في ملفات الحركات والاحزاب الكردية في العراق ١٩٤٦-٢٠٠١)، مؤسسة البلاغ للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، ٢٠٠١، ص٣٩.

٥٠ – حسن مصطفى، البارزانيون و حركات بارزان(١٩٣٢_١٩٤٧)، ط٢، بغداد،١٩٨٣،ص٤٨.

مســـتەفا بارزانیش گوازرایەوە ئەو شـــارە و دوای ئەوەی بڕیاری نیشـــتەجێکردنی زۆرەملێیان بۆ دەرچوو. خرانە ژێر چاودێری دەزگا ئەمنییەکانی حکومەت[٥١].

باسی دووەم: ژیانی بارزانی دوور لە زێدی خۆی

دوای گواســـتنەوەی مســـتەفا بارزانی بۆ شـــاری موســـڵ، لەگەڵ بنەماڵەکەی لەگەڕەکی (راس الكور)، کە یەکێکە لەگەڕەکە کۆنەکانی ئەو شارە، نیشتەجێکران. ئەو گەڕەکە دەکەوێتە کۆتایی ڕێگای (ســـوق الشـــعارین) لەشـــەقامی ســـەرەکی نەبی جەرجیس. ئەو خانووەشی تێیدا نیشتەجێبوون، کەوتبووە تەنیشت مزگەوتی(عەبدوڵڵا نەشئەت)[٥٢]. لە(٢٤ی شوباتی١٩٣٤) لەسەر پێشنیازی ڕاوێژکاری وەزارەتی ناوەخۆ، بڕێک یارمەتی داراییان بۆ خەرجکرا بۆ بەڕێوەبردنی ژیان و گوزەرانیان. بۆ نمونە هەریەکە لە مســـتەفا بارزانی و برایەکەی شـــێخ محەمەد ســـەدیق، مانگانە بڕی (٥) دیناریان وەک هاوکاری پێدەدرا[٥٣].

مستەفا بارزانی لە سەرەتاکانی تەمەنیدا شەش ساڵ وانەی ئایینی لەسەر دەستی (مەلا مەحمود) لەگونـدی بـارزان خوێنـدبوو، دوای ئەوەی شـــێخ ئەحمەدی برا گەورەیان بەمەبەستی ڕۆشنبیرکردنی خستییە ژێر چاودێری و سەرپەرشتیکردنی، لەبەرئەوەی مەلای ناوبراو جێی متمانەی ئەو بوو[٥٤]. پاشـــان بۆ ماوەی چوار ســـاڵ (شـــەریعەت و فیقهی ئیســـلامی) هەر لەبارزان خوێند[٥٥]. بەڵام بەهۆی ئەو بارودۆخە سیاسییەی لەساڵانی دواتر ڕووبەڕووی ناوچەکەیان بوویەوە، لەخوێندنەکەی دابڕا. بۆیە لەماوەی دوورخرانەوەکەی بۆ موســـڵ، هەوڵدەدات بەردەوامی بەخوێندنەکەی بدات، بە ئامانجی پەرەپێدانی توانا زانســـتی و ڕۆشـــنبیرییەکەی. بۆ ئەم مەبەســـتەش

---

٥١ – د.ك.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣–١٩٤٩)،الحركات البارزانية الأولى من ١٩٣٢/٦/٢٢ ألى ١٩٣٢/٧/١٥.

٥٢ – د. عبدالفتاح علي البوتاني، منطقة بادينان ١٩٢٥–١٩٧٠ دراسة في الوقائع والتطورات السياسية، ج١(١٩٢٥–١٩٥٨)، اربيل، ٢٠١٧، ص٢٤١.

٥٣ – د.ك.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣–١٩٤٩)،الحركات البارزانية الاولى من ١٩٣٢/٦/٢٢ ألى ١٩٣٢/٧/١٥.

٥٤ – أيوب بارزاني، المقاومة الكردية للاحتلال ١٩١٤–١٩٥٨، ص٦٦.

٥٥ – دانا ئادامز شمیدت، سەفەرێک بۆ ناو پیاوە ئازاکان لە کوردستان، و: ئەبوبەکر ساڵح ئیسماعیل، چ٢، هەولێر، ٢٠٠٩، ل١٨٤.

سەردانی هەندێ لە مەلا و زاناکانی ئایینی ئەو سەردەمەی شارەکەی کرد، لەمانەش زانایەکی ئایینی بەناوی محەمەد عەلی، کە وانەی فقهی ئیسلامی لە مزگەوتی عەبدوڵا نەشئەت دەگوتەوە. لەگەڵ ئەوەشدا وانەی دیکەی لە زمان و ئەدەبی فارسی لای مەلا عەلی یەحیای بۆتانی خوێندووە. هەروەها ئامادەی وانە ئایینیەکانی شێخ عەبدوڵڵا نیعمەتیش بووە[٥٦].

بارزانی سوودی لەهەندێ وانەی دیکە لە مزگەوتەکانی (النوري الكبير) و شێخ عەبدال و مزگەوتی ئیمام ئیبراهیم و قوتابخانەی فەیسەڵییەی ئایینی وەرگرتووە. وێڕای ئەوەی سەردانی کتێبخانەی میر غازی (کتێبخانەی گشتی ئێستا)ی کردووە، کە ئەو کاتە تەنها چوار ساڵ بەسەر دامەزراندنی کتێبخانەکەدا تێپەڕیبوو[٥٧].

لەڕووی کۆمەڵایەتیشەوە، هەوڵی تێکەڵاوبوون و نزیکبوونەوەی لەخەڵکی موسڵ داوە، ناوە ناوە سەردانی بەشێک لەو کوردانەی کردووە کە لەو شارە نیشتەجێبوونە. هەروەها سەردانی شوێنە گشتییەکانی وەک (چایخانەی باب الجسر)و قاوەخانەی قەلای کردووە، کە دەکەوێتە بەری ڕاستی ڕووباری دیجلە، لەسەرەتای پردە ئاسنینەکەی موسڵ. ئەو کاتە ئەوانەی دەچوونە ئەو قاوەخانەیە، لە کەسایەتییە دیارەکانی ئەو شارەبوون، ڕێزی زۆریان لێگرتووە، زۆربەی کات بارزانی بە جلی (شاڵ و شەبکی) کوردی و دانانی خەنجەرێکی دەسک سپی لەژێر پشتێنەکەیدا، سەردانی ئەو شوێنەی کردووە[٥٨].

هەر لە شاری موسڵ، بارزانی بەشێک لەکاتەکانی خۆی بۆ سەردانیکردنی مەزارگە ئایینییەکان تەرخانکردبوو. سەرباری بەسەرکردنەوەی ناوچە شوێنەوارییەکانی نزیک بوونە لەشوێنی نیشتەجێبوونی. لەگەڵ ئەوەی بەردەوام سەردانی مەزارگەی برایەکەی شێخ عەبدوڵسەلامی بارزانی لەگەڕەکی شێخ عومەر کردووە و لەناوچە شوێنەواریەکانیش لەبەری ڕاستی ڕووباری دیجلە، پاشماوەی قەڵای(باشتابیا) و(قەرە سەرای) بەسەرکردۆتەوە. هەندێکجاریش بەمەبەستی هەواڵپرسین و زانینی دەنگوباسی ناوچەکەی خۆیان لەو خەڵکانەی لەئاکرێ دەهاتنە

---

٥٦ – عەبدوڵڵا زەنگەنە، کارێزمای کورد(مستەفا بارزانی) لەدەربەدەری سلێمانییەوە تا پلەی زەعیمی، کۆنگرەی یادەوەریی سەد ساڵەی بارزانی نەمر، هەولێر، ٢٠٠٣، ل٢٤٣.

٥٧ – عبدالفتاح البوتاني، وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية، ص٥٢٨.

٥٨ – م.ن، ص٥٢٩.

شارەکە، لە بازاری گومرگی موسڵ، سەردانی فرۆشگای عیسا چەچۆی هاوڕێی کردووە، کە یەکێک بووە لە مەسیحییەکانی ئاکرێ و کاری فرۆشتنی ڕایەخ و قوماشی شال و شەپکی کردووە[٥٩].

خەڵکی موسڵ بەتایبەتی کەسایەتییە دیارەکانی، لەو ماوەیەدا هاوکاری زۆریان پێشکەش بە مستەفا بارزانی وماڵباتەکەی کرد، لەنمونەی شێخ عەجیل یاوەری سەرۆکی هۆزی شەممەر و بنەماڵەکانی کەشموله و توحلە(عەباوی). ئەوە جگە لە هاوکاریکردنیان لەلایەن بنەماڵە ئایینیەکانی وەک دیوەجی و ڕەزوانیە و ئالنعمە[٦٠].

هەر سەبارەت بە مانەوەی مستەفا بارزانی لە شاری موسڵ لە ژێدەرێکدا باسی ئەوە کراوە، کە بارزانی لەلایەن موتەسەریفی شارەکە ژەهرخوارد کراوە. ژێدەرەکە حوسامەدین جومعەی موتەسەریفی بە ئەنجامدەری ئەو کردە داناوە، گوایە ناوبراو دوای ئەوەی لە (٥ی تشرینی دووەمی١٩٣٥) دەبێتە موتەسەریفی شارەکە، مستەفا بارزانی بانگهێشتی بارەگای موتەسەرفییەت دەکات و لەڕێگای پێشکەشکردنی فنجانێکی قاوە ژەهرخواردی کردووە[٦١]. بەڵام بەگەڕانەوە بۆ ئەو بارودۆخەی ساڵی (١٩٣٥) بەسەر بارزانییەکان ڕاگوزەراوە و بەپشت بەستن بەبەڵگەنامە فەرمییەکانی حکومەتی عێراقی، دەتوانین بڵێین ئەو ڕێککەوتەی لەو ژێدەرەی پێشوو ئاماژەی پێکراوە وورد نیە، لەبەرئەوەی لەبەڵگەنامە فەرمیيەکانی حکومەتی عێراقیدا هاتووە، کە بەهۆی پەیوەندییەکانی شێخی بارزان بە جوڵانەوەکەی خەلیل خۆشەوی، حکومەتی عێراق لە (١٥ی تشرینی دووەمی١٩٣٤) بڕیاردەدات بارزانییەکان لەنێویشیاندا مستەفا بارزانی لەشاری موسڵەوە بگوازنەوە بۆ ناسریە لە خوارووی عێراق[٦٢]. کەواتە لە ساڵی(١٩٣٥) بارزانی و کەسوکارەکەی لە موسڵ نەبوون. بۆیە دەکرێ بڵێین ئەم ژێدەرە تەنها لە دیاریکردنی ڕێککەوتی ڕووداوەکە وورد نەبووە، سەبارەت بە ڕووداوەکە، هیچ تێبینییەکی زانستی لەسەر نیە و گومان لە ڕووداوی ژەهرپێدانەکەی موتەسەریفی موسڵ بە بارزانی نیە. چونکە لە دواتردا بارزانی لەسەر زاری خۆی، باسی ئەم ڕووداوەی کردووە.

---

٥٩ – عبدالفتاح البوتاني، منطقة بادينان ١٩٢٥–١٩٧٠، ص٢٤٢.

٦٠ – عبدالفتاح البوتاني، وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية، ص٥٢٨.

٦١ – م.ن، ص٥٢٩–٥٣١.

٦٢ – د.ك.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣–١٩٤٩)،الحركات البارزانية الاولى من ١٩٣٢/٧/١٥ ألى ١٩٣٢/٦/٢٢. بروانە پاشکۆی ژمارە (٢).

شیاوی باسە بارزانییەکان لەو کاتەی لە لیوای مونتەفیک[٦٣](ناسریە) نیشتەجێ بوون، بەهۆی کەش و هەوای گەرمی شارەکە و بڵاوبوونەوەی نەخۆشی و کەمی بڕی پارمەتییە داراییەکانی مانگانە، کە لە (٢٢ی تشرینی دووەمی١٩٣٤) بۆ خەرجی ژیان و گوزەرانیان دابینکرا و بڕەکەی (٥٠) دینار و نیو بوو، ناڕەزایی زۆریان هەبوو. دیارە موتەسەریفی لیوایەکە لە (٢٩ی شوباتی١٩٣٥) سکاڵای بارزانییەکانی بۆ وەزارەتی ناوەخۆ بەرز کردەوە، بەئامانجی دۆزینەوەی ڕێگا چارەیەکی گونجاوتر، لە مامەڵەکردن لەگەڵیاندا. ئەمە سەرەڕای ئەوەی حکومەتی عێراقی هەر لەو ماوەیەدا بەردەوام بوو لە فشارە دەروونییەکانی خۆی بۆ سەر ڕاگوێزراوەکان، وەک گواستنەوەی منداڵەکانیان بەو جلوبەرگەی لەبەریانبوو بۆ شاری ناسرییە[٦٤]. کەچی سەرباری ئەم دۆخەش، بارزانی لەم شارە بەردەوام بوو لە هەوڵەکانی بۆ تەواوکردنی خوێندنەکەی لەلای موفتی (عبدالرزاق الفتیاني)[٦٥].

دوای ماوەیەکی کەم، وەزارەتی ناوەخۆ ناڕەزایی و سکاڵای بارزانییەکانی بەهەند وەرگرت، بۆیە بە بڕیارێک لەڕۆژی (٢٠ی نیسانی١٩٣٥) هەمووانی بۆ شاری بەغدا گواستەوە. بەڵام بەهێزبوونی بەرەی شەڕ لە بارزان بەهۆی ڕاپەڕینەکەی خەلیل خۆشەوی، جارێکی دیکە کاربەدەستانی عێراقی خستەوە بەردەم بژاردەی دوورخستنەوەی زیاتری شێخی بارزان و برایەکانی لەناوچەکەیان. بۆیە دوای چاوخشاندنەوە بەبڕیاری گواستنەوەیان، لەڕۆژی(٧ی ئەیلولی١٩٣٥) جاریکی دیکە مستەفا بارزانی و برایەکانی کە شێخی بارزانیشیان لەگەڵدابوو، دووبارە گوازرانەوە بۆ خوارووی عێراق و لە لیوای مونتەفیک نیشتەجێکران[٦٦].

ئەمجارەش وەک جاری پێشوو، بارزانییەکان ڕووبەڕووی هەمان دۆخی خراپی کەش و هەوا و بەرزی پلەی گەرما و نەخۆشییەکان بوونەوە. ئەمەش مەترسییەکی

---

٦٣ – بۆ زانیاری زیاتر لەسەر لیوای مونتەفیک، بڕوانە: عبدالرزاق الحسني، العراق قديما و حديثا، ط٣، مطبعة العرفان، صيدا، ١٩٥٨، ص١٦٤-١٧٢.

٦٤ – د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)،الحركات البارزانية الاولى من ١٩٣٢/٧/١٥ ألى ١٩٣٢/٦/٢٢. بڕوانە پاشکۆی ژمارە(٢).

٦٥ – ڕەفیق ڕەحمان مام خول، مستەفا بارزانی ڕۆڵ و هەڵوێستی لە پێشهاتە سیاسییەکاندا ١٩٥٨-١٩٧٠، چ٢، هەولێر، ٢٠١٣، ل٤٠.

٦٦ – د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)،الحركات البارزانية الاولى من ١٩٣٢/٧/١٥ ألى ١٩٣٢/٦/٢٢.

زۆری لەسەر ژیانییان دروستکرد، تەنانەت بەگوێرەی نوسراوی موتەسەریفی مونتەفک لە (٢٢ی ئاداری١٩٣٦)، هەندێک لەبارزانییە ڕاگوێزراوەکان، بۆ ڕزگاربوون لەو دۆخەی تێیدا گوزەریان دەکرد، هەڕەشەی خۆکوشتنیان کرد[٦٧]. ئەو نوسراوە کە داوای دۆزینەوەی ژینگەیەکی لەبارتری بۆ ژیانی بارزانییە ڕاگوێزراوەکان کرد، لەگەڵ کۆتاییهاتنی جوڵانەوەکەی خەلیل خۆشەوی، کاربەدەستانی حکومەتی عێراقی هێنایە سەر ئەو باوەڕەی، گواستنەوەی بارزانییەکان بۆ ناوچەکانی کوردستان، هیچ مەترسییەکی لەپێشدا نەماوە. بۆیە وەزارەتی ناوخۆ لە (٥ی ئابی١٩٣٦) بڕیاریدا بیانگوازێتەوە ناحیەی ئاڵتون کۆپری (پردێ) و یارمەتییەکی مانگانەی جێگیریشی بۆ هەریەکەیان بڕیەوە، بەشێوەیەک شێخ ئەحمەدی بارزانی (٢٠) دینار و شێخ محەمەد سدیق(٥) دینار و مستەفا بارزانی(٨) دینار و هەموو ئەوانەی لەگەڵ شێخ ئەحمەد بوون لەموریدەکانی(١٠) دینار و بۆ کرێی خانووش مانگانە(٥) دیناریان خەرج کرد[٦٨]. ئەم بارودۆخە گونجاو بوو بۆ مەلا مستەفا، لە ئاڵتون کۆپری(پردێ)، لەلای ئیمام و وتارخوێنی مزگەوتی گەورەی شارەکە، کە (مەلا سەعید مەلا ساڵح) بوو، جارێکی دیکە دەست بە خوێندنی ئایینی بکاتەوە[٦٩].

دوای ئەو گۆڕانکارییە سیاسییەی لەئەنجامی کودەتای سەربازی بەکر سدقی(٢٩ی تشرینی یەکەمی١٩٣٦) لەعێراق ڕوویدا[٧٠]، هەوڵی بەشێک لە کەسایەتییەکانی نزیک لە شێخی بارزان و برایەکانی بۆ گەڕانەوەیان بۆ کوردستان بەئەنجام گەیشت، لەوانە هەمزە عەبدوڵڵا(١٩١٥-١٩٩٨)[٧١]، دوای ئەوەی سەردانی

---

٦٧ - د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)،مقدمات هروب الملا مصطفى البارزاني من السليمانية.

٦٨ - د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)،الحركات البارزانية الاولى من ١٩٣٢/٧/١٥ ألى ١٩٣٢/٦/٢٢.

٦٩ - ڕەفیق ڕەحمان مام خول، س. پ، ل٤٠.

٧٠ - لەبارەی کودەتای بەکر سدقی بڕوانە: محمد عبدالفتاح الباقي، العراق بين أنقلابين، منشورات المكشوف، بيروت، ١٩٣٨، ص٢٢.

٧١ - هەمزە عەبدوڵڵا عومەر لەساڵی ١٩١٥ لەگوندی ڕاژان لەناوچەی مەرگەوەر لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لەدایکبووە. سەر خێلی (شەرەفخان) ی هۆزی (ئەرتوش)ە، کە لەناوچەکانی نێوان عێراق و ئێران و تورکیا بڵاوبوونەتەوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ئاشنا عەلی محەمەد ئەمین، هەمزە عەبدوڵا و ڕۆڵی لەبزاڤی ڕزگاریخوازی کوردستاندا، نامەی ماستەر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین-هەولێر، ٢٠١٤، ل٢٧.

سەرۆک وەزیرانی ئەو کاتەی عێراق حیکمەت سلێمان (٣٠ تشرینی یەکەم ١٩٣٦-١٧ی ئابی ١٩٣٧)ی کرد، بۆ ئەوەی بارزانییەکان بگەڕێنێتەوە زێدی خۆیان، یان لە شوێنێکی گونجاو نیشتەجێ بکرێن[٧٢]. ئەوەبوو وەزارەتی ناوەخۆ لە(١٠ی نیسانی ١٩٣٧) بڕیاریدا لەسەر گواستنەوەی شێخ ئەحمەد و مستەفا بارزانی و برا و خزم و کەسوکارەکانیان، کە بەگشتی (١٣٠) خێزان بوون، بۆ شاری سلێمانی[٧٣].

کاتێک بارزانییەکان گەیشتنە شاری سلێمانی، خەڵکی دیار و ساماندراری شارەکە، لەبنەماڵەی شێخان و هەندێک لە دڵسۆزانی کوردایەتی لەوانەی کە درکیان بە کێشەکە کردبوو، هاوکاری و کۆمەکیان کردن[٧٤]. مستەفا بارزانی لەو کاتە لەماڵی (سەید نووری نەقیب) بەرامبەر ماڵی شێخ قادری حەفید نیشتەجێ بوو. دواتر ماوەیەک لەگەڕەکی (سەر چیمەن)[٧٥]، لەخانووەکەی (کەریم بەگ) دابوو. خێزانە بارزانییەکانی دیکەش کە لەگەڵیاندا بوون، هەندێکیان لە خانووەکەی (شێخ ڕەشیدی خەمزە) دا بوون و ژمارەیەکیشیان لە حەوشی گەورە دا نیشتەجێ بوون[٧٦].

ژیان و گوزەرانی مستەفا بارزانی و بنەماڵەکەی، بەو یارمەتییە کەمەی مانگانە لەلایەن حکومەتەوە بۆیان خەرج دەکرا، زەحمەت و دژواربوو[٧٧]. سەرەڕای ئەمەش بارزانی دەستبەرداری هەوڵەکانی بۆ خۆڕۆشنبیرکردن نەبوو، بەتایبەتی ئەوەی پەیوەندی هەبووە بە بەردەوامبوون لەسەر تەواوکردنی خوێندنی ئایینی. سەبارەت بەو بابەتە هەر خۆی باسی کردووە و دەڵێت:"لەماوەی ساڵانی مەنفادا تا ساڵی ١٩٤٣ دەستم کرد بە خوێندن و خۆفێرکردن، تا توانیم بڕێکی باش زانیاری بەدەست بهێنم و ئاستی ڕۆشنبیریم بەرزبکەمەوە"[٧٨].

---

٧٢ - بڕوانە: هەمزە عەبدوڵڵا، بەڵگەنامەیەکی سیاسی نەتەوەیی دەست نووس، K21 (گۆڤار)، ژ (٢-٣)، ٢٠٠٨، ل١٨.

٧٣ - د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩).

٧٤ - غەفوری میرزا کەریم، ڕاستییەکان چەواشە ناکەم، چاپخانەی ڕەهەند، سلێمانی، ٢٠٠٢،ل٣١.

٧٥ - محەمەد ڕەسول هاوار، نامە، کۆنگرەی یادەوەریی سەد ساڵەی بارزانی نەمر،هەولێر، ٢٠٠٣، ل١٠٦٧.

٧٦ - د. ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی، شاری سلێمانی ١٩٣٢-١٩٤٥، لێکۆلینەوەیەکی مێژوویی-سیاسییە، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ٧٠-٧٢.

٧٧ - د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩).

٧٨ - ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی، س.پ،ل٧٣.

مستەفا بارزانی لە سلێمانی مۆڵەتی زانستی لە تەفسیر و فەرموودەدا لەسەر دەستی زانای ئایینی عەبدوڵڵای چروستانی(١٨٩٧–١٩٨٨) لە مزگەوتی مەولانا خالید وەرگرت[٧٩]. هاوکات ڕۆژانە سەردانی مزگەوتی مەلا حوسەینی پیسکەندی(١٨٦٦–١٩٤٧) کردووە و وەک گوێگرێک لەدوای موستەعیدەکانەوە دانیشتووە[٨٠]. هەروەها شەرحی تەفتازانی لەزانستی ڕەوانبێژی[٨١] لەلای مەلا سەفوەتی شاعیر(١٩٠٦–١٩٦٣)ی کوڕی حاجی مەلا ڕەسوڵی دیلیژی و شێخ محەمەدی خاڵ(١٩٠٤–١٩٨٩)[٨٢] خوێندووە[٨٣]. هەندێ جاریش لای مەلا سەید عەبدوڵڵای ئیمامی مزگەوتی گەورە و لە مزگەوتی شێخ سەلامیش وانەی دیکەی ئایینی خوێندووە، جاروبارێش بۆ پرس و باسی ئایینی سەردانی شێخ نوری شێخ بابە عەلی لە مزگەوتی بابە عەلی لە گەڕەکی سەرچیمەن کردووە[٨٤].

بەهۆی کەسایەتییە کۆمەڵایەتییەکەی، بارزانی لەم ماوەی لە سلێمانی ژیاوە، هاوشێوەی موسڵ، تێکەڵاوی خەڵکی ناوچەکە بووە. سەردانی بەشێکی ئەو ماڵ و

---

٧٩ – غەفوری میرزا کەریم، س.پ، ل٣٦.

٨٠ – ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی، س.پ،ل٧٤.

٨١ – ئەم کتێبە بەناونیشانی(دروس في البلاغة– شرح مختصر المعاني للتفتازاني) نووسەرەکەی شیخ محمد البامیانیە. لە چوار بەرگ پێکهاتووە. لە ناوەڕۆکەکەیدا باس لە چەند بابەتێکی زانستی دەکات، لەمانەش(قورئان و زانستەکانی، ژیاننامەی پێغەمبەر (د.خ) لەگەڵ ئەهلی بەیت(سڵاوی خوایان لێ بێت)، بیروباوەڕ، فەرمودە و زانستەکانی، فقهی ئیسلامی، فەلسەفە و لۆژیک، ئەخلاق، مێژوو، زمان و زانستەکانی، شیعر و ئەدەب. بروانە: الشیخ محمدي البامیاني، دروس في البلاغة(شرح مختصر المعاني للتفتازاني) مؤسسة البلاغ، ٢٠٢٠.

٨٢ – شێخ محەمەدی خاڵ ڕۆلێکی گەورەی لە جووڵانەوەی ئەدەبی و ڕۆشنبیری کوردی گێراوە. لەساڵی ١٩٧٤ بەدواوە ئەندامی کۆڕی زانیاری کوردی بووە. یەکێک بووە لە نووسەرانی گۆڤاری (گەلاوێژ). چەندین بەرهەمی لەبواری ئایینی و زمانەوانی و مێژوویی و کۆمەڵایەتی وەک کتێب پێشکەشی کتێبخانەی کوردی کردووە. لە کتێبە ئاینییەکانی مەولودنامە ١٩٣٨، فەلسەفەی ئاینی ئیسلام–١٩٣٨، تەفسیری سورەتی فاتیحە–١٩٥٥،، بێجگە لە کتێبەکانی زمانەوانی وەک، فەرهەنگی خاڵ– ١٩٦٠ کە سێ بەشە. هەروەها کتێبی مێژوویی وەک (تاریخ الامارة الافراسیابیة– ١٩٦١) و چەندین بابەتی دیکە. جمال بابان، أعلام کرد العراق، سلیمانیة،٢٠٠٦،ص٦٩٧.

٨٣ – د. عرفات کرم ستونی، أهمیة الدین عند البارزاني الخالد لە www.gulan media.com/Arabic/articles – (تاریخ الزیارة١/ ٥/ ٢٠٢١).

٨٤ – ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی ،س.پ،ل٧٤.

هەواڵنامەی کتێب

دیوەخانانەی کردووە، کە لە شـــارەکەدا بەناوبانگ بوون، وەک ماڵەکانی حەمەی ئەورەحمان ئاغا و رەمزی مەلا مارفی هۆنەر و شـێخ لەتیفی دانسـاز و میرزا تۆفیقی قەزاز و ســـەید نوری رەقیـب و تۆفیق ئـاغـای فەتحولا ئـاغـا و ئەســـعەدی مەحویی(١٨٩٨_١٩٧٦). لەهەمان کات لەگەڵ پیرەمێردی هۆنەریشـــدا (١٨٦٧_١٩٥٠) پەیوەندی هەبووە[٨٥].

مســـتەفا بـارزانی کـاتەکـانی دیکەی بەتـایبەتی ئێوارەکـانی، تەرخـانکردبوو بۆ دانیشـتن لەگەڵ ئەو کەسـایەتییە ڕۆشـنبیرانەی لەدوکانەکەی (حەمە سـەعید خەیات کۆدەبوونەوە[٨٦]، یان سـەردانیکردنی مام مەجیدی جگەرە و توتن فرۆش. مام مەجید دوکانەکەی لەناو بازاری سلێمانی، کەوتبووە بەر دەرگای سەرا، زۆرکات بارزانی کە سـەردانی بازارەکەی دەکرد، دەمێک لای ئەو پیاوە دانیشـتووە و هاورێییەتی باشـی لەگەڵ دروسـتکردووە[٨٧]. هەندێکجاریش لە دەرمانخانەکەی ئەسـکەندەر، کە پیاوێکی ئەرمەنی بووە دانیشتووە و هەر لەو دەرمانخانەیە بەشێک لەدیارەکانی خۆی لەگەڵ کەسایەتییە دیارەکانی ئەو شارە، وەک قانیع (١٨٩٨ – ١٩٦٥) و فائق بێکەس(١٩٠٥-١٩٤٨)، کە دوو شاعێری دیاری ئەو سەردەمە بوون، ئەنجامداوە[٨٨].

ئەو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییانەی مستەفا بارزانی لەسـلێمانی دروسـتیکرد، دواتر بوونە ڕێگەخۆشـکەر بۆ بەسـتنی ڕایەڵەی پەیوەندی سـیاسـی، ئەگەر لە سـنوورێکی دیاریکراویشـدا بێت. بۆ نمونە پەیوەندییە دۆسـتانەکەی بارزانی لەگەڵ شـێخ لەتیفی حەفید، لە کۆمەڵەی (برایەتی)[٨٩] نزیکی کردەوە، لەبەرئەوەی ئەوەی دوایی یەکێک

---

٨٥ – هـ.س، ل٧٥.

٨٦ – غەفوری میرزا کەریم، س.پ، ل٣٦.

٨٧ – هـ.س.ل٣٩.

٨٨ – محسن دزەیی، أحداث عاصرتها، ج٣، مطبعة حاجي هاشم، کوردستان، ٢٠١٣، ص١٥١.

٨٩ – کۆمەڵەی برایەتی: بەهەوڵی هەندێک لە کەسایەتییە نیشتمانپەروەرەکانی کوردی خەڵکی سلێمانی وەک شێخ لەتیفی کوڕی شێخ مەحمود بەرزنجی و چەند کەسێکی دیکە لە ئێوارەی ڕۆژی هەینی ڕێکەوتی ١١ی ئاداری ١٩٣٧ دامەزرا. لەدیارترین ئامانجەکانی ئازادی کوردستان و بەدیهێنانی سەربەخۆییەکەی بوو. ئەو کۆمەڵەیە چەندین لقی لە شارەکانی بەغدا و کەرکوک و کۆیە هەبوو. چالاکیەکانی ئەو کۆمەڵەیە تا ساڵی ١٩٤٣ بەردەوام بووە. بۆ زانیاری زیاتر، بروانە: د.عبدالستار طاهر شریف، الجمعیات والمنظمات والاحزاب الکردیة في نصف قرن(١٩٠٨-١٩٥٨)، بغداد،١٩٨٩، ص٩٢؛ عزیز حسن عزیز البارزاني، الحرکة القومیة الکوردیة التحرریة، هولیر، ٢٠٠٢،ص٧٤.

بووە لە دەستەی سەرۆکایەتی ڕێکخراوەکە و هەندێک جاریش سەرۆکایەتی کردووە. بەڵام ئەو پەیوەندییانە نەگەیشتنە ڕادەی ئەندام بوون لە ڕێکخراوەکە. بارزانی خۆشی جگە لەپەیوەندیەکانی، خواستی لەسەر تێکەڵاوبوون هەبووە لەگەڵ کەسایەتیە سیاسیەکانی ئەو شارە، بەتایبەتی لەگەڵ ئەوانەی لەنێو پارتی (هیوا)[٩٠] بوون، لە نمونەی ڕەفیق حیلمی(١٨٩٨-١٩٦٠)سەرۆکی پارتەکە[٩١].

مستەفا بارزانی، دوای مانەوەی بۆ ماوەی شەش ساڵ و سێ مانگ لەسلێمانی، لەڕۆژی (١٢ی تەمموزی١٩٤٣) ، بەمەبەستی گەڕانەوە بۆ زێدی خۆی لە بارزان، بەنهێنی لەشارەکە دەرچوو. یەکێک لەسەرچاوە مێژووییەکان هۆکاری ئەو هەڵوێستەیان دەگەڕێنێتەوە بۆ خراپی باری گوزەران و ژیانی بارزانی لەشارەکە[٩٢]، ئەمە وێڕای هەڵسوکەوتی خراپی موتەسەریفی سلێمانی مستەفا قەرەداغی لە گەڵیدا، کە ئەمیش هۆکارێکی دیکە بووە، کە هانیداوە بۆ ئەو کارە[٩٣]. لە باسکردنی ئەو بابەتەش، بارزانی ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە ، ناوبراو لەو ماوەیە ئابلوقەیەکی ئابووری ئەوەندە توندی خستبووە سەریان[٩٤]، تەنانەت ڕێگای نەداوە هاوکاری خزم و کەسوکارەکانیشیان پێ بگات، وەک خۆی باسیکردووە لەو کاتەی بڕێک پارە قەرزاربوو، بەمەبەستی دانەوەی قەرزەکانی لە (١٣ی ئەیلولی١٩٣٩) نامەیەک بۆ

---

٩٠ – حیزبی هیوا: بەر لەهەڵگیرسانی جەنگی دووەمی جیهانی، چەند نیشتمانپەروەرێکی کورد لەبەهاری ساڵی ١٩٣٩ لە باشووری کوردستان بڕیاریاندا لەسەر پێکهێنانی بەرەیەکی یەکگرتوو، بەسەرۆکایەتی ڕەفیق حلمی(١٨٩٨_١٩٦٠). لەشوباتی ١٩٤٤ پارتەکە تووشی لێکتری هەڵوەشانەوە بوو، بوونە دوو باڵ. ئەم ڕێکخراوە سیاسییە لە بنجدا ناوی(کومەڵەی هیوا)یە. بەڵام لەبەرئەوەی بەڕاستی حیزبێکی سیاسی بوو بەهەموو ماناکانی، بۆیە ناوی حیزبمان بۆ بەکارهێناوە. بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەو حیزبە و پشتیوانیکردنی لە ڕاپەرینی دووەمی بارزان. بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەم حیزبە بگەڕێوە بۆ: هلبين محمد أحمد المزوري، حزب هيوا- الامل(١٩٣٩-١٩٤٦)،سپیرێز، دهوک،٢٠٠٨،ص ص١٥١-١٥٦. دواتر زانیاری زیاتری لەبارەیەوە دەخەینەڕوو.

٩١ – ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی، س.پ،ل٧٩.

٩٢ – Michael G. Lortz, willing to Face Death: A History of Kurdish Military Forces– the Peshmerga – From the Ottoman Empire to Present-Day-Iraq (Tallahassee, FL: Florida State University, 2005), p.21.

٩٣ – سەبارەت بە هۆکارەکانی دەرچوونی بارزانی لەسلێمانی، بڕوانە: معروف چیاووک، مأساة بارزان المظلومة، دار أراس للطباعة والنشر، ط٢، أربيل، ٢٠٠١ ،ص١١٦.

٩٤ _ بڕوانە: عثمان علي، م.س، ص٦٦٧.

ئۆلۆبەگی خاڵی نووســـی و تیایدا داوای کردووە(١٠) دیناری بۆ کۆبکاتەوە و بۆی ڕەوانە بکات، موتەسەریف ڕێگری لەگەیشتنی تەنانەت نامەکەشی کرد[٩٥].

ولیەم ئیگلتن، کە باس لەبارودۆخی ژیان و گوزەرانی مســـتەفا بارزانی لەو ماوەیەدا دەکات، نووسیویەتی" لە ساڵی ١٩٤٣ بارودۆخی مستەفا بارزانی[مەبەستی ژیان و گوزەرانی تایبەتیەتی] گەیشتە ئەو ڕادەیەی نەتوانێ نانی ڕۆژانەی دەستەبەر بکات. دوای ئەوەی هەموو پارچە زێڕەکانی لە کڵاوی ســەری خێزانەکەی فرۆشــت، هیچی پێ نەما پێی بژیت"، ئەوە سەرباری دۆخی خراپی کەسوکارەکەی[٩٦].

نارەحەتییەکانی بارزانی لە هەڵســوکەوت و ڕەفتارەکانی کاربەدەســتانی عێراق، تەنها خەمی ژیان و گوزەران نەبوو، ئەو هەمیشە لەژێر فشارێکی دەروونی گەورەدا بووە، بەهۆی ئەو دۆخەی بەناوی نیشـــتەجێبوونی زۆرەملێییەوە لەدووری زێدی خۆیاندا، بەدرێژایی (٧) ســاڵ بۆیان دروستکردبوو. بڕیارەکەی وەزارەتی ناوەخۆش لە (٢٥ی کانونی یەکەمی١٩٤١) ســـەبارەت بەڕێگادان بە گەڕانەوەی بەشـــێک لە بارزانیەکاندا بۆ زێدی خۆیان، جگە لە مســتەفا بارزانی و برا و هەندێ لە ئەندامەکانی دیکەی خێزانەکەی[٩٧]، زیاتر نارەحەتی کرد، پاشـان هەموو ئەمانە بەیەکەوە فشـاری زۆریان لەســەر دروستکرد و هانیاندا بڕیاری دەرچوون لە سلێمانی و گەڕانەوە بۆ بارزان بدات[٩٨].

شیاوی باسە موتەسەریفی سلێمانی لەیەکێک لە ڕاپۆرتەکانیدا، کە لە ڕۆژی(١٢ی تەمموزی١٩٤٣) بۆ وەزارەتی ناوەخۆ بەرزیکردۆتەوە، بەرپرســـیاریەتی ڕووداوی دەرچوونی مستەفا بارزانی لە سلێمانی و گەڕانەوەی بۆ ناوچەی بارزان، لە ئەستۆی خۆی هەڵگرتووە و بەشـــێوەیەکی ناڕاســـتەوخۆ دەیخاتە ئەســـتۆی وەزارەت. ئەو لەنوسراوەکەیدا کەمی داهات و خراپی گوزەرانی بارزانییەکان، بەهۆکاری ڕووداوەکە دادەنێت و ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، ســـەرەڕای بارودۆخی خراپی ژیانی بارزانی، وەزارەتی نـاوەخۆ لە ڕۆژی(٧ی حوزەیرانی١٩٣٧) یـارمەتییە مـانگـانەکەی لە (٨)

---

٩٥ – عبدالفتاح البوتاني، وثائق عن الحركة القومية ....،ص٥٣٣.

٩٦ – وليم أيغلتن الابن، جمهورية مهاباد(جمهورية ١٩٤٦ الكردية)، دار ئاراس للطباعة والنشر، مطبعة وزارة التربية، ط٢، أربيل،١٩٩٩، ص٩٩.

٩٧ – د.ك.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي،أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)، مقدمات هروب الملا مصطفى البارزاني من السليمانية.

٩٨ – بروانە: معروف چیاووک، م.س، ص١١٦.

دینارەوە کەم کردەوە بۆ (٦) دینار و نیو، پاشــــان لە (٢٧ی شــــوباتی١٩٤٣) دوای شـەش سـاڵ و چەندین جار سکاڵاکردن، ئەو کات، بڕی یارمەتییەکەی بۆ (٢٠) دینار و نیو زیادکرد[٩٩].

مســتەفا بارزانی لە سـلێمانی پەیوەندی باشـی لەگەڵ شـێخ لەتیفی کوڕی شـێخ مەحمودی حەفید هەبووە. هەر بەپاڵپشــتی ئەوان و چەند کەســایەتییەکی دیکەی شـارەکە، وەک مەلا ئەسـعەدی مەحوی، توانی بەنهێنی لەسـلێمانی دەربچێ و ڕێگای گەڕانەوە بۆ بـارزان بگرێتەبەر[١٠٠]. بەر لەوەی بنەمـاڵەکەی بەجێبهێڵێ لەکـاتی ماڵئاوایی‌کردن، شـێخ ئەحمەدی برا گەورەی ڕێنوێنی کرد و پێی گوت:"ئاگاداری هەق و ڕاســتی بە لەکاتی هەڵســوکەوتت لەگەڵ خەڵکدا، هەرگیز لەخۆبایی بوون نەچێتە دڵتەوە، تـا بۆت دەکرێ خۆت لە لێکدان لەگەڵ حکومەت بپـارێزە، تـا دڵنیـانەبی لە سەرکەوتن. ئەگەر کەوتیە بەردەستیشیان، دانوستانیان لەگەڵدا مەکە"[١٠١].

دەســەڵاتداریێتی حکومەتی عێراق هەر زوو لەم پێشــهاتە ئاگاداربویەوە، چونکە مستەفا قەرەداغی(١٨٩٢_١٩٧٣)موتەسـەریفی سلێمانی لە ڕۆژی(١٢تەمموزی١٩٤٣) لەبروسکەیەکدا بۆ وەزارەتی ناوەخۆ ڕایگەیاند، مستەفا بارزانی بەیاوەری دوو کەس، بەناوەکانی (سلێمان موسی) و (مستەفا عەبدوڵلا)، کە هەردووکیان خەڵکی (ئاکرێ)ن، لە ســـلێمانی دەرچووە[١٠٢]. کاتێک بارزانی ســـلێمانی بەجێهێشـــت، دوای هەفتەیەک گەیشتە مەهاباد و بووە میوانی (عەلی حاجی بابە شێخ)[١٠٣]. پاشان لەگەڵ هاوەڵەکانی بەردەوام بوو لە ڕۆیشـتن تا گەیشـتە گوندی(ئاخجە زیوە) لە نەغدەدە و بووە میوانی ماڵی (مامەند مەســیح)، کە یەکێک بوو لە هەڤاڵەکانی بارزانی و لە ئێران نیشــتەجێ بوو. شـــەوێک لەم ماڵەدا مایەوە و بۆ بەیانی چووە گوندی (کولیج) و بووە میوانی

---

٩٩ – د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي،أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣–١٩٤٩)، مقدمات هروب الملا مصطفى البارزاني من السليمانية.

١٠٠ – عەبدوڵلا زەنگەنە، س.پ، ل٢٥٢.

١٠١ – بروانە: مسعود بارزانی، س.پ، ل٥٠.

١٠٢ – د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣–١٩٤٩)، مقدمات هروب الملا مصطفى البارزاني من السليمانية.

١٠٣ – لە خانەوادەیەکی ئایینی دیار بووە لەناوچەی بۆکان. لە ساڵی ١٩٦٤ سەرۆک وەزیران بووە لە کۆماری کوردستان لە مەهاباد. مسعود البارزاني، البارزاني والحركة التحررية الكردية، ج١، ط٢، كاوا للثقافة الكردية، بيروت، ١٩٩٧، ص١٤٣.

(مامەند ئاغای کولیجی) سەرۆکی تەریقەتی قادری لە هۆزی مامش. ئەوەی دوایی بە گەرمی پێشوازی لە بارزانی کرد و لەگەڵ یەکێک لە خزمەکانی، کە (عەبدوڵڵا ئاغای جلدیان) بوو، ئاسانکاری و یارمەتی زۆریان پێشکەشکرد[١٠٤].

ئەو کاتە ژمارەیەک لە بارزانییەکان لە گوندی(کانی ڕەش) لە نزیک شنۆ نیشتەجێ بوون، کە(حەسەن ئەحمەد ناز، میرزاغا ڕەشۆ، محەمەد عیسا، خان ئاقدەل محەمەد، عەبدوڵڵا کورەیی، سالح کورەیی، محەمەد مامەند، محەمەد ئاغا بوکر)بوون. بارزانی هەواڵی بۆ ناردن دەیەوێ چاوی پێیان بکەوێ، ئەمانیش ڕاستەوخۆ بەدەم داوایەکەی بارزانی چوون. دوای ئەوەی شەوێک لە میوانداری(مامەند ئاغا) مانەوە، بۆ بەیانی بڕیاریاندا بگەڕێنەوە عێراق. (مامەند ئاغا) هانی بارزانییەکانیدا یاوەری بارزانی بکەن و لەگەڵیدا بگەڕێنەوە بارزان و بەڵێنی ئەوەی پێدان، کە خۆی ئەرکی دابینکردنی بژێوی و گوزەرانی خێزانەکانیان دەگرێتە ئەستۆ تا دەگەڕێنەوە و تفەنگێکی(برنۆ)شی بەدیاری بە بارزانی بەخشی[١٠٥].

لە بەری عێراقدا، بەشێک لەموریدانی شێخی بارزان لەنموونەی عومەر ئاغا و کوڕەکانی عەبدوڵڵا لە گوندی (شێتنە) و حەمەد میرخان و حەمەد عەبدوڵڵا و عەدۆ سلێمان لە (میرکە) و شەریف لەشکری لە (زبدا) و نەبی حەسەن و مەلا ئەحمەد لە (باویلیان)، بەیەکەوە ڕوویانکردە چیای برادۆست و پەیوەندییان بەهەریەک لە قادر مەلو و ڕەشۆ مەلا کرد، کە لەلایەنگرانی مستەفا بارزانی بوون، بەمەبەستی ئامادەسازی بۆ پێشوازیکردن لە بارزانی[١٠٦]. بەم شێوەیە دوای هەفتەیەک بە ڕێگای پێنجوێن، بانە، سەردەشت، پەسوێ، لاهیجان، شنۆ، ناودەشت، سیلکە، سرێشمە، بارزانی گەیشتەوە زێدی خۆی لەبارزان[١٠٧].

---

١٠٤ – م. ن، ص٧٩.

١٠٥ – م. ن، ص٨٠.

١٠٦ – د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)،مقدمات هروب الملا مصطفى البارزاني من السليمانية.

١٠٧ – معروف چیاووک، م.س ،ص١١٨.

باسی سێیەم: دەرکەوتنی بارزانی وەک ڕێبەری کورد لە باشووری کوردستان

هەواڵی گەڕانەوەی مستەفا بارزانی بۆ دەڤەری بارزان، بەخێرایی گەیشتە دەزگاکانی ئاسایشی حکومەتی عێراق، بەتایبەتی ئەوانەی لەناوچەکەدا بوون. لەسەر ئەو بنەمایە بەڕێوەبەری پۆلیسی زێبار، جوولەی بەهێزەکانی کرد بۆ دەستگیرکردنی بارزانی و ئەوانەی لە گەڵیدا بوون. دوای ئەوەی قائیمقامی ڕەواندوز لە (٢٥ی تەمموزی١٩٤٣) موتەسەریفی هەولێری ئاگادار کردەوە، کە مستەفا بارزانی لەگەڵ چەکدارانی (مامەند مەسیح)، گەیشتونەتە ناوچەی مێرگەسۆر لە خاڵی (بەردەسپی و شێخ سیدە)[١٠٨].

لەلایەکی دیکە موتەسەریفی موسڵ لەڕۆژی(٢٨ی تەمموزی١٩٤٣) وەزارەتی ناوەخۆی ئاگادار کردەوە، کە قائیمقامی زێبار داوای لەمستەفا بارزانی کردووە، ئارامی و سەقامگیری لەناوچەکە بپارێزێ و بچێتە زێبار بۆ ئەوەی چاوی بە موتەسەریفی موسڵ بکەوێ، بەڵکو داوای چارەسەرێکی لێ بکات، بەڵام ئەوەی دوایی پێشنیازی چوونە زێباری ڕەتکردۆتەوە، لەگەڵیشیدا ئامادەیی ئەوەی نیشانداوە ئەگەر شوێنێکی دیکە دیاری بکەن، دەتوانێ ئەو دیدارە ئەنجام بدات. ئەو هەڵوێستەی بارزانی، قائیمقامی زێباری گەیاندە ئەو باوەڕەی زەحمەتە لەگەڵیدا بگاتە ڕێککەوتن، تەنها لەڕێگای بەکارهێنانی هێزەوە نەبێ، ئەو سەرنجەشی بە حکومەتەکەی خۆی گەیاند[١٠٩].

بەم هۆیەوە بەڕێوەبەری پۆلیسی زێبار چوار مەفرەزەی پۆلیس بۆ دەستگیرکردنی دەرکرد، هەروەها (٢٠) پۆلیسی ڕەوانەی بنکەی پۆلیسی شێتنە کرد. لەلایەکی دیکە بەڕێوەبەری پۆلیسی موسڵ لەڕۆژی(٣١ی تەمموزی١٩٤٣) لەڕێگای ناردنی هێزی زیادە بۆ بنکەکانی پۆلیس لە دێرێ و ئەرگوش و میروز و تیلی و شنکیل و زینێ و کانی بۆت و شێروان مەزن و هۆستان، دەستی بە ئەنجامدانی ڕێکاری خۆپارێزی کرد. بەشێوەیەک لە هەر بنکەیەکی پۆلیس، (١٠) پۆلیسی زیادەی جێگیرکرد، بۆ هاریکاریکردنی هێزی پۆلیسی زێبار لەناوچەکە، کە ژمارەیان (١٨)

---

١٠٨ – د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)،مقدمات هروب الملا مصطفى البارزاني من السليمانية.

١٠٩ – د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)،مقدمات هروب الملا مصطفى البارزاني من السليمانية

پۆلیسی پیادە و (٢٧) سوارە بوون، ئەوە جگە لەوەی دواتر هێزەکەی زێباریش(٤٨) پۆلیسی دیکەیان بۆ زیادکرا[١١٠]. پاشان بەهۆی زیادبوونی مەترسییەکانی حکومەت، لە جموجۆلەکانی بارزانی لەناوچەکە، وەزارەتی ناوەخۆ لە(١٠ی ئابی١٩٤٣) ئەرک و بڕیاری دەستگیرکردنی مستەفا بارزانی، بە فەرمی بە موتەسەریفی موسڵ سپارد. لەم ماوەیەدا هێزەکانی بارزانی ڕۆژبەڕۆژ ڕوو لەزیادبوون بوون. بەم جۆرە دەستگیرکردنی زەحمەتتر دەبوو. بۆ وێنەش موتەسەریفی هەولێر لە(١٢ی ئابی١٩٤٣) ڕوونی کردەوە، کە ژمارەی ئەوانەی لەگەڵ مستەفا بارزانین(٢٠) کەسن و نیوەیان چەکدارن. دوای ماوەیەکی کەم بەپێی زانیارییەکانی هەمان سەرچاوە لە(١٥ی ئەیلولی١٩٤٣) ئەو ژمارەیە زیاد بوون و گەیشتنە (١٠٠) کەس. بەڵگەنامەکانی وەزارەتی ناوەخۆی عێراق، ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن، کە لە ئەنجامی ڕێکنەکەوتنی مستەفا بارزانی لەگەڵ کاربەدەستانی ناوچەکە، بەریەککەوتنە سەربازییەکان لە(٢١ی ئەیلولی١٩٤٣) لەنێوان هەردوولا دەستیان پێکرد[١١١].

بەهەڵکشانی هەژموونی سیاسی و سەربازی مستەفا بارزانی، بەهۆی پشتگیری بەهێزی زۆرینەی هۆزەکانی دەوروبەری بارزان و پارت و ڕێکخراوە کوردییەکانی باشوور و ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای کوردستان لە جوڵانەوەکە[١١٢]، لەقۆناغی یەکەمی ئەو شەڕەدا، کە تا سەردانیکردنی ماجید مستەفا(١٨٩٦_ ١٩٧٤)[١١٣]ی وەزیری دەوڵەت بۆ حامییەی مێرگەسۆر لە (٧ی کانونی دووەمی ١٩٤٤) بەردەوام بوو، بارزانی توانی لە ڕووی سەربازییەوە سەرکەوتن بەدەست بێنێ و پاشان دوای ئەنجامدانی دانوستاندن لەگەڵ وەزیرەکەی حکومەتی عێراق و خستنەڕووی چەندین داواکاری نەتەوەیی، توانی بەیەکێک لە داواکارییەکانی ڕازییان بکات و لە (٣٠ ی

---

١١٠ – د.ك.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)،مقدمات هروب الملا مصطفى البارزاني من السليمانية.

١١١ – د.ك.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)،مقدمات هروب الملا مصطفى البارزاني من السليمانية.

١١٢ – بڕوانە: عزيز حسن عزيز البارزاني، م.س، ص١٣٩.

١١٣ – ماجد مستەفا مەحمود عوسمان، ئەندامی پەرلەمان و وەزیری حکومەت بووە لەسەردەمی پادشایەتی. سەر بە بنەماڵەی (مرادلەلە) ی بەناوبانگ بووە لە سلێمانی. بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ماجد مستەفا بڕوانە: محمد علي الصويركي الكردي، الموسوعة الكبرى لمشاهير الكرد عبر التاريخ، مج٤، الدار العربية للموسوعات،بيروت، ٢٠٠٨، ص٥.

کانونی دووەمی ١٩٤٤) شـێخ ئەحمەد بارزانی و ئەوانەی لەگەڵیدابوون، بگەڕێنەوە بۆ زێدی خۆیان لەبارزان[١١٤].

مستەفا بارزانی دوای ئاساییبوونەوەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ حکومەتی عێراق، لە (٢٢ی شـوباتی١٩٤٤) بە مەبەسـتی ئەنجامدانی ڕێککەوتنی کۆتایی، سـەردانی بەغدای پایتەختی کرد. بەڵام ئەو پێشـهاتە سـیاسـییانەی لەئەنجامی دەسـت لە کارکێشـانەوەی حکومەتی نوری سـەعید لە (١٩ی نیسـانی١٩٤٤)، هاتنە پێشـەوە[١١٥]، دانوسـتانەکانی گەیاندە بنبەسـت، بەم شـێوەیە قۆناغێکی دیکە لە شـەڕ و پێکدادان لەنێوان هێزە کوردییەکان، کە بارزانی سـەرکردایەتی دەکرد، لەگەڵ حکومەتی عێراقدا دەستیپێکرد[١١٦].

لەقۆناغی دووەمی ڕاپەڕینەکەدا، حکومەتی عێراق بە پاڵپشـتی و هاوکاری هێزە سـەربازییەکانی بریتانیا لە (٨ی ئابی١٩٤٥) بڕیاری هێرشـکردنی بۆ سـەر نـاوچەکەدا[١١٧]و لەڕۆژی (٤ی ئەیلولی١٩٤٥) ڕووبەڕووی هێزەکانی بارزانی بوونەوە[١١٨]، دوای دەسـت بەسـەرداگرتنی ناوچەی بارزان، لەڕۆژی(٦ی تشـرینی یەکەمی١٩٤٥) هێزەکانی بارزانی لەسـنووری عێراق پەڕینەوە بۆ ئێران[١١٩]. مسـتەفا بارزانی لەو کۆچەیدا نزیکەی (٣) هەزار خێزانی لەگەڵدا بوو، کە نزیکەی(٣) هەزاریان چەکداربوون، هەموویان لەژێر فشـارەکانی هێزەکانی بەرامبەریان، پەڕینەوە بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردسـتان، دوای ئەوەی خەڵکی ناوچەکانی خانە و شـنۆ، کۆمەکی و

١١٤– د.ك.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣–١٩٤٩)، وزارة الداخلية(شعبة الحدود)،م.ع/٤٩،٦/١/١٩٤٩.

١١٥ – بروانە: عبدالرزاق الحسني، تاريخ الوزارات العراقية، ج٦، مطبعة العرفان، صيدا، ١٩٥٣، ص١٦٣،١٨٣.

١١٦ – وليم أيغلتن الابن، م.س، ص١٠٣.

١١٧ – عبدالرزاق الحسني، تاريخ الوزارات العراقية، ص٢٩٢.

١١٨ –د.ك.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون، وزارة الداخلية(شعبة الحدود)،م.ع/٤٩،٦/١/١٩٤٩.

١١٩ – د.ك.و، (٣١١/٤٣٣٣)،البلاط الملكي، اوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣–١٩٤٩)، تقرير عام و موجز عن حركات بارزان سنة ١٩٤٥، كتاب رقم (د/١٥/١/٢٠٥) في ١١ كانون الثاني ١٩٤٦، الحكومة العراقية، وزارة الدفاع، دائرة أركان العامة(شعبة الحركات)، ص٢.

هاوکاری زۆریان لە خواردن و جلوبەرگ و شـــوێنی حەوانەوە پێشــکەشـکردن[١٢٠].
بارزانی لەگەڵ ژمارەیەک لە ســـەربازەکانی لە دوای پەڕینەوەیان لە ســـنوور، لە گوندی(میراوا) لەناوچەی ســـەردەشـــت گیرســـانەوە، بۆ ماوەی مانگێک لەو گوندە بوون. هەموو هەفتەیەک بارزانی ڕۆژێک ســـەردانی شـــاری مەهابادی دەکرد[١٢١]. کەســوکارەکەی لە (قومقولە) بوون، دواتر گوازرانەوە بۆ شـاری مەهاباد و لە خانی ســەید عەلی نیشـتەجێ بوون[١٢٢]. بەپێی هەواڵەکانی ڕۆژنامەی کوردستانی زمانحاڵی حزبی دیموکراتی کوردســـتان، بارزانی لەگەڵ ئەو (٣) هەزار چەکدارەکەی لەگەڵیدا بوون، لەکاتژمێر(٥)ی ئێوارەی ڕۆژی(٩ی کانونی دووەمی١٩٤٦) گەیشـتنە شـاری مەهاباد و لەلایەن ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی حزبی ناوبراو پێشوازیان لێکرا[١٢٣].

دوای ماوەیەکی کەم لە گەیشـــتنیان بۆ شـــاری مەهاباد، بارزانی و هێزەکەی، لە(٢٢ی کانونی دووەمی١٩٤٦)، بەشـداریانکرد لەڕێورەسـمی ڕاگەیاندنی دامەزرادنی کۆمـاری کوردســـتـان و لەلایەن قـازی محەمەدی ســـەرۆکی کۆمـار، ئەرک و بەرپرسیارەتی پاراستنی کۆمارەکەی پێ ڕاسـپێردرا، دوای ئەوەی پلەی ژەنەراڵی لە سوپای شۆڕشگێری کوردستان پێ بەخشرا[١٢٤].

لە سەرەتای نیشتەجێ بوونیان لە مەهاباد، بارزانی و خەڵکەکەی لەگەڵیدا بوون، لە دۆخێکی خراپ گوزەریان دەکرد. لەم سـۆنگەوە یاریدەدەری بەڕێوەبەری گشـتی پۆلیســـی حکومەتی عێراق لە نوســـراوێکی نهێنی، کە لە ڕۆژی(٨ ی نیســـانی١٩٤٦) سەبارەت بە دۆخی بارزانی و کەسوکارەکەی لەم شارە، بۆ بەڕێوەبەرەکەی ڕەوانە کرد، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، مســـتەفا بارزانی لەو ماوەیەدا لە دۆخێکی دارایی خراپ بووە، ئەمەش وایکرد بەشێک لەو چەکانەی لایانبووە بیانفرۆشی و بەشێکی پارەکەی بداتە ئەو کەســـانەی لەگەڵیدابوون و بەشـــێکی دیکەشـــی بکاتە ئالیک بۆ ئەو مەڕ و

---

١٢٠ – أغا أحسان نوري، یاداش کرد العراق، کوهستان(هفتگی نامه)، ش (٤٣٥) ، دوشنبه، ١ بهمن ١٣٢٤، ٢١ ژانویه ١٩٣٤ ، ص ١.

١٢١ – جان دوست ، مهاباد وطن من ضباب، مقام للنشر والتوزیع، دیار بکر ، ٢٠١٤، ص٢٠١.

١٢٢ – م . ن، ص٧٢.

١٢٣ –کوردستان(ڕۆژنامە)،ژ(٢١)،٢یمارسی١٩٤٦،ل٥؛وەرگیراوەلە:ڕۆژنامەی کوردستان، (مەهاباد١٣٢٤–١٣٢٥هـ/ ١٩٤٦ز)،دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چ٢، هەولێر،٢٠١١، ل٨١.

124 – Nagel Joane, the Conditions of Ethnic Separatism: The Kurds in Turkey, Iran, and Iraq, California, May 1978,p.20.

ماڵاتەی ئەو کاتە پێیان بوو. ئەمە سـەرەڕای ئەوەی وەک لە ڕاپۆرتەکەدا هاتووە، بارزانی لەلایەن خەڵکی ناوچەکانی هەڵەبجە و سلێمانی هەندێک هاوکاری وکۆمەکی کراوە. بەڵام وێڕای ئەوەش نزیکەی(٨٠) کەس لەوانەی لەگەڵیدابوون بەهۆی بڵاوبوونەوەی نەخۆشـی و کەمی خۆراک مردوون، ئەوە بێجگە لە مرداربوونی ژمارەیەکی زۆر لەمەڕ و ماڵاتەکانیان، بەهۆی کەمی ئالیک. بەو هۆیەوە بارزانی لە(ئاداری ١٩٤٦) شاری مەهابادی جێبهێشت و ڕوویکردە ناوچەی هۆزی شکاک[١٢٥].

دوای ڕووخانی کۆماری کوردستان[١٢٦]، مستەفا بارزانی لەڕۆژی(٢٨ی کانونی یەکەمی ١٩٤٦) بەسـەرۆکایەتی شـاندێکی بارزانییەکان، چووە تارانی پایتەخت و لەیانەی عەسکەر لەتیپی دووەمی سوپا، لەگەڵ کاربەدەستانی ئێرانی کۆبویەوە[١٢٧]، بەمەبەسـتی ڕێککەوتن لەگەڵیاندا، لەسـەر چۆنییەتی مانەوە یان دەرچوونی بارزانییەکان لەسـەر خاکی ئێران. دوای مانەوەی زیاتر لە مانگێک لە تاران و دیداری لەگەڵ شـای ئێران و باڵیۆزی ئەمریکا، بەهۆی ڕازینەبوونی بەو پێشـنیازانەی خرانەڕوو[١٢٨]، لە(٢٩ی کانونی دووەمی ١٩٤٧) گەڕایەوە نەغدە[١٢٩].

دوای گەڕانەوەی، بەپێی ئەو پلانەی مسـتەفا بارزانی لەگەڵ شـێخی بارزان لەسـەری ڕێککەوتن، بارزانییەکان بەرەو سنووری عێراق پاشـەکشـەیان کرد. بەپێی زانیارییەکانی ڕۆژنامەی(نیویۆرک تایمز)ی ئەمریکی، کە لە ڕۆژی(٢٤ی ئاداری١٩٤٧) بڵاوکراوەتەوە، بارزانییەکان لە نزیک سـنوور ڕووبەڕووی هێزەکانی ئێران بوونەوە، وەک لە نێوەڕۆکی هەواڵی ڕۆژنامەکەدا هاتووە، لەم ڕووبەڕووبوونەوەدا زیاتر لە

---

١٢٥ – د.ک.و، (٣١١/٤٣٣٣)،البلاط المالكي، أوراق متفرقة/ البارزانيون(١٩٤٣–١٩٤٩)، تقرير معاون مدير الشرطة العام، الادارة، الى مدير الشرطة العام. ٨ نيسان ١٩٤٦.

١٢٦ – لەبارەی ڕووخانی کۆماری کوردستان بڕوانە : وليم أيغلتن الابن، م.س، ص٢٠٠.

١٢٧ – د.ک.و، (٣١١/٧٣٧)، البلاط الملكي، المفوضية العراقية قي طهران،١٩٤٦–١٩٤٩، تسليم الملا مصطفى البارزاني، العدد(٦٥١)،١٩٤٦/١٢/٣٠، ص٢٩٧.

١٢٨ – بۆ زانینی پێشنیازەکانی کە لەلایەن حکومەتی ئێرانەوە بۆ بارزانی خرانەڕوو، بگەڕێوە بۆ: ابو حسن تفرشيان، البارزاني لن يستسلم لأحد، فی: البارزاني من مهاباد ألی أراس، ت(کردی): شوكت شيخ يزدين، ت(عربی): شاخوان كركوكي،دار اراس للطباعة والنشر،اربيل، ٢٠٠٣، ص٢٧٦.

١٢٩ – شانێک بەبنباری نیشتمانەوە(ژینواری عزەت سلێمان بەگ دەرگەلەیی)، ئا: کرمانج عزەت سلێمان بەگ، کۆمەڵگای فەرهەنگی ئەحمەدی خانێ، سۆران، ٢٠٢١، ل٥٤.

(١٠٠) سەربازی حكومەتی ئێران كوژران[١٣٠]. بەم شێوەیە هێزەكانی بارزانی توانییان خاوخێزانەكانیان لە سنوور ڕزگاربكەن و لەڕۆژی(١٣ی نیسانی ١٩٤٧)[١٣١]، شێخ ئەحمەد و ژمارەیەكی زۆر لە خێزانە بارزانییەكان، كە ژمارەیان (١٥٥٠) پیاو و (١٦٦٨) ئافرەت و (١٣٢٩) منداڵ بوون، خۆیان ڕادەستی حكومەتی عێراق كردەوە[١٣٢].

سەبارەت بە مستەفا بارزانی و پێشمەرگەكانی لەگەڵیدا بوون، دوای ئەوەی لە(٢٤ی نیسانی١٩٤٧) پەڕینەوە سنووری عێراق، بەهۆی ئامادەنەبوونیان بۆ خۆڕادەستكردن بەحكومەتی عێراق، لە(٢٣ی ئایاری١٩٤٧) پەڕینەوە سنووری توركیا[١٣٣]، لەوێوە لەڕۆژی(٢٧ی ئایاری ١٩٤٧) گەڕانەوە ناو سنووری ئێران و دوای ئەوەی بۆ (٩) جار لەگەڵ هێزەكانی ئێران ڕووبەڕووبوونەوە، كە بەپێی زانیارییەكانی ڕۆژنامەی(نیویۆرك تایمز)ی ئەمریكی، دوا بەریەككەوتنی چەكدارییان لە ڕۆژی(١٥ی حوزەیرانی١٩٤٧) بوو[١٣٤]، و تیایدا حەوت پێشمەرگە كوژران و چواریان بریندار بوون ، دواتر بە كاروانێكی(٥٢) ڕۆژی[١٣٥]و بڕینی(٢٢٠) میل ڕێگا، گەیشتنە سەر ڕووباری ئاراس، بە مەبەستی پەڕینەوەیان بۆ ناو سنووری یەكێتی سۆڤیەت[١٣٦].

بەر لەوەی بارزانییەكان بپەڕنەوە نێو سنووری یەكێتی سۆڤیەت، لەڕۆژی(١٥ی حوزەیران) مستەفا بارزانی دوو نامەی بەزمانی عەرەبی بەدەستی (میرحاج ئەحمەد)[١٣٧] بۆ هەریەك لە جێگری یەكەمی وەزیری ناوخۆ ئیڤان ئەلكسندەرڤیچ

---

130 -Border Clash In Iran; Kurdish Group Is Being Slowly Pushed Toward Frontier, The New York Times,March 24, 1947,pp.5,24.

١٣١ – د.ك.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩).

١٣٢ – محمود الدرة، القضية الكردية، ط٢، دار الطليعة، بيروت، ١٩٦٦، ص٢١٥؛ابو حسن تفرشيان، م.س، ص٢٧٦.

١٣٣ – د.ك.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩).

134 – IRANIANS ENCIRCLE BARZANI TRIBESMEN, New York Times, June 16, 1947, Page 8.

135–Michael M. Gunter, the Kurds of Iraq (Tragedy and Hope), New York, 1992, p.10.

136 –Derk Kinnane, The Kurds and Kurdistan, London,1964, p.57.

١٣٧ – میر حاج ئەحمەد تاهیر ئاكرەیی: ساڵی ١٩١١ لە ئاكرێ لەدایك بووە. ساڵی ١٩٣٦ لە كۆلێجی سەربازی لە بەغدا دەرچووە. ساڵی ١٩٣٩ چۆتە ڕیزی ڕێكخستنەكانی پارتی هیوا. ساڵی ١٩٤٤

سـیروف(١٩٤٧-١٩٥٣) و سـەرۆکی یەکێتی سـۆڤیەت جۆزیف سـتالین-Joseph.Stalin(١٩٤١-١٩٥٣) نووسـی، بەمەبەسـتی وەرگرتنی ڕەزامەندییان بۆ پەڕینەوەیـان بۆ نـاو سـنووری وڵاتەکەیـان[١٣٨]. لەکـاتژمێر (٨) ی ئێوارەی(١٦ی حوزەیران)، وەزارەتی نـاوەخۆی یەکێتی سـۆڤیەت ڕێگـاپێـدانی پەڕینەوەی بە بارزانییەکان بەخشـی، بەو شـێوەیە یەکەم کاروانی بارزانییەکان، کە ژمارەیان (١٦٠) پێشـمەرگە بوو بە (٤٠) تفەنگ و (٦٠) دەمانچە و (٤) دووربین و (١٦٢٠) گوللەی تفەنـگ، لەکـاتژمێر(٢٢) لە ڕێککەوتی(١٧ حوزەیرانی١٩٤٧) پەڕینەوە سـنووری نەخجەوان، لە کۆماری ئازەربایجانی میللی، کە یەکێک بوو لە کۆمارەکانی یەکێتی سـۆڤیەت. پاشـان لە ڕۆژی دواتر، کە دەکاتە (١٨ی حوزەیران)، ئەو پێشـمەرگانەی دیکەی لەو دیوی سـنوور مابوونەوە، لەگەڵ سـەرکردەکەیان مسـتەفا بارزانی، کە ژمارەیان(٣٣٩) کەس بوو، بەپێی نوسـراوی جێگری وەزیری ناوەخۆی سـۆڤیەت بۆ هەریەک لە سـتالین و (فیتچیسـلاف میخائیلوڤیتچ مولوتوف)ی سـەرۆک وەزیران، ئەوانیش پەڕینەوە، لەگەڵ خۆشـیـاندا (٣٠٣) تفەنگ و (٥) تفەنگی ئۆماتیک و (٥٥) دەمانچە و (٥٤) نارنجۆک و (١٣)هەزار گوللەی تفەنگیان گواستەوە[١٣٩].

بارزانییەکان دوای ئەوەی پەڕینەوە، بەئۆتۆمۆبێلەکانی سـوپا گوازرانەوە بۆ شـاری نەخجەوان[١٤٠]. بەڵام مسـتەفا بارزانی بۆ ماوەی (٤٠) ڕۆژ لەو شـارە لە پێشـمەرگەکانی دوور خرایەوە و لەژوورێکی تەنها، وەک خۆی باسـیکردووە،

پەیوەندی بەبارزانی کردوە.. ساڵی ١٩٨٨ کۆچی دوایی کردوە. هوژین مسعود سەرنی، شورەشا ئیلونێ ل دەڤەرا بەهدینان ١٩٦١- ١٩٧٥، زاخۆ ، ٢٠١٨، ل٣٩.

١٣٨ - بروانە: د. ئەفراسیاو هەورامی، مستەفا بارزانی لە هەندێک بەڵگەنامە و دۆکیومێنتی سۆڤیەتدا ١٩٤٥-١٩٥٨، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٢، ل٩٥.

139 - FIRAT SÖZERİ ,BELGE VE MEKTUPLARLA MELA MUSTAFA VE SSCB İLİŞKİLERİ,Kürt Tarihi, , Sayı(38), Ekim-Kasım-Aralık 2019 ,S.25.

١٤٠ - شاری نەخجەوان، شارێکی گەورەیە، دەکەوێتە نزیک ڕووباری ئاراس. دانیشتوانەکەی بەزۆری ئازەری و هەروەها کورد و ئەرمەن و ڕوس بوون. شارەکە کەوتۆتە خوار چیا بەرزەکانی قەفقاس. بروانە نەخشەی(٥٩) گواستنەوەی هەڤالان لەنێو خاکی یەکیەتی سۆڤیەت – حوزەیرانی(١٩٤٧) لە: سەردار محەمەد عەبدولڕەحمان، هوشیار محەمەدئەمین خۆشناو، ئەتلەسی مێژووی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردستان، بگ١، ب٢(١٩٤٥ هەتا شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١)، هەولێر، ٢٠١٢، ل٨٦؛ زرار سلێمان بەگ دەرگەلەیی، بیرەوەریەکانم لە سالانی ١٩٤٣-١٩٧٧ دا، هەولێر، ٢٠٠٢، ل١٥٣.

لەشـــێوەی زینـدان ژیـانی بەســـەربردووە[١٤١]. دواتر لە(٢٢ی تەممووزی١٩٤٧) بارزانییەکان بەگشـــتی لە نەخجەوان گوازرانەوە بۆ ناوچە کوردییەکان لە کۆماری ئازەربایجانی ســـۆڤیەت، وەک (ئکدام، لاچین، ئیولاغ) لە رۆخی ڕووباری قەزوین، مســـتەفا بارزانیش جارێکی دیکە دوور لەهەڤاڵەکانی، دوای ئەوەی لە ڕۆژی(١ی ئابی١٩٤٧) لەگەڵ شێخ سلێمان و عەلی محەمەد صدیق و سەعید مەلا عەبدوڵڵا و زیاب دری، گوازرانەوە بۆ شاری (شوشی)، لەشوێنێکی هاوشێوەی ئەوەی پێشوو نیشتەجێکرا[١٤٢].

لەبەرامبەر ئەو مامەڵەیە، بارزانی لە(١٥ی تشـــرینی دووەمی١٩٤٧) نامەیەکی بۆ جەعفەر باقرۆف (١٩٣٢-١٩٥٣)ی ســکرتێری کۆمیتەی ناوەندی پارتی کۆمۆنیســتی ئازەربیجانی بەلشـــەڤی و ســـەرۆکی ئازەربایجان نوســـی[١٤٣]، بارودۆخی خۆی و هەڤاڵەکانی لەیەکێتی ســـۆڤیەت ڕوونکردەوە و ئاماژەی بۆ ئەوە کرد، کە لە شـــاری نەخچەوان (٤٠) ڕۆژ لە هەڤاڵەکانی دووریان خســـتووەتەوە و لەژوورێکدا بەتەنیایی وەک زیندانێک ژیانی بەســـەربردووە. پاشـــان دوای گواســـتنەوەی بۆ شـــووش، ئەم ڕەفتار و هەڵســـوکەوتەیان لەگەڵدا دووبارە کردۆتەوە[١٤٤]. دوای گەیشـــتنی نامەکە، بـاقرۆف فەرمـانی کرد بە ئـامادەکردنی شـــوێنێـک بۆ بـارزانی و هەڤـاڵەکـانی لەدەوروبەری نـاوچەی (بـاکۆ)[١٤٥]. فەرمـانەکە لەڕۆژی(١٠ی کـانونی یەکەمی١٩٤٧) جێبەجێکرا و بارزانییەکان گوازرانەوە بۆ ئۆردوگایەک لەشـــاری باکۆی پایتەختی کۆماری ئازەربیجان و بۆ ماوەیەکیش لەو شارەدا نیشتەجێبوون[١٤٦].

دواجار بەهۆی ڕێکنەکەوتنی بارزانی لەگەڵ باقرۆف[١٤٧]، بەفەرمانی ژمارە(١٢١-٢٩٤٣)ی ئەنجومەنی وەزیرانی یەکێتی ســـۆڤیەت، وەزارەتی ناوخۆ لە ڕۆژی(٩ی ئـابی ١٩٤٨) بڕیـاریـدا بە گواســـتنەوەی دەســـتەکـانی بـارزانی لە (بـاکۆ) وە بۆ

١٤١ – بڕوانە: ئەفراسیاو هەورامی، س.پ، ل١٠٥.

١٤٢ – زرار سلێمان بەگ دەرگەلەیی، س.پ، ل١٥٥.

143 -FIRAT SÖZERİ, Önceki Kaynak, S.27.

١٤٤ – ئەفراسیاو هەورامی. س.پ، ل١٠٥.

١٤٥ – زرار سلێمان بەگ دەرگەلەیی، س.پ، ل١٥٨.

146 -Önceki Kaynak, S.27.

147 - aynı kaynak, S.25.

ئۆزبەکستان[١٤٨]. لە(٢٧ی ئابی١٩٤٨) حکومەتی سۆڤیەت بڕیارەکەی جێبەجێکرد و لەڕۆژی(٢٩ی ئابی١٩٤٨) بارزانییەکانیان گواستەوە بۆ ئۆردوگای(چرچوک) لەنزیک (تاشقەند)ی پایتەختی ئۆزبکستان[١٤٩]. مستەفا بارزانی لە تاشقەند لە شوێنێکی تایبەت لەنێو سەربازگەی کۆنی وەزارەتی کاروباری ناوەخۆ، کە وێستگەی هێڵی ئاسنینی(سانت فرزوفنا یا کوسومولسکایا-Kusumulskaya) سەر بەهێڵی ئاسنین دانرا و بەشێکی پێداویستییەکانیشی بۆ ئامادەکرا[١٥٠].

جارێکی دیکە دەسەڵاتدارانی ئۆزبەکستان لەڕۆژی(١٣ی ئاداری١٩٤٩) مستەفا بارزانییان لەپێشمەرگەکانی دوورخستەوە و بەفرۆکەیەک گواستیانەوە بۆ شارۆچکەی (موینک) لە ڕۆخ دەریاچەی ئۆرال[١٥١]. لەم شوێنە لەیەکێک لە سەفخوزەکان(کەرتی هەرەوەزی گشتی)، بارزانی دەستی بە کارکردن کرد[١٥٢]. لەکاتێکدا حکومەتی سۆڤیەت هەر لەو ساڵەدا ڕەزامەندی بۆ خەرجکردنی بڕێک یارمەتی دارایی دەربڕی بوو، وەک کۆمەکی بۆ دابینکردنی پێداویستی بارزانییە پەناهەندەکان[١٥٣].

مستەفا بارزانی لەو ناوچەیە لە (سۆڤخۆزەکان)[١٥٤]ی بەرهەمی پەمۆ لە(ئیناک) لەناوچەی (قەرەکەلپاک) کاریکرد[١٥٥]. بەڵام دوای ئەوەی داوای هاوکاری لە ستالینی سەرۆکی سۆڤیەت کرد، بەفەرمانی ئەوەی دوایی لە(١ی ئەیلولی١٩٥١) جارێکی دیکە

---

١٤٨ – ئەفراسیاو هەورامی، س.پ، ل٩٩.

149 -FIRAT SÖZERİ, Önceki Kaynak, S.29.

150- О.л. Жигалина. предыдущий источник, С.115.

151 -FIRAT SÖZERİ, Önceki Kaynak, S.29

١٥٢ – زرار سلێمان بەگ دەرگەلەیی، س.پ، ل١٦٩.

153- О.л. Жигалина. предыдущий источник, С.118.

١٥٤ – کوڵخۆز و سۆڤخۆز: دوو شێوازی سۆسیالیستی بوون لە یەکێتی سۆڤیەتدا بۆ سەرەوکارکردنی کێڵگەکان. (کوڵخۆز) کێڵگەی هەرەوەزی جوتیاران بوو، کە تیایدا جووتیاران بە شێوەیەکی هەرەوەزی بەرهەمیان دەهێنا لە زەوییەکانی خۆیاندا، پاش یەکخستنی زەوی و پێداویستییە کشتوکاڵییەکان لە هەرەوەزییەکاندا. هەرچی (سۆڤخۆزە) تایبەت بوو بە کێڵگە دەوڵەتییەکانەوە، کە جووتیاران وەک کرێکار لە کێڵگەکاندا کاریان دەکرد و بەرهەمەکەی بۆ دەوڵەت بووە. بەڵام جووتیار و ئەندامی سۆڤخۆز، بۆی هەبووە پارچەیەک زەوی بچووک بۆ خۆی بۆ دابینکردنی پێداویستییەکانی ڕۆژانەی بەکاربێنێ. د. دلێر ئیسماعیل حەقی شاوەیس، پەیوەندییەکانی ڕووسیا و کورد(٣)، هەولێر(ڕۆژنامە)، ژ(٢١٦٩)، ٢٠١٥/٦/٣٠، ل١٨.

١٥٥ – ئەفراسیاو هەورامی،س.پ، ل١٩٥.

لەگەڵ هەڤاڵەکانی کۆکرانەوە و گوازرانەوە بۆ تاشقەند[١٥٦] و لەسۆڤخۆزێک لەناوچەی (چیناز) نیشتەجێکران، ئەو کاتە بارزانی لە سۆڤخۆزی ژمارە(٩)ی میوەجات نیشتەجێ کرا[١٥٧]، دواتر لەمانگی (نیسانی١٩٥٢) گوازرایەوە بۆ کۆڵخۆزێکی دیکە[١٥٨] و هەر لەو شوێنە خانووەکی گەورەیان پێدا، کە سەر بە ئەنجوومەنی وەزیرانی ئۆزبکستان بوو، بۆ ئەوەی وەک بارەگایەک سوودی لێ وەربگرێت. هاوکات دەوڵەت (٤) ملیۆن ڕۆبڵی بۆ گوزەران ومانەوە و ژیانی ئەوانەی لەگەڵیشیدا بوون تەرخانکرد[١٥٩].

بارزانی و هەڤاڵەکانی لە یەکێتی سۆڤیەت تا مردنی جۆزیف ستالین لە(ئاداری١٩٥٣)، لەدۆخێکی نارەحەت گوزەریان دەکرد. لەگەڵ ئەو گۆڕانە سیاسییەی لەدەسەڵاتی حوکمرانی یەکێتی سۆڤیەت ڕوویدا، گۆڕانی ئەرێنی بەسەر بارودۆخی بارزانییە پەناهەندەکانیش هات[١٦٠]. بەتایبەتی دوای ئەو هەوڵەی مستەفا بارزانی ئەنجامیدا بۆ گەیشتن بە کۆشکی کرملن لە مۆسکۆی پایتەخت و گواستنەوەی وێنای بارودۆخی نارەحەتیان، بەدەسەڵاتدارانی نوێی یەکێتی سۆڤیەت[١٦١].

دوای گوێگرتن لەداخوازییەکانی مستەفا بارزانی، بە فەرمانی سەرۆکی سۆڤیەت نیکیتا خرۆتشۆف(١٩٥٣- ١٩٦٤)، بارزانی و هەڤاڵەکانی لەڕۆژی(٢٩ی کانونی یەکەمی ١٩٥٣) گوازرانەوە بۆ مۆسکۆی پایتەخت. ئیتر بارزانی ماوەی ئەو ساڵانەی لەیەکێتی سۆڤیەت مایەوە تا ساڵی ١٩٥٨ لە شوقەیەکی بچووک بە ژمارە(١٢٥) لە نهۆمی پێنجەم، کە ڕووبەرەکەی تەنها (٣٦)م چوارگۆشە بوو، لە بلۆکی(٦٨) لەشەقامی (نوفوسلوبودسکایا)، کە بۆ پەناهەندە سیاسییەکان تەرخانکرابوو، لەمۆسکۆی پایتەختی سۆڤیەت ژیانی بەسەر برد[١٦٢].

بەگوێرەی گێڕانەوەی جەلال تاڵەبانی(١٩٣٣-٢٠١٧)، مستەفا بارزانی سوودی لەماوەی مانەوەی خۆی لەو وڵاتە وەرگرتووە و لە ئەکادیمیای سەربازی سۆڤیەتی

---

156 -FIRAT SÖZERİ, Önceki Kaynak, S.29.

١٥٧ – زرار سلێمان بەگ دەرگەلەیی، س.پ، ل١٧٤.

158 - Павел Судоплатов, предыдущий источник، C.90.

١٥٩ – ئەفراسیاو هەورامی، س.پ، ل١٩٥.

١٦٠ – بڕوانە: مسعود بارزانی، س.پ، ل٢٠١.

١٦١ – بڕوانە: ئەفراسیاو هەورامی، س.پ، ل١١٦.

162 -FIRAT SÖZERİ, Önceki Kaynak, S.29

و ئەکادیمیای حزبی ئەو وڵاتە خوێندویەتی[١٦٣]. مستەفا بارزانیش لە دیدارێکیدا لەگەڵ پەیامنێری ڕۆژنامەی(براڤدا)ی روسی (یەڤگینی بریماکۆف)[١٦٤] کە لەساڵی ١٩٦٦ ئەنجامیانداوە، باس لەوە دەکات، (ج.م. مالینکوف) سکرتێری کۆمیتەی ناوەندی حزبی شیوعی سوڤیەتی(١٩٥٣-١٩٥٥) لە مۆسکۆ، ڕەوانەی قوتابخانەی حزبی باڵای کردووە[١٦٥].

سەرباری ئەوەی پاڤێل سودۆپلاتۆڤ(Pavel Sudoplatov) ئەفسەر لە دەزگای هەواڵگری سۆڤیەت(KGB) لەسەردەمی جۆزیف ستالین، لە یاداشتەکانی خۆیدا، بەشێکی ئەو زانیارییانە پشتڕاست دەکاتەوە و باس لەوە دەکات، ئەو لە (بەهاری ١٩٥٣) لەهۆڵی وانە گوتنەوەی ئەکادیمیای سەربازی لە مۆسکۆ، چاوی بە مستەفا بارزانی کەوتووە، وەک ئەم ژێدەرە ئاماژەی پێکردووە، لەو کاتە بارزانی قوتابی بووە لە ئەکادیمیای سەربازی[١٦٦]. بەهەمان شێوەی سودۆپلاتۆڤ، (نووسەرێکی ڕوسی) باس لەوە دەکات، کە بارزانی دوای دیداری لەگەڵ (خرۆتشۆف)ی سەرۆکی سۆڤیت، چۆتە ئەکادیمیای سەربازی و لە ئەکادیمیای (فرونزی) خوێندویەتی[١٦٧]. ئەوە وێڕای ئەوەی بەڵگەنامەیەکی وەزارەتی دەرەوەی ئوسترالیا، ئەوە پشتڕاست دەکاتەوە، بارزانی لەیەکێتی سۆڤیت، زانستە

١٦٣ – بروانە: مام جەلال دیداری تەمەن لەلاوێتییەوە بۆ کۆشکی کۆماری، ئا: سەلاح رەشید، ب١، چاپخانەی کاردۆ، سلێمانی،٢٠١٧، ل١١٤.

١٦٤ – یڤگینی ماکسیموفتش بریماکوف، لە ٢٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٩ لە شاری (کییف) لە ئۆکرانیا لەدایک بووە. شارەزایی لە بوارەکانی (سیاسی، دیبلۆماسیەت، ڕۆژنامەگەری، ئابووری) هەبووە. لە ساڵی ١٩٥٣ بروانامەی دکتورای لە ئابووری لە زانکۆی مۆسکۆ بەدەستهێناوە. لە ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٩٦-١٩٩٨) وەزیری دەرەوە و لە(١٩٩٨-١٩٩٩) سەرۆک وەزیرانی روسیا بووە. لە(٢٦ی حوزەیرانی ٢٠١٥) مردووە. بۆ زانیاری زیاتر، بروانە:

Л. М. Млечин, ЕВГЕНИЙ ПРИМАКОВ, Москва ЦентрполиГРАФ, 1999

١٦٥ – يفجيني بريماكوف، الكواليس السرية للشرق الاوسط(النصف الثاني من القرن العشرين و بداية القرن الحادي والعشرين)، ت: نبيل رشوان، القاهرة، ٢٠١٦، ص٣٩١.

166 - Павел Судоплатов, предыдущий источник، С.90.

١٦٧ – د. دينيس كوماروف، البارزاني و نضال الاكراد الجنوبيين، البارزاني و شهادة التاريخ، ص٤٨.

سەربازییەکانی لە کۆلێژی ئەرکان خوێندووە[١٦٨]. هەروەها ژێدەرێکی دیکە باس لەوە دەکات، بارزانی لەو ماوەیەی لە مۆسکۆ ژیاوە، لە پەیمانگای زمانەوانی مۆسکۆ(Moscow Institute of Languages) بەمەبەستی فێربوونی زمانی روسی، کورسێکی ئەکادیمی وەرگرتووە[١٦٩].

سەبارەت بە خوێندنی حزبی، یەکێک لە بەڵگەنامە فەرمییەکانی ئەکادیمیای باڵای لێژنەی ناوەندی حزبی شیوعی سۆڤیەتی، ئاماژە بۆ ئەوە کردوە، مستەفا بارزانی بەناوی مەمەدۆڤ(Mammadov) لەماوەی نێوان(١ی تشرینی یەکەمی ١٩٥٣-١ی ئابی ١٩٥٨) لەو پەیمانگایە قوتابی بووە، بەڵام خوێندنەکەی تەواونەکردووە، لەبەرئەوەی تاقیکردنەوەی کۆتایی دەرچوونی ئەنجام نەداوە، بۆیە هیچ بڕوانامەیەکی بەدەست نەهێناوە[١٧٠]. ئەو بەڵگەنامەیەی کە ناسنامەی قوتابییە بەناوی مەمەدۆڤ بەژمارە(٢٠٢) لەرێکەوتی(٣١ی کانونی یەکەم ١٩٥٦) دەرچووە و لە توێژینەوەیەکی زانستی لە گۆڤاری (Kürt Tarihi) بڵاوکراوەتەوە[١٧١]، ئەو زانیارییە پشتڕاستکراوەتەوە. سەبارەت بە هۆکاری تەواونەکردنی خوێندنەکەشی، ئاشکرایە پەیوەندی هەبووە بەگەڕانەوەی بارزانی بۆ عێراق لەدوای سەرکەوتنی شۆڕشی(١٤ی تەمموزی١٩٥٨). سەبارەت بە ناوەکەشی، سیاسەتمەداری روسی (یەڤگینی بریماکۆف) لە یەکێک لە کتێبەکانیدا، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، ئەو ماوەیەی بارزانی لە سۆڤییەت ژیاوە، نازناوی (مەمەدۆڤ) بووە[١٧٢].

وەچەرخانی مێژوویی گەورە بۆ بارزانییە پەناهەندەکان لە سۆڤیت، لەدوای ئەو شۆڕشە هاتەکایەوە. چونکە دەرگای بەڕووی بارزانی کردەوە بۆ گەڕانەوە بۆ نیشتمانەکەی. بۆیە ئەو کاتەی مستەفا بارزانی بەهەواڵی سەرکەوتنی شۆڕشەکە زانی، لەڕۆژی(٢١ی ئابی١٩٥٨) مۆسکۆی بەجێ هێشت و چووە بوخارستی

168-NAA: A1838,173/2/6/1, Part (1), Iraq–Political–States–Kurds, ResearchDepartment Memorandum, The Kurdish Problem in Iraq 1958–1963, August13, London, 1963 ،P.280.
169 –Derk Kinnane, , op.cit, p.59.
١٧٠ – سەبارەت بە خوێندنی بارزانی لە ئەکادیمیای سیاسی سۆڤیەتی لە مۆسکو بڕوانە: پاشکۆی ژمارە (٣)
171 -FIRAT SÖZERİ, Önceki Kaynak, S.29 .
١٧٢ – يفجيني بريماكوف، م.س، ،ص٣٩٠.

پایتەختی ڕۆمانیا[١٧٣]، پاشــان ڕوودەکاتە کۆماری چیکۆســلۆڤاکیای میللی[١٧٤]. لە(٢٩ی ئابی١٩٥٨) نامەیەکی بۆ ســەرۆک وەزیرانی نوێی عێراق عەبدولکەریم قاسـم(١٩٥٨-١٩٦٣) ڕەوانەکرد[١٧٥]، بەمەبەســـتی گەڕانەوەیان بۆ نیشـــتمان، داوای ڕێگاپێدانی لێکرد[١٧٦].

نامەکەی بارزانی لە(٢ی ئەیلولی١٩٥٨)، بووە هۆی دەرچوونی یاسای لێبووردنی گشـتی لەلایەن حکومەتی عێراقی بۆ ئەو تۆمەتانەی خرابووە پاڵ مسـتەفا بارزانی و شـێخ ئەحمەدی براگەورەیان و بارزانییەکانی لەگەڵیاندابوون، سـەبارەت بەو کارانەی لەماوەی نێوان سالانی (١٩٤٥ تا ١٩٤٧) ئەنجامیاندابوو. یاساکە پشتی بە مادەی(١١) لەمەرســـومی ئیدارەی عورفی ژمارە(١٨)ی ســـاڵی١٩٣٥ و مادەی(٨٠) لەیاســـای سـزادانی عێراقی بەسـت. پاشـان هەر لەهەمان ڕۆژ سـەرۆکی ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق عەبدولکەریم قاسـم بە بروسـکەیەک وەڵامی نامەکەی بارزانی دایەوە و تیایدا نوســـی:"نامەکەی ئێوەمان بەو پەڕی خۆشـــحاڵییەوە بەدەســـت گەیشـــت و ئێمە پێشـــوازی لەگەڕانەوەی هەمووتـان دەکەین بۆ نیشـــتمـان"[١٧٧]. هـاوکات وەزیری دەرەوەی عێراق عبـدالجبـار الجومرد(١٩٠٩-١٩٧١)، ڕێنمـایی بە بـاڵیۆزخـانەی وڵاتەکەیاندا لە (براغ)، هەموو کارئاسـانییەک پێشـکەش بە مەلا مسـتەفا بارزانی بکەن، بەمەبەستی گەڕانەوەی بۆ عێراق[١٧٨].

دوای وەرگرتنەوەی وەڵامی سـەرۆک وەزیرانی عێراق، مەلا مسـتەفا سـەردانی باڵیۆزخانەی عێراقی لە (براغ)ی پایتەختی چیکۆســـلۆڤاکیا کرد. یەکێک لە پەیامنێرانی

---

173 - FIRAT SÖZERİ, Önceki Kaynak, S.31.

١٧٤ - بۆ دەقی نامەکەی بارزانی بڕوانە: ژین(ڕۆژنامە)، ژ(١٤١١)، ١٩٥٨/١٠/٢، ل٨؛ لە:زانیار سەردار قرگەیی، پارتی و بارزانی لە ئەرشیفی ڕۆژنامەی(ژین)ی سلێمانی، هەرێمی کوردستان، ٢٠٢٢، ل٦١.

١٧٥ - بۆ دەقی نامەکە بگەڕێوە بۆ: مسعود البارزاني،البارزاني والحركة التحررية الكردية(الكرد و ثورة ١٤ تموز ١٩٥٨) ١٤/تموز١٩٥٨-١١/ايلول/١٩٦١،كردستان، ١٩٩١، ص٥٦.

176 -Alex Danilovich: Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics, New York, 2017, p.17.

١٧٧ - د. نوري عبدالحميد العاني،د. علاء جاسم محمد الحربي، د. أحمد ساجر جاسم، د.محمد عويد الدليمي،د. جهاد مجيد محى الدين، كامل جواد عاشور، تاريخ الوزارات العراقية في العهد الجمهوري (١٤تموز ١٩٥٨- ٧ شباط ١٩٥٩)، ج ١، بغداد، ٢٠٠٠، ص٢٠٧.

178 -LE GOUVERNEMENT IRAKIEN amnistie un chef révolutionnaire kurde, Le Monde, 04 septembre 1958.

ڕۆژنـامەی (مەعـاریف)ی ئیسـرائیلی بەنـاوی (یعـازر بن موشـیە) تەواوی ووردکارییەکانی ئەم دیداری بارزانی لەگەڵ باڵیۆزی عێراق لە ڕاپۆرتێکدا بەناونیشانی (مەلا مستەفا بارزانی بۆمبی سۆڤیەتی ئامادەکراوە) بڵاوکردۆتەوە و نووسیویەتی:" لەسـەرەتای ئەیلولی ١٩٥٨ پیاوێک بەسـەر پایەکانی تەلاری باڵیۆزخانەی عێراق لە براغ سـەرکەوت، کە هاتە ناو بالیۆزخانە، خۆی بە سـکرتێری باڵیۆزخانە ناسـاند، ئەمیش ڕاسـتەوخۆ چووە ژووری باڵیۆز، لەو کاتەدا باڵیۆزەکە بەپەلە هاتە دەرەوە و باوەشـی لە پیاوەکە کرد و هەر زوو پێی گوت، ژەنەراڵ بارزانی فەرمانم پێکراوە پێتانی ڕابگەیەنم ، حکومەتەکەم دان بە بەرێزتان دەنێ وەک ڕێبەری کورد لە عێراق، وە بڕیارمانداوە ڕێگات پێ بدەین بگەڕێیتەوە بۆ وڵاتەکەت. ئەگەر ئێستا ڤیزات دەوێ، پاسـەپۆرتەکەمان بۆ بەجێبهێڵن، لەماوەی چەند کاتێکی کەم، هەموو شـتێک ئامادە دەبێ بۆ گەشـتەکەت. بارزانی پرسـی، چی لەبارەی ئەوانەی لە گەڵمدان؟ باڵیۆزەکە گوتی هیچ ڕێنماییەکم سەبارەت بەو بابەتە پێ نەگەیشتووە، بەڵام ئامادەم سەبارەت بەو بابەتە، ئەمڕۆ پەیوەندی بە حکومەت بکەم و ئەوە بزانم. وەک ڕۆژنامەنووسـەکە نووسیەتی، بارزانی بە تووڕەییەوە سەیری باڵیۆزەکەی کرد، دوای ڕاوەستانێکی کەم، بە ئاماژەیەکی توند گوتی(بە قاسـم بڵێ من بەبێ پیاوەکانم ناگەڕێمەوە، ئەوانە تەنها پیاوی هۆزەکەی من نین، بەڵکو هاوڕێی منن لە خەبات، ڕازی نابم بەگەڕێمەوە بەبێ ئەوان). ئەو کات باڵیۆزەکەی عێراق وەڵامی بارزانی دایەوە و گوتی ئەمڕۆ داوا لە بەغدا دەکەم و بەپەلە وەڵامت دەدەمەوە، دوای چەند کاتژمێرێک، باڵیۆز دوا وەڵامی بارزانی دایەوە و پێی ڕاگەیاند کە ڕێنمایی پێگەیشـتووە و ڕێگا دراوە بە گەڕانەوەی هەموو پیاوەکانی بارزانی، بەڵام وەک ئەوەی بۆ بارزانی باسیکرد، گەشتی هەموویان بەیەکەوە بۆ عێراق ئەنجام نادرێ، پێویسـتە هەمویان بە دوو قۆناغ بگەڕێنەوە، بەشێکیان ڕاستەوخۆ لەو کاتەدا دەتوانن بگەڕێنەوە، بەشێکی دیکەشیان لەدوای چەند مانگێکی دیکەی کەمی داهاتوو دەتوانن بگەڕێنەوە"[١٧٩].

بەم شـێوەیە دوای تەواوکردنی ڕێکارەکانی پێویسـت بەگەڕانەوەیان، مسـتەفا بارزانی لە(٦ی تشـرینی یەکەمی١٩٥٨) و پاشـان هەڤاڵە بارزانییەکانی دیکەی، کە

---

١٧٩ – مەلا مستەفا بارزانی بۆمبی سۆڤیەتی ئامادەکراوە ، معاریف(ڕۆژنامە)، ژ (١٣٤٣)، ٢٤ی کانونی دووەم ١٩٥٩، ل٣.

بەگوێرەی هەواڵی ئێستگەی ڕادیۆیی بەغدا لە (٤٦٠) پیاو و (١٠٨) ئافرەت و (٢٥٢) منداڵ پێکهاتبوون ، لە(١٦ی نیسانی١٩٥٩) گەڕانەوە عێراق[١٨٠].

باسی چوارەم: دوا وێستگەکانی ژیانی بارزانی

دوای گەڕانەوەی مستەفا بارزانی و هەڤاڵەکانی لە یەکێتی سۆڤیەت بۆ عێراق، حکومەتی عێراق خانووی سەباحی کوڕی (نووری ئەلسەعید)ی سیاسەتمەداری پێشووتری لەشاری بەغدا بۆ بارزانی تەرخانکرد، کە موڵکداریەتییەکەی بۆ بەڕێوەبەرایەتی هێلی ئاسنین دەگەڕایەوە. هەروەها ئۆتۆمۆبێلێکی تایبەتی بۆ بارزانی تەرخانکرد، ئەمیش موڵکداریەتییەکەی بۆ عەبدوڵئیلا(١٩١٣-١٩٥٨)ی وەسی عێراق دەگەڕایەوە. ئەوە جگە لە تەرخانکردنی موچەیەکی مانگانە بڕەکەی (٥٠٠) دینار بووە[١٨١]، لەگەڵ بەخشینی مینحەیەک بە نزیکەی (١-٢) هەزار دیناری ساڵانە وەک هاوکاری لەسەر موچەکەی. حکومەت موچەیەکی مانگانەشی بۆ شێخ ئەحمەدی براگەورەیان تەرخانکرد بڕەکەی (١٥٠) دینار بوو، بۆ کوڕەکانیشی عوبێدوڵڵا(١٥٠) دینار و لوقمان (٥٠) دینار بڕایەوە[١٨٢]، هەروەها بۆ هەر پێشمەرگەیەکی هاوەڵی، کە سەڵت بوو (٣٥) دینار و ئەوەی خێزاندار بوو(٤٥) دینار و بۆ هەر پێشمەرگەیەکی خێزانداری خاوەن منداڵیش(٥٠) دینار دیاریکرا[١٨٣]. زیاتر لەوە حکومەت بڕیاریدا بەخەرجکردنی بڕی (٥٠) هەزار دینار بۆ دروستکردنی خانوو بۆ بارزانییەکانی لە کۆمارەکانی یەکێتی سۆڤیەت گەڕابوونەوە عێراق[١٨٤].

سەرەڕای هەموو ئەمانە، تاکڕەوی سەرۆک وەزیران لە دەسەڵات و فەرامۆشکردنی داخوازیەکانی کورد بۆ دروستکردنی دەسەڵاتێکی هاوبەشی دیموکراتی و دۆزینەوەی میکانیزمێکی گونجاو بۆ بەڕێوەبردنی ناوچە کوردییەکان و پابەند نەبوون بەدەستوور وچەندین هۆکاری دیکە[١٨٥]. هیچ بژاردەیەکی لەبەردەم

---

١٨٠ - اطلاعات(روزنامه)، ش (٩٨٨٠)، ٩ فروردين ١٣٢٨، ص ۴.

١٨١ - نوري العاني و أخرون، م.س،ص٢٠٩؛ الزمان(جريدة)، ع(٧٣٤٠)، ٢٤ أيلول ١٩٦١،ص١.

١٨٢ - محمود الدرة،م.س، ص ٢٨٠.

١٨٣ - م.ن، ص ٢٨٤؛ الزمان(جريدة)، ع(٧٣٤٠)، ٢٤ ايلول ١٩٦١.

١٨٤ - نوري عبدالحميد العاني و أخرون، م.س، ص٢٠٩.

١٨٥ - بروانە: بيان الحيزب الديمقراطي الكردستاني في ١٩٦١/١١/١٦ ألى الشعب العراقي، لە: لەبەڵگەنامەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان ١٩٤٦_١٩٦٣، ئامادەکردنی: سدیق ساڵح- ڕەفیق ساڵح،

ڕێبەری کورد مستەفا بارزانی نەهێشتەوە، ئەوە نەبێ بۆ دواجار بەغدای پایتەختی عێراق لە شوباتی ١٩٦١ بەجێبهێلێ و بگەڕێتەوە کوردستان[١٨٦].

لەئەنجامی ئاڵۆزبوونی کێشەکانی نێوان حکومەتی عێراق و سەرکردایەتی کورد[١٨٧]، لە(١١ی ئەیلولی١٩٦١) شۆڕشێکی دیکە بەڕێبەرایەتی مستەفا بارزانی لە باشووری کوردستان هەڵگیرسا، بۆ ماوەی (١٤) ساڵان درێژەی کێشا[١٨٨]. شۆڕشەکە چەندین قۆناغی جیاوازی لە شەڕ و دانووستان و ڕێککەوتنی بەخۆیەوە بینی، دواجار لە (١١ی ئاداری١٩٧٠)، حکومەتی عێراقی بۆ یەکەمجار لە مێژووی دامەزراندنیەوە دانی بە بەشێک لە مافەکانی گەلی کورد دانا لەچوارچێوەی عێراقدا[١٨٩]. بەڵام پاشگەزبوونەوەی لەجێبەجێکردنی بڕگە و ماددەکانی ڕێککەوتنەکە و گۆڕینی نێوەڕۆکەکەی بەو شێوە حوکمڕانییە کارتۆنییەی پشتگیری لەمانەوە و بەردەوامبوونی دەسەڵاتەکەی دەکرد، پاشان دەرکردن و ڕاگەیاندنی یاسای ژمارە (٣٣)ی ئۆتۆنۆمی لە(١١ی ئاداری١٩٧٤)، بەبێ گەڕانەوە بۆ سەرکردایەتی کورد، جارێکی دیکە ئاگری شەڕی لەنێوان هەردوولا هەڵگیرساندەوە[١٩٠]، دواجار بەهۆی ئەنجامدانی ڕێککەوتنامەی جەزائیر لە(٦ی ئاداری١٩٧٥) لەگەڵ ئێران، ئەوەی دوایی

زانکۆیا دهۆک و بنگەی بەڵگاندن و لێکۆڵینەوەی ژین، دهۆک،٢٠٢١، ل٤٦٠-٤٦١ ؛ مسعود البارزاني، م.س، ،ص١٤٩.

١٨٦ – الجمهورية العراقية، مديرية شرطة لواء اربيل(القلم السري)، العدد(٣١٨)، التاريخ:١٩٦١/٢/١٨.بروانە پاشکۆی ژمارە(٤)؛ موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، ب٢، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٩، ل٢٢.

١٨٧ – سەبارەت بە هۆکارەکانی هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلول، بڕوانە: حيدر نجم عبد مراد، الاستراتيجية العسكرية لثورة أيلول(١٩٦١–١٩٧٠) دراسة ركن، ر: د. أزاد سالم محمد، دهوك، ٢٠٢١، ص١٨–٢٣.

188 - Bryan R. Gibson: sold out? Us Foreign Policy, Iraq, the Kurds and the Cold war, New York, 2015, P.9.

189 - - NA, FCO17/1237, Problem of Kurds in Iraq, British Embassy Moscow, The Kurdish Problem, 25 March 1970, p.54.

١٩٠ – الجمهورية العراقية، منشورات وزارة الاعلام، قانون الحكم الذاتي لمنطقة كردستان، السلسلة الوثائقية(٣٣)، ١٩٧٤، قانون رقم (٣٣) لسنة ١٩٧٤، ص٨–٢٣.

دەستی لە پشتگیریکردنی شۆڕشی کورد هەڵگرت[١٩١]. بەو هۆیەوە بارزانی بە ناچاری ڕایگەیاند" شەڕ لەعێراق کۆتایی هات"[١٩٢].

ئەم بڕیارەی بارزانی و سەرکردایەتی پارتی، بووە هۆی ئاوارەبوونی نزیکەی(١٠٠–٢٠٠) هەزار کورد و پەڕینەوەیان بۆ ناوخاکی ئێران[١٩٣]، لەگەڵیشیاندا مستەفا بارزانی لە ئێوارەی(٢٥ی ئاداری١٩٧٥) بارەگای خۆی لەحاجی ئۆمەران لە باشووری کوردستان بەجێهێشت، جارێکی دیکە و خۆی و خێزان و کەسوکارە نزیکەکانی پەڕینەوە سنووری ڕۆژهەڵاتی کوردستان و چوونە شاری نەغەدە و لە تەلارێکی کۆنی حکومەتدا نیشتەجێ بوون. پاشان لەمانگی (کانونی یەکەمی١٩٧٥)ماڵی بارزانی چووە گەڕەکی عەزیمییە لە کەرەج، کە نزیکەی (٤٠) کم لە تارانی پایتەختی ئێرانەوە دووربوو[١٩٤].

بارزانی لەمانگەکانی پێش کۆتایی شۆڕش، بارودۆخی تەندروستی باش نەبوو، ئازاری لە پشت و پێیەکانیدا هەبوو، بۆ چارەسەری سەردانی تارانیشی کردبوو، هەندێک دەرمانی بەکاردەهێنا، دوای نسکۆی شۆڕش ئازارەکانی زیادی کرد، ئەمجارە ڕەتیکردەوە سەردانی دکتۆرەکانی تاران بکاتەوە. بۆیە بە مەبەستی پشکنین و چارەسەرکردنی نەخۆشییەکەی، دوای وەرگرتنی ڕەزامەندی هەردوو حکومەتی ئێران و ئەمریکا، لەسەرەتای (ئابی١٩٧٥) لەگەشتی فڕۆکەوانی تاران، بەشێوەیەکی نهێنی گەیشتە فڕۆکەخانەی (جون ئف کینیدی) نێودەوڵەتی لە نیویۆرک، لەڕۆژی دواتر بە پاسەوانی دەزگاکانی ئاسایشی ئەو وڵاتە، گوازرایەوە بۆ نەخۆشخانەی (مایوکلینیک)ی شاری روتشستر لەویلایەتی مینیسوتا[١٩٥].

لەئەنجامی پشکنینە تەندروستییەکان دەرکەوت، مستەفا بارزانی توشی نەخۆشی شێرپەنجەی سییەکان بووە، بەو هۆیەوە یەکەم بەشی لەچارەسەری (کیمیایی)، لەسەر دەستی ئەو دەستە پزیشکییەی سەرپەرشتی چارەسەری تەندروستیەکەی

---

١٩١ – بروانە دەقی ڕێککەوتنامەکە لە: لوقا زودو، اتفاق الجزائر و جوانب القانون الدولي بين العراق و ايران و نهاية الملا مصطفى البرزاني، بيروت، ١٩٧٥، ص٢٦.

192 - Eric Pace, Leader of Kurdish Revolt Says That Fighting in Iraq Is Ended, the New York Times, 23 March, 1975, p.1.

193 - Deniz Gumustekin: Kurds under Threat: The Role of Kurdish Transnational Networks During Peace and Conflict. London, 2021, P.33.

١٩٤ – محسن دزەیی، م.س، ص٢١- ٣٠.

195 -David A. Korn, op.cit.

دەکرد، وەرگرت[196]. پاشـــان لەدوای مـانگێـک و چەنـد هەفتەیەک لە وەرگرتنی چارەسەری پێویست، لە(١٠ی تشرینی دووەمی١٩٧٥) گەڕایەوە ئێران و لە کەرەج لە ماڵەکەی خۆیدا نیشـتەجێ بوو. بەڵام لەسـەر ڕێنمایی و داواکاری پزیشـکەکانی، کە چاودێری بارودۆخی تەندروســـتیان دەکرد، بارزانی جارێکی دیکە لە ڕۆژی(١٩ی حوزەیرانی١٩٧٦) بۆ وەرگرتنی کۆرسـێکی دیکەی چارەسـەری پزیشـکی، گەڕایەوە نەخۆشـــخانەی مایوکلینیک[197]. بەڵام ئەمجارە جیاواز لەجاری پێشـــوو، بڕیاریدا نەگەڕێتەوە ئێران تا ڕژێمی شای پەهلەوی لە ئێران حوکمڕانی بکات[198].

دوای جێبەجێکردنی ڕێنماییە تەندروستییەکان و وەرگرتنی چارەسەری، پشکنینە تەنـدروســـتیەکـان لە ڕۆژی(٢٠ی حوزەیرانی١٩٧٦) دەریـانخســـت، بـارزانی نەخۆشـــییەکەی بەتەواوەتی تێپەڕاندووە. ئەو کاتە گەشـتێکی بۆ دوورگەی (تاهو) لە کالیفۆرنیا ئەنجامدا و دوای سێ هەفتە، سەردانی واشنتنی پایتەختی ئەمریکای کرد و ماوەیەک لە میوانخانەی شـیراتۆن لەشـەقامی (کونکتیکت) مایەوە. لە پایتەخت چاوی بەژمارەیەک لە ڕۆژنامەنووسـە بەناوبانگەکانی دۆسـتی بوون کەوت، لەوانە: (ولیەم سـافیر) و (جیمس هۆکلاند) و نووسـەر ومێژوونووســی بەناوبانگ(حنا بطاطو) و (ئەدمۆند غەریب) یشــی بینی، کە ئەو کاتە خەریکی نووســینی تێزی دکتۆرایەکەی بوو[199]. هەروەها سەردانی هاوڕێ دێرینەکەی (دانا ئادەم شمیدت)ی کرد، کە یەکێک بوو لە پەیامنێرانی ڕۆژنامەی نیویۆرک تایمزی ئەمریکی و لەسـەرەتای سـەرهەڵدانی شـۆڕشــی ئەیلول ســەردانی باشــووری کوردســتانی کردبوو. وێڕای ئەنجامدانی ژمارەیەک دیداری سیاسی لەگەڵ بەشێک لەسیاسەتمەدارانی ئەمریکا[200].

---

١٩٦ – مسعود البارزاني، البارزاني والحركة التحررية الكردية، ج ٣، ثورة أيلول ١٩٦١-١٩٧٥، ، اربيل، ٢٠٠٢، ص٤٠٥.

١٩٧ – بڕوانە: محسن دزەیی، م.س، ص٦٨،٨٨،١٧٧.

198 - William Safire, Of Kurds and Conscience, The times News, Des 16, 1976. p.2.

١٩٩ – د. ئەدمۆند غەریب، (دیدار)، هەولێر، ١٧ی ئایاری ٢٠٢٣؛ ناوبراو لە ٢٦ی ئاداری ١٩٤٢ لە لوبنان لەدایک بووە. بڕوانامەی ماستەر و دکتۆرای لە مێژوو و زانستە سیاسی و ئابوورییەکان لە زانکۆی جۆرج تاون لە ئەمریکا بەدەستهێناوە. چەندین کتێبی مێژوویی هەیە. ئێستاش لەژیاندا ماوە و لە ئەمریکا نیشتەجێیە.

٢٠٠ – محسن دزەیی، م.س، ص٩٤،٩٩،١٠١،١٣٥.

ماوەی ئەو سـێ سـاڵەی (١٩٧٦-١٩٧٩) مسـتەفا بارزانی لەئەمریکا ژیاوە، بەشێکی لە میوانخانەی (کاهلەر گراند) نیشتەجێبووە، کە دەکەوێتە ناوەڕاستی شاری ڕوتشـسـتر(Rochester) لە ویلایەتی مینیسـوتا(Minnesota)، لەبەرئەوەی میوانخانەکە کەوتبووە بەرامبەر نەخۆشخانەی مایوکلینیک و بۆ هاتوچۆکردنی ئاسان بووە[٢٠١]. ئەو کاتەشی کە لەساڵی ١٩٧٦ بۆ جاری دووەم سەردانی ئەمریکای کرد، لەواشـنتن لە میوانخانەی (ئومنی شـورهام) لەباکووری ڕۆژئاوای شـارەکە نیشـتەجێبوو[٢٠٢]. پاشـان لەکۆتایی تشـرینی یەکەمی ١٩٧٦ لەنزیک(بلغارماک) لە نـاوچەی جورج تـاون لە ویلایەتی فیرجینیـا خـانووەکی بەکرێ گرت و تێیـدا نیشتەجێبوو. بۆماوەی نزیکەی یەک ساڵ لەو خانووەدا مایەوە. بەر لەوەی بچێتە ناوچەی ماکلین لەهەرێمی فیر فاکس لەهەمان ویلایەت، کە (١٣)کم لە باکووری ڕۆژئاوای واشنتنی پایتەختەوە دووربوو[٢٠٣].

بارزانی لەو ماوەیەدا بەشێوەیەکی بەردەوام سەردانی نەخۆشخانەی مایوکلینیکی دەکرد. هەندێک کاتیش بۆ وەرگرتنی تیشـک و چارەسـەری کیمیایی سـەردانی نەخۆشـخانەی زانکۆی جورج تاون و نەخۆشـخانەی سـیبلی کردووە[٢٠٤]. تا کۆتایی ساڵی ١٩٧٨ نەخۆشییەکە لەژێر کۆنترۆڵی پزیشک و چارەسەرییە تەندروستیەکاندا بووە، بەڵام دوای ئەو ڕێککەوتە، دۆخی تەندروسـتی بارزانی گۆرانکاری بەسـەردا هات و نەخۆشـیەکەی لە کۆنترۆڵی پزیشـەکانی چارەسـەریان دەکرد دەرچوو، دوای ئەوەی هەموو جەسـتەی گرتەوە، هەر بۆیە جارێکی دیکە گەڕایەوە نەخۆشـخانەی مایوکلینیک. دواجار لە (شـوباتی ١٩٧٩) نەخۆشـخانەی بەجێهێشت، بەبێ بوونی هیچ ئومێدێک بۆ چارەسەرکردنی و گەڕایەوە ماڵەکەی خۆی لە (ماکلین)[٢٠٥].

مستەفا بارزانی لەو کاتەدا خواستی ئەوەی هەبوو بگەڕێتەوە ناو کەسوکارەکەی خۆی لە ئێران. بۆ ئەم مەبەسـتەش ئەوانەی یاوەری بوون، کاروباری گەشـتەکەیان بۆ ئێران ئامادە کرد، بەڵام کاتێک کۆمپانیا فڕۆکەوانییەکە تێگەیشـت لەوەی بارزانی

---

٢٠١ – م.ن، ص١١٢.

202 -David A. Korn, op.cit.

٢٠٣ – محسن دزەیی، م.س، ص١١٢.

204 -David A. Korn, op.cit.
205 - Ibid

بەهۆی هەناسە تەنگییەکەی، بۆ گەشتەکەی پێویستی بە ئامێری (ئۆکسجین) هەیە لەناو فڕۆکە، ڕاستەوخۆ داوای ڕاپۆرتی پزیشکیان کرد بۆ ئەوەی دڵنیابن لەوەی گە شتەکە کاریگەریی لە سەر بارودۆخی تەندروستی دروست ناکات و بە سەلامەتی دەگەڕێتەوە ئێران[٢٠٦].

بارزانی لەچاوەڕوانی ئامادەکردنی ڕاپۆرتی پزیشکیدا، بە ئامانجی گەڕانەوەی بۆ ئێران مایەوە، تا لە کاتژمێر ٥ ی ئێوارەی ڕۆژی پێنج شەممە(١ی ئاداری١٩٧٩) کۆچی دوایی کرد[٢٠٧]. پەیامنێری ڕۆژنامەی (نیویۆرک تایمز)ی ئەمریکی (سڤین سیمون)، ڕۆژی دواتر هەواڵی ئەو ڕووداوەی بەناوونیشانی(MUSTAFA BARZANI, KURDS' LEADER, DIES) بڵاوکردەوە و ڕایگەیاند"مستەفا بارزانی، گەورە ڕێبەری کورد، کە بەدرێژایی تەمەنی بۆ بەدیهێنانی سەربەخۆیی و مافی گەلەکەی خەباتی کرد، دوێنێ لەتاراوگە لە نەخۆشخانەی جۆرج تاون لە واشنتن لەتەمەنی(٧٦) ساڵیدا کۆچی دوایی کرد"[٢٠٨]. بەپێی زانیارییەکانی ئاژانسی هەواڵی(ڕۆیتەرز)، تەرمەکەی بارزانی دوای ئەوەی لە ئەمریکا گەیشتەوە ئێران، بەچەند فڕۆکەیەکی هێزی ئاسمانی ئێرانی لە ئێوارەی(٤ی ئاداری١٩٧٩) گوازرایەوە ماڵی کوڕەکەی لە شاری شنۆ لە سنووری باکووری ڕۆژئاوای ئێران و لە ڕۆژی دواتر بە ئامادەبوونی هەزاران کەس لە پەنابەرانی کورد، بەخاک سپێردرا[٢٠٩].

تەوەری دووەم: کەسایەتی و تایبەتمەندیە کەسییەکانی بارزانی

مستەفا بارزانی لەژیانی خۆیدا وێڕای ئەرکی سیاسی، بەرپرسیارەتی خێزانێکی گەورەی لەئەستۆدا بوو، ئەو خاوەنی سێ خێزان بوو. بەگشتی (١٧) منداڵی هەبوو، (١٠) یان کوڕ و (٧) یان کچ بوون. هاوسەرەکانی هەمیشە یاوەری بوون[٢١٠].

---

206 - Ibid.

٢٠٧ – مات البرزاني بعد كفاح لم يثمر من أجل بناء الوطن الكردي، الانوار (صحيفة)، ع(١٥٣٩)، ٣ أذار ١٩٧٩، ص١٢.

208 – Sven Simon، MUSTAFA BARZANI KURDS' LEADE DIES، The New York Times، March 2, 1979, p.13،

209 - Barzani, a Kurd Leader, Buried in Northwest Iran, The New York Times, March 6, 1979, p.6.

٢١٠ – حبيب تومي،م.س،ص٣١.

(مەحبوبە ئەحمەد ئاغا بێرسیاقی) کە دەکاتە کچی خاڵی، هاوسەری یەکەم و گەورەی بوو. وەک لە پێشتر باسکراوە، ئەحمەد ئاغای بێرسیاقی، ڕۆڵی لە پێگەیاندنی بارزانیدا هەبوو. بارزانی لەو هاوسەرەی سێ کوڕ و سێ کچی هەبووە، ئەوانیش: عوبێدوڵا(١٩٢٧-١٩٨٠)، لوقمان(١٩٣٣-١٩٨٠)، سابیر(١٩٤٧-١٩٨٠)، (جوهدیا)، (فەوزیا)، (ئیقلیمیە) بوون، ئێستا هیچیان لەژیاندا نەماون. هاوسەری دووەمی ناوی (حەفسە عەبدولڕەحیم) بوو، ئەویش لە بنەماڵەی ماڵە مەلا بوو، یەکێک بووە، لەبنەماڵەکانی گوندی بارزان و بەسێ پشت دەگەڕێنەوە سەر ماڵە شێخەکانی بارزان. لەو هاوسەرەی کوڕێکی بەناوی ئیدریس و دوو کچی بەناوەکانی (زەکیە و کەمیلا) هەبوو[٢١١].

هاوسەری سێیەمی بارزانی ناوی (حەمایل) بوو، ئەمیش کچی (مەحمود ئاغای زێباری) سەرۆکی هۆزی زێباری بووە. ئەو خێزانەی تەمەنی(١٦) ساڵان بووە، کاتێ هاوسەرگیری لەگەڵ مستەفا بارزانی کردووە. وەک یەکێک لەسەرچاوەکان باسی دەکات، لەو کاتەی بارزانی لەدوای دانوستانەکانی لەگەڵ حکومەتی عێراقی لە (شوباتی ١٩٤٤) دەگەڕێتەوە بۆ ناوچەی ئاکرێ، هەوڵی کۆکردنەوەی هێزە کوردیەکان دەدات، لەو ماوەیەدا مەحمود ئاغای زێباری ئەو کچەی خۆی پێ دەدات. بێگومان هەموو کات، ژن و ژنخوازی باشترین ڕێگا بووە بۆ دروستکردنی پردی پەیوەندی لەنێوان هۆزەکان[٢١٢]. بارزانی لەو خێزانەیدا، شەش کوڕ و دوو کچی هەبووە، کەناوەکانیان(مەسعود، نیهاد، سیهاد، دلشاد، سیداد، وەجی، خاتون، لەیلا) نە[٢١٣].

زۆرێک لەو نووسەر ڕۆژنامەنووسە بیانی و غەیرە کوردانەی چاویان بە بارزانی کەوتووە، ئەو دیدگاییەی لەسەریان دروستکردووە، لە نووسینەکانیاندا ڕەنگی داوەتەوە. بۆ نمونە دکتۆر گۆینتەر دشنەر، لەوێناکردنی دیمەنی ئەو ڕێبەرەدا دەڵێ "دیمەن و ڕواڵەتی بارزانی، ڕێک لە دیمەن و ڕواڵەتی ئەو کوردانە دەچوو کە کارل مای لە ڕۆمانە بەنێوبانگەکەیدا (گەشتێک لەکوردستانی کێوی) دا وەسفی

---

٢١١ - کاروان جوهر محمد، ئیدریس بارزانی ١٩٤٤_١٩٨٧، ژیان و ڕۆڵی سیاسی و سەربازی لەبزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورددا، چاپخانەی هێڤی، هەولێر،٢٠١٩،ل١٤.

212-Michael Gunter. Rutledge Handbook on the Kurds. Now York, 2019, p.236.

٢١٣ - کاروان جوهر ، س.پ، ل١٤.

کردبوون. نوســـخەیەکی خـــاکی لە جلی نەتەوەیی، کراســـێکی دەڵبی[٢١٤] کورت، شـەڕواڵێکی فش و فۆڵ، پشـتێنێکی قوماشـی ڕەنگاورەنگ، کە بارزانی خەنجەرەکەی پێدا کردبوو. دار جگەرەیەکی درێژ، جامانەیەکی سـوور، دیمەنی بارزانی جگە لەمانە، جورئەت و زیرەکی دەنواند". زیاتر لەمەش لە درێژەی ناســـاندنی بارزانیدا دەڵێت:" هەرچەندە ژەنەراڵ هەندێ کورتە باڵا بوو. بەڵام کەســـایەتیەکی بەهێز و کاریگەری هەبوو، لە یەکەم چاوپێکەوتن دا ئەمەم بۆ دەرکەوت، چاوە ڕەشـەکانی کە پرشـنگیان دەدا، هەموو سـوچێکی ژوورەکەی بەوردی دەپشـکنی، لۆچە قوڵەکانی دەموچاوی، سـام و تام و هەیبەت بوو، لەسـیمای نەرەویەوە، باڵی بەسـەر دانیشـتنەکەیدا کێشـا بوو. ئەو وێنەیەی لەم دانیشـــتنەدا دەربارەی بارزانی لەلام دروســـت بوو، وێنەیەک بوو، گوزارشـــتی لە جوامێرییەکی جەنگاوەری ســـەرکێشـــی چارەنووس ئاڵۆز و دژواری ڕۆمانسی دەکرد، سەرەڕای ئەوەی ژیانی بارزانی، زۆر دوور بوو لە هەموو ڕۆمانسیەتێکەوە"[٢١٥].

لەلایەکی دیکە پێشـەوا قازی محەمەد(١ی ئایاری١٨٩٣-٣١ی ئاداری١٩٤٧) لەسـەر بنەمـای هەڵســـەنگاندنی خۆی بۆ نـاســـاندنی بـارزانی لە ڕۆژی(٢٦ ی کـانونی دووەمی١٩٤٧) لەوەڵامی پرســـیارێکی لیژنەی دادگەران لەڕۆژی دادگاییکردنەکەیدا لەدوای ڕووخانی کۆماری کوردستان، سەبارەت بە تایبەتمەندی و خورەوشتی ئەو ڕێبەرە دەڵێت:" ئەوەی لە پیـاوەتی و کەرامەت و شـــەرافەت و ئینســـانییەت و شەجاعەت و نەبەزی و سەخاوەت و نەترسی، لە مێژووی کەسانی مەزن بوویبێتیان، مەلا مستەفاش هەیەتی. ئەوەی موسـڵمانانی سـەدری ئیسـلام لە باوەڕ و ڕاسـتی و پاکیی و دڵسۆزی بۆ خوا و ئایین و خەڵکی هەژار و داماوی میللەت بوویانە، بارزانی هەموو ئەوانەی تێدایە"[٢١٦].

---

٢١٤ – ئەم وشەیە بە مانای (بەرگ، هەروا، فشوفۆل) هاتووە لە: عبدالرحمن شرفکندی(هەژار)، هەنبانە بۆرینە(فەرهەنگی کوردی- فارسی)، تهران، (١٣٦٩هـ)، ل٣٢٥.

٢١٥ - د.گوینتەر دیشنەر، کورد گەلی لە خشتەبراوی غەدر لێ کراو، گۆڕینی لە ئەلمانی یەوە بۆ عەرەبی: عبدالسلام بەرواری، گۆڕینی بۆ کوردی: حەمە کەریم عارف،چ٢،چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٩،ل٢٩.

٢١٦ – سەرۆک کۆماری کوردستان لەبەردەم دادگای ئێراندا، بەرهەڤکردنی: بەدرەدین سالح، هەولێر، ٢٠٠١، ل٢٥.

بارزانی مرۆڤێکی ئاشتیخواز بووە، بۆ بەرقەرارکردنی ئاشتی و سەقامگیری لە باشووری کوردستان جەنگاوە. تایبەتمەندی ئاشتیخوازانەی لە کاروانی خەباتی سیاسیدا دەنگدانەوەی زۆری هەبووە، بۆیە سکرتێری گشتی ئەنجومەنی ئاشتی جیهانی رۆمیش چاندرا- Chandra (١٩١٩-٢٠١٦)ی هیندی دەڵێ:" ئومێد دەکەم چاوم بە بارزانی بکەوێ و سڵاوی لێ بکەم، لەبەرئەوەی لایەنگیری ئاشتییە لەجیهاندا"[٢١٧]. یەکێک لەسیما هاوبەشەکانی لەگەڵ سەرکردە مێژووییەکانی جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی گەلان ئەوەبووە، هەرگیز دەستی بۆ تیرۆر و گورز وەشاندن لەهاوڵاتیانی سڤیلی بێ تاوان نەبردووە[٢١٨].

بارزانی مرۆڤێکی سادە بووە و خۆبەگەورەزان نەبووە، لەهەموو تەمەنیدا نەچۆتە ژێر باڵی کۆکردنەوەی سامان و پێکهێنانی ژیانێکی جیاواز لەژیانی گەلەکەی. ئەو پێی وابووە ڕاکردن بە دوای کۆکردنەوە و گڵدانەوەی سامان و خواستە تایبەتییەکان، هەموو ئەو شتە بەهادارانەی سیفاتی باشن لەمرۆڤ، دادەتاشێ. بۆیە لەو بارەیەوە دەڵێت:" بەدەوڵەمەندی شەرەف پەیدانابێ، پارە و دەوڵەمەندی ئەگەر بۆ مەسڵەحەتی میللەت سەرف نەکرێ، مایەی سەرشۆڕی و ڕەزاڵەت ئەبێ"[٢١٩]. (فوئاد عارف)[٢٢٠]لەم بارەیەوە نووسیویەتی:" نهێنی مەلا مستەفا لەوەدابوو کە توانی متمانەی میللەتەکەی بەدەست بهێنێت، مرۆڤێکی زاهید بوو. لەسەر زەوی دەنوست، نانی پێشمەرگەی دەخوارد، سادە و ساکار بوو. مانای پارەی نەدەزانی"[٢٢١].

---

٢١٧ – عبدالفتاح علي بوتاني، الملامح الاساسية لشخصية مصطفى البارزاني القيادية والانسانية، دهوک، ١٩٩٦،ص٢٧.

٢١٨ – باقی نازێ، المسافة والمراحل و ....، ص١٢.

٢١٩ – بروانە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد، بگ:٣،، ب: ١، شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥،هەولێر، ٢٠٠٤، ل٤٠٤.

٢٢٠ – فوئاد عارف، یەکێکە لە ئەفسەر و سیاسەتمەدارانی کورد لەعیراقدا. ساڵی ١٩١٣ لە عومارە لە خوارووی عیراق لەدایک و باوکێکی کورد لەدایک بووە. چەندین پۆستی لەسەردەمی پادشایەتی و کۆماری وەرگرتووە. سەرەتا یاوەری تایبەتی مەلیک غازی بووە. پاشان بۆتە سوپا سالاری عیراق و پارێزگاری کەربەلا و ساڵی ١٩٥٩ بۆتە وەزیری دەولەت و پاشان وەزیری ئیرشاد و دواتر وەزیری کشتوکاڵ لە ساڵی ١٩٦٠ و دواجار لەساڵی ١٩٦٧ دەبێتە جێگری سەرۆک وەزیران. لەساڵی ٢٠١٠ مردووە. مذكرات فؤادعارف، تحقيق: د.كمال مظهر أحمد،دار ئاراس للطباعة والنشر، أربيل، ٢٠٠٩، ص١٥.

٢٢١ – فوئاد عارف، نهێنی سەرکردایەتی مەلا مستەفا، برایەتی(ڕۆژنامە)، ژ(٣٨٦٧)، ٢٠٠٢/١٢/١٥،ل٣.

مێژوونووسێک لەبارەی دنیانەویستی بارزانی لەسەر زاری یەکێک لەبەرپرسەکانی حکومەتی ناوەندی، کە گفتوگۆی لەگەڵ بارزانی کردووە نووسیویەتی:" لەسەرەتای ساڵی ١٩٦٤ دا، دوای ڕێککەوتننامەی ئاگربەستی ١٠ شوبات، (٣٠) هەزار دینارم پێشکەش بە بارزانی کرد، ئەویش برە پارەکەی وەرگرت و لەبەردەمی داناو دەستیکرد بە دابەشکردنی بەسەر بەرپرس و فەرماندەکانی شۆڕش، کە لەوێ دانیشتبوون و فەرمانی پێکردن بەسەر پێشمەرگە دەست کورتەکان دابەشی بکەن". لەدرێژەی باسەکەدا، ئەو بەرپرسە دەڵێ کاتێک بە بارزانیم گوت بۆچی ئەو پارەت دابەشکرد کە من بۆتۆم هێنابوو، دەڵێ بارزانی بەدێرە شعرێکی عەرەبی وەڵامی دامەوە و گوتی:" أيها المال لست ربا معبودا ...... ولكنك قاضي الحاجات و ستار العيوب"[ئەی پارە تۆ خودایەکی پەرستراونی...بەڵام دابینکەری پێداویستییەکان و داپۆشەری نەنگییەکانی]"[222].

موحسین دزەیی[223] لەسەر زاری یەکێک لەخزمە نزیکەکانی خۆی، کە ناوی زەید ئەحمەد عوسمان بووە دەیگێڕێتەوە، ئەو کاتەی ئەوەی دوایی لەساڵی ١٩٧٤ لەوەزارەتی دارایی حکومەتی عێراقی بەڕێوەبەری گشتی بووە، ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی حزبی بەعس بەنووسراوێکی نهێنی تەواوی دامەزراوەکانی دەوڵەت ئاگاداردەکاتەوە بەدەست بەسەرداگرتنی موڵکە گوزراو و نەگوازراوەکانی مستەفا بارزانی لەعێراقدا، ناوبراو باسی لەوە کردووە، دوای ماوەیەک لەگەڕان و پشکنین، بەڕێوەبەرایەتی تاپۆی گشتی و فەرمانگەکانی دیکەی پەیوەندیدار بەو بابەتە، وەڵامی نوسراوەکەیان دایەوە، هیچ جۆرە موڵکێک لەهەموو عێراقدا بەناوی مەلا

٢٢٢ – عبدالفتاح بوتاني، الملامح الاساسية لشخصية ....ص٢٠.

٢٢٣ – موحسین دزەیی کوڕی حەمەدەمین ئاغای دزەییە، لە ساڵی ١٩٣٢ لە گوندی دووگردکانی دەشتی هەولێر لەدایکبووە. لەساڵی ١٩٦٣ پەیوەندی بەشۆڕشی کورد دەکات. لەدوای بەیاننامەی ١١ی ئاداری ١٩٧٠ دەبێتە بالیوزی عیراق لە چیکسلۆفاکیا و پاشان دەبێتە بالیوزی عیراق لە کەنەدا و دواتر دەبێتە وەزیری نیشتەجێکردن. لەماوەی نێوان ساڵانی ١٩٧٦-١٩٧٩ یاوەری مستەفا بارزانی کردووە لەکاتی نەخۆشکەوتنی ئەوەی دوایی. تاکو ئێستاش لەژیاندا ماوە ولەشاری هەولێر نیشتەجێیە. بروانە: وێستگەکانی ژیانم، دیمانە لەگەڵ موحسین دزەیی، ب:١، سازدانی: تاریق ئیبراهیم شەریف، و: ئیسماعیل بەرزنجی، بڵاوکراوەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٩.

مســـتەفا بـارزانی تۆمـارنەکراوە و نییە. دواتریش ڕێنمـاییـانـدا ئەو مەســـەلەیە بشارنەوە[224].

حکومەتی بریتـانیـا لە لێکۆلینەوەیەکی دەزگـا هەواڵگرییەکـانی ســـەبـارەت بەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، لەتەوەرێکیدا باس لە کەسایەتی مستەفا بارزانی دەکات و بە پیاوێکی بوێر و چاونەترس و خۆڕاگر بەرامبەر نارەحەتیەکان ژیان وەســـفی دەکات[225]. عەلی حەسەن تافرشیانیش کە یەکێک بووە لە ئەفسەرە ئازادیخوازەکانی ئازربیجان، ئەو بۆچوونە پشـــت ڕاســـتدەکاتەوە بەگێڕانەوەی چیرۆکی دیدارەکەی بارزانی لەگەڵ شای ئێران لە ساڵی ١٩٤٧ و دەڵێ، بارزانی دوای گەڕانەوەی لە تاران بۆمن جەختی لەســـەر ئەوە کردەوە، کە ئەو هەرگیز خۆی ڕادەســـتی هیچ یەکێک ناکات، ئەگەر لەژێر باری هەر بارودۆخێکدابێ[226]. لەو ســـۆنگەوە رزم ئارا (١٩٠١-١٩٥١)ی سـوپا سـالاری ئێران لە کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەوانی، کە لەبارەی شـەڕەکانی سوپای ئێران و هێزی بارزانیەکان لەدوای ڕووخانی کۆماری کوردستان لە مەهاباد، لە(٩ ی ئاياری١٩٤٧) ئەنجامیدا، کاتێک دێتە ســـەر باســـی بارزانی ڕوونتر لەوانەی پێشوو باسی دەکات و دەڵێ:**"من پیاوم لە مستەفا بارزانی ئازاتر نەدیوە"**[227].

هەندێ لەو تایبەتمەندییانەی لە کەسایەتی بارزانی تێبینیکراوە، لەمزگەوتی بارزان لەسـەر دەستی مەلا مەحمودی مامۆسـتای لەسـەری ڕاهێنراوە. بەتایبەتی نەبوونی حەزی خۆپەرســـتی و ماددی زیانبەخش، هاوکات ڕاهێنانی لەســـەر چاکەکاری و لێبوردەیی و ســـادەیی و چەکەرەکردنی گیانی خزمەتکردنی مرۆڤایەتی و گرنگیدان بەهەژاران و سەرخستنی زوڵملێکراوان و ڕووبەڕوو بوونەوەی زوڵم[228].

---

٢٢٤ – محسن دزەیی، أحداث عاصرتها، ج٣،ص١٣٢.

225 - NA, FCO/51/358, 1974, Research Middle East: Iraq- Soviet Relations 1968-1973, 12 December 1974, P.12.

٢٢٦ – أبو حسن تفرشيان،م.س، ص٢٧٥.

٢٢٧ – ديروز رئيس ستاداريش براى روزنامەنگاران اوضاع كردستان رابه تفصيل شرح داد، ارس(روزنامه)، ش (٧٧)،٢٠ فروردين ١٣٢٤، ١٠ اوربل ، ١٩٤٧. ص١؛ شێرکۆ فەتحوڵا عومەر، پارتی دیموکراتی کوردستان و بزووتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەی کورد لە عیراقدا (١٩٤٦- ١٩٧٥)، و: سـوارە قەڵادزێی،چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، سلێمانی، ٢٠١٣،ل١١٣.

٢٢٨ – أيوب بارزاني، المقاومة الكردية للاحتلال ١٩١٤-١٩٥٩، ص٦٤.

لەلایەکی دیکە ئەو لە ژیانی لاوییەتی دا ، فێری ڕاووشـــکار کراوە و لە دۆخی ئاســاییدا ئەو کارەی کردووە[229]. بێجگە لەوە وەک جووتیار لە کێلگەی باوکی، زەوی کێڵاوە و کاری کردووە. لەناو چیاکاندا ئاژەڵی لەوەڕاندووە. فێربووە چۆن مازوو لە درەختە کێوییەکان وەک جوتیارێکی دانیشـتووی چیا بەرزەکان کۆبکاتەوە، ئەو کاتە دەیانفرۆشت و لەپیشەسازی پێستە خۆشکردندا لەباشووری کوردستان بەکاریان دەهێنا[230].

هەروەها زانراوە بارزانی ســوارچاکێکی باش و بەتوانا بووە[231]. زۆر حەزی لە ســواری و غارغارێن بە ولاغ کردووە[232]. ســەرباری ئەوەش مەلەوانیزانێکی باش بووە لە کۆچکردن وپەڕینەوە مێژووییەکەی ڕووبـاری ئـاراس دا بەرەو یەکێتی سـۆڤیەت، سـوودی لەدەسـت و باڵای لە مەلەکردندا وەردەگرێ، کاتێک هاوڕێیەکی ئاوی ڕووبار لەگەڵ خۆی دەبیات و ئەمیش لە مردن ڕزگاری دەکات[233].

کەســایەتی مســتەفا بارزانی لەو ســەردەمەدا بوتە بابەتی چەندین بەرهەمی ئەدەبی بەتایبەتی شـیعر[234]. لەســەر ئەو بنەمایە دیڤید ئادامسـنی ڕۆژنامەنووسـی ئەمریکی لە ئاماژەکردن بەکەســایەتی بارزانی نووســیویەتی:" قەد پێشـــتر کورد ئەوەندەی ئەو، هیچ ڕێبەرێکیان پیرۆز و گەورە نەبینیوە بەگشـــتی، تەنانەت ئەوان ناوی ئەویان خستووەتە پاڵ ناوی سەلاحەدینی ئەیوبی"[235].

بارزانی خۆی بەدوورگرتووە لە دوورکەوتنەوە لەزێد و نیشتمانەکەی ئەوەندەی بارودۆخی سـیاســی دەرفەتی بۆ ڕەخســاندبێ. بەگشــتی ڕێزی لە خەڵک گرتووە،

---

٢٢٩ – محسن دزەیی، أحداث عاصرتها ،ج٣،ص١٢٧.

٢٣٠ – دانا ئادامز شمیدت، س.پ، ل١٨٥.

٢٣١ – سوارە قامشلی، س.پ، ل١٠١٨.

٢٣٢ – عەبدوڵڵا ڕەسول ئەحمەد پشدەری، بارزانی نەمر کەسایەتییەکی ناودار و ناسراو لەمێژووی کوردو کوردستاندا، کۆنگرەی یادەوەریی سەد ساڵەی بارزانی نەمر، هەولێر، ٢٠٠٣، ل١٢٢١.

٢٣٣ – سوارە قامشلی، س.پ، ل١٠١٧.

٢٣٤ – بروانە شیعری قەدری جان (سرداری کردان برزانی) لە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد ١٩٣١_ ١٩٥٨، ل٤٤٥؛ شیرکۆ بێ کەس، بۆ بارزانی، دەنگی کوردستان(گۆڤار)، ژ (١)، کانوونی دووەمی ١٩٧٥، ل١٥٦.

٢٣٥ – دیڤید ادامسن و جرجیس فتح الله، الحرب الكردية وأنشقاق ١٩٦٤، دار أراس للطباعة والنشر، أربيل، ١٩٩٩، ص ٩٦ .

بەتایبەتیش زانا و ڕووناکبیران، تەنانەت ڕێزی لەجوتیارێکی سادەش ناوە[٢٣٦]. زۆربەی کات دووربووە لە رق و تورەیی، کاتی وا هەبووە تورە ببێ، بەڵام نەک بەسەختییەک ببێتە بەڵگە لەسەری. ئەو پێدەکەنی، بەڵام لە قاقای نەداوە[٢٣٧].

دەرخستنی نیەت پاکی لە دیارترین خەسڵەت و تایبەتمەندیە کەسیەکانی بووە. ئەوە بێجگە لەوەی کە هەمیشە گەشبین و ووردبین بووە و پێشبینی زۆرێک لە ڕووداوەکانی کردووە. سەبارەت بەمەی دوایی گوینتەر دیشنەری ڕۆژنامەنووس باس لەوە دەکات کە: "شەویک لەبارەگای سەرەکی بارزانی لە حاجی ئۆمەران و ساڵێک بەر لەنسکۆی ١٩٧٥، دیمانەیەکم لەگەڵ بارزانیدا کرد، شەوێکی تەواوی خایاند، هەردوو کوڕەکەی (ئیدریس ومەسعود) و وەرگێری کوردی _ ئەمریکی(شەفیق قەزاز) ی زمان رەوان، ئامادەبوون. بارزانی لە ئەو دەمە تەمەنی٧٢ ساڵ بوو، لەم دیمانەیەدا، بە ئاشکرا ئاماژەی بۆ نسکۆی ئایندە کرد. ئەم پێشبینی یە زادەی ئەزمونی پتر لە نیو سەدە کاری ڕێبەرایەتی و سیاسی و تێکۆشانی بەردەوام بوو، لەپێناو وەدی هێنانی ئامانجەکانی گەلی کورد و دەستەبەرکردنی مافەکانی"[٢٣٨].

بارزانی خواست و ئارەزووی زۆری بۆ سەرکەوتن و زاڵبوون بەسەر کێشەکاندا هەبووە، ئەمەش لە ژیانی کەسی و سیاسیدا ڕەنگی داوەتەوە. تێگەیشتنی قووڵی بۆ سروشت و ڕەوشتی مرۆڤ و دەوروبەری هەبووە. هەڵوێستی بوێرانەی زۆری هەبووە و تەنانەت زۆرکات رەخنەی لەخۆشی گرتووە، بۆ نمونە لە دوای نسکۆی شۆڕشی کورد لە ساڵی ١٩٧٥ بەو پەڕی ئازایەتی و سادەییەوە دەڵێ:" هەڵەم کرد متمانەم بە شای ئێران کرد. پەشیمانم لەو باوەڕەی بەئەمریکام هەبوو. من هۆکاری ئەوەم کە ڕوویداوە، هیچ لە ژیانی من نیە شایانی گێڕانەوەبێ"[٢٣٩]. بەڵام ئەو وتانەی لە شوێنی ئەوەی کاریگەریی نەرێنی لەسەر پێگەی سیاسیان دروست بکات، بەپێچەوانە گەلی کوردی زیاتر لەجاران پابەندی ئەو سەرکردەیە کرد، بەڵکو دواتر بووە سمبولێک بۆ خەباتیان.

---

٢٣٦ – عادل تقي عبد محمد البلداوي، نضال الشعب الكردي و موقع البارزاني في الوثائق العراقية السرية، مركز الابحاث العلمية والدراسات ألكردية، دهوك ،٢٠١٢، ص١٧.

237-Michael M. Gunter, the Kurds of Iraq…p.8.

٢٣٨ – گوینتەر دیشنەر، س.پ،ل٢٠.

٢٣٩ – عبدالفتاح البوتاني، منطقة بادينان ... ، ص٤٧.

دیاره بارزانی بەخێرایی خەڵکانی دەوروبەر و ئەوانەی کە هەڵسوکەوتی لەگەڵدا کردوون ناسیوە. هەوڵیداوە کاریگەریی لەسەر خەڵک دروست بکات، زیاتر لەوەی ئەوان بتوانن کاریگەری لەسەر دروست بکەن. بەهرەیەکی باشی لە گفتوگۆکردندا هەبووە، بۆ بەهێزکردنی تێڕوانین و ڕاوبۆچوونەکانی، زمانێکی تێکەڵاو لە وشە و دەستەواژەی عەرەبی و کوردی پوختی بەکارهێناوە[٢٤٠]. بەشێوەیەکی سادە و ساکار قسە و گفتوگۆیەکانی ئەنجام داوە. لە قسەکردندا هیچ چوارچێوەیەکی دیارکراوی دانەناوە. هەمیشە ئەوانەی گوتوە، سەرچاوە و بەڵگەی پێویستی لەسەر بووە. باوەڕی زیاتری بەدەقە پیرۆزەکان بووە[٢٤١]. ئەمەش دەرخەری ئەوەیە خوێندنەوەی ووردی بۆ کەسایەتی تاکی کورد و کۆمەڵگەی کوردستانی هەبووە.

سەبارەت بەو تایبەتمەندییە ، کەمال جومبولاتی سیاسەتمەداری لوبنانی ، دوای ئەوەی لە هاوینی ساڵی ١٩٧٣ سەردانی ناوچە ئازادکراوەکانی باشووری کوردستانی کرد و چاوی بە بارزانی کەوت، دەڵێت:" بارزانی باوەڕی بەهێزی بەو ئازادی و ڕیالیزمەی ژیانی خۆی هەیە. ئەو هەمیشە لەژیانی خۆیدا، بەرگری لەبیروڕا و باوەڕی خۆی کردووە"[٢٤٢].

بارزانی خواستی زۆری بۆ فێربوونی بابەتە هەمەجۆرەکان هەبووە. دکتۆر گوینتەر دێشنەر لەو دیدارەی لەساڵی ١٩٧٤ لەگەڵیدا ئەنجامیداوە دەڵێ:" بۆم دەرکەوت بارزانی چەند تینوی زانیاری و شارەزابوونە. زیاد لەجارێک ڕووگیر وشەرمەزاری ئەوە بووم، کە نەمدەتوانی وەکو پێویست وەڵامی پرسیارەکانی بدەمەوە لەمەڕ هەندێ بابەت، کە لەڕاستیدا کاری خەڵکی تایبەتی و پسپۆر بوون"[٢٤٣].

بارزانی لەئەنجامی ژیانی ئاوارەیی و دەربەدەری فێری چەندین زمانی جۆراوجۆر بووە، وەک سەرنووسەری هەفتەنامەی (کوهستان)ی ئێرانی لەتاران،

---

٢٤٠ – بروانە: دانا ئادامز شمیدت، س.پ، ل٣٦٠.

٢٤١ – مەحمود عوسمان سیاسەتمەدارێکی دیاری کوردە و لەساڵی ١٩٣٨ لە شاری سلێمانی لەدایک بووە. ساڵی١٩٦٢ بۆتە ئەندامی پارتی دیموکراتی کوردستان. ساڵی ١٩٦٨ لێپسراوی مەکتەبی تەنفیزی بووە لەناوچە ئازادکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی پێشمەرگەی کوردستان. تا ئێستاکە لەژیاندا ماوە و لەشاری هەولێر نیشتەجێیە.د.مەحمود عوسمان (دیدار)، هەولێر، ٢٠٢١/١٢/٢٣.

٢٤٢ – بهرام ولدبیکی، برتارک طوفان، ملا مصطفی بارزانی بەروایت مطبوعات ایران،(١٣٥٨–١٣٢٤) ، تهران،١٣٩٥،ص٢٠.

٢٤٣ – گوینتەر دێشنەر، س.پ،ل٣٠.

نووسیویەتی:" مەلا مستەفا کەسایەتیەکی ڕۆشنبیرە و زمانەکانی کوردی و عەرەبی و فارسی زۆرباش دەزانێ و شارەزایی لەزمانەکانی ئینگلیزی و تورکیدا هەیە"[٢٤٤]. هەرچەندە بە بڕوای توێژەر، لەبەرئەوەی لە هیچ ژێدەرێک زانیاری ئەوە نیە کە بارزانی زمانی ئینگلیزی و تورکی شارەزابێت. بەڵام بەدڵنیاییەوە زمانی روسی زانیوە، بەڵام لەبەرئەوەی ئەو کاتە بارزانی نەچووبووە سۆڤیەت، بۆیە ئەم ژێدەرە ئاماژەی بەو خالە نەکردووە.

بارزانی متمانەیەکی زۆری بەخۆی هەبووە، دیارە ڕۆژانی تەمەنی درێژ و ئەزموونەکانی، هەقیانەتی ئەم سیفەتانەیان پێداوە. سەرباری ئەمانەش زۆر بە وردی سنووری خۆی ناسیوە. لەگفتوگۆدا بە وریایی گوێی لەبەرامبەرەکەی گرتووە، بەتایبەتی ئەگەر باسەکەی لەمەر بابەتێک کردبایە، ئەو شارەزایی لێ نەبوایە یان پێشتر نەی بیستبوایە[٢٤٥]. ئەو گوتویەتی:"هەرچی پێویستی بەگوێگرتن نەبێ، هەمیشە قسەیەکی هەیە بۆ گوتن"[٢٤٦].

سەبارەت بە بیروباوەڕی ئایینی، ڕۆژنامەی کوردستان لە هەواڵێکیدا لە (١٨ی ئاداری ١٩٤٦) بڵاوکراوەتەوە، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە:" لە ڕۆژی جمعەی (١٣٢٤/١٢/١٠ک) ئەندامانی حزب و ئەشراف و ئاغایانی هاری(شاری) مهاباد وروئای عشایریەک بەدوای یەکدا چونە خومی ناسینی میوانی خۆیان. هەر کە کاتی نوێژی جمعە هات، زعیم مەلا مستەفا لەگەڵ ئەندامێکی هەیئەتی مرکزی حزب تشریفی بردە مزگەوتی جامعە و فەریزەتی خودای مەزنی لەگەڵ هەموو مسلمانانی شاری مەهاباد دا لەسەرخۆ لابرد و دوایی لەناو قەرەبالغیکی زۆردا گەڕایەوە یانەی فەرهەنی مەرکەزی حزب"[٢٤٧].

لەلای خۆیەوە (سەفەر قهرامانیان)[٢٤٨]، کە شەرکەرێکی چەپی ئازربیجانی بووە، لەدوای ڕووخانی کۆماری ئازربیجانی میللی هاوڕێیەتی بارزانی کردووە، باسی لە

٢٤٤ – وەرگیراوە لە: بهرام ولدبیکی، م. پ، ص١٨.

٢٤٥ – گوینتەر دێشنەر، س.پ،ل٣٠.

٢٤٦ – بهرام ولدبیکی، م. پ، ص٢٩.

٢٤٧ – زعیم مەلا مصطفی بارزانی، کوردستان(ڕۆژنامە)، ژ(٢٦)، ١٨مارس ١٩٤٦، ل٣. وەرگیراوە لە: ڕۆژنامەی کوردستان،چ٢، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠١١،ل١٠٧.

٢٤٨ – لەبارەی ئەو کەسایەتییە بڕوانە: علی اشرف درویشیان، خاطرات صفرخان (صفر قهرمانیان)، سی و دو سال مقاومت در زندان های شاه ،نشر چشمه، تهران، ١٣٧٨، ص ص ١٥–١٦.

پابەندی بارزانی بە نوێژەکانی دەکات[٢٤٩]، دینیس کۆماروفی توێژەری روسیش ئەوە دووپات دەکاتەوە، کە بارزانی لە ژیانی خۆیدا بەڕادەیەکی زۆر پابەندی نەریتە ئاینییەکان بووە[٢٥٠]. ئەوە سەرباری ئەوەی ژیگالینای مێژوونووس، کە باس لە پابەندی و باوەڕی پتەوی بارزانی بەئایین و ئەو تەریقەتە سۆفیگەرییەی لەسەری پەروەردە بووە دەکات، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، بارزانی کەسێکی لەخواترسی باوەڕداربووە، لەژێر کاریگەریی ئایدۆلۆژیای تەریقەتی سۆفیگەری نەقشەبەندی بووە، کە شێخ ئەحمەدی برا گەورەی سەرۆکایەتی کردووە[٢٥١].

موحسین دزەیی کاتێک باس لەو ڕۆژانە دەکات، کە لە ئەمریکا لەماوەی نێوان سالانی(١٩٧٦_١٩٧٩) لەگەڵ بارزانیدا ژیاوە لەسەر هەندێک لەم تایبەتمەندیانە قسە دەکات و دەیگێڕێتەوە، کە بارزانی یەکێک بووە لەوانەی کە خواستی زۆری لەسەر خوێندنەوەی کتێبە مێژووییەکان و چیرۆکی جەنگەکان هەبووە. هەروەها زۆر حەزی لە گوێگرتن لە مۆسیقا و گۆرانی فۆلکلۆری کۆنی کوردی هەبووە، بەتایبەتی (لاوک)[٢٥٢]. مستەفا بارزانی کاتێک خۆشی باس لەگرنگیدانی بە ئەدەب دەکات، دەقە ئەدەبییەکانی عومەری خەیام بەپێشەنگی ئەو دەقانە زانیوە، کە هەمیشە تامەزرۆی خوێندنەوەی بووە بۆ دڵخۆشی و تێرکردنی ڕۆحی[٢٥٣]. لە یەکێک لە دیدارە ڕۆژنامەوانییەکانیشی دوای نسکۆی شۆڕش لەساڵی ١٩٧٥ دا ئاماژە بۆ ئەوە کردوە ئەو زۆر بە ئەدەبی فارسی کاریگەرە و لەم بارەیەوە دەڵێ:" قەدەر وایلێکردووم لە بەرهەمی شاعیرانی وەکو (حافزی شیرازی و سەعدی) دووربکەومەوە، بەڵام ئێستا گەڕاومەتەوە و دەستم کردۆتەوە بە خوێندنەوەی دیوانەکانیان"[٢٥٤].

بەگشتی وەک نووسەرێک باسی دەکات، لەژیانی ئەو سەرکردەیە هەموو شتێ بوونی هەبووە، سەرکەوتن و شکست بەیەکەوە کۆبوونەتەوە، وێڕای دۆست و نەیاری زۆر. هەمیشە سۆز وعەقل ئامادەییان لە ڕەفتار و کرداری بارزانیدا

٢٤٩ – بهرام ولدبیکی، م. پ، ص١٩.

٢٥٠ – دینیس کوماروف، م.س، ص١٧٥.

251- О.л. Жигалина предыдущий источник, с.9.

٢٥٢ – محسن دزەیی، أحداث عاصرتها، ج٣، ص١٢٧.

٢٥٣ – بروانە: دیفید ادامسن و جرجیس فتح الله، م.س، ص٢٨٣.

٢٥٤ – ئەمیر تاهیری، کاری من تمام است، کیهان(روزنامه)، ش (٩٥٤٦)، ٣ می ١٩٧٥،ص١.

هەبووە[٢٥٥]. کاتێک ژیانی ئەو دەخوێنیتەوە، لەوە دەگەی دڵســۆزی زۆری بۆ ئەو ڕێگـایە هەبووە کە هەڵیبژاردووە. ئەو دەرفەتی زۆری لەبەردەم بووە بۆ ئەوەی بە ئارامی خۆشـگوزەران بژی، بەڵام سـەرباری ئەوە، ڕێگای دنیانەویسـتی و خەباتی هەڵبژاردووە. ژیانی بارزانی پڕبووە لەمەترسـی و دابڕان و جۆرەها ئاسـتەنگ و ئـالانگـاری سـەخت. دیـارە بژاردەی ئەو بۆ ئەو ڕێگـایە بەڕێکەوت نەبووە یـان بارودۆخێک بۆی هێنابێتە پێشـەوە، بەڵکو لە تێگەیشـتنی تەواوی بووە، کە خۆی لەدڵسۆزی بۆ دۆزی ڕزگاریخوازی گەلەکەی ئەدۆزێتەوە

٢٥٥ – حبيب تومي، م.س،ص٢١.

بەشی دووەم:
ڕۆڵی مستەفا بارزانی لەگەشەپێدانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیدا

بەشی دووەم: ڕۆڵی مستەفا بارزانی لەگەشەپێدانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیدا

بزاڤی ڕزگاریخوازی هەموو گەلان، پرۆسەیەکی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی و کولتوری مێژووکرد بووە و ئاوێنەی یاساکانی گەشەکردنی کۆمەڵایەتی بووە. بارزانیش بەرهەمێکی ئەو بارودۆخە مێژووییە کۆمەڵایەتییە بووە، وەک سەرکردەیەکی مێژووییش، کاریکردۆتە سەر هەلومەرجە کۆمەڵایەتییەکە. بۆیە ئەو جولانەوە نەتەوەییە لە بازنەی بزاڤێکی شۆڕشگێری پێشکەوتنخوازی دژ بە داگیرکاری و دەرەبەگایەتی و کۆنەپەرستی قەتیس نەبووە، بەڵکو هاوپەیمانی بەهێزی جولانەوەی ڕزگاریخوازی گەلانیش بووە[٢٥٦]. لەئامانجە نەتەوەییەکانیشیدا، نەک دوژمنایەتی گەلی عەرەبی لەعێراق نەکردووە، بەڵکو پشتی بەخەباتی دادپەروەرانە بەستووە و لە دژی پاشکۆیەتی ئیمپریالیزم و بیرە کۆنەپەرستییەکانی، لەگەڵ خەباتی نیشتمانی عێراق هاوتەریب بووە[٢٥٧]. مستەفا بارزانی لەسەرەتای بەرپرسیارەتی مێژوویی خۆیدا وەک ڕێبەرێک، ڕۆڵی دیاری لە فۆرمەڵەکردنی ئەو بزاڤە نەتەوەییە بینی بەو شێوازەی لەخوارەوە باسی دەکەین:

تەوەری یەکەم: پێکهێنان و سەرکردایەتیکردنی ڕێکخراو و دامەزراوە سیاسییەکان

بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردی، بەچەند قۆناغێکی مێژوویی جیاواز لەیەکتری تێپەڕیوە، کە هەریەک لەم قۆناغانە، خاوەنی سیما و تایبەتمەندی خۆیان بوون، بەگشتی تا ئەو قۆناغەی مستەفا بارزانی ڕێبەرایەتی کردووە، دیارترین تایبەتمەندییەکانی ئەوەبووە، کە پێکهاتەکەی لە چوارچێوەی هێزێکی دەرەبەگی و هۆزایەتی خاوەن سەرکردە و ڕێبەرێکی تەقلیدیدا بوو، بەبێ بوونی هیچ دەستەیەک یان ڕێکخستنێکی سیاسی[٢٥٨]. بەڵکو بزاڤەکە مۆرکی ناوچەیی پێوە دیاربوو، بێگومان هۆکاری سەرەکی قەتیسبوونی ئەو شۆڕش و ڕاپەڕینانەی کورد لە سنوور یان

---

٢٥٦ – بڕوانە: گەلی کورد دۆستی گەلانە، خەبات(ڕۆژنامە)، ژ(١٧٧)، ١ی ئاداری ١٩٦٠، ل١؛ شێرکۆ فەتحوڵا عومەر، س.پ، ل١٤٠.

٢٥٧ _د.أسماعیل حصاف، المسألة الكردية في العلاقات الدولية في مرحلة مابعد الحرب العالمية الثانية، أربیل،٢٠٢٢،ص٧١؛ دەنگی کوردستان(گۆڤار)، ژ(١)، کانوونی دووەمی ١٩٧٥، ل٢٠.

٢٥٨ – بڕوانە: د.عبدالرحمن قاسملو، كردستان والكرد(دراسة سياسية و أقتصادية)، ط٢، ت: ثابت منصور، د. غانم حمدون، تحقيق: حسين فيض الله الجاف، بنکەی ژین، السليمانية، ٢٠٠٨، ص٩١.

ناوچەیەکی دیاریکراو، دەگەڕێتەوە بۆ بوونی ئەو کەلێن و بۆشـــاییەی لە ئەنجامی نەبوونی باڵی سـیاسـی و هێزی سـەربازی ڕێکخراو دروسـت بووە[٢٥٩]. ئەمانەش بە خاڵی لاوازییان دادەنرێ و هۆکاری سـەرەکی شـکسـت و بەردەوام نەبوونیان بووە[٢٦٠].

بەپێی شـیکاری مێژوونووس سـەعدی هەروتی لە پۆلێنکردنی قۆناغەکانی ئەو بزاڤە نەتەوەییە، تەنانەت لە سـەرەتاکانی قۆناغی سـێیەمدا، کە پارت و ڕێکخراوە سـیاسـییەکان ڕێبەرایەتیان کرد[٢٦١]، هەمیشـە بنەما سـەرەکیەکانی، کە کۆڵەگە و پێویسـتی سـەرەکی سـەرکەوتن و بەردەوامی جوڵانەوەکان بوون، بەتایبەتی (ڕێبەرێکی نەتەوەیی و باڵەکانی سیاسـی و سـەربازی ڕێکخراو) لە هیچ یەکێک لەو بزاڤە نەتەوەییانە بەیەکەوە دەسـتەبەر نەبوون، تا دەرکەوتنی مسـتەفا بارزانی و ڕۆڵبینینی وەک ڕێبەر و پێشـەوای بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی لە باشـووری کوردسـتان. ئەو هەرسـێ بنەما سـەرەکییەکانی لەپێشـەوە ئاماژەمان پێکرد، لە چوارچێوەی شـۆڕشـێکی جەماوەری گشـتگیردا کۆکردنەوە[٢٦٢]. لەسـەر ئەم بنەمایە، دەکرێ بڵێین ئەو ماوەیەی مسـتەفا بارزانی ڕێبەرایەتی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی کرد، کە دەکەوێتە نێوان سـالانی (١٩٤٣ _ ١٩٧٩)، لەمێژووی بزاڤەکەدا بەخـاڵی وەچەرخـان دادەنرێ، بەو هۆیەوە (دینیس چـاپمـان-Dennis P. Chapman)ی گەورە ڕاوێژکاری سـەربازی ئەمریکا، مسـتەفا بارزانی بە" باوکی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کوردی لە عێراق" دەناسێنێ[٢٦٣].

---

٢٥٩ _ بروانە نامەی ژمارە(٩)ی حیزبی هیوا بۆ بارزانی لە ڕێککەوتی ٣٠ی کانوونی دووەمی ١٩٤٥، لە: محەمەد عەلی سوڵتانی، بارودۆخی سیاسی، کۆمەڵایەتی و مێژوویی عەشیرەتی بارزان، و: کامبیز ئیبراهیم زادە(زەردەشت موکردیانی)، مهاباد، ١٣٩٩ش ، ل١١٦.

٢٦٠ - بروانە: د.اسماعیل محمد حصاف، کوردستان و المسالة الکوردیة، مؤسسة موکریاني للبحوث والنشر، أربیل، ٢٠٠٩،ص ص١٥١-١٦٦.

٢٦١ - لەبارەی قۆناغەکانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی بروانە: د.سەعدی عوسمان هەروتی، بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٦، ل ل٣٦-٧٢.

٢٦٢ - بروانە: هلبین محمد أحمد المزوري، م.س، ص١٥١- ١٥٦.

263 -Dennis P. Chapman, Security Forces of the Kurdistan Regional Government, United States, 2009, p.41.

بارزانی لەگەڵ دەرکەوتنی وەک ڕێبەر و سەرکردەی ڕاپەڕینی دووەمی بارزان و لە قۆناغی دواتریش، لەڕێگای ئەو لێکتێگەیشتنەی لەگەڵ پارت و ڕێکخراوە سیاسیەکانی کوردستان دروستیکرد، هەوڵی پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییانەی داوە. دوای ئەوەی حزبی هیوا و حزبی خۆیبون[264] و کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد(ژ.ک)[265] بە دەربڕینی هاوسۆزی و پشتگیریکردن لە ڕاپەڕینی دووەمی بارزان وەک جووڵانەوەیەکی نەتەوەیی، مستەفا بارزانیان بە ڕێبەری کورد بۆ ئەو قۆناغە مێژووییە پەسەند کرد[266]. لە نموونەی ئەو هەڵوێستەشیان ئەو بابەتە بوو کە لە ژمارە دووی گۆڤاری نیشتمانی زمانحاڵی کۆمەڵەی (ژ.ک) بە خەتێکی درشت بڵاویانکردەوە کە:" ئەم جەنگەی سەرۆکی گەورەی کورد مەلا مستەفا بارزانی هەڵیایسیاندوە، ئیختیلالێکی میللی کوردە"[267]، دواتر هەر لەهەمان ساڵ ئەو کۆمەڵەیە لەنامەیەکیدا بەناوونیشانی" بۆ جەنابی زەعیمی ئازادی مەلا مستەفای بارزان"، داوایان کرد بارزانی ڕاپەڕینەکە بکاتە ڕاپەڕینێکی سەرتاسەریی کوردستان و هێزێکی یەکگرتووی سەربازی ڕێکبخات لەژێر فەرمانددەیی خۆیدا و کۆنگرەیەکیش ببەسترێت

---

٢٦٤ – خۆیبون: حیزبێکی سیاسی کوردی بوو، لەساڵی ١٩٢٧ دامەزراوە. ڕۆڵی گرنگی لە جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی کوردیدا بینیوە، بەتایبەتی لە ڕێکخستن و سەرکردایەتیکردنی ڕاپەرینی ئارارات لە ساڵی ١٩٣٠. شیاوی باسە ئەم کۆمەڵەیە لە ساڵی ١٩٤٣ ئاڵای کوردستانی ناردووە بۆ مەلا مستەفا بارزانی ، بۆ ئەوەی لە ڕاپەرینی دووەمی بارزان لەسەر چیاکانی باشووری کوردستان هەڵبیکات. بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەم کۆمەڵەیە و پشتیوانی لە ڕاپەرینی دووەمی بارزان، بڕوانە: د.اسماعیل محمد حصاف، تاریخ کردستان سوریا المعاصر(١٩١٦-١٩٤٦)،ج١، أربیل،٢٠١٧، ص ص٣٠١-٣١٤؛ د. بلەچ شیرگوە، القضیة الکردیة- ماضي الکرد و حاضرهم(جمعیة خویبون الکردیة الوطنیة)، النشرة الخامسة، رابطة کاوا للثقافة الکردیة، دار الکتاب، بیروت،١٩٨٦،ص ص١٠٧-١١١.

٢٦٥ – کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد(ژ.ک): کۆمەڵێکی بچووک لە ڕوناکبیران و ڕۆشنبیران و کاسبکارانی شاری مەهاباد کە ژمارەیان(١٥) کەس بوو لە ١٦ی ئابی ١٩٤٢ لە نزیک چەمی سابلاخ لە باغی(حاجی داود) کۆبوونەوە و ئەم ڕێکخراوەیان پێکهێنا. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستانی عێراق(١٩٤٥-١٩٥٨)، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجیی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل٥٦-٦٣.

266 –Nagel Joane, the Conditions of Ethnic Separatism: The Kurds in Turkey, Iran, and Iraq, California, May 1978, p.24.

٢٦٧ – نیشتمان(گۆڤار)، ژ(٢)، ساڵی یەکەم، خەزەلوەری ١٣٢٢ش،ل١٨؛ وەرگیراوە لە: نیشتمان بڵاوکراوەی بیری کۆمەڵەی ژ.ک، ئامادەکردنی: عەلی کەریمی، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٨،ل٨٩.

بۆ دامەزراندنی دەستەی سەربازی و دیاریکردنی ئەرک و کاری هەموو لایەک[٢٦٨]. بەم شێوەیە ئەندامانی کۆمەڵەی ناوبراو، پشتگیری خۆیان بۆ ڕاپەڕینی دووەمی بارزان و مەلا مستەفا وەک ڕێبەری کورد دووپات کردەوە[٢٦٩].

ئەو پاڵپشتییانەی هەبوون، هاوکاربوو بۆ ئەوەی بارزانی هەوڵ بۆ دروستکردنی هێزێکی سەربازی ڕێکخراو بدات، بە سوود وەرگرتن لەتوانا و شارەزایی ئەو ئەفسەرە ئازادیخوازانەی، کە لەنێو حزبی هیواوە پەیوەندیان بە ڕاپەڕینی دووەمی بارزانەوە کرد[٢٧٠]. بەئامانجی دوورکەوتنەوە لەو پێکهاتە سەربازییە کلاسیکییەی لەپێشووتر پشتی پێ دەبەسترا، ئەمەیان دواتر لەتەوەری داهاتوو ووردکاری زیاتری لەسەر دەخەینەڕوو. ئەوەی وەک کەلێن و بۆشایی مایەوە، نەبوونی باڵی سیاسی جوڵانەوەکەی بوو، کە لەڕێگای ئەنجامدانی ڕێکاری سیاسی پەیوەست بەو بابەتە، هەوڵی چارەسەرکردنی داوە، وەک لێرە بەدوا باسی دەکەین:

باسی یەکەم: دامەزراندنی لێژنەی ئازادی

دوای چارەسەرکردنی دوو لە توخمە سەرەکیەکانی ڕێبەرایەتیکردنی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی، ئەمجارە بارزانی پێکهێنانی باڵی سیاسی بۆ جوڵانەوەکەی، وەک بەرنامە و ستراتیژی سیاسی سەیرکرد، ئەو هەوڵەشی وەک باسمانکرد لەدوای پەیوەندیکردنی ژمارەیەک لە ئەفسەرە ئازادیخوازەکانی حزبی هیوا دەستپێکرد[٢٧١]، هەرچەندە بەو ڕادەیە نەبوو، کە بتوانێ ڕێکخستنێکی سیاسیان لێ

---

٢٦٨ – بروانە: نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکومەتی کوردستان (ڕێبەندانی١٣٢٤– سەرماوەزی ١٣٢٥) کورد لەگەمەی سۆڤیەتی دا، چ٣، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان، سلێمانی ، ٢٠٠٧، ل٨٣

269 -ED161813: The Conditions of Ethnic Separatism: The Kurds in Turkey, Iran, and Iraq, 1978.p.24. https://eric-ed-gov.translate.goog/?id=ED161813.

٢٧٠ – ئەفسەرانی ئازادیخوازی ئەندامی حیزبی هیوا ئەوانەی پەیوەندیان بە بارزانی کرد دیارترینیان بریتی بوون لە عیزەت عەبدولعەزیز خەڵکی (ئامێدی)، مستەفا خۆشناو خەڵکی (بیتواتە)، عەبدولحەمید باقر خەڵکی (خانەقین) و لەعەشیرەتی (لور)، محەمەد مەحمود قودسی خەڵکی (سلێمانی)، ئەحمەد ئیسماعیل خەڵکی (هەولێر)، شەوکەت نعمان خەڵکی (ئامێدی)، حەفەزوڵڵا ئیسماعیل خەڵکی (ئاکرێ)، ئەمین ڕەواندزی، پاشان میرحاج ئەحمەد ئاکرەیی و ماجد عەلی و سەعید عزیز شەمزینی و سەعید عەبدوڵڵا پەیوەندیانکرد. بروانە: محەمەد عەلی سوڵتانی، س.پ،ل١١٢؛ شێرکۆ فەتحوڵا عومەر، س،پ، ل٩٢.

٢٧١ – بروانە: عبدالرحمن قاسملو، م.س، ص٨٨

پێک بهێنێ[٢٧٢]. بەڵام لە (١٥ی کانونی دووەمی ١٩٤٥) ڕێکخراوێکی بەناوی (لیژنەی ئازادی) دامەزراند[٢٧٣].

دەستەی دامەزرێنەرانی لیژنەی ئازادی[٢٧٤]دوای هەڵبژاردنی مستەفا بارزانی وەک سەرۆکی ڕێکخراوەکە و نووسینی مەرامنامە و پێڕەوی ناوخۆیی، ناوەندی ئۆپراسیۆنی سەربازییان بەشێوەیەکی کاتی لە بارزان پێکهێنا، یەکەم داواکاری خۆشیان بەشێوەیەکی فەرمی ڕاگەیاند، کە بریتی بوو لە ئازادکردن و ئۆتۆنۆمی کوردستانی عێراق[٢٧٥]. وێڕای جەختکردنەوەیان لەسەر پێویستی دامەزراندنی لەشکری شۆڕشگێری کوردستان[٢٧٦].

لیژنەی ئازادی دوای دانانی پلان و بەرنامەکانی، کارەکانی خۆی لە پێناو ڕزگارکردنی کوردستانی عێراق بەڕێکاری سیاسی و ئاشتیخوازانە دەستپێکرد, بە بەستنی پەیوەندی لەگەڵ حزبە ئازادیخوازەکانی کوردستان و ناردنی داخوازینامە بۆ نوێنەرانی سیاسی وڵاتانی بیانی و بانگەشەکردن بۆ ڕاپەڕین لە ڕێگای گۆڤار و بڵاوکراوەکان و ڕووبەڕووبوونەوەی سیاسەتە دژەکانی حکومەتی عێراق بەرامبەر بە کورد و ڕێکخستن و ئامادەکردنی هێزە چەکدارەکان[٢٧٧]، سەرەڕای هەموو ئەمانە، نەیتوانی کەلێنی نەبوونی ڕێکخستنێکی سیاسی لەنێو جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی کوردی پڕ بکاتەوە، لەبەرئەوەی پێکهاتەی سەرکردایەتی لیژنەی نێوبراو، پێکهاتەیەکی سەربازی بوو نەک سیاسی، بەجۆرێک ڕێکخراوەکە مۆرکی سەربازی بەسەریدا زاڵ بوو، بۆیە بۆ کاری ڕێکخراوەیی سوودی لێ وەرنەدەگیرا.

---

٢٧٢ – فريد أسسرد، أصول العقائد البارزانيية، منشورات مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠٠٨، ص٢٠٥.

٢٧٣ – عبدالفتاح علي البوتاني، منطقة بادينان(١٩٢٥_ ١٩٧٠)...،ص١٢٠.

٢٧٤ – دەستەی دامەزرێنەرانی لیژنەی ئازادی جگە لە مستەفا بارزانی کە سەرۆکی ڕێکخراوەکە بوو، پێکهاتبوون لە: عیزەت عەبدولعەزیز، مستەفا خۆشناو، محەمەد محمود قودسی، ئەحمەد ئیسماعیل، شەوکەت نعمان، حەفەزوڵا ئیسماعیل. محەمەد عەلی سوڵتانی، س.پ،ل١١٢.

٢٧٥ – هـ. س، ل١١٣.

276 – Gareth R.V. Stansfield, Iraqi Kurdistan: Political Development and Emergent Democracy, London, 2003, p.62.

٢٧٧ – د. ئیسماعیل ئەردەلان، نهێنییەکانی بارزان، و: ڕەنجبەر شەوکەت پیرانی، هەولێر، ٢٠٢٢، ل٣٦.

حزبی هیوا ســـەبارەت بەم بابەتە، لەنامەیەکدا کە لە (٣٠ ی کانونی دووەمی ١٩٤٥) بۆ مســـتەفا بارزانی نووســـی، ڕوونیکردەوە کە:" بزاڤگەلی ئازادیخوازانەی نیشـــتمانی، دەبێ ســـەرۆکێک و دوو باڵی بەهێزی هەبێ: باڵێکی ســـیاســـی و باڵێکی ســـەربازی ڕێکخراو. ئەرکی باڵی ســـیاســـی ئەوەیە کە هەڵی شـــۆڕش، داخوازییەکان، هەڤاڵەکان[مەبەســـتی هەواڵە]، خواردەمەنی و پێوەندییەکان بڕەخســـێنێ و باڵی سەربازی ڕێکخراویش دەبێ گەلەکەی بە شەڕ و شیر و سەرنێزە نیشان بدا،... لامان وایە کە باش ئەوەیە، دەبێ هەردووک لەژێر ئیدارەیێکی ڕێکدا بین. لێرەدا خالێکی گرینگ دێتە بەرچاو و ئەویش پێوەندی دۆســـتانە و بەهێز لەنێوان ئێمە و ئێوەیە. بەجۆرێک بەردەوام ئاگامان لە کارەکانی یەکتری بێ، هەر بۆیە پێمان باشـــە ناوەندی حزبی هیوا لەلای ئێوەبێ"[٢٧٨].

بارزانی لە (١٥ی شـــوباتی١٩٤٥) وەڵامی حزبی هیوای بەنامەیەک دایەوە و لە ژێدەرێکدا دەقی نامەکە بەم شـــێوەیە هاتووە" ئەوەی کە ویســـتبوتان کە ناوەندی حزبی بۆ دەڤەری ئێمە ڕابگوێزرێ، وای لێ تێگەیشـــتین کە گشـــت ڕوناکبیرانی کوردســـتانێ متمانەیان پێ کردووین و دڵنیابوون کە ئێمە بزاڤێکی فیداکارین و ئاواتمان ئازادی کوردی هەژار و بێ پەنا لە چنگی دوژمنانی دڕندە و زۆردارە. گومان نییە کە پێویســـتی شـــۆڕشـــێکی نیشـــتمانی بۆ ڕزگاری گەلەکەی، تەنیا گیان فیداییە و ئێمە ئەم هەســـتەمان لەناخی دایە و ئەم بزاڤی فیداکارەین بۆ وەدەســـت خســـتنی ئازادی، ئامادەین گیانمان فیدا بکەین. ئێمە هەریەکە و لەناوچەیێکی کوردستانێ بڵاودەبینەوە هەتا چالاکییە پێویستەکان دەست پێ بکەین، کەوایە وامان پێ باشە ناوەندی حزبی هیوا هەر لە (D)[٢٧٩] بمێنێتەوە و داوامان لە گشت ئەندامە بە وەجەکانی حزب و لقەکانی ئەوەیە کە لەناوەندی حزب نا ئاگادار نەبن، ... داوا لەم برایانە دەکەین ئەگەر کوو بیانهەوێ، ڕاستەوخۆ هاوکاریمان بکەن، هەر ئێستاکە بێنە ئێرە، هەتا بەدابەشـــکردنی ئیش و کارەکان یارمەتیدەرمان بن...بەباشـــی ئاگادارین کە سیاســـەتی ئەمڕۆی دەوڵەت ئەوەیە کە دۆســـییەی کوردستان و دۆســـییەی بارزانی لێک جیابکاتەوە، هەر بۆیە لە گشـــت کوردســـتانێ دەنگۆ و بیروبڕوای هەڵەی بڵاودەکاتەوە و بانگەشـــەی نەرێنی دەکا. لەم پێوەندیەدا ئێوە بەباشـــی ئاگادارن کە

---

٢٧٨ – محەمەد عەلی سوڵتانی، س،پ، ل١١٦.

٢٧٩ – پێتەکە مەبەستی شاری بەغدایە، ئیسماعیل ئەردەلان ، س. پ ، ل٤٣.

سیاسەت و ڕای (لیژنەی ئازادی) ئەوەیە کە کوردستانی ڕزگار بکا. پێویستە بۆ بەرگریکردن لەم بانگەشە ژاژاوییەی دەوڵەتی لە ناوەندی حزبی هیوا چالاکییەکان بەگوڕتر بکرێن و ئەم کارە ڕەشانە بۆ خەڵکی ڕوون بکرێتەوە...و بەربەرەکانی لەگەڵ دوژمنان بەهەر شێوەییک باشە بکرێ"[٢٨٠].

بارزانی لەو وەڵامەدا وێڕای نیشاندانی ئامادەیی و پشتگیری خۆی بۆ پێشنیازەکەی حزبی هیوا، بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ هێڵە گشتییەکانی جۆر و شێوەی پەیوەندییەکانی نێوان هەردوولای دیاریکرد، دوای چەند ڕۆژێک، ئەندامانی دەستەی دامەزرێنەری لیژنەی ئازادی لە (٣ ی ئاداری١٩٤٥) بەنامەیەکی دیکە، دووپاتی پشتگیری خۆیان بۆ هەڵویستەکەی بارزانی بۆ حزبی هیوا و داخوازییەکەی ئەوەی دوایی، کردەوە و نووسیان "برازاقەکەیان ، برازاقێکی کوردی نیشتمانییە و سەر بە هیچ حکومەتێکی دەرەکی نییە. ئاوات و خولیاکانی سەرۆکی مەزن[مەبەستیان مستەفا بارزانییە]، ئاواتی هەر کوردێکی دڵسۆز و نەتەوەپەروەرە، کە بە ئامادەییکی لیژنەی ئازادی و حزبی هیوا بۆ کورد و کوردستان تێدەکۆشێ و حەولی بۆ دەدا. ئاواتی لیژنەی ئازادی و حزبی هیواش ڕزگارکردنی کورد و کوردستانە"[٢٨١]. ئەم نامەیەش نیشانەیەکی ڕوون و ئاشکرای ئامادەگییە بۆ بەستنی هاوپەیمانی سیاسی لەگەڵ حزبی هیوا بۆ سەرکردایەتیکردنی ڕاپەڕینەکە، بە ڕێبەرایەتی مستەفا بارزانی.

بەم شێوەیە ڕاپەڕینی دووەمی بارزان ئەگەرچی لە سەرەتادا مستەفا بارزانی وەک سەرکردەیەکی تەقلیدی ناساند[٢٨٢]، بەڵام دواتر حزبی هیوا ڕۆڵێکی کاریگەری تێدا بینی بەهەماهەنگی لەگەڵ دەستەی دامەزرێنەرانی لیژنەی ئازادی، بۆ ئاوەژۆکردنی ئاراستەی جوڵانەوەکە، لە برازاقێکی ناوچەیی بەرتەسک، بۆ برازاقێکی سیاسی بەرفراوانی نیشتمانی و نەتەوەیی[٢٨٣]. بەگوتەی (ئەدگار ئوبلانس)ی ڕۆژنامەنووسی بەریتانی ئەم هەماهەنگییەی نێوان پارتێکی سیاسی لەگەڵ هۆزێک لە مێژووی برازاقی ڕزگاریخوازی کوردیدا یەکەم نموونە بوو پێشتر ڕووی نەدابوو[٢٨٤].

بەڵام بە بۆچوونی توێژەر ئەو هاوپەیمانەتییەی حزبی هیوا لەگەڵ کەسی مستەفا

---

٢٨٠ – محەمەد عەلی سوڵتانی، س،پ، ل ل١١٨-١٢١.

٢٨١ – محەمەد عەلی سوڵتانی، س،پ، ل١٢٦.

٢٨٢ – بروانە: سەعدی هەروتی،س.پ، ل ٦٠.

٢٨٣ – بروانە: عزيز حسن عزيز البارزاني، م.س، ص٢٠٦.

284 -Edgar O'Ballance, the Kurdish Revolt (1961-1970) ،London،1973, 47.

بارزانی وەک فەرماندەیەکی سەربازی خاوەن پاشخانێکی نەتەوەیی و جەنگاوەرانی بوو، نەک هۆزێک. لە بەرئەوەی بارزانی ڕێگاپێدانی هاوپەیمانەتییەکەی لە هۆزەکەیەوە وەرنەگرتبوو، بەڵکو خواستێکی کەسی خۆی بوو.

کاربەدەستانی عێراق لەڕێگای دەزگا هەواڵگرییەکانیانەوە هەستیان بەو گۆڕانە کرد، کە لە ڕەوتی بەڕێوەچوونی جوڵانەوەکە ڕوویدا. بۆیە لە یەکێک لە ڕاپۆرتەکانی ئەو دەزگایە، کە بۆ وەزارەتی ناوەخۆ بەرزی کردەوە، سەرنجی خۆیان بەچەند دێڕێکی کورت دەربڕی و ڕایانگەیاند" جوڵانەوەکە زیاترە لەوەی وەک هەڵگەڕانەوە یان یاخیبوونی دەستەیەکی هۆزگەرایی سەیر بکرێ، بەڵکو جوڵانەوەکە تێکەڵاوی سیاسەت بووە، بەشێوەیەک هەستی کوردانە لەڕووی گەنج و پیرەکانیاندا بە ئاشکرا دەبینرێ"[285].

بەم شێوەیە دوای ئەو لێکتێگەیشتنەی لەنێوان مستەفا بارزانی و حزبی هیوا دروستبوو[286]. ئەو ڕێکخراوەی دوایی، یەکێک لە باڵە سەرەکیەکانی ڕاپەڕینی دووەمی بارزانی پێکهێنا[287]، لەڕێگای دابینکردنی پشتیوانی سیاسی و میللی[288]، و کۆمەککردنی جوڵانەوەکە لە ڕووی دارایی و ڕێکخستنی پەیوەندییەکان[289].

ئەو هاوپەیمانەتییەی مستەفا بارزانی لەو ڕاپەڕینەدا لەگەڵ حزبی هیوا ئەنجامی دا، بۆ دابینکردنی بەشێکی پێداویستیەکانی جوڵانەوەکە. دواجار بە دەستێوەردانی زلهێزێکی وەک بریتانیا و بەشداریکردنی لە هەڵمەتی سەربازی بۆ سەر دەڤەری بارزان، کۆتایی پێهات و ڕاپەڕینەکە سەرکوتکرا[290].

لەئەنجامی پەڕینەوەی بارزانی و ئەندامانی دیکەی لیژنەی ئازادی، کە زۆربەیان وەک پێشتر ئاماژەی پێکرا، لەئەفسەرانی ئازادیخواز بوون، لەگەڵ خاوخێزانە

---

٢٨٥ – د.ک.و، البلاط الملكي،(٣١١/٤٣٣٣)، أوراق متفرقة/ البارزانيون(١٩٤٣– ١٩٤٩)، ص٢.

٢٨٦ – مسعود بارزاني، البارزاني والحركة التحررية الكردية(ثورة بارزان ١٩٤٣–١٩٤٥)، كردستان، ١٩٨٦، ص ص٥٣–٦١.

٢٨٧ – بروانە: هلبين المزوري، م.س، ص١٥٦.

٢٨٨ – سەعدی هەروتی، س.پ، ل٦١.

٢٨٩ – بروانە: عزيز البارزاني، م.س، ص١٥٦.

٢٩٠ – بروانە: د.ک.و، البلاط الملكي،(٣١١/٤٣٣٣)، اوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣–١٩٤٩)، تقرير عام و موجز عن حركات بارزان سنة ١٩٤٥، كتاب رقم (د/١٥/١/٢٠٥) في ١١ كانون الثاني ١٩٤٦، الحكومة العراقية، وزارة الدفاع، دائرة ألاركان العامة(شعبة الحركات)، ص٢.

بارزانییەکان بۆ ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردســـتان و بەشـــداریکردنیان لە نۆبەرەی دەســـەڵاتی ســـەربەخۆی کوردی لە مەهاباد کە لە (کانونی دووەمی١٩٤٦) پێکهات، دواتریش لەپاراســـتن و بەرگریکردن لە کۆماری کوردســـتاندا، ڕۆڵی گەورەیان بینی. بەهۆی تێکەڵبوونیان بەهێزە چەکدارەکانی کۆمار لەژێر سەرپەرشتی و سەرکردایەتی مســـتەفا بارزانی، بەم هۆیەوە قۆناغێکی نوێ لە بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی هاتە پێشەوە[٢٩١].

باسی دووەم: دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کورد

بەکۆتـاییهـاتنی ڕاپەڕینی دووەمی بـارزان، جـارێکی دیکە بزاڤی ڕزگـاریخوازی کوردی لەباشـووری کوردسـتان، ڕووبەڕووی هەمان ئاسـتەنگی پێشـوو بویەوە کە خۆی لە نەبوونی باڵی سیاسی بزاڤەکەدا دەبینییەوە، وێڕای مانەوە و بەردەوامبوونی هەردوو بنەمـاکـانی دیکەی، کە بریتی بوون لە هەبوونی ڕێبەرێکی نەتەوەیی وەک (مسـتەفا بارزانی) و باڵە سـەربازییەکەی، کە ئەفسـەرە ئازادیخوازەکان و بەشـێکی ڕۆڵەی هۆزەکان نوێنەرایەتیان دەکرد. هەربۆیە دوای دامەزراندنی حیزبی دیموکرات لە ڕۆژهەڵاتی کوردســـتان لە (١٦ی ئابی١٩٤٥)[٢٩٢]، بیرۆکەی دامەزراندنی پارتێکی هاوشـــێوە، لە هزری بارزانیدا گەڵاڵە بوو[٢٩٣]. وەک هەوڵێک بۆ ڕێکخســـتنەوەی جوڵانەوەکە و پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییە، لە شوباتی ١٩٤٦ دەستەی دامەزرێنەرانی (پارتی دیموکراتی کورد)[٢٩٤]بەسـەرۆکایەتی مستەفا بارزانی و ئەندامیەتی هەریەک لە

٢٩١ – کریس کۆچێرا، کورد لە سەدەی نۆزدە و بیستەمدا، و: حەمە کەریم عارف،چ٦، هەولێر،٢٠١١، ل٢٢٥.

٢٩٢ – عبدالرحمن قاسملو، م.س، ص٩٣.

٢٩٣ – د.ئەحمەد حەمەدئەمین، پارتی دیموکراتی کورد- عێراق – بەرەی پێشکەوتوو(١٩٥١-١٩٥٦)، هەولێر، ٢٠١٧، ل١٢.

٢٩٤ – سەرەتا ئەو حیزبە ناوی پارتی دیموکراتی کورد_ عیراق بوو، پاشان لە کۆنگرەی سێیەمی کە لە ٢٦ی کانوونی دووەمی ١٩٥٣ بە نهێنی لە کەرکوک ئەنجامدرا، ناوەکەی گۆڕدرا بۆ (پارتی دیموکراتی کوردستانی_ عیراق). لەدوای مۆڵەت وەرگرتنی لە ٩ی شوباتی ١٩٦٠ گۆڕانێکی دیکەی کەم بەسەر ناوەکەیدا هات و بووە(پارتی دیموکراتی کوردستان). بڕوانە: جلال طالباني، کردستان والحرکة القومیة الکردیة، ط١، منشورات النور، بغداد، ١٩٧٠، ص١٠١.

(هەمزە عەبدوڵڵا، میرحاج ئەحمەد، نوری ئەحمەد تەها[٢٩٥]، مستەفا خۆشناو، محەمەد مەحمود قودسـی، خەیروڵڵا عەبـدولکەریم، عزەت عەبـدولعەزیز)، لە مەهـابـاد پێکهات[٢٩٦].

زۆرینەی ئەندامانی دامەزرێنەری ئەو پارتە لە باڵە سـەربازییەکەیەوە بوون، بۆیە لە پێناو دەسـتەبەرکردنی باڵی سـیاسـی، جارێکی دیکە بارزانی بیری لە دروستکردنی هاوپەیمانی سیاسی یان یەکگرتن لەگەڵ پارت و کۆمەڵە سیاسیەکانی ناوەخۆی باشـووری کوردسـتان کردەوە، لەنمونەی پارتەکانی (شـۆڕش[٢٩٧]و ڕزگاری[٢٩٨]ولقی (ژ.ک) لە سلێمانی[٢٩٩]. بۆ پێکاندنی ئەم ئامانجەش، بارزانی لە بەهاری ١٩٤٦ هەمزە عەبدوڵڵای وەک نوێنەری خۆی لەمەهابادەوە ڕەوانەی لای ئەو پارت و ڕێکخراوە سیاسییانە کرد[٣٠٠]. دوای پشتیوانی ئەوانەی دوایی لەو بیرۆکەیە، یەکەم کۆبوونەوەی دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کورد لە (١٦ی ئـابی١٩٤٦) بە نهێنی

---

٢٩٥ – نوری ئەحمەد تەها: لە ٨ی ئابی ١٩٢١ لە دەرگەزین لە شاری سلێمانی لەدایک بووە. لە ٢٧ی کانوونی یەکەمی ١٩٣٨ چۆتە کۆلێجی سەربازی و بەپلەی مولازم دەرچووە. ئەندامی حیزبی هیوا بووە. ساڵی ١٩٤٦ پەیوەندی بە پارتی دیموکراتی کوردستان کردووە. لە ڕۆژی ٢١ی ئایاری ١٩٩١ لە سەردەشت کۆچی دوایی کردووە. حيدر نجم عبد مراد، معجم ضباط ثورة أيلول ١٩٦١_١٩٧٥، م: د. أزاد سالم محمد، دهوک، ٢٠٢١، ص٤٦.

٢٩٦ – حبيب محمد كريم، تاريخ الحيزب الديمقراطي الكوردستان– العراق(في محطة رئيسية) ١٩٤٦–١٩٩٣،ط١، مطبعة خبات، دهوک، ١٩٩٨، ص٣٣.

٢٩٧ – حیزبی شۆڕش: لە تشرینی یەکەمی ١٩٤٥ بەسەرۆکایەتی ساڵح حەیدەری دامەزراوە، لە بنجدا لقی کوردی ڕێکخراوی (یەکێتی تێکۆشین) بوو. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: صلاح الخرسان، م.س، ص٦٥.

٢٩٨ – حیزبی ڕزگاری: پارتێکی نەتەوەپەروەری کوردی بووە و مەیلی کۆمۆنیستی هەبووە، ئامانجی وێڕای داواکردنی چاکسازی کۆمەڵایەتیی گشتی، دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی بووە، کە کوردی ئێران و عیراق و تورکیا و سوریا بگرێتەوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: کەمال مەزهەر، کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حکوومەتی بریتانیادا، ب٢، هەولێر، ٢٠١٤، ل٩٩–١٠٠.

٢٩٩ – لقی (ژ.ک) لە باشووری کوردستان کە ئیبراهیم ئەحمەد سەرپەرشتی دەکرد، لە دوای ڕووخانی کۆماری کوردستان لەسەرەتای ساڵی(١٩٤٧) هاتە ناو پارتی دیموکراتی کورد. ديفيد مكدول، تاريخ الاكراد الحديث، ت: راج أل محمد، دار الفارابي، بيروت ، ١٩٩٦،ص٤٤٩؛ شێرکۆ فەتحوڵا عومەر، س.پ ل١٢٥؛ عمار علي السمر، شمال العراق ١٩٥٨– ١٩٧٥(دراسة سياسية)، المركز العربي للابحاث و دراسة السياسات، بيروت، ٢٠١٢، ص٢٩١.

٣٠٠ – نوري شاويس، من مذكراتي، من منشورات حيزب الشعب الديمقراطي الكردستاني، بغداد، ١٩٨٥، ص٣٦؛ ديفيد مكدول، م.س، ص٤٤٨.

لەماڵی (سەعید فەهیم) لە بەغدا ڕێکخراو دەستەی دامەزرێنەرانی بەسەرۆکایەتی مستەفا بارزانی هەڵبژێردرا[301]، دوای هەڵوەشانەوەی ڕێکخراوەکانی شۆڕش و ڕزگاری و بەشداریکردنی کەسایەتییەکانی پێشووی ناو حیزبی هیوا لە باشووری کوردستان[302].

دەستەی دامەزرێنەرانی پارتی لە دوای یەکەم کۆبوونەوەیان، ڕاگەیەنراوێکیان بۆ گەلی کورد بڵاوکردەوە، کە لەچاپخانەی کوردستان لە مەهاباد چاپکرا[303]. لە ڕاگەیەنراوەکە بانگەشەیان بۆ هەموو نیشتمانپەروەران و کۆمەڵە کوردییەکان لە عێراق کرد، بۆ ئەوەی یەکبگرن و پشتگیری لەو پارتە کوردیە بکەن[304].

حزبەکە دوای دامەزراندنی، لەبەندەکانی بەرنامەی خۆیدا، چەند ئامانجێکی ڕاگەیاند، وەک تێکۆشان لەپێناو ڕزگارکردنی عێراق لەژێر دەستی داگیرکەر و دوورخستنەوەی لە خەونی کۆنەپەرستان، لەپێناو بەدیهێنانی کۆمارێکی پەرلەمانی دیموکراتی و بەدەستهێنانی ئازادییە دیموکراتییەکان بۆ گەلانی عێراق، بە مسۆگەرکردنی مافی چارەی خۆنووسین بۆ گەلی کورد لە چوارچێوەی عێراقێکی یەکگرتوودا. بەرنامەی پارتی دووپاتکردنەوە و پێداگرتن بوو لەسەر پتەوکردنی برایەتی نێوان کورد و عەرەب و داوای خەبات و تێکۆشانی کرد، لەلایەن هەردوو نەتەوە دژ بە دوژمنی هاوبەش لەپێناو ڕزگارکردنی عێراق. ئەمە سەرەڕای چەندین ئامانجی ئابووری و سیاسی دیکە[305].

---

٣٠١ – دەستەی دامەزرێنەرانی پارتی پێکهاتبوون لە (مستەفا بارزانی– سەرۆک)، (شێخ لەتیف شێخ مەحمودی حەفید– جێگری یەکەم)، (کاکە حەمە زیاد ئاغا– جێگری دووەم)، (هەمزە عەبدوڵڵا– سکرتێری لیژنەی مەرکەزی)، و (میرحاج ئەحمەد، ساڵح عەبدوڵڵا یوسفی، دکتۆر جەعفەر کەریم، عەلی عەبدوڵڵا، عەبدولکەریم توفیق، ڕەشید عەبدولقادر، ڕەشید باجەلان، تەها محێدین مەعروف، مەلا سەید حەکیم خانەقینی، عەونی یوسف، عەبدولسەمەد محەمەد– یەدەگ) و چەند کەسێکی دیکە بوون. بۆ زانیاری زیاتر بروانە: مسعود البارزاني، البارزاني والحركة التحررية الكردية، ج١، ط٢، كاوا للثقافة الكردية، بيروت، ١٩٩٧، ص٢١٧.

٣٠٢ – حبيب محمد كريم، م.س، ص٣٣.

٣٠٣ – ئەحمەد حەمەدئەمین، س. پ، ل١٢.

٣٠٤ – جلال طالباني، م.س، ص٨٩.

٣٠٥ – شێرکۆ فەتحوڵا عومەر، س.پ، ل١٣٠.

بەم شـێوەیە حزبێکی پێشـکەوتنخوازی کوردسـتانی بۆ سـەرکردایەتیکردنی جولانەوەی ڕزگـاریخوازی کوردی بەهەردوو بـاڵە سـیاسـی و سـەربازییە ڕێکخراوەکەی بەدیارکەوت، بەڕێبەرایەتی سـەرکردەیەکی نەتەوەیی، کە دروشـمی شۆڕشگێری و بەرگریکردن لە سروشتی دیموکراتی و جەماوەری خۆی کردبووە ئامانج. دواتر ئەو حزبە بەر لەوەی ڕۆڵی خۆی لە بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیدا لە باشووری کوردستان بگێڕێ، کۆماری کوردستان لە مەهاباد، ڕووبەڕووی هێرش و پەلاماری سـوپای ئێرانی بویەوە و لەئەنجامیشـدا لە(١٧ی کانونی یەکەمی١٩٤٦) شاری مەهاباد کەوت و بارزانی و بەشێک لەو پێشمەرگانەی لەگەڵیدابوون، وەک لە پێشـتریش باسـی لێکرا، بەهۆی ئامادەنەبوون بە خۆڕادەسـتکردن بە حکومەتەکانی ئێران و عێراق[٣٠٦]، پەڕینەوە سنووری یەکێتی سۆڤیەت[٣٠٧].

باسی سێیەم: پێکهێنانی حکومەتی کاتی کوردی لە سۆڤیەت

پەڕینەوەی بـارزانی و هەڤاڵەکانی لە (حوزەیرانی١٩٤٧) لە ئێرانەوە بۆ یەکێتی سۆڤیەت[٣٠٨]، جارێکی دیکە ئەو سەرکردەی لە بنکە جەماوەریەکەی و باڵی سیاسی حزبەکەی دوورخسـتەوە، بەم شـێوەیە بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی لە نێوەخۆی باشووری کوردستان، نەیتوانی ئەو ڕۆڵە کاریگەرە بگێڕێ، بەبێ بوونی سەرکردە و باڵە سەربازییەکەی. لەلای خۆیەوە مستەفا بارزانی کەوتە ژێر کاریگەریی ئەو دۆخە نەرێنییە سـیاسـییەی ڕووبەڕووی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی بوویەوە، بەهۆی لێکدابڕانی توخمەکانی لەیەکتری[٣٠٩].

لەو هەلومەرجەدا و لەپێناو دۆزینەوەی میکانیزمی گونجاو بۆ گێرانەوەی ڕۆڵی کاریگەریی بزاڤەکە لەسەر ڕەوتی ڕووداوە سیاسییەکان لە عێراقدا، دوای ماوەیەکی کەم لە چوونە ناو خاکی سـۆڤیەت، بارزانی توانی لەگەڵ کاربەدەسـتانی سـۆڤیەت بگاتە ڕێکەوتنێک بۆ ڕێکخسـتنی دامەزراوەیەکی سیاسی و سـەربازی بە پاڵپشتی

---

٣٠٦ – قنصلية العراق الملكية، تقرير، الرقم(٣٣/١/٣)، ١/ مارت/١٩٤٧، ص٣، في: د.ك.و، (٣١١/٧٣٧)، البلاط الملكي، المفوضية العراقية في طهران(١٩٤٦–١٩٤٩)،

٣٠٧ – کریس کۆچێرا، س.پ، ل٢٣٧.

308 -FIRAT SÖZERİ ,BELGE VE MEKTUPLARLA MELA MUSTAFA VE SSCB İLİŞKİLERİ,Kürt Tarihi, , Sayı(38), Ekim-Kasım-Aralık 2019 ,S.25.

٤– د. عبدالفتاح علي البوتاني، ملا مصطفى البارزاني قائد الثورة الكوردية و ملهمها، ص٢٣.

حکومەتی ئازەربیجان. دیارە ئەو حکومەتە ئامانجی سیاسی خۆی هەبوو لە پاڵپشتیکردنی ئەو پرۆژەیە، لەمانەش دروستکردنی فشار لەسەر هەردوو حکومەتی ئێران وعێراق، بۆ سازشکردن بەرامبەر داخوازییەکانی ئەو سەردەمەی سۆڤیەت، کە بەشێکی پەیوەندی هەبوو بەو خواستەی هەیانبوو بۆ دوورکەوتنەوەی ئەو حکومەتانە لە پاشکۆیەتی و هاوپەیمانی لەگەڵ بەرەی ڕۆژئاوا، ئەمە سەرەڕای ئامانجیان لە دروستکردنی هەژموونی سیاسی و سەربازی لەناوچەکە[٣١٠].

ئەنجامی ڕێککەوتنەکەی بارزانی لەگەڵ حکومەتی ئازەربیجان، لە (١٩ی کانونی دووەمی ١٩٤٨) بووە هۆی دامەزراندنی حکومەتێکی کاتی کوردی لە باکۆی پایتەخت، کە پێکهاتەکەی بەشێکی لە کوردەکانی باشوور و بەشەکەی دیکەی لە کوردەکانی خەڵکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوون، کە پێکهاتبوون لە(مستەفا بارزانی- سەرۆک، میرحاج ئەحمەد ئاکرەیی، محەمەد نەجیب بەرواری، عەبدولڕەحمان موفتی ئامێدی، سلێمان بەگ دەرگەڵەیی، شێخ سولەیمان بارزانی، عەلی محەمەد سدیق)، لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانیش(سەید عەزیز سەید عەبدوڵڵا، ڕەحیمی قازی، مستەفا سەلماسی، حەسەن حیسامی، ڕەحمان گەرمیانی، سەید کەریم، کاک موراد)[٣١١].

سەرباری ئەوەش حکومەتی ئازەربیجان، دەرفەتی بۆ بارزانی و سەرکردایەتی نوێی کورد ڕەخساند، بۆ ئەوەی سوود لە ئێزگەی ئازەربیجانی میللی وەربگرن و هەروەها ڕەزامەندی نیشاندا بۆ دەرکردنی ڕۆژنامەیەکی کوردی[٣١٢].

دامەزراندنی حکومەتی کاتی کوردی لە ئازەربیجان، لە نێوەندە سیاسییە جیهانییەکان دەنگدانەوەی هەبوو، بۆ وێنەش بەڵگەنامەیەکی حکومەتی فەرەنسا، لەژێر ناوونیشانی:" دامەزراندنی دەوڵەتێکی نوێی کوردی لەژێر چاودێری سۆڤیەتییەکان"، باس لەوە دەکات کە سۆڤیەت جاڕی دامەزراندنی حکومەتی کوردی لە ئازەربیجان دەدا. بەپێی ئەو بەڵگەنامە فەرەنسییە، ئەم حکومەتە لەلایەن سەرۆکی کورد مەلا مستەفا سەرۆکایەتی دەکرێ و بارەگای سەرکردایەتی لەم شارەدا دەبێ، کە لەوێدا لەلایەن کۆمەڵێک ئەفسەری سۆڤیەتی، چەند هەزار سوارەیەکی کورد

310 - Павел Судоплатов, Бывший источник، С.90. http:// loveread.me/ read_book.

٣١١ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد(١٩٣١- ١٩٥٨)، دهۆک، ١٩٩٨، ل١٩٨؛ زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی، س.پ،ل١٩٤.

٣١٢ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد(١٩٣١- ١٩٥٨)، ل١٩٨.

مەشـــق و ڕاهێنانیان پێ دەکرێ[٣١٣]. دیارە ئەو زانیارییانەی لەو بەڵگەنامەیەدا هاتووە، هەرچەنـدە لە بـاســـکردنی پێکهێـنـانی دامەزراوە کوردییەکە دروســـتە، بەڵام لە وردەکـارییەکـانی دیکەی لە نیوەرۆکیـدا هـاتووە، گومـان لە ژمـارەی ئەو هەموو جەنگاوەرە کوردە دەکرێ، چونکە ئەوانەی لەگەڵ بـارزانی چوونە ســـۆڤیەت، بەو ژمارەیە نەبوون و لەپێشتر ئاماژەی پێکراوە.

لەلای خۆیەوە، کۆمســـیۆنی پادشـــایەتی عێراق لە تارانی پایتەختی ئێران، بە نووســـراوێکی فەرمی، کە بۆ وەزارەتی دەرەوەی حکومەتەکەی ڕەوانەکردووە، بەهەمان شـــێوە ئاماژە بە دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی لەشـــاری نەخجەوانی قەفقاسـیای روسـی دەکات، لەلایەن سـەرکردە کوردەکانی کە چوونەتە روسـیا بە پاڵپشتی حکومەتی سۆڤیەت. هەر لەو نوو سراوەدا، نوێنەرایەتی حکومەتی عێراقی لە تاران، باسی لەوە کردووە ، حکومەتی سۆڤیەت ئێزگە و چاپخانەیەکی وەک هاوکاری بە گەورە پیاوانی کورد لە عێراق و تورکیا و ئێران داوە، بۆ ئەنجامدانی پروپاگەندەی سیاسی و گواستنەوەی هەواڵەکانیان. لەم سۆنگەوە نووسیویەتی:"ڕادیۆی (یەروان- یەریوان-ڤان) کە لەلایەن حکومەتی کاتی کوردیەوە سەرپەرشتی دەکرێت، بەردەوامە لە پەخشکردنی وتارەکانی لەسەر کورد و ڕابردوویان"[٣١٤].

ئەم هەنگاوە مەترســـییەکی زۆری بۆ حکومەتی ئێرانی دروســـتکرد، تەنانەت لە ئایاری ١٩٤٨ جوولەی بە چەند یەکەیەکی هێزە سەربازییەکانی خۆی لەتاران کرد بۆ ناوچەی ئازەربیجان، بە مەبەســـتی پاراســـتنی ســـنوورەکانی لەگەڵ ســـۆڤیەت، لەبەرئەوەی زانیارییان پێگەیشتبوو مستەفا بارزانی لەگەڵ ژمارەیەک لەچەکدارەکانی، لەسنووری ئێران نزیک بۆتەوە[٣١٥].

لەلایەکی دیکە سـەرۆک وەزیرانی ئێران محەمەد سـەعید مەراغی (١٩٤٨-١٩٥٠) لە ڕۆژی (١٣ی کانونی دووەمی١٩٤٩) نامەیەکی بۆ باڵیۆزی سـۆڤیەت لەتاران نارد،

---

٣١٣ - بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە(١٣٣)، لە: کوردو کوردستان لەبەڵگەنامە...، ل ٣٣٥.

٣١٤ - دیارە حکومەتی عێراقی ئەو ڕێکخستنەی بە دامەزراوەیەکی کارگێری- سیاسی بینیوە، لەکاتێکدا دامەزراوەیەکی سیاسی- سەربازی بووە؛ بڕوانە: د.ک.و، البلاط الملكي،(٣١١/٧٣٧)،وزارة الخارجية، الدائرة السياسية، الشعبة الشرقية، رقم الكتاب:٤/٣١٣٣، ١٠/تشرين الاول/١٩٤٨، بۆ دەقی نووسراوەکە بڕوانە: پاشکۆی ژمارە(٥).

٣١٥ - د.ک.و، البلاط الملكي،(٣١١/٧٣٧)، المفوضية الملكية العراقية بطهران، أنباء عن أيران، الرقم(١٦٠/١/٢)، في ١٩٤٨/٥/٣٠،ص٢.

تیایدا بە توندی سەرکۆنەی ئەو کارەی کرد، کە سۆڤیەتییەکان لەبەرژەوەندی کوردە پەناهەندەکان ئەنجامی دەدەن[٣١٦]. هەروەها ڕۆژنامەکانیان هێرشی ڕاگەیاندنی چڕیان دەستپێکرد و سۆڤیەتیان بەوە تۆمەتبار کرد، کە لە ڕێگەی ئەو هەولانەی بۆ دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی ئەنجامی ئەدا، مەبەستیانە شکستەکانی خۆیان لە نێوەندی نێودەوڵەتی بشارنەوە[٣١٧].

دیارە وەک مەسعود بارزانی باسی دەکات، تەمەنی ئەو دامەزراوەیە کورت بوو، بەهۆی ئەوەی کەسانێکی ناسراو لە ڕۆژهەلاتی کوردستان، کە ئەندامی سەرکردایێتی سیاسیش بوون، ڕۆڵێکی نەرێنیان گێڕا و بەتەنگ ئەرکی نیشتمانی خۆیانەوە نەهاتن، بەڵکو بەپێی ئەو ژێدەرە، بوونە داردەستی جەعفەر باقرۆفی سەرۆکی ئازەربیجان و دەزگا نهێنییەکەی، تا بە ئارەزووی خۆی بیانجولێنێ و بیانکاتە ئامرازی لێکدابڕان و ناتەبایی، ئەوە سەرەڕای ناکۆکییەکانی بارزانی لەگەڵ جەعفەر باقرۆف، کە هەمیشە مەبەستی بوو لەبەرژەوەندی ئەجێندای خۆی بەکاریان بێنێ، تا ئەو ڕادەیەی باقرۆف کەوتە هەڕەشەکردن لە بارزانی، بەڵکو بچێتە ژێر باڵی خواست و داخوازییەکانی. ئەوەبوو بارزانی لەدیدارێکیدا لەگەڵ ناوبراو لەوەلامی ئەو هەڕەشانەی هەبوون پێی ڕاگەیاند:"هاوڕێ باقرۆف، ئێمە بۆیێ نەهاتوینە ئێرە تۆ هەڕەشەمان لێ بکەیت، ئەگەر ئێمە لەهەڕەشە ترسابایین، تۆ منت لێرە نەدەدی، ئێمە بۆیێ هاتوینە یەکێتی سۆڤیەت کە دەنگی گەلی زوڵم لێکراوی کوردستان بەگەلانی سۆڤیەت ڕابگەیێنین، دەمانەوێ پیاوەتی و سەربەرزی خۆمان بپارێزین، تکات لێدەکەم ئەوەیش بزانە، کە ئێمە گەلێکین سەر بۆ هەڕەشە دانانەوێنین و هەرگیز ئامادەنین پاشکۆی گەلێک بین، با دۆست و برایشمان بێ وەکو گەلی ئازەربیجان، بەلام هیچی لە ئێمە زیاتر نەبێ، ئێمە گەلێکی سەربەخۆین و پارچەیێک لە ئازەربیجان نین و ناشمانەوێ کەسایەتی گەلەکەمان پێشێل بکرێ"[٣١٨].

بەگوێرەی زانیارییەکانی مەسعود بارزانی دواجار تێکچوونی پەیوەندیەکانی بارزانی لەگەڵ باقرۆف بوونە هۆی کۆتاییهاتنی کاروباری ئەو دامەزراوەیە و پاشان

---

٣١٦ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد(١٩٣١–١٩٥٨)،ل١٩٩.

٣١٧ – د.ک.و، البلاط الملكي،(٣١١/٧٣٧)، المفوضية الملكية العراقية بطهران، القضية الكردية في أيران، الرقم(١٤٨/٩/٢)، في ١٩٤٩/٤/١٨،ص٢.

٣١٨ – وەرگیراوە لە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد(١٩٣١– ١٩٥٨)، ل١٩٩.

لەسەر داخوازی بارزانی، حکومەتی سۆڤیەت، بارزانی و هەڤاڵەکانی گواستەوە بۆ تاشقەند لە ئۆزبەکستان[319]. گەورە ئەفسەری دەزگای هەواڵگری سۆڤیەت (پاڤێل سودۆپلاتوف) لە یاداشتەکانی خۆیدا باس لەوە دەکات کە لە (ئاداری١٩٥٢) بە نوێنەرایەتی حکومەتی سۆڤیەتی لەگەڵ بارزانی کۆبویەوە و پێشنیازی بۆ کردووە دامەزراوەیەکی سەرکردایەتی سیاسی و سەربازی نوێ بە پاڵپشتی ئەوان پێکبهێنێ، بۆ ئەنجامدانی چالاکی سەربازی لەنێو خاکی عێراق و ئێران، بەمەبەستی فشار دروستکردن لەسەر حکومەتەکانی ئەو دوو وڵاتە بۆ دوورکەوتنەوەیان لەبەرەی رۆژئاوا. دیارە مستەفا بارزانی بەپێی ئەو ژێدەرە، لە بەرامبەردا داوای رەزامەندی حکومەتی سۆڤیەتی کرد، بۆ دامەزراندنی ناوچەیەکی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد، لەسەر سنوورەکانی تورکیا و ئێران و عێراق، کە خۆی سەرپەرشتی بکات و حکومەتی سۆڤیەت پاڵپشتی بکات، بەڵام بەپێی گێڕانەوەی سۆدوبلاتۆڤ ئەو پێشنیازە بەهۆی نەبوونی دەسەڵاتی ئەندامانی دانوستکار لەسەر ئەو بابەتە هەستیارە، ڕەتکرایەوە[320].

باسی چوارەم: ئەنجامدانی کاری ڕێکخراوەیی لە ناوەخۆی عێراق

ڕێکخستنەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان لەناوەخۆی عێراق، لەو ماوەیەی بارزانی لە سۆڤیەت بوو، لەهەوڵە سیاسییەکانی خۆیان بەردەوام بوون، ئەگەر لەچوارچێوەیەکی بەرتەسکیشدا بووبێ[321]، چونکە لە دروستکردنی پەیوەندی و هەڵوێستی نیشتمانی زیاتر بڕی نەکرد[322]. ئەوەی بۆ ئەو قۆناغەی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی گرنگ و بایەخدار بوو، هەردوو باڵی سیاسی و سەربازییەکەی وێڕای دوورکەوتنەوەیان لەیەکتری، بەیەکگرتوویی مانەوە، تەنانەت باڵی سیاسی لە کۆنگرەکانی پارتی، کە لە ساڵەکانی ١٩٥١ و ١٩٥٣ ڕێکخران، مستەفا بارزانیان وەک سەرۆک هەڵبژاردەوە، بەبێ ئەوەی ئامادەیی لە کۆنگرەدا هەبێ[323].

---

٣١٩ – هس، ل١٩٩-٢٠٠.

٣٢٠ – الجنرال باقل سوبوبالتوف، م.س، ص١٦.

٣٢١ _ بروانە: د. عبدالفتاح علي يحيى البوتاني، وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية(ملاحظات تاريخية و دراسات أولية)، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠٠١، ص٦٥.

٣٢٢ – بروانە: جلال طالباني، م.س، ص١٧٣.

٣٢٣ – بروانە: صلاح الخرسان، م.س، ص٥٨.

بەم شـــێوەیە بارزانی وەک تەنها ســـەرکردە و ڕێبەری کورد لە باشـــووری کوردســـتان و لە تەواوی عێراقدا لەمەیدانی ســـیاســـی مایەوە[٣٢٤]. ئەو کەرنەڤاڵە جەماوەرییەی لەپێشـوازی ئەودا لەکاتی گەڕانەوەی لە یەکێتی سـۆڤیەتەوە بۆ عێراق لە (٦ی تشـــرینی یەکەمی١٩٥٨) ڕێکخرا[٣٢٥]، وێڕای هەڵواســـینی وێنەکەی بەجلی سـەربازی لە زۆربەی گوند و شارەکانی کوردستان[٣٢٦]، ڕاستی پابەندبوونی بنکەی جەماوەری ڕێکخستنەکانی حزب و باڵی سیاسی پارتی بە پرەنسیبەکانی جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی کوردی و ڕێبەرەکەیان دەسەلمێنێ.

گەڕانەوەی بارزانی بۆ عێراق، لاپەڕەیەکی نوێی لە مێژووی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی هەڵدایەوە، بەهۆی کۆبوونەوەی هەر سێ توخمە سەرەکییەکەی کە (ڕێبەر و باڵەکانی سیاسی و سـەربازی ڕێکخراو) بوون، لە خانەی یەک ڕێکخراوی سیاسی کە (پارتی دیموکراتی کوردستان) بوو. بەتایبەتی دوای ئەوەی مەلا مستەفای بارزانی و (٩) کەس لە ئەندامانی ســـەرکردایەتی پارتی وەک دەســـتەی دامەزرێنەر و (٥٠) کەســـی دیکە لە لایەنگرەکانیان وەک لە ژمارەی ڕۆژی(٩ ی کانونی دووەمی ١٩٦٠) ڕۆژنامەی (خەبات)دا هاتووە، یاداشـتێک دەدەنە وەزیری ناوەخۆی حکومەتی عێراق بۆ وەرگرتنی مۆڵەتی بە ئاشـــکرا کارکردنی پارتی دیموکراتی کوردســـتان[٣٢٧]، بەو هۆیەوە پارتەکە لە (٩ ی شـوباتی ١٩٦٠) بەپێی (یاسـای کۆمەڵەکان)[٣٢٨]ی ژمارە(١)ی

324–Michael G. Lortz, op.cit, p.46.

٣٢٥ – بروانە: د. دينيس كوماروف، البارزاني و نضال الاكراد الجنوبيين، في: البارزاني و شهادة ألتاريخ، ص ص٥١،٥٢؛ د. عبدالفتاح علي البوتاني، ملا مصطفى البارزاني، قائد الثورة الكوردية...،ص٢٨.

٣٢٦ – بروانە بەڵگەنامەی ژمارە (٥٥) لە: محەمەد عەلی سوڵتانی، س.پ،ل٢٨٥.

٣٢٧ – ملا مصطفى البارزاني و رفاقه يقدمون أخبار ألى سيادة وزير الداخلية عن تأسيس الحيزب الديموقراطي لكردستان العراق، خەبات(جريدة)، ع(١٤١)، ١٩٦٠/١/٩، ص١.

٣٢٨ – لەبارەی(یاسای پارتەکان)، بروانە:الوقائع العراقية، العدد(٢٨٣)، ٢ كانون الثاني ١٩٦٠؛ عبدالفتاح علي البوتاني، التطورات السياسية الداخلية في العراق(١٤ تموز ١٩٥٨– ٨ شباط ١٩٦٣)،دهوک،٢٠٠٧، ص ص٢٦١–٢٦٦.

ساڵی ١٩٦٠[٣٢٩]، وەک پارتێکی سیاسی لە عێراق بەشێوەیەکی فەرمی مۆڵەتی کارکردن و ئەنجامدانی چالاکی سیاسی بەئاشکرای وەرگرت[٣٣٠].

بەم شێوەیە پارتی وەک یەکەم ڕێکخراوی سیاسی کوردی مۆڵەت پێدراو لەدوای دامەزراندنی ڕژێمی کۆماری لەعێراق، تێکەڵ بەپرسی نیشتمانی بوو، ئیتر لە چوارچێوەیەکی فراوانتر و لەمەیدانێکی سیاسی گەورەتر، چالاکییە سیاسیەکانی خۆی ئەنجامدا[٣٣١]، دروشمەکانیشی لە بازنەی داخوازییە نەتەوەییەکان هەرمانەوە، بەڵام بە پێداگریکردن لەسەر بەدیهێنانی دیموکراتیەت بۆ عێراق، گوزارشتی لە خواستێکی گشتی نیشتمانی دەکرد[٣٣٢]، بەتایبەتی دوای خۆدزینەوەی دەسەڵاتدارانی ئەو کاتەی عێراق لە جێبەجێکردنی ئەو برگە و ماددانەی دەستووری کاتی، کە پەیوەندیان بە مافەکانی کورد و پێکهاتەکانی دیکە هەبوو[٣٣٣].

ئامانجی مستەفا بارزانی لە دامەزراندنی ئەو پارتە سیاسییە، دەگەڕێتەوە بۆ خواستی ئەو بۆ ڕزگارکردنی جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی کوردی لە کۆت و بەند و ئالانگارییە کلاسیکیەکان و بونیادنانی کەسایەتی شۆڕشگێری دیموکراتیخوازی کوردی و فراوانکردنی مەیدانی شۆڕش لەدێهاتەکانەوە تا شارەکان، بۆ ئەوەی جوڵانەوەی نەتەوەیی خاوەنی مۆرکێکی گشتگیری نیشتمانی و ئایدیا و ستراتیژی نەتەوەیی بێ، لە ڕێگای تێپەڕاندنی ئەو بەربەستانەی ببونە هۆی قەتیس بوونی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی لەناوچە و سنوورێکی دیاریکراوی بەرتەسکدا.

---

٣٢٩ – حبیب محمد کریم، م.س، ص ٦٧-٦٩.

٣٣٠ – بروانە: الحیزب الدیمقراطي الكردستاني یظهر الی العلن، خەبات/ النضال (صحیفة)، ع(١٦٧)، ١٠ شباط ١٩٦٠،ص١؛ أوریل دان، العراق في عهد قاسم (تاریخ سیاسي ١٩٥٨- ١٩٦٣)، ت: جرجیس فتح الله، دار أراس للطباعة والنشر، أربیل، ٢٠١٢،ص٣٨٣.

٣٣١ – دینیس کوماروف،م.س، ص٥١.

٣٣٢ – لەماددەی (٦)ی پەیڕەو پرۆگرامی پارتی لەکاتی دامەزراندنی،جەخت دەکاتەوە لەسەر پێویستی کارکردن بۆ فراوانکردنی مافە نەتەوەییەکانی گەلی کوردی لەسەر بنەمای ئۆتۆنۆمی لە چوارچێوەی یەکێتی خاکی عێراق و پەسەندکردنی لە دەستووری هەمیشەیی عێراقدا. لە مادەی(٢٣)جەخت دەکاتەوە لەسەر پاڵپشتیکردنی خەباتی گەلی کورد لە هەموو ناوچەکانی کوردستان. لەپێناو ڕزگاربوون لە ئیستعمار و کۆنەپەرستی و لەپێناو بەدەستهێنانی مافی چارەی خۆنووسین. عبدالفتاح البوتاني، التطورات السیاسیة... ص ٢٩٠.

٣٣٣ – سەبارەت بە مافەکانی کورد لە عێراقدا، بروانە: د. جواد ملا، کوردستان و الكورد(وطن مسروق ومغتصب و مقسم، أمة مستعبدة و سجینة و بلا دولة)، ط٣، د.م، ٢٠٠٨، ص ص ١١٠-١١٥.

سەرەڕای ئەوەش مستەفا بارزانی لە ساڵی ١٩٦٤ جارێکی دیکە ڕووبەڕووی هەمان کێشەی پێشوو دەبێتەوە، بەهۆی دابڕانی بەشێکی ئەندامانی سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان و خۆجیاکردنەوەیان لەڕیزی شۆڕشی کورد[٣٣٤]. بۆ چارەسەرکردنی ئەو گرفتە و لەپێناو پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییە، بارزانی پەنای بۆ دامەزراندنی(ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق) برد، وەک لە خوارەوە باسی دەکەین.

باسی پێنجەم: دامەزراندنی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق

ئامانجی مستەفا بارزانی لە پێکهێنانی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق بەپێی بۆچوونی کەسێکی نزیک لەخۆی ئەوەبوو، هەموو چین و توێژەکانی میللەت لەسەرتاسەری کوردستان لە دروستکردنی بڕیار و کاروباری شۆڕش بەشداربن، چونکە بە گوتەی ئەو، شۆڕش موڵکی کەسێک یان پارتێک نەبوو، ئەمەش هەڵقوڵاوی بۆچوونێکی دیموکراسیانە بوو بۆ بارودۆخەکان[٣٣٥]. بەڵام توێژەرێک ئەوە بە دوور نازانێ، کە یەکێک لە ئامانجەکانی پێکهێنانی ئەنجومەن، خواستی بارزانی بووبێ بۆ سنووردارکردنی ئەو جیابوونەوەیەی لەڕیزەکانی پارتی ڕوویدا، بە دامەزراندنی هەندێک لە کەسایەتییە ناسراوەکان و سەرۆک هۆزەکان لە ئەنجومەن و لەو بەڕێوەبەرایەتییانەی دواتر لەلایەن ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشەوە لە کوردستان پێکهێنران، هەروەها هەوڵێک بوو بۆ ڕێگەگرتن لە پەیوەندیکردنیان بە گروپی مەکتەبی سیاسی پێشووی پارتی و حکومەتی عێراق[٣٣٦].

ئەو دوو تێڕوانینەی پێشوو بە ڕادەیەکی زۆر ڕاستن، بەڵام هۆکاری دیکەش هەبوون بۆ ئەوەی بارزانی بیر لە پێکهێنانی دامەزراوەیەک بکاتەوە بۆ سەرپەرشتیکردن و بەڕێوەبردنی شۆڕش لە ناوچە ئازادکراوەکان، یەکێک لەو

---

٣٣٤ – سەبارەت بە جیاوازییەکانی نێوان باڵی مەکتەبی سیاسی و بارزانی، بڕوانە: د. حامید مەحمود عیسا، کێشەی کورد لە عێراقدا،ب١، و: سوارە قەڵادزەیی، هەولێر، ٢٠١٤، ل ل٢٣٠-٢٤٠.

٣٣٥ – محسن دزەیی، م.س ، ص٨٧.

٣٣٦ – د. شێرزاد زکریا محمد، ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕەشی ئەیلول لە کوردستان- عێراق(توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسی گشتی ١٩٦٤-١٩٧٠)،و: هەندرێن شێرزاد، دهۆک، ٢٠٢١، ل٧٦.

هۆکارانەش پێدەچێ کاریگەری ئەو نامەیە بووبێ، کە (عیسـمەت شـەریف وانلی)[٣٣٧] (سـکرتێری لیژنەی بەرگری لە مـافەکـانی گەلی کورد)[٣٣٨] لە ڕێککەوتی(٢٧ی حوزەیرانی١٩٦٢) لە بەیروتەوە بۆ مستەفا بارزانی ڕەوانکرد. لەو نامەیەدا وانلی باس لەو دیدارەی خۆی دەکات کە لە (٦ی حوزەیرانی١٩٦٢) لە سویسرا لەگەڵ لیژنەی خاچی سووری نێودەوڵەتی ئەنجامی داوە، بۆ ئەوەی هەوڵ بدەن وەک ناوبژیکارێک لە نێوان سەرکردایەتی شۆڕشی کورد و حکومەتی عێراقی، کار بۆ هێورکردنەوەی دۆخەکە بکەن و یارمەتی و کۆمەکی مرۆیی پێویستیش پێشکەش بە ناوچە ئازادکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی شۆڕشی کورد بکەن. هەر لەو نامەیەدا وانلی ئاماژە بۆ وەڵامی ڕێکخراوی ناوبراو دەکات و باسی لەوە کردووە، کە ئەوان پێیان ڕاگەیاندووە لەبەرئەوەی ئامانجی شۆڕشی کورد ئۆتۆنۆمیە لە چوارچێوەی عێراقدا، هیچ دەوڵەت و ڕێکخراوێک ناتوانێ بەبێ ڕەزامەندی حکومەتی عێراقی دەست وەردان لەو بابەتە بکات، لە درێژەی ئەو زانیاریانەی لە نامەکەیدا ناوبراو بە بارزانی گەیاندوە، باسی لەوە کردووە کە بەو ڕێکخراوەی ڕاگەیاندووە: "هەڵوێستتان چی دەبێ ئەگەر شۆڕش ئامانجەکانی بگۆڕێ و حکومەتێکی کوردی لە کوردستانی باشوور واتە لەناوچە ئازادکراوەکان پێک بهێنێ لەژێر سەرکردایەتی جەنابتان"[واتە:

---

٣٣٧ – عیسمەت شەریف وانلی: لە ٢١ی تشرینی دووەمی ١٩٢٤ لەدایک و باوکێکی کورد لەدیمەشق لەدایک بووە. یەکێکە لە کەسایەتییە ئەکادیمی و سیاسییە نەتەوەییە کوردیەکان. ڕۆڵی گرنگی لە شۆڕشی ئەیلول وەک نوێنەری مستەفا بارزانی لە ئەوروپا گێڕاوە. بڕوانامەی ماستەری لە مێژوو لە زانکۆی جنێڤ لە سویسرا و دکتۆرای لە ساڵی ١٩٧٠ لە زانکۆی پاریس بەدەستهێناوە. وەک مامۆستایەک لە زانکۆی سۆربۆن لە فەرەنسا وانەی وتوتەوە. ساڵی ١٩٥٦ لەگەڵ ژمارەیەک لەهاوڕێکانی (کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لەئەوروپا دادەمەزرێنن و ساڵی ١٩٦٢ سەرۆکایەتی کۆمەڵەکە دەکات. ساڵی ٢٠١١ لە شاری لۆزان لە سویسرا کۆچی دوایی کردوە. پ.د.ئیسماعیل محمد حصاف، هاوکار کریم حمەشریف، عیسمەت شریف وانلی نوێنەری شۆڕشی ئەیلول لە ئەوروپا ١٩٦٤–١٩٧٥،چالاکیێن کۆنفرانسێ زانستیێ نێڤدەوڵەتیێ سیێ کۆمەکا ڤەکولەران، شۆرەشا ئەیلولێ وەچەرخانەک د دیرۆکا سیاسی یا کوردی دا، کۆنفرانسا هەڤبەش یا دەستەیا ئینسکلۆپیدیایا پارتیا دیموکراتا کوردستانێ و زانکۆیا دهۆکێ، دهۆک،٢٠٢١،ل ل٢٣٣–٢٥١.

٣٣٨ – ئەم کۆمیتەیە لە کۆتایی تەمموزی ساڵی ١٩٦١ لەلایەن ژمارەیەک کوردی نیشتەجێی سویسرەوە، بەهاندانی دیپلۆماسیی عیراقی (عیسمەت کەتانی) لە جنێڤ دامەزرێنرا. کەمال مەزهەر، کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بریتانیادا،بگ١، چ٢، ئا: عەبدوڵڵا زەنگەنە و شەهلا تاهیر حەیدەری،چاپخانەی گرین گلۆری، لوبنان، ٢٠٠٩، ل٤٩٢.

بارزانی] دەڵێت ئەوان لە وەڵامدا باسیان لەوە کرد، کە لەو دۆخەدا یاساکانیان ڕێگایان پێدەدات دەستوەردان لەکاروباری عێراقدا بکەن، بەبێ گەڕانەوە بۆ حکومەتی ناوەندی[٣٣٩]. لێرەدا پێدەچێ یەکێک لە هۆکارە سەرەکیەکانی دامەزراندنی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق، بگەڕێتەوە بۆ ئامانجی بارزانی بۆ بەدەستهێنانی پشتیوانی نێودەوڵەتی بۆ شۆڕشی کورد، وەک لە پوختەی نامەکەی وانلی بەدیاردەکەوێ.

لەلایەکی دیکە دەتوانین بڵێین هۆکاری ڕاستەوخۆ بۆ پێکهێنانی ئەم دامەزراوەیە پەیوەندی هەبوو بەو دۆخەی ڕووبەڕووی ناوچە ئازادکراوەکان بووەوە، چونکە دوای ئەوەی شۆڕشی کورد بۆ ماوەی سێ ساڵ (١٩٦١_١٩٦٤) بەردەوام بوو، ناوچەیەکی بەرفراوان لە (زاخۆ تاوەکو خانەقین)، کە مەیدانی شەڕی نێوان پێشمەرگە و سوپای عێراقی بوون، ئازادکران و ئەرکی بەڕێوەبردنیان کەوتە ئەستۆی سەرکردایەتی شۆڕشی کورد[٣٤٠].

ئاشکرایە بوونی پانتاییەکی بەرفراوانی خاک لەژێر دەسەڵاتی شۆڕش، کە دانیشتوانەکەی بە (یەک ملیۆن) کەس دەخەملێندرا، وێڕای کەڵەکەبوونی کەموکوڕییەکی زۆری خزمەتگوزاریی بەهۆی کشانەوەی دامەزراوە فەرمییەکانی حکومەتی عێراقی لەو ناوچانە، هەروەها پێویستی ناوچە ئازادکراوەکان بە پێکهاتەیەکی کارگێڕی بۆ چارەسەرکردنی کێشە و گرفتە کارگێری و کۆمەڵایەتی و دادوەرییەکان[٣٤١]. بەڕادەی پێویستی خۆیان، هاندەربوون بۆ ئەوەی مستەفا بارزانی وەک ڕێبەری بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد و سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان، لە کۆنگرەی شەشەمی پارتەکەدا کە لەماوەی (١_٩)ی تەممووزی ١٩٦٤ لە شارۆچکەی قەڵادزێ بەسترا، پێشنیازی دامەزراندنی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی_عێراق بکات. تاوەکو لە ڕێگەی ئەو ئەنجومەنەوە کاروبارە

٣٣٩ – أيوب بارزاني، الحركة التحررية الكوردية و صراع القوى الاقليمية والدولية ١٩٥٨- ١٩٧٥، دار نشر حقائق المشرق، جنيف، ٢٠١١، ص١٥٧.

٣٤٠ – بۆ سنووری ناوچە ئازادکراوەکان، بڕوانە: عصمت شريف وانلي، كردستان العراقية هوية وطنية (دراسة في ثورة ١٩٦١)، ت:د. سعاد محمد خضر، مطبعة شڤان، السليمانية، ٢٠١٢، ص٣٣٧.

٣٤١ – مەسعوود بارزانی، بارزانی ...(شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥)، ٢٠٠٤،ل١٥٤؛ شيرزاد زكريا محمد، مجلس قيادة الثورة في كوردستان- العراق ١٩٦٤- ١٩٧٠، دهوك، ٢٠١٠، ص٢٧.

سیاسی و سەربازییەکان لە ناوچە ئازادکراوەکان بەڕێوەببات[342]. دوای بڕیاری دوورخستنەوەی (١٤) ئەندامی سەرکردایەتی باڵی مەکتەب سیاسی[343] لە ڕیزی شۆڕش[344].

دوای ڕێکخستنی کۆبوونەوەیەکی میللی نیشتمانی بەرفراوان لە شاری قەڵادزێ[345]، لە ڕۆژانی(٢٨_٢٩)ی ئەیلولی ١٩٦٤ بە ئامادەبوونی ژمارەیەکی زۆر لە کەسایەتی سیاسی و سەربازی و پیاوماقوڵان و سەرۆک خێڵە کوردییەکان و چەند کەسایەتییەک لە پێکهاتەی ئایینی و نەتەوەییەکانی دیکەی کوردستان[346]، مستەفا بارزانی پێشنیازی پێکهێنانی ئەنجومەنی سەرکردایەتیکردنی شۆڕشی کوردی کرد، بۆ بەڕێوەبردنی ناوچە ئازادکراوەکان لەبەردەم ئامادەبووانی کۆنگرە[347].

دوای دوو ڕۆژ کۆبوونەوە لەسەر ئەم پرسە، بارزانی بە وتارێک بۆ ئامادەبووان هۆکارەکانی پێکهێنانی ئەنجومەنەکەی ئاشکرا کرد و باسی لەوە کرد، کە لەم ڕۆژانە بارودۆخی کوردستان بە قۆناغێکی زۆر هەستیاردا گوزەر دەکات، لە لایەک دەبینن حکومەت تا ئێستا هیچ هەنگاوێکی ئەرێنی نەناوە لە پێناوی چارەسەرکردنی دۆزی ڕەوای کورد بە شێوەیەکی ئاشتییانە، چاوەڕێش ناکرێ هیچ شتێک بکات، بۆیە گرنگە ڕیزەکانمان ڕێکبخەین و بەبێ جیاوازی هەوڵی ئامادەکردن و ڕێکخستنی ڕۆڵەکانی

---

٣٤٢ – سعد ناجی جواد، العراق والمسألة الكردية ١٩٥٨- ١٩٧٠، لندن، ١٩٩٠، ص١٣٠؛ د. عبدالفتاح علي البوتاني، الحركة القومية الكوردية التحررية(دراسات و وثائق)، دهوك، ٢٠٠٤، ص٢٥٧؛ شكيب عقراوي، سنوات المحنة في كردستان(أهم الحوادث السياسية والعسكرية في كوردستان والعراق من ١٩٥٨- ١٩٨٠)، ط٢، أربيل، ٢٠٠٧، ص١٥٠.

٣٤٣ – مەکتەبی سیاسی پارتی پێکهاتبوون لە : (ئیبراهیم ئەحمەد، جەلال تاڵەبانی، عومەر دەبابە، عەلی عەسکەری، حیلمی عەلی شەریف، عەلی عەبدوڵڵا، نوری شاوەیس، مەلا ماتور (عەبدوڵڵا ئیسماعیل)، سەید عەزیز شەمزینی، عەلی حەمدی، محەمەد حاجی تایەر، شەمسەدین مفتی و نوری ئەحمەد تاها). بروانە: بەڵگەنامەی ژمارە(٣٤) لە: الكورد في وثائق الارشيف الوطني البريطاني(ج٢) ١٩٥٨-١٩٦٩، أعداد و ترجمة: شيركو حبيب،القاهرة، ٢٠١٩، ص ص١٣٧-١٣٨.

٣٤٤ – بروانە بەڵگەنامەی ژمارە(٣٤) لە: م.ن، ص ص١٣٧-١٣٨.

٣٤٥ – شەوکەت مەلا ئیسماعیل حەسەن، ڕۆژانێ لە مێژووی شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥، هەولێر، ٢٠٠٧،ل٢١٥؛ جەبار قادر، یەکەمین کۆبوونەوەی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش،ب٥، هەرێمی کوردستان(گۆڤار)، ژ(٣٨٠)، ١٢ی ئایاری ٢٠٠٦،ل٥.

٣٤٦ – سەبارەت بە ناوی ئامادەبوونی کۆنفرانسەکە،بروانە:د. شێرزاد زکریا محمد، س.پ، ل٦٦-٧٠.

٣٤٧ – شەوکەت مەلا ئیسماعیل، س.پ،ل٢١٥؛ جەبار قادر، س.پ،ل٥.

گەلی کوردستان بدەین، لە پێناوی قوربانیدان بۆ هێنانەدی ئەو ئامانجانەی گەلەکەمان لە پێناویاندا خەبات دەکات. بارزانی لە درێژەی وتارەکەیدا گوتی:" ئێوە باش دەزانن کە پارتی لەســەر بنەمای تازەوە ڕێکخراوەتەوە و ئەو گرووپانەش لە کوردســتان دەرکران کە خۆیان بەسـەر گەلی کوردا دەسـەپاند، دەخوازین بەگوێرەی پرۆگرام و ڕێگایەکی تازە کار بکەین، بە مەرجێک هەموو چینەکانی گەلی کوردستان بەشداربن تیایدا"[348].

دواجار بـارزانی داوای لە ئـامادەبووانی کۆبوونەوەکە کرد ئەو کەســانە بۆ ســەرکردایەتیکردنی دامەزراوەکە هەڵبژێرن کە لەخزمەتی گەل و نیشــتماندا، ڕۆڵی باڵایان بینیوە، بۆ ئەوەی ببن بە نوێنەری ڕاســتەقینەی گەلەکەیان لە ئەنجومەن[349]. ئەو کاتە ئامادەبووانی کۆنگرە بەگشتی پێشوازییان لە پێشنیازەکە کرد. بەو شێوەیە لە(٤ ی تشرینی یەکەم ١٩٦٤) بڕیاری پێکهێنانی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان درا[350] .

هەر لەو کۆبوونەوەیەدا مەلا مســتەفای بارزانی بە کۆی دەنگی ئامادەبووان بە ســەرۆک هەڵبژێردرا، ئەمیش داوایکرد لە ڕێگەی هەڵبژاردن، نوێنەری خۆیـان بۆ ئەنجومەنەکە دەسـتنیشـان بکەن. ئەوە بوو دوای ئەنجامدانی پرۆسـەکە، زیاتر لە(٦٣) کەسـایەتی لە نێوان سـەرۆک هۆز و پیاو ماقوڵان و پێکهاتە ئایینی و نەتەوەییەکانی دیکەی کوردســـتان وەک ئەندامانی ســـەرکردایەتی ئەنجومەنەکە هەڵبژێردران[351]، بەشێک لەمانە کادیرانی پێشکەوتووی سیاسی و فەرماندەی باڵای سەربازی پارتی بوون، کە بە پشتگیری پارتەکەیان و چەند کەسایەتییەکی دیکە لە پێکهاتە نەتەوەیی و ئایینیەکان وەک میر تەحسین سەعید بەگ بە نوێنەرایەتی کوردە ئێزیدییەکان (خوری

---

٣٤٨ – جەبار قادر،س.پ،ل٥.

٣٤٩ – شێرزاد زکریا محمد، س.پ،ل٥٨.

٣٥٠ – مسعود بارزانی،بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی...(شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١–١٩٧٥)، ل١٨٦.

٣٥١ – بۆ زانینی ناوی ئەندامانی هەڵبژێردراوی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق، بڕوانە: شێرزاد زکریا محمد، س.پ، ل٦٦–٧٠؛ جەبار قادر، س.پ، ل٥

پۆلس بیداری)[٣٥٢] بە نوێنەرایەتی کلدان[٣٥٣] و (مار یولاها ئەندراوس)[٣٥٤]بە نوێنەرایەتی ئاشوورییەکان، بوونە ئەندامی ئەو دامەزراوەیە[٣٥٥].

یەکەمین کۆبونەوەی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق لە (٩ی تشـــرینی یەکەم١٩٦٤) لە دێی بۆســـکێن ڕێکخرا[٣٥٦]. لە کۆبوونەوەکە لەپێناو ڕێکخستنی کاروباری سەربازی و هێزەکانی پێشمەرگە و کاروباری گومرگ و باج و دارایی و بەڕێوەبردنی ناوچە ئازادکراوەکان و داڕشـــتنی پەیڕەوی ناوخۆیی و پرۆگرامی ئەنجومەنی ســـەرکردایەتی شـــۆڕش و دیاریکردنی ئەرک و مافەکانی ئەنجومەن و سەرۆکەکەی بڕیار لەسەر نووسینەوەی دەستوورێک درا، پاشان پێنج لیژنەی پەیوەندیدار بە کاروبارەکانی (ســەربازی و دارایی و کارگێری و دادوەری و دەستووری) بۆ ئەم مەبەستە پێکهات[٣٥٧].

لە لیژنەی یاســـایی زانایەکی فیقهی و چەند پارێزەرێکی تێدا ئەندام بوون[٣٥٨].

لیژنەکان بۆ ماوەی یەک هەفتە لە (٩_١٧)ی تشـــرینی یەکەمی ١٩٦٤ کۆتاییان بە کارەکانی خۆیان هێنا. (١٣) ماددەی یاســاییان پێشــکەشــی ئەنجومەن کرد، پاشـــان دەســتوورەکە پێشــەکییەکی بۆ نووسرایەوە، کە مەبەســت و ئامانجی ســەرکردایەتی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی ســـەبارەت بەنووســـینەوەی بەدیارخســـت، وێڕای

---

٣٥٢ – خوری پۆلیس بیداری: ساڵی ١٨٨٧ لەناوچەی زاخۆ لەدایک بووە، دوای کودەتای بەعسییەکان لە ٨ ی شوباتی ١٩٦٣ پەیوەندی بە شۆڕشی ئەیلول کردوە. لە ٧ی ئەیلولی ١٩٧٤ لەشاری موسڵ مردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: وەسفی حسن ردێنی، قەشە پۆلس بیداری ئەو کەسایەتیا کوردستان پەروەر و ڕەوشەنبیر، هیزل(گۆڤار)، ژ(١)، هاوینی ٢٠٠٦، ل٢٨–٣٥.

٣٥٣ – الكورد في وثائق الارشيف الوطني البريطاني(ج٢) ١٩٥٨–١٩٦٩،ص١٧٥.

٣٥٤ – مار یولاها ئەندراوس تیادورس ئەیود بەرواری: لە گوندی دوری لە ناوچەی بەرواری بالا لە ناحیەی کانی ماسی ساڵی ١٩٣٨ لەدایک بووە. لەساڵی ١٩٦١ بەشداری شۆڕشی ئەیلولی کردووە و پەیوەندی باشی لەگەڵ مستەفا بارزانیدا هەبووە. لەساڵی ١٩٧١ لەشاری بەغدا مردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: وصفي حسن، المطران مار یولاها (١٩٣٨– ١٩٧١) الانسان المثقف والمناضل الكوردستاني، ت: رمضان یعقوب، هیزل(مجلة)، ع (٣)، شتاء ٢٠٠٧، ص٩٥–٩٧.

٣٥٥ – حبيب محمد كريم، م.س، ص١٠٤.

٣٥٦ –ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان– عێراق(نووسینگەی ڕاپەراندن) دەستوور و یاساکان ١٩٦٤–١٩٦٥، ئا: ئاری فاروق نانەکەلی، هەولێر، ٢٠١٧،ل١١.

357-CIA-RDP79-00927A004800110003-7,THE KURDISH WAR--ROUND FOUR, WASHINGTON, April 23, 1965,p.5.

٣٥٨ – بۆ زانینی ناوی ئەندامانی لیژنە تایبەتمەندەکان، بڕوانە: شێرزاد زکریا محمد، س.پ، ل٧١.

چەسپاندنی (١٣) ماددەی سەرەکی، کە تایبەت بوون بە ناساندنی (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان_عێراق) وەک بالاترین دەسەلاتی یاسادانان و ناساندنی (مەکتەبی تەنفیزی) وەک دەسەلاتی بالای ڕاپەراندن لە ناوچە ئازادکراوەکانی باشووری کوردستان[٣٥٩].

شیاوی باسە بە پشت بەستن بە ماددەکانی (٩_١٠) لە دەستووری سالی ١٩٦٤، ئەنجومەنە هەلبژێردراوەکە لە (١٧ی تشرینی یەکەمی١٩٦٤) بڕیاری پێکهێنانی دامەزراوەی مەکتەبی تەنفیزی دەرکرد، بۆ ئەوەی لە ناوچە ئازادکراوەکانی باشووری کوردستان سەرپەرشتی کاروباری بەڕێوەبردن بکات. مەکتەبی تەنفیزی لە (١٧) ئەندام پێکهات، کە (٩)یان ئەندامی حزب و (٥)یان فەرماندەی سەربازی و (٣) ئەندامی دیکەیان لە پێکهاتە ئایینی و نەتەوەییەکان بوون[٣٦٠]. دوای هەموارکردنەوەی دەستوور لە سالی ١٩٦٨، ئەندامێکی دیکە لە پێکهاتەی مەسیحییەکان بۆ ئەنجومەنەکە زیادکرا[٣٦١]. ئەو دامەزراوەیە لە چەند نووسینگە و بەشێکی وەک نووسینگەکانی (سیاسی، عەسکەری، دادوەری، دارایی، کاروباری دەرەوە، ئابووری) و بەشەکانی (ئاسایش و پشکنین، ڕاگەیاندن) پێکهات[٣٦٢].

لەڕاستیدا ناوبانگی مەکتەبی تەنفیزی بۆ شۆڕش، لە ناوبانگی مەکتەبی سیاسی بۆ پارتی زیاتر بوو، چونکە ئەو هاوشێوەی ئەو دەسەلاتە کارگێرییە بوو، کە سەرپەرشتی جێبەجێکردنی بڕیارەکانی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی دەکرد. تەنانەت حکومەتی عێراقی زۆرجار لە دانوستانەکانی لەگەل سەرکردایەتی کورد،

---

٣٥٩ – قارەمان حەیدەر ڕەحمان، کاریگەریی دەستووری ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق لەسەر ڕەوشی ناوچە ئازادکراوەکان(١٩٦٤–١٩٧٠)، زانکۆ بۆ زانستە مرۆڤایەتییەکان(گۆڤار)، بگ٢١،ژ(٣)،٢٠١٧،ل٤٤.

٣٦٠ – سەبارەت بەناوی ئەندامانی مەکتەبی تەنفیزی، بڕوانە: خەبات(جريده)، ع (٤٧٥)، كانون الاول ١٩٦٤. ص٨؛وەرگیراوە لە: جەمال خەزنەدار، ١١ ژمارەی دەگمەنی ڕۆژنامەی خەبات ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستانی یە، هەولێر، ٢٠١٩، ل٢٦.

٣٦١ – بۆ زانینی ناوی ئەندامانی مەکتەبی تەنفیزی بڕوانە: شێرزاد زكريا محمد، ئەنجوومەنی س.پ، ل٧٣–٧٤ ؛ حبيب محمد كريم، م.س، ص١٠٤.

٣٦٢ – عصمت شريف وانلي، م.س، ص٣١٨.

ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە، ئەم دامەزراوەیە وەک حکومەتێک وایە لەناو حکومەت(حکومة داخل حکومة)[٣٦٣].

سەبارەت بە مێژووی هەڵوەشاندنەوەی ئەو دامەزراوەیە، هیچ بەیاننامەیەکی فەرمی یان سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراومان لەبەردەستدا نییە، بەڵام بەڵگەنامەیەکی حکومەتی ئەمریکا بەپشت بەستن بەو زانیاریانەی لەلایەن نوێنەرێکی سەرکردایەتی شۆڕشی کورد بەدەستی گەیشتووە، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە لە دوای ڕێککەوتنی(١١ی ئاداری ١٩٧٠)، کوردەکان ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق و مەکتەبی تەنفیزیان هەڵوەشاندەوە[٣٦٤]. کەچی بەپێی زانیارییەکانی توێژەرێک، مەکتەبی تەنفیزی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق تا ساڵی ١٩٧٤ ڕۆڵی و شێوازی بەڕێوەبردنی کۆتایی هات، تەنها ناوەکەی ماوەتەوە. دواجار سەرکردایەتی شۆڕشی کورد لە کۆتایی مانگی ئاداری ١٩٧٤ بۆ بەڕێوەبردنی ناوچە ئازادکراوەکان پرۆژەیەکی نوێی جێبەجێکرد[٣٦٥]، کە لەباسی داهاتوو، زانیاری لەسەر دەخەینەڕوو.

باسی شەشەم: دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتی کاروباری ئەمیندارەتییەکان

دانوستانەکانی حکومەتی عێراقی و سەرکردایەتی شۆڕشی کورد لەساڵی ١٩٧٠، ڕێکەوتننامەی ١١ی ئاداری لێکەوتەوە، بەپێی ئەو ڕێکەوتنەی ئەنجامدرا، ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی عێراق، بڕیاریدا لەسەر دامەزراندنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی لە کوردستان وەک وەڵامدانەوەیەک بۆ داخوازییەکانی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردی لەو کاتەدا[٣٦٦]. لە بەڵگەنامەیەکی حکومەتی ئەمریکا باسی ئەوە کراوە، کە هەر بەپێی یەکێک لە خاڵەکانی ڕێککەوتنامەکە، سەرکردایەتی شۆڕشی کوردی ڕەزامەندی دەربڕیوە لەسەر هەڵوەشاندنەوەی دامەزراوەکانی بەڕێوەبردن لەناوچە

---

٣٦٣ – شێرزاد زکریا محمد، س.پ، ل٧٥.

364 -F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, 292. Airgram 222 From the Embassy in Lebanon to the Department of State, Request from Mustafa Barzani for Clandestine Contact with USG, Beirut, July 16, 1971, p.3.(بڕوانە: پاشکۆی ژمارە(٦

٣٦٥ – شێرزاد زکریا محمد، س.پ، ل١٣٧.

٣٦٦ – بڕوانە: قرار(٢٨٨) في الوقائع العراقية، العدد(١٨٦٣)، ٤ نيسان ١٩٧٠، ص ص ١٠-١١.

ئازادکراوەکانی ژێر دەسـەڵاتی شـۆڕش، بۆئەوەی دوو دەسـەڵاتی کارگێری لەیەک ناوچەدا نەبن[٣٦٧].

هەرچەندە لەسەر بنەمای ئەو ڕێککەوتنە، سەرکردایەتی کورد پابەندی بەشێکی زۆری بەڵێنەکانی خۆی بوو، بەتایبەت ئەوەی پەیوەندی هەبوو بە هەڵوەشـاندنەوەی دامەزراوەکانی بەڕێوەبردن لەمانەش ئەنجومەنی سەکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق و مەکتەبی تەنفیزی، بەڵام حکومەتی عێراقی هیچ هەنگاوێک بۆ جێبەجێکردنی ڕێککەوتنامەکە نەهاتە پێشـەوە لەچەند خاڵێکی سـادە نەبێ، بەو هۆیەشـەوە پەیوەندییەکـان لەنێوان هەردوولا، بەهۆی مـاوەی درێژی بڕیـار لەسـەردراو بۆ جێبەجێکردنی ڕێککەوتنامەکە ساردی و ئاڵۆزی تێکەوت[٣٦٨]،

ئەوەبوو دواجار حکومەتی عێراق تاک لایەنە و بەبێ گەڕانەوە بۆ سەرکردایەتی شـۆڕشـی کوردی لە(١١ی ئاداری١٩٧٤) بڕیاری پڕۆژەی ئۆتۆنۆمییەکی کارتۆنی لە سـنوورێکی دیاریکراوی باشـووری کوردسـتان، کە تەنها بەلای خۆیەوە پەسـەند و گونجاو بوو ڕاگەیاند[٣٦٩].

پڕۆژەکەی حزبی بەعس بەلای بارزانی و سـەرکردایەتی سـیاسـی و گەلی کوردسـتان پەسـەند و گونجاو نەبوو[٣٧٠]، بەو هۆیەوە مسـتەفا بارزانی لە (١٨ی ئاداری١٩٧٤) لەگەڵ مەحمود عوسمان بۆ چارەسەرکردنی و بەدەستهێنانی پشتگیری و کۆمەکی دارایی و سـەربازی، سـەردانی شـای ئێرانی کرد[٣٧١]، بەتایبەتی لەو کاتەدا سـەرکردایەتی سـیاسـی کورد، زیاتر پێویسـتی بە هاوکاریی مرۆیی هەبوو لە

367-F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME E-4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972,(Doc:292). Airgram 222 From the Embassy in Lebanon to the Department of State, Request from Mustafa Barzani for Clandestine Contact with USG, Beirut, July 16, 1971, p.3.

٣٦٨- سەبارەت بە کێشەو گفتوگۆیەکانی پڕۆژەی یاسای ئۆتۆنۆمیی، بڕوانە: فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارت ١٩٧٠-١١ی مارتی ١٩٧٤)، هەولێر، ٢٠٠٨،ل٢٤٥-٢٥٠.

369-Dennis P. Chapman, op.cit, p.16.

370-NA: FCO 8/2308, Kurds in Iraq (Rebellion And Self Rule In Iraqi Kurdistan 1974), United Kingdom, 1974, p.161.

371- CIA, 741503699, Helms to Scowcroft re Mulla Mustafa Barzani and Dr. Uthman, March 1974,(٧) بڕوانە پاشکۆی ژمارە

جلوبەرگ و خۆراک و خیوەت و پێداویستی دیکە بۆ حەوانەوەی ئەو پەنابەرانەی ڕوویان لە ناوچە ئازادکراوەکان کرد[٣٧٢].

ئەوە سەرەڕای ئامانجەکانی بۆ بەڕێوەبردنی شۆڕش و هەموو ئەو خەڵکەی لەژێر سەرپەرشتی شۆڕشەکەدا بوون لەناوچە ئازادکراوەکان، بەتایبەتی کە دوای ئەو ڕووداوە، ڕووبەرێکی فراوانی خاک، (بەگوێرەی زانیاری یەکێک لە ژێدەرەکان بە نزیکەی (٣٥٠٠) کم^{2} دەبوو[٣٧٣] کە نزیکەی یەک ملیۆن کەس تێیدا نیشتەجێ بوون، کەوتنە ژێر دەسەڵاتی هێزی پێشمەرگە. ئەم خاکە بریتی بوو لە ناوچەکانی ڕەواندز و قەڵادزە و ڕانیە و ناوچەکانی سنووری ئێران تا هەڵەبجە و تەواوی ناوچە سنووریەکانی تورکیا لەگەڵ عێراق[٣٧٤].

بەپێی زانیارییەکانی موحسین دزەیی سەرکردایەتی شۆڕشی کورد، لەمانگی نیسانی ١٩٧٤ دوای ئەنجامدانی چەندین کۆبوونەوە، بڕیاری پێکهێنانی دامەزراوەکانی بەڕێوەبردنی لەناوچە ئازادکراوەکان دەرکرد، کە لە شێوەی ئەمیندارەتییە گشتییەکان و ئەنجومەنی ئەمیندارەتییەکان بوو. بەشێوەیەک ئەو ئەنجومەنە لە ئەمیندارەتییە گشتییەکانی ناوەخۆ، ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندن و لاوان، پەروەردە، ئەشغال ونیشتەجێکردن، دارایی، داد و ئەوقاف، تەندروستی، کشتوکاڵ پێکهات[٣٧٥]. سەرۆکی دامەزراوەکەش سامی عەبدولڕەحمان(١٩٣٢-٢٠٠٤) بوو[٣٧٦].

372-F.R.U. S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, Memorandum from Director of Central Intelligence Colby to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Mulla Mustafa Barzani's Requests for Additional Assistance, Washington, March 21, 1974, p.682.

٣٧٣ – کریس کۆچێرا، س.پ،ل٣٩٩.

374-F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, Backchannel Message From the Ambassador to Iran (Helms) to the President's Deputy Assistant for National Security Affairs (Scowcroft), Tehran, March 18, 1974, p.678.

٣٧٥ – محسن دەیی، م.س، ص ٢٧٠.

٣٧٦ – یۆنان هورمز، بیرەوەرییەکانم لە شۆڕشی کوردستاندا، و: ئەبوبەکر ساڵح ئیسماعیل، چ٢، هەولێر، ٢٠٠٩، ل ٢٢٠.

پێکهاتەی بەڕێوەبردنی ئەو قەوارە ســـیاســـی و کارگێرییە، لەناوچەکانی نێوان ڕێگای هاملتۆن لە حاجی ئۆمەرانەوە تا ناوپردان دامەزرێندران. حاجی ئۆمەران بەشێوەیەکی ڕانەگەیەنراو بووە پایتەختی ئەو قەوارە کوردییە[٣٧٧].

هەریەکێک لەو دامەزراوانە، خاوەنی پەیکەری کارگێری تایبەت بە خۆیان بوون، بەشـــێوەیەک کاروباری ناوەخۆ لەلایەن موحســـین دزەیی ســـەرپەرشـــتی کراوە، ئەرکەکەی بریتی بوو لە دابینکردنی ئـاســـایشـــی نـاوچە ئـازادکراوەکـان و ســـەرپەرشـــتیکردنی کـاروبـاری پەنـابەران و بەخشـــینی مۆڵەتی پشـــوودان وســـەردانیکردنی خێزانەکانیان بە فەرمانبەرانی دامەزراوەکانی بەڕێوەبردنی شـۆڕش بۆ چوونە ناو سنووری ئێران[٣٧٨].

کاروباری ئەمینداریێتی گشـــتی ڕۆشـــنبیری و ڕاگەیاندن و لاوان لەلایەن دارا توفیق(١٩٣٢-١٩٨١)ســـەرپەرشـــتی کراوە و بریکارەکەی کەمال محەمەد ســـەعید خەیات بوو. ئەو دامەزراوەیە یەکێک بوو لە ئەمیندارەتییە چالاکەکان و ڕۆڵێکی کاریگەری لەناو شـــۆڕش بینیوە، بەهۆی بایەخدانی بەلایەنی ڕۆشـــنبیری کوردی، بەتـایبەتی بەڕێوەبردنی ئێســـتگەی(دەنگی کوردســـتـان) و بڵاوکردنەوەی گۆڤارەکانی(دەنگی پێشـــمەرگە) و پاشـــبەندی دەنگی پێشـــمەرگە (کادیر) و (دیاری لاوان)[٣٧٩].

ئەمینداریێتی گشـــتی پەروەردە. یەکێک بووە لە پڕکارترین دەزگاکانی کارگێری حکومەتی کوردســـتان و بووە پەناگەی ئەو قوتابی و خوێندکارانەی پەیوەندییان بە شۆڕشی کوردەوە کرد[٣٨٠]. سەرکردایەتی کورد سووربوو لەسەر ئەوەی کارێکی

---

٣٧٧ - کریس کۆچێرا، س.پ،ل٤٠٠.

٣٧٨ - کریس کۆچێرا، س.پ، ص٢٧٨.

٣٧٩ - د. ئازاد عوبێد ساڵح، شۆڕشی ئەیلول لە ژمارە(یەکی) گۆڤاری(دەنگی کوردستان)، لێکۆلینەوەیەکە لە ناوەڕۆکی گۆڤارەکە، چالاکیێن کۆنفرانسێ زانستیێ نێڤدەولەتیێ سیێ کومەکا ڤەکولەران، شۆرەشا ئەیلولێ وەچەرخانەک د دیرۆکا سیاسی یا کوردی دا، کۆنفرانسا هەڤبەش یا دەستەیا ئینسکلۆپیدیایا پارتیا دیموکراتا کوردستانێ و زانکویا دهۆکێ، دهۆک، ٢٠٢١، ل٣٥٦.

٣٨٠ - ئازاد عوبێد ساڵح، کاریگەریی شۆڕشی ئەیلول لەسەر ڕۆژنامەوانی کوردی ١٩٦١-١٩٧٥، کوردستان، ٢٠٠٧، ل٢٥٢.

وەها بکەن، ئەو کیژ و کوڕە خوێندکارانەی زانکۆ کە پەیوەندییان بە شـــۆڕشـــەوە کردبوو لە کوردستانی ئازادکراودا درێژە بەخوێندن بدەن[٣٨١].

بەشـێوەیەکی گشـتی ئەنجومەنی ئەمیندارەتییە گشـتییەکان، لە هەموو هەفتەیەک یەکجار لە ڕۆژی چوارشەممە بۆ گفتوگۆکردن لەسەر پێداویستی خەڵک و کاروباری سیاسی و سـەربازی کۆدەبوونەوە[٣٨٢]. هەر لەو هەفتەیەشدا ڕۆژێک لەکاتی ئێواران لەبارەگای بارزانی کۆبوونەوەیەکیان بە سەرپەرشتی مستەفا بارزانی ئەنجامداوە، بۆ قسـەکردن لەسـەر چۆنییەتی بەڕێوەچوونی کاروباری دامەزراوەکانی بەڕێوەبردنی شۆڕش[٣٨٣].

لەلایەکی دیکە مســـتەفا بارزانی لە ســـەردانێکدا کە لە(ئایاری ١٩٧٤) بۆ تارانی پایتەختی ئێران ئەنجامیدا ، وەک لە بەڵگەنامەیەکی ئاژانســـی هەواڵگری ئەمریکادا هاتووە، پێشنیازی پڕۆژەی ئۆتۆنۆمی پارتی دیموکراتی کوردستانی لە ڕۆژی(١٦ی ئایاری١٩٧٤) خستە بەردەم کاربەدەستانی سیاسـی ئەمریکا و ئێران[٣٨٤]، بۆ ئەوەی پشـــتگیری ڕاگەیاندنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی بکەن، لە ڕێگای دانپێدانانیان بەو قەوارە ســـیاســـییەی ئامانجیانە دایبمەزرێنن و هاوکات هاوکاری دارایی پێویســـتی بۆ دەستەبەربکەن[٣٨٥].

ئەم هەوڵەی مســـتەفا بارزانی لە ڕۆژنامە عەرەبییەکاندا دەنگدانەوەی هەبوو، بۆ نموونە ڕۆژنامەی نەهاری لوبنانی لە ڕاپۆرتێکیدا لە ئـایاری ١٩٧٤ بڵاویکردۆتەوە، ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە، پارتی دیموکراتی کوردستان ئامادەسازی ئەنجامداوە بۆ ئەوەی بەشـێوەیەکی تاک لایەنە، پڕۆژەی ئۆتۆنۆمی ڕابگەیەنێ. ئەو ژێدەرە لەســـەر زاری مەحمود عوســـمان بڵاویکردۆتەوە ، پارتی دیموکراتی کوردســـتان، مکوڕە لەسـەر ڕاگەیاندنی ئۆتۆنۆمی لە کوردستان. بەپێی ڕاپۆرتە ڕۆژنامەوانیەکە، پڕۆژەی

---

٣٨١ – کریس کوچێرا، س.پ،ل٤٠١.

٣٨٢ – یۆنان هورمز، س.پ، ل ٢٢٠.

٣٨٣ – محسن دزەيي، أحداث عاصرتها، ج٣، ص٢٧٩.

٣٨٤ – سەبارەت بە پڕۆژەی ئۆتۆنۆمی پارتی دیموکراتی کوردستان، بروانە پاشکۆی ژمارە(٨).

385–F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976,Backchannel Message From the Ambassador to Iran (Helms) to Secretary of State Kissinger, (Barzani’s letter to Secretary Kissinger), Tehran, April 17, 1974, p.688.

ئۆتۆنۆمی کوردی لەسەر بنەمای ناچارکردنی حکومەتی عێراق بەدانپێدانان بەو ئۆتۆنۆمییەی کورد ڕایدەگەیەنێ هەنگاوی بۆ هەڵێنراوە. ئەمەش بەپێی خەمڵێنی ئەو ژێدەرە بەو مانەیە دێ، ئەو پارتە ئومێدی ئەوەیە ڕژێمێکی دیموکراتی و پێشکەوتنخواز لە باکووری عێراق دابمەزرێنێ، کاریگەرییەکانی ئەو ڕژێمەش بەو ڕادەیەبێ، بتوانی ڕێگربێ لەبەردەم دروستبوون یان بەردەوامبوونی هەر ڕژێمێکی سیاسی، کە بەشێوەیەکی دیکتاتۆری لەبەغدا حوکمڕانی بکات[٣٨٦].

مستەفا بارزانی بەئامانجی بەدەستهێنانی دانپیدانانی حکومەتی ئەمریکا بەو دەسەڵاتە ناوخۆییە و پرۆژەی پێشنیازکراوی ئۆتۆنۆمی شۆڕشی کورد، لە (٢٢ تشرینی یەکەمی ١٩٧٤) نامەیەکی بۆ وەزیری دەرەوەی ئەمریکا (هنری کسنجەر) نووسی. لەو نامەیەدا ئاماژەی بۆ ئەوە کرد کە " عێراقییەکان ڕێکاری دیاریکراویان بۆ جێبەجێکردنی ئەوەی ناوی لێ دەنێن(یاسای ئۆتۆنۆمی) گرتوتەبەر کە تایبەتە بەخۆیان. دەستیان کردووە بە پێکهێنانی دامەزراوەکانی تەشریعی وتەنفیزی. ئەو ڕێکارە ڕووکەشیانە بەلای زۆرینەی گەلی کورد پەسەندکراونین، بەڵام ڕەنگە ئەو هەوڵە چەواشەکاریانە کاریگەریی لەسەر جیهانی دەرەوە هەبێ، لەلای خۆمانەوە پێویستە جێگرەوەیەکمان هەبێ لەڕێگای ڕاگەیاندنی شێوازێکی سەربەخۆیی نێوخۆیی بۆ گەلەکەمان لە کوردستانی عێراق، یان دامەزراندنی حکومەتێکی عێراقی باوەڕپێکراو لەناوچەکەمان، لەپێناو ئەوە پێویستە یەکێک لەو ڕێکارانە جێ بەجێ بکەین"[٣٨٧].

بڕوای حکومەتی ئەمریکا وابوو ڕاگەیاندنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی لەلایەن سەرکردایەتی شۆڕشی کورد، بڕیارێکی دروست نییە[٣٨٨]. لەسەر ئەو بنەمایە سەرکردایەتی شۆڕشی کورد، کاتێک تێگەیشتن لەوەی پرۆژەکە پشتیوانی

---

٣٨٦ – الزعماء الاكراد قد يعلنون الحكم الذاتي من جانب واحد، النهار (صحيفة)، د.ع، ١٩٧٤/٥/٩، ص١٢.

387 -CIA-173-7-14-7, TEXT OF GENERAL MULLA MUSTAFA BARZANI'S, LETTER TO SECRETARY KISSINGERWASHINGTON, November 2, 1974, p.3. بڕوانە: نامەی بارزانی بۆ کسنجەری وەزیری دەرەوەی ئەمریکا لە پاشکۆی ژمارە(٩)

388- Ibid, p.1. سەبارەت هەڵویستی دەزگای هەواڵگری ئەمریکا لەسەر ڕاگەیاندنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی.بڕوانە: پاشکۆی ژمارە (١٠)

نێودەوڵەتی بەدەست ناهێنێ. بڕیاری ڕاگەیاندنی پڕۆژەی ئۆتۆنۆمیان هەڵپەسارد و بڵاویان نەکردەوە. بەم جۆرەش کۆتایی بەدوا هەوڵی شۆڕشی کورد هات، بۆ دروستکردنی قەوارەیەکی کوردی سەربەخۆ لە باشووری کوردستان.

تەوەری دووەم: ڕۆڵی مستەفا بارزانی دامەزراندنی هێزی سەربازیی نیشتمانی ڕێکخراو

پێکهاتەی سەربازی ڕێکخراوی نیشتمانی لەباشووری کوردستان لەساڵی ١٩٤٣ بەهەوڵ و کۆششی مستەفا بارزانی دامەزرا، پاشان دوای دامەزراندنی لەشکری شۆڕشگێری کوردستان لە ساڵی ١٩٦٤دا ، بارزانی لە دیمانەیەکی ڕۆژنامەوانیدا سەبارەت بەهۆکارەکانی پێکهێنانی ئەو هێزە دەڵێت:"یەکەکانی پێشمەرگە وەک وەڵامدانەوەیەک، بۆ پێویستیەکی مێژوویی و نەتەوەیی پێکهات ... وەکو هێزێکی بەرگری بۆ پاراستنی ژیان وکەرامەتی گەل"[٣٨٩].

بانگەوازەکانی شێخ مەحمودی حەفید لە شۆڕشی ١٩١٩ و شێخ سەعیدی پیران لە شۆڕشی ١٩٢٥ و خۆیبون لە شۆڕشی ئارارات (ئاگری داغ) ١٩٢٧_١٩٣٠ بۆ هێزە نیشتمانپەروەرەکان بۆ هاریکاریکردنی شۆڕشی کورد و بەدەنگەوەهاتنی شێخ ئەحمەدی بارزانی وەک ڕێبەری ڕۆحی ئێلی بارزان و ڕەوانەکردنی هێزی سەربازیی پشتیوانی ئێلەکەی بەفەرماندەیی مستەفا بارزانی بۆ هەر یەک لەم شۆڕشانە[٣٩٠]، سەرەتای دەرکەوتنی خواستی نیشتمانپەروەرانی کورد بوو بۆ یەکخستن و یەکگرتنی هێزە کوردییەکان لەسەدەی بیستەم[٣٩١]. کە دواجار مستەفا بارزانی ئەو خواستەی هێنایەدی، بەم شێوەیەی لەو باسەدا دەیخەینەڕوو:

---

٣٨٩ – البارزاني يدلي بتصريحات هامة، خەبات، ع(٤٧٦)، شباط ١٩٦٥، ص٧.

390 – Michael G. Lortz, op.cit, Pp.11, 14, 17.

391 – Hussein M. Khorsheed, the Role of Subnational Forces in Combating Terrorism during Civil War: The Case of Peshmerga of Kurdistan Region-Iraq AGAINST ISIS (2014–2017), Master of Arts in Security Studies (Combating Terrorism: Policy and Strategy) National Security Affairs, Naval Postgraduate School, California, 2020, p.17

باسی یەکەم: ڕۆڵی مستەفا بارزانی لە ڕێکخستنی هێزی پێشمەرگەی کوردستان

توێژەرێکی ئەمریکی لە شێوازەکانی شەڕی نارێکخراو لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، مستەفا بارزانی بە دامەزرێنەری هێزی سەربازی ڕێکخراوی نیشتمانی کورد دەناسێنێ و ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، ئەو سەرکردەیە دوای بەشداریکردنی لەم شۆڕشانەی لە پێشەوە ئاماژەیان پێکرا، پاشان بەتێکەڵبوونی لەگەڵ ژمارەیەک لە نیشتمانپەروەرانی کورد لەماوەی دوورخراوەیی لەنێوان سالآنی (١٩٣٣_ ١٩٤٣) لە موسڵ و سلێمانی، بیری نەتەوەیی گەشەی کرد، دوای ئەوەی لە (تەمموزی ١٩٤٣) گەڕایەوە زێدی خۆی لە بارزان ، بڕیاری هەڵگیرسانی ڕاپەڕینێکی دیکەی دا. ئەو ڕاپەڕینە، بیرۆکەی پێکهێنانی هێزێکی ڕێکخراوی نیشتمانی لە ڕێگای یەکخستنی هێزی هۆزەکان لەلای بارزانی گەلاڵە کرد[٣٩٢].

مستەفا بارزانی دوای هەڵگیرسانی ڕاپەڕینەکە، بانگەوازی بۆ چەند هۆزێکی کوردی کرد پشتگیری بکەن، لەگەڵ وەڵامی ئەرێنی بەشێکیان بۆ داواکارییەکەی، یەکەم هەنگاوی بۆ دامەزراندنی هێزێکی نیشتمانی کوردی لەژێر فەرماندەیی و سەرکردایەتی خۆی هەڵێنا[٣٩٣].

هێزەکەی بارزانی لە ماوەی چەند مانگێکی کەم، ژمارەی جەنگاوەرانی گەیشتە (٢) هەزار کەس. لەپێناو ڕێکخستنیان، لەسەر فەرمانی مەلا مستەفا دابەشی سەر چەند دەستەیەکی شەرکەرکران و ئەرک و بەرپرسیارەتی بەڕێوەبردنیانی بەهەر یەک لە محەمەدئەمین میرخان و مامەند مەسیح و ساڵح کانی لەنجی سپارد[٣٩٤].

سەبارەت بە چۆنیەتی هەڵسوکەوت و ڕەفتاری سەربازییان، بارزانی چەندین ڕێنمایی و ڕاسپاردەی پێگەیاندن، لەمانەش پێویستی گوێڕایەڵی جەنگاوەران بۆ فەرمانەکانی سەرووی خۆیان و جێبەجێکردنیان و پێویستی ڕەفتارکردنی فەرماندەکان لەگەڵ جەنگاوەران بەشێوەیەکی برایانە و ئامۆژگاریکردنیان لەسەر چۆنیەتی هەڵسوکەوت کردنیان لەگەڵ خەڵکی سڤیل و دیلەکانی دوژمن و شێوازی دابەشکردنی دەستکەوتەکانی شەڕ[٣٩٥].

---

392 –Lortz, op.cit, p.20.

393 – Khorsheed, op.cit, p.15.

٣٩٤ – مسعود بارزانی، بارزانی ...(١٩٣١-١٩٥٨)، ل٨٩.

395 – Lortz, op.cit, p.20.

مســـتەفا بارزانی دوای ئەوەی وەک فەرماندەی گشـــتی هێزە چەکدارەکانی شۆڕش لەلایەن لیژنەی ئازادی دەستنیشانکرا، دەستیکرد بە ڕێکخستنی هێزەکانی و بەســەر بەرەکانی شــەڕ لە بارزان و ئاکرێ و ئامێدی دابەشـیکردن، لەو سـۆنگەوە مســتەفا خۆشـناو(١٩١٢_١٩٤٧) وەک فەرماندەی لەشـکر لەکەرتی (مێرگەسـۆر _ ڕەواندز) و عزەت عەبدولعەزیز وەک فەرماندەی کەرتی (ئامێدی) و شـێخ سـلێمان بـارزانی بە فەرمـاندەی کەرتی (ئـاکرێ) دەســـتنیشـــانکران. ئەم فەرمـانـدانە بە ســەرکردایەتی گشـتیی هێزەکانی شـۆڕش کە مەلا مسـتەفا خۆی بەڕێوەی دەبرد بەسـترانەوە[٣٩٦]. بەم شـێوەیە ئەو گۆڕانەی لە پێکهاتە و سـتراتیژی خەباتی چەکداری پێشـــمەرگەدا هاتەدی، هۆکاری ســـەرەکی بوو بۆ ئەوەی ئەو هێزە گوزارشـــت لە بزووتنەوەی نەتەوەیی کوردی بکات[٣٩٧].

ئەو هێزانەی بەدرێژایی مـاوەی ڕاپەڕینی دووەمی بـارزان ڕێکخران، لە دوای (٢٥ی ئابی١٩٤٥) ســـەرکەوتنی گەورەیان بەســـەر لەشـــکری حکومەتی عێراقی بەدەســـتهێنا[٣٩٨]، ئەگەر ناپاکی ســـەرۆک هۆزەکان و یارمەتییەکانی هێزی ئاسـمانی بریتانیا نەبوایە، ســوپای عێراقی لە ســـەرکەوتنی بەســـەر ڕاپەڕینی کورد، نائومێد دەبوو[٣٩٩]. بەڵام ئەو هەماهەنگییە ســـەربازییەی نێوان حکومەتی عێراق و بریتانیا، دەرئەنجامەکەی پەڕینەوەی مســـتەفا بازرانی و ئەندامانی ســـەرکردایەتی لیژنەی ئـازادی بوو[٤٠٠]، بۆ ئێران و دواتر هەر ئەوان بوونە پشـــتیوانی ســـەرەکی بۆ دامەزراندنی کۆماری کوردستان لە مەهاباد وەکو پێشتر باسمانکردووە.

---

٣٩٦ – مسعود بارزانی، بارزانی ...(١٩٣١–١٩٥٨)،ل١١٥.

397 – Lortz, op.cit, p.23.

٣٩٨ – بروانە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد(١٩٣١– ١٩٥٨)، ل ل ١٣٠–١٣٣.

399 –Joseph R. Rudolph Jr, Encyclopedia of Modern Ethnic Conflicts, 2nd Edition, Santa Barbara, 2015, p.271.

٤٠٠ – ئەو ئەندامانەی لیژنەی ئازادی کە لەگەڵ بارزانی چوونە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بریتی بوون لە(عیزەت عەبدولعەزیز، سەید عەزیز سەید عەبدوڵلا، مستەفا خۆشناو، میرحاج ئەحمەد، محەمەد مەحمود قودسی، عەبدولرەحمان مفتی و شەوکەت ئەفەندی، بەکر عەبدولکەریم، نوری ئەحمەد تەها، محەمەد ساڵح و ئەحمەد ئەفەندی کۆیی). مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد(١٩٣١– ١٩٥٨)، ل١٤٩.

دوای دامەزراندنی کۆماری کوردستان بەسەرۆکایەتی قازی محەمەد لە (کانونی دووەمی ١٩٤٦)، پێکهاتەیەکی دیکەی سەربازی ڕێکخراو لە مێژووی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی دامەزرا[401]، کە وەزیری جەنگ و سوپا سالار و چوار ژەنەراڵی هەبوو، مستەفا بارزانی وەک یەکێک لە فەرماندە باڵاکانی سەربازی کۆمار، پلەی ژەنەراڵی وەرگرت و لەگەڵ ئەو هێزەی لەگەڵیدابوو ئەرک و بەرپرسیارەتی پاراستنی کۆماری کوردستانی کەوتە ئەستۆ[402]، سەبارەت بەو بابەتە بارزانی لە وتەیەکدا، کە دەقەکەی لە ڕۆژنامەی کوردستان بڵاوکراوەتەوە، ئاماژە بە ئەرکە سەربازییەکەی لە کۆماری کوردستان دەکات و دەڵێت:" ئەوە شەرەفێکی زۆر گەورەیە، کە وەک پێشمەرگە لە شۆڕشی ئازادیدا بەشداربم و شەرەفێکی زۆر گەورەترم وەرگرت، کە هێزی ئازادی سەرکردایەتی خۆی دامێ بۆ پارێزگاری کوردستان"[403].

یەکێک لە دەرهاویشتە ئەرێنییەکانی بەشداریکردنی مستەفا بارزانی لەگەڵ هێزەکەی لە کۆماری کوردستان، بەدەستهێنانی نازناوی (پێشمەرگە) بوو بۆ جەنگاوەرانی کورد، لەشوێنی بەکارهێنانی ناوی (سەرباز) بەزمانی فارسی، بەو جۆرەش بارزانی وەک فەرماندەی هێزی پێشمەرگە، لە دوای ڕووخانی کۆماری کوردستان، بەردەوامی بە خەباتی چەکداریدا، لەبزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیدا[404].

ژیدەرێک وای دەبینێ کە هاتنی مەلا مستەفای بارزانی بە پێشەوایەتی جەنگاوەرانی بۆ کوردستانی ئێران وەک دیارییەکی خودایی چاوەڕواننەکراو بوو بۆ قازی محەمەدی سەرۆکی کۆماری کوردستان، لەبەرئەوەی قازی لەو کاتەدا، هیچ جۆرە سوپا و لەشکرێکی شەڕکەری ڕێکخراوی بەتوانای نەبوو، ئەوەندە نەبێ لەلایەن خەڵکی دانیشتووی شاری مەهاباد و هەندێک لە ڕۆڵەی هۆزە کوردییەکان لە

---

401 - Karwan Salih Waisy, The Kurdish Peshmarga Force 1943-1975, Global Journals Inc, Volume 15, Issue 2 ,Version 1.0, USA, 2015,p.26.

٤٠٢ - مرتضى زريخت، من كردستان العراق حتى الضفة الاخرى لنهر أراس، فى البارزاني من مهاباد ألي أراس، ص٣١٦.

٤٠٣ - بڕوانە: خطابەی زعيم جنابی مەلا مصطفى بارزانی لە: كوردستان(ڕۆژنامە)، ژ(٢٧)، ٢٥ مارسی ١٩٤٦، ل١-٢؛ وەرگیراوە لە:ڕۆژنامەی کوردستان (مەهاباد ١٣٢٤-١٣٢٥ی هەتاوی- ١٩٤٦ی زایینی)، دەزگای ئاراس، هەولێر،چ٢، ٢٠١١،ل١٠٩-١١٠.

404 - Lortz, op.cit, p.34.

ئێران پشتگیری دەکرا[٤٠٥]. لەسەر ئەم بنەمایە، ژێدەرێک هێزەکەی بارزانی بە بڕبڕەی پشـــتی کۆماری کوردســـتان داناوە[٤٠٦]. یەکێکی دیکەش ئەوان بە گەورەترین و ڕێکخراوترین هێزی ســەربازی کۆمار دەناسـێنێ و ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە دوای ئەوەی جارێکی دیکە چەکدارکرانەوە و لەچەند یەکەیەکی ســـەربازیدا ڕێکخران و لەچەندین شـــەڕدا بەرامبەر ســـوپای ئێرانی لەبەرەی ســـەقز، بەرگری بەهێزیان لە کۆمار کرد، توانیان زیانی ماددی و گیانی زۆر بەهێزەکانی ئێران بگەیەنن[٤٠٧].

دواجار ڕووخانی کۆماری کوردستان لە(١٧ی کانونی یەکەمی١٩٤٦)، بووە هۆی لەناوچوونی ڕێکخســـتنە ســـەربازییە کوردییەکە، دوای ئەوەی زۆربەی جەنگاوەران گەڕانەوە ناو هۆزەکانیان، بارزانی خۆی و هێزەکەی بەتەنیا مانەوە، ئەو کاتە لەوە گەیشـــت ئەوان بەتەنها لە ڕۆژهەڵاتی کوردســـتان ناتوانن ئەو هێزە ئامادەبن پارێزگاری لە پاراستنی ئەو قەوارە کوردیە بکەن، لەبەرامبەر سوپا و لەشکری ئێران، بەهۆی نەبوونی پاڵپشتی هۆزەکانی ئەو ناوچەیە، بەتایبەتی دوای ئەوەی ژمارەیەکیان هێزەکانی خۆیان دایە پاڵ هێزەکانی ئێران[٤٠٨].

مستەفا بارزانی بەهۆی هاتنە پێشەوەی ئەو دۆخە سەربازییە، بڕیاریدا خۆی و هێزەکەی لە ئێراندا بە ئاراســـتەی عێراق بکشـــێنەوە، ئەو بڕیارەش ڕووبەڕووی ئالانگەری دژوار و ســەختی کردنەوە، بەهۆی بەریەککەوتنە ســەربازییەکانیان لەگەڵ لەشـــکری ئێـرانی لە (نەلۆس) و (گـوجـار) لە (ئـاداری ١٩٤٧)، ئەمە وێڕای ڕووبەڕووبوونەوەی دیکەی سەربازی لە هەمان مانگ[٤٠٩].

ســـەرەڕای ئەو دۆخە ئـاڵۆزەی ڕووبەڕوویـان بویەوە، بـارزانی و هێزەکەی یاوەری بوون، بە مۆڕاڵێکی بەرزەوە لە(١٩ی نیســـانی١٩٤٧) پەڕینەوە ناو خاکی

---

٤٠٥ – جوناثان راندل، أمة في شقاق دروب كردستان ،كما سلكتها، ت: فادي حمود، ط١، بيروت،١٩٩٧،ص١٧٠.

406 -Hussein Tahiri, The Structure of Kurdish Society and the Struggle for a Kurdish State, Mazda Publishers, Costa Mesa, USA, 2007, p.84.

407 – Chapman, op.cit، p.46.

408 – Lortz, op.cit, p.31-35.

٤٠٩ – بروانە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد(١٩٣١- ١٩٥٨)، ل ل١٧٧،١٧٨،١٨٠.

عێراق[٤١٠]. بەڵام بەهۆی ئەو دۆخەی حکومەتی عێراقی بۆ هەموو ئەوانەی لە ئێران گەڕانەوە خوڵقاندبووی، نەیانتوانی لەناوچەکە بمێننەوە، لەبەرئەوەی خزم و کەسوکار و لایەنگرانیان زۆربەیان دەستگیرکران و خرانە زیندانەوە، ئەمە سەرەڕای دەست بەسەرداگرتنی موڵک وماڵەکانیان و تەنانەت لە سێدارەدانی بەشێکیان[٤١١]. لەئەنجامدا بارزانی و هێزەکەی لەگەڵیدا بوون، بۆ جارێکی دیکە لە (٢٧ی ئایاری١٩٤٧) بڕیاریاندا بگەڕێنەوە ناو سنووری ئێران و لەوێشەوە بە سێ هەفتە و دوای ئەنجامدانی چەندین شەڕ و ڕووبەڕووبوونەوەی سەربازی، وەک ئەو هەوڵەی سوپای ئێرانی لە ڕێگای هێرشێکی بەرفراوان لە ڕۆژی (١٥ی حوزەیرانی١٩٤٧) لە گۆشەی باکووری ڕۆژئاوای چیایی بۆ لە ناوبردنی هێزەکەی بارزانی ئەنجامیدا، کە نەیتوانی تێیدا سەرکەوتووبێ[٤١٢]. هێزە کوردیەکە توانیان لە ڕۆژەکانی(١٧) و (١٨)ی حوزەیرانی ١٩٤٧ بپەڕنەوە ناو سنووری یەکێتی سۆڤیەت[٤١٣].

یەکێک لە ئامانجەکانی بارزانی لەو ڕێپێوانە مێژووییەدا، پاراستن و پارێزگاریکردن بوو لەو هێزەی، داینەمۆی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی بوو لە باشووری کوردستان. ئەوان کاتێک پەڕینەوە ناو خاکی سۆڤیەت، هەرچەندە ماوەیەک لە مستەفا بارزانی جیاکرانەوە[٤١٤]. بەڵام دواتر لە(٢ی کانونی یەکەمی ١٩٤٧) بەهۆی هەوڵەکانی ئەوەی دوایی هەموویان لە باکۆی پایتەختی کۆماری ئازەربیجانی سۆڤیەت بەیەکەوە کۆکرانەوە[٤١٥].

لە باکۆ، مستەفا بارزانی جارێکی دیکە هێزەکەی ڕێکخستەوە و فەوجێکی لێ پێکهێنان و ئەسعەد خۆشەوی[٤١٦] بە فەرماندەی فەوج و هەریەک لە (سەعید وەلی

---

410 – Chapman, op.cit, p.47.

411 – O'balance, op.cit, p. 56.

412 – Iranians Encircle Barzani Tribesmen, (New York Times), June 16, 1947, p. 8.

413 – Chapman, op.cit, p.47.

٤١٤ – بروانە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد(١٩٣١–١٩٥٨)،ل١٩٥.

415- О.л. Жигалина. Предыдущий источник, С.114.

٤١٦ – ئەسعەد خۆشەوی(١٩١٧–١٩٧٧): لەدایکبووی گوندی سێلکی– مێرگەسۆرە لە سنووری پارێزگای هەولێر. ساڵی ١٩٤٣ بەشداری ڕاپەرینی دووەمی بارزانی کردووە. ساڵی ١٩٤٥ لەدوای نسکۆی شۆڕشەکە لەگەڵ مستەفا بارزانی ڕووی کردۆتە ڕۆژهەلاتی کوردستان. لەساڵی ١٩٤٧ لەگەڵ

بەگ وحەمەدەمین میرخان و مامەند مەسیح و مستۆ میرۆزی) بە فەرماندەی(سریە) دەستنیشانکرد. ئەو کات حکومەتی ئازەربیجان یەکێک لە فەرماندە سەربازییەکانی بەناوی (کازمۆف)ی بە سەرپەرشتیاری مەشق پێکردنیان دامەزراند[٤١٧]. پاشان جلوبەرگی سەربازی و چەکی تازەی روسییان بۆ دابینکراو و خرانە ناو خولێکی مەشق و ڕاهێنان لەژێر سەرپەرشتی ئەفسەرانی سۆڤیەتی وەک (کولییف و کریموف و زینالوف و مامیدۆف)، لەپێناو ئامادەکردنیان بۆ ئەنجامدانی پرۆسەی سەربازی ڕێکخراو[٤١٨]. ئەو هەنگاوە بەهەر مەبەستێک بووبێ، سەرەنجام ئەزموون و توانای سەربازی پێشمەرگەکانی بارزانی زیاد کرد و بە شێوەی هێزی سەربازی ڕێکخراو ئاشنا بوون.

وەکو پێشتر باسکراوە، ژیانی بارزانی و هەڤاڵەکانی لەماوەی حکومڕانی جۆزیف ستالین، زەحمەت و دژوار بوو، بەڵام دوای مردنی ستالین لە ساڵی ١٩٥٣، گۆڕانی ئەرێنی بەسەر بارودۆخی بارزانییەکاندا هات، بەتایبەتی دوای دیداری بارزانی لە حوزەیرانی ١٩٥٣ لەگەڵ نیکیتا خروشوفی سەرۆکی نوێی سۆڤیەت[٤١٩]. دوای ئەم دیدارە، بارزانی لیستی ناوی (١٠٤) لاوی کوردی ئامادەکرد کە یاوەری بوون، بۆئەوەی حکومەتی سۆڤیەت بیانخاتە زانکۆکانی (بیلاروسیا) بەمەبەستی فێربوونی زانستە جۆراوجۆرەکان و تەواوکردنی خوێندن. ئەوانەی ناویان لەو لیستەدا بوو، بەسەر چوار بەش دابەشکران و ڕەوانەی زانکۆکانی (ساراتوف، گۆرکی، ئیڤانۆف، تامپۆف) کران، ژمارەیەکی دیکەشیان چوونە زانکۆی تاشقەند[٤٢٠].

بارزانی پێگەیاندنی ئەو لاوانەی لەڕووی مەعریفییەوە، وەک پێداویستییەکی سەرەکی جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی سەیرکرد. هەر بەو ئامانجەش دوای ڕێپێدان و کارئاسانی حکومەتی سۆڤیەت بۆ ئەو داواکارییەیان، خۆی هاوشێوەی

بارزانیدا چۆتە سۆڤییەت. عەبدوڵا رحمان مەلازادە، شێوەی پێکهاتەی سەربازی شۆڕشی ئەیلولی مەزن، دهۆک،٢٠٢١،ل١٥.

٤١٧ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد(١٩٣١–١٩٥٨)،ل١٩٧.

418- О.л. Жигалина, op.cit, 2013, С.114.

٤١٩ – خالد خالد کۆچی،السياسة السوفيتية تجاه القضية الكردية في الميزان، ستوكهولم، ١٩٩٠، ص٤٤.

٤٢٠ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد(١٩٣١–١٩٥٨)،ل٢١٣.

هەڤاڵەکانی لە ئەکادیمیای سیاسی سۆڤیەتی لە مۆسکۆ بەمەبەستی ئاشنابوون و تێگەیشتن لە زانستی سیاسی، دەستی بە خوێندن کرد[٤٢١].

دوای ئەوەی بۆ ماوەی (١٢) ساڵ لە تاراوگە ژیانیان بەسەربرد، لە ئەنجامی سەرکەوتنی شۆڕشی (١٤ی تەممووزی ١٩٥٨)، بارزانی و هەڤاڵەکانی گەڕانەوە عێراق، بەڵام ئەو ژیانە ئارامەی کە بۆیان دەستەبەر بوو، زۆر دیژەی نەکێشا، سەرباری هەڵوێستی ئەرێنی بارزانی بۆ بەردەوام بوونی ئاشتەوایی، بەڵکو شەڕ بەسەر کورد سەپێنرا. دواجار شۆڕشی کورد لە ئەیلولی ١٩٦١ هەڵگیرسا. لەسەرەتادا هێزەکانی بارزانی بەو ژمارەیە نەبوون، چاوەڕوانی ئەوەیان لێ بکرێ بتوانن بەشێوازی شەڕی بەرەیی، پارێزگاری لەمانەوەی خۆیان بکەن. بۆیە بەهۆی هاوسەنگ نەبوونی هێز لەنێوان هەردوولا، بارزانی پشتی بە ئەزموونی ڕابردووی خۆی بەست و بڕیاریدا شەڕی پارتیزانی پیادە بکات، کە بۆ ناوچە شاخاوییەکانی کوردستان گونجاوترین شێوازی شەڕ بوو، لە بەرامبەر هێزەکانی حکومەتی عێراق[٤٢٢].

لەسەرەتای هەڵگیرسانی ئەو شۆڕشە، ژمارەی پێشمەرگە کەمبوون، بارزانی لەدیدارێکی ڕۆژنامەوانی لەگەڵ چەند پەیامنێرێکی ڕوسی، ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە، کە لە ئەیلولی ١٩٦١ کاتێ سوپای عێراقی هێرشی کردە سەر کوردستان، تەنها (٦٠٠) شەڕکەری چەکداری هەبوو، ئەو دەڵێ هەرچەندە خەڵکی دیکە هەبوون کە ئامادەبوون بەرگری لە وڵاتەکەیان بکەن، بەڵام چەک و پێداویستی سەربازییان نەبوو، بەهۆی نەبوونی پاڵپشتی دەرەکی بۆ هێزە کوردیەکان. بۆیە لەو کاتەدا شۆڕش بۆ چەکدارکردنی پێشمەرگەکانی، پشتی بەست بە دەستکەوتەکانی شەڕ[٤٢٣].

لەلایەکی دیکە ڕێکخستنی هێزی پێشمەرگە زۆر لاوازبوو، ئەو چەکەی بەدەستیانەوە بوو بە پێوەری نوێی سەربازی، سادە و ساکار بوو. تەنانەت ئەو

---

421 -Евгений Примаков, БлижнИЙ Восток на сцене и за кулисами (вторая половина XX - начало XXI,2006, с.325.

422 – Dana Adams Schmidt, Kurds' Guerrilla Tradition Aids Rebels in War on Iraqi Army,The New York Times, September 12, 1962,p.1؛Michael M. Gunter, the Kurds of Iraq, p.13.

٤٢٣ – از مطبوعات شوروى مسئله كردها در عراق، خواندنيها (مجله)، ش (٥٢)،(١٢مارس١٩٤٤)، ص٨

هێزانه لەو کاتە لە بەرەکانی جەنگ بوون، هیچ پاڵپشتیەکی سەربازییان نەبوو، بەڵکو بەهۆی کەمی چەکی قورس و خزمەتگوزارییە تەندروستییەکان، ڕووبەڕووی ئاریشەی زۆر دەبوونەوە. جگە لەمانەش ئامێری بێتەلی پێویستیان بۆ ڕووماڵکردنی مەودایەکی دیاریکراو و پەیوەندیکردن بە سەرکردایەتی خۆیان لەبەردەست نەبوو[٤٢٤].

مستەفا بارزانی نەبوونی چەکی قورسی لە سەرەتای شۆڕش بەگەورەترین مەترسی و هەڕەشە سەیر دەکرد لەسەر بزاڤەکە، هاوکات نەبوونی کارمەندانی تەندروستی لەپاڵ هێزەکانی پێشمەرگە بەڕادەیەکی زیاتر مەترسیدار بوو، تەنانەت دۆخی مرۆیی خەمناکی لێکەوتەوە، بەجۆرێک کاتێک پێشمەرگەیەک لەبەرەکانی شەڕ زامدار دەبوو، ئەو کارمەند و پێداویستییە تەندروستیانەی پێویست بوون بۆ تیمارکردنی بەردەست نەبوون[٤٢٥]. سەرەڕای ئەوەش، وەکو لە ژێدەرێکدا هاتووە: "ئەوەی هێزەکانی پێشمەرگەی کوردستان لەگەڵ بوونی ئەو کەموکوڕییانە ئەنجامیاندا، ئەستەم بوو بە هیچ هێزێکی سەربازی ڕێکخراو لەو قۆناغە ئەنجام بدرێ"[٤٢٦].

ئەو ڕێکارە سەربازییانەی بارزانی لەسەرەتای شۆڕشەکە لەدەڤەری بادینان ئەنجامیدا، ڕێکای بەپەلە و خێرابوون و پێویستیان بە پێداچوونەوە و ڕێکخستنەوەیەکی نوێ هەبوو، بۆیە لەڕۆژی (٢٥_٢٩ی کانونی یەکەمی١٩٦١) لەگوندی (عەودالان)[٤٢٧] کۆبوونەوەیەکی بەرفراوانی سەربازی لیژنەی مەرکەزی پارتی دیموکراتی کوردستان ڕێکخرا و لەو کۆبوونەوەیەدا بڕیاردرا هێزەکان جارێکی دیکە ڕێکبخرێنەوە ناوی (پێشمەرگە) وەک ناوی جەنگاوەرانی کورد و شۆڕشەکەش

424 - Uriel Dann, Iraq under Qassem,a political history, 1958_1963, New York, 1969, p.339.

٤٢٥ - بڕوانە: عەبدوڵلا ساڵح مستەفا(چاوپێکەوتن)، ئا: میدیا خالید ساڵح، پەیامی ئەیلوول (گۆڤار)، ژ(٢١)، تەمووزی ٢٠١١، ل٥٢، ٥٣.

426 -Uriel Dann, op.cit, p.339.

٤٢٧ - عەودالان: گوندێکە لە سنووری پارێزگای سلێمانی، دەکەوێتە نزیک چیای پیرەمەگرون، لەو کاتەدا بارەگای مەکتەبی سیاسی پارتی لێبووە. هاوکار کەریم حەمە شەریف، شۆڕشی ئەیلول(لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی لە ڕێکخستن و چالاکییە سەربازییەکان ١٩٦١-١٩٧٠)، هەولێر، ٢٠١٢،ل٦٧.

به شۆڕشی ئەیلول و هێزی شۆڕشگێری کوردستانیش بە (هێزی پێشمەرگە) بناسێنن، هەر لەو کۆبوونەوەیەشدا دروشمی (کوردستان یان نەمان) بەرزکرایەوە[٤٢٨].

لەدوای تێپەڕبوونی چەند ڕۆژێک، بەدیاریکراویش لە (١ی کانونی دووەمی١٩٦٢)، بارزانی بڕیاری لەسەر پێکهێنانی دوو (لق)ی هێزی پێشمەرگە دا، لەسەر شێوازی هێزی سەربازی ڕێکخراوی عێراقی، کە هەریەک لەوانە لە سێ (پەل) وهەر پەلێکیش لە سێ (دەستە) پێک دەهات[٤٢٩]. بەڵام هیچ یەکێک لەو دوو لقانە، شوێن و بارەگا و بنکەیەکی دیاریکراویان نەبوو، بەڵکو بەپێی پێویستی دۆخەکە، جوولەیان بەو هێزانە کردووە لە ناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی دیکە[٤٣٠].

ئەو ڕێکخستنانەی لە ڕیزی پێشمەرگە ئەنجام درا، کاریگەریی لەسەر گۆڕینی ئاراستەی شەڕ و دروستکردنی جۆرێک لە هاوسەنگی هێز هەبوو، بەو هۆیەوە لەماوەیەکی کورتدا لە زستانی(١٩٦١_ ١٩٦٢)، هێزەکانی پێشمەرگە توانیان دەست بەسەر چەندین ناوچە و ڕووبەری بەرفراوانی زەوی دابگرن، وەک دەست بەسەرداگرتنی قەزای زاخۆ و بەرەی (دهۆک_ ئامێدی). سەرەڕای ئابلوقەدانی شارۆچکەی ئامێدی[٤٣١].

لەلایەکی دیکە شارۆچکەی کۆیە و چیای سەفین لە دەوروبەری شاری هەولێر، کەوتنە ژێر دەسەڵاتی هێزەکانی پێشمەرگە. لەپارێزگای سلێمانیش، پێشمەرگە چوونە ناو شارۆچکەکانی (هەڵەبجە) و (چوارتا) و (تەوێڵە) و شارۆچکەی (پێنجوێن)یان ئابلووقەدا. تەنانەت لەدەوروبەری شاری کەرکوک، توانیان دوای زاڵبوون بەسەر هێزەکانی حکومەتی عێراقی، ناحیەی (قادر کەرەم) و (سەنگاو) دەست بەسەردا بگرن و هەوڵیاندا ڕێگای (کەرکوک_ سلێمانی) بخەنە ژێر دەسەڵاتی خۆیان. ئەوە سەرباری ئەوەی چەندین جار هێرشیان کردە سەر دامەزراوەکانی نەوت، بەئامانجی ڕاگرتنی بەرهەمهێنانی نەوت لەو کێڵگانەی لەناوچەکەدا بوون[٤٣٢].

---

٤٢٨ – هـ.س، ل٨٥.

٤٢٩ – مەسعود بارزانی، بارزانی وبزووتنەوەی....ب٣، ل١٨٧.

٤٣٠ – أوريل دان، م.س، ص٣٨٣.

٤٣١ – بڕوانە: هوژین سەرنی، س.پ، ل٦٤–٦٥.

٤٣٢ – أبراهيم فيصل الانصاري، أيام لا تنسى(مذكرات الفريق الاول الركن أبراهيم فيصل الآنصاري رئيس أركان الجيش العراق الاسبق)، تحقيق: علاءالدين حسين مكي خماس، شركة دار الاكاديميون للنشر والتوزيع، عمان،٢٠١٩.ص١٤٨–١٤٩.

ئەو هێرشـە پارتیزانیانەی هێزی پێشـمەرگە ئەنجامیاندا، تەنها بۆ سـەر مۆڵگە و بنکە و بارەگاکانی سـوپای عێراقی نەبوو، بەڵکو بەشـێک لەناوچە و سـنووری ئەو هۆزانەشی گرتەوە، کە لەسەنگەری دوژمنانی پێشمەرگەبوون و لە شەڕدا هاوکار و یارمەتیدەری حکومەتی عێراقی بوون، بەتایبەتی ئەو هۆزانەی لە سنووری پارێزگای موسـڵ بوون. بۆیە هێزی پێشـمەرگە لەگەڵ دەسـتپێکردنی پرۆسـە پارتیزانییەکانیان هێرشیان کردە سەر هۆزەکانی زێباری و هەرکی کە لەناوچەی (گردەسین) بوون و هەروەها هێرشیان کردە سەر هۆزی شەرفانی و گوندەکەیان ئابلووقەدان[٤٣٣].

لەپێناو ڕێکخسـتنی کاروباری بەرەکانی شـەڕ، بارزانی چەندین ڕێنمایی بە هێزەکانی پێشـمەرگە دا، وەک دوورکەوتنەوە لە چوونە ناو گوندەکان لەژێر هەر بیانوێک بێ، ئەمەش بۆ پاراسـتنیان لە بۆردومانی ئاسـمانی، هەروەها ڕێنمایی پێدان، کە نابێ لە ڕێگەی هێزەوە کەلوپەل لە خەڵکی گوندەکان زەوت بکەن و پێویسـت بوو لەسـەریان ملکەچی ئەو فەرمانانەبن کە لەلایەن فەرماندەکانەوە دەردەچن و بەبێ دوو دڵی جێبەجێیان بکەن، وێڕای هەوڵدان بۆ بەفیرۆنەدان و دەستگرتن بە تەقەمەنی و گرتنەبەری ئامادەکاری پێویست بۆ خۆپاراستن لە بۆردومانی تۆپ و فڕۆکە[٤٣٤].

لەلایەکی دیکە هێزەکانی پێشـمەرگە ڕێنمایی پێویسـتیان لە بارزانی وەرگرت سـەبارەت بە چۆنیەتی دەسـتنیشـانکردنی خاڵە لاوازەکانی دوژمن بۆ ئەوەی لەو خاڵانەوە هێرش بکەنە سەر سوپای عێراق و دووربکەونەوە لە کوشتن یان ئازاردان یان شـکاندنی ئابڕووی سـەربازە دیلەکان و هەوڵبدەن هەماهەنگی لەگەڵ هێزە هاوسـەنگەرەکانیان بکەن و لەکاتی شـەڕ یارمەتی یەکتری بدەن و پەناببەنە بەر شـێوازی شـەڕی پارتیزانی و دابەشـی سـەر چەند گروپێکی بچووکبن، بۆ کەمکردنەوەی قەبارەی قوربانییەکان[٤٣٥].

بەم شـێوەیە، هەوڵەکانی مسـتەفا بارزانی بۆ ڕێکخسـتنی هێزی پێشـمەرگە لە سـەرەتاکانی شـۆڕشـی کورد بە ئەنجام گەیشـت، بە تایبەتی دوای ئەوەی هێزی پێشـمەرگەی کوردسـتـان لە (ئاداری١٩٦٢) بەدواوە لە ڕووی چەندایەتی و

---

٤٣٣ – م.ن، ص١٤٩.

٤٣٤ – شێرزاد زکریا محمد، س.پ ، ل٢٦،٢٧.

٤٣٥ – شێرزاد زکریا محمد، س.پ ،ل٢٦،٢٧.

چۆنایەتییەوە، بەرە و گەشەکردنێکی خێرا هەنگاوی نا و لقەکانی گەیشتنە (١٥) لق[٤٣٦].

دوای ئەوەی هەر لەو مانگەدا ناوچەیەکی بەرفراوانی زەوی لە سنووری سوریا تا خانەقین، بەدرێژایی(٣٠٠) میل و پانی نزیکەی(٧٠) میل کەوتە ژێر دەستیان[٤٣٧].

بەهۆی ئەم بەرەو پێشەوەچوونەی هێزەکانی پێشمەرگە، مستەفا بارزانی لە (نیسانی١٩٦٢)، کاریکرد بۆ ئەوەی جارێکی دیکە هێزەکانی پێشمەرگەی لە بادینان رێکبخاتەوە. ئەو کاتە دەستیکرد بە دابەشکردنی هێزەکانی لەم ناوچەیە بۆ سەر سێ هێزی سەرەکی و (ئەسعەد خۆشەوی) بە فەرماندەی گشتی دەڤەرەکە و (محەمەد ئەمین میرخان)ی بە فەرماندەی هێزی گورزوەشێن و (عیسا سوار)ی بە فەرماندەی کەرتی زاخۆ دامەزراند، کە (٦٠٠) پێشمەرگەی لەگەڵدا بوو، لەهەمان کات (عەلی خەلیل خۆشەوی)[٤٣٨]کە نزیکەی (٣٥٠-٤٠٠) پێشمەرگەی لەگەڵدا بوو، ئەرک و بەرپرسیارەتی بەرەی شەڕی لە دهۆک و (حەسۆ میرخان دۆڵەمەری) ئەمیش نزیکەی (٤٠٠) پێشمەرگەی لەگەڵ بوو، ئەرکی پاراستنی کەرتی شێخانی پێ ڕاسپاردن،[٤٣٩].

دوای ماوەیەکی کەم لە هەڵگیرسانی شۆڕشی کورد، ژمارەی لقەکانی پێشمەرگە دووبارە زیادیان کرد، بەو هۆیەوە لە (ئابی١٩٦٢) مستەفا بارزانی تێکڕای هێزەکانی شۆڕشی لە (چەمی ڕەزان) کردە یەک بەناوی (کەرت) و ئەرک و بەرپرسیارەتی پارێزگاریکردنی ئەم بەرە سەربازییەی بە جەلال تاڵەبانی سپارد[٤٤٠].

بەم شێوەیە هێزی پێشمەرگەی کوردستان، تا ڕادەیەک وەک هێزێکی ڕێکخراوی سەربازی دەرکەوت. هەریەکە لەو پێکهاتە سەربازییانەی بۆ ئەو ناوچانە دەستنیشانکران، کە لە چوارچێوەی دەسەڵاتیان دابوون و هەمان سیستەمی سوپای

---

٤٣٦ – هاوکار کەریم ، س.پ، ل٩٢-٩٣.

437 –Uriel Dann, op.cit,p.338.

٤٣٨ – عەلی خەلیل خۆشەوی(١٩٢٥- ٢٠١١): لە گوندی سێلکێ لە سنووری پارێزگای هەولێر لەدایکبووە. لە یەکێتی سۆڤییەت لەگەڵ بازرانی بووە. لە مۆسکۆ بەشی سیاسی لە خوێندنگەی پارتی کۆمۆنیستی یەکێتی سۆڤییەت خوێندووە و لەساڵی ١٩٥٩ گەڕاوەتەوە عێراق. پاشان لەساڵی ١٩٦١ بەشداری شۆڕشی کوردی کردوە. لە ڕۆژی ٢١ی کانوونی دووەمی ٢٠١١ مردووە. عەبدوڵڕەحمان مەلازادە، س،پ، پەراوێزی ل١٨.

٤٣٩ – حيدر نجم ، الاستراتيجية العسكرية .... ص ٦٠.

٤٤٠ – عەبدوڵڕەحمان مەلازادە، س.پ، ل١١.

عێراقیان بەسەر پیادەکرا، پاشان بارزانی دەستیکرد بە پێکهێنانی بەتالیۆن و لق و پەلی سەربازی دیکە[٤٤١]. بەشێوەیەک دوای ئەو قۆناغە یەکەکانی هێزی پێشمەرگەی لە گەورەوە بۆ بچووک وەک (هێز، بەتالیۆن، لق، پەل) ڕێکخست[٤٤٢].

دوای تێکچوونی بارودۆخەکە لە کۆتایی (نیسانی١٩٦٣)، مستەفا بارزانی بۆ جارێکی دیکە، بڕیاریدا ڕیزەکانی پێشمەرگە ڕێکبخاتەوە و بەرەکانی شەڕی لە خانەقین تا زاخۆ بۆ سەر (١١) ناوچە دابەشکرد، ژمارەیەک لە ئەندامانی مەکتەبی سیاسی و لێژنەی مەرکەزی پارتی هەڵبژارد و ئەرک و بەرپرسیارەتی بەرەکانی شەڕی پێ سپاردن[٤٤٣]. بەم شێوەیە ڕێکخستنی هێزەکانی پێشمەرگە لەگەڵ بەرفراوانبوونی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتیان و زیادبوونی ژمارەیان، تا کۆتایی شۆڕشەکە بەردەوام بوو .

باسی دووەم: ڕۆڵی بارزانی لە ڕێکخستنی پێکهاتەی لەشکری شۆڕشگێری کوردستان

لەسەرەتاکانی هەڵگیرسانی شۆڕشی کورد لە (ئەیلولی١٩٦١)، هێزەکانی پێشمەرگە ڕێکخراو نەبوون، مستەفا بارزانی وەک ڕێبەری شۆڕشەکە، هێزەکانی خۆی دابەشی سەر دوو پێکهاتەی سەربازی کرد، یەکەمیان ئەو هێزانە بوون، کە لەبەرەکانی شەڕدا بەردەوام ئامادەبوونیان هەبووە، بەشەکەی دیکە پێکهاتەیەکی هۆزایەتی بوو، کە هێزێکی شەڕکەر بوون، بەڵام بەشێوەیەکی تەقلیدی گورزیان لەهێزەکانی حکومەتی عێراقی دەوەشاند و دوای ئەنجامدانی چالاکییەکە پارتیزانیەکان، دەگەڕانەوە ماڵەکانی خۆیان و دەستیان بەکاروباری ڕۆژانەی خۆیان دەکردەوە[٤٤٤]. ئەو پێکهاتە سەربازییە نارێکخراوەی دوایی پێی گوتراوە (بەرگری میللی)[٤٤٥]. هەمیشە وەک هێزێکی یەدەگ دەرکەوتوون و ڕۆڵیشیان لە بەشێک لە سەرکەوتنەکانی هێزی پێشمەرگەدا هەبوو. چەک و تەقەمەنیەکانیان، خۆراک و جلوبەرگ و پێخەفەکانیان

٤٤١ – شێرزاد زکریا محمد، س.پ ،ل٢٨.

٤٤٢ – عەبدولڕەحمان مەلازادە، س.پ، ل١١.

٤٤٣ – بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەو ڕێکخستنە، بروانە: حیدر نجم ، الاستراتیجیة العسكریة ....ص٦١.

٤٤٤ – ادمون غریب، الحركة القومیة الكردیة، دار النهار للنشر،بیروت،١٩٧٣،ص٥٩.

٤٤٥ – هێزەکانی (بەرگری میللی) لە ساڵی ١٩٧٠ ژمارەیان دەگاتە(٥٠) هەزار پێشمەرگە. یۆنان هورمز، س.پ، ل٢٢٢.

لەئەستۆی خۆیاندابووە، ئەوەندە نەبێ پابەندییان تەنها بە مستەفا بارزانی ڕێبەری شۆڕشی کورد بوو.[٤٤٦]

بارزانی دوای ماوەیەک گەیشتە ئەو باوەڕەی کە پێویستە ئەو هێزانە لەچوارچێوەی هێزێکی ڕێکخراودا کۆبکرێنەوە، ئەوەبوو لەساڵی ١٩٦٤ لەگەڵ دامەزراندنی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان، دامەزراوەیەکی تایبەتی بە پێشمەرگە پێکهێنا و سیستەمێکی سەربازی گونجاوی بۆ ڕێکخستن و لێپرساوانی ئەم هێزانەی دەستنیشانکرد، لەگەڵ دابینکردنی تۆڕێکی بێتەل و چەک و تەقەمەنی پێویست لە جۆری چەکەکانی (بریتانی و ئێرانی و ئەمریکی و سۆڤیەتی)، کە پێکهاتبوون لە تفەنگی تورکی کۆن و ڕەشاش و تفەنگەکانی وەک ئەلستن و برن و مۆرتەر و بازوکا. کە ڕێژەی(٢٠%)ی ئەو چەک و تەقەمەنیانە لەدەرەوەی کوردستان بەڕێگەی ئێرانەوە دەگەیشتنە ناوچە ئازادکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی هێزی پێشمەرگە[٤٤٧].

ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق، دوای ئەوەی لە(٤ی تشرینی یەکەمی١٩٦٤) دامەزرا، ڕاستەوخۆ دەستوورێکی بۆ ڕاپەراندنی کاروبارەکانی شۆڕش دەرکرد، بەپێی ماددەی(٣)ی ئەو دەستوورە، کە تایبەت بوو بە پێکهێنانی سوپای شۆڕشگێری کوردستان، دامەزراوەی سەربازی وەک دەزگایەکی فەرمی لەناوچە ئازادکراوەکانی شۆڕش پێکهات. ئەمەش گۆڕانێکی ئەرێنی بوو بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری هێزەکانی پێشمەرگە، دوای ئەوەی پێکهاتەیەکی سەرکردایەتی ڕێکخراو بە فەرماندەیی مستەفا بارزانی و نوری مەلا مەعروف وەک سوپا سالار و ئەسعەد خۆشەوی بە فەرماندەی تیپی یەک لە دەڤەری بادینان و

---

٤٤٦ – كمال غمبار، قراءة جديدة في العقل السياسي للبارزاني الخالد، صوت الاخر(مجلة)، ع(٤٠)، ٢١ أذار ٢٠٠٥، ص٧.

٤٤٧ – أدمون غريب، م.س، ص٦١.

رەشید سندی[٤٤٨] بە فەرماندەی هەولێر دیاریکران و ئەرک و بەرپرسیارەتی ئەو هێزەیان کەوتە ئەستو[٤٤٩].

بەگوێرەی سیستەمی سەرکردایەتی گشتی شۆڕشی کوردستان ،ژمارە(١) بۆ ساڵی ١٩٦٤، بە پشت بەستن بە مادەی(٣) لە دەستووری ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق و مادەی (٩)ی تایبەت بە پێکهێنانی نووسینگەی ڕاپەڕاندن(مەکتەبی تەنفیزی) لەئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش، لە (تشرینی یەکەمی ١٩٦٤) لەدوای وەرگرتنی ڕەزامەندی مستەفا بارزانی فەرماندەی گشتی هێزە چەکدارەکان، بڕیاردرا لەسەر پێکهێنانی (ئەنجومەنی بەرگری نیشتمانی). ئەو دامەزراوەیە، ئەندامە بنەڕەتییەکانی لە سوپا سالاری لەشکر و جێگرەکەی پێک دەهات و ئەندامانی دیکەی وەک لە دەستووری ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراقدا هاتووە، لە فەرماندەی تیپەکان و ئەندامانی ڕاوێژکاری لەبەڕێوەبەرەکانی (جوولە، مەشق و پلاندانان، ئاسایش و هەواڵگری، کارگێری، میرە، خواردەمەنی و گرێبەست و فرۆشتن، ژمێریاری، ووردبینی، کەلوپەلی پزیشکی، ڕیزەکان، سەرۆکی دادگەی باڵای سەربازی، ڕاوێژکاری دادی) پێکهات[٤٥٠].

هەر لەم بڕیارە هێزی پێشمەرگەی کوردستان بە ناوی (لەشکری شۆڕشگێری کوردستان) ناسێنرا و لەسەر فەرمانی مستەفا بارزانی دوای ڕاوێژکردن بە ئەنجومەنی بەرگری و مەکتەبی تەنفیزی، بە سەر سێ لەشکر دابەشکران، هەر لەشکرێک لە (٣) یان (٤) هێز پێکهاتبوو[٤٥١]. ژمارەی ئەندامانی پێشمەرگە لەو یەکە سەربازیەدا (٥٠٠٠_ ٦٠٠٠) کەس بوو[٤٥٢]. هەر هێزێک لەو لەشکرە لە (٣) بەتالیۆن

---

٤٤٨ – رەشید حاجی بەدری سندی، ساڵی ١٩٣٣ لە گوندی ئەسپینداڕۆک لە قەزای زاخۆ لەدایک بووە. ساڵی ١٩٥٥ پەیوەندی بە ڕێکخستنەکانی پارتی دیموکراتی کوردستانەوە کردووە. ساڵی ١٩٥٧ بڕوانامەی بە کالۆریۆسی لە زانستی سەربازی پادشایەتی لە بەغدا وەرگرتووە. ساڵی ١٩٧٠ بۆتە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان و بەرپرسی مەکتەبی عەسکەری بووە تا نسکۆی شۆڕش. پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(١١)، ئاب و ئەیلولی ٢٠٠٩، ل٣٩.

٤٤٩ – شێرزاد زکریا محمد، س.پ، ل ل ٢٠٠-٢٠١.

٤٥٠ – بڕوانە: ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆرشی کوردستان....، ل٤٠، ٤١.

٤٥١ – عەبدولڕەحمان مەلازادە، س.پ، ل١١.

٤٥٢ – شێرزاد زکریا محمد، س.پ، ل٢٠٦.

پێکهاتبوو[٤٥٣]، ژمارەی پێشمەرگەکانی (١٥٠٠_٢٠٠٠) کەس بوون، هەر بەتالیۆنێکیش لە (٣) لق کەمتر نەبوو. ژمارەی پێشـــمەرگەکانی (٤٠٠_٥٠٠) کەس بوو[٤٥٤]، هەر لقێکیش لە (٣) پەل پێکهـاتبوو، هەر پەلێکیش لە (٣) دەســـتە کەمتر نەبوو، هەر دەستەیەکیش لە (١٠) پێشمەرگە کەمتر نەبوو[٤٥٥].

شـیاوی باسـە لە سـەرەتای هەڵگیرسـانی شـۆڕشـی کورد لە ئەیلولی ١٩٦١ پێکهاتەی هێزەکانی پێشـــمەرگە زۆربەیان لە ڕۆڵەی هۆزە کوردەکان و خەڵکی دێهاتەکان بوون[٤٥٦]. بەشـــێکی دیکەشـــی لە پێکهاتە ئایینی و نەتەوەییەکانی دیکەی کوردستان بوون، لە نمونەی کلدان و ئاشوریەکان[٤٥٧]. بۆیە بەهۆی بەشداری کارای کریســـتانەکان لە شـۆڕش، لەســـەر فەرمانی مســـتەفا بارزانی لەسـاڵی ١٩٦٤ ئەم بەتـاڵیۆنێـک بەنـاوی (هورمز مەلەک چەکۆ) کرا، کە یەکێک بوو لە فەرمـانـدە کریستیانەکانی پێشـمەرگە و پێشـتر لە سـاڵی ١٩٦٣ لە شـەڕێکدا بەرامبەر سـوپای عێراقی کوژرابوو[٤٥٨].

بە تاڵیۆنەکەی(هورمز مەلەک چەکۆ) چەندین دەستەی شەڕکەری لە خۆگرتبوو، کە لەلایەن فەرمانده دیارەکانی کریســـتیان ســـەرپەرشـــتی دەکران لە نمونەی (تۆما تۆماس، ئەشـیعیا ئیسـرائیل سـرسـنگی). بە فەرمانی مەلا مسـتەفا بارزانی لە نیسـانی ١٩٦٤ (تلیا شـــینۆ) بە فەرماندەی ئەو بەتاڵیۆنە دامەزرا و بارەگاکەی لە دۆڵی (دێر رەهبان) گواستەوە بۆ گوندی (دیبری) لە ناوچەی نەهلە. دواجار ژمارەی پێشمەرگە کریســـتانەکان لەناو شـــۆڕش لەماوەی نێوان ســـاڵانی (١٩٧٣-١٩٧٥) بەهۆی پەیوەندیکردنی ژمارەیەکی زۆری گەنجانەکانیان لە ناوچەکانی(کرنجوک، بیروزاڤا،

---

٤٥٣ – عەبدولڕەحمان مەلازادە، س.پ، ل١١.

٤٥٤ – شێرزاد زکریا محمد، س.پ، ل٢٠٦.

٤٥٥ – عەبدولڕەحمان مەلازادە، س.پ، ل١١.

٤٥٦ – م.ن، ل٧٢.

٤٥٧ – بڕوانە: د. أفرام عيسى يوسف،أزمنة في بلاد الرافدين– ذكريات و أحداث(١٨٣٠– ١٩٧٦)، ت: علي أبراهيم، دهوك، ٢٠٠٩، ص٢٢٤؛ وصفي حسن الرديني، شهيد كوردستان(هرمز ملك جكو)، دهوك،٢٠١٠،ص٧.

٤٥٨ – م.ن،ص٧.

تلسقوف، باطنایا، تەلکییف، باتوفا)، گەیشتە (٥٧٠) پێشمەرگە و لە پێنج (دەستە) کۆکرانەوە[٤٥٩].

عەرەبەکانیش هاوشێوەی پێکهاتەکانی دیکەی نەتەوەیی، دوای ئەوەی عەبدولکەریم قاسم یاسای چاکسازی کشتوکاڵی دەرکرد، ژمارەیەک لە شێخەکانیان لە دەوروبەری موسڵ، دژی ئەو یاساییە ڕاوەستان، بەوهۆیەوە پەیوەندیان بە ڕیزی شۆڕشی کورد کرد و لەژێر فەرماندەیی ئەسعەد خۆشەوی لە ناوچەی (سەرسەنگ) جێگیرکران. ئەوە سەرباری ئەوەی بەشی زۆری ئەوانەی ئەندامی حزبی شیوعی بوون و دوای کودەتای(٨ی شوباتی ١٩٦٣) لەعێراق، بەهۆی ڕاوەدونانیان لەلایەن حزبی بەعس، ڕوویانکردە ناوچە ئازادکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی شۆڕش[٤٦٠]، لەسەر فەرمانی مستەفا بارزانی هەموو دەرگاکانیان بۆ والاکران، وەک وەلامدانەوەیەک بۆ ئەو هەڵوێستەی بارزانی یەکەیەکی تایبەتی سەربازییان لەناو هێزی پێشمەرگەی کوردستان لەژێر فەرماندەیی بارزانی دامەزراند و لەدوای ساڵی ١٩٦٣ بەدواوە بەشداری شۆڕشی کوردیان کرد[٤٦١]. ئەوە سەرەڕای بەشداریکردنی کوردانی پارچەکانی ڕۆژهەلات و ڕۆژئاوا و باکووری کوردستان[٤٦٢]. هەموو ئەمانەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو متمانەییەی مستەفا بارزانی بۆ بەرامبەرەکانی دروستیکردبوو، لەئەنجامی داکۆکیکردنی لە مافی هەمووان بەبێ جیاوازی. وێڕای باوەڕی ئەو خەڵکە، بەو داواکارییانەی بارزانی خەباتی لەپێناو دەکرد.

بێگومان هەموو ئەوانە کاریگەرییان لەسەر زیادبوونی ژمارەی پێشمەرگە هەبوو. تەنانەت یەکێک لە ژێدەرەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، لەساڵی ١٩٦٦ ژمارەی پێشمەرگەکانی شۆڕش (١٤٠١٢) کەسی تێپەراند، ئەمەش بە پشت بەستن بە تۆماری مەکتەبی تەنفیزی، کە تایبەت بە مووچەی پێشمەرگە تۆمارکراوە. جگە لە شەڕکەرانی سەر بە هۆزە کوردیەکانی بەشداری شۆڕشیان کرد و تێکەلی ڕیزەکانی سوپای

---

٤٥٩ – م.ن، ص٢٢.

٤٦٠ _ بروانە: نداء من الضباط الاحرار العرب الملتحقين بفصائل الانصار الوطنية في كردستان، خةبات(جريدة)، ع(٤٧٢)، تشرين الثاني١٩٦٣، ص٢.

461 –Primakov, Blizhniĭ Vostok na st͡sene i za kulisami, Moskva ,2006,c.329.

٤٦٢ – بیوار ئدریس دەحلێنەوی، کامیران عالی بەدرخان ژیان و چالاکیێن وی یێن سیاسی و رەوشەنبیری ١٨٩٥-١٩٧٨، دهۆک،٢٠٢١،ل٩.

شۆڕشگێڕی کوردستان کران[٤٦٣]. دواجار لەساڵی ١٩٧٠ ژمارەکە بەڕادەیەک زیادی کرد گەیشتە(٢٠) هەزار پێشمەرگە[٤٦٤].

مستەفا بارزانی وەک فەرماندەی گشتی هێزەکانی پێشمەرگە، سەرپەرشتی تەواوی هێزە چەکدارەکانی دەکرد، کە لە (٣) لەشکر پێکهاتبوون. لەشکرەکانی پێشمەرگە (١٢) هێزی سەربازیان هەبوو لەگەڵ هێزێکی سەربەخۆ، لەشکری یەکەم لە (بادینان) سەرپەرشتی بەرەکانی شەڕی لە ناوچەکانی (زاخۆ و دهۆک و شێخان و ئاکرێ) دەکرد، دووەمیان لەشکری(هەولێر) بوو، کە سەرپەرشتی هێزەکانی (سەفین و کاوە و بێتواتە)ی دەکرد، تایبەت بە بەرەکانی شەڕیش لە (سلێمانی) لەشکرێکی سەربازی هەبوو، کە سەرپەرشتی هێزەکانی (خەبات و قەرەداغ و ڕزگاری) دەکرد. هەریەک لەمانە لە کۆمەڵێک بەتالیۆنی سەربازی پێکهاتبوون[٤٦٥].

سەرباری هێزەکانی پیادە، بارزانی گرنگی بە پێکهێنانی دەزگای هەواڵگری سەربازی و یەکەی تۆپخانەی شۆڕش داوە. دامەزراوەی یەکەم وەک لە بڕگەی سێ لە مادەی حەوتەمی دەستووری ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراقدا بەناوی (بەڕێوەبەرایەتی کاروباری ئاسایش و هەواڵگری) هاتووە، لەبەشەکانی هەواڵگری سەربازی و ئاسایشی سەربازی پێکهاتبوو. ئەرکی بریتی بوو لە ڕێکخستنی پەیوەندییە گشتییەکان و پروپاگەندەکردن بۆ شۆڕشی کورد و چاودێریکردنی بڵاوکراوەکان و وەرگرتنی هۆیەکانی پێویست بۆ شاردنەوەی نهێنی سەربازی[٤٦٦]، زیاتر لەوەش کاریکردووە بۆ کۆکردنەوەی زانیاری سەربازی لەسەر هێزەکانی سەربازی حکومەتی عێراق[٤٦٧].

یەکێک لە ژێدەرەکان سەبارەت بەکاریگەریی ئەو دامەزراوەیە لەسەر بارودۆخی شۆڕش ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە مستەفا بارزانی زانیاری هەواڵگری لە زۆربەی ناوچەکانی عێراق هەبوو، تەنانەت لەنێو دامەزراوە سەربازییەکانی حکومەتی عێراق، زانیاری هەواڵگری پێدەگەیشت. بەشێوەیەک هێزەکانی عێراق بەر لەوەی جووڵە بکەن بەمەبەستی هێرشکردنە سەر بنکە و بارەگاکانی پێشمەرگە، زۆرکات زانیاری

٤٦٣ – عصمت شريف وانلي، م.س، ص٣٣٥.

٤٦٤ – حيدر نجم ، الاستراتيجية العسكرية ....ص٧٢.

٤٦٥ – عصمت شريف وانلي، م.س،ص٣٣٣.

٤٦٦ – بڕوانە: ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان، ل٤٥.

467 – Lortz, op.cit, p.41.

لەســـەر تەواوی ئەو هێزە و ئامانجەکانیان هەبوو، بۆیە بەپێی زانیارییەکانی ئەو ژێدەرە هێزە عێراقییەکان بەر لەوەی بگەنە ناوچەکانی ژێر دەســـەڵاتی شـــۆڕش، بارزانی ڕێنمایی پێویســـتی بۆ بەرگریکردن و خۆپاراســـتن بە هێزەکانی پێشـــمەرگە داوە[٤٦٨].

لەلایەکی دیکە تۆپخانەی شـــۆڕش، کاریگەرترین هێزی پشـــتیوانی یەکەکانی پێشـمەرگە بووە. مســتەفا بارزانی لەسـاڵی ١٩٦٥ دوای هەوڵە سـیاسـییەکانی لەگەڵ حکومەتی ئێران، توانی (٨) چەکی هـاوەنی جۆری (٨١) ملم بەدەســـتبێنێ[٤٦٩]. بۆ ئاشـناکردنی پێشـمەرگە لەسـەر بەکارهێنانیی ئەو چەکە، هەشـت پێشـمەرگەی بە پلە جیاوازەکانی ســـەربازی ڕەوانەی ئێران کرد، دوای مانگێک لە وەرگرتنی مەشـــقی پێویســـت، ئەو پێشـــمەرگانە گەڕانەوە باشـــووری کوردســـتان و بوونە هەوێنی دامەزراندنی یەکەی تۆپخانەی شۆڕش. بۆ یەکەمجار لەساڵی ١٩٦٥ لەکاتی هێرشێکی سوپای عێراقی بۆسەر چیای سەفین لە باکووری شاری هەولێر، مستەفا بارزانی بە بروســـکەی ژمارە (١) لە نیســـانی ١٩٦٥، فەرمانی کرد بە هەناردەکردنی یەکەی تۆپخانەی شـــۆڕش وەک پشـــتیوانی بۆ ئەو هێزانەی پێشـــمەرگە لە ناوچەکەدا، ڕووبەڕووی ســـوپای عێراقی دەبوونەوە. لە ڕۆژی(٢٠ی نیســـانی١٩٦٥) توانیویان چەند گوللە تۆپێک بگرنە سەربازگەی (زیارەت) لەپشتی چیای سەفین و (بانە نۆل) لە شـەقلاوە لە ڕێگای هیران. دوای پێکاندنی ئامانجەکە، هێزەکانی پێشـمەرگە دەسـتیان بەسەر سەربازگەکەدا گرت[٤٧٠].

ســـەربـاری هەموو ئەمـانە، چەنـدین بەش و دامەزراوەی دیکە لە پێکهـاتەی سەربازی شۆڕشی کورد هەبوون لە نمونەی (فەرمانگەی گشتی ئەرکان) کە لەلایەن ســوپا ســالاری پێشــمەرگە ســەرۆکایەتی دەکرا و فەرمانەکانی لە مســتەفا بارزانی فەرمـانـدەیی گشـــتی هێزە چەکـدارەکـانی شـــۆڕش وەردەگرت[٤٧١]. دواتریش هەموارکردنەوەی دەســتووری ئەنجومەنی ســەرکردایەتی شــۆڕشــی کوردســتانی

---

٤٦٨ – بروانە: ملاقات با گرگ کوهستان، تهران مصور(مجلة)، ش(١١٧١)، جمعة ٢٢ بهمن ١٣٦٦، ١١ فوريه ١٩٤٤، ص٨.

٤٦٩ – خدر عەبدوڵلا دەباغ، بیرەوەرییەکانم و تۆپخانەی شۆڕشی ئەیلولی مەزن، ب٢، هەولێر، ٢٠٠٣، ل٧٨.

٤٧٠ – خدر عبدالله دەباغ، س.پ، ل٧٨.

٤٧١ – بروانە: ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان،... ل٤٣.

عێراق لەسـالّی ١٩٦٨، هۆکاربوو بۆ دامەزراندنی بەشـێکی دیکەی سـەربازی لە نووسـینگەی ڕاپەڕاندن بەپێی مادەی (٢٥) لە دەسـتوورەکەدا، کە ئەرکی ڕێکخستنی کاروباری سـەربازی شـۆڕش و کارکردن بوو بۆ پەرەپێدانی لەهەموو ڕوویێکەوە. ئەم بەشـە بە ڕاوێژکردن لەگەڵ مەلا مسـتەفای بارزانی و نووسـینگەی راپەڕاندن، هەموو ڕێسا و ڕێنمایی و بڕیارە پێویستییەکانی بەپێی ئەو دەسەڵاتەی دەستوورەکە بۆی دیاریکردبوو، دەرکردووە[٤٧٢].

لەدوای دەسـتپێکردنەوەی شـەر لە ئاداری ١٩٧٤، بەهۆی شـکسـتهێنانی دانوسـتانەکانی نێوان کورد وحکومەتی عێراقی، بەفەرمانی مەلا مسـتەفا بارزانی و بەڕاوێژکردن لەگەڵ فەرماندە بالاکانی لەشکری شۆڕشگێری کوردستان، دەستەیەکی تایبەت بە پلان و نەخشـەی سـەربازی لە(٤ ی کانونی دووەمی ١٩٧٥) بەناوی (نەخشەکێشانی سەربازی) پێکهات، ئەرکی ئەم دەستەیە بریتی بووە لە چاوخشاندن بە ڕاپۆرتی فەرماندەی هێز و بەتالیۆنەکانی پێشمەرگە بەشـێوەیەکی مانگانە و دوای وردبوونەوە لە ڕاپۆرتەکان، بڕیاری پێویستی لەسەر بابەتەکان داوە[٤٧٣].

باسی سێیەم: ڕۆڵی بارزانی لە دابینکردنی پێداویستییەکانی هێزی پێشمەرگە

مسـتەفا بارزانی لە دیدارێکی لەگەڵ ڕۆژنامەی ئیتلاعاتی ئێرانی دەڵێت: "ناپلیۆن لە پێناو سەرکەوتن لە شەڕ دەیگوت یەکەمجار زێر پێویستە، لەپلەی دووەمیش زێر پێویسـتە، لە پلەی سـێیەمیش زێر پێوستە. بەلام من دەڵێم بۆ سـەرکەوتن لەشـەڕ، یەکەم چەک پێویستە، دووەمیش چەک، سێیەمیش چەک"[٤٧٤]. لەسەر ئەم بنەمایە بۆ پڕکردنەوەی پێداویستی هێزەکانی، هەر لەسـەرەتای هەڵگیرسـانی شـۆڕشـی کورد، هەوڵیداوە سـەرچاوەیەکی دەرەکی بدۆزێتەوە بۆ بەدەسـتهێنانی چەک بۆ هێزی پێشـمەرگەی کوردسـتان[٤٧٥]، ئەمەش کارێکی ئاسـان نەبووە. لەبەرئەوەی زۆربەی

---

٤٧٢ – بڕوانە: هـس، ل٦٩.

٤٧٣ – بڕوانە:مسعود بارزانی، بارزانی ...(شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥)، ل١٥٣.

٤٧٤ – ژنرال بارزانی: شکاف عمیقی بین کردها و شوروی و وجود دارد، اطلاعات(روزنامه)،ش(١٤٤٩٥)، ٢٨ اکوست ١٩٧٣، ص٦.

٤٧٥ – بڕوانە: ملاقات با گرگ کوهستان، تهران مصور(مجلة)، ش(١١٧١)، جمعة ٢٢ بهمن ١٣٦٦، ١١ فوريه ١٩٤٤، ص٨.

وڵاتە زلهێزەکان ڕەتیان کردەوە پاڵپشتی شۆڕشی کوردی بکەن[٤٧٦]. بەو هۆیەوە بارزانی تا ڕادەیەک نائومێد دەبێ لە هەڵوێستی نێودەوڵەتی بەرامبەر بە شۆڕشی کورد و بەدوو لەو ڕۆژنامەنووسە ئەلمانیاییەی لەسەرەتای سەرهەڵدانی شۆڕشەکە سەردانی بەرەکانی شەڕیان کرد دەڵێت:"جیهان ئێمەی لەبیرکردووە، پێویستە لە چیاکاندا بەتەنها شەڕ بکەین"[٤٧٧].

ئەم تێڕوانینەی مستەفا بارزانی گشتگیر نەبوو، بەڵکو ڕێژەیی بوو، لەبەرئەوەی یەکێتی سۆڤیت لەسەر داواکاری مەلا مستەفای بارزانی لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٦١ دەستپێشخەریکرد بۆ ناردنی بڕێک هاوکاری دارایی بۆ شۆڕشی کورد، کە بەپێی زانیارییەکانی ژێدەرێک یارمەتییە داراییەکانی سۆڤیەت لەدوای هەڵگیرسانی شۆڕشی کورد لەگەڵ حکومەتی عێراق گەیشتە(٧٠) هەزار دینار[٤٧٨]، ئەوە لە کاتێکدا مسعود بارزانی ئەو یارمەتییە داراییانە لەسەرەتای شۆڕشەکە بە(٢٥٠) هەزار دۆلار دادەنێت و لەم بارەیەوە دەڵێت:" یارمەتییە داراییەکان لە یەکێتی سۆڤیەت کە بۆ شۆڕش دەهات بەشێوەیەکی بەردەوام لە ساڵی ١٩٦١ ەوە تا ساڵی ١٩٧٢، برەکەی زۆرکەم بووە، بەڵام لەساڵەکانی یەکەمی شۆڕش، بۆشاییەکی گەورەی پڕ کردەوە و زۆر کێشەی چارەسەرکرد و کە بە (٢٥٠) هەزار دۆلار دەستیپێکرد و لە ساڵی ١٩٧٢ گەیشتە (یەک) ملیۆن دۆلار[٤٧٩].

بارزانی جگە لە سۆڤیەت، داوای هاوکاری دارایی و دابینکردنی چەکی لە زۆربەی وڵاتانی وەک ئەمریکا و فەرەنسا و بریتانیا و ئیسرائیل و ئێران کردووە، شیاوی باسە وەک پێشتریش ئاماژەی پێکراوە، جگە لە ئێران و ئیسرائیل، زۆربەی وڵاتانی ئەوروپا و تەنانەت ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاش، تا ساڵی ١٩٧٢ هیچ

---

٤٧٦ – د.فاضل رسول،كردستان والسياسة السوفيتية في الشرق الاوسط، ت: غسان نعسان، مؤسسة حمدي للطباعة والنشر، ٢٠٠٨،ص٢٨١.

٤٧٧ – بروانە: ملاقات با گرگ كوهستان، تهران مصور(مجلة)، ش(١١٧١)، جمعة ٢٢ بهمن ١٣٦٦، ١١ فوريه ١٩٤٤، ص٨.

٤٧٨ – مێهڤان محمد حسين البامرني، سياسة الاتحاد السوفيتي تجاه الحركة القومية الكوردية التحررية في كوردستان الجنوبية(١٩٤٥–١٩٦٨) دراسة تاريخية تحليلية، أربيل، ٢٠٠٨، ص١٩٨.

٤٧٩ – مسعود البارزاني، البارزاني ...(ثورة ايلول ١٩٦١–١٩٧٥)، ص ٣٧٥.

جۆرە یارمەتییەکی سەربازییان پێشکەشی شۆڕشی کورد نەکرد[٤٨٠]، سەرەڕای هەوڵی بەردەوامی نێرداوەکانی بارزانی بۆ ئەم وڵاتانە بۆ ڕازیکردنیان بە مەبەستی یارمەتیدانیان، بەڵام بەهۆی بەرژەوەندی هاوبەشی بەشێک لەم وڵاتانە لەگەڵ حکومەتی عێراقی، یان بەهەر هۆکارێکی دیکەی سیاسی بێت، یارمەتی شۆڕشی کوردیان نەدا[٤٨١].

هەڵویستی حکومەتەکانی ئێران و ئیسرائیل هەر لەدوای ساڵی ١٩٦٣ و پاشان حکومەتی ئەمریکا لەساڵی ١٩٧٢ تا١٩٧٥ بەهۆی پێداگری مستەفا بارزانی بۆ بەدەستهێنانی پشتگیری و پشتیوانی ئەم وڵاتانە، بەراورد بە زۆربەی وڵاتانی ئەوروپا جیاوازبوو، بەتایبەتی ئەم دوو حکومەتەی لە پێشەوە ئاماژەیان پێکراوە، بەڕادەیەک هاوکاری دارایی و سەربازییان پێشکەشی شۆڕشی کورد کرد[٤٨٢]. لەم سۆنگەوە دەزگای هەواڵگری ئەمریکا(CIA) لە بەڵگەنامەیەکدا، کە دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (١٩٦٥) ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە:" هێزی بارزانی بە باشی تەیار کراوە بە چەک، لەوانە بازووکە و چەکی دیکەی تاڕادەیەک مۆدێرن. بەشێکی زۆری ئەم چەکانە لەلایەن کوردانی ئەوروپا کڕدراوە. بڕێک تەقەمەنی و چەکی سووک لە ڕێگەی هەڵکوتانە سەر دامەزراوە سەربازییەکانی عێراقەوە دەستیان کەوتووە"[٤٨٣]، وەک تفەنگی کۆنی ئەلمانی و بڕنۆی چیکی و تفەنگەکانی سیمینۆف و کلاشینکۆفی روسی و

480-F.R.U. S,1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, Continued Covert Support for the Kurds, Washington, March 29, 1973, p.606.

481 -F.R.U. S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, 292. Airgram 222 From the Embassy in Lebanon to the Department of State, Request from Mustafa Barzani for Clandestine Contact with USG, Beirut, July 16, 1971, p.3.

482 -F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, 267.Central Intelligence Agency Information Cable TDCS DB, Israeli Aid to Kurdish Rebels, Washington, March 9, 1970.p.1-3.

483-CIA-RDP79-00927A004800110003-7,THE KURDISH WAR—ROUND FOUR, WASHINGTON, April 23, 1965,p.8.
https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp79-00927a004800110003-7.

ڕەشـــاشـــی دیکتاریۆف[٤٨٤]. هاوکات بڕێکی کەمی چەکیان لە چیکۆســـلۆفاکیاوە پێگەیشـــت[٤٨٥]. بەشـــێکی دیکەشـــیان لەبازاری ڕەش بەیارمەتی چەند کوردێکی خۆبەخش لەسوریا و ئێران و لوبنان بەدەستهێناوە[٤٨٦]. ئەوە سـەرباری ئەوەی هەر لەسەرەتای هەڵگیرسانی شۆڕشەکە، بەهاوکاری ئەو پۆلیس و سەربازانەی دەهاتنە ڕیزی پێشـــمەرگەی کوردســـتان، شـــۆڕشـــگێرانی کورد، بڕێکی دیاریکراوی چەکیان بەدەســـتکەوتووە[٤٨٧]. وەک یەکێک لە ســـەرچاوەکانیش باســـی دەکات، بەشـــێک لە (جاش)[٤٨٨] و تەنانەت ســـەربازەکانی عێراقیش، هەندێکجار فیشـــەک و نارنجۆکی خۆیان بە خۆرایی یان بە نرخێکی کەم دەدایە پێشمەرگە[٤٨٩].

لەلایەکی دیکە هەندێک لە کەســـایەتیەکانی خاوەن هەژموون بوون لە نێو کوردان، بەپێی توانای خۆیان هاوکاری دارایی و چەک و تەقەمەنیان پێشـــکەش بە پێشـــمەرگە کردووە. بۆ نمونە یەکێک لە فەرماندە پلە باڵاکانی ســـوپای عێراقی لەیاداشـــتەکانی خۆیدا، باس لەوە دەکات کە لەو کاتەی لەســـاڵی ١٩٦٨ هێزەکەی لەناوچەی ڕەواندوز و سـپیلک بووە، لە بۆسـەیەکدا دەسـتیان بەسـەر ئۆتۆمۆبێلێکدا گرت، چەک و تەقەمەنی و کەرەستەی دیکەی جەنگی بۆ پێشمەرگە دەگواستەوە[٤٩٠].

دوای ڕێککەوتنامەی (١١ی ئاداری١٩٧٠) و تێکەڵکردنی بەشـــێکی هێزەکانی پێشمەرگە، بەیەکە سەربازییەکانی پاسەوانی سنووری حکومەتی عێراقی، حکومەتی عێراق مانگانە بڕی (٢٠٠) هەزار دۆلاری بۆ هێزی پێشـــمەرگە خەرج کرد، بەڵام ئەو

---

484 – Lortz, op.cit, p.40.

485 –NA, FCO 51/358, Research Department Memorandum the Kurdish Problem in Iraq, 1963–1971, 6 December, 1971. P.14.

486 – Lortz, op.cit, p.40.

٤٨٧ – حیدر نجم ، الاستراتیجیة العسکریة لثورة أیلول، ص٧٥.

٤٨٨ – جاش: وشەیەکە لە بنچینەدا لە وشەی (جەحشی) عەرەبی وەرگیراوە، کوردەکان سوکتر دەریدەبڕن. دیار نییە کێ ئەم وشەی داهێناوە، بەڵام مستەفا بارزانی یەکەم کەس بووە ئەو دەستەواژەی لەدژی کوردە بەکرێگیراوەکان بەکاریهێناوە. وشەکە لە واتادا هاوتای خیانەت و خۆفرۆشی و نۆکەرایەتییە. أوریل دان، م.س، ص٤٤٢.

٤٨٩ – عیسی پژمان، نهێنییەکانی بەستنی پەیمانی ١٩٧٥ی جەزائیر لە ئارشیفی تەواو نهێنی ساواک، و: ناسر ئیبراهیمی، سوید، ١٩٩٧، ل٦٨.

٤٩٠ – أسماعیل تایە النعیمي، تجربتي في القیادة، ج١، دائرة التدریب(مدیریة التطویر القتالي)، مدیریة المطابع العسکریة، بغداد، تشرین الاول ١٩٨٥،ص٥٤.

یارمەتیانە کاتی بوون و بەردەوام نەبوون. بەپێی زانیاریەکانی شـــەفیق قەزاز ، کە یەکێک بووە لەئەنـدامـانی پـارتی دیموکراتی کوردســـتـان و لە دەرەوەی عێراق نوێنەرایەتی شـــۆڕشـــی کورد و مســـتەفا بارزانی کردووە، لەدیدارێکی لە (٢٧ی تەمموزی١٩٧٣) لەگەڵ بەرپرسی نووسینگەی عێراق (ئیدوارد جیریجیان_ Edward jerejian) لە وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە یارمەتییەکانی حکومەتی عێراقی بۆ پێشمەرگە لە مانگەکانی ناوەڕاستی ئەو ساڵە ڕاگیراون، ئەمەش بەهۆی پاشـــەکشـــەی دەســـەڵاتدارانی بەغدا لە جێبەجێکردنی ڕێککەوتننامەی ١١ی ئادار[٤٩١].

سەبارەت بە ڕاگرتنی یارمەتییە داراییەکانی حکومەت بۆ هێزی پێشمەرگە، بەپێی ئەو زانیارییانەی یاریدەدەری ســـەرۆکی ئەمریکا بۆ کاروباری ئاســـایشـــی نەتەوەیی هنری کیسنجەر بە نامەیەک بۆ سەرۆکی ئەمریکا ریتشارد نیکسون(١٩٦٩-١٩٧٤)ی ڕوونکردۆتەوە، کە ڕاگرتنی هاوکارییەکانی حکومەتی عێراقی بۆ هێزەکانی پێشمەرگە، بەهۆی هەڵویســـتی نەرێنی ســـەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردســـتان بووە، لە بەرامبەر داخوازییەکانی یەکێتی سۆڤیەت و حزبی بەعسی دەسەڵاتدار لە عێراقدا، بۆ بەشـــداریکردنی پـارتی نـاوبراو لە پێکهێنـانی (حکومەتی بەرەی نیشـــتمـانی) بەســـەرۆکایەتی حزبی بەعس، کە لەدوای(٣٠ی تەمموزی ١٩٧٣) کاری لەســـەر کرابوو. دیـارە کوردەکان ڕووبەڕووی ئەو هەوڵە بوونەوە، هەرچەنـدە مەترســـی ئەوەیان لەســـەر هەبوو بەهۆی ئەو هەڵویســـتەیان، هێرشـیان بکرێتەســـەر. بە گوتەی نێوبراو، ســـەرکردایەتی کورد ئێســـتا [مەبەســـتی ســـاڵی١٩٧٣یە] پاڵپشـــتی دارایی بە بەهـــای (١،١٢٥) ملیۆن دۆلار، کە بەغـدا خەرجی دەکرد بۆیـان، بۆ مووچەی پاســـەوانەکانی ســـنوور و پۆلیســـە کوردەکان و خزمەتگوزارییە کۆمەڵایەتییەکان لە دەستیانداوە، بەهۆی ئەو زیانەش بارزانی داوای پشتیوانی زیاتر دەکات[٤٩٢].

491-F.R.U. S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, U.S. Attitude toward the Kurds, Washington, July 27, 1973. p.643.

492-F.R.U.S,1969–1976,VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976,Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, Increased Assistance to the Kurds, Washington, September 6, 1973,p.663-664.

لەلایەکی دیکە بەپێی زانیارییەکانی مەحمود عوسمان لە دیدارێکدا لە(٦ی تەمموزی١٩٧٣) کە لەگەڵ بەڕێوەبەرانی ئاژانسی هەواڵگری حکومەتی ئەمریکا ئەنجامیداوە، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، ژمارەی هێزەکانی پێشمەرگە لەو ساڵەدا (٢٥) هەزاربوون و نزیکەی(٣٤) هەزار پێشمەرگەی دیکەیان وەک هێزی یەدەگ هەبووە، بەشێکی یارمەتییە داراییەکانیان لە پاڵپشتیە داراییەکانی ئەمریکا بۆ خەرج کراوە، کە بۆ هەریەکەیان تەنها (١٤) دۆلاریان خەرجکردووە[493]. لە بەڵگەنامەیەکی دیکەدا، ئەوەی دوایی باس لەوە کردووە، مووچەی هەر تاکێکی پێشمەرگە لە دوو مانگ جارێک (٥) دینار بووە[494].

کاتێک لە(١١ی ئاداری١٩٧٤) دووبارە جەنگ لە نێوان حکومەتی عێراقی و هێزی پێشمەرگە دەستپێکردەوە، بارزانی لە (٢٢ی تشرینی دووەمی١٩٧٤) نامەیەکی بۆ هێنری کیسنجەری یاریدەدەری سەرۆکی ئەمریکا بۆ کاروباری ئاسایشی نیشتمانی و وەزیری دەرەوەی ئەو وڵاتە رەوانەکرد و داوای هاوکاری سەربازی لە حکومەتەکەی ئەمریکا کرد. لەو نامەیەدا بارزانی باس لەوە کرد، بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هێزەکانی حکومەتی عێراق، پێویستی بەچەک هەیە[495].

بەپێی یاداشتێکی سەرۆکی ئاژانسی هەواڵگری ئەمریکا (کولبی) کە لە(٢ی تشرینی دووەمی ١٩٧٤) بۆ یاریدەدەری سەرۆک بۆ کاروباری ئاسایشی نیشتمانی (کیسنجەر)ی ڕەوانەی کردووە. حکومەتی ئەمریکا لە ساڵی دارایی ١٩٧٣، ١٩٧٤، هەروەها بۆ ساڵی ١٩٧٥ بڕی (٢٠) ملیۆن دۆلاری ئەمریکی، کە نزیکەی (١٢٥٠) تەن

---

493 -F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, 222. Backchannel Message from the Ambassador to Iran (Helms) to the President’s Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Tehran, July 9, 1973, P.636.

494 -F.R.U. S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, 292. Airgram 222 From the Embassy in Lebanon to the Department of State, Request from Mustafa Barzani for Clandestine Contact with USG, Beirut, July 16, 1971, p.3.

495–CIA–173–7–14–7,Text of General Mulla Mustafa Barzani's, Letter to Secretary Kissinger, Washington, November 2, 1974,p.4–5.

کەرەستەی جەنگی بووە وەک هاوکاری بە کورد بەخشیوە[٤٩٦]. بەڵام وەک ئاژانسی هەواڵگری ناوەندی ئەمریکا لەبەڵگەنامەیەکیدا ئاماژەی پێکردووە، کە لە دوای داواکاری شای ئێران لە سەرۆکی ئەمریکا لە ئایاری ١٩٧٢ بۆ هاریکاریکردنی شۆڕشی کورد، تەنها (١٦) ملیۆن دۆلار لە کڕینی چەکی چینی و روسی خەرجکرا و بەشێوەیەکی نهێنی لە ڕێگای ئێرانەوە گەیەنرایە دەستی هێزی پێشمەرگە[٤٩٧]. بەپێی زانیارییەکانی مەحمود عوسمان ئەو ژمارەی دوایی دروستە و حکومەتی ئەمریکا، لەوەی زیاتر بە کورد نەداوە[٤٩٨]، تەنانەت هنری کسنجەری وەزیری دەرەوەی ئەمریکا، لە یاداشتەکەی خۆیدا، ئاماژە بەهەمان برە پارە دەکات، کە مەحمود عوسمان ئاماژەی پێکردوە[٤٩٩]، دواتر لە بەشی پێنجەم لەگەڵ هاوکارییەکانی وڵاتانی ئێران و ئیسرائیل بۆ شۆڕشی کورد بە پوختی باسی دەکەین. بەم شێوەیەش دەبینین سەرباری پێویستی شۆڕشی کورد بە پشتیوانی دەرەکی و بانگەوازە بەردەوامەکانی مستەفا بارزانی بۆ بەدەستهێنانی هاوکاری و کۆمەکی سەربازی لە بەشێک لە وڵاتانی هەرێمی و نێو دەوڵەتی، بەڵام ڕادەی پشتیوانییەکان بۆ شۆڕش سنووردار بووە و لەم ئاستەدا نەبووە بتوانێ بە تەنها پشتیان پێ ببەستێ، ئەگەر هاوکاری وپشتیوانی میللی و جەماوەری نێوخۆیی کوردستان و خواست و باوەڕی پێشمەرگە نەبوایە بۆ بەردەوامیدان بە شۆڕش و بەرخوادن.

496-F.R.S. U,1969–1976, VOLUMEXXVII, IRAN; IRAQ,1973–1976.Memorandum from Director of Central Intelligence Colby to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Text of General Mulla Mustafa Barzani's Letter to Secretary Kissinger, Washington, November 2, 1974, p.721.

497 - CIA, RDP81M00980R002000090053-3, Jack Anderson, How the Abandoned Kurds Lost Out, 2004

٤٩٨ – مەحمود عوسمان (دیدار)، هەولێر، ٢٠٢١/١٢/٢٣.

٤٩٩ – هنري كيسنجر، سنوات التجديد(المجلد المستخلص لمذكراته)، ت: د.هشام الدجاني، ط٢، السعودية، ٢٠١٠، ص٥١٤.

باسی چوارەم: ڕۆڵی بارزانی لە ئامادەکردن و ڕاهێنانی پێشمەرگە

مستەفا بارزانی لە ڕۆژی دامەزراندنی حکومەتی کاتی کوردی لە (١٩ی کانونی دووەمی ١٩٤٨) لە باکۆی پایتەختی ئازەربیجان، وتارێکی پێشکەشی ئامادەبووان کرد گوتی:"بۆ ئەوەی کوردستانی ئازاد مودافەعە بکرێ، پێویستە و فەرزە لەسەر هەموو فەردێک کە لەکوردستاندا دەژێت، مودەتێکی موعەیەن تەعلیماتی عەسکەری ببینێت و خزمەتی عەسکەری بکات"[٥٠٠]. ئەم دەربڕینە بەمانای پێویستی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی هاتوە بە گەلێکی ڕاهێنراو لە شێوازەکانی شەڕ و بەرگریکردن لە خاک . بێگومان بایەخ و گرنگی مەشق و ڕاهێنان لای بارزانی بۆ جەماوەری کوردستان ئەگەر بەم ڕادەیە بێ، بۆ هێزی پێشمەرگە زیاتر بوو. لەبەرئەوەی دوای هەڵگیرسانی شۆڕشی کورد لەساڵی ١٩٦١، پێویست بوو هێزەکانی پێشمەرگە لەسەر شێوازی شەڕی ڕێکخراو و بەکارهێنانی چەکی پێشکەوتوو ڕاهێنان بکەن، لەپێناو بەرزکردنەوەی توانا سەربازییەکانیان. بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجە، مستەفا بارزانی هەوڵیدا سوود لەتوانا مرۆییەکانی ژێر دەستی شۆڕش وەربگرێ[٥٠١].

لەسەرەتای هەڵگیرسانی شۆڕشی کورد لە ساڵی ١٩٦١، مستەفا بارزانی فەرمانیکرد بە ڕێکخستنی خولی مەشق و ڕاهێنانی سەربازی بۆ هێزەکانی پێشمەرگە، لەسەر ئەم بنەمایە پرۆگرامی تایبەت لەسەر (بەکارهێنانی چەک، نیشانەگرتن، خەملاندنی مەوداکان، بنەما سەرەکیەکانی ئاگر و جوولە، فێڵ و خۆشاردنەوە، بنەماکانی تفەنگ هاوێشتن، بۆسەدانانەوە، هەڵمەت بردن، مانەوە و خۆڕزگارکردن لە شەڕ، فریاگوزاری سەرەتایی) دیاریکرا[٥٠٢].

لەدوای کودەتای حزبی بەعس و ناسرییەکان لە عێراق لە(٨ ی شوباتی ١٩٦٣)، بەشێک لە شیوعیەکان کە هەندێکیان ئەفسەر و پلەداری سەربازی بوون، لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی ڕایانکرد و ڕوویانکردە ناوچە ئازادکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی شۆڕشی کورد، ئەمانە لەگەڵ هەبوونی ژمارەیەک لە کادیرانی سەربازی

---

٥٠٠ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد(١٩٣١– ١٩٥٨)، ل٣٥٨.

٥٠١ – بروانە: خبات(جريدة)، ع(٤٧٢)، تشرين الثاني١٩٦٣،ص٦؛ ع(٤٧٣)،كانون الثاني١٩٦٤،ص٣؛ وەرگیراوە لە: نەوزاد عەلی ئەحمەد، خەبات ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان(نیسانی ١٩٦٢_ کانوونی دووەمی ١٩٦٤)، بنکەی ژین،سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ل٩٩،١٠٥.

٥٠٢ – حيدر نجم ، الاستراتيجية العسكرية لثورة أيلول،ص٧٢.

ئەكادیمی، بەیەكەوە دەرفەتیان بۆ بارزانی و سەركردایەتی شۆڕش ڕەخساند، بیر لە دامەزراندنی فێرگەیەكی مەشــق و ڕاهێنانی ســەربازی بكەنەوە، بەمەبەســتی دەوڵەمەندكردنی شــۆڕشــی كورد بە توانای ئەكادیمی ســەربازی، بۆ ئەوەی ســەرپەرشــتی یەكەكانی پێشــمەرگە بكەن. بەو هۆیەوە هەروەك لە هەواڵێكی ڕۆژنامەی خەباتدا هاتووە، لەسەر فەرمانی بارزانی لە ناوەراستی(تشرینی دووەمی ١٩٦٣)، یەكەم ئەكادیمیای سەربازی شۆڕش دامەزرا[٥٠٣].

ســەرباری ئەوە، مســتەفا بارزانی بە هەماهەنگی لەگەڵ فەرماندەیی لەشــكری كوردســتان، كاریكرد بۆ كردنەوەی خولی جۆراوجۆری دیكەی ســەربازی، بۆ ڕاهێنانی پێشمەرگە لەسەر جۆرەكانی چەک و جوڵانەوەی سووک لەناو شارەكان و هێرشی تاكە كەسی. بۆ ئەم مەبەستەش چەند بنكەیەكی مەشق و ڕاهێنانی سەربازی دامەزرا، وەک (فێرگەی كۆماندۆ)[٥٠٤].

لەلایەكی دیكە لە ســەرەتای ســاڵی ١٩٦٥ دوای ئەوەی بارزانی بەهۆی ئەو كۆششە سیاسیانەی لەگەڵ حكومەتی ئێران ئەنجامیدا، توانی بۆ یەكەمجار هەندێک چەكی قورس لە چوارچێوەی یارمەتییە سەربازییەكانی ئەو حكومەتە بۆ شۆڕشی كورد بەدەســت بێنێ[٥٠٥]، پێویســتی بەوە بوو، بەشــێک لە پێشــمەرگەكانی شــۆڕش لەســەر بەكارهێنانی ئەم چەكانە ڕاهێنان بكەن، بۆ ئەم مەبەســتەش بە هاوكاری و هەماهەنگی لەگەڵ حكومەتی ئێران، هەشــت پێشــمەرگەی هەڵبژارد و ڕەوانەی ئەم وڵاتەی كرد، بۆ شــارەزابوون لەســەر چۆنیەتی بەكارهێنانی ئەم چەكانە. دوای مانەوەیان بۆ ماوەی یەک مانگ، پێشمەرگەكان لە خولێكی سەربازی لەسەر چەكە تازەكەی شۆڕش ڕاهێنانیان وەرگرت و پاشان چەكەكانیان كە (هاوەن) بوون، لەگەڵ خۆیاندا هێنایەوە كوردســتان[٥٠٦]. هەر لەو ماوەیەدا لە پێناو برەودان و ئاشــناكردنی پێشــمەرگە بە تازەترین زانیارییە ســەربازییەكان، لەمانگی ئابی ١٩٦٥ یەكەم خولی

---

٥٠٣ – أكاديمية حربية لتخريج ضباط لقيادة قوات الحكم الذاتي، خەبات(جريدة)، ع(٤٧٢)، تشرين الثاني١٩٦٣،ص٦؛ وەرگیراوە لە : نەوزاد عەلی ئەحمەد، س.پ، ل٩٩.

٥٠٤ – هاوكار كەریم ، س،پ، ل٩٧

٥٠٥ – نازناز محەمەد عەبدولقادر، سیاسەتی ئێران بەرامبەر بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی كورد لە كوردستانی عێراقدا(١٩٦١–١٩٧٥)، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠، ل١٥٨.

٥٠٦ – خدر عەبدوڵڵا دەباغ، س.پ، ل٧٨.

سەربازی بۆ ئەفسەرانی کورد لەناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی شۆڕش کرایەوە، کە ماوەی سێ مانگی خایاند[507].

جارێکی دیکە لەساڵی ١٩٦٧ بۆ ڕاهێنانی پێشمەرگە لەسەر چۆنیەتی بەکارهێنانی چەکە قورسەکان، لەسەر ڕاسپاردەی بارزانی و لەژێر سەرپەرشتی مەکتەبی عەسکەری، خولێکی دیکەی سەربازی کرایەوە. کە پرۆگرامەکانی بریتی بوون لە (خوێندنەوەی نەخشە و ئەرکەکانی ئەفسەرانی تۆپهاوێژ، ئەفسەرانی خەملاندنی پێوانە و بەکارهێنانی تۆپی(٢٥) ڕەتل و هاوەنی(١٢٠،٨٢،٦٠)ملم. هەروەها لە(١ی نیسانی ١٩٦٧) تا (٢٦ی ئەیلولی١٩٦٧) خولێکی دیکە لە گەلاڵە لەژێر سەرپەرشتی مەکتەبی تەنفیزی بۆ شارەزاکردنی پێشمەرگە لەسەر بەکارهێنانی ئامێری بێتەل کرایەوە[508].

لە بەردەوامی هەوڵەکانیدا بۆ بەرزکردنەوەی توانا سەربازییەکانی هێزی پێشمەرگەی کوردستان و گفتوگۆکردن دەربارەی بارودۆخ و کەموکورتیەکانی شۆڕشی کورد، لە(١٥ی نیسانی١٩٦٧) لە بارەگای مەکتەبی سیاسی پارتی لە ناوچەی کانی سماق نزیک گوندی گەڵاڵە لە قەزای ڕەواندز و قەزای چۆمانی ئێستا، کۆنگرەیەکی سەربازی بۆ فەرماندە باڵاکانی سەربازی ڕێکخرا. ئامادەبوون باسیان لە چۆنیەتی ڕێکخستن و پێشخستنی هێزەکانی شۆڕشی کورد کرد، لە ڕێگای بەرزکردنەوەی ئاستی ڕێکخستن و ڕاهێنان و ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو کێشانە کە ئەو کاتە لە ئارا دابوون[509]. لەو بۆنەیەدا بارزانی ڕێنمایی بە هێزەکانی پێشمەرگەدا، بۆ پابەندبوون بە ئەرکەکانی سەرشانیان لەکاتی شەڕ و ئاشتیدا، لە نێو بەرەکانی جەنگ و جەماوەردا، تەنانەت لە تەوەری وتارێکی پێشکەشی کرد گوتی:" ئەگەر دڵی میللەت لەگەڵمان بێ، دوژمن هەزار جار قوەتی زیاتر بێ، ناتوانێ بماشکێنێ، ئەگەر دڵی میللەت لەگەڵمان نەبێ... وەڵڵاهی بە ئێوە بڵێم هەزار دەفعە لە ئێستە بە

---

٥٠٧ – شموئيل سيجف، المثلث الايراني، الكتاب الاول، العلاقات السرية الاسرائيلية الايرانية الامريكية، ت: غازي السعدي، دار الجليل للنشر، عمان، ٢٠١٦، ص٢٦٦.

٥٠٨ – بۆ زانیاری زیاتر لەسەر خوولەکانی مەشق و ڕاهێنانی پێشمەرگە، بڕوانە: حيدر نجم، الاستراتيجية العسكرية ،ص٧٣،٧٤.

٥٠٩ – شێرزاد زکریا، س.پ، ل٢٠٥.

قوەتتر بین… دەشـــکێین و نـــاتوانین نەجـــاحەت وەربگرین"[510]. لێرەدا بـــارزانی مەبەستیەتی ئەوە نیشان بدات، کە سەرباری هێز و توانای سەربازی شۆڕش، بەڵام پێشـــمەرگە تەنها بە نەخشـــە و تەکنیکی شـــەڕ و چەکی پێشـــکەوتوو ناتوانێ سـەرکەوتووبێ، ئەگەر پشـتیوانی و هاندانی جەماوەری لەگەڵدا نەبێ. بەڵکو بەڕوونی گوزارشـــت لەوە دەکـات، کە هەر بزاڤێکی شـــۆڕشـــگێری بەبێ بوونی بنکە جەماوەرییەکەی، دەچێتە بازنەی چەتەگەرییەوە و لەبنەماکانی شـۆڕشـگێری دوور دەکەوێتەوە.

باسی پێنجەم: پلان و نەخشە سەربازییەکانی مستەفا بارزانی

شـەڕی پارتیزانی لە ئەنجامی هاوسـەنگ نەبوونی تواناکانی هێزی پێشـمەرگە بەرامبەر سوپای عێراقی لە ڕووی ژمارە و چەکەوە، یەکێک بووە لە پلانە سەربازییە زۆر بەکارهێنراوەکانی سـەربازی، کە لە سـەرەتای شـۆڕشـی کوردەوە لەلایەن مسـتەفا بارزانییەوە پیادەکراوە[511]. مێژوونووسـی سـەربازی سۆڤیەت شـیشـوف ئەلیکسـی(Shishov Aleksey) باس لەوە دەکات، کە هێزی پێشـمەرگە توانایەکی زۆری لە پیادەکردنی ئەو شـێوازە لەشـەڕ بەرامبەر سـوپای عێراقی نیشـانداوە. بەگوێرەی شـارەزا سـەربازییەکەی سـۆڤیەت، ئەو توانا سـەربازییە بەرزەی پێشـمەرگەی کوردسـتان لە شـەڕی پارتیزانی نواندی، بەشـێکی دەگەڕایەوە بۆ شـارەزایی و ئەزموونی سـەرکەوتووی بارزانی خۆی لە پیادەکردنی ئەو جۆرە شـەڕە، بەو هۆیەوە وەک شـارەزاترین سـەرکردەی سـەربازی لە هونەری شـەڕی پارتیزانی دەیناسـێنێ[512]. یەکێک لە بەڵگەنامە بریتانیەکانیش ئەو ڕاسـتییە دووپات

---

٥١٠ - سەبارەت بەدەقی ووتارەکەی بارزانی بڕوانە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد(شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥)،ل٤٠٢-٤٠٨.

٥١١ - برنارد ویتمان، رسائل من كردستان ١٩٥٤-١٩٦٣،ت: غسان نعسان، مكتب الفكر والوعي للاتحاد الوطني الكردستاني، السليمانية، ٢٠٠٩، ص٣٣١.

512 - Шишов Алексей, Военные конфликты XX века. От Южной Африки до Чечни, Москва, 2006, С.192.

دەکاتەوە کە هێزە کوردیەکان، پلانی شـــەڕی پارتیزانییان، زۆر بە ســـەرکەوتوویی ئەنجامداوە[٥١٣].

سـوپا سـالاری ئێران ژەنەرال رزم عەلی ئارا لەلای خۆیەوە لە هەڵسـەنگاندنی توانا ســـەربازییەکەی ڕێبەری کورد مســـتەفا بارزانی، دوای ئەو بەریەککەوتنە ســـەربازییانەی لەگەڵ ســـوپای ئێراندا لەســـاڵی ١٩٤٦ ئەنجامی دا، دەڵێت:"مســـتەفا بارزانی لە دووری ٥٠٠ مەتر نیشـــانە لەســـەربازەکانمان دەگرێ دەیانپێکێ، ئەو توانایەکی زۆری لەشـەڕی پارتیزانیدا نیشـانمانداوە. بارزانی خاڵی لاوازی بەرامبەری بە ووردی دیاری دەکات و لەناکا و گورز دەوەشێنێ"[٥١٤]، هەروەها سـوپا سـالاری عێراقی لەماوەی شـۆڕشـی ئەیلول، لەیاداشـتەکانی خۆی نووسـیویەتی:" ئەو کاتەی لەبۆنەیەکدا لەگەڵ بـارزانی کۆبوومەوە پێم گوت، بـاوکی لوقمـان، تۆ لەشـــەڕی پارتیزانی، باشترین سەرکردەی لەهەموو ڕۆژهەڵاتی ناوەراست"[٥١٥].

بەشـێکی دیکەی هۆکاری شـارەزایی پێشـمەرگە لە شـەڕی پارتیزانی وەک لە ڕاپۆرتێکی باڵیۆزخانەی بریتـانیا لەبەغدا هـاتووە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو پاشـــخانە کۆمەڵایەتییەی هۆزە کوردیەکـان هەیـانبوو، ئەو ڕاپۆرتە بـاس لەوە دەکـات کە: "کوردەکان لەباوک و باپیرانیانەوە فێری شـــەڕی پارتیزانی بوون، لە بیســـتەکان لە بەرامبەر ئێمەدا توانای زۆریان پیشانداوە ، ئێمە هەڵە بووین لەوەی وامان دەبینی، کە کورد تەنها شـــەڕی بەرگری دەکەن و خۆیان لە هێرشـــکردن دەپارێزن و مۆراڵیان نیە، بەپێچەوانەوە توانای ئەوەیان هەیە. ئەوان لەو ئەفســـەرە کوردانە فێربوون، کە لەسوپای عێراقی ڕایانکردووە"[٥١٦].

بەپێی زانیاری یەکێک لە بەڵگەنامە بریتانییەکان، بارزانی شـــەڕی پارتیزانی بە کـارامەیی جێبەجێکردووە. ئەمەش نەک وەک هەوڵێک بۆ دەســـتگرتن بەســـەر

513 -NA, FCO 51/191, Research Middle East (The Kurdish Problem in Iraq 1963-1971), 1971, p22.

٥١٤ - دیروز رئیس ستاداریش برای روزنامەگاران اوضاع کردستان رابە تفصیل شرح داد، ارس(روزنامە)، ش(٧٧)، (١٠ اوربل ١٩٤٧)، ص١.

٥١٥ - أبراهيم فيصل الانصاري، م.س، ص٣٤٥.

٥١٦ - بروانە بەڵگەنامەی ژمارە(٣٦) لە: الكورد في وثائق الارشيف الوطني البريطاني(ج٢) ١٩٥٨-١٩٦٩، ص١١٦.

شارەکاندا، بەڵکو بۆ ڕاکێشانی سوپای عێراقی بۆ ناو شاخەکان[517]. هەمیشە وابووە ئەو ناوچانەی، کە سوپای عێراقی لە هاوین دەستیان بەسەردا گرتووە، لە زستاندا هێزەکانی پێشمەرگە وەریان گرتۆتەوە، لەبەرئەوەی بەفر و باران، ئاستەنگی زۆری بۆ سوپای عێراقی لە پێشڕەوی کردن بۆ ناوچە شاخاوییەکان دروست دەکرد[518].

فەرماندەیەکی باڵای سوپای عێراقی لە یاداشتەکانی خۆیدا باسی لە یەکێک لە نمونەکانی شەڕی پارتیزانی پێشمەرگە کردووە، لەو باسەدا ئەو فەرماندە سەربازییە ڕووداوی شەڕێکی هێزەکەی لەگەڵ دەستەیەکی پارتیزانی پێشمەرگە دەگێڕێتەوە، کە لە (١٤ی ئایاری ١٩٦٩) بە دوو قۆناغ لە گوندی سەنگەسەر و گوندی جیراوە ڕویداوە. ئەو دەڵێت:"بۆ یەکەمجاربوو کە هەڵگەڕاوەکان[مەبەستی پێشمەرگەیە] بەشداری شەڕی شەقام بە شەقام بکەن، لەبەرئەوەی مەشق و ڕاهێنانیان لەلایەن شارەزایانی سەربازی ئێرانی پێ کرابوو. شەڕەکە شەڕێکی سەخت بوو، پێشمەرگەکان سەنگەریان لە ماڵێک دەگواستەوە ماڵێکی دیکە و خۆڕاگربوون و دەستیان نەئەدا و زیانی زۆریان بە ئێمە گەیاند، ئەگەر هێزەکانی تایبەتیەکانی سوپای عێراقی لەسەر شەڕی شەقام ڕانەهێنرابوونایە، زیانی زیاتریشمان بەردەکەوت"[519].

پلانێکی دیکەی سەربازی مستەفا بارزانی، بریتی بووە لە سوود وەرگرتن لە ماوەی ئاگربەست و دانوستان لەگەڵ حکومەتی عێراقی، بۆ بڵاوکردنەوەی هێزەکانی بەسەر زۆرترین و بەرفراوانترین ناوچە لە باشووری کوردستان. هەروەک فەرماندەی تیپی یەکەمی هێزی پیادەی سوپای عێراقی لە موسڵ باسی دەکات، کە سەرباری شکستهێنانی دانوستانەکانی ساڵی ١٩٦٣ی سەرکردایەتی کورد لەگەڵ حکومەتی عێراقی. بارزانی لە ڕووی سەربازییەوە دەستکەوتی زۆری بەدەستهێنا، بەسوود وەرگرتن لە ماوەی ئاگربەست، توانی هەژمونی شۆڕشی کورد بەسەر زۆربەی گوند و هۆز و ئاغاکان بسەپێنێ. هەروەها توانی دەست بەسەر ناوچەی

517 -NA, FCO 51/191, Research Middle East (The Kurdish Problem in Iraq 1963-1971), 1971, p.22.

518 -NA, FCO 51/358, Research Department Memorandum the Kurdish Problem in Iraq, 1963-1971, 6 December, 1971. P.14.

٥١٩ – أسماعيل تايه النعيمي، م.س،ص١٠٠.

دیکەی ســـتراتیژی گرنگ بگرێ، وەک تەنگەبەر و ڕێگا و لوتکەی چیاکانی بەســـەر ڕێگا سەرەکیەکاندا دەیانڕوانی[٥٢٠].

یەکێک لەبەڵگەنامەکانی حکومەتی ئەمریکاش کە لەســـاڵی (١٩٧٤) دەرچووە، ئاماژەی بەوەداوە، کە توانای شـــەڕکردنی هێزەکانی بارزانی، هەمیشـــە زۆر بەرزتر بووە، لەتوانای شەڕکردنی سەربازانی عێراقی لە ناوچە شاخاوییەکاندا[٥٢١]. هەرچەندە کردە ســـەربازییەکانی پێشـــمەرگە بەزۆری تەنها بەرگریکردن بووە، ســـەرباری هەوڵدانی بەردەوامیدان بۆ پارێزگاریکردن لەڕێگا ســـنوورییەکان بۆ وڵاتانی ئێران و تورکیا و سوریا بۆ هێنانی کۆمەک و هاوکاری بەتایبەتی لە سنووری ئێران[٥٢٢].

ئەو پلانە ســـەربازییەی پێشـــمەرگە پیادەی دەکرد، هۆکارێک بوو بۆ ئەوەی لەبەرەکانی شـەڕ بەرامبەر سـوپای عێراقی کەمترین زیانی هەبێ، بۆ نمونە، یەکێک لە ژێدەرەکان باس لەوە دەکات، کە لەشـــەڕەکانی هێزی پێشـــمەرگە بەرامبەر ســـوپای عێراقی لە مانگەکانی تشـــرینی دووەم و کانونی یەکەمی ســـاڵی ١٩٦٣، نزیکەی (٢) هەزار ســـەربازی عێراقی بەدیلی کەوتنە دەســـتی هێزەکانی پێشـــمەرگە، لەبەرامبەردا تەنها یەک پێشـمەرگەش بەدیلی نەکەوتە دەسـتی سـوپای عێراقی. لەبەرئەوەی وەک ژێدەرەکە باســـی دەکات، هێزی پێشـــمەرگە بەبیروباوەری کوردایەتی شـــەڕیان کردووە، بۆیە ڕێگایان نەداوە کەسیان دەستگیر بکرێن[٥٢٣].

دواجار دەکرێ بگوترێ، پرۆســـە ســـەربازییەکان لەو بزاڤەی مســـتەفا بارزانی ڕێبەرایەتی کرد، لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەی تۆبۆگرافیا و پلانی ســـەربازی بەرنامە بۆداڕێژراو نەخشـەیان بۆ کێشـرابوو، لەسـەر بنەمای شـیکردنەوەی مەیدانی شـەڕ و توانای هێزی بەرامبەر و ســـروشـــتی چەکدارانی و دیاریکردنی ئامانجە ســـتراتیژییە

---

٥٢٠ – عبدالكريم فرحان، حصاد الثورة (مذكرات تجربة السلطة في العراق ١٩٥٨–١٩٦٨)،ط٢، دار البراق، لندن، ١٩٩٦، ص٨٩.

521-F.R.S.U,1969–1976.VOLUME XXVII, IRAN;IRAQ, 1973–1976, Memorandum From Director of Central Intelligence Colby to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Request by Mulla Mustafa Barzani to see Dr. Kissinger, Washington, May 23, 1974,p.694.

522 -NA, FCO 51/358, Research Department Memorandum the Kurdish Problem in Iraq, 1963-1971, 6 December, 1971. P.14.

٥٢٣ – دیفید ادامسن و جرجیس فتح الله،م.س، ص٢٠٩.

گشتییەکانی. بە شێوەیەک بۆ یەکەمجار بوو پرۆسە سەربازییە چەکدارییەکانی کورد لە فۆرمێکی نوێدا دەرکەون، بەهۆی ئەوەی پشـــتی بە ناوچەیەک یان پێکهاتەیەکی هۆزایەتی دیاریکراو نەبەست، بەڵکو پشتی بە بنکەیەکی جەماوەری بەرفراوان بەست، کە پیاوانی شـــاخ و کشـــتیار و جووتیاری لادێیەکان و کرێکار و پیشـــەگەران و کاسبکاران و ڕۆشنبیران و توێژێکی دیکەی چەپڕەوی کوردی بوون. هەموو ئەمانە وایکرد شـــۆڕشـــەکە ڕەهەندی کۆمەڵایەتی و ئـابووری هەبێ، کە لەڕاگەیەنراوە سیاسییەکان و مەرجە بابەتییەکانی شۆڕش بۆ ڕاگرتنی شەڕ بەدیارکەوتن.

بەشی سێیەم:
ڕۆڵی مستەفا بـــارزانی لە گەشەپێدانی هزری نەتەوەیی

بەشی سێیەم: ڕۆڵی مستەفا بـارزانی لە گەشەپێدانی هزری نەتەوەیی

لەدەسـتپێکدا پێویسـتە ئەوە بگوترێ، کە باسـکردن لەڕێبەرێکی مێژوویی وەک مستەفا بارزانی، هاوکات باسکردنە لەپرسی کورد وەک نەتەوە و کوردستان وەک نیشتمان، چونکە لەو قۆناغەدا ناوی ئەو ببووە ناسنامە و گەوهەری دۆزی کورد[٥٢٤]، بۆیە ڕۆڵ و کەسایەتی کاریزمای بـــارزانی بە پایەکی گرنگی ناسنامەی نیشتمانی دادەنرێت، بەتایبەت لەقۆناغێکدا، کە ئەم سـیاسـەتمەدارە دەبێتە کۆکەرەوەی پێکهاتە ئیتنی و ئایینی و کۆمەڵایەتییەکان[٥٢٥]. تەنانەت توێژەرێکی بیانی، ڕۆڵی ئەو ڕێبەرە لەبزاڤی ڕزگاریخوازی کورددیدا، وەک تایبەتمەندییەکی گەلی کورد سـەیر دەکات، کـاتێـک دەڵێـت:" کوردەکـانی عێراق تـایبەتمەنـدیـان لەوەدایە، ئەوان خـاوەنی سەرکردەیەکی کاریزمایی و ڕێبەرێکی نەتەوەیی وەک مستەفا بـارزانین"[٥٢٦].

مسـتەفا بارزانی بێجگە لەڕێبەرایەتیکردنی بزاڤی چەکداری، ڕۆڵێکی بەرچاویشـی هەبوو لەگەشـــەپێدانی بیری نەتەوەیی لای گەلەکەی، مێژوونووسـێکی ڕوس، بیری سـیاسـی مسـتەفا بارزانی و کۆی تێڕوانینی کۆمەڵایەتی و سـیاسـی و ئابووری ئەم سـەرکردەیە بە ووردی دەخاتەڕوو، بەتایبەتی گەشـەپێدان بەو هزرە نەتەوەییەی، کە لەوانەی پێش خۆی بەمیرات بۆی مابووەوە، کە خۆی لەخواستی ئازادی و یەکریزی گەل و مافەکانی مرۆڤ و یەکسـانی و پێشـکەوتن دەبینییەوە. ئەو پێیوایە، هزری بارزانی لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە جەختکردنەوەیەتی لەسـەر بوار ڕەخسـاندن بۆ پێشکەوتنی زمان و ڕۆشنبیری، کە کۆڵەگەی بنەڕەتی نەتەوەیە. لەڕووی سیاسیەوە گەڵاڵەکردنی مافە سـیاسـییەکانی کورد و لەڕووی ئابووریشـەوە ئەو تێڕوانینەیە، کە لەبارەی ململانێی وڵاتانی بەرهەمهێنەری نەوت و عێراقەوە خسـتوویەتییە ڕوو، بۆ بەدەستهێنانی مافە ئابوورییەکان. ئەمەش بەڕای ئەو مێژوونووسە گەشەپێدانی بیری

524-Michael M. Gunte, The Kurdish Question in Perspective, World Affairs(Jornal), Vol.166, No.4, spring 2004, p.197. doi:https://www.jstor.org/stable/20672696.

525 -Michael M. Gunter, Historical Dictionary of the Kurds, 2nd ed. Scarecrow Press, 2010, p.55.

٥٢٦ – أوفرا بينغيو، كرد العراق بناء دولة داخل دولة، ت: عبدالرزاق عبدالله البوتاني، أربيل، ٢٠١٤، ص٢١.

نەتەوەییە، کە بارزانی لەسەری پەروەردە بووە و گونجاندویەتی لەگەڵ سەردەم و قۆناغەکەی خۆی[٥٢٧].

سەرەڕای ئەوەش دەتوانین بڵێین، بیری بارزانی لەژێر هیچ ناوونیشانێکی ئایدۆلۆژی قەتیس نابێت، تەنانەت دیدی نەتەوەیی ئەو لەچوارچێوەی ناسیۆنالیزمدا بە مانا تەسکەکەی جێینابێتەوە، بۆیە دەکرێت وەک (لۆرتز)ی ئەمریکی بە پرۆژەیەکی نیشتمانی وێنای بکەین[٥٢٨]، کە لەهەر قۆناغێکدا وەک پێویستییەکی سیاسی لەژیانی کوردستان و عێراقدا خۆی مانفێست کردووە و باشترین چوارچێوەش ئەوەیە، کە لەژێر ناوونیشانی کوردایەتیدا[٥٢٩] دەربکەوێت. پێویستە ئەوەش بزانین، کە مستەفای بارزانی بیروباوەڕی نەتەوەیی کوردی دانەڕشتووە، بەڵکو ئەو بەو میکانیزمانەی بەردەستی بوون، هەستی نەتەوایەتی کوردی بەشێوەیەکی ڕوون دەرخستووە و هەروەها پێشخستووە[٥٣٠]، ئەمەش لە سێ تەوەردا باس دەکەین:

تەوەری یەکەم: بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی

مستەفا بارزانی ئەو ڕێبەر و سەرکردەیەی کورد بوو، کە لەبنجدا لەنێو خێزانەکەی لەسەر بنەمایەکی نەتەوەیی و نیشتمانپەروەریی پەروەردە بوو[٥٣١]. ئەو دیدگا و بیرە نەتەوەییەی، کە لەقۆناغی پێگەیشتنی لەنێو گوند و کۆمەڵەکەیدا، گواستەوە بۆ نێو بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد و کاریکرد بۆ بەرجەستەکردنی لە نیشتمانێک، کە زۆر لەخەڵکەکەی تا دەرکەوتنی ئەو ڕێبەرە، بەدۆزە نەتەوەییەکەی

---

٥٢٧ – أ.ف. كيسيليوف، الكبير يرى من بعيد، البارزاني و شهادة التاريخ، ص١٢٠.

٥٢٨ -.Lortz,op.cit, p.45

٥٢٩ – کوردایەتی(بیری نەتەوەیی کوردی)، زاراوەیەکە دوو مەبەست بەدەستەوە دەدات: یەکەم-زاراوەیەکە بە هەڵگرانی خودی بیروباوەڕەکە دەوترێت. دووەم: مەبەستێکە بۆ بزووتنەوەی نەتەوایەتی و ڕزگاریخواز و ئازادی بەخشی کوردی. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: د. جەمال نەبەز، بیری نەتەوەیی کوردی، چاپخانەی ئازاد، ستۆکهۆڵم، ١٩٨٤، ل٦.

٥٣٠ – بڕوانە: خوجلي عبدالواحد حسن جمعة، القضية الكردية و تأثيرها على الدولتين العراقية والتركية في الفترة من (١٩٨٩– ٢٠١٦)، بحث تكميلي مقدم لنيل درجة ماجستير العلوم السياسية في العلاقات الدولية، قسم العلوم السياسية في كلية الدراسات الاقتصادية والاجتماعية بجامعة الخرطوم. ٢٠١٨، ص٣٢.

٥٣١ – أ.ف. كيسيليوف، م.س، ص١١٩.

ئاشـنا نەبوون[٥٣٢]. ڕاسـتە ژمارەیەک لە ڕۆشـنبیران و پیاوانی بورژوای شـار و کەسـایەتییە سـیاسـییەکانی نێو حزب و ڕێکخراوە کوردییەکان، هەوڵی سـەرخسـتنی پرۆژە نەتەوەییەکانی گەلەکەیان داوە[٥٣٣]. بەڵام بەشـێکی گەلی کورد لەو قۆناغە مێژووییەدا، ئەوەندەی پابەندی سنووری هۆز و ئێل و سەرۆکەکانیان بوون، ئەوەندە خولیای ڕزگاری خاک و خەڵکی کوردستان نەبوون[٥٣٤].

مستەفا بارزانی باوەڕی بەهێزی بەوە هەبوو، کە سەرکەوتنی پرۆژەی نیشتمانی، بەسـتراوەتەوە بەگەشـەپێدانی هزری نەتەوەیی تاکی کورد، بۆیە ئەوانەی خەسـڵەتی کارێزما بوون دەبەخشـنە ئەو سـەرکردەیە، دەگەڕێنەوە بۆ ڕۆڵی ئەو لەتواندنەوەی بیری هۆزگەرایی و ناوچەگەریتی، لەسـیسـتەمی سـیاسـی و ئابووری و کۆمەڵایەتی کوردستاندا[٥٣٥].

بارزانی بەگەڕانەوە بۆ سـیسـتەمی کۆمەڵایەتی دەڤەرەکەی[٥٣٦]، کاری لەسـەر بونیادنانی نەتەوە و کۆمەڵگەیەکی کوردی پابەند بە نیشـتمانێک کرد، کە هەمووانی تێدا خاوەن ماف و ئازادی بێ[٥٣٧]. بۆ ئەم مەبەسـتەش وەک پێشـتر باسـی لێکراوە، حزبی سـیاسـی لە شـوێنی بنەماڵە و هۆز دامەزراند و فرەیی لەنێو بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیدا هێنا کایەوە[٥٣٨]. ئاغا و جوتیار و سـەرمایەدار و کرێکار و ئەندازیار و پیشەگەر و گوندی و شاریی لەبازنەی ڕێبازی کوردایەتیدا کۆکردنەوە[٥٣٩]، بەم شێوەیە چەندین ساڵ لەتەمەنی خەباتی سیاسی خۆی، بۆ بەدیهێنانی جوگرافیا و ئابوورییەکی هاوبەش تەرخانکرد.

---

532 – Khorsheed, op.cit, p.17.

٥٣٣ – بروانە: دیفید مکدول، م.س،ص٤٣٧.

٥٣٤ – باسیلي نیکیتین، الکرد دراسة سوسیولوجیة و تاریخیة، ت: د. نوري الطالباني، السلیمانیة، ٢٠٠٧،ص٢٩٤؛ د. عبدالفتاح علي البوتاني، بدایات الشعور القومي الکردي في التاریخ الحدیث، ط٢، دهوک، ٢٠٠٥، ص٢٨.

٥٣٥ – سیامند البنا، ذکری الاجیال، في: البارزاني و شهادة ألتاریخ ، ص١٢٧.

٥٣٦ – سەبارەت بە تێکەڵاوبوونی پیاوانی ئایینی بە خەباتی چەکداری و سیاسی لە بارزان ، بروانە: د. محەمەد بەکر، سیتەمێ بنەماڵا بارزان(پێکهاتە و گەشەکردن)، مەتین(گۆڤار)، ژ(١٠)، گولان ٢٠٠٠، ل٥٩.

٥٣٧ – بروانە: أ.ف.کیسیلیوف، م.س، ص١١٩.

٥٣٨ – بروانە: د. حامید مەحمود عیسا، س.پ، ل٢٣٢.

٥٣٩ – منذر الموصلي ، القضیة الکردیة في العراق (البعث والاکراد)، دار المختار، دمشق، ٢٠٠٠، ص١٢٣.

یەکێک لەتایبەتمەندی و سیماکانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی لەو قۆناغە مێژووییەدا، کە مەلا مستەفای بارزانی سەرکردایەتی کردووە، هەوڵدان بووە بۆ تێپەڕاندنی چوارچێوەی هۆز و بنەماڵە[540]، ئەمەش هەر لەگەڵ سەرهەڵدانی ڕاپەڕینی دووەمی بارزان بەدی دەکرێ، کاتێک بارزانی لەگەڵ ئەو ڕێکخراوە کوردییانەی نێوەخۆ و پارچەکانی دیکەی کوردستان، نەخشەیان بۆ ڕزگارکردنی کوردستان دارشت. بۆیە کە حکومەتی عێراقی شێخ محەمەد خالیدی کوڕی شێخ ئەحمەدی بارزانی، لەگەڵ فازل عەلی یاریدەدەری بەڕێوەبەری گشتی پۆلیس، لەڕۆژی (١٧ی کانونی یەکەمی١٩٤٣)، بەئامانجی دانوسان و لێکتێگەیشتن لەگەڵ مەلا مستەفا بارزانی ڕەوانەی مێرگەسۆر کرد[541]، بارزانی لەو دیدارەدا بە میوانەکانی ڕاگەیاند، ئامانجی ئەو ڕاپەڕینەی ئەو سەرکردایەتی دەکات، لەناوچەیەکی بەرتەسک و سنوورێکی دیاریکراو قەتیس نابێ، بەڵکو پلان و نەخشەی ئەوەیە، لەگەڵ هاوپەیمانەکانی لە کۆمەڵەی خۆیبوون و حزبی هیوا و شێخ لەتیفی حەفید، بە شێوەیەک بەرفراوانی بکەن، هەموو ناوچەکانی هەولێر و سلێمانی و قەزاکانی دەوروبەری موسڵ بگرێتەوە[542]. لەساتی کۆتایی دیدارەکەشدا گوتی:"بەردەوام دەبم لەسەر جێبەجێکردنی پلانەکەم، یان ئەوەتا بەدەستی دێنم و ئەو ناوچەیە پاک دەکەمەوە لە حکومەت، یان دەکوژرێم و پیاوەکانیشم لەگەڵمدا دەکوژرێن"[543].

وەڵامی بارزانی بۆ میوانەکانی، ئەو تێڕوانینەی پێشوومان پشتڕاست دەکاتەوە، کە ئەو سەرکردەیە گوزارشتی لەخواستێکی گشتی ئەو قۆناغە مێژووییەی گەلی کورد کردووە، ئەمیش ڕزگاربوون بووە لەژێر دەستەیی و داگیرکاری. نەک خواستێکی تایبەتی خۆی یان ئێلەکەی. بە بەڵگەی ئەوەی لەکاتی ئەو سەردانەی محەمەد خالیدی کوڕی شێخ ئەحمەد بۆ لای مستەفا بارزانی لە مێرگەسۆر، ژمارەیەکی زۆری کەسوکاری، بەتایبەتی شێخ ئەحمەدی براگەورەیان لەگەڵ چەندین خێزانی دیکەی بارزانییەکان، ماوەی (١٠) ساڵ بوو لە زێدی خۆیان دوورخرابوونەوە

540- Gunter, the Kurds of Iraq…, p.7, 9.

٥٤١ – د.ك.و، (٣١١/٤٣٣٤)، البلاط الملكي، مخابرات-الاكراد (١٩٢٢- ١٩٥٨).

٥٤٢ – د.ك.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة، البارزانيون (١٩٤٣-١٩٤٩)، متصرفية لواء أربيل، ألى وزارة الداخلية، الموضوع: ملا مصطفى البارزاني،المرقم(٤٥١)، ١٩٤٣/١٢/٢١، ص١.

٥٤٣ – د.ك.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة، البارزانيون (١٩٤٣-١٩٤٩)، متصرفية لواء أربيل، ألى وزارة الداخلية، الموضوع: ملا مصطفى البارزاني،المرقم(٤٥١)، ١٩٤٣/١٢/٢١، ص١.

و ڕێگایان پێ نەئەدرا بگەڕێنەوە ناوچەی بارزان. کەچی بارزانی سازشی لەسەر پرسی نەتەوەیی کورد نەکرد، لەکاتێکدا ئەوەی لەلاوە ڕوونبوو، بەهۆی ئەو ڕاپەرینەی ئەو بەرپایکردووە، کەسوکارەکەی ڕووبەڕووی نارەحەتی زیاتر دەبنەوە[٥٤٤].

بارزانی لەو دیدارەدا نەک هەر بەزار، بەڵکو بەکردار، کاری لەسەر ناساندنی ڕاپەرینەکەی بۆ کاربەدەستانی بەغدا کرد. وەک بەڵگەنامە عێراقییەکان بەپشت بەستن بەزانیارییەکانی یاریدەدەری بەڕێوەبەری گشتی پۆلیس گواستویەتییەوە، لەنێو گفتوگۆیەکانیاندا لەگەڵ بارزانی، ئەوەی دوایی بەئاماژەیەک داوای لە ئەسعەد خۆشەوی هاوسەنگەری کرد، ئەو پەرچەمەی لەلایەتی کە ئاڵای کوردستانە و هێمایە بۆ خواستە نەتەوەیی و نیشتمانیەکانیان، دەریبخات[٥٤٥]، بۆ ئەوەی ئەو دەسەڵاتە لەوە بگەیەنێ، کە ئەوان دەستبەرداری ئەو ڕاپەرینە نابن[٥٤٦]، تا ئەو ئاڵایە لە کوردستانی ئازاددا هەڵنەکەن[٥٤٧].

ئەو مەسەلەیە ئەوەی دەرخست کە ئامانجی بارزانی، ئامانجی گشتی نەتەوەیی و نیشتمانی هەموو ئەو هێزانەبوو، کە پشتیوانیان لە ڕاپەڕینی دووەمی بارزان و ڕێبەرەکەی دەکرد. دیارە حکومەتی عێراقیش لە پەیامەکەی بارزانی گەیشت، بۆیە (شێخ سدیقی کوڕی سەید تەها)ی نوێنەری هەولێری لە ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق، بۆ جەختکردنەوەی لەسەر پێویستی ڕاوەستانی شەڕ و ئەنجامدانی دانوستان، لە ڕۆژی (١٨ی کانونی یەکەمی ١٩٤٣) بۆ دیداری مەلا مستەفا بارزانی ڕەوانەی

---

٥٤٤ – د.ک.و، (٣١١/٤٣٣٤)، البلاط الملكي، مخابرات-الاكراد (١٩٢٢– ١٩٥٨).

٥٤٥ – بەگوێرەی زانیارییەکانی یاریدەدەری بەڕێوەبەری گشتی پۆلیس، ئاڵاکە لاکێشەیی بووە و لە سەرەوە پارچەیەکی سوور و لە ناوەراستی پارچەیەکی سپی و ئەستێرەیەکی زەردی لەناو بووە و لەخوارەوەش پارچەیەکی سەوزی هەبووە. د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة، البارزانيون (١٩٤٣–١٩٤٩)، متصرفية لواء أربيل، ألى وزارة الداخلية، المرقم(٤٣٨)، ١٩٤٣/١٢/١٨، ص٣.

٥٤٦ – د.ک.و، ٣١١/٤٣٣٣، البلاط الملكي، أوراق متفرقة، البارزانيون (١٩٤٣–١٩٤٩)، متصرفية لواء أربيل، ألى وزارة الداخلية، (٤٣٨)، ١٩٤٣/١٢/١٨، ص١.

٥٤٧ – بڕوانە: د. اسماعيل محمد حصاف، تاريخ كردستان سوريا المعاصر(١٩١٦–١٩٤٦)، ج١، أربيل، ٢٠١٧، ،ص٣١٤.

گوندی(بیستری)ی نزیک مێرگەسۆر کرد[548]. ئەو نێردەی حکومەتی عێراقی لەدیدارەکەیدا لەگەڵ بارزانی، ئاماژەکانی دروستبوونی ئەو کۆدەنگییەی هێزە نیشتمانپەرەوەکانی کوردی لەگەڵ بارزانی بەچاوی خۆی بینی و دواتر بۆ کاربەدەستانی عێراقی گێڕایەوە. لەدەستی بارزانی دوو نامەی کۆمەڵەی (هیوی کورد)[549]هەبوون، بە شکۆمەندییەوە باسیان لە بارزانی دەکرد، یەکێکیان لەمانگی تشرینی دووەم و ئەوەی دیکەیان لە (٢ی کانونی یەکەمی ١٩٤٣)وە ئاراستەی بارزانی کرابوون[550]. ئەوە سەرباری نامەی پشتیوانی (ئەحمەد ئاغای زێباری) لەناوچەی ڕێزان و چەندین کەسایەتی دیکەی سەربازی و شارستانی لە بەغدا و موسڵ و ڕەواندوز. کە بەگشتی بەڵێنی پشتیوانیکردنی هەوڵەکانیان داوە[551].

لەلایەکی دیکە لەبەدواداچوونی مەسەلەی ئاڵایەکەشدا، (شێخ سدیق) باسی لەوە کردووە، کە ئەو ئاڵایە لە سوریاوە لەڕێگای موسڵەوە بەدەستی خەڵکێکی دانیشتووی شاری ئاکرێ، کە دۆست و نزیکی بارزانییەکان بوونە، گەیشتۆتە دەستی بارزانی[552]. ئەو نێردراوەی حکومەتی عێراقی لەو هەڵسەنگاندنەی دوای دیدارەکەی لەگەڵ مەلا مستەفا ئەنجامیدا، بە کاربەدەستانی حکومەتی عێراقی ڕاگەیاند، کە ئەمجارە جیاوازتر لەجاران مەلا مستەفای بینیوە، بەڵکو بارزانی لەو دیدارەدا وەک پیاوێکی لە خۆبایی و شانازیکەر بەخۆی و پێداگر دەرکەوت و گوێی بۆ قسە و ئامۆژگارییەکان نەدەگرت، ئەمەش وەک ئەوەی بەدیاردەکەوێ، بەردەوام دەبێ لەسەر کارەکانی و ئەو بە پاکردنەوەی ناوچەکە نەبێ لە حکومەت، ڕازی نابێت[553].

---

٥٤٨ – د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣) ، البلاط الملكي، أوراق متفرقة، البارزانيون (١٩٤٣-١٩٤٩)، متصرفية لواء أربيل، ألى وزارة الداخلية، الموضوع: ملا مصطفى البارزاني،المرقم(٤٥١)، ١٩٤٣/١٢/٢١، ص١.

٥٤٩ – مەبەستی (حیزبی هیوا) یە.

٥٥٠ – د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة، البارزانيون (١٩٤٣-١٩٤٩)، متصرفية لواء أربيل، ألى وزارة الداخلية، الموضوع: ملا مصطفى البارزاني،المرقم(٤٥١)، ١٩٤٣/١٢/٢١، ص١.

٥٥١ – متصرفية لواء اربيل، س(٤٣٨)، ١٩٤٣/١٢/١٨، د.ک.و،(٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة البارزانيون(١٩٤٣_١٩٤٩).

٥٥٢ – بەپێی زانیاری سەرچاوەیەک، ئەم ئاڵایە لەلایەن کۆمەڵەی (خۆیبون) بۆ بارزانی ڕەوانەکراوە. أسماعيل حصاف، تاريخ كردستان سوريا المعاصر(١٩١٦-١٩٤٦)،ج١، أربيل،٢٠١٧،ص٣١٤.

٥٥٣ – د.ک.و، ٣١١/٤٣٣٣، البلاط الملكي، أوراق متفرقة، البارزانيون (١٩٤٣-١٩٤٩)، متصرفية لواء أربيل، ألى وزارة الداخلية، الموضوع: ملا مصطفى البارزاني،المرقم(٤٥١)، ١٩٤٣/١٢/٢١، ص١.

مستەفا بارزانی لەو هەوڵ و کۆششانەی بەئامانجی هۆشیارکردنەوەی گەلی کورد بە مافە نەتەوەییەکانی لە باشووری کوردستان ئەنجامیدا، ئەگەر نەیتوانی لە قۆناغی یەکەمی بزاڤەکەدا باوەڕ بە هەموو هێزە کوردییەکان بهێنێ تاوەکو بیانهێنێتە ریزی هێزەکانییەوە، بەتایبەتی ئەو هۆزانەی نەیاری بارزانییەکان بوون. بەڵام توانی بەشێکیان لە ریزی سوپا و پۆلیسی حکومەتی عێراقی دوور بخاتەوە، دوای ئەوەی گەیشتنە ئەو ئەنجامەی، کە بزاڤەکەی بارزانی ئامانجی ڕزگارکردنی کوردستانە. ئەو ڕاستییەش لە ڕاپۆرتی پشکنەری پۆلیسی عێراقی لە مێرگەسۆر، کە لە ڕۆژی (١٤ی کانونی یەکەمی١٩٤٣) ئامادەیکرد بەدیار کەوت، کاتێک ئاماژەی بۆ ئەوە کرد، بەشێکی زۆری چەکداری ئەو هۆزانەی لە ریزی هێزی پۆلیسی نارێکخراوی حکومەت بوون، لە سەنگەرەکانی شەڕ دژ بەهێزەکانی مەلا مستەفا بارزانی کشاونەتەوە، بەپێی ڕاپۆرتی ئەو پشکنەرە، (٢٠٣) چەکداری مەحمود ئاغای زێباری و (٨٣) چەکداری دیکەی سورچییەکان و (٢٤) چەکداری قادر ئاغای شوش لە (٧ی کانونی یەکەمی١٩٤٣) ڕیزی هێزەکانی پۆلیسیان جێهێشت و گەڕانەوە ماڵەکانیان[٥٥٤].

لەئەنجامی ئەو پێشهاتە سیاسییە، حکومەتی عێراقی هەوڵەکانی چڕ کردەوە بۆ ڕێککەوتن لەگەڵ بارزانی، ئەوەبوو لە (٧ ی کانونی دووەمی ١٩٤٤) ماجید مستەفای وەزیری دەوڵەتی بۆ دانوستان لەگەڵ بارزانی ڕەوانەی مێرگەسۆر کرد. لەو دیدارەدا ئەوەی دوایی داخوازییە نەتەوەییەکانی خستەڕوو، کە بریتی بوون لە دامەزراندنی ویلایەتی کوردستان، کە پێکبێت لە سلێمانی و هەولێر و کەرکوک و قەزا کوردیەکانی لیوای موسل (واتە: دهۆک و زاخۆ و ئامێدی و ئاکرێ و شێخان و سنجار) و دانپێدانانی حکومەتی عێراقی بە زمانی کوردی وەک زمانێکی فەرمی لەناوچە کوردییەکان و دامەزراندنی وەزیرێکی کورد بۆ سەرپەرشتیکردنی ویلایەتی کوردستان[٥٥٥]. لەگەڵ چەند داخوازییەکی دیکە لەمانەش، گێڕانەوەی شێخی بارزان و ئەوانەی لەگەڵیدابوون بۆ زێدی خۆیان، کە ماوەی (١٠) ساڵ بوو لە بارزان دوور خرابوونەوە. حکومەتی عێراقی لە (٣٠ی کانونی دووەمی ١٩٤٤) یەکێک لە

---

٥٥٤ – الحكومة العراقية، دائرة مديرية الشرطة العامة، تقرير مفتش الشرطة عن الملا مصطفى البارزاني ألى وزارة الداخلية. قلم الحركات، العدد(٣٩٨٣)، التاريخ(١٩٤٣/١٢/١٤)، د.ك.و، ٣١١/٤٣٣٣، البلاط الملكي، أوراق متفرقة، البارزانيون(١٩٤٣_ ١٩٤٩).

٥٥٥ – صلاح الخرسان، م.س، ص٤١.

داخوازییەکانی بارزانی بەجێگەیاند بە گێڕانەوەی شێخ ئەحمەدی بارزانی و دوورخراوە بارزانییەکانی دیکە، بۆ ناوچەکەی خۆیان[٥٥٦].

بارزانی لەبەرامبەردا بۆ نیشاندانی نییەت پاکی خۆی بەرامبەر بە حکومەت، بەپێی ئەو ڕێککەوتنەی لەگەڵ ماجید مستەفا ئەنجامی دابوو، لە (٢٢ی شوباتی ١٩٤٤) چووە شاری بەغدا و پابەندی خۆی و هێزەکەی بە حکومەتی عێراقی ڕاگەیاند و مۆڵەتی لێ خواستن بگەڕێتەوە ناوچەی بارزان بۆ ئەوەی بەپێی ئەو ڕێککەوتنەی ئەنجامیانداوە، ئەو چەکانەی کە لەشەڕەکاندا بەرامبەر پۆلیس و سوپای عێراقی دەستیان بەسەرداگرتبوو ڕادەستی حکومەت بکەنەوە[٥٥٧]. بەڵام کاتێک هەستیکرد حکومەتی بەغدا لەبەڵێنەکانی ڕاستگۆ نییە[٥٥٨]، لەماوەی نێوان (٢٧ی حوزەیران تا ١٠ی ئابی ١٩٤٥) لەنێو هۆزەکانی کەوتبوونە ناوچەکانی باڵەک و برادۆست و بادینان، دەستی بە بانگەشەکرد بۆ پاڵپشتیکردنی جووڵانەوەکەی[٥٥٩]. ئەو چەکانەشی لەلای بوو کە نزیکەی(٦٠٠) تفەنگ و (١٣) ڕەشاش بوون ڕادەستی حکومەتی نەکردنەوە[٥٦٠].

دیارە بانگەشەکانی بارزانی و هەوڵەکانی بۆ بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی کاریگەری خۆی هەبووە، چونکە تەنانەت بەشێکی هۆزە کوردییەکانی نەیاری تەقلیدی بارزانییەکان بوون، لەنموونەی زێبارییەکان لە (٢٤ی ئابی١٩٤٥) پەیوەندییان بە بزاڤەکە کرد[٥٦١]. دوای ئەوەی باوەڕی تەواویان بە ئامانجەکانی بارزانی هێنا، کە خواستی ڕزگارکردنی گەل و نیشتمانەکەیەتی[٥٦٢]. بەو شێوەیە بەهۆی ئەو پشتیوانییە

---

٥٥٦ – د.ک.و، البلاط الملكي،(٣١١/٤٣٣٣)، أوراق متفرقة/ البارزانيون(١٩٤٣– ١٩٤٩)، ص٢.

٥٥٧ – محمود الدرة،م.س،ص٢٠٤؛ د. غانم محمد الحفو، د. عبدالفتاح علي البوتاني، الكورد والاحداث الوطنية في العراق خلال العهد الملكي(١٩٢١– ١٩٥٨)، دهوك، ٢٠٠٥، ص٧٩.

٥٥٨ – سەبارەت بەو خاڵانەی مستەفا بارزانی هاندا شۆڕش لە بارزان دەست پێبکاتەوە، بڕوانە: معروف چياووك، م.س،ص١٣٧،١٣٨.

٥٥٩ – محمود شاكر، التاريخ الاسلامي(١١) التاريخ المعاصر بلاد العراق(١٩٢٤–١٩٩١)، المكتب الاسلامي، بيروت، ١٩٩١، ص٢٤٢،٢٤١.

٥٦٠ – صلاح الخرسان، م.س، ص٤٢.

٥٦١ – معروف چياووك، م.س،ص١٣٩؛ ديفيد مكدول، م.س،ص٤٤٢.

٥٦٢ – بۆ زانیاری لەسەر ئەو هۆز و کەسایەتییانەی بوونە هاوپەیمانی بارزانی،بڕوانە: الحكومة العراقية، مديرية ألشرطة العامة،تقرير مفتش الشرطة عن الملا مصطفى البارزاني، قلم

گەورەی لە نێوخۆی کوردستان لەبارزانی کرا، نووسەرێکی لوبنانی مستەفا بارزانی لەو قۆناغەدا وەک بەهێزترین کەسایەتی کورد لەعێراق دەناسێنێ[563]. توێژەرێکی ئەمریکیش پێی وایە، بارزانی بەهۆی ئەو ئاراستە نەتەوەییەی ستراتیژی خەباتی سیاسی و چەکداری لەسەر بونیادنا، تەواوی هێزە نەتەوەییە کوردییەکانی گەیاندە ئەو باوەڕەی، وەک ڕێبەری نەتەوەیی خۆیان هەڵبژێرن[564].

دەکرێ بڵێین ئەو ئاراستە نەتەوەییەی مستەفا بارزانی وەک بنەما لە قۆناغی دوووەمی ڕاپەرینی بارزاندا لە ساڵی (١٩٤٥) کاری لەسەرکرد، وێڕای سەرنەکەوتنی لەڕووی سەربازییەوە[565]، کەچی بێ هودە و بێ بەرهەم نەبوو، چونکە بارزانی توانی لە گەشەپێدانی بیری نەتەوەیی لەنێو ژمارەیەکی زۆری خەڵکی دەڤەرەکەی و ناوچەکانی دیکەی کوردستان سەرکەوتووبێ، ئەو لەو کاتەی ساڵی ١٩٤٣ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانەوە گەڕایەوە بارزان، تەنها چەند کەسێک لە دۆستە نزیکەکانی یاوەری بوون، لەگەڵ ئەوان بزاڤەکەی هەڵگیرساند[566]، بەڵام ئەو کاتەی لە (تشرینی یەکەمی ١٩٤٥) پەڕیەوە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، نزیکەی (١٠) هەزار کەس لەگەڵیدابوون، کە لەو ژمارەیان (٣) هەزاریان چەکدار بوون، لەسەر ئەو ئامانجەی بارزانی لەپێناویدا بانگهێشتی کردبوون، چارەنووسی خۆیان بەو سەرکردەیە بەستەوە[567].

بەرپرسە سیاسییەکانی عێراق هەرچەندە لەوە دڵنیابوون کۆتاییان بە ڕاپەڕینی دووەمی بارزان هێنا و ڕێبەری کورد و شۆڕشگێرانی دیکەی لەگەڵیدا بوون لەسنووری عێراق پەڕینەوە سنووری ئێران، بەڵام ئەوان لەوە دڵنیا نەبوون، کە

الحركات،العدد(٣٩٨٣)،١٩٤٣/١٢/١٤،في:د.ك.و،(٣١١/٤٣٣٣)،البلاطالملكي،أوراق متفرقة، البارزانيون(١٩٤٣–١٩٤٩)؛ محمود الدرة،م.س،ص٢٠٧.

٥٦٣ – ادمون غريب، م.س،ص٣١.

564 – Chapman, op.cit, p.44.

٥٦٥ – سەبارەت بەو هۆزانەی لە بارزانی هەڵگەڕانەوە و چوونە پاڵ هێزەکانی حکومەتی عێراقی، بڕوانە: محمود الدرة، م. س، ص٢١٣؛ ديفيد مكدول، م.س،ص٤٤٣.

٥٦٦ – بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە(٤٦) لە: ڕاپەڕینەکانی بارزان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومەتی فەرەنسا و بریتانیادا ١٩٣١–١٩٤٩، و. لە فەرەنسییەوە: د. نەجاتی عەبدوڵڵا، دەزگای چاپ و بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠، ل٨٩.

٥٦٧ – وليم أيغلتن الابن، م.س، ص١٠٨.

توانیبێتیان بە سەرکەوتنێکی سەربازی، مستەفا بارزانی و بزاڤی کوردیان لەهزری خەڵکی کوردستان سڕیبێتەوە. بۆیە کاتێک ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق لەکۆبوونەوەیەکدا لێکۆلینەوەی لەسەر هۆکارەکانی هەڵگیرسانی ئەم بزاڤەی مەلا مستەفا بارزانی دەکرد، یەکێک لە ئەندامانی ئەنجوومەن لەوێدا گوتی:"دەبێ ئێمە زۆر بەجدییەوە لەو پرسە بکۆڵینەوە، ڕاپەرینەکانی بارزان لەڕابردوودا داخوازییەکی تەواو ناوچەیی بوون، کە بریتی بوون لەچەند ڕاپەڕینێک دژی دۆخ و بەڕێوەبەرایەتی ناوخۆیی، برێکجاریش ئەم ڕاپەڕینانە ئامانجی سیاسییان هەبووە، کە کوردەکان بەتەواوی پێی نامۆ بوون، ئێستاکە ئەم هۆکارانە نەماون، ڕووداوەکانی دوایی وەرچەرخانێکی ترسناکیان بە خۆیەوە دەبینی، ئەگەر حکومەت پەلەی نەکردبوایە لەداپلۆسینی"[٥٦٨]. ئەم دەربڕینە سیاسییەی ئەندامەکەی ئەنجوومەنی نوێنەران، مەودای دوو دڵی و دڵەڕاوکێی حکومەتی عێراقی نیشان ئەدات، کە لەژێر کاریگەریی ڕۆڵی مستەفا بارزانی لەگەشەپێدانی هزری نەتەوەیی لەنێو خەڵکی باشووری کوردستان، لەماوەی ڕاپەڕینی دووەمی بارزاندا ڕووبەڕووی بوونەوە.

پەڕینەوەی بارزانی بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان، قۆناغێکی دیکەی خەبات بوو، لەپێناو بەردەوامیدان بە بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی. ئەو پەڕینەوەیە ئەگەر لە هۆکارە ڕووکەشەکەیدا خۆرزگارکردن بوو لەبەردەم سوپا و لەشکری حکومەتی عێراقی و هاوپەیمانەکانی، بەڵام لەنێوەرۆکیدا، چەندین ئاماژەی نیشتمان ویستی لەخۆگرت، بەتایبەتی دوای ئەوەی بارزانی و ئەو هێزەی لەگەڵیدابوو، لەگەڵ دامەزراندنی کۆماری کوردستان لە شاری مەهاباد، چوونە ڕیزی سوپا و بەرگریکارانی ئەو دەسەڵاتەی، نۆبەرەی حکومڕانی کوردی بوو لەناوچەکە[٥٦٩].

بەم شێوەیە بارزانی سەلماندی، کە ئەرکی پاراستن و بەرگریکردن لەماف و ئازادیەکانی هەر کوردێک لەهەر پارچەیەکی کوردستان، بەرپرسیارەتی نەتەوەیی و نیشتمانی هەمووانە لە عێراق بن یان لە ئێران، ئەو دیدگایەشی لە وتارێکی، کە بەبۆنەی یادی جەژنی نەورۆز لە شاری مەهاباد لە ١٩٤٦ سازکرابوو، ڕەنگی دایەوە، کاتێک گوتی:" خوێن ڕژاوە، ئازادی دەست بەسەرکراوە، ڕەنج غەسبکراوە، ملی هاوارکەرانی ئازادی کەچ کراوە، ئەم هەموو بەسەرهاتە لەچاخێکی مێژوودا بەرامبەر

٥٦٨ – بۆ دەقی بەڵگەنامەکە بڕوانە: ڕاپەرینەکانی بارزان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی....ل٩٩.
569 – Chapman, op.cit, p.45-46.

کورد کراوە، بەم بەسەرهاتانە یەک بەدوای یەکدا، ئاگری مقەدەسی کوردی داگیرساند و لەو ئاگرە پاک و گەرمەیدا هەموومانی تواندەوە. ڕوناکی کوژاوەی گیانی پاڵەوانی ئازادی گەلمان لەشەمزینان، بارزان، دەرسیم، دیاربەکر و سلێمانی، ئەو ڕێگایەمان بۆ ڕوناک دەکاتەوە، کە گیانمان بۆ بەختکردووە کە بیگەینێ"[٥٧٠].

ئێدمۆند غەریب[٥٧١]سەبارەت بە پەرینەوەی بارزانی و شۆڕشگێرانی باشوور بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان، نووسیویەتی:"گەیشتنی بارزانی و جەنگاوەرەکانی بۆ مەهاباد، گەشەی بەهزری نەتەوەیی کوردەکاندا، هاوکات هاندەریکیش بوو بۆ کۆبوونەوەی نوێنەرانی کورد لە وڵاتانی دەوروبەر، لەپێناو پشتیوانیکردن لەدامەزراندنی قەوارەی کوردستانی گەورە"[٥٧٢].

ئەو کۆمارەی خەونێکی بەدیهاتووی ئازادیخوازانی کورد بوو، لە (١٧ی کانونی یەکەمی ١٩٤٦) ڕووخا و قازی محەمەدی سەرۆکی کۆمارەکەش زیندانی کرا. ئەو لەڕۆژی دادگاییەکەیدا، بۆ زیندوو ڕاگرتنی هیوا و ئومێدی گەلی کورد لەدوای ئەو کارەساتە نیشتمانییە، لەبەردەم دادوەرانی دادگاییان کرد گوتی:"مەلا مستەفا و بارزانییەکان هیوای دوا ڕۆژی کوردن و منیش پەرچەمی کوردستانم بە ئەوان سپاردووە، ئەوان پارێزگاری ئەو ئاڵا (پەرچەم) ە دەکەن، تا ڕۆژی خۆی ئاڵای کوردستان لای ئەوانە... هیوام بە خوایە ڕۆژێک بێت و ئەو ئاڵایە بە دەستی بەتوانا و بەهێزی بارزانی لەسەر ئەم خانووەی، کە منی تێدایە دادگەیی دەکرێم و لەسەر هەموو شوێنە بەرزەکانی کوردستان بشەکێتەوە"[٥٧٣].

بارزانی دوای قازی محەمەد، ئەرکی پاراستنی ئەو پەرچەمە و چارەنووسی دۆزی کوردی دوای ڕووخانی کۆماری کوردستان لەئەستۆگرت، بەو هۆیەوە وەک

---

٥٧٠ – بڕوانە: خطابەی زعیم جنابی مەلا مصطفی بارزانی، کوردستان(ڕۆژنامە)، ژ(٢٧)، ٢٥ی مارس١٩٤٦، ل١-٢.

٥٧١ – ئێدمۆند غەریب: لە (٢٦ی ئاداری١٩٤٢) لە شارۆچکەی عیتا ئەلفەخار لە قەزای ڕاشیا لە بقاعی لوبنان لەدایک بووە. بڕوانامەی دکتۆرای لە مێژوو و زانستی سیاسی و ئابووری بەدەستهێناوە. چەندین کتێبی لەسەر کورد هەیە، لەمانەش(المسالة الكردية). ناوبراو ئێستا مامۆستای زانکۆیە لە زانکۆی جۆرج واشنتن لە ئەمریکا. (توێژەر).

٥٧٢ – ادمون غریب، م.س،،ص٢١.

٥٧٣ – سەرۆک کۆماری کوردستان لەبەردەم دادگای ئێراندا، بەرهەڤکردنی: بەدرەدین ساڵح، هەولێر، ٢٠٠١، ل٣٢.

ڕۆژنامەی(نیویۆرک تایمز)ی ئەمریکی ئاماژەی پێکردووە، ڕووبەڕووی هێزەکانی عێراق و تورکیا و ئێران بویەوە و خۆی ڕادەستی هیچ یەکێک لەو دەسەڵاتانە نەکرد[٥٧٤] و لە (١٨ی حوزەیرانی١٩٤٧) لە سنووری ئێرانەوە پەڕیەوە خاکی سۆڤیەت[٥٧٥].

بەم شێوەیە بارزانی وێستگەی خەباتی نەتەوەیی و نیشتمانی بۆ ناوچە کوردنشینەکانی نێو سنووری کۆمارەکانی ئازەربیجان و ئەرمینیا، گواستەوە. لەسەرەتادا لە ئازەربیجان لەڕێگەی ئەو ڕێککەوتنەی لەگەڵ حکومەتی سۆڤیەت ئەنجامیدا کە پێشتر باسکراوە، توانی حکومەتێکی کوردی کاتی لەم وڵاتە دابمەزرێنێ بۆ بەردەوامیدان بە بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی لەپەناهەندەیی[٥٧٦]. لەڕێگای ئەو حکومەتەوە، بارزانی توانی سەرکردایەتییەکی هاوبەش لەنێوان کوردانی باشوور و ڕۆژهەڵات پێکبهێنێ و هەمووان لە بازنەی دامەزراوەیەکی کوردستانی خاوەن یەک ئامانجی نەتەوەیی کۆبکاتەوە. ویستی مستەفا بارزانی بۆ یەکخستنی کورد، لە یەکەم وتاری لە کۆنفرانسی دامەزراندنی حکومەتەکە بەدیارکەوت. لەم وتارەدا ئامانجی بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی بۆ دامەزراندنی قەوارەیەکی کوردی سەربەخۆ لە هەموو پارچەکانی کوردستان خستەڕوو، کاتێک ئاماژەی بۆ ئەوە کرد:" ئەو جمهوریەتە کوردییەی کە لە کوردستانی ئێران تەشکیل دەبی، دەبێتە ئستنادگاە بۆ ئازادکردنی هەموو کوردستانی گەورە"[٥٧٧].

هەر لەپێناو ئەو ئامانجە، بارزانی لە پەناهەندەیی دەستی بە خەباتی سیاسی خۆی کرد، کە بەشێکی لەبازنەی بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی چڕ کردەوە. لەو چوارچێوەیەدا ناوچە کوردنشینەکانی یەکێتی سۆڤیەتی بە دوورنەگرت و سوودی لەو دەرفەتە وەرگرت کە لەدوای مردنی ستالین و هاتنە سەر دەسەڵاتی خرۆتشۆف، هاتە پێشەوە. ئەو گۆڕانە سیاسییە لە سۆڤیەت دەرفەتی بۆ بارزانی ڕەخساند لەساڵی١٩٥٦ سەردانی کۆماری ئەرمینیا بکات و بچێتە ناو کوردانی

---

574 - BARZANI TRIBE IN RUSSIA; Fugitives From Iraq Battled Armies of Three Countries, The New York Times, June 20, 1947, Page 4.
575 - FIRAT SÖZERİ , Önceki Kaynak,S.25.
٥٧٦ - د.ک.و، البلاط الملكي،(٣١١/٧٣٧)،وزارة الخارجية، الدائرة السياسية، الشعبة الشرقية، رقم الكتاب:٤/٣١٣٣، ١٠/تشرين الاول/١٩٤٨؛مسعود بارزانی، بارزانی و ...(١٩٣١- ١٩٥٨)، ل١٩٨.
٥٧٧ - هـ.س، ل٣٥٥.

ناوچەکانی (ئاراغاتس و ئاباران و تالین و ئشـــتارک) [٥٧٨]، بارزانی لەو ســـەردانەیدا هەوڵیدا ئەو پەیامە بگەیەنێتە خەڵکی کوردی ئەو ناوچانە، کە ئەوان سەرەڕای ئەوەی لەســـەر خاکی یەکێتی ســـۆڤیەت لەدایک بوون و دەژین، بەڵام لە بنجدا کوردن و خاوەن تایبەتمەندی نەتەوەیی خۆیانن.

بارزانی لەناوچەی تالین سەردانی گوندی (هەکو) و لە ناوچەی ئاباران سەردانی گوندی (جرجریس)ی کرد. لەگەڵ خەڵکی ســـادەی گوندەکان گفتوگۆی کرد، سەردانی ماڵی ژمارەیەکیانی کرد. لە گوندی(جرجریس) کە زۆرینەی دانیشتوانەکەی لە کوردانی ئێزیدین پیاو و ئافرەت و منداڵەکانیان لەدەوری بارزانی کۆبوونەوە، لەو کاتەدا بارزانی ڕوویکردە بەرپرســی گوندەکە کە ناوی(لیڤۆن گریگۆریان) بوو، ئەو پیاوە لە بنجدا ئەرمەنی بوو، پێی گوت:" لیڤۆن ڕێگام بدە چاوت ماچ بکەم، تۆش چاوی گەلەکەی من ماچ بکە"[٥٧٩].

خەڵکی کوردی ئەم ناوچانەی ئەرمینیا بۆ یەکەمجار بوو چاویان بە ڕێبەرێکی کورد بکەوێ، کە سەردانیان بکات و گرنگی بەکاروبارەکانیان بدات، وەک بەشێک لە کورد سەیریان بکات. بەر لەچوونی بارزانی بۆ سۆڤیەت، کوردەکانی ئەرمینیا بەهۆی پچڕانی پەیوەندیەکانیان بە کوردستان، وایان دەزانی، کە دەوڵەتی سۆڤیەت نیشتمانی ئەوانە. بەڵام ســـەردانی بارزانی بووە هۆی ئەوەی ، توانا و ئازایەتی ئەوەیان هەبێ بڵێن کوردســـتان لەپاڵ یەکێتی ســـۆڤیەت نیشـــتمانی ئێمەیە[٥٨٠]. هەر لەو دەمە، ئێزیدیەکانی گوندی (جرجریس) ئەوەندە کەوتنە ژێر کاریگەریی ســـەردانەکەی بارزانی، خێزانێک منداڵەکەی خۆیان بەناوی بارزانی کرد[٥٨١]. ئەمەش دەرەنجامێکی ئەرێنی بوو بۆ هەوڵەکانی مەلا مســـتەفای بارزانی، بە ئامانجی بڵاوکردنەوەی هۆشـــیاری نەتەوەیی لەنێو کوردەکانی ســـۆڤیەت. تەنانەت یەکێک لە بەڵگەنامەکانی

578- О.л. Жигалина. Предыдущий источник, С.123.

٥٧٩ – وەزیری أشو، دوسیة البارزاني في محفظة ستالین الفولاذیة، ت:د. أسماعیل حصاف، هولیر، ٢٠٠٨،ص٥١.

٥٨٠ – م.ن،ص٥٢.

٥٨١ – عبدالفتاح البوتاني، ملا مصطفی البارزاني قائد الثورة الكوردیة و ملهمها، ص٢٤.

ئاژانسی هەواڵگری ئەمریکا، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە: "کوردەکانی سۆڤیەت مستەفا بارزانی وەک پادشای کورد دەبینن"[٥٨٢].

سەردانی بارزانی بۆ ناو کوردەکانی ئەرمینیا، فاکتەرێکی کاریگەربوو لەسەر ئەوەی کوردەکان هەست بەوە بکەن خاوەنی ئینتما و نیشتمانن. لە کاتێکدا کاربەدەستانی یەکێتی سۆڤیەت کەسایەتی بارزانیان وەک سەرۆکی گەلی کورد لە هەموو کوردستان دەبینی، تەنانەت بە کوردەکانی وڵاتەکەی خۆشیانەوە. بۆیە رێزی زۆریان بۆ دانا. ئەوەش هۆکار بوو بۆ ئەوەی لە نێوەندی کوردی لە سۆڤیەت، بیر و هەستێک لەلای کوردەکانی ئەو وڵاتە دروست بێ کە گوزارشتی لە دەرکەوتنی کەسایەتی نەتەوەیی دەکرد. کوردەکان لەو کاتەوە هەستێکیان بۆ دروست بوو، ئەوان بەبێ گەل و بێ نیشتمان نین. زیاتر لەوە تێگەیشتن بارزانی خەبات لە پێناو رزگاری کوردستان دەکات، وە ئەگەر لەو هەوڵەیدا سەربکەوێ ، ئەوان دەتوانن بگەڕێنەوە بۆ نیشتمانی باوک و باپیرانیان[٥٨٣].

هەر لێرەدا پێویستە باس لەوە بکەین کە مەلا مستەفا بارزانی دوای مانەوەی بەدرێژایی(١١) ساڵ لەیەکێتی سۆڤیەت، نەبووە کۆمۆنیست، چونکە ئەو هەموو هەوڵی ئەوەبوو، جووڵانەوەی کوردی سەربەخۆیی تەواوی خۆی هەبێ[٥٨٤]. ئەوەش سەلمێنەری ئەوەیە، بارزانی وابەستەی تیۆرە گشتییەکان نەبووە، چونکە ئەمانە دەبوونە هۆی ئەوەی سەربەخۆیی لەدەست بدات و لە ناوەڕۆکە نەتەوەییە کوردیەکەی بەتاڵی بکاتەوە. سەبارەت بەو بابەتە بارزانی دەڵێت:"من شیوعی نیم، وە شیوعییەتم خۆش ناوێ. من دیموکراتیم وە حەزدەکەم لەگەڵ گەلەکەی خۆم بە ئاشتی بژیم لە سێبەری یەکسانیدا، هەر کات دەرفەتم بۆ رێک بکەوێ، ئاڵای

582- F. R.U. S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, Indication of Soviet Disappointment with the Government of Iraq
, Washington, August 24, 1970, p.1. بۆ بینینی بەڵگەنامەی دەزگای ناوەندی هەواڵگری ئەمریکا سەبارەت بە تێڕوانینی کوردانی سۆڤییەت بەرامبەر مەلا مستەفا بارزانی، بروانە: پاشکۆی ژمارە (١٢).

٥٨٣ – وەزیری أشو، م.س،،ص٥٣.

٥٨٤ – عبدالفتاح البوتاني، ملا مصطفى البارزاني قائد الثورة الكوردية و ملهمها، ص٢٥.

کوردســـتان لە هەر ناوچەیەکی کوردســـتان بێ بەرزی دەکەمەوە، ئینجا ئەگەر ئەو خاڵە لەعێراق یان ئێران یان تورکیا بێ، هیچ جیاوازی نییە"[٥٨٥].

کۆششە بەردەوامەکانی مستەفا بارزانی بۆ بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی، بەشـــێکی ئەنجـامەکەی دوای گەڕانەوەی بۆ عێراق بەدیـارکەوت، چونکە دوای گەڕانەوەی ئەو ڕێبەرە کوردە بۆ ناو خەڵک و جەماوەر و لایەنگرانی، وەک ئاژانسی هەواڵگری ئەمریکا لە ڕاپۆرتێکیدا ئاماژەی پێکردووە، هەژموونی ســـیاســـی لەنێو کوردەکانی عێراق بەرزبوویەوە[٥٨٦]، وێڕای ئەوەی ڕۆشـــنبیری کوردی لەگەڵ ئەم ڕووداوە بوژانەوەی بەخۆیەوە بینی[٥٨٧].

نووسـەرێکی عەرەب باس لەوە دەکات، چالاکییە سیاسییەکانی مستەفا بارزانی لەدوای گەڕانەوەی لە سـۆڤیەت، لەشـاری بەغدا دەسـتییپێکرد. ئیتر ئەو شـارە بووە سـەکۆی چالاکییە سـیاسـییەکانی کورد. هەر لەو شـارە بۆیەکەمجار بوو بارزانی بە ژمارەیەک گەنجی ڕۆشـــنبیری کورد ئاشـــنابێ، کە پڕبوون لەجۆش و خرۆش بۆ دۆزی گەلەکەیـان. لەو کـاتەدا بەگوێرەی گوتەی ئەو نووســـەرە، بـارزانی ڕۆڵی سـەرکردایەتی گشتگیری وەرگرت بۆ قۆناغێکی درێژ. بەو شێوەیە بوارەکانی چالاکی و پەیوەندییەکانی تەنها لە چیا و ناو هۆزە کوردییەکان نەمایەوە، بەڵکو گەیشـــتە ئاستی پایتەختی عێراق و شارەکانی کوردستان[٥٨٨].

دەزگـای هەواڵگری ئەمریکا لەڕاپۆرتێکیدا کە لەڕۆژی (٥ی تشـــرینی یەکەمی ١٩٥٨) دەرچووە، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە هەرچەندە بارزانی پشـتگیری بۆ رژێمی عێراق دەربڕیوە، بەڵام هەســـتی جوداخوازی لەنێو کوردەکان زیادی کردووە. ئەو دەزگایە بەپشـت بەسـتن بەزانیارییەکانی باڵیۆزخانەکەیان لەبەغدای پایتەختی عێراق، جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، کە پێشبینی دەکەن کوردەکانی عێراق، دوای ڕووداوی گەڕانەوەی بارزانی فشـــاری زیاتر لەســـەر حکومەتی عێراقی دروســـت بکەن بۆ بەدەسـتهێنانی سـەربەخۆیی یان ئۆتۆنۆمییەکی فراوانتر لەوەی بەڵێنیان پێ دراوە. بە بڕوای ئەو دەزگایە ئەوە دەرئەنجامی گەشـــەکردنی هەسـتی نەتەوایەتی کوردەکانە،

---

٥٨٥ – تفرشيان، م. س، ، ص٢٥٦.

586 -CIA/ (FOIA) /ESDN (CREST): 03156626, Central Intelligence Bulletin _ 1958/09/05, Iraq Welcomes Kurdish Leaders Re- Turn from USSR, p.8.

٥٨٧ – کریس کۆچێرا، س.پ، ل١٨٢.

٥٨٨ – منذر الموصلي ، م.س، ص١١١.

بەهۆی گەڕانەوەی ڕێبەرەکەیان بۆ وڵات. لەبەرئەوەی ئەو ڕووداوە زیاتر پابەندی پرسی نەتەوەییی کردن، بەراورد بە کاتەکانی پێشووتر. هەر لەو ڕاپۆرتەدا ، ئاژانسی هەواڵگری ئەمریکا باس لەوە دەکات، کە لەئێستادا، مستەفا بارزانی پشتگیری (٨٠٠) هەزار کوردی عێراقی بەدەستهێناوە و بەڵکو هەژمووونی ئەو، گەیشتۆتە ناوچەکانی باکووری ئێران[٥٨٩].

ئەو دەزگایە لەڕاپۆرتێکی دیکەیدا، کە لەڕۆژی (٢٩ی تشـــرینی یەکەمی ١٩٥٨) دەرچووە، باس لەوە دەکات، مەلا مســـتەفای بارزانی بەنیازە لەو ماوەیەدا دوای گەڕانەوەی بۆ عێراق، ســــەردانی کوردەکانی باکووری ڕۆژهەڵاتی ســــوریا بکات، بەمەبەســتی گەشــەپێدانی چالاکیی نەتەوەیی، بەو هۆیەوە لەلایەن کۆماری عەرەبی یەکگرتوو، فەرمان دەرچووە بۆ چاودێریکردنی چڕی جموجۆڵەکانی[٥٩٠].

ئەو کۆشـــشـــە نهێنییانەی مســـتەفا بارزانی بۆ گەشـــەپێدانی هەســـتی نەتەوەیی لەناوچە جیاوازەکانی کوردســـــتان ئەنجامی ئەدا، ڕۆژنامەی (ئیتلاعات)ی ئێرانی بە دەنگ هێنا، کاتێک لە ڕاپۆرتێکیدا کە لەمانگی (نیسانی ١٩٥٩) بلاوکراوەتەوە، بەسوود وەرگرتن لەهەندێک زانیاری ڕۆژنامەی (نیویۆرک یونایتد پرس)، هۆشـــــداری بە دەســـــەڵاتـدارانی عەرەبی لەنـاوچەکە دەدات، وریـا و چـاوکراوەبن بەرامبەر ئەو چـالاکییـانە، لەبەرئەوەی وەک ڕۆژنـامەکە ئـامـاژەی پێکردووە، بـارزانی کـاریگەریی بەهێزی لەســەر گەشــەکردنی هزری نەتەوەیی کوردی هەیە لەئێستادا، بەم جۆرەش هەڕەشە و مەترسییەکی گەورە لەسەر جیهانی عەرەبی دروست دەکات[٥٩١]. تەنانەت ڕۆژنامەی (مەعاریف)ی ئیســـرائیلی هۆشـــدارییەکی توندتر لەوە بە وڵاتانی عەرەبی دەدات، کاتێک ئەو دۆخەی بە بۆمبێکی ئامادەکراو وەســـفکرد، کە لەهەر کاتێکدا

589 -CIA, (FOIA) /ESDN (CREST): 03003301, Central Intelligence Bulletin - 1958/10/15, Iraq — Separatist sentiment increasing among Kurds despite Barzani's avowal of loyalty to regime. بۆ دەقی ئەو بەڵگەنامەیە، بڕوانە پاشکۆی ژمارە(١٣).

590 - CIA, (FOIA) /ESDN (CREST): 06232625, CENTRAL INTELLIGENCE BULLETIN - 1958/10/29, p.3

٥٩١ - روزنامەهای آمریکایی می نوسیند(اعزام اکراد شوروی خاورمیانە رابە خطر می اندازد طبق گزارش خبر گزاری فرانسە)، آطلاعات(روزنامە)، ش(٩٨٨٣)، (١٣ أبریل ١٩٥٩)، ص١٣.

ئەگەری تەقینەوەی هەیە، بەهۆی ئەو هەژموونە بەهێزەی مستەفا بارزانی لەنێو کوردەکاندا هەیەتی لەناوچەکەدا [٥٩٢].

کاریگەری ڕاستەوخۆی مەلا مستەفای بارزانی لەسەر کوردەکانی باشوور و پارچەکانی دیکەی کوردستان، لەدوای هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلول لەساڵی(١٩٦١) بەهێزتر بوو، وەک یەکێک لەبەڵگەنامە فەرمییەکانی حکومەتی بریتانیا لەسەرەتای هەڵگیرسانی شۆڕشەکە ئاماژەی پێکردووە، کە:" ئەو نائارامییەی لەهاوینی ساڵی ١٩٦١ دەستیپێکرد، سروشتێکی جیاوازی لەگەڵ هەڵکشانەکانی پێشوو هەیە. لەبەرئەوەی بارزانی لەو بزاڤەدا ڕەگەزی ئیلهامی نەتەوەیی کوردی هەیە"[٥٩٣].

ئیبراهیم فەیسەڵ ئەنساری، کە یەکێک بووە لەفەرماندە مەیدانییە باڵاکانی سوپای عێراق، کاتێک باس لەکاریگەریی مستەفا بارزانی دەکات لە بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی لەنێو گەلی کوردا، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە دوای ئەوەی مستەفا بارزانی لە (زستانی ١٩٦١_ ١٩٦٢) شۆڕشی هەڵگیرساند، هاتە ناوچەکانی نێوان ئامێدی و زاخۆ، لەوێ هێزەکانی خۆی ڕێکخستەوە و دەستیکرد بە پەیوەندیکردن بەسەرۆک هۆزە کوردییەکانی لە ناوچەکە بوون و هانیدان بێنە ناو شۆڕش، ئەوەبوو بەشی زۆری هۆزەکانی ئەو ناوچانە، بەدەم بانگەوازەکەی بارزانییەوە چوون، لە نمونەی هۆزەکانی گولی و سندی لەناوچەی زاخۆ، هەروەها هۆزەکانی هەردوو بەری ڕێگای سەرەکی دهۆک_ ئامێدی. ئەمە وێڕای هۆزی ئاکۆ لە ناوچەی ڕانیە، تەنانەت ژمارەیەکی زۆر لەو ئەفسەرانەی لە ڕیزی سوپای عێراقدا بوون، ڕایانکرد و پەیوەندیان بە بارزانییەوە کرد[٥٩٤].

لەڕۆژهەڵاتی کوردستانیش هەڵمەتێکی فراوان بۆ یارمەتیدانی شۆڕشی کورد دەستپێکرد، وەک ژێدەرێک ئاماژەی پێ کردووە، کەم کەس هەبوو بەسۆز و پشتیوانی دارایی هاریکاری هەوڵەکانی بارزانی نەکات[٥٩٥]. تەنانەت ژمارەیەک لە

---

٥٩٢ – مەعاریفی ئیسرائیلی (ڕۆژنامە)، ژمارە (١٣٤٣)، ٢٤ی نیسانی ١٩٥٩، ل.٣.

٥٩٣ – بڕوانە:بەڵگەنامەی ژمارە(١٩)، لە: الكورد في وثائق الارشيف الوطني البريطاني(ج٢) ١٩٥٨–١٩٦٩، ص٧٢.

٥٩٤ – أبراهيم فيصل الانصاري، م.س،ص١٤٨.

٥٩٥ – عمار علي السمر، م.س، ص٢٤٣.

پێشـــمەرگەکانی پارتی دیموکراتی کوردســـتانی ئێران، هاتنە ریزی شـــۆڕشـــگێرانی باشووری کوردستان[596].

دیارە نیشـتمانپەروەرانی باکووری کوردسـتانیش هەمان هەڵوێسـتی بەشـەکانی دیکەی کوردستانیان نیشاندا، دوای ئەوەی بەشێک لە سوارچاکەکانی هۆزی ئۆرامار لە باکووری کوردستانەوە بە چەک و سوارەکانیانەوە پەڕینەوە سنووری باشووری کوردســـتان و خۆیان دایە پاڵ هێزەکەی مەلا مســـتەفا بارزانی[597]. ئەو کاتە ڕۆژنـامەی(لۆمۆنـد)ی فەرەنســـی لە ڕاپۆرتێکیـدا کە لە (٢٨ی ئەیلولی ١٩٦١) بڵاویکردەوە، ئاماژەی بۆ ئەوە کرد، کە:" ئەم ڕاپۆرتانەی گەیشـــتونەتە تاران و ئەنقەرە، ئاماژەن بۆ تێپەڕبوونی بەرفراوانی شۆڕشگێرانی کورد لە ئێران و تورکیاوە بۆ ناوچەکانی کوردســـتانی عێراق و لەوێشـــەوە توانا ســـەربازییەکانی کورد بەهێز دەکەن... کۆچی بەکۆمەڵی ئەو هۆزانەی کە هیچ هێڵێکی ســـنووردارکردن نازانن، هەموویان ڕۆڵێکی بەهێز دەگێڕن لە بەرژەوەندی شۆڕشەکە"[598].

لەلایەکی دیکە ڕۆژنامەی (مەعاریف)ی ئیســـرائیلی، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، حکومەتی سوریا لە دوای تێپەڕبوونی ساڵێک بەسەر هەڵگیرسانی شۆڕشی کورد لە عێراقدا، شـــانەیەکی نهێنی لەناوچەی (عامودا) ئاشـــکرا کردووە، کە کوردەکان بەکاریگەریی بڵاوبوونەوەی هۆشـــیاری نەتەوەیی لەو ناوچانە پێکیان هێناوە. بەپێی زانیاری دەزگا هەواڵگرییەکانی سوریا، کە لە پرۆسـەیەکی پشـکنین و گەڕانی نهێنیدا بەدەستیان هێنا، دەرکەوت بەشێک لە کوردەکانی ســوریا لە پەیوەندی بەهێزدابوونە لەگەڵ ڕێکخستنەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان[599]. بەو هۆیەوە بە پارە و چەک و چەکدار، پشـتیوانیان لە شـۆڕشـگێرە کوردەکانی عێراق کردووە[600]. دوای ئەوەی بارزانی لە (تشـرینی دووەمی ١٩٦١) داوای هاوکاری و پشـتگیرکردنی شـۆڕشـگێرانی

---

٥٩٦ – مسعود البارزاني،البارزاني ...(الكرد و ثورة ١٤ تموز ١٩٥٨)...، ص٩٠.

٥٩٧ – محمود الدرة، م.س، ص٣٠٠.

598 –Téhéran dément l'arrestation du chef de la révolte kurde d'Irak, Le Monde, 28 septembre 1961.

٥٩٩ - مەعاریفی ئیسرائیلی (ڕۆژنامە)، ژمارە (٢٦٥٧)، ٢١ی کانوونی دووەمی ١٩٦٢، ل١.

٦٠٠ - مەعاریفی ئیسرائیلی (ڕۆژنامە)، ژمارە (٢٨١٧)، ٢ی تەمموزی ١٩٦٣، ل٢.

باشووری لە پارت و کەسایەتییە نیشتمانپەروەرە کوردییەکانی ڕۆژئاوای کوردستان کرد[٦٠١].

لەم سۆنگەوە عیسمەت شەریف وانلی باسی ئەوە دەکات، کە لە (١٩ی کانونی دووەمی ١٩٦٢) بارزانی نامەیەکی بۆ نووسیووە و تێیدا دەڵێت:" ڕێگای ڕاست و لۆژیکی ئەوەیە هەموومان هاوکاری یەکتری بکەین بە حزب و ڕێکخراو و لیژنە کوردستانییەکان لە ناوەخۆ و دەرەوە، بۆ سەرخستنی بەشی گڕگرتوو لە کوردستانی عێراق. پێویستە هەمووان خەباتیان یەکبخەن بۆ سەرخستنی ئەو جوڵانەوەیە و لەسەرمانە ئەو دروشمە بەرزبکەینەوە(یەکخستنی کۆششەکانی گەلی کورد بە هەموو توێژ و پارت و ڕێکخراوەکانی، لەپێناو سەرکەوتنی جووڵانەوەی گەلی کورد لە کوردستانی عێراق)"[٦٠٢].

شیاوی باسە کە ئەو تێگەیشتنەی حکومەتی بریتانیا لەسەر بارزانی، کە لەو بەڵگەنامەیەی پێشوو خستمانە ڕوو، لەچیرۆکی ئەو گەشتەی ڕۆژنامەنوسی فەرەنسی(جان لکود سویر) کە لە (کانونی دووەمی ١٩٦٦) بۆ ناوچە ئازادکراوەکانی باشووری کوردستانی ئەنجامیدا، ڕوون و ئاشکرا خۆی دەنوێنێ، کاتێک ئەو پەیامنێرە بە ڕێگای چوونە بارەگای بارزانی، پرسیار لەیەکێک لەگەنجەکانی ئەو ناوچەیەی پێیدا تێدەپەڕێ دەکات و پێی دەڵێت:"ئایا ئێوە مسوڵمانن بۆچی شەڕ دەکەن لەپێناو ئامانجێک کە نایەتەدی؟ بۆچی ئەو هەموو قوربانییەی لەپێناو ئەدەن"؟. لەوەڵامی ئەو دوو پرسیارەدا گەنجەکە بەئاماژەیەکی کورت و ڕوون و دەڵێت:" لەبەرئەوەی ئێمە عەرەب نین، زمانمان عەرەبی نییە، وە لەبەرئەوەی ئێمە نامانەوێ ببینە عەرەب. ڕەوشتمان و کولتوورمان و داب ونەریتمان جیاوازە لەڕەوشتی عەرەب. لەگەڵ ئەوەشدا ئێمە باسی جیابوونەوە ناکەین، ئەوەی دەمانەوێ جۆرێکە لە ئۆتۆنۆمی بۆ بەڕێوەبردنی خاکی خۆمان. سەیری ئەو دۆڵە بکە، قوتابخانەیەک یان گوندێک نیە، ئاو و ڕێگا و پردی تێدا نیە، حکومەتی عێراق تەنانەت مامۆستایەکمان

---

٦٠١ – علي صالح ميراني، الحركة القومية الكوردية في كوردستان سوريا(١٩٤٦–١٩٧٠)، أربيل، ٢٠٠٤، ص١٧١؛ بەپێی بەڵگەنامەیەکی حکومەتی ئەمریکا لە (ئایاری ١٩٧٤)، ژمارەیەک لە پێشمەرگەی ڕۆژئاوای کوردستان، هاتنە ریزی هێزەکانی مستەفا بارزانی. F.R.U.S,1969–1979, Iraq–Iran (1973–1976), Telegram from the Interests Section in Baghdad to the Department of State, Baghdad, April 11, 1974, p.684.

٦٠٢ – عصمت شريف وانلي، م.س، ص١٥٩..

بۆ ڕەوانە ناکات، لەکاتێکدا زۆربەی سامانی نیشتمانی عێراق لەسەر خاکی ئێمەیە. ئێمە خۆمان بە بیانی نازانین، ئەوان وەک بێگانە ڕەفتار لەگەڵ ئێمەدا دەکەن"[٦٠٣].
لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە بارزانی لەهەوڵەکانیدا بۆ بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی تا ڕادەیەکی باش ئامانجەکەی خۆی پێکاوە، چونکە توانیویەتی لەڕێگای ئاشناکردنی کۆمەڵگە بەمافە نەتەوەییەکانی، کاریگەریی تەنانەت لەسەر گەنجێک لەو تەمەنە بچووکەشدا دروست بکات.

سەبارەت بە کاریگەریی بارزانی لەسەر خەباتکارانی کورد، بەڵگەنامەیەکی حکومەتی بریتانیا ئاماژەی بەوە کردووە، کە لەو قۆناغەدا گەلی کورد بەشێوەیەکی گشتی پشتیوانی مەلا مستەفا بارزانی بوو، تەنانەت بەشێکی ئەو کوردانەی بەدیلی دەکەوتنە دەستی سوپا و دامەزراوە هەواڵگری و ئاسایشەکانی حکومەتی عێراق، ئەگەر لەدادگاکان سزای لەسێدارەدانیشیان بەسەر دەسەپێنرا، بەڵام ئەوان لەبەردەم پەتی سێدارەدا دروشمی (بژی کوردستان ، بژی بارزانی)یان دەگوتەوە[٦٠٤].

خۆشەویستی بەشی زۆری گەلی کورد بۆ بارزانی، بەهۆی هەوڵدانی ئەو ڕێبەرە بووە لەهەموو بوارەکان، بۆ ئەوەی لەکۆششەکانیدا گوزارشت لەخواستێکی گشتی بکات، ئەو تەنانەت لەکاری ڕێکخراوەییدا وەک یەکێک لە کەسایەتییەکانی لە نزیکەوە لەگەڵیدا ژیاون دەیگێڕێتەوە، بارزانی هەمیشە ئامۆژگاری کادیرانی پارتی کردووە ئەگەر دەتانەوێ لەکاروبارەکانتان سەرکەوتووبن و میللەت هاوکاریتان بکات، پێویستە ئیشوکاری ڕێکخراوەیی ئاوێتەی ئەو پیشەیە بکەن کە دەیزانن، ئەگەر واتان کرد ئەو کاتە ئەو میللەتە هەست بەوە دەکات ئێوە لەوانن و جیانین و لەگەڵ ئێش و ئازار و کێشەی ئەواندا دەژین[٦٠٥]. کەواتە بارزانی حزبی کردۆتە ئامرازێک بۆ بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی و نیشتمانی، وەنەبێ ئەم کردەشی هەر بە گوتار و ئامۆژگاری سیاسی لەنێو کۆمەڵی کوردی پیادە کردبێ، بەڵکو هەوڵی داوە

---

٦٠٣ – کردهای عراق چرا شورش کردەاند، سپیدة و سیاه (مجله)، ش(٣٨)، ٢٩ أوریل ١٩٦٦ ،وەرگیراوە لە: بهرام ولیدبیگی، م.پ، ص٣٧٨.

604 –NA,FCO 8/ 2318, British parliamentary and public opinion on the Kurdish sitvation in Iraq ،The Iraq government is once more waging war against Kurdistan. 22 July 1974. p.5.(١٤)بۆ دەقی بەڵگەنامەکە بڕوانە پاشکۆی ژمارە

٦٠٥ – ئەحمەد ڕەشید، شارەزایی بارزانی نەمر لە بە جەماوەرکردنی شۆڕش و حیزبەکەی، سەد ساڵەی بارزانی، ل ١٠٥٣–١٠٥٥.

لەڕێگەی ئاراستەکردنی کادیرانی حزب بۆ تێکەڵکردنیان بە جەماوەر لە هەموو ناوچەکانی کوردستان بەبێ جیاوازی بەرجەستە بکات و بیری نیشتمانپەروەری و کوردایەتی لە هزری هەر تاکێکی کورد بچەسپێنێ.

یەکێک لەو ڕێکارانەی بارزانی بۆ بەهێزکردنی توانا سیاسییەکانی کادیرانی پارتی دیموکراتی کوردستان پیادەی کردووە، ڕێکخستنی چوار خولی ڕاهێنانی سیاسی بووە بۆ کادیران لەڕێگەی دامەزراندنی (پەیمانگای کادیران)[٦٠٦]. ئەوان بەهۆی ئەو زانستەی لەو پەیمانگە حزبییە وەریان گرت، ڕۆڵیان بینی لەگەشەپێدانی هزری نەتەوەیی[٦٠٧]. وێڕای ئەوەی ئەم پەیمانگەیە دەرفەتێکی باشی ڕەخساند بۆ یەکخستنی زمانی کوردی، چونکە ئەو فێرخوازەی لەخانەقینەوە دەهات زاراوەی ناوچەی زاخۆ و ئامێدی و شوێنەکانی دیکەی نەدەزانی، ئەمە سەرباری ئەوەی ناوەندی کۆکردنەوەی هەموو لاوانی کورد بوو[٦٠٨].

بەم شێوەیە بەهۆی ئامرازە جۆراوجۆرەکانی لەژێر دەستی شۆڕش بوو، بارزانی بواری زیاتری بۆ ڕەخسا بەئامانجی بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی و توانی بەشی زۆری گەلی کورد تێکەڵ بە شۆڕش و بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد بکات و کۆمەڵگەی کوردی لەپەیوەندی هۆزایەتی دەربەگی وەرچەرخێنێ بۆ کۆمەڵگایەکی شۆڕشگێری خاوەن ئایدیا و ستراتیژێکی نیشتمانی و نەتەوەیی هاوبەشی یەکگرتوو[٦٠٩].

---

٦٠٦ – لەسەر بڕیاری سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان لە (تشرینی یەکەمی ١٩٦٨) لەناوچە ئازادکراوەکانی شۆڕش لە چۆمان دامەزراوە. یەکەم بڕیار بۆ دەستپێکردنی خوێندن لەو پەیمانگەیە لە (١٥ی تشرینی دووەمی ١٩٦٨) درا، هەر لەو ڕۆژەدا دەست بەخوێندن کرا. یەکەم دەستەی قوتابیانی (٣٢) کەس بوون کە لە گشت لقەکانی حیزبی و لەشکری هاتبوون. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ئاری فاروق نانەکەلی، دامەزراوەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان و شۆڕشی ئەیلوول لە نێوان ساڵانی ١٩٦١– ١٩٧٥، هەولێر، ٢٠١٦، ل٧٤.

٦٠٧ – K21 (گۆڤار)، ژ(٢٠)، کانوونی دووەمی ٢٠١٤، ل١٨٣.

٦٠٨ – یۆنان هورمز، س.پ، ل٧٧.

٦٠٩ – سیامند البنا، م. س، ص١٢٧.

تەوەری دووەم: بایەخدانی بارزانی بە ڕاگەیاندن بۆ گەشەپێدانی بنەماکانی هزری نەتەوەیی

مێژوونووس عەبدولفەتاح بۆتانی پێی وایە هزری نەتەوەیی کوردی ئەو کاتە زەق بەدیارکەوت، کاتێ کوردەکان بۆ بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی، هەستیان بە گرنگی ڕاگەیاندن کرد، ئەمیش لە ڕێگەی دەرکردنی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی بە ناوی کوردستان[٦١٠]. ئەو جۆرە تێگەیشتنە سەبارەت بە گرنگی و بایەخی ڕاگەیاندن بۆ بڵاوکردنەوە و گەشەپێدانی هزری نەتەوەیی، پاڵنەرێکی بەهێز بوو بۆ مستەفا بارزانی تا ئامانجەکانی شۆڕشی کوردستان و داخوازییەکانی گەلی کورد لە دید و تێڕوانینە سیاسییەکانی خەست بکاتەوە و بەشێکی لە کەناڵەکانی ڕاگەیاندنی کوردیدا بخاتە ڕوو. هەر لەو ڕێگەیەوە هەوڵی وەلامدانەوەی هەموو ئەو بانگەشانەی داوە لەبەرەی نەیارەکانیدا هەبوون، بەئامانجی ناشرینکردن و لەکەدارکردنی بزاقی ڕزگاریخوازی کورد[٦١١].

لە ڕاپەڕینی دووەمی بارزان(١٩٤٣_١٩٤٥)، مەلا مستەفا سوودی لە ڕاگەیەنراوەکانی لیژنەی ئازادی وەرگرتووە بۆ ڕەتکردنەوەی ئەو پڕوپاگەندانەی لەلایەن حکومەتی عێراقی دژ بە بزاڤەکە بڵاودەکرانەوە، بەتایبەتی لە وێناکردنی ڕاپەڕینی دووەمی بارزان، وەک جوڵانەوەیەکی هۆزگەرایی و ناوچەیی. بۆیە لە ڕاگەیەنراوی دامەزراندنی لیژنەی ئازادی لە (١٥ی شوباتی ١٩٤٥) بارزانی ڕایگەیاند:"من دەزانم حکومەت هەوڵئەدات ئەو پڕوپاگەندەیە بڵاوبکاتەوە، کە جوڵانەوەی بارزان و جوڵانەوەی کوردی دوو شتی جیاوازن، بەڵام ئێمە دژی ئەوەین و ئامانجمان ڕزگارکردنی کوردستانە"[٦١٢].

دوای تێپەڕبوونی ئەو قۆناغە و لە ماوەی بەشداریکردنی لە کۆماری کوردستان، بارزانی سوودی لە ڕۆژنامەی کوردستان وەرگرتووە بۆ خستنەڕووی تێزە نەتەوەییەکانی، بۆ نمونە لەوتارێکی سیاسی کە محەمەد مەحمود

٦١٠ -. عبدالفتاح البوتاني، بدايات الشعور القومي الكوردي، ص٣٥.

٦١١ – محەمەد عەلی سوڵتانی، س.پ، ل١١٨-١٢١.

٦١٢ – عثمان علي، م.س، ص٦٩٩.

ئەفەندی(١٩٢١_١٩٤٧)[٦١٣]،لە (٦ی ئاداری١٩٤٦) لە جیاتی بارزانی لە بەردەم قازی محەمەد پێشکەشی کرد و دەقەکەی لە ڕۆژنامەی کوردستان بڵاوکراوەتەوە، دەڵێت:"پشتی فەرهەنگ بگرن بە پەروەردەکردنێکی گیانی دیموکراتیەوە، پارێزگاری لە دیموکراتی بفەرمون، کە کاریگەری پێشخستنی گەل و سەربەخویی نیشتمان و ڕوپشتەبەری وەیە"[٦١٤]. ئەم وتارە گوزارشت لە کرۆکی بیری نەتەوەیی مستەفا بارزانی دەکات، تێیدا داوای پەرەپێدانی گیانی دیموکراسی دەکات بۆ پێشخستنی فەرهەنگی پێکەوە ژیان. هەر ئەو دیموکراسییەش بە زامنی پێشکەوتنی گەل و سەربەخۆیی نیشتمان دەزانێ.

دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کورد لە (١٦ی ئابی ١٩٤٦)، کەناڵێکی ڕاگەیاندنی نوێی کردەوە بۆ گەیاندنی دەنگی سەکردایەتی سیاسی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد بە جەماوەری کوردستان، لەڕێگەی ڕۆژنامەی (ڕزگاری)، کە ئەو کاتە زمانحاڵی پارتەکە بوو[٦١٥]. لەپێناو ئاراستەکردنی کۆمەڵگەی کوردی لە باشووری کوردستان، بەتایبەتی دوای ڕووخانی کۆماری کوردستان و پەڕینەوەی بارزانی و بەشێکی شۆڕشگێڕانی لەگەڵیدا بوون بۆ یەکێتی سۆڤیەت. چونکە مستەفا بارزانی لە (کانونی دووەمی ١٩٤٨) لەگەڵ حکومەتی سۆڤیەت ڕێککەوت بۆ پەخشکردنی وتارە سیاسییەکانی لە (ئێزگەی ئازەربێجانی دیموکراتی)، ڕۆژنامەی (ڕزگاری)ش سوودی لەو ئێزگەیە

---

٦١٣ - بەپێی بەدواداچوونی ڕۆژنامەنووس (بەدران حەبیب)ی بەڕێوەبەری دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، ئەم ناوە مولازم (محەمەد مەحمود قودسی) یە. ناوبراو یەکێک بووە لەو ئەفسەرە ئازادیخوازانەی ئەندامی حیزبی هیوا بووە، لە ڕاپەرینی دووەمی بارزان پشتگیریی لە مستەفا بارزانی کرد و بەشداری شۆڕشەکەی کرد. دوای شکستهێنانی شۆڕش، لەگەڵ مستەفا بارزانی پەڕیەوە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و لە ساڵی ١٩٤٦ بەشداری کۆماری کوردستانی کرد. پاشان دوای ڕووخانی کۆمار، گەڕایەوە عێراق و لە ڕۆژی (١٩ی حوزەیرانی١٩٤٧) لەلایەن حکومەتی عێراقییەوە لە سێدارە درا. بروانە: ڕۆژنامەی کوردستان(مەهاباد ١٣٢٤-١٣٢٥ی هەتاوی ١٩٤٦ی زاینی)، دەزگای ئاراس،هەولێر،٢٠١٠.

٦١٤ - بۆ درێژەی وتارەکە، بروانە: نطقی محمد محمود افندی لە ڕۆژی هاتنی مەلا مصطفی لە حضوری حضرتی پێشوای کوردستاندا، کوردستان(ڕۆژنامە)، ژ(٢٣)، ٦ی مارسی ١٩٤٦، ل٣.

٦١٥ - د. ئەحمەد حەمەدئەمین، پارتی دیموکراتی کورد- عێراق بەرەی پیشکەوتوو(١٩٥١-١٩٥٦)، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١٧، ل١١١.

وەرگرت بۆ گواستنەوەی وتارەکانی و بڵاوکردنەوەی لەسەر لاپەڕەکانی خۆی[٦١٦].
بەپێی ئەو زانیارییانەی لە ڕۆژنامەی ڕزگاریدا هاتووە، مستەفا بارزانی سەرەتای وتارە سیاسییەکانی لە ڕۆژانی (٢١و ٢٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٨) لە ئێزگەی ئازەربێجان پەخشکرد، تیایدا هانی گەلی کوردی داوە، لەسەر خەباتی نەتەوەیی بەردەوام بن و ڕووبەڕووی ئەو دۆخە ببنەوە، کە ئامانجی سڕینەوەی بیری نەتەوەییە[٦١٧].

بارزانی لە بەشێکی وتاری یەکەمیدا کە لە ڕۆژی(٢١ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٨) پەخشکرا، خەڵکی کوردستانی لە پیلانەکانی حکومەتی عێراقی بەرامبەر جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد ئاگادارکردەوە و ڕایگەیاند:"حکومەتی عێراقی کۆنەپەرست، ئەمڕۆ هەوڵئەدات جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە عێراقدا لەناو ببات بەناوی شیوعیەتەوە، بە سوود وەرگرتن لە ئەحکامی عورفی لە وڵات...بەڵام ڕای گشتی دەزانێ مەبەستی ئەو تۆمەتانە و ئەو جووڵانەوەی ئێستا لە کوردستان، پوخت جووڵانەوەیەکی ڕزگاریخوازی نیشتمانییە، ئامانجی ڕزگاربوونە لە چەوسانەوەی نەتەوەیی"[٦١٨]. بەم شێوەیە لەم وتارەدا بارزانی وێڕای ئەوەی پەیامی بەردەوامی شۆڕشی کورد بە جەماوەری کوردستان گەیاند، هاوکات لەوە ئاگاداری کردنەوە کە پروپاگەندە و سیاسەتەکانی حکومەتی عێراقی بەرامبەر بەم بزاقە نەتەوەییە، ئامانج لێی بەلاڕێدابردن و شاردنەوەی ڕووی ڕاستی ئامانجەکانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردە، کە خۆی لە ڕزگاری گەلی کورد و خاکی کوردستانەدا دەبینێتەوە.

بەسەرنجدان لە وتاری دووەمی مستەفا بارزانی کە لەشەوی (٢٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٨) پەخشکرا، دەبینین بارزانی دید و تێڕوانینی تازە بەراورد بەوانەی پێش خۆی بەئامانجی گەشەپێدانی بیری نەتەوەیی کوردی دەخاتەڕوو، لە ڕێگەی جەختکردنەوەی لەسەر هەرسێ لایەنی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی، لە فۆرمێکی نوێدا. بەشێوەیەک لە بەشی یەکەمی وتارەکەدا باس لە سیاسەتی حکومەتی

---

٦١٦ – نەوشیروان مستەفا ئەمین، چەند لاپەڕەیەک لە مێژوی ڕۆژنامەوانی ی کوردی (١٩٣٨– ١٩٥٨) ڕۆژنامەوانی ی نهێنی، بگ٣، ب١، سلێمانی، ٢٠٠٤،ل١٩٥.
٦١٧ – بروانە: ڕزگاری (جريدة)، ع(٢)، تشرين الاول ١٩٤٨، ص٦.
٦١٨ – م.ن، ص٦.

عێراقی دەکات بۆ لەناوبردنی زمانی کوردی لەڕێگەی بێبەشـــکردنی ڕۆڵەکانی گەلی کورد لەفێربوون و خوێندن بە زمانی دایک، وەک ڕێگەیەک بۆ سڕینەوەی ناسنامە و تایبەتمەندییە نەتەوەییەکانیان، لەو ســۆنگەوە دەڵێت:" کوردەکان کە یەکێک لە نەتەوە ســەرەکیەکان لە عێراق پێکدەهێنن، ئەمڕۆ ئازار بە دوو کار دەکێشـن لە ئەنجامی ئەو سیاسـەتەی هەوڵی سڕینەوەی نەتەوەی کورد دەدات لە عێراق، کە دەتوانرێ تێبینی بکرێ بە ڕوونی. لە بوارەکانی ڕۆشـــنبیری و کۆمەڵایەتی. کوردەکان بێ بەشـــن لە خوێندن بە زمانی خۆیان لە قوتابخانە ناوەندیەکان، تەنانەت لە قۆناغی ســـەرەتایی لە هەندێک ناوچە کوردیەکانی وەک موســـڵ، خوێندن لە قۆناغی ناوەندی بە زمانی عەرەبییە لە ناوەندی سـلێمانی، ئەمیش یەکێکە لە گرنگترین شـارەکانی کوردسـتانی عێراق، ئەو دۆخە هاوشـــێوەیە لە فەرمانگەکانی حکومەت، زمانی فەرمی لەناوچە کوردییەکان عەرەبییە"[٦١٩].

ســەبارەت بە پێگە و پشـکی گەلی کورد لە هاوکێشـە ئابووریەکانی عێراقدا، کە لەژێر هەژموونی ئیســـتعماری بەریتانی و کۆمپانیا قۆرخکارییەکانیدا بوون، بارزانی بەدوو دێر لەم وتارەدا گوزارشـت لە دۆخ و گوزەرانی گەلەکەی دەکات و دەڵێت:" لە ڕووی ئابووری، قەیرانەکە لە ناوچە کوردییەکان گەیشـــتۆتە ئەوپەڕی، بەهۆی ئەو سیاسەتەی ئامانجی برسیکردن و دەربەدەرکردنی گەلی کوردە لە عێراق"[٦٢٠].

لەلایەکی دیکە گەڵاڵەکردنی مافە سیاسییەکانی کورد، بەشێکی دیکەی وتارەکەی بارزانی پێکهێنا، ئەو کاتەی تیشکی خستە سەر بارودۆخی سیاسی لە عێراقدا. ئەو ڕێبەرە فەرامۆشکردنی مافە نەتەوەییەکانی گەلی کوردی وەک پێکهاتەیەکی سەرەکی لەم وڵاتەدا بەســـتایەوە، بە ڕادەی لاوازی و خۆبەســـتانەوەی حکومەتی عێراقی بە پاشـکۆیەتی ئیسـتعماری ڕۆژئاوایی. لەو سـۆنگەوە وێڕای ڕەخنەکانی لە سیاسـەتی حکومەت بەرامبەر بەکورد، داخوازییەکـانی بۆ بەشـــداریکردنێکی ڕاســـتەقینە لەدەســـەڵات، لە تێزێکی نوێدا خســـتەڕوو، کاتێک گوتی: " لە ڕووی ســیاســییەوە، بەشـداریپێکردنی کورد لە حکومەت پێویسـتە. لە پەرلەمانی عێراق ژمارەیەک نوێنەر هەن، ژمارەیان گونجاو نییە لەگەڵ ژمارەی کورد لە عێراق. ئەوان هەڵنابژێردرێن بەڵکو دادەمەزرێن. ئەوانەی توانیویـانە متمـانەی بـاڵیۆزخـانەی بریتـانیـا و چینی

---

٦١٩ – رزگاری (جریدة)، ع(٢)، تشرين الاول ١٩٤٨، ص٧.

٦٢٠ – م.ن، ص٨

بورجوازی دەســـەڵاتدار بەدەســـت بێنن. وەزیرە کوردەکانیش لە حکومەت، لە دوو زیاتر نینە لەنێو هەمووان، لەوانەشـن کە نازانن بە زمانی کوردی قســه بکەن و جگە لەوەی دوژمنـایەتی ڕاســـتەوخۆیـان بۆ گەلی کورد و دۆزی کورد هەیە"[٦٢١]. ئەم دەربڕینانەی بارزانی ڕەهەندی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سـیاسـی لەخۆگرت، بۆیە زیادبوونێکی نوێ بوون لەســـەر هزری نەتەوەیی کوردی، پێشـــتر بەو شـــێوەیە نەخرابوونە ڕوو.

ئەم وتـارانەی ڕۆژنـامەی ڕزگـاری و هەروەهـا ئەو ئێزگەیەی بـاکۆی پـایتەختی ئـازەربێجـانی ســـۆڤیەت، هەرچەندە لە ڕووی نێوەڕۆکەوە کوردانی بـاشـــووری کوردستانی دەگرتەوە، بەڵام کاریگەرییان لەسەر گەلی کورد بەگشتی هەبوو، ئەمەش ئێرانییەکانی نارەحەتکرد، بەهۆی دڵەراوکێ و مەترســـییەکانیان لە ســـیاســـەتەکانی یەکێتی ســـۆڤیەت بەرامبەر وڵاتەکەیان، بۆیە باڵیۆزی ئێران لە مۆســـکۆی پایتەختی ســـۆڤیەت، یاداشـــتی نارەزایی حکومەتەکەی بەرامبەر بە ڕەفتارەکانی حکومەتی ئازەربێجان و پاڵپشـــتیان لە ســـەرکردە کوردەکان و هاوکاریکردنیان بۆ گەیشـــتنی دەنگیان بە ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردســـتان، دایە دەســـتی حکومەتی یەکێتی سۆڤیەت، بەئامانجی دوورخستنەوەیان لە خواستە نەتەوەییەکانی مستەفا بارزانی. ئەوە جگە لە چەندین یاداشـــتی دیکە، کە لەلایەن وەزارەتی دەرەوەی ئێران دراوەتە باڵیۆزی سۆڤیەت لە تاران[٦٢٢].

لەلایەکی دیکە هەر بە هۆکاری کاریگەریی وتارە سیاسییەکانی مستەفا بارزانی لەســـەر کوردانی ڕۆژهەڵاتی کوردســـتـان، ڕۆژنـامەگەری ئێرانی بە ڕێنمـایی حکومەتەکەیان، دەســـتیان بەهەڵمەتێکی پروپاگەندەی ســـیاســـی لە دژی حکومەتی ســـۆڤیەت کرد، بۆ نموونە لە ســـەروتاری ڕۆژنامەی ئیتلاعاتی ئێرانی لە ڕۆژی(٣١ی ئاداری١٩٤٩) سەبارەت بەو بابەتە هاتووە:"حکومەتی سۆڤیەت هەوڵئەدات لە ڕێگەی دەوەنەکردن، بەیارمەتی ڕۆڵی ئێزگەکان، کار بۆ دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی بکات لە کوردستانی ئێران یان لە یەکێتی سۆڤیەت، بۆ ئەوەی پەردە بدات بەسەر ئەو شکستەی لە بازنەی نێودەوڵەتی ڕووبەڕووی بۆتەوە "[٦٢٣].

---

٦٢١ – رزگاری (جريدة)، ع(٢)، تشرين الاول ١٩٤٨،ص٨.

٦٢٢ – د. ك. و، (٣١١/٧٣٧)، البلاط الملكي، المفوضية الملكية العراقية(طهران)، ع(٢١٣/١/٢)، ١٩٤٨/٧/١.

٦٢٣ – بروانە: اطلاعات(روزنامه)، ش(٨٦٩٦)،٣١ مارس ١٩٤٩، ص ١.

ســـەرەڕای ئەوەش دەتوانین بڵێین ئەو هەوڵانەی بارزانی لە باکۆی پایتەختی ئازەربێجان ئەنجامیدا، کاریگەری ڕاستەوخۆیان هەبوو لەسەر کرانەوەی حکومەتی ئێرانی ئەگەر بە ڕادەیەکی کەمیش بێ، بە ڕووی مافە ڕۆشنبیرییەکانی گەلی کورد لەم وڵاتەدا. بە جۆرێک لە پەرچەکرداری ئەم دۆخەدا، شای ئێران راستەوخۆ بودجەیەکی تەرخانکرد بۆ گەشەپێدانی کوردستان و ڕێگەیدا بە پەخشی ئێستگەیی لە ئێران بە زمانی کوردی[٦٢٤].

پێشهاتە سیاسییەکانی نێوەخۆیی یەکێتی سۆڤیەت بەهۆی مردنی ستالین لە ساڵی ١٩٥٣، دەرفەتی باشتریان بۆ مستەفا بارزانی رەخساند بۆ گرنگیدانی زیاتر بە ڕاگەیاندنی کوردی، وەک ئامرازێک بۆ بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی و گەشەپێدانی لەنێو کوردانی دانیشتووی ئەم وڵاتە، بەتایبەتیش کوردانی ناوچەکانی ئەرمینیا. بەو مەبەستە بارزانی پەیوەندی بە ڕۆشنبیرانی کورد کرد لەو ناوچانە. بەئامانجی برەودان بە ڕۆشنبیری کوردی و بەگڕخستنەوە و بەرەو پێشەوەبردنی کەناڵەکانی ڕاگەیاندن. لەنێویشیاندا ڕۆژنامەی (ریاتازە) زمانحاڵی کۆمیتەی ناوەندی پارتی کۆمونیستی ئەرمینیا، کە یەکەم ژمارەی لە (٢٥ی ئاداری ١٩٣٠) لە لایەن ڕۆشنبیرانی کوردی سۆڤیەت بڵاوکرابۆوە، دواتریش بەهۆی سیاسەتەکانی ستالین بەرامبەر کەمایەتییە نەتەوەییەکان لە (ئاداری ١٩٣٨) ڕاگیرا بوو[٦٢٥]. بەڵام دوای مردنی ئەو سەرۆکە، لەسەر بریاری لیژنەی ناوەندی حزبی شیوعی ئەرمەنی لەڕۆژی (١٧ی ئەیلولی ١٩٥٤) جارێکی تر بواری چاپ و بڵاوکردنەوەی پێ بەخشرایەوە[٦٢٦]، پاشان یەکەم ژمارەی لەخولی نوێدا لە (١ی شوباتی١٩٥٥) دەرچوو[٦٢٧]. بەو هۆیەوە بارزانی لەسەردانەکەیدا، کە لە (پایزی ١٩٥٦) بۆ ناوچە کوردییەکانی ئەرمینیا ئەنجامیدا، بەمەبەستی پیرۆزبایی کردن، سەردانی نووسینگەی ڕۆژنامەی (ریاتازە) ی لەیەریڤان کرد. هەر لەو شارەدا بارزانی سەردانی نووسینگەی ئێزگەی کوردی کرد، لەو ئێزگەیە بۆ ماوەیەکی درێژ باسی لەگرنگی پەخشی ڕادیۆیی بە زمانی

624- О.л. Жигалина, предыдущий источник, с.117.

٦٢٥ – فەخرەدین تاهیر، ریاتازە بەتەمەنترین ڕۆژنامە لە مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردیدا(بەدواداچوون و ڕاستکردنەوە)، ڕۆژنامەنووس(گۆڤار)، ژ(٧)، بەهاری ٢٠٠٦، ل١٤٩–١٥٦.

٦٢٦ – ئۆردیخانی جەلیل، یەریڤان خەڤەردە(بیرەوەریەکانم لەمەڕ دامەزراندنی ڕادیۆی کوردی لە ئەرمەنستان)، ئا: نامق هەورامی،هەولێر، ٢٠٠٨، ل١١.

٦٢٧ – فەخرەدین تاهیر، س.پ، ل١٦٠.

کوردی بۆ بیانییەکان و کوردە پەنابەرەکان کرد[٦٢٨]. ئۆردیخانی جەلیل[٦٢٩] کاتێک باس لە سەردانەکەی بارزانی بۆ ئێزگەی یەریڤان دەکات، دەڵێت:"مەلا مستەفا بارزانی چوو بوو ڕێداکسییا رادیێوا کوردی. پڕ کێفخۆش ببوو، مەرەمێ وی ئەو بوو وەکی دەنگێ کوردێ سۆڤیەتی بگێژە کوردێ چەکدار. ڤێ پرسێدا ڕادیێوا ییرێڤانێ ڕۆلەکە مەزن دلیست"[٦٣٠].

بارزانی لەئێزگەی یەریڤان لەگەڵ ئەوانە کۆبوویەوە، کە سەرپەرشتی دامەزراوەکەیان دەکرد، بەپێی بەڵگەنامەیەکی حکومەتی بریتانیا، مەلا مستەفا هانی دامەزراندنی ئێزگەی کوردیی داوە[٦٣١]. بۆیە ئەو کاتەی سەردانی ئێزگەکەی کرد بە سەرپەرشتیارانی دەزگایەکەی ڕاگەیاند، ئامادەیە هەرچی لەتوانایدا هەبێ بۆ خزمەتکردنی وشە و زمانی کوردی و بەرەو پێشەوەبردنی ڕۆڵی ئەو ئێزگەیە ئەنجامی بدات. خەلیل جاجان موورادوف(١٩٢٤_١٩٨١) یەکێک بوو لەوانەی ئامادەی دیدارەکەی مەلا مستەفا بارزانی بوو، دەیگێڕێتەوە ئەو کاتە بە خۆی و عەرەبی شەمۆ چوونە ژوورێک و بەیەکەوە کۆبوونەوە، پاشان نامەیەکیان بە زمانی روسی نووسی، کە داواکارییەک بوو بۆ زیادکردنی پەخشی ئێزگەکە و دایانە دەستی بارزانی بۆ ئەوەی بیگەیەنێتە دەستی کاربەدەستانی سۆڤیەت، دوای سێ مانگ بە مۆڵەتی حکومەتی سۆڤیەتی کاتی پەخشی ڕۆژانەی ئێزگەکە بۆ سێ بەرامبەر زیادکرا، بەشێوەیەک لە نیو سەعات کرایە یەک سەعات و نیو[٦٣٢]. بەم شێوەیە کورد لە دەرەوەی یەکێتی سۆڤیەت بەتایبەتی لە کوردستان گوێبیستی ئێزگەی کوردی لە یەریڤان دەبوون[٦٣٣].

628- О.л. Жигалина, предыдущий источник, С.123.

٦٢٩ – نووسەرێکی کوردە، لە (٢٤ی ئابی ١٩٣٢) لە یەریڤان لەدایک بووە. ساڵی ١٩٥٨ دەچێتە پەیمانگای ڕۆژهەلاتناسی لە لێنگراد لەوێ نامەی دکتوراکەی لەسەر(قەلای دمدم) پێشکەش دەکات. دواتریش لەگەڵ باوکی ئێزگەی کوردی لە یەریڤان دادەمەزرێنن. لە (٢٠ی تشرینی یەکەمی ٢٠٠٧) لە لێنگراد کۆچی دوایی کردوە. ئۆردیخانی جەلیل، س.پ، ل٩.

٦٣٠ – هـ س،ل٢٨.

٦٣١ – کەمال مەزهەر، کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە ...ب٢، ل٤٩١.

٦٣٢ – سالار عوسمان، دەنگی کوردستان(نیو سەدە پەخش)، چاپخانەی ڕۆشنبیری ، هەولێر، ٢٠١٣، ل٤٥.

٦٣٣ – وزيري أشو، م.س، ص٥٠.

بارزانی بەگەڕانەوەی لەیەکێتی سۆڤیەتەوە بۆ عێراق لەساڵی ١٩٥٨، دەرفەتی زیاتری بۆ رەخسا بۆ پێشخستنی ڕۆژنامەگەری کوردی. چونکە لە ئەنجامی ئەو گۆڕانە ئەرێنییەی لە سیستەمی سیاسی عێراقدا ڕوویدا بەهۆی سەرکەوتنی شۆڕشی (١٤ی تەمووزی ١٩٥٨)حکومەتی عێراقی بە ڕووی مافە ڕۆشنبیرییەکانی کورد کرایەوە و وەزارەتی ئیرشاد رەزامەندیدا بۆ دەرکردنی ڕۆژنامەیەک بەناوی (خەبات) کە بەهەردوو زمانی (کوردی و عەرەبی) دەربچێ[٦٣٤]، یەکەم ژمارەی ئەو ڕۆژنامەیە لە ڕۆژی شەممە ڕێککەوتی(٤ی نیسانی ١٩٥٩) بە زمانی کوردی بڵاوکرایەوە و لەسەروتاریدا، ڕایگەیاند، کە سیاسەتی پشتگیریکردنە لە داخوازییە نەتەوەییەکانی گەلی کورد[٦٣٥].

لە سەرەتای دامەزراندنیدا، ئەو ڕۆژنامەیە ئاراستە و ئایدیای مارکسی بەسەریدا زاڵبوو، بەهۆی کاریگەریی هەمزە عەبدوڵا، کە سەرپەرشتی ڕۆژنامەکەی دەکرد، ئەو بابەتەش بەتێروانینی بارزانی دوورکەوتنەوە بوو لە ئامانج و ئاراستە نەتەوەییەکەی لەپێناویدا دامەزراوە. بەو هۆیە و چەند هۆکارێکی دیکە، لەڕۆژی (٦ی تەموزی ١٩٥٩) لەگەڵ ژمارەیەک لە پێشمەرگەکانی، چووە ناو بارەگای ڕۆژنامەی خەبات و هەمزە عەبدوڵلا و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون، لە ڕۆژنامەکە دوورخستنەوە و جەلال تاڵەبانی لەشوێنی دامەزراند[٦٣٦].

ڕۆژنامەی خەبات لە ماوەیەکی کورت، لە شارەکانی باشووری کوردستان بەنێوەندەکانی جەماوەری بڵاوبوویەوە و زۆرێک لە نێوەندەکانی کۆمەڵگەی کوردی وەک وەرزشوانان و سەندیکا جەماوەرییەکان و فرۆشگا بازرگانییەکان و گەرەکە میللیەکان بەناوی (خەبات) کران. ئەو ڕۆژنامەیە جگە لە عێراق و ناوەخۆی شارەکانی باشوور و ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا و باکووری کوردستان، لە (١٥) وڵاتی بیانی بڵاوکرایەوە[٦٣٧].

---

٦٣٤ – عبدالفتاح علي البوتاني، التطورات السياسية الداخلية في العراق ١٤ تموز ١٩٥٨– ٨ شباط ١٩٦٣، مطبعة خاني، دهوک، ٢٠٠٧، ص١٩٦.

٦٣٥ – فرهاد محمد أحمد، جريدة خەبات، النضال(١٩٥٩– ١٩٦١) دراسة تاريخية، دهوک، ٢٠٠٨، ص١٥٥.

٦٣٦ – فرهاد محمد أحمد، م.س، ص٥٩.

٦٣٧ – م.ن، ص ص٦٩-٧١.

دواجار بەهۆی تێکچوونی پەیوەندییەکانی سەرکردایەتی کورد لەگەڵ حکومەتی عێراقی، لە (٢٨ی ئاداری١٩٦١) مۆڵەتی بەئاشکرا کارکردنی ڕۆژنامەی خەبات هەڵوەشایەوە[٦٣٨]. بەڵام ئەوە ڕێگر نەبوو لەبەردەم هەوڵەکانی بارزانی و سەرکردایەتی کورد بۆ بەردەوامیدان بە بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەی خەبات لە شاخ. ئەوەبوو ژمارە (٤٦٥)ی ئەو ڕۆژنامەیە لە سەرەتای (نیسانی ١٩٦٢) بڵاوکرایەوە، کە لەسەروتاریدا هاتووە:"خەبات بۆ درێژەدان بە تێکۆشان دژی ئیمپریالیزم و دکتاتۆرییەت و لەڕێی ڕزگاری و دیموکراسی و ئاشتی و لەپێناو مافە نەتەوایەتییەکانی گەلی کورد هاتۆتەوە مەیدان"[٦٣٩].

دامەزراندنەوەی ڕۆژنامەی خەبات یەکەم هەنگاوی کردارەکی سەرکردایەتی کورد بوو بە ڕێبەرایەتی مستەفا بارزانی بۆ بەگڕخستنی دامەزراوەکانی ڕاگەیاندنی شۆڕش لە پێناو ڕووبەڕووبوونەوەی پروپاگەندەکانی ڕۆژنامەگەری عێراقی، کە ئامانجیان لەکەدارکردنی شۆڕشی کورد بوو[٦٤٠]. ئەو هەوڵانەش هەرچەندە سست بوون بەهۆی بارودۆخی شەڕ، بەڵام بەردەوام بوون. هەر لەو ماوەیەدا مستەفا بارزانی ئەو بیرۆکەیەی لە هزریدا گەڵاڵە بوو، کە ئامرازی دیکەی ڕاگەیاندن بەتایبەتیش بیستراو زیاد بکات[٦٤١]، بۆیە لە (٢٠ی ئابی١٩٦٣) یەکەم ئێزگەی لە مێژووی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد بەناوی (ئێزگەی دەنگی کوردستانی عێراق) دامەزراند[٦٤٢]. بەم جۆرە بارزانی دەرگایەکی دیکەی کردەوە، بۆ گواستنەوەی هەواڵەکانی شۆڕش و هاندانی جەماوەر بۆ پشتگیریکردنی ئامانجەکانی جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی کورد.

لەیەکەم ڕۆژی دەستپێکردنی پەخشی ئێزگەی دەنگی کوردستانی عێراق، عەزیز شەمزینی[٦٤٣] بە بۆنەی کردنەوەی ئێزگە، وتەیەکی بارزانی بەزمانی کوردی

---

٦٣٨ – ئازاد عوبێد ساڵح، کاریگەریی شۆڕشی ....، ل٣٦.

٦٣٩ – بڕوانە: خەبات(جریدة)، ع(٤٦٥)، اوائل نیسان١٩٦٢،ص١.

٦٤٠ – بڕوانە: الشعب (جریدة)، ع(٤٧)، ١١ حزیران ١٩٦٣، ص١.

٦٤١ – سالار عوسمان، س.پ، ل٧٩.

٦٤٢ – خەبات(جریدة)، ع(٤٧٠)، ایلول ١٩٦٣،ص١.

٦٤٣ – عەزیز شەمزینی نەوەی شێخ عوبێدوڵلای نەهرییە. لەساڵی ١٩٤٣– ١٩٤٥ بەشداری ڕاپەڕینی دووەمی بارزانی کرد. دوای شکستهێنانی شۆڕشەکە، یاوەری بارزانی کرد بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان و بەشداری لە حکومەتی کوردستان لە مەهاباد کرد. خوێندنی لەیەکێتی سۆڤییەت تەواوکرد. شەمزینی

خوێندەوە، تیایدا هات:" لەم ڕەوشـەدا کە دوژمن هێرشـێکی دڕندانە و زاڵمانە دەکاتە سـەر گەلی کوردمان و کوردسـتانی نیشـتمانمان، داواتان لێ دەکەم، لە هەموو کاتێک زیاتر یەکڕیزیی نیشـــتیمانی بپارێزن، چونکە یەکڕیزی گەلەکەمان، بناغەی بەهێزی هەر سـەرکەوتنێکە، کە بەدەسـتی دەهێنن، بۆیە پێویسـتە لەسـەر هەموو کوردێکی شـــەرەفمەند، لە جەنگی مان و نەمانی میللەتەکەماندا بەشـــداری بکات، ئەو جەنگەی دوژمن بە دژی گەلی کوردمان و بە مەرامی داگیرکردنی کوردســـتانی نیشـــتمان بەرپای کردووە و بواری بۆ هیچ کەسێک نەهێشتووەتەوە دەستەوەستان بوەستێت، پێویستە لەسەر هەر ڕۆڵەیەکی بەجەرگی ئەم نیشتمانە، بەسەر و ماڵ بەشداریی ئەم شۆڕشە بکات"[٦٤٤].

بارزانی بایەخی تایبەتی بە ئێزگە و کارمەندانی داوە، چ وەک ئاگاداربوون لە بەرنامە و پەخش و جۆری وتار و بابەتەکانی، چ وەک لایەنی حەوانەوە و گوزەرانی کارمەندانی و بەتەنگەوە هاتنی ژیان و بژێوی ڕۆژانەیان، تەنانەت خۆشی سـەردانی دەکردن و لە حاڵ و گوزەرانیانی پێچاوەتەوە. ئەمە ســـەرەڕای ئەوەی ڕێنمایی و ئامۆژگاری و چاوڕوونی پێداون، بۆ نمونە هەر لەســـەرەتاکانی کارکردنی ئێزگە بە کارمەندەکانی دەڵێت:" ئێمە دوژمنی هیچ گەلێک و هیچ حزبێک نین و پێویسـتیمان بە دۆســـتایەتی هەموو کەس هەیە"[٦٤٥]. ئەم دەربڕینەش ئاراســـتەکردنی ڕاگەیاندنی شۆڕشە بۆ پاراستنی دۆست و بێ دەنگکردنی نەیارەکانی .

بەدرێژایی سالانی شۆڕشی ئەیلول، بارەگای ئێزگەی دەنگی کوردستان لە نزیک بارەگای بارزانی بووە[٦٤٦]. ئەمەش بەڵگەیەکە لەسـەر ئەوەی بارزانی درکی بە گرنگی ئێزگە کردووە، وەک باشـــترین ڕێگە بۆ پەیوەندیکردن بە جەماوەر، بەتایبەتی لە کۆمەڵگەیەکـدا، کە ڕێژەیەکی زۆری خەڵکەکەی نەخوێنـدەوار بوون، هەروەهـا بۆ ئەوەی ببێتە دەربڕێک بۆ خواستەکانی گەلی کورد و بەشداربێ لە دەرخستنی ڕووی

بڕوانامەی دکتۆرای لەسەر کورد بەدەستهێناوە. بڕوانە: عەزیز شەمزینی، جوڵانەوەی رزگاری نیشتمانی کوردستان، و: فەرید ئەسەسەرد، چ٣، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی،سلێمانی،١٩٩٨، ل٣-٤.

٦٤٤ – بڕوانە دەقی وتەکەی مستەفا بارزانی بە زمانی عەرەبی لە:خەبات(جريدة)، ع(٤٧٠)، ايلول ١٩٦٣،ص٨.

٦٤٥ – سالار عوسمان، س.پ، ل٧٨.

٦٤٦ – هـس، ل٧٩.

ڕاستەقینەی شۆڕش و ڕەتکردنەوەی بانگەشەکانی حکومەتی عێراقی لە دژی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد لە باشووری کوردستان[٦٤٧].

ئەو هەوڵانەی بارزانی بۆ هۆشیارکردنەوەی جەماوەری کوردستان بە پرسە نەتەوەییەکەی لە ڕێگەی دامەزراوەکانی ڕاگەیاندن و ڕۆژنامەوانی، لە دوای بەدەستهێنانی سەرچاوەی مرۆیی زیاتر بەهۆی پشتگیری بەشێکی زۆری ڕۆشنبیرانی کورد، لە قۆناغ و وێستگەکانی دیکەی خەباتی نیشتمانی و نەتەوەیی کورد بە ڕێبەرایەتی مستەفا بارزانی زیاتر گەشەی کرد، بۆیە لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩٦٥_١٩٧٠) چەندین گۆڤار و ڕۆژنامەی کوردی ئاشکرا و نهێنی بە پشتگیری و پشتیوانی مستەفا بارزانی و سەرکردایەتی شۆڕشی کوردەوە دەرچوون، لەمانەش ڕۆژنامەی (ئەخبار کوردستان)، کە یەکەم ژمارەی لە نیسانی ١٩٦٥ بڵاوکرایەوە. بابەتەکانی ئەو ڕۆژنامەیە زیاتر بریتی بوون لەو بروسکانەی مستەفا بارزانی ئاراستەی فەرماندە سەربازی و بەرپرسانی حزبی و دەزگاکانی شۆڕشی دەکرد. پاشان گۆڤارێکی دیکە بەناوی (دەنگی پێشمەرگە) بڵاوکرایەوە. کە بەشێوەیەکی مانگانە دەردەچوو ، زیاتر گرنگی بەکاروباری سیاسی و چالاکییە سەربازییە سەرکەوتووەکانی هێزی پێشمەرگەی کوردستان داوە، بۆ بەرزکردنەوەی ورە و بەدەستهێنانی متمانەی خەڵکی کوردستان بە شۆڕش[٦٤٨].

تێکۆشانی بارزانی بۆ گەشەپێدانی ڕاگەیاندنی شۆڕش بەردەوام بوو، بەو هۆیەوە لەسەر ڕاسپاردە و ڕێنماییەکانی ئەو ڕێبەرە، پارتی دیموکراتی کوردستان لە ئاداری ساڵی ١٩٦٦، ڕۆژنامەیەکی دیکەی وەک ئۆرگانی حزب بەناوی (خەباتی کوردستان)[٦٤٩] دەرکرد[٦٥٠]. پاشان مەلا مستەفا سوودی لە دیدارەکەی لەگەڵ

---

٦٤٧ – شێرزاد زکریا محمد، س.پ، ل ل٣٥-٣٦.

٦٤٨ – وریا جاف، مێژووی ڕۆژنامەگەری پارتی دیموکراتی کوردستان(١٩٤٦- ١٩٩٦)، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ناوەندی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندنی پارتی دیموکراتی کوردستان، چاپخانەی خەبات، دهۆک، ١٩٩٦، ل٣٦

٦٤٩ – بەپێی زانیارییەکانی ژێدەرێک، ژمارە (٣) ئەو ڕۆژنامەیە لە مانگی مایسی ١٩٥٧ وەک ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق چاپکراوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: کەمال مەزهەر، کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە ....ب٢، ل٣١١.

٦٥٠ – برایەتی(١٩٧٠- ١٩٧١) دووەمین گۆڤاری سیاسی ئاشکرای پارتی دیموکراتی کوردستان، ئا: ئاری نانەکەلی، هەولێر، ٢٠٢٠،ل٢٤.

سەرۆکی عێراق عەبدولڕەحمان محەمەد عارف[651] لە (٢٨ی تشرینی یەکەمی١٩٦٦) لە ڕەواندوز وەرگرت[652]، بۆ دەرکردنی ڕۆژنامەیەکی دیکە بە زمانی عەرەبی بەناوی (التاخي) (١٩٦٧_١٩٧٤)[653]. لەپێناو تێگەیاندنی شەقامی عەرەبی لەناوەخۆی عێراق و نێوەندە عەرەبیەکانیش لە داخوازییەکانی کورد، ژمارە(١)ی ئەو ڕۆژنامەیە لەدوای وەرگرتنی مۆڵەت لە حکومەتی عێراقی، لە (٢٩ی نیسانی ١٩٦٧) بەزمانی عەرەبی وەک زمانحاڵی پارتەکە لە شاری بەغدا بە ئاشکرا بڵاوکرایەوە. دوای دەرچوونی (٧) ژمارەی ڕۆژنامەی(التاخي)، ڕۆژنامەیەکی دیکە وەک پاشکۆ بە زمانی کوردی و بەناوی (برایی) لە (٦ی ئایاری ١٩٦٧) بڵاوکرایەوە[654].

مستەفا بارزانی لە پیرۆزبایی نامەیەکدا بەبۆنەی دەرچوونی بۆ (ڕۆژنامەی برایی) نووسیویەتی:"لەبارەی ڕۆژنامەکەوە هیوام پێشکەوتن و سەرکەوتنیەتی لە ڕێی خزمەتکردنی گەلی عێراق و یەکێتی نیشتمانییەکەیدا. وە داوا لە برایانم ڕۆڵەکانی گەلی خۆشەویستی عێراق ئەکەم، یەکتریان خۆش بوێت و برایەتی یان بەتین

---

٦٥١ – عەبدولڕەحمان عارف(١٩١٦– ٢٠٠٧): ئەفسەرێکی عێراقی بووە. لە بەغدا لەدایک بووە. لە کۆلێژی سەربازی خوێندوویەتی، لەساڵی ١٩٣٦ بە پلەی ئەفسەر دەرچووە. بەشداری شەڕی عێراق–بریتانیای لە ساڵی (١٩٤١) و شەڕی فەلەستینی لەساڵی (١٩٤٨) کردووە. بۆتە ئەندام لە ڕێکخستنی ئەفسەرانی ئازادیخواز و بەشداری شۆڕشی(١٤ی تەمموزی ١٩٥٨)ی عێراقی کردووە. دواتر بۆتە سوپاسالاری عێراق لەسەردەمی حوکمرانی برایەکەی عەبدولسەلام عارف. پاشان لە نیسانی ١٩٦٦ بۆتە سەرۆک کۆماری عێراق تا کودەتای بەعسییەکان لە (١٧ی تەمموزی ١٩٦٨). لەدوای پرۆسەی ئازادکردنی عێراق لەساڵی (٢٠٠٣) چۆتە ئوردن و تێیدا نیشەجێ بووە، تا مردنی. سعدون حمادي، أوراق سعدون حمادي (مذكرات و تأملات)، المركز العربي للآبحاث و دراسة السياسات، بيروت، ٢٠٢٢، ص٨٧

652 - LE GÉNÉRAL AREF A RENCONTRÉ LE CHEF DES REBELLES KURDES, Le Monde, 31 octobre 1966.

٦٥٣ – ژێدەرێک باس لەوە دەکات بەپێی ئەو ڕێککەوتنەی کە لە نێوان سەرکردایەتی کورد و حکومەتی عێراقی لەسەر بنەمای بەیاننامەی (٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦) ئەنجامدرا، بارزانی بڕیاری ڕاگرتنی پەخشی ئێزگەی دەنگی کوردستانی عێراقیدا. لەبەرامبەردا مەسعود بارزانی کوڕی مەلا مستەفا لە (ئاداری ١٩٦٧) سەردانی سەرۆک کۆماری عێراق عەبدولڕەحمان عارفی کرد و توانی ڕەزامەندی وەربگرێ بۆ دەرکردنی ڕۆژنامەیەک بەناوی (التاخی) لەبەغدای پایتەختی عێراق بە زمانی عەرەبی. صلاح الخرسان، م.س،ص١٤٩.

٦٥٤ – صبرية جرجيس عبدالرحمن ئيمينكي، جريدة ألتأخي/ دراسة تأريخية في موقفها من التطورات السياسية ١٩٦٧– ١٩٧٤، دهوك، ٢٠١٣،ص٤٠.

بکەن"[655]. لەم پەیامەدا بارزانی بەشـێوەیەکی ناڕاسـتەوخۆ داوا لە پێکهاتەکانی عێراق ئەکات، بیری نەتەوەیی نەگەیەننە ڕادەی دەمارگیری و پارێزگاری لە ژیانی دۆستانەی نێوانیان بکەن.

هەسـتیاری کاری ڕۆژنامەوانی و کاریگەریی لەسـەر پەیوەندییە سـیاسـی و کۆمەڵایەتیەکانی کورد، هەمیشـە پاڵنەری بەهێز بووە بۆ بارزانی تا خۆی بڕیار لەسەر دامەزراندنی سەرپەرشتیارانی دەزگاکانی ڕاگەیاندنی شۆڕش بدات، بۆ نمونە ئەوانەی سەرپەرشتی ڕۆژنامەی (التاخي) یان دەکرد، لەلایەن مستەفا بارزانی خۆی دەسـتنیشـانکران و دامەزران. لە نێو ئەوانیشـدا خەڵکی پارتی و ناسـیۆنالیسـت و شیوعی و ناسری و ئاشووری و تورکمان هەبوون، بێگومان ئەوەش هەنگاوێک بوو بۆ بەرجەستەکردنی ناوونیشان و دروشمی ڕۆژنامەکە، لەپێناو بەهێزکردنی برایەتی لە کۆمەڵگەی عێراقدا[656].

هەر لەسـەر ڕاسـپاردەی بارزانی بۆ گەشـەپێدانی بواری ڕۆژنامەگەری، پارتی دیموکراتی کوردسـتان لەسـاڵی ١٩٦٧ ڕێگەی بە ئۆرگانەکانی حزبدا ڕۆژنامەی تایبەت بەخۆیان دەربکەن[657]. لەم سـۆنگەوە لقەکانی پارتی سـوودیان لەو بڕیارە وەرگرت و چەندین گۆڤار و ڕۆژنامەیان بە یارمەتی کادیرەکانی خۆیان دەرکرد و بڵاوکردەوە، وەک گۆڤاری (صوت کردستان)ی لقی یەکی دهۆک[658] و (سەفین)ی لقی دووی هەولێر و (مەشخەڵ)ی لقی سێی کەرکوک[659] و (ڕزگاری)ی لقی چواری سلێمانی[660].

هەوڵەکانی بارزانی بەهاوکاری سـەرکردایەتی شـۆڕش و توێژی ڕۆشـنبیرانی نیشتمانپەروەر بۆ گەشەپێدانی بنەماکانی هزری نەتەوەیی کوردی لەڕێگەی گرنگیدان بە بواری ڕۆشـنبیری کوردی بەتایبەتی ڕۆژنامەگەری لە دوای ڕێککەوتنامەی ئاداری ١٩٧٠ گەشـەسـەندی زیاتری بەخۆیەوە بینی. لەبەرئەوەی ئەو ڕێککەوتنە

٦٥٥ – برایی(ڕۆژنامە)، ژ(٨)، ١٩٦٧/٥/٦، ل١.

٦٥٦ – صبرية ئيمينكي، م.س،ص٣٧–٤٠.

٦٥٧ – محەمەدی مەلا قادر، سەفین لە بیرەوەریەکانم دا، بەشێک لە ئەرشیفی گۆڤاری سەفین لە سەردەمی شاخدا،ب١، ئا: لقی دوو– مەکتەبی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندن، هەولێر،٢٠١٦،ل١٤.

٦٥٨ – بروانە: صوت كردستان(جريدة)، ع(٣)، كانون الثاني ١٩٦٨، ص١.

٦٥٩ – بروانە: مەشخەل(رۆژنامە)، ژ(٢)،١٩٦٩/١/١،ل١.

٦٦٠ – بروانە: رزگاری(رۆژنامە)، ژ(٥)، ٢/ئاب/١٩٦٧،ل١.

دەرفەتی زیاتری رەخساند بۆ دەرکردنی گۆڤار و ڕۆژنامەی دیکە بەزمانی کوردی، وەک دەستپێک دوای ئەم پێشهاتە سیاسییە ژمارە (١)ی گۆڤاری (برایەتی) لە (١ی حوزەیرانی ١٩٧٠) بە بەرگێکی ڕەنگاورەنگ بڵاوکرایەوە[٦٦١]. ئەم گۆڤارە مانگی جارێک بە زمانی کوردی لە شاری بەغدا و پاشان لەشاری سلێمانی دەرچوو. بەڵام تا حوزەیرانی ١٩٧٢ بەردەوام بوو[٦٦٢].

هەوڵەکانی مستەفا بارزانی بۆ برەودان و سوود وەرگرتن لە کەناڵەکانی ڕاگەیاندن بەردەوامیان هەبوو تا لە (١ی کانونی دووەمی١٩٧٤) بۆ یەکەمجار لە مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردیدا، ڕۆژنامەیەکی سیاسی ڕۆژانە بەزمانی کوردی بەناوی ڕۆژنامەی (برایەتی) لەلایەن دامەزراوەی ڕاگەیاندنی شۆڕشی کورد بڵاوکرایەوە. دوای ئەوەی بارزانی بڕی (٣٠) هەزار دیناری لە نێو خەرجییەکانی شۆڕش بۆ تەرخانکرد[٦٦٣]. پاشان بە بۆنەی دەرچوونی ژمارە (سفر)ی ڕۆژنامەکە، لە پیرۆزبایی نامەیەکدا کە ئاراستەی ڕۆژنامەکەی کرد، بارزانی دەڵێت:" دەرچونی ئەم ڕۆژنامەیە جگە لەوەی کە لە ڕووی سیاسییەوە هەنگاوێکی گرنگی هەرە سوودبەخشە، هاوکات ئەو ڕۆژنامەیە هۆیەکە بۆ خزمەتکردنی زمان و کوولتوور و وێژەی کوردی"[٦٦٤].

ئەو بارودۆخە سیاسییە ئاڵۆزەی لەئەنجامی پابەند نەبوونی حزبی بەعسی دەسەڵاتدار لەبەغدا بە ڕێککەوتنامەی ئاداری ١٩٧٠ لە نێوان حکومەتی عێراقی و سەرکردایەتی کورد دروست بوو، لەدوای ڕاگەیاندنی یاسای ئۆتۆنۆمی لە (١١ی

---

٦٦١ – لەبەرگی ئەو ژمارەیە هەڵکراوە و ڕێککەوتی دەرچوونی یەکەم ژمارەی گۆڤارەکە نووسراوە(١ی کانوونی دووەمی١٩٧٠)، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە یەکەم ژمارەی ئەو گۆڤارە لە (١ی حوزەیرانی ١٩٧٠) دەرچووە. بڕوانە: برایەتی (گۆڤار)، ژ(١)، ١٩٧٠/٦/١.

٦٦٢ – وریا جاف، س.پ، ل٦٥.

٦٦٣ – ئەم زانیارییە وەرگیراوە لە لاپەرە(٢٥)ی (دانەی ڕەسەن)ی کتێبی (برایەتی ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانەی سیاسییە) بەر لە چاپکردنی. بەداخەوە لەکاتی چاپکردنی لەساڵی(٢٠١٧) بنکەی ژین ئەم لاپەرەی چاپ نەکردوە، ئێمە لە ئەرشیفی ئامادەکاری کتێبەکە ڕۆژنامەنووس عەبدوڵڵا زەنگەنە دەستمان کەوت.

٦٦٤ – برایەتی (ڕۆژنامە)، ژ(.)، ١٩٧٤/١/١، ل١؛ وەرگیراوە لە: برایەتی ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانەی سیاسییە ژمارە(٠– ٢٦) (١٩٧٤/١/١– ١٩٧٤/٢/٧) ژمارە(٨٣–٨٦) (١٩٧٤/٢/١٦– ١٩٧٤/٣/٢)، ئا: عەبدوڵڵا زەنگەنە، سدیق سالح، ڕەفیق سالح، پرۆژەی هاوبەشی زانکۆی زاخۆ و بنکەی ژین، دهۆک، ٢٠١٧، ل٥٣.

ئاداری ١٩٧٤)[٦٦٥]، مستەفا بارزانی ناچارکرد داوا له کارمەندانی ڕۆژنامەی (التاخي) بکات بارەگاکەیان له شاری بەغدا دابخەن و ڕووبکەنە ناوچەی چۆمان و بارەگای نوێیان لەوێ دابمەزرێنن[٦٦٦].

هەر ئەم دۆخەی له پێشەوە ئاماژەمان پێکرد، کاریگەریی ڕاستەوخۆی هەبوو لەسەر ئەوەی سەرکردایەتی سیاسی کورد بڕیار لەسەر دامەزراندنی ئەمینداریێتیە گشتییەکان بدات، لەو نێوەندەشدا له پێشینەی هەموو دامەزراوەکاندا، (ئەمینداریێتی گشتی ڕاگەیاندن و ڕۆشنبیری و لاوان)ی دامەزراند و بە هۆیەشەوە ڕاستەوخۆ بڕیاری لەسەر بەگڕخستنەوەی پەخشی ئێزگەی دەنگی کوردستانی عێراق دا، که پێشتر به پێی ڕێککەوتننامەی ئاداری ١٩٧٠ ڕاگیرابوو[٦٦٧]. دوای ماوەیەکی کورت ئەم ئەمینداریێتییە (سێ) بەڕێوەبەرایەتی گشتی دامەزراند، که بریتی بوون لەبەڕێوەبەرایەتیە گشتیەکانی (ڕاگەیاندن و ڕۆشنبیری و لاوان). پاشان فەرمانگە و بەشەکانی ڕاگەیاندن و ڕۆشنبیری دامەزراند. که سەرپەرشتی دامەزراوەکانی ڕاگەیاندنی شۆڕشی دەکرد. ئەو دامەزراوەیە دوای دەستبەکاربوونی لەسەر فەرمانی بارزانی بڕیاری دامەزراندنەوەی (ئێزگەی دەنگی کوردستان)یاندا له ناوچەی چۆمان[٦٦٨]. سەرەتای پەخشی ئێزگە جارێکی دیکە بە وتارێکی مەلا مستەفا بارزانی له (١١ی ئاداری ١٩٧٤) دەستی پێکردەوە[٦٦٩]. بەڵام ئەمجارە پەخشی ئێزگەکە ڕووبەر و پانتاییەکی فراوانتری دەگرتەوە، جیاواز لەگەڵ قۆناغەکانی دیکەی پێشووتری. چونکە له ڕێگەی شەش شەپۆل پەخشی دەستپێکرد. (سێ) شەپۆلی کورت و (سێ) شەپۆلی مامناوەندی. گوێگرانی له هەموو عێراق و ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست گوێبیستی پەخشی دەبوون. بەپێی زانیارییەکانی ڕۆژنامەی (مردم)ی ئێرانی، پەخشی ئێزگەی دەنگی کوردستانی عێراق له (شاری وان) له ڕۆژهەلاتی تورکیا گوێبیست بوونە. هەواڵی بەرەکانی شەڕی پێشمەرگەی لەگەڵ هێزەکانی حکومەتی عێراقی

٦٦٥ – بروانه: الجمهورية العراقية، منشورات وزارة الاعلام، قانون الحكم الذاتي ....، ص٨-٢٣.

٦٦٦ – فلك الدين كاكەيي ، صفحات من أعلام البارتي منذ عام ١٩٧٤ حتى انتفاظة أذار ١٩٩١، متين(مجلة)، ع(٥١)، نيسان ١٩٩٦، ص٧١.

٦٦٧ – پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(٣)، بەهاری ٢٠٠٨، ل١٤-٢٠.

٦٦٨ – فلك الدين كاكەيي ، م.س، ص٧١.

٦٦٩ – پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(٣)، بەهاری ٢٠٠٨، ل١٤-٢٠.

بڵاوکردۆتەوە[٦٧٠]. ئەمەش بۆ ئاگادارکردنەوەی جەماوەر بوو لە سەرکەوتنەکانی هێزی پێشمەرگەی کوردستان بەرامبەر بە سوپای عێراقی، لەپێناو بەرزکردنەوەی وورە و دروستکردنی ئومێد بە سەرکەوتنی شۆڕشی کورد.

فەلەکەدین کاکەیی(١٩٤٣_٢٠١٣) لە ڕوونکردنەوەی بارودۆخی ئەو ساتانەی ڕاگەیاندنی شۆڕش و گرنگیدانی بارزانی بە تەوەر و بابەتەکانی لە ئێزگەی دەنگی کوردستانی عێراق بڵاودەکرانەوە، باس لەوە دەکات، کە بارزانی هەمیشە جەختی لەسەر ئەوە کردۆتەوە لە ڕاگەیاندن پابەندی مکۆمیەتی و ڕاستگۆیی بین و لە وتار و وشەی نەشیاو دووربکەوینەوە. بەگوتەی ئەو سەرچاوەیە، بارزانی یەکێک بووە لەوانەی گوێگرێکی بەردەوامی ئێزگەکە بووە. بۆیە ئەو کاتەی یەکێتی سۆڤیەت بەهۆی بەرژەوەندییە سیاسی و ئابوورییەکانی پشتیوانی لە حکومەتی عێراقی دەکرد و دژی ئامانجە نەتەوەییەکانی کورد ڕاوەستا، ڕۆژنامەی (براڤدا)[٦٧١]هێرشی توندی کردە سەر سەرکردایەتی کورد و بەکۆنەپەرست و پاشکۆی ئیمپریالیزمی ڕۆژئاوایی دەیبەستانەوە[٦٧٢]، بەو هۆیەوە ئێزگەی دەنگی کوردستان کەوتبووە سەنگەری بەرگریکردن لە شۆڕشی کورد، بەڵام بارزانی ڕێنماییەکانی بۆ ڕاگەیاندن بەتایبەتیش ئێزگە وابوو، کە نابێ بچنە خانەی ڕووبەڕووبوونەوە و شەڕی ڕاگەیاندن، لەگەڵ ڕۆژنامەیەکی نێودەوڵەتی وەک براڤدا[٦٧٣].

لەکاتی ڕووداوی بۆمبارانکردنی زانکۆی سلێمانی لە (٢٤ی نیسانی ١٩٧٤)[٦٧٤]، بارزانی جارێکی دیکە سەرنجەکانی بە کاربەدەستانی ئێزگە گەیاند و ئاگاداری

---

٦٧٠ – پیش مرگ های کرد ٣٠٠ سرباز عراقی راکشتند ، مردم (روزنامه)،ش(١٩٦)، ٢٩/اب/١٩٧٤، ص١.

٦٧١ –براڤدا: زمانحاڵی کومیتەی ناوەندی پارتی کومونیستی سۆڤیەتیە، یەکەم ژمارەی لە (٥ی ئایاری١٩١٢) لە شاری (سانت بتروسبورگ) دەرچووە. یەکێک لە دامەزرێنەرانی ئەو ڕۆژنامەیە، (ڤلادیمیر لینین) بووە. ڕۆژنامەکە لە ڕۆژی (١٤ی ئاداری ١٩٩٢) ڕاگیراوە. محمد حمدي، قاموس التواريخ- يوميات الاحداث(الجداول الزمنية) و قوائم مرجعية تاريخية، مج٢، القاهرة، ٢٠١٤، ص١١١.

٦٧٢ – بروانە: البرافدا تدين تمرد القيادة الرجعية في كردستان، الجمهورية(جريدة)، ع(٢٠٠٤)، ٢٧ نيسان ١٩٧٤،ص١.

٦٧٣ – فلك الدين كاكەيي ، م.س، ص٧٤.

٦٧٤ – سەبارەت بە ڕووداوی بۆردومانکردنی زانکۆی سلێمانی لە قەڵادزێ، بروانە: عومەر هەمزە ساڵح، کارەسات و بۆردوومانی قەڵادزێ لە ٢٤-٤-١٩٧٤ لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی و جوگرافی بۆردومانی قەڵادزێ و ڕاپەرینەکانی کوردستانە،چ٢، هەولێر، ٢٠١٧، ل٥٢-١١٢.

کردنەوە، کە ئەو وتارە سـۆز ئامێزانەی پەخشـی دەکەن رابگرن، لەبەرئەوەی ڕەنگە کاریگەریی لەسـەر ورەی پێشـمەرگە دروسـت بکات، ئەو لەم بارەیەوە گوتی:" تا شۆڕش بەردەوام بێ، ڕەنگە ڕووداوی لەمەش نارەحەتر ڕووبدات، بۆیە دەبێ ڕۆحی بەرەنگاری و ڕووبەڕووبوونەوە لە هزری خەڵک بچەسپێنین نەک بیانڕوخێنن"[٦٧٥].

حەبیب محەمەد کەریم لەسـەردەمی شـۆڕشـی ئەیلولدا، بۆماوەیەکی درێژ کاری ڕۆژنـامەوانی ئەنجـامـداوە، کـاتێـک بـاس لە ڕادەی گرنگیـدانی بـارزانی بە پەیـامە سیاسییەکانی ڕاگەیاندنی شۆڕش دەکات دەڵێت:" ماوە ماوە ئەگەر پێویست بوایە لە بڵاوکراوەکانی حزب باسـمان لەوە دەکرد کە پێویسـتە گەلی کورد بە مافە ڕەواکانی بگات هاوشـێوەی ئەو دەوڵەتانەی کە لەچەندین نەتەوە پێکهاتوون، بەڵگەشـمان بۆ قسـەکانمان بەو نەتەوانە دەهێنایەوە کە لەیەکێتی سـۆڤیەت دا بوون، وەک باشـترین نمونە بۆ باسەکەمان. بەڵام بارزانی جارێک گوێبیستی ئەو دەستەواژە بوو، ئاگاداری کردینەوە کە پێویسـتە واز لەو نمونەیە بێنن، لەبەرئەوەی نەتەوەکـان لەیەکێتی سۆڤیەت مافە نەتەوەییەکانیان بەشێوەیەکی تەواو پیادە ناکەن، وەک ئێوە دەیبینن"[٦٧٦]. ئەمەش نیشانەی تێگەیشتنی مستەفا بارزانی بووە لە بارودۆخی سیاسی نێودەوڵەتی و چۆنییەتی گونجاندنی ئەو تێگەیشتنە بووە بۆ بەرجەستەکردنی لە گوتاری سیاسی ڕۆژنامەگەری کوردی شۆڕشگێڕدا.

تەوەری سێیەم : ڕۆڵی مستەفا بارزانی لە گەشەپێدانی ڕۆشنبیریی کوردی

بوارەکانی ڕۆشنبیری بەتایبەتی پەروەردە و زمان و ئەدەب، بە بناغەی سـەرەکی گەشـەپێدانی بیری نەتەوەیی دادەنرێن. هەر نەتەوەیەک دەتوانێ لە ڕێی دەسـتگرتنی بەم بنەمـایـانە، تـایبەتمەندی نەتەوەیی خۆی بپـارێزێ و داکۆکی بکـا لە مـافەکـانی. بەتایبەتی لە قۆناغی خەباتکردن لەپێناو ڕزگاربوون لەژێر دەسـتەیی و پاشـکۆیەتی داگیرکەران، بۆیە ڕێبەرانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد لە نێویشـیاندا مسـتەفا بارزانی ئەم لایەنەیان فەرامۆش نەکردووە. ئەم ڕێبەرە کاتێک گەلەکەی لەبەردەم هەڕەشـەی سـڕینەوەی شـوناس و مێژووی نەتەوەییدا بینییەوە. کاری لەسـەر پاراسـتن و

---

٦٧٥ – فلك الدين كاكەيي ، م.س، ص٧٤.

٦٧٦ – حبيب محمد كريم، حول الترث الوطني للبارزاني الخالد، الحيزب الديمقراطي الكردستاني، العراق(قسم الاعلام)، ١٩٩١، ص٢٠.

گەشەپێدانی لایەنی ڕۆشنبیریی کوردی کرد و ئەم پرسەی خستە خانەی داخوازییە نەتەوەییەکانی.

لەم تەوەرەیەدا تیشک دەخەینە سەر ئەو لایەنانەی کە لەبواری ڕۆشنبیریدا جێگەی بایەخی مستەفا بارزانی بوون، لە دەستپێکیشدا قسە لەسەر ڕۆڵی ئەو پێشەوایە لە گەشەپێدانی ئاستی ڕۆشنبیری تاکی کورد دەکەین لە ڕێگای گرنگیدانی بە خوێندن و فێربوون وەک هۆکارێک بۆ بەرزکردنەوەی توانا کەسییەکانی تاک لە کۆمەڵگەی کورددیدا، سەرباری هەوڵە بەردەوامەکانی لەسەر پێویستی بەڕێوەچوونی ئەو پرۆسەیە بە زمانی کوردی لە باشووری کوردستان، کە لەپێشتردا وەک زیادبوونێکی نوێ لە گەشەپێدانی بیری نەتەوەیی خراوەتەڕوو، لێرەشدا پراکتیزەکردنی ئەو تێزە لە ژیانی سیاسی ئەو ڕێبەرە باس دەکەین:

باسی یەکەم: پەروەردە و فێرکردن

مستەفا بارزانی لەتەمەنی منداڵییەوە، لەسەر بنەمای ڕێبازێکی ئایینی دیاریکراو فێری ئەوە کرا، چۆن گرنگی بە گەشەپێدانی توانا ڕۆشنبیرییەکانی بدات. لەو ماوەیەدا لە قوتابخانەی ئایینی بارزان خوێندویەتی، فێری ئەوە بوو چۆن بتوانێ هاوکاربێ بۆ قەڵاچۆکردنی نەخوێندەواری و ڕۆڵ ببینێ لە هاندانی ڕۆڵەکانی گەلی کورد بۆ فێربوون و پشتگیریکردنی خواستەکانی بۆ خوێندن[٦٧٧]. هەر بۆیە تەنانەت لەو کاتانەی لەناوچەی بارزان دوورخرایەوە لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩٣٣_ ١٩٤٣)، بارزانی دەستبەرداری خوێندنی ئایینی نەبوو، ئەو لە موسڵ و ناسرییە و سلێمانی، لەژێر دەستی گەورە زانایانی ئایینی ئەو سەردەمە، هەوڵی گەشەپێدانی توانا ڕۆشنبیرییەکانی خۆی داوە[٦٧٨].

بارزانی لە میانەی خەباتی سیاسی و چەکداریشدا ڕۆشنبیری بەهەند وەرگرتووە، لە ژێدەرێکدا باسی ئەوە کراوە، کە یەکێک لە هۆکارەکانی هەڵگیرسانی ڕاپەڕینی ساڵی (١٩٤٣)ی بارزان، دەگەڕێتەوە بۆ خراپی بارودۆخی ڕۆشنبیری لەناوچە کوردییەکان، بەتایبەتیش ئەوەی پەیوەندی بە کردنەوەی قوتابخانە و خوێندن

---

٦٧٧ – أيوب بارزاني، المقاومة الكردية للاحتلال...،ص٦٤.

٦٧٨ – بروانە: دینیس کوماروف، م.س، ص٣٤؛ عەبدوڵڵا زەنگەنە س،پ، ل٢٤٣؛ ئاکۆ شوانی، س.پ،ل٧٤.

بە زمانی کوردی هەبوو، ئەو ژێدەرە باس لەوە دەکات، کە ئەو سەردەمە لە باشووری کوردستان بێجگە لە شارە سەرەکییەکان ، تەنها (٢) قوتابخانەی ناوەندی هەبوو لەگەڵ (٣٠) قوتابخانەی سەرەتایی. لەنێو ئەم قوتابخانانەش تەنها لە قوتابخانە سەرەتاییەکاندا ڕێگا بە خوێندنی کوردی درابوو، ئەمیش بەشێوەیەکی سنووردار، چونکە زۆربەی کاتژمێرەکانی وانە گوتنەوەی هەفتانە، بەزمانی عەرەبی بوو. سەرەڕای ئەوە لەهەموو کوردستان تەنها (١٤٠٠) قوتابی هەبوو، کە بە زمانی کوردی دەیانخوێند[٦٧٩].

ئەگەرچی مستەفا بارزانی لە ڕاپەڕینی دووەمی بارزاندا ئامانجە سیاسییەکەی نەپێکا، بەڵام دوای دامەزراندنی حکومەتی کوردستان لە کانونی دووەمی ١٩٤٦ لە شاری مەهاباد، دەرفەتێکی گونجاوی بۆ ڕەخسا، تا لەسەر کۆششەکانی بۆ گەشەپێدانی ڕۆشنبیری و بیری نەتەوەیی بەردەوام بێ. بەشێوەیەک دوای پێکهێنانی حکومەتی کوردستان، قوتابخانەکانی شاری مەهاباد، دەستیان بەخوێندنی کوردی کرد. زۆربەی کتێبە فارسییەکانی خوێندن وەرگێڕدرانە سەر زمانی کوردی و بەسەر قوتابیان دابەشکران[٦٨٠]. بەڵام یەکێک لەم کێشانەی دامەزراوەکانی پەروەردە و فێرکردن لە حکومەتی کوردستان هەیانبوو، کەمی ژمارەی مامۆستا و وانەبێژ بوو. بەو هۆیەوە و بەئامانجی پاراستنی ئەو دەستکەوتە نەتەوەییە، مستەفا بارزانی هەوڵیدا لە ڕێگای هاندانی بەشێک لەو پێشمەرگانەی لەگەڵیدا بوون و توانای وانەگوتنەوەیان هەبوو، پشتگیری خۆی بۆ بەردەوامبوونی پرۆسەی خوێندنی کوردی لە قوتابخانەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەربڕێ. لەسەر ئەم بنەمایە و بە داواکاری بارزانی، بەشێک لە پێشمەرگەکانی یاوەری بارزانی بوون لە مەهاباد، بوونە مامۆستا لەم شارە و دەستیان بە وانە گوتنەوە کرد[٦٨١]. پاشان بەمەبەستی دەستخۆشی لێکردنیان، وەک لە هەواڵێکی ڕۆژنامەی (کوردستان)دا هاتووە، بارزانی لە ڕۆژی(٢ی ئاداری ١٩٤٦) سەردانی قوتابخانەکانی ناوەندی (مەهاباد) و (گەلاوێژ و کوردستان)ی سەرەتایی کرد[٦٨٢]. لە قوتابخانەی (ناوەندی مەهاباد)، بارزانی

---

٦٧٩ – دینیس کوماروف، م.س، ص٣٥.

٦٨٠ – هوزان سليمان الدوسكي، جمهورية كوردستان(دراسة تاريخية-سياسية)،أربيل،٢٠٠٥، ص١١٧-١١٨

٦٨١ – م.ن، ص١٠٦.

٦٨٢ – کوردستان(ڕۆژنامە)، ژ(٢٧)، ٢٥ی ئاداری ١٩٤٦، ل٣.

وتەیەکی پێشـــکەشـــی قوتابیان کرد و داوایکرد دژایەتی ئیســـتعمار بکەن و لە پێناو نەتەوە و نیشتمانەکەیان گیانیان بەخت بکەن[683]. هەر ئەم ڕۆژە سەردانی قوتابخانەی (گەلاوێژی ســـەرەتایی)کرد و لەگەڵ مامۆســـتایانی ئەم قوتابخانەیە کۆبوویەوە و خۆشـــحاڵی خۆی بە پێشـــکەوتنی دۆخی خوێندن و فێرکردنی کوردی لە مەهاباد دەربڕی. دواجار لە هەمان ڕۆژدا سەردانی قوتابخانەی (کوردستانی سەرەتایی) کرد و بەناو پۆلەکاندا گەڕا و لەهەر پۆلێک قوتابیان بە سـروودی نیشـتمانی پێشـوازییان لێکرد[684]. بۆ ڕۆژی دواتر بارزانی ســـەردانی چاپخانەی (کوردســـتان)[685]ی کرد و چاوی بە (ئاغای قادری مودەریســی) بەڕێوەبەر و کارمەندانی چاپخانەکە کەوت. لەو سـەردانەدا سـوپاسـگوزاری خۆی پێشـکەشـکردن، بۆ ئەو هەوڵ و کۆشـشـانەی بەئامانجی بەردەوامبوون و پێشخستنی ڕۆشنبیریی کوردی ئەنجامی ئەدەن[686].

لەلایەکی دیکە هەر بەئامانجی بەرزکردنەوەی ئاستی زانستی قوتابیانی کورد. ئەو کاتەی بەشـــێک لە فێرخوازانی باشـــووری کوردســـتان، خواســـتی خۆیان بۆ درێژەدان بە خوێندن لە زانکۆی (تەبریز) خســـتەڕوو، بارزانی پشـــتگیری کردن، لەڕێگای ئەو کارئاسانییەی بۆیانی ئەنجامدا، لە وەرگیرانیان لە بەشەکانی سیاسی و سەربازی لەو زانکۆیە[687]. سەبارەت بەو بابەتە، ولیەم ئیگلتن دەڵێ لە (نیسانی ١٩٤٦) ژمارەیەک قوتابی کورد بۆ خوێندن بەدەســـتپێشـــخەری لیژنەی مەرکەزی حزبی شـیوعی ئازەربێجان ڕەوانەی باکۆ کران. بەشـێکی دیکەشـیان ڕەوانەی قوتابخانەی ســـەربازی (تەبرێز) کران[688]. دیارە عزەت ســـلێمان بەگ دەرگەڵەیی(١٩٣٢_٢٠٢٠) یەکێک بووە لەو قوتابیانەی بە پاڵپشـــتی و پشـــتیوانی مســـتەفا بارزانی لە بەشـــی سیاسی زانکۆی تەبرێز وەرگیراوە، ئەو لە یاداشتەکەی خۆیدا دەڵێت:"زانکۆی تەبرێز

---

٦٨٣ - هوزان سليمان الدوسكي، م.س، ص١٠٦.

٦٨٤ - کوردستان(ڕۆژنامە)، ژ(٢٧)، ٢٥ی ئاداری ١٩٤٦، ل٣.

٦٨٥ - چاپخانەی کوردستان لەلایەن حیزبی دیموکراتی کوردستان لە یەکێتی سۆڤییەت کڕاوە و لەشاری مەهاباد دامەزراوە. چەند کارمەندێکی باشووری کوردستان کاریان لێکردوە. ئەم چاپخانەیە گۆڤاری کوردستان و ڕۆژنامەی کوردستانی چاپ و بڵاوکردۆتەوە. هوزان سليمان الدوسكي، م.س، ل٣٣.

٦٨٦ - کوردستان(ڕۆژنامە)، ژ(٢٧)، ٢٥ی ئاداری ١٩٤٦، ل٣.

٦٨٧ - شانێک بەبنباری نیشتمانەوە....ل٣٣.

٦٨٨ - أيغلتن الابن، م.س، ص١٥٤.

بەشی سیاسی و سەربازی کردەوە لە ئازەربیجانی ئێرانی و (٢٠) کورسیان بۆ قوتابیانی کۆماری کوردستان تەرخانکرد. بڕیارماندا هەریەکەمان لەلای خۆیەوە داوا لە بارزانی بکەین داواکەمان بە پێشەوا[مەبەستی قازی محەمەدە] بفەرمووێ، چەند قوتابییەکی کوردستانی ئەم دیویش[مەبەستی باشووری کوردستانە] شانسی خوێندنیان لەو کورسییە تەرخانکراوانەی تەوریزێ پێ بدرێ و بتوانین بخوێنین. باوکم بە بارزانی گوتبوو، کە عزەت ئارەزووی هەیە بخوێنێ، جەنابی بارزانی پێشنیازەکەی پەسەند کرد و باش بوو بەفەرمی داواکەی گەیاندە پێشەوا، ئەمیش ڕەزامەندی لەسەر فەرموو. نزیکەی(١٥٠) قوتابی وەرگیراین، زۆربەیان هی دەوروبەری تەوریز بوون"[٦٨٩].

دوای وەرگیرانی ئەم قوتابیانە لە زانکۆی تەبریز، بارزانی نوێنەرێکی خۆی، کە (میرحاج ئەحمەد) بوو، ڕەوانەی ئەو شارە کرد بۆ سەرپەرشتیکردن و دابینکردنی پێداویستییەکانیان، پاش تێپەڕبوونی ماوەیەک لەسەر دەستپێکردنی خوێندن، بارزانی دەچێتە شاری تەبریز و چاوی بە چەند قوتابییەک دەکەوێ و ڕێنمایی نوێنەرەکەی دەکات بۆ ئەوەی کاروباری قوتابییە کوردەکان لەو شارەدا ڕێکبخات[٦٩٠].

گومانی تێدا نییە لایەکردنەوەی مستەفا بارزانی لە قوتابیانی کورد بۆ فێربوونی زانستەکانی ئەو سەردەمە، لەو قۆناغە هەستیارەی خۆی و هەڤاڵەکانی پێیدا تێدەپەڕین لە ژیانی ئاوارەیی و دۆخی ناسەقامگیری سیاسی، کۆششەکانی دەخەنە خانەی هۆشیاری نەتەوەیی و تێگەیشتنی لەسەر پێویستی بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد بە کەسانی شارەزا و پسپۆر لە بوارە جیاجیاکانی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی. بەو هۆیەوە لەنێو پەیڕەو و پرۆگرامی پارتی دیموکراتی کوردستان دوای دامەزراندنی لە (١٦ی ئابی ١٩٤٦)، ئەو ئامانجە نەتەوەییە ڕەنگدانەوەی هەبوو، ئەوەبوو جەختیان لەسەر پێویستی ڕووبەڕووبوونەوەی نەخوێندەواری و بڵاوکردنەوەی خوێندنی باڵا و دامەزراندنی زانکۆکان و چەسپاندنی زمانی کوردی لە قوتابخانە کوردییەکاندا کردەوە[٦٩١].

---

٦٨٩ – شانێک بەبنباری نیشتمانەوە...، ل٣٨.

٦٩٠ – هـس، ل٤٣.

٦٩١ – جلال طالباني، م.س، ص٨٩.

ڕووخانی کۆماری کوردستان و پەڕینەوەی مستەفا بارزانی و ژمارەیەک لە هاوسەنگەرانی بۆ یەکێتی سۆڤیەت، ئەو ڕێبەرەی لە خواستەکانی بۆ بەرزکردنەوەی توانا ڕۆشنبیرییەکانی ڕۆڵەکانی گەلی کورد دوور نەکردەوە. ئەوەی ئەم تێڕوانینە بەهێز دەکات، ئەو سەرنجەیەتی، کە لەکۆبوونەی دامەزراندنی حکومەتی کاتی کوردی لە باکۆی پایتەختی ئازەربێجان لە(١٩ی کانونی دووەمی١٩٤٨)، لەبارەی پلانی بۆ گەشەپێدانی ڕەوشی پەروەردە و فێرکردن، لە ئەگەری دروستبوونی قەوارەیەکی کوردی سەربەخۆ خستیەڕوو. کاتێک دەڵێت:"پێویستە لە کوردستاندا تەرەقی بە عیلم و سەواد بدرێ و هەتاکو سنفی شەشەم خوێندن دەبێ ببێتە ئیجباری و بۆ تەربییەی منداڵان دەبێ باغی منداڵان بکرێتەوە بۆ ئەوەی ژن لە حەیاتی ئیجتماعی ئیشتراک بکا، پێویستە مەکتەبی کچان بکرێتەوە و بەسەدادبکرێن، هەروەها پێویستە لە کوردستاندا مەکتەبی عالی بکرێتەوە و خوێندن و عیلم وەرگرتن بۆ وڵاتانی دیموکراسی زۆر تەلەبە بنێردرێن و دەبێ خوێندن بەزمانی کوردی بێت، ئەهەمیەت بدرێتە ئەدەبیاتی کورد"[٦٩٢].

ئامانجەکانی مستەفا بارزانی بۆ گەشەپێدانی لایەنەکانی ڕۆشنبیری بەتایبەتی پەروەردە و فێرکردن، لە کۆنگرەی سێیەمی پارتی دیموکراتی کوردستان، کە لە (٢٦ی کانونی دووەمی ١٩٥٣) لەشاری کەرکووک ڕێکخرا، وێڕای ئامادەنەبوونی، لە پەیڕەو پرۆگرامی کۆنگرەکەدا بەرجەستە بوو. دوای ئەوەی لەم کۆنگرەدا بڕیار لەسەر دامەزراندنی (یەکێتی قوتابیانی کوردستان) لەپاڵ چەند ڕێکخراوێکی دیکەی جەماوەری کوردی درا[٦٩٣]. ئەمە سەرەڕای ئەوەی سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان لە نێو کۆنگرەدا، لە چوارچێوەی بەرنامەیەکی سیاسی ڕێکخراو بڕیاریدا، کاربکات بۆ قەڵاچۆکردنی نەخوێندەواری و سەپاندنی خوێندنی زۆرە ملێ لە قۆناغەکانی سەرەتایی و ناوەندی و زیادکردنی کردنەوەی قوتابخانە دواناوەندییەکان و پیشەییەکان و کردنەوەی کۆلیج و پەیمانگا باڵاکان لە کوردستان وەک پێشەکییەک بۆ کردنەوەی زانکۆی کوردستان و چەسپاندنی زمانی کوردی وەک زمانی فەرمی خوێندنی (ئەدەب و مێژووی کورد) لە قوتابخانەکانی کوردستاندا[٦٩٤].

---

٦٩٢ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد(١٩٣١– ١٩٥٨)، ل٣٥٧.

٦٩٣ – جلال طالباني، م.س، ص١٠٢.

٦٩٤ – م.ن، ص١٧٢.

ئەم بەرنامە و بڕیارانەی لە کۆنگرەی پارتی پەسەندکران، بوونە هۆی ئەوەی لە (ئاداری ١٩٥٣) بارزانی لیستی ناوی (١٠٤) کەسی لەو پێشمەرگانەی یاوەری بوون لە سۆڤیەت هاوپێچی داواکارییەک بکات و پێشکەشی کاربەدەستانی ئۆزبەکستان کرد. داواکارییەکە قبوڵکرا و قوتابییەکان لە زانکۆکانی(ساراتوف، تامبوف، گورکی، ئیفانوفسکی) لەم وڵاتە دەستیان بە خوێندن کرد. لەکاتی چوونیان بۆ زانکۆ، بارزانی پێی گوتن:" بۆ خوێندنی زانست و بەدەستهێنانی مەعریفەت، هەر توانایەکی هەتانە بۆ ڕزگارکردنی گەلەکەتان لە نەخوێندەواری بەکاری بهێنن"[٦٩٥].

بارزانی لە سۆڤیەت لە دوای مردنی ستالین و هاتنی خرۆتشۆف بۆ دەسەڵات، خۆی لەبەردەم بەرپرسیارەتیەکی گەورەتر و فراوانتر لە قۆناغەکانی پێشووتری دۆزییەوە، ئەو کاتەی حکومەتی سۆڤیەت دەرفەتی بۆ رەخساند، وەک پێشەوای گەلی کورد، سەردانی هەرێم و ناوچەکانی کۆماری ئەرمینیا بکات. سەردانی بارزانی لە ساڵی ١٩٥٦ بۆ ئەم ناوچانە و هاوکات کرانەوەی حکومەتی سۆڤیەتی بەڕووی بەشێکی مافە ڕۆشنبیرییەکانی گەلی کورد، بواری بۆ بارزانی رەخساند لەو سەردانەیدا چاوی بە یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆی (ئەلمائتا) بکەوێ و سەردانی زانکۆی (ئەتینسک)ی پایتەختی کۆماری کازاخستان بکات[٦٩٦]. نووسەرێکی ڕوس لە گێرانەوەی ڕووداوی ئەو سەردانەی بارزانیدا دەڵێ:" من لەو کاتەدا تازە پێگەیشتبووم، چاوم بەو هەموو جۆش و خرۆشە کەوت، کە کوردەکانی سۆڤیەت لە پێشوازیکردنی بارزانی نیشانیاندا. مستەفا بارزانی لەو سەردانەیدا وێڕای بینینی ژمارەیەکی ڕۆشنبیران، چاوی بە ژمارەیەکی دیکە لە قوتابیانی کوردی بەشێک لە قوتابخانەکان کەوت. ئەو کاتە بینیم بارزانی چەندە خۆشحاڵ بوو بە ئاستی بەرزی ڕۆشنبیرانی کورد"[٦٩٧].

هەوڵەکانی مستەفا بارزانی بۆ بەرزکردنەوەی توانا زانستییەکانی تاکی کورد بەئامانجی گەشەپێدانی لایەنی ڕۆشنبیری کوردی، ئەگەر سنوورداریش بوو، لە سۆڤیەت کۆتایی نەهات، بەڵکو ئەو کاتەی لەگەڵ هەڤاڵەکانی گەڕایەوە عێراق، هەرچەندە دەسەڵاتدارانی نوێی بەغدا، بەهۆی ئەو گۆڕانە سیاسییەی لەئەنجامی شۆڕشی (١٤ی تەمووزی ١٩٥٨) هاتەکایەوە، تا ڕادەیەک بەڕووی مافە نەتەوەییەکانی

695- О.л. Жигалина, предыдущий источник, С.121.
696- тот же источник, С.123.
697- О.л. Жигалина, предыдущий источник, С.123.

گەلی کورد لەوانەش مافە ڕۆشنبیرییەکانی کرانەوە، دوای جێگیرکردنی ماددەی(٣) لە دەستووری کاتی عێراق، کە تێدا کورد و عەرەبی لەم وڵاتەدا بە هاوبەش ناساند[٦٩٨] و بڕیاریاندا بەڕێوەبەرایەتییەک بەناوی بەڕێوەبەرایەتی مەعاریفی گشـتی بۆ خوێندنی کوردی دابمەزرێنن، هەروەها بواریان رەخسـاند بۆ قوتابیانی کورد لە قوتابخانە سـەرەتاییەکانی باشـووری کوردسـتان بەزمانی کوردی بخوێنن. بەڵام بارزانی خواستی زیاتری هەبوو[٦٩٩].

ئەو کۆششـانەی ئەم ڕێبەرە لەتەمەنی خەباتی سـیاسـی خۆیدا کردی، بەلای قوتابیانی کورد بەتایبەتی بەشـێکی ئەو توێژە، کە لە وڵاتانی ڕۆژئاوای ئەوروپا دەیانخوێند، جێگەی بایەخ و گرنگی پێدان بوو، ئەمەشـیان لە (٢ی کانونی دووەمی ١٩٥٨) لەنامەیەکدا بۆ بارزانی دەربڕی، کاتێک بۆیان نووسـی:" ئەم دەرفەتە بە هەڵ دەزانین، کە سـوپاس و ڕێزی خۆمان بنێرین بۆ ئێوە و کردەی فیداکاریتان لە پێناو کوردستاندا، سـەرکردایەتیتان بۆ نیشتمانی کورد لە کوردستانی عێراقدا و بۆ هێزە کوردە چەکدارەکان لە کۆماری کوردسـتانی ئێراندا و سـیاسـەت و تێروانینتان بۆ کێشـەی کورد و کێشـەی گەلانی دراوسـێی کوردسـتان، بابەتێکن سـەربەرزی و شانازی زڵ لە دڵی هەموو کوردێکدا دەخوڵقێنێ. ئێمە و هەموو کوردێکی بەشەرەف، هەرگیز تۆمان لەبیرناچێت لە هەرجێیەکی کوردستان بین"[٧٠٠].

ئەم دڵخۆشییەی توێژی ڕۆشنبیر و جەماوەری میللی و سەرکردایەتی سیاسی کوردسـتان بەو دەسـتکەوتانەی لەدوای شـۆڕشـی(١٤ی تەمووزی ١٩٥٨) لەدەستووری کاتی عێراق و لەخانەی چەند بڕیارێکی حکومەتی عێراقیدا هاتنەکایەوە، بەردەوام نەبوون، لەبەرئەوەی ئەم بڕیارانە و چەندین بەڵێنی دیکەی حکومەت، لە دوای ئاڵۆزبوونی پەیوەندیەکانی نێوان سەرکردایەتی کورد و دەسەڵاتدارانی بەغدا بە خەمسـاردییەوە لەلایەن حکومەتی عێراقییەوە جێبەجێ دەکران[٧٠١]، بەو هۆیەوە لە

---

٦٩٨ – مسعود بارزانی، بارزانی...(شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١–١٩٧٥)،ل٣٠.

٦٩٩ – بڕوانە: خەبات(جريده)،ع(٢٩٨)، ٢٦/اب/١٩٦٠، ص١؛وەرگیراوە لە: فرهاد محمد أحمد، م.س، ص٢٣٨.

٧٠٠ – بڕوانە دەقی نامەکەی لیژنەی قوتابیانی کورد لە ئەوروپا لە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد(١٩٣١– ١٩٥٨)، دهۆک، ١٩٩٨، ل٣٦٥.

٧٠١ – بڕوانە: عمری جلال اغای حوێزی محامی، مدیریەتی معارفی کوردستان دەنگی هەیە ڕەنگی نیە، صوت الاكراد(جريدة)، ع(٣)،١٢ اذار ١٩٦٠،ص١؛ وەرگیراوە لە: صوت الأكراد– دەنگی کورد یەکەمین

(٢٢ی ئایاری ١٩٦٠) مەلا مستەفا بارزانی بەسەرۆکایەتی شاندێکی سەرکردایەتی کورد، کە پێکهاتبوون لە ئیبراهیم ئەحمەد[٧٠٢] سکرتێری لیژنەی مەرکەزی پارتی و عومەر مستەفا (دەبابە)[٧٠٣] و عەلی عەبدوڵڵا[٧٠٤] ئەندامانی مەکتەبی سیاسی، سەردانی وەزارەتی مەعاریفیان کرد و داوایانکرد پەلە لە جێبەجێکردنی یاسای بەڕێوەبەرایەتی مەعاریفی گشتی بۆ خوێندنی کوردی بکرێ، بەشێوەیەک جێبەجێکردنەکە گونجاوبێ لەگەڵ دەقی دەستووری کاتی و مافە ڕۆشنبیرییەکانی گەلی کورد[٧٠٥].

ئەو دۆخە سیاسییە ئاڵۆزەی کەوتە نێوانی سەرکردایەتی کورد و حکومەتی عێراقی وەک پێشتریش باسکراوە، لەشەوی(١٥_١٦ی شوباتی ١٩٦٠) مستەفا بارزانی ناچارکرد بەغدای پایتەختی عێراق بەرەو بارزان جێ بهێڵێ[٧٠٦]، ئەمەش باری

ڕۆژنامەی سیاسیی کوردیی سەربەخۆیە بە زمانی کوردی و عەرەبی دەرچووە(٩شوبات-٢٥ تشرینی دووەم ١٩٦٠)، ئا: عەبدوڵلا زەنگەنە، هەولێر، ٢٠٢٢، ل٢١٢.

٧٠٢ – ناوی تەواوی(ئیبراهیم کوڕی ئەحمەد کوڕی فەتاح کوڕی مستەفا)یە. لەساڵی ١٩١٤ لە گەڕەکی گۆیژەی شاری سلێمانی لەدایک بووە. لەساڵی (١٩٣٧) کۆلێجی یاسای لە زانکۆی بەغدا تەواوکردووە. لە (٨ی نیسانی ٢٠٠٠) مردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ئامانج حەسەن ئەحمەد، برایم ئەحمەد/ ڕۆڵی لە بزاڤی ڕزگاریخوازی و ڕووناکبیریی گەلی کورددا، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٩،ل١٣.

٧٠٣ – ناوی عومەری کوڕی حاجی سۆفی مستەفای کۆیی یە. بنەماڵەکەیان لە بنەچەدا موکریانین و لە مەهابادەوە ڕوویان کردۆتە شاری کۆیە و لێی نیشتەجێ بوون. لە ڕۆژی (١٦ی ئابی ١٩٢٣) لە گەڕەکی قەلات لە کۆیە لەدایک بووە. لە (١٦ی ئابی ١٩٤٦) بۆتە ئەندامی پارتی دیموکراتی کوردستان. لە (٢٩ی کانونی دووەمی ١٩٩٢) لە شاری سلێمانی مردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ڕزگاری گۆڤاری برایەتی کوردو عەرەبە یانی چی؟ ئا: عەبدوڵلا زەنگەنە، هەولێر، ٢٢ی نیسانی ٢٠٢٢، ل٨٤.

٧٠٤ – ساڵی ١٩٢٦ لە شاری کۆیە لەدایک بووە. ساڵی ١٩٤١ هەر لەو شارەدا، پەیوەندی بە حیزبی هیوا کردووە. ساڵی ١٩٤٦ لەیەکەم کۆنگرەی پارتی دیموکراتی کوردستان، بۆتە ئەندامی کۆمیتەی جێبەجێکاری ناوەندی، دواتر بۆتە ئەندامی مەکتەبی سیاسی پارتی و ساڵی ١٩٨٩ لە کۆنگرەی (١٠) یەمی پارتی، سیفەتی جێگری سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستانی پێبەخشراوە. ساڵی ١٩٩٣ لە کۆنگرەی(١١)ی ئەو حزبە، کراوەتە جێگری سەرۆکی حیزبەکە. لە ٢٤ی تشرینی یەکەمی ٢٠١٧ لە شاری هەولێر مردووە. پارتی پیدیا، ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان. https://partipedia.org/ku/articles.

٧٠٥ – خەبات، ژ(٢٢٥)، ٢٤ی ئایار ١٩٦٠، ل١.

٧٠٦ – د. بورهان حاتەم گومەتاڵی، مستەفا بارزانی لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حکومەتی عێراقدا(١٩٤٧-١٩٧٠)، هەولێر،٢٠٢٢، ل١١٧.

ناجێگری ڕۆشنبیری کوردی لەو سەردەمە گەراندەوە خاڵی سەرەتا و جارێکی دیکە ڕووبەڕووی فەرامۆشکردن و تەنانەت زەفتکردنی بەشێکی دیکەی کردەوە[٧٠٧].

لەلایەکی دیکە لەگەڵ سەرهەڵدانی شۆڕشی کورد، حکومەتی عێراقی دەستیکرد بە دەستگیرکردن و ڕاوەدوونانی هەموو ئەوانەی لە شارەکانی کوردستان نیشتەجی بوون و پەیوەندییان بە شۆڕشی کوردەوە هەبوو، بەو هۆیەوە بەشێک لە قوتابیانی دەستگیرکران و سزای بەندکردن و دوورخستنەوەیان لە خوێندن بە سەردا سەپاندن. ئەو کاتە مستەفا بارزانی لە ڕێگای دۆستەکانیەوە هەوڵی ڕزگارکردنی بەشێک لەو قوتابیانەی دا. بۆ نمونەش لە(١٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٦٤) سەبارەت بە دۆخی قوتابییەکی کورد لە کۆلێژی پزیشکی لە زانکۆی بەغدا دوای ئەوەی بەپێی بڕیاری دادگای عورفی بەساڵێک زیندانیکردن سزا درا، نامەیەک بۆ (مەسعود محەمەد)[٧٠٨] دەنووسێ. لەو نامەیەدا بارزانی دەڵێت:" هیوادارم هەوڵبدەن بۆ لابردنی ئەو حوکمە لەسەر ئەو کوڕە، چونکە ئەگەر حوکمەکە بکێشێت، مەکتەبەکەی لە کیس ئەچێت، وە ئەگەر مەکتەبەکەیشی لە کیس بچێت، خەسارەتە، چونکە دکتۆرێکمان لە کیس ئەچێت"[٧٠٩]. لەو نامەیەدا دیارە بارزانی دورکەوتنەوەی ئەو قوتابییە لە خوێندن، بە زیانی گەورە بۆ داهاتووی شۆڕش و کوردستان دەبینێ. ئەمەش گوزارشت بوو لە ڕادەی بایەخدانی ئەو ڕێبەرە بە دروستکردنی بنەمایەکی مکوم و پێشکەوتووی زانستی لەو قۆناغە مێژووییەی گەلی کورد، لەبەرئەوەی لەم ڕووەوە کۆمەڵگەی کوردی تا ڕادەیەکی زۆر دواکەوتوو بوو، بەهۆی بڵاوبوونەوەی نەخوێندەواری، کە کاریگەریی ڕاستەوخۆی هەبوو لەسەر لاوازی هۆشیاری نەتەوەیی.

ئەم دۆخەی هاتە پێشەوە ئەرکی مستەفا بارزانی قورسترکرد، لەکاتێکدا سەنگەرەکانی پێشمەرگە ڕووبەڕووی هێرش و پەلاماری سوپای عێراقی دەبوونەوە، خەڵکی ناوچە ئازادکراوەکانیش، ڕۆڵەکانیان ڕووبەڕووی دابران و دوورکەوتنەوە لە خوێندن دەبوونەوە. بەڵام لە ساڵی (١٩٦٤)دا، بارزانی مەسەلەی فێرکردن و خوێندنی

---

٧٠٧ – دانا ئادەم شمیدت، س.پ، ل١٤٢.

٧٠٨ – مەسعود محەمەد جەلیزادە(١٩١٩-٢٠٠٢)ی ئەدیب و نووسەری کورد ڕەوانەکرابێ لەبەرئەوەی ناوبراو لە (١٨ی حوزەیرانی ١٩٦٤ تا ١٥ی ئایاری ١٩٦٥) وەزیری ئاوەدانکردنەوە بووە لە حکومەتی عێراقی. بڕوانە: خەبات(جریدە)، ع(٤٧٦)، شباط١٩٦٥، ص٣٠.

٧٠٩ – بۆ بینینی دەقی نامەکە، بڕوانە: پاشکۆی ژمارە(١٥).

هێنا پێشــەوە[٧١٠]، بۆیە دەســتکرا بە نۆژەنکردنەوە و دامەزراندنی چەند قوتابخانەیەک لەو گوندانەی کەوتبوونە ســنووری دەســەڵاتی هێزەکانی شــۆڕشــی کورد[٧١١]. بەو هۆیەوە یەکەم قوتابخانەی شۆڕش لە ساڵی ١٩٦٤ بە هاوکاری کۆمەڵێک مامۆستای خۆبەخش بەناوی قوتابخانەی (بارزانی ســەرەتایی) لە شــارۆچکەی تەوێڵە کرایەوە. ئەو قوتابخانەیە لە پۆلی یەکەم تاوەکو پۆلی شــەشــەمی تێدابوو. پاشــان چەند قوتابخانەیەکی دیکەی ســەرەتایی لە گوندەکانی (توتمە، بالیســان، ناوپردان، دەربەند، هیران، مەمەنداوە، شــاخۆلان، شــێخ شــێروان، بەرەکە، زیارەت، ســماقولی، بێراوە، ســماقولی گرتک، بارزان) دامەزران ، جگە لەچەند قوتابخانەیەکی دیکە لە ناوچەکانی (بیارە، خورماڵ، ســوســەکان، خەرپانی، هاوار، گوڵپ، ســەرگەت، زەڵم، ئەحمەد ئاوا، بەلخە، نارجەلە). دوو قوتابخانەی دیکەش بەناوەکانی (ناوەندی گەڵالە) و (ناوەندی بــارزان) کرانەوە[٧١٢]. لە بەردەوامی ئەم هەوڵانەدا، لەمــاوەی نێوان ســــاڵانی (١٩٦٦_١٩٦٨) توانرا (٢٠٠) قوتابخانەی دیکەی ســــەرەتایی و (١) قوتابخانەی دوا ناوەندی دابمەزرێنن[٧١٣].

لەلایەکی دیکە و هەر لەبواری پەروەردە و فێرکردندا ســەرکردایەتی شــۆڕشــی کورد لە کۆتایی ساڵی (١٩٦٧) لەسەر فەرمانی مستەفا بارزانی، دەستی بە هەڵمەتی قەڵاچۆکردنی نەخوێندەواری کرد لەریزەکانی پێشــمەرگە و خەڵکی دیکەی ئاســایی لەنــاوچە ئــازادکراوەکان. بۆ ئەم مەبەســـتەش چەندین قوتــابخــانەی دیکە کرانەوە. بەشێوەیەکی گشتی سەرکردایەتی شۆڕشی کورد تا ساڵی (١٩٧٠)، توانی نزیکەی (٤٠٠) بنکەی نەهێشتنی نەخوێندەواری بکاتەوە[٧١٤].

---

٧١٠ – شکیب عقراوی، م.س، ص٢١٧.

٧١١ – مەسعوود بارزانی، بارزانی...(شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١–١٩٧٥)، ل٤٣٧–٤٣٩.

٧١٢ _ عەبدولغەنی عەلی یەحیا، مەکتەبی زانیاری و قوتابخانە و مامۆستایانی شۆڕش لە چەند لاپەرەیەکی بیرەوەریماندا، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(١)، پایزی ٢٠٠٧، ل٢٢؛ گۆران ئەحمەد ئیسماعیل، بۆچی پێمان دەگوترا مامۆستای شۆڕش، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(٣)، بەهاری ٢٠٠٨، ل٣٦؛ هاوار مورتکەیی، ڕۆڵی مامۆستایانی شۆڕش لەبەردەوامبوونی پرۆسەی خوێندن لە شۆڕش و پێشمەرگایەتیدا، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(١)، پایزی ٢٠٠٧، ل٥٨.

٧١٣ – مەسعوود بارزانی، بارزانی...(شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١–١٩٧٥)،ل٤٣٧–٤٣٩.

٧١٤ – ئازاد عوبێد سالح، کاریگەریی شۆڕشی ئەیلوول، ل٨٢٨٤.

هەوڵەکانی مســـتەفا بارزانی بۆ ڕێکخســـتنی کاروباری پەروەردە و فێرکردن، پێویستی بەدامەزراوەیەک هەبوو سەرپەرشتی بکات، لەو سۆنگەوە لە ساڵی ١٩٦٨، بەســـوود وەرگرتن لەبڕگەی (١) لەماددەی (٢٦) لەدەســـتوری هەموارکراوی ســـاڵی ١٩٦٨ی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق، لەڕێگای مەکتەبی تەنفیزییەوە، لە (٢٣ی ئەیلولی ١٩٦٨) بڕیـــاری لەســـەر دامەزرانـــدنی بەشـــی (خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی)دا[٧١٥]. ئەم دامەزراوەیە لە دوو مەکتەب پێکهـاتبوو، کە بریتی بوون لە مەکتەبەکانی(زانیاری و تەندروستی). مەکتەبی زانیاری سەرپەرشتی بەڕێوبەرایەتییەکانی (پەروەردەی هەولێر، پەروەردەی دهۆک، پەروەردەی کەرکوک و سلێمانی)دەکرد[٧١٦].

یەکێـک لە گرفتەکـانی مەکتەبی زانیـاری بریتی بوو لە کەمی وانەبێژان، بۆ چارەســـەرکردنی ئەو دۆخە، لەســـەر فەرمانی مســـتەفا بارزانی، لە ئەیلولی ١٩٦٨ (پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایانی) دامەزرا[٧١٧]، یەکەم دەستەی مامۆستایان لە(٣١ی ئابی١٩٦٩) لەو پەیمانگەیە دەرچوون[٧١٨]. ئەوە ســـەرباری ڕێکخســـتنی چەند خولێکی ئامادەکاری بۆ فێرکردنی ژمارەیەک لە پێشـــمەرگە و کادیرانی پارتی دیموکراتی کوردســـتان لەســـەر چۆنییەتی وانەگوتنەوە. بەو هۆیەوە پاش بەدەنگەوە هاتنی بانگەوازی ســـەرکردایەتی شـــۆڕشـــی کورد لە ئێزگەی دەنگی کوردســـتانی عێراق، ژمارەیەک لە پێشمەرگە و کادیرانی پارتی بە پێوەری زانستی بەشی زانیاری تێپەڕین و بوونە مامۆستای شۆڕش[٧١٩].

مەکتەبی زانیاری بۆ دابینکردنی پێداویستی قوتابخانەکان، سوودی لە ڕێکخستنە نهێنییەکانی پارتی دیموکراتی کوردســـتان لەناو شـــار و شـــارۆچکەکانی باشـــووری

---

٧١٥ – دستور مجلس قيادة الثورة لكردستان العراق (بشكله المعدل) كما اقره الاجتماع الرابع للمجلس في ٢٣/ايلول/١٩٦٨، مطبعة خبات، كوردستان، د.س، ص١٢ .

٧١٦ – محەمەد عەلی مستەفا، مەکتەبی زانیاری، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(٢)، زستانی ٢٠٠٨، ل٤١.

٧١٧ – هوژین مسعود سەرنی، س.پ، ل١٧٠.

٧١٨ – ١١ ايلول(مجلة)، ع(١)، ايلول ١٩٦٩، ص٢٥؛ وەرگیراوە لە: دارا عەتار، بژاردەیەکی ئەنتۆلۆژی ئارشیفی کورد لە ئەورووپا، هەولێر، ٢٠٢٠، ل٣١٩.

٧١٩ – حەیدەر شەریف فەتاح، بیرەوەری شۆڕشی ئەیلوول، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(١)، پایزی٢٠٠٧، ل٣٨؛ عەبدولواحید دیبەگەیی، مامۆستایانی شۆڕشی ئەیلوول کێن؟ پەیامی ئەیلوول (گۆڤار)، ژ (١)، پایزی ٢٠٠٧،ل٦٤.

کوردستان وەرگرت[٧٢٠]. بەڵام ئەو هەوڵانە نەیانتوانی ڕێژەی پێویستی پێداویستی قوتابخانەکان دەستەبەر بکەن. ئەوە سەرباری ئەوەی بەشێکی زۆری قوتابخانەکانی شۆڕش هۆڵی شیاوی خوێندن و ژووری مامۆستایان و تەختەی دانیشتنیان بۆ قوتابیان تێدا نەبوو. هاوکات بەهۆی شۆڕش و پرۆسە سەربازییەکانەوە، ناوچە ئازادکراوەکان بەردەوام ڕووبەڕووی هێرشی ئاسمانی فرۆکە جەنگییەکانی سوپای عێراق دەبوونەوە. بەو هۆیەوە هەندێ جار قوتابیان بە ناچاری لەنێو ئەشکەوتی شاخەکاندا بەردەوامیان بە خوێندن داوە[٧٢١].

شیاوی باسە مستەفا بارزانی لە دوای سەرهەڵدانی شۆڕشی ئەیلول، هەمیشە بانگهێشتی جەماوەری کوردستانی دەکرد بۆ بەشداریکردن و پشتگیریکردنی شۆڕشی کورد، بەڵام لەو هەوڵەدا فێرخوازانی کوردی بەدوورگرتوە بێنە ریزەکانی هێزی پێشمەرگەی کوردستان، بۆیە ئەو کاتەی ژمارەیەک لە قوتابیان پەیوەندییان بە شۆڕش کرد، لەلایەن بارزانی ئامۆژگاری کران بگەڕێنەوە قوتابخانەکانیان و بەردەوامی بە خوێندنیان بدەن و لەریزی پێشمەرگەدا قبوڵی نەکردن[٧٢٢].

لەلایەکی دیکە هەرچەندە بەهۆی ئەو ڕێکارانەی لەلایەن مەکتەبی تەنفیزی گیرانەبەر لە ناوچە ئازادکراوەکان، پرۆسەی خوێندن و فێرکردن بەردەوام بوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سەرکردایەتی شۆڕشی کورد بەدرێژایی دانوستانەکانی لەگەڵ حکومەتە عێراقییەکاندا، هەوڵی بەردەوامی هەبوو بۆ گێڕانەوەی دامەزراوەکانی پەروەردەی حکومەتی عێراقی بۆ ناوچە ئازادکراوەکان. دواجار بەشێکی داواکارییەکانی مستەفا بارزانی و سەرکردایەتی کورد لە بەیاننامەی (٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦)ی حکومەتی بەزاز جێگای بۆ کرایەوە. وەک فەراهەمکردنی خوێندن بە زمانی کوردی لە ناوچە کورد نیشینەکان[٧٢٣]. بەڵام ئەم ڕێکارە سیاسییەی حکومەتی عێراقی نارەزایی ژمارەیەک کۆنەپەرستی لێکەوتەوە، کە فەرماندەی باڵای

---

٧٢٠ – عەبدولغەنی عەلی یەحیا، س.پ،ل٢٢.

٧٢١ – پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ (١) پایزی ٢٠٠٧، ل٥٣.

٧٢٢ – ولیم أیغلتن الابن، م.س، ص١٠١.

٧٢٣ – بروانە: الاستاذ البزاز یتلو بیان الحکومة حول سیاستها في شمال الوطن، العرب(جریدة)، ع(٦١٣)، ٣٠ حزیران ١٩٦٦، ص١.

ســـەربازی بوون، بەو هۆیەوە ڕاگەیەنراوەکە جێبەجێ نەکراو بەهەڵپەســـێردراوی مایەوە[٧٢٤].

دوای هاتنە سـەر دەسـەڵاتی حزبی بەعسـی عەرەبی لە بەغدا لە تەمموزی ١٩٦٨، لە ڕۆژی (٩ی تشـــرینی یەکەمی١٩٦٩)[٧٢٥]، لە ڕێگای ئەنجوومەنی ســـەرکردایەتی شـــۆڕش لە عێراقدا، بڕیاریاندا خوێندن لە هەموو قوتابخانە و پەیمانگە و زانکۆ و خانەی مامۆســـتایانی کوڕان و کچان لە ناوچە کوردییەکان بە زمانی کوردی بێت، هەروەها بڕیاریاندا، ڕێگەبدەن بە بڵاوکردنەوەی نووســراو و کتێبی دانراوی کوردیی زانستی و ئەدەبی و سیاسی، وێڕای بڕیاردان لەسەر دامەزراندنی خانەیەکی چاپ و بڵاوکردنەوە بەزمانی کوردی و پێکهێنانی بەڕێوەبەرایەتییەکی گشتی بۆ ڕۆشنبیری کوردی و بەپارێزگابوونی دهۆک[٧٢٦].

بە بڕوای دێڤد مکداول ئەم بڕیـارانەی حزبی بەعس، ئـامـانج لێی لاوازکردنی هەژموونی مستەفا بارزانی بوو، بۆ ئەوەی وا نیشانی شەقامی کوردی بدات، حزبەکە ئامادەیە مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد دەســـتبەر بکات، بەبێ ڕێککەوتن لەگەڵ سەرکردایەتی کورد. بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەبوو، ئەم بابەتە تەنها چەواشەکاری بوو. دیارە بەعســـییەکان نەیانتوانی ئەو ئامانجە بپێکن و بنکەی جەماوەری بارزانی لە شـــۆڕش و بەرخودانی کورد دووربخەنەوە، بەهۆی پشـــتگیری بەهێزی گەلی کورد لەم ڕێبەرە. لە ئەنجامدا لە(١١ی ئاداری ١٩٧٠) بەناچاری ڕوویانکردە پیادەکردنی میکانیزمێکی دیکە بۆ یەکلاییکردنەوەی پرســـی کورد، لە ڕێگای ڕێککەوتن لەگەڵ مستەفا بارزانی[٧٢٧].

بەپێی ڕێککەوتنامەی (ئاداری ١٩٧٠)، حکومەتی عێراقی هەندێ بڕیاری دیکەی بۆ فراوانکردنی دەزگـا پەروەردەییەکـانـدا[٧٢٨]. وێڕای گێڕانەوەی ئەو قوتـابیـانەی

---

٧٢٤ – جليلي جليل وأخرون، الحركة الكردية في العصر الحديث، مؤسسة اراس، اربيل، ٢٠١٣، ص ٣٨٠.

٧٢٥ – الجمهورية العراقية، القرارات العامة لمجلس قيادة الثورة(١٩٦٨–١٩٧٧)،مج١،مطبعة العاني، بغداد،١٩٧٩.

٧٢٦ – بڕوانە: مسعود بارزانی، بارزانی...(شۆڕشی ئەیلوول١٩٦١–١٩٧٥)، ل٣٣٧.

٧٢٧ – دیفید مکدول، م.س،ص ٤٩٠.

٧٢٨ – بڕوانە خاڵی(٩) لە ڕێکەوتنامەی ١١ی ئادری ١٩٧٠ لە : جووڵانەوەی نەتەوەیی باشوری کوردستان(١٩٦١– ١٩٨٢)لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا، ئا: شەریف عەلی، و: یاسار شێرکۆ، دهۆک،٢٠٢١، ل٣٣.

دەرکرابوون یان ئەوانەی بەناچاری وازیان لە خوێندن هێنابوو بەهۆی ڕووداوەکانی شـۆڕشـی کورد بۆ قوتابخانەکانیان، بێ گوێدانە تەمەنیان[٧٢٩]. سـەرباری کردنەوەی قوتابخانەی زیاتر لە ناوچەکانی باشـووری کوردسـتان و وەرگرتنی قوتابیانی کورد لە زانکۆ و پەیمانگە و کۆلێژی سـەربازی[٧٣٠] و دانانی ڕێژەیەک بۆ قوتابی کورد بۆ ناردنیان بۆ دەرەوەی عێراق بەمەبەسـتی درێژەدان بە خوێندن[٧٣١]. ئەوە سـەرباری جێبەجێکردنی بڕیارەکانی ڕۆژی (٩ی تشرینی یەکەمی١٩٦٩)[٧٣٢].

لەدوای ڕێکەوتننامەی ئاداری ١٩٧٠ و هاتنە پێشـەوەی ئەو دەرفەتەی حکومەتی عێراقی لەچوارچێوەی ڕێککەوتننامەکەدا ڕەخسـاندنی بۆ بواری ڕۆشـنبیریی کوردی بەشێوەیەکی گشتی و پەروەردە و فێرکردن بەشێوەیەکی تایبەتی ، مستەفا بارزانی هەوڵیدا زۆرترین سـوودی لێ وەربگرێ. لەم سـۆنگەوە لە وتارێکیدا لە کۆنگرەی سـێیەمی مامۆسـتایاندا کە لەڕۆژی (٥ی ئابی ١٩٧٠) ڕێکخرا، بارزانی گوتی:" بە باشترین شێوە چەکی زانست بخەنە کار، بە جۆرێکی وا، کە لەگەڵ باری وڵاتەکەماندا بگونجێ و بەپێی پێویستیەکانی پێشکەوتنی بێ"[٧٣٣].

سـەرەڕای هەنگاوە بەرایییەکـانی حکومەتی عێراقی دوای ڕاگەیـاندنی ڕێککەوتننامەی (ئاداری١٩٧٠)، سـەبارەت بەلایەنی ڕۆشـنبیریی کوردی، بەڵام ئەو ڕێکارانە لە ئاسـت خواسـتەکانی بارزانی نەبوون بۆ برەوادان بە کەرتی خوێندن و پەروەردەدا ، بەو هۆیەوە بارزانی لە یاداشـتێکیدا بۆ حکومەتی ئەمریکا لەسـەرەتای (ئاداری ١٩٧٢)، داوایکرد چەند کورسـییەکی خوێندنی باڵا، لە زانکۆکانی ڕۆژئاوای ئەوروپا بۆ قوتابیانی کورد برەخسێنن[٧٣٤].

---

٧٢٩ – برایەتی(گۆڤار)، ژ(١)، خوولی دووەم(١/٦/١٩٧٠)،ل٦.

٧٣٠ – أحمد الزيدي، البناء المعنوي للقوات المسلحة العراقية، دار الروضة للطباعة والنشر، بيروت، ١٩٩٠، ص٢٠٨.

٧٣١ – هـس، ل٧.

٧٣٢ – د. ڕەمزیە سابیر محمد، کاریگەری ڕێککەوتنامەی (١١)ی ئاداری ساڵی ١٩٧٠ لەسەر بوژانەوەی بزاڤی ڕۆژنامەگەری کوردی، کۆنگرەی یادەوەری سەد ساڵەی بارزانیی نەمر، ل٥٣٣.

٧٣٣ – برایەتی(گۆڤار)، ژ(٤)، ساڵی ١، خوولی دووەم، ئەیلوولی ١٩٧٠،ل١٤.

734 - **F.R.U.S**, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc- 302). Memorandum from the Director of Central Intelligence (Helms) to the President’s Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Secretary of State Rogers, and Secretary of Defense Laird,

لەلای خۆشیانەوە لەبەردەوامی ئەو هەوڵانەدا هەندێ لە ڕۆشنبیرانی کورد لە ڕۆژەکانی(٢٦ و ٢٧ی تەمووزی ١٩٧٣) کۆڕێکیان بۆ لێکۆڵینەوە لە کتێبی خوێندن بە زمانی کوردی لە شەقڵاوە ڕێکخست. لەم کۆڕەدا جگە لەوانەی باس و لێکۆڵینەوەیان ئامادەکردبوو، ژمارەیەکی زۆریش لە مامۆستایان و شارەزایانی زمانی کوردی بەشداریيان کرد. لەمیانەی ئەم لێکۆڵینەوە زانستییانەی لە کۆڕبەندەکە پێشکەشکران، بەشداربوون چەند بڕیارێکیان سەبارەت بە دوارۆژی خوێندن لەقوتابخانە کوردییەکاندا دەرکرد. بەر لە کۆتایهاتنی کۆبوونەوەکەش بروسکەیەکی بارزانی بۆ بەشداربووانی کۆڕبەندەکە خوێنرایەوە و لەوەڵامی ئەو بروسکەیەدا، بەشداربووان بۆ مستەفا بارزانییان نوسی:"هیوادارین ئەم کۆڕە خزمەتێکی مەزن بە زمان و ئەدەب و زانستی کورد بکات"[٧٣٥].

دواجار هەموو ئەو دەستکەتانەی لە بواری پەروەردەدا بە هەوڵ و کۆششە سیاسییەکانی مستەفا بارزانی و شۆڕگێرانی کورد دەستەبەرکرابوون، تووشی ئاستەنگی مەترسیدار بوونەوە، لەئەنجامی دەستپێکردنەوەی کردە سەربازییەکان لە ئاداری ١٩٧٤دا، چونکە ئەم پێشهاتە هۆکاربوو بۆ داخستنی ژمارەیەکی زۆری دامەزراوەکانی پەروەردە و فێرکردن لەناوچەکانی باشووری کوردستان[٧٣٦]، دوای ئەوەی(٤٢٥) قوتابی زانکۆی سلێمانی لەگەڵ (٣٦) مامۆستا و (٣٢) فەرمانبەری هونەری و (٥٦) فەرمانبەری کارگێری و (١٦٠٠) مامۆستای سەرەتایی و (٢٥٠) مامۆستای دواناوەندی و (١٠٠٠) قوتابی قۆناغەکانی سەرەتایی و ناوەندی و تەواوی کچانی خانەی پێگەیاندنی مامۆستایانی دهۆک لەگەڵ مامۆستاکانیان و قوتابی و مامۆستاکانی خانەی پێگەیاندنی مامۆستایانی کوڕانی هەولێر، کە ژمارەیان (٥٠٠) کەس دەبوو، بەیەکەوە پەیوەندییان بە شۆڕش کرد[٧٣٧].

. سەبارەت بەو داواکارییەی بارزانی ، بروانە پاشکۆی Washington, March 29, 1972, p.4 ژمارە(١٦)

٧٣٥ - بروانە: دەنگوباسی کوردستان(ڕۆژنامە)، ژ(١٦)، تەمووزی ١٩٧٣، ل٦.

736 - **F.R.U.S**, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, Telegram from the Interests Section in Baghdad to the Department of State, Baghdad, April 11, 1974, p.685.

٧٣٧ - کریس کوتشیرا، م.س، ص٦٦.

بۆ چارەسەرکردنی بارودۆخەکە، مستەفا بارزانی بەهاوکاری سەرکردایەتی شۆڕشی کورد لەناوەڕاستی (ئاداری ١٩٧٤) بڕیاری لەسەر پێکهێنانی دامەزراوەکانی بەڕێوەبردن دا، کە بریتی بوون لە ئەمینداریتییە گشتییەکان لەناوچە ئازادکراوەکان. لە پێشەوەی هەموو دامەزراوەکانیش، ئەمینداریێتی گشتی پەروەردە و فێرکردن دامەزرا، کە لەلایەن دارا توفیق(١٩٣٢_١٩٨١) بەڕێوەدەچوو. ئەم دامەزراوەیە بڕیاریدا بە دامەزراندنەوەی زانکۆی سلێمانی لە شارۆچکەی قەڵادزە، وێڕای کردنەوەی دەرگای قوتابخانەکانی ناوچە ئازادکراوەکان بە سوود وەرگرتن لەو مامۆستایانەی پەیوەندییان بە شۆڕشی کوردەوە کرد بوو[٧٣٨]. بەڵام لە ئەنجامی نسکۆی شۆڕشی کورد لە(ئاداری ١٩٧٥)، کۆتایی بە پڕۆسەی پەروەردە و فێرکردنی ژێر دەسەڵاتی شۆڕشی کورد هات، بەو هۆیەوە حکومەتی عێراقی بەردەوامیدا بە سیاسەتەکانی سەبارەت بە فەرامۆشکردنی زمانی کوردی لە دامەزراوەکانی پەروەردە و فێرکردن لە باشووری کوردستان تا ماوەیەکی درێژ[٧٣٩].

باسی دووەم: زمان و ئەدەبی کوردی

زمان و ئەدەب، لە کۆڵەگە سەرەکیەکانی شوناسی نەتەوەیین. بۆیە هێزە داگیرکەرەکان دوای دەست بەسەرداگرتنی خاکی هەر نەتەوەیەک، هەوڵی کاڵکردنەوە و تەنانەت هەندێکجار هەوڵی سڕینەوەیان دەدەن. گەلی کوردیش، کە هەمیشە ڕووبەڕووی داگیرکاری چەند وڵاتێکی ئیسلامی و عەرەبی بۆتەوە، هەریەک لەمانە بە فاکتەری ئایینی و نەتەوەیی، هەوڵی تواندنەوەی بیری نەتەوەیی کوردییان داوە لە ڕێگای سەپاندنی زمان و ئەدەبی بیانی، بۆ لاوازکردنی ئەم بوارە ڕۆشنبیرییانەی مۆرکی نەتەوەییان بەسەردا زاڵ بوو[٧٤٠].

لە ئەنجامی هەموو ئەمانە مستەفا بارزانی وەک درێژە پێدەری ڕێبازێکی خۆبەستاوە بە شوناسی نەتەوەیی، کاتێک خەباتی سیاسی خۆی لەباشووری کوردستان دەستپێکرد. ئامانجەکانی لەیەکەم دانوستانی لەگەڵ ماجید مستەفای

٧٣٨ – فلك الدين كاكەيي ، م.س، ص٦٩.

٧٣٩ – بڕوانە: د. سنوور صباح صديق، خوێندنی فەرمی لەشاری هەولێر(١٩٥٨–١٩٨٠)، نووسینگەی تەفسیر، هەولێر، ٢٠٢٢، ل٣٤٢.

٧٤٠ – بڕوانە: د. أبراهيم محمد علي مرجونة، الكرد في العصر العباسي(دراسة سياسية حضارية)، دار التعليم الجامعي، الاسكندرية، ٢٠٢٠، ص٢٩.

نوێنەری حکومەتی عێراقی لە (شـــوباتی ١٩٤٤) لە چەند داواکارییەکی نەتەوەیی چڕ کردەوە کە یەکێک لەمانە مسـۆگەرکردنی ئازادی ڕۆشـنبیری بوو بۆ گەلی کورد لە عێراقدا[٧٤١].

بارزانی خواسـتە ڕۆشـنبیرییەکانی ئاوێتەی کردە سـیاسـیە نەتەوەییەکانی کرد، بۆیە ئەو کاتەی بەمەبەسـتی درێژەپێدانی دانوسـتانەکان لەگەڵ حکومەتی عێراقی لە (٢٢ی شوباتی ١٩٤٤) سەردانی شاری بەغدای کرد، لە دوای چەند ڕۆژێک مانەوەی لەو شـــارەدا، لە (٢٦ی شـــوباتی١٩٤٤) دەرفەتی وەرگرت و ســـەردانی (یانەی سـەرکەوتنی کوردان)ی[٧٤٢]کرد، کە ژمارەیەک گەنجی ڕۆشـنبیری نیشـتمانپەروەری کورد لە دەوری کۆببوونەوە و ئامانجیان پێشـخسـتنی ئەدەب و زمانی کوردی بوو. لەو سەردانەدا بارزانی پەیامی پشتگیری و پشتیوانی خۆی و شۆڕشگێرانی بەئەندام و ســـەرۆکی ئەو یانە ڕۆشـــنبیرییە گەیاند، لە پێناو ســـەرخســـتنی هەوڵەکانیان بۆ پاراســـتن و گەشـــەپێدانی زمان و ئەدەبی کوردی[٧٤٣]. بەو بۆنەیەش باوەڕپێکراوی گشـــتی یانەکە (مەعرووف جیاووک)[٧٤٤] وێڕای دەربڕینی خۆشـــحاڵیان بە هاتنی بارزانی، وتارێکی مێژوویی لەبارەی مێژوو و ڕەسەنایەتی گەلی کورد خوێندەوە[٧٤٥].

بارزانی لەو بۆنەیەدا ئاشـنایەتی لەگەڵ ژمارەیەک لە گەنجانی ڕۆشـنبیری کورد دروستکرد و هەوڵیدا سوودیان لێ وەربگرێ لە چوارچێوەی کۆششە نەتەوەییەکانی. لەلای خۆشـــییەوە ئەوەندەی دەرفەتی هەبووبێ، هەوڵیداوە ســـوود لەو ئەدەبە پێشکەوتووەی لەو سەردەمەدا بەلای گەنجانی کوردی ڕۆشنبیرەوە جێگەی بایەخ و

---

٧٤١ – اوراق من ذاكرة العراق(مجلة)، ع(٣٧)، ١٥ ايار ٢٠١٥،ص٦.

٧٤٢ – ئەو یانەیە وەک ناوەندێکی ڕۆشنبیریی کوردی ساڵی ١٩٣٠ لەلایەن دەستەیەک لە ڕۆشنبیر و کەسایەتییە ناسراوەکانی کورد لە بەغدا دامەزرا. دواتر لە ساڵی ١٩٦٣ داخراوە. بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەم یانەیە بڕوانە: هۆشەنگ ساڵح محەمەد شەریف نەجار، بزاڤی ڕۆشنبیریی کوردی لە شاری بەغدا (١٩٥٨– ١٩٧٥) لێکۆلینەوەیەکی مێژووییە، تێزی دکتۆرایە لەبەشی مێژووی کۆلێژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ٢٠١٩، ل١٠٢،١٠٣.

٧٤٣ – بڕوانە: عبدالفتاح البوتاني، ملا مصطفى البارزاني قائد الثورة الكوردية و ملهمها، ص١٩.

٧٤٤ – مەعرووف کوڕی عەلی ئەسغەر ئەفەندی کوڕی حاجی مەولوود ئەسعەد بەدیعوزەمانە، ساڵی(١٨٨٥) لە بەغدا لەدایک بووە، ساڵی (١٩٥٨) مردووە. بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: سەرجەمی بەرهەمی مەعرووف جیاووک، ئا: د. ئازاد عوبێد ساڵح، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠١١، ل٥–٢٣.

٧٤٥ – ئەحمەد باوەر، ڕۆژنامەی کوردستان و شوێنی گەرمیان لە مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردیدا(١٨٩٨_١٩٦٨)، هەولێر، ٢٠٢١،ل١٣٥.

گرنگی پێدان بوون وەربگرێ. وەک خۆی گێراویەتییەوە، ئەو یەکێک بووە لە خوێنەرانی بەرهەمە ئەدەبییەکانی شاعیرانی کورد لە نموونەی ئەحمەدی خانی(١٦٥٠_١٧٠٦)[٧٤٦]، سەرباری ئەوەی ئاشنایەتی باشی لەگەڵ بەرهەمی شاعیر و نووسەرانی وەک حافزی شیرازی(١٣٢٦_١٣٨٩ز) و فردەوسی و جەلالەدینی رۆمی هەبووە[٧٤٧]. خوێندنەوەی بەرهەمی ئەو شاعیرانە، خواستێکی ئەدەبی مستەفا بارزانی بوو، لەبەرئەوەی بەرهەمە ئەدەبییەکان لەخانەی ئەدەبی نەتەوەیی بوون، لە نموونەی ئەحمەدی خانی، کە لەداستانی (مەم و زین) دا بۆیەکەمین جار بوو، ئەدەبی تێکەڵ بە پرسی نەتەوەیی گەلەکەی کرد[٧٤٨].

ئەم تێگەیشتنە لە گرنگی و بایەخی ئەدەبی کوردی بۆ گەشەپێدانی هزری نەتەوەیی، پاڵنەرێکی بەهێز بووە بۆ بارزانی دۆستایەتی باشی لەگەڵ ژمارەیەک لە دەستەبژێرانی ئەم بوارەدا هەبێ. ئەو کاتەی لەماوەی ساڵانی (١٩٣٧_١٩٤٣) بۆ سلێمانی دوورخرابوویەوە، ئەوەندەی دەرفەتی هەبووە هاورێیەتی ئەدیبانی ئەو شارەی کردووە. وەک خۆی باسیکردووە، زۆرکات چۆتە دەرمانخانەی ئەسکەندەر، کە پیاوێکی ئەرمەنی بووە و لە دەرمانخانەکەیدا چاوی بەشاعیرانی وەک قانع(١٨٩٨_١٩٦٥) و بێ کەس(١٩٠٥–١٩٤٨)[٧٤٩] کەوتووە، ئەم شاعیرانە لەو سەردەمە لە دیارترین شاعیرانی کورد بوون[٧٥٠]. لەدوای شکستهێنانی ڕاپەڕینی دووەمی بارزانیش کاتێک دەپەڕێتەوە مەهاباد، دۆستایەتی نزیک لەگەڵ شاعیرانی ڕۆژهەڵات لەنموونەی هێمن(١٩٢١_١٩٨٦)وهەژار موکریانی(١٩٢٠_١٩٩١) دروست دەکات، کە لەو سەردەمە بە (شاعیرانی نەتەوەیی کوردستان)ناسرابوون. سەبارەت

---

٧٤٦ – شیعرەکانی ئەحمەدی خانی کە تێکەڵێکە لە رۆحانییەت و نیشتمانپەروەری، بەتایبەتی بانگەوازی ئەحمەدی خانی بۆ یەکێتی و یەکگرتوویی کورد، وێڕای شیعرەکانی تەسەوفی(مەلای جزیری) لە قوتابخانەی بارزان گرنگیان پێدراوە، لەبەرئەوەی بەشێک بوون لە تەعالیمی تەریقەتی سۆفیگەریی نەقشبەندی. أيوب بارزاني، المقاومة الكردية للاحتلال ١٩١٤–١٩٥٨، ص٦٣.

747- О.л. Жигалина. предыдущий источник, С.122.

٧٤٨ – سەبارەت بە داستانی (مەم و زین) بڕوانە: عەلائەدین سەجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپخانەی مەعارف، بەغدا، ١٩٥٢، ل١٨٩–٢١٣.

٧٤٩ – ناوی فایقی کوڕی عەبدوڵلابەگی کوڕی کاکە حەمەیە، لەساڵی ١٩٠٥ لە ئاوایی(سیتەک)لەدایک بووە. بە شاعیرێکی نەتەوەخواز و نیشتمانپەروەر دادەنرێ. لە (١٨ی کانوونی یەکەمی١٩٤٨) لە هەڵەبجە مردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: عەلائەدین سەجادی، س.پ، ل٥١٥.

٧٥٠ – محسن دزەیی، م.س، ص١٥١.

بەو دۆســـتایەتییە هەژار موکریانی دەڵێت:"بۆ یەکەمجار بوو چاوم بەبارزانی کەوت، زۆرم دەگەڵ ڕووخۆش بە ئیلتیفات بوو. ئیتر ئەو خۆشـــەویســـتییە دەوامی کرد تا بارزانی چوونە وڵاتی ڕووسان و کە هاتیشنەوە عێراقێ، تا بارزانی وەفاتی کرد هەر زۆر لوتفی دەگەڵما بوو"[٧٥١].

لە ســۆڤیەت، بارزانی توانی ئاشــنایەتی لەگەڵ ژمارەیەکی زۆری ڕۆشــنبیرانی کوردی ئەرمینیا دروســت بکات، دوای ئەو ســـەردانەی لەســـالی١٩٥٦ بۆ هەرێمە کوردییەکان ئەنجامیدا. لەو سـەردانەدا بارزانی چاوی کەوت بە ژمارەیەک لە پسـپۆر و شـــــارەزایـانی زمـانەوانی و مێژووی کورد لە نموونەی (نـادو مەحمودوڤ) و (ســیامەندۆڤ) و زانای ڕۆژهەڵاتناس حاجی جوندی(١٩٠٨-١٩٩٠) و (مەمەدۆڤ) و (چەتۆییڤ) و (میرزوییڤ)[٧٥٢].

ژیدەرێک پێی وایە ئەو ســـەردانەی بارزانی بۆ هەرێمە کوردییەکانی ئەرمینیا، لەگەڵ ئەو دەرفەتەی حکومەتی ســۆڤیەت بۆ بڵاوکردنەوەی ڕۆشــنبیریی کوردی لە وڵاتەکەیدا ڕەخســـــاندی، بوونە هۆی ئەوەی چەندین دامەزراوەی ڕۆشـــنبیری بۆ گرنگیدان بە کوردۆلۆجیا دابمەزرێن، وەک ناوەندی توێژینەوەی کوردی لەهەریەک لە لینینگراد و یەریڤان. هەروەها لە ساڵی ١٩٥٩ لقی دیراساتی کوردی لە ئەکادیمیای زانســـتی ســـۆڤیەتی دامەزرا. وێڕای دامەزراندنی لقی یەکێتی نووســـەرانی کورد لە یەریڤان لە چوارچێوەی یەکێتی نووسـەرانی ئەرمینیا. لەلایەکی دیکە لەنێو ئەکادیمیای زانســـتی ئەرمینیا. زانایان ســـەرقاڵی کوردۆلۆجیا بوون و چەندین کتێبیان لە بواری کوردۆلۆجیا بڵاوکردەوە[٧٥٣].

ئەو هەوڵانەی مســـتەفا بارزانی بۆ پاراســـتن و گەشـــەپێدانی زمان و ئەدەبی کوردی، کاریگەری لەســـەر بەرهەم و کۆشـــشـــە ئەدەبییەکانی نووســـەرانی کوردی دروستکرد و ڕەنگدانەوەی لەبەرهەمە ئەدەبییەکانی وەک شیعر، چیرۆک، پەخشان، وتـار و لێکۆڵینەوە هەبوو[٧٥٤]. بۆ نمونە لەکـاتی گەڕانەوەی بـارزانی لەیەکێتی سۆڤیەتەوە بۆ عێراق، هێمن موکریانی، کە شاعێرێکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو، لە

---

٧٥١ – بروانە: هەژار، چێشتی مجێور، ناوەندی چاپ و بڵاوکردنەوەی کتێبی میهرگان،چ٢، ٢٠٠٧.ل٦٦.

752- О.л. Жигалина, предыдущий источник, С.123.

٧٥٣ – وەزیری أشو، م.س، ص٥٠.

٧٥٤ – د. عەبدوڵڵا ئاگرین، کاریگەری بیری نەتەوەیی لە گەشەسەندنی کورتە چیرۆکی کوردیی کوردستانی عێراقدا(١٩٦١- ١٩٧٠). هەولێر، ١٩٩٩، ل٤٦.

خانەی شیعرێکی کلاسیکیدا گوزارشتی لە خۆشەویستی گەلی کورد بۆ بارزانی و خەباتی لەپێناو سەرخستنی دۆزەکەی کرد و گوتی:"

ئەی بابی کوردی، ڕۆڵەی ئازا و قارەمان   کاوەی زەمان و هەلۆی کێوی بارزان
نەتخوارد فریوی جێ و مەقام و دراو و چەک   عومرێکە بۆ نەجاتی وەتەن دات نەناوە چەک
ئازادی خوازی کۆڵنەدەری لاگری حەقی   زۆر لە مێژە لە ڕێگای هەقا مەردانە چەقی[٧٥٥].

تێکەڵبوونی بەرهەمی ئەدیب ونووسەرانی کورد بە خەباتی سیاسی و هەوڵدانی هەندێکیان بۆ نووسینی بەرهەمانێک، کە خزمەت بەدۆزی گەلی کورد بکات، لەدیدی مستەفا بارزانییەوە مایەی بایەخ و گرنگپێدان بوو. لەو سۆنگەوە لەساڵی ١٩٥٩ لە پێشەکی کتێبی (کردستان المناضلە)، بۆ نووسەری کورد محەمەد توفیق وردی[٧٥٦] دەنووسێ:" کتێبەکەتم خوێندەوە...بینیم گەلی کورد لە قۆناغە مێژووییە جیاوازەکان لە خۆدەگرێ، بە شێوازێکی ئاسان نزیک لە بیری خوێنەری ئاسایی، ئەوە هەوڵێکی باشە لە تۆ بۆ ناساندنی کورد و مێژووەکەیان، نیشتمانەکەیان، سەرچاوە سروشتیەکانیان، شۆڕشە ئازادیخوازەکانیان بۆ برا عەرەبەکانیان بە کورت و پوختی، کە لەسوودەکەی کەم نەکردۆتەوە. هیوام وایە کۆششی زیاتر بکەیت لە گەران و نووسین لە داهاتوو، بەرهەمی پێگەیشتنی بیرتان بۆ نەوەی پێگەیشتووی ئاشنا بە جیهان و ڕۆشنبیری نوێ وەک بەهێزترین پاڵپشتیکەر بۆ بۆنیادنانی شارستانیەتی پێشکەوتوو"[٧٥٧].

لەلایەکی دیکە بارزانی لە ڕێگای بڵاوکراوە ئەدەبییەکانەوە، پەیامی بۆ تەواوی نووسەرانی نیشتمانپەروەری کورد ناردووە، کە خەباتی ڕۆشنبیریان وەک خەباتێکی پیرۆز سەیردەکات، لەسەر ئەم بنەمایە داوایان لێ دەکات کۆششەکانیان

---

٧٥٥ – ڕەسوڵ پیش نماز، بارزانیم چۆن ناسی،کۆنگرەی یادەوەری سەد ساڵەی بارزانیی نەمر، ب٢، هەولێر، ٢٠٠٣،ل١١٩٤.

٧٥٦ – محەمەدی کوڕی توفیق کوڕی ڕەشید کوڕی فەرهاد ئاغایە. ناسراوە بە (وردی) . ساڵی (١٩٢٣) لە شاری کۆیە لەدایک بووە و لەتەمەنی ٥٢ ساڵیدا لە(٢ی کانونی دووەمی١٩٧٢) لە شاری بەغدا کۆچی دوایی کردوە. یەکێک بووە لە ئەدیب و نووسەرانی کورد و لەنێوەندی ڕۆشنبیری و ئەدەبی کوردی و عەرەبیدا لە ساڵانی چلەکاندا ناسراو بووە، ساڵی ١٩٤٥ پەیوەندی بە کۆماری کوردستان لە مەهاباد کردوە و لەیەکێک لە قوتابخانەکانیدا مامۆستا بووە. بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەم ئەدیب و نووسەرە بڕوانە: محمد علي الصويركي الكردي، م.س، ص٧٦-٧٧.

٧٥٧ – محمد وردي، كردستان المناضلة، مطبعة اللواء، بغداد، ١٩٥٩، ص٤.

بخەنە خانەی خزمەتکردن بە زمانی کوردی، بە ئامانجی هێنانەدی ئاواتە نەتەوەییەکان. بارزانی ئەم پەیامەی لە پیرۆزبایی نامەیەکدا بۆ نوسەرانی گۆڤاری نەورۆز نوسی بەبۆنەی دەرچوونی یەکەم ژمارەی گۆڤارەکە، کەتێیدا هاتبوو:" بە بۆنەی دەرچوونی گۆڤاری نەورۆزی خۆشەویستەوە، پیرۆزبایی لە نوسەر و خوێندەوارانی ئەکەم. وە هیوادارم هەمیشە سەرکەوتووبن لە خەباتی پیرۆزیان دا بۆ پاراستنی جمهوریەتی عێراقی خۆشەویستمان... وە بۆ جێبەجێکردنی هەموو ئاواتەکانی کورد و کوردستان و گەلی عێراق، وە پێشخستنی زبانەکەمان"[758].

مستەفا بارزانی قەلەمی ئەدیب و نووسەرانی کوردی وەک چەکێکی کاریگەر بینیوە لە بەرگریکردن و پارێزگاریکردن لە شوناسی نەتەوەیی، بەو هۆیەوە ستایشی هەڵوێستی کردوون بەتایبەتی قەڵەمە پێشەنگەکانی خزمەتیان بە دۆزی کورد کرد. بۆیە لە یادی (١٠) ساڵەی کۆچی دوایی (فائق بێکەس)ی شاعیری هاوڕێیدا، لە نامەیەکدا بۆ ڕێکخەرانی ئەو بۆنەیە دەنووسێ:" هەرچەندە کوردستان تا ئیمڕۆ زۆر شاعیری نیشتمانپەروەری لێ هەڵکەوتووە، بەڵام بێکەس لەناویاندا جێگەیەکی تایبەتی دیاری هەبوو. بێکەس لە کوردایەتی دا ڕاست و نەبەز بوو، ئازار و ڕووداوی ئیستعمار و نۆکەرانی بەندیخانە و مەنفا دورەکانیان، قەد نەیتوانی ئەوەندەی تۆزێک کاربکاتە گیانی جوامێرانەی، بەڵکو زیاتریان هاندەدا بۆ خەبات لە پێناوی میللەت و نیشتمانی خۆی دا، بۆیە بێکەس لە دڵی هەموماندا جێگایەکی بەرزی بۆ خۆی گرتووە"[759]. لەم پەیامەدا بارزانی وێنای قەبارەی قوربانییەکانی ئەو شاعیرەی کردووە و بە هێمای بەرخودانی ڕۆشنبیرانی داناوە.

خواستی بارزانی بۆ پاراستن و گەشەپێدانی زمان و ئەدەبی کوردی، خواستی زۆرێک لە ئەدیب و نووسەرانی کورد بوو، بەتایبەتی لەدوای هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلولی ١٩٦١، ئەو کاتە بەشێک ڕۆشنبیرانی نیشتمانپەروەری کورد نەک بەرهەمەکانیان خستە خزمەتی گەشەپێدانی ڕۆشنبیری کوردی، بەڵکو هەوڵیاندا بەو شیعر و بەرهەمە ئەدەبیانەی پێشکەشی دەکەن، هانی جەماوەری کوردستان بدەن

---

٧٥٨ – نامەی تێکۆشەری خۆشەویستمان بۆ گۆڤاری نەورۆزی خۆشەویست، نەورۆز(گۆڤار)، ژ(١)، نەورۆزی ١٩٥٩، ل٢.

٧٥٩ – رزگاری(گۆڤار)، ژ(١)، ١٠ی شوبات ١٩٥٩، ل٣؛ وەرگیراوە لە: رزگاری گۆڤاری برایەتی کوردو عەرەبە یانی چی؟ ئا: عەبدوڵلا زەنگەنە، هەولێر، ٢٢ی نیسانی ٢٠٢٢، ل١٠٥.

پشتگیری لە شۆڕشی کورد بکەن[٧٦٠]. بەم شێوەیە بەرهەمی ئەدەبی لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩٦١_١٩٧٠) گەشەسەندنی سۆز و خۆشەویستی خاک و هەست و بیری نەتەوەیی بووە و هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلولی کوردستانی عێراق، ڕۆڵی هەرە سەرەکی و بەهێزی لە گەلالەکردن و خەملاندنی بەرهەمە ئەدەبی و فیکرییەکاندا هەبووە[٧٦١].

هەر لەم ماوەیەدا بەهۆی گەشەکردنی بزووتنەوەی نەتەوایەتی، سەرجەم لقەکانی ئەدەبی کوردی کەوتنە دۆخی بەرەنگارییەوە[٧٦٢]. بەتایبەتیش شیعر، کە لە بازنەی ئەدەبی شۆڕشگێری و بەرەنگاربوونەوەی نەیارانی شۆڕش، دەرفەتی زیاتری بۆ ڕەخسا بۆ بزواندی هەستی نەتەوەیی کۆمەڵگەی کوردی ئەو سەردەمە. بۆ نمونە هەژار موکریانی شاعیری کورد، لە سەردەمی شۆڕشی ئەیلول، یەکێک بووە لەو کەسایەتییانەی نزیک بووە لە مستەفا بارزانی و زۆریش کەوتۆتە ژێر کاریگەریی ئەو ڕێبەرە و بیرە نەتەوەییەکەی، بۆیە لە یەکێک لە شیعرەکانی خۆیدا، باسی لە پێویستی ئەو قۆناغە مێژووییە بەو سەرکردەیە کردووە و تێیدا هاتووە:

ئەگەر دوژمن پراوپڕی دونیا بێ   شەپۆڵ بداتەوە... وەکو دەریا بێ
چەکی دەسی لە ئێمە زۆر زۆرتربێ   لەگش دڕندە... وەحش و پیاوخۆرتربێ
خۆیان لەناو زرێ پۆشان وەشارن   بۆمبا لەبن فڕۆکەیان دابارن
لە کوردستان تۆمان هەبی بەسمانی   بۆ پێشەوە پێشمان کەوە بارزانی[٧٦٣].

هەژار موکریانی لەم هەڵبەستیدا هەوڵیداوە دەروونی شۆڕشگێران و هەموو کوردێکی دڵسۆز بۆ نیشتمانەکەی دەربڕێ. بە باوەڕی ئەو، وەک لە هۆنراوەکەیدا هاتووە، لەو ڕۆژگارە پێشەوای دڵسۆز بۆ گەلی کورد تەنها مستەفا بارزانییە.

لەلایەکی دیکە بەشێکی چیرۆکنووسە کوردەکان، لەو بەرهەمە ئەدەبیانەی پێشکەشیان کردووە، هەوڵیانداوە خۆشەیستی (کوردستان) و (بارزانی) ئاوێتەی یەک

٧٦٠ – ئەحمەد میرە، کاریگەریی بزووتنەوە ڕۆشنبیری و ئەدەبییە کوردییەکان لەسەر کۆمەڵگای کوردی باشووری کوردستان(١٩٧٠–٢٠٠٣)، سلێمانی، ٢٠١٢، ل١٢٦.

٧٦١ – عەبدوڵڵا ئاگرین، س.پ، ل٨٣.

٧٦٢ – عومەر مەعروف بەرزنجی، لێکۆڵینەوەو بیبلۆگرافیای چیرۆکی کوردی(١٩٢٥–١٩٦٩)، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٨، ل١٤٣.

٧٦٣ – برایەتی (گۆڤار) ، ژ(١)، ساڵی (١) ، خوولی دووەم ١٩٧٠/١/١، ل ١٠.

بکەن[٧٦٤]. سەربارى ئەمەش کۆششى ئەدەبيان هەبووە بۆ گواستنەوەى دۆخى نارەحەتى خەڵکى کوردستان، کە لەدەرئەنجامى هەڵگيرسانى شۆڕش ڕووبەڕووى بوونەوە. لەو سۆنگەوە حسێن عارف[٧٦٥]کە يەکێکە لەو چيرۆکنووسانەى بە قەڵەم و بەهرە ئەدەبييەکەى بە کاريگەريى هۆشيارى نەتەوەيى لەڕێگاى چيرۆکەکانييەوە، لەبەرەى شۆڕشگێرانى کورد دابوو، لەبەرهەمەکانيدا گوزارشتى لە هەستى کوردانەى خۆى کردووە بە وێناکردنى دۆخى شارى سلێمانى، لەو کاتەى هێز و لەشکرى حکومەتى عێراقى لە(٩ى حوزەيرانى ١٩٦٣) هەڵدەکوتنە سەر دانيشتوانى سڤيلى ئەو شارە[٧٦٦].

ئەو ئەدەبە شۆڕشگێرييە، يەکێک لە ئامانجەکانى پاراستنى زمانى کوردى بووە، بەو هۆيەوە هەردوو بوار خۆيان بە پرسى نەتەوەييە بەستاوەتەوە. لەو سۆنگەوە مستەفا بارزانى زياتر لە هەموو بوارەکانى ديکەى ڕۆشنبيرى، گرنگى بە زمانى کوردى داوە. گرنگيدانى مستەفا بارزانى بەو بوارە لە چوارچێوەى تێگەيشتنى نوێ بۆ بيرى نەتەوەيى و هۆکارەکانى گەشەپێدانى لەڕێگاى هەوڵدان بۆ دەستەبەرکردنى مافە ڕۆشنبيرييەکانى کورد بووە، بەو هۆيەوە لەنێو تەواوى دانوستانەکانى لەگەڵ کاربەدەستانى بەغدا ئەنجامى داوە، داخوازييەکانى بۆ ئەنجامدانى خوێندن بە زمانى کوردى لەناوچە کوردييەکاندا لە باشوورى کوردستان خستووەتەڕوو[٧٦٧]. لەم سۆنگەوە ڕۆژنامەنووسى ئەمريکى (دانا ئادەم شميدت) دەڵێت:" لەوانەيە وابێتە بەرچاو لەبارى ڕۆشنبيرييەوە، زمانى کوردى مەزنترين ئەو کێشە هەستەوەر و وردانە بێ بەلاى کوردەوە. پێشەواى کورد سکاڵاى لەوە دەکرد، کە بەڵێنەکانى حکومەت بە دانانى زمانى کوردى بە زمانى فەرمى لە فەرمانگە فەرمييەکانى ناوچە کوردييەکاندا بە کردەوە بەدى نەهاتووە"[٧٦٨].

---

٧٦٤ – عەبدوڵڵا ئاگرين، س.پ، ل١٦٩.

٧٦٥ – حسێن عارف، چيرۆکنووس و ڕۆماننووسێکى کوردە. لە(٢١ى تشرينى دووەمى ١٩٣٦) لە سلێمانى لەدايک بووە.يەکێک لە بەرهەمە ئەدەبييە بەناوبانگەکانى ڕۆمانى(شار)ە. شاڵاو حەبيبە، يادى ٨٤ ساڵەى لەدايکبوونى حسێن عارف. www.cirok.net، لە٢٣ى کانونى يەکەمى ٢٠٢٢ بينراوە.

٧٦٦ – حسێن عارف، لە ڕۆژێکى سەختا بوو، برايەتى (ڕۆژنامە)، ژ(٥)، ١٩٦٧/٦/٣، ل٤. بۆ زانيارى زياتر لەسەر ئەم ڕووداوە، بڕوانە: ديڤيد مکدول، م.س،ص٤٧٨.

٧٦٧ – بڕوانە: ديڤيد مکدول، م.س،ص٤٩٤.

٧٦٨ – دانا ئادەم شميدت، س.پ، ل١٤٢.

ئەو سـكالایەی بارزانی هۆكاری ئەو پشـتگوێ خسـتن و فەرامۆشـكردنەوەی زمانی كوردی بوو بە تایبەتی لە ناوەندەكانی خوێندن. بە جۆرێک ئەگەر دەستووری عێراق زمانی كوردی وەک زمانی فەرمی لە عێراقدا ناسـاندبوو، بەڵام تەنها قوتابخانە سەرەتاییەكان لە باشووری كوردستان بەزمانی كوردی دەیانخوێند، ئەو قوتابیانەی لە قوناغی ناوەندی بوون ئەو مافەیان پێ نەدرابوو. ئەم دۆخە لە لیوای(پارێزگا)ی موسـڵ خراپتر بوو، بە جۆرێک خوێندن لە هەموو قۆناغەكان بە زمانی عەرەبی بوو[٧٦٩].

كاتێكیش هەوڵەكانی بارزانی لە رێككەوتننامەی (ئاداری ١٩٧٠) گەیشـتە ئەنجام. لە خاڵی یەكەمی ڕاگەیاندنی ئەو ڕێككەوتننامەیەدا ئاماژە كرابوو بەوەی زمانی كوردی، شـان بەشـانی زمانی عەرەبی زمانێكی فەرمی دەبێ لەو ناوچانەدا، كە زۆرینەی دانیشـتوانیان كوردن. ئەبێ كوردی زمـانی وانە گوتنەوە بێ، وە لە هەموو ئەو ناوچانەی بەكوردی قسەدەكەن، وانەی زمانی عەرەبیش بوترێتەوە وەک چۆن وانەی زمـانی كوردییش دەگوترێتەوە لە نـاوچەكـانی تری عێراقـدا، وە بەزمـانی دووەم دائەنرێ. لەو چوارچێوەی یـاسـا دیـاری دەكـات[٧٧٠]. هەروەهـا پەلە بكرێ بۆ جێبەجێكردنی بڕیارەكانی ئەنجوومەنی سـەركردایەتیی شـۆڕش لە بارەی زمان و مافە ڕۆشنبیرییەكانی گەلی كوردەوە[٧٧١].

بەپێی ئەو ڕێككەوتنەی ئەنجامدرا، حكومەتی عێراقی رەزامەندی نیشاندا لەسەر دامەزراندنی كۆڕی زانیاری[٧٧٢] و یەكێتی ئەدیب و نووسـەرانی كورد[٧٧٣]، كە هەردوو

---

٧٦٩ – هـ.س، ل١٤٢.

٧٧٠ – بۆ دەقی بەیاننامەی(١١ی ئاداری ١٩٧٠) بروانە: مسعود بارزانی ک بارزانی...(شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١–١٩٧٥)،ل١٣٧،٣٣٤.

٧٧١ – برایەتی(گۆڤار)، ژ(١)، خوولی دووەم(١٩٧٠/٦/١)،ل٦.

٧٧٢ – قانون المجمع العلمي الكردي، الوقائع العراقية،ع(١٩١٧)، ٨ أيلول ١٩٧٠، ص١.

٧٧٣ – بەپێی هەواڵێكی ڕۆژنامەی هاوكاری، حكومەتی لە سەرەتای شوباتی ١٩٧٠ بەر لە ڕاگەیاندنی بەیاننامەی ١١ی ئادار بڕیاری دامەزراندنی یەكێتی نووسەرانی كوردی داوە. بەڵام لەنێوەڕۆكی تێزەكەماندا ئاماژەمان بۆ ئەوە كردوە كە دانوستانەكانی نێوان سەركردایەتی كورد و حكومەتی عێراقی لە كانونی دووەمی ١٩٧٠ دەستیان پێكرد، بۆیە ئەم دەستكەوتە ڕۆشنبیرییە دەچێتە خانەی گفتوگۆیەكانی هەبوون بۆ پێدانی مافە ڕۆشنبیرییەكان بە گەلی كورد لە عێراقدا. بروانە: هاوكاری(رۆژنامە)، ژ(٦)،١٣ی شوباتی ١٩٧٠،ل١.

مەڵبەند کاریان لەسەر پاراستن و دەوڵەمەندکردنی زمان و مێژووی کورد دەکرد، زیاتر لەمەش حکومەتی عێراقی ڕەزامەندی نیشاندا لەسەر دامەزراندنی بەڕێوەبەرایتیەکی گشتی ڕۆشنبیری کوردی و دەرکردنی ڕۆژنامەیەکی هەفتانە و گۆڤارێکی مانگانەی بەزمانی کوردی، وێڕای ئەوەی هەر لەو ڕێککەوتنەدا حکومەتی عێراقی جەژنی نەورۆزی وەک جەژنێکی نیشتمانی ناساند[٧٧٤].

مستەفا بارزانی توانی لەو ڕێگەیەوە، دامەزراوەکانی ڕاگەیاندنی خوێنراو و بیستراو بکاتە ئامرازێکی کاریگەر بۆ بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی. دوای ئەوەی هەریەکێک لەمانە، پانتاییەکی فراوانی بۆ کۆششی ئەدیب ونووسەرانی کورد تەرخانکرد، بۆ بڵاوکردنەوەی کۆششە ئەدەبییەکانیان، لەو ڕێگەیەوە دەیان بەرهەمی ئەدەبی ناوازە بڵاوکرانەوە، کە تێیدا کۆی بیروباوەڕی نەتەوەییان خستەڕوو، بەمەش تەکانێکی گەورەیان بە هزری نەتەوەیی و بەرهەمی ئەدەبی دا.

لەبارەی زمانی کوردیشەوە دەستکەوتێکی گرنگ بەدەستهێنرا، کاتێ لە ساڵی خوێندنی (١٩٧٠_١٩٧١) لە هەر دوو پارێزگای سلێمانی و هەولێر، هەروەها لە (١٨) قوتابخانەی ناوەندی و دواناوەندی لەپارێزگای کەرکووک و لە (٥) قوتابخانەی قەزای خانەقین، دەستکرا بە خوێندنی کوردی لە قۆناغی دواناوەندیدا. زمان و ئەدەبی کوردی لە هەموو پلەکانی دواناوەندی لەو ناوچانەدا دەخوێنرا، کە بەر خوێندنی کوردی دەکەوتن. لە زانکۆکانیش دوو بەشی کوردی هەبوو یەکێکیان لە زانکۆی بەغدا و ئەوی دیکەیان بڕیاردرا لە زانکۆی سلێمانی بکرێتەوە[٧٧٥].

دوای ماوەیەکی کورت حکومەتی عێراقی بۆ خۆدزینەوە لە چارەسەرکردنی دۆزی کورد لە چوارچێوەی ئەو ڕێککەوتنەی ئەنجامیدا بوو، لە (٢٩ی ئەیلولی ١٩٧١)، هەوڵی تیرۆرکردنی مستەفا بارزانیدا، بەڵام سەرکەوتوو نەبوو[٧٧٦]. ئەم ڕووداوە کاریگەریی لەسەر رۆشنبیرانی کورد دروستکرد بەتایبەتی توێژی ئەدیب و نووسەران. لەو سۆنگەوە شاعیری کورد (عەبدوڵا پەشێو) لەژێر کاریگەریی ئەو ڕووداوەدا، بە هۆنراوەیەک گوزارشتی لە ناخی خۆی کرد و نووسی:"

---

٧٧٤ – بروانە خاڵەکانی ڕێکەوتنی سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان و حیزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی لەئاداری ١٩٧٠ لە: حل المشكلة الكردية(أنهاء القتال في شمال العراق و تحقيق الوحدة الوطنية)، الاهرام (صحيفة)، ع(٣٠٤٠٧)، ١٩٧٠/٣/١٢، ص٧.

٧٧٥ – مسعود بارزانی، بارزانی...(شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١–١٩٧٥) ،ل١٣٩.

٧٧٦ – مسعود بارزانی، بارزانی...(شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١–١٩٧٥)، ل٦٧.

ووتیان: وا گوندێک، گڕی تێبەربوو، گریانم نەهات،
ووتیان: منداڵێک بە نێزە و قەمەی، دوژمن بێ سەر بوو گریانم نەهات،
بەڵام کە ووتیان، زامی بارزانی لە دایک بوو،
دانی پیاوەتی و تۆڵە تێک چەقین،
لە چاوەکانما، دوو کارێز تەقین[777].

ئەو دیدگایە نەتەوەییەی (پەشێو) لەو پارچە شیعرەدا بەرجەستەی کردووە، ئەنجامی کۆششەکانی مستەفا بارزانی بوو لە بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی، لە ڕێگای بەستنەوەی بەرهەمی ئەدیب و نووسەرانی کورد بە پرسی کورد و خەباتی سیاسی ئەو قۆناغە، بە ئامانجی پارێزگاریکردن لە شوناسی نەتەوەیی. ئەمەش بەشداریکردنێکی کارای ئەدیب و نووسەرانی کورد بوو لە بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەییدا وەک لە ڕۆژی(١١ی کانونی دووەمی ١٩٧٤) لە کۆنگرەی چوارەمی خۆیاندا جەختیان لەسەر کردەوە و ڕایانگەیاند کە :"یەکێتی نووسەران هێزێکی شۆڕشگێرە لە هێزەکانی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد بەسەرکردایەتی پێشەوای نەتەوەی کورد مستەفا بارزانی"[778].

ئەو ئاراستە نەتەوەییەی ئەدیب و نووسەرانی کورد هەڵیانبژارد، بەشێکی زۆری بەرهەمی ئەدەبی ئەو توێژەی خستە خانەی ئەدەبی شۆڕشگێری، بۆ نموونە شێرکۆ بێکەس(١٩٤٠_ ٢٠١٣)، خۆشەویستی نیشتمان و نەتەوەی ئاوێتەی خۆشەویستی ڕێبەری کورد مستەفا بارزانی کرد. بۆیە ئەو کاتەی دەیەوێ هەستی کوردانەی خۆی بە خۆشەویستی بۆ بارزانی دەربڕێ، دەڵێت:"
ئەمانەوێ وەک چەک بۆ پێشمەرگەکانمان...
ئەمانەوێ وەکوو پێشمەرگە بۆ کەژ و کێوەکانمان...
ئەمانەوێ وەک باران بۆ کێڵگەکانمان،
ئەمانەوێ. هەر بۆ (مەرگ) ە نامانەوێ، ئەی بارزانی"[779].

---

٧٧٧ – ڕۆژی کوردستان (گۆڤار)، ژ(٢)، ١٩٧٢، ل٦٠.

٧٧٨ – نووسەرانی کورد پێشمەرگەی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردن بەسەرکردایەتی پێشەوا مستەفا بارزانی، برایەتی(ڕۆژنامە)، ژ(٥)، ١٩٧٤/١/١٣، ل٦.

٧٧٩ – شیرکۆ بێ کەس، بۆ بارزانی، دەنگی کوردستان(گۆڤار)، ژمارە(١)، کانوونی دووەمی ١٩٧٥، ل١٥٦،١٥٧.

بەم شـێوەیە ڕوون دیارە، ئەو بەرهەمە ئەدەبیانەی لەماوەی شـۆڕشـی ئەیلولدا بڵاوکرانەوە، زۆربەیان لە ڕووی ناوەڕۆکەوە ڕەنگدانەوەی دۆخی ئەو ســەردەمەی کوردســتان بوون، کاریگەریی هەســت و بیری نەتەوەییان پێوە دیاربوو[٧٨٠]. ئەم ئاراســتە نەتەوەییەی ئەدیب و نووســەرانی کورد گرتیانەبەر، وێڕای خزمەتکردن بە دۆزی نەتەوەیی گەلەکەیان، ئامانجی مســتەفا بارزانی پێکا لە تێکەڵکردنی هەموو بوارەکانی ڕۆشــنبیری کوردی بە ســتراتیژی نیشــتمانی و بەکارهێنانیان وەک ئامرازێکی کاریگەر بۆ بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی.

٧٨٠ – عەبدوڵڵا ئاگرین، س.پ، ل١٣٦.

بەشی چوارەم:
هەڵوێستی مستەفا بارزانی بەرامبەر سیاسەتەکانی دەسەڵاتدارانی عێراق

بەشی چوارەم: هەڵوێستی مستەفا بارزانی بەرامبەر سیاسەتەکانی دەسەڵاتدارانی عێراق

هەڵوێستەکانی مستەفا بارزانی لەبەرامبەر حکومەتە یەک لەدوای یەکەکانی عێراق لەسەردەمی پادشایەتی و کۆماریدا، پەیوەست بووە بە سیاسەتەکانی ئەو حکومەتانە و ڕادەی وەڵامدانەوەیان بۆ داخوازییە نەتەوەییەکانی گەلی کورد. بە شێوەیەک ئەو کاتانەی مافە نەتەوەییەکانی کوردیان فەرامۆش کردبێ، ڕووبەڕووی شۆڕش و بەرخودانی کردوونەتەوە. ئەوانەشی لەدۆخێکی دیاریکراودا، بەهەر هۆکارێک بووبێ، ئامانجیان ڕێککەوتن و سازان بووبێ، ئەوە کاری هاوبەشی لەگەڵیاندا ئەنجامداوە، بە ئامانجی بەرقەرارکردنی ئاشتی و ڕێگریکردن لەڕوودانی شەڕ[781]. بەم شێوەیەی لە خوارەوە ووردکارییەکانی دەخەینەڕوو:

تەوەری یەکەم: سیاسەتی زەبری هێز و چڵە زەیتون[782]

مستەفا بارزانی سەرەتا بە ئاراستەیەکی نەتەوەیی خەباتی سیاسی خۆی دەستپێکرد. بۆیە لە ڕاپەڕینی دووەمی بارزاندا، داواکارییەکانی لەخانەی دامەزراندنی قەوارەیەکی کوردی سەربەخۆ لەچوارچێوەی عێراقدا دەرخست[783]. دوای ڕووخانی ڕژێمی پادشایەتی و دامەزراندنی ڕژێمی کۆماری، لەسەر هەمان ئاراستە بەردەوام بوو، بەڵام بە ئاوێتەکردنی لەگەڵ ڕێبازێکی دیموکراتی، بەئامانجی بەدیهێنانی دەستور و سیستەمێکی دادپەروەرانە، لەگەڵ پێداگریکردن لەسەر مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد.

باسی یەکەم: سەردەمی عەبدولکەریم قاسم (١٩٥٨_ ١٩٦٣)

لە سەرەتای سەردەمی کۆماریدا، حکومەتی عێراقی سیاسەتێکی ئەرێنی بەرامبەر بە کورد و مافەکانی گرتەبەر، هەر چەند ڕۆژێک دوای سەرکەوتنی

---

٧٨١ – بڕوانە: د. عبدالفتاح علي البوتاني، دراسات و مباحث في تاريخ الكورد والعراق المعاصر، مطبعة حاجي هاشم، أربيل،٢٠٠٧، ص٣٧٢.

٧٨٢ – لقێکی زەیتون وەک نیشانەی سەرهەڵدانی ژیانی نوێ. ئەو کۆترەی کە لقێکی زەیتونی هەڵگرتووە، تا ئێستاش بە هێمای ئاشتی دادەنرێت.

٧٨٣ – سەبارەت بە داخوازیەکانی بارزانی، بڕوانە: وديع جويدة، الحركة القومية الكردية نشأتها و تطورها، ت: مجموعة من المترجمين، أربيل، ٢٠١٣، ص٥٤٧.

شۆڕشی(١٤)ی تەمموز، بەدیاریکراوی لە(٢٠)ی ئەو مانگەدا، بڕیاری لێبوردنی گشتی بۆ ئەو کوردانەی لەسەردەمی پادشایەتی بە هۆکاری سیاسی دەستگیر کرابوون، دەرکرد[784]، لە ڕۆژی دواتر شێخ ئەحمەدی بارزانی و گیراوە سیاسییەکانی دیکەی ئازاد کرد[785]، لەوەش گرنگتر ئەوەبوو لە برگەی دووی ماددەی سێیەمی دەستوری کاتی عێراق کە لە(٢٧ی تەمموز) دەرچوو، ئاماژە درابوو بە هاوبەشیی کورد و عەرەب لە عێراقدا[786].

ئەم ڕێکار و بڕیارانە، مستەفا بارزانی گەیاندە ئەو باوەڕەی عێراقی نوێ وڵاتی هەمووانە. لەم سۆنگەوە لە (٢٩ی ئاب) بەبۆنەی سەرکەوتنی شۆڕش، لە (براغ)ەوە نامەیەکی پیرۆزبایی ئاراستەی سەرۆک وەزیران عەبدولکەریم قاسم کرد و داوایکرد ڕێگا بە گەڕانەوەیان بۆ عێراق بدەن[787]. لەبەرامبەردا سەرۆک وەزیران بەنامەیەک پێشوازی لەگەڕانەوەی بارزانی و هەڤاڵەکانی کرد[788]. پاشان لە ڕۆژی (٤ی ئەیلول) عەبدولکەریم قاسم یاسای لێبوردنی گشتی بۆ هەموو ئەوانەی لەدەرەوەی وڵات بوون، دەرکرد[789]. بەو هۆیەوە بارزانی لە (٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٥٨) گەڕایەوە عێراق[790].

حکومەتی نوێ بێجگە لەو بڕیارانەی سەرەوە، هەندێ هەنگاوی تریشی هەڵێنا، کە لەئەنجامدا تێڕوانینێکی ئەرێنی لە دیدی بارزانی بۆ دەسەڵاتی نوێ دروستبوو[791]، بەتایبەتی دامەزراندنی کوردێک بەناوی خالید نەقشبەندی[792] بە

---

٧٨٤ – سەبارەت بەدەقی بڕیاری لێبوردنی گشتی، بڕوانە: أتحاد الشعب(جريدة)، ع(٣٠)، ٢ أذار ١٩٥٩، ص١؛ نوري عبدالحميد العاني،م.س، ص١٩٠.

٧٨٥ – مسعود البارزاني،البارزاني...(الكرد و ثورة ١٤ تموز ١٩٥٨) ، ص٥٣.

٧٨٦ – ئەم دەستوورە لە (٣٠) مادە پێکهاتبوو، دابەشی سەر چوار بەش و پێشەکییەک کرابوو. بۆ دەقەکەی بڕوانە: الوقائع العراقية(جريدة)، ع(٢)، السنة الاولى، ٢٨ تموز ١٩٥٨،ص٢.

٧٨٧ – د. عبدولخالق ناسر ئەلعامری، س.پ، ل١٤٠.

٧٨٨ – هـ.س، ل١٤٠

٧٨٩ – عبدالفتاح علي البوتاني، التطورات السياسية الداخلية ....، ص٧١.

790–CIA–RDP79T00975A004000230001–1, CENTRAL INTELLIGENCE BULLETIN, 1958–10–08, P.3. بڕوانە: پاشکۆی ژمارە(١٧)

791 – Derk Kinnane,op.cit, p.60.

٧٩٢ – خالید عەبدولغەفار نەقشەبەندی: ساڵی ١٩١٦ لە ناحیەی بامەرنێ سەر بەقەزای ئامێدی لەدایک بووە. خوێندنی لە موسڵ تەواو کردووە. لە ساڵی ١٩٣٧ لەکۆلێجی سەربازی دەرچووە. ساڵی ١٩٤٥

ئەندامی ئەنجومەنی سەروەری[٧٩٣] بەشدارییپێکردنی دوو وەزیری کورد لە حکومەت[٧٩٤]، سەربارى دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتی گشتی خوێندنی کوردی و مۆڵەتدان بە چاپ و بڵاوکردنەوەی ژمارەیەک گۆڤار و ڕۆژنامەی کوردی و ڕێگەدان بە پارتی دیموکراتی کوردستان، بۆ ئەنجامدانی کاری سیاسی بەشێوەیەکی ئاشکرا[٧٩٥].

سەرۆک وەزیرانی عێراق بەو هەڵوێستەی بەرامبەر گەلی کورد نواندی، توانی پشتیوانی مستەفا بارزانی بۆ دەسەڵات و حوکمڕانییەکەی بەدەستبێنێ[٧٩٦]. بەڵام ئەو هەلومەرجە زۆر بەردەوام نەبوو[٧٩٧]. چونکە دوای ماوەیەک قاسم چەندین گومانی بێ بنەمای لەسەر بارزانی دروستکرد[٧٩٨]، ئەوە سەربارى ئەوەی بەهۆی کوژرانی ئەحمەد ئاغای زێباری لە موسڵ لە (٤ی تشرینی دووەمی ١٩٥٩) پەیوەندییەکانی نێوان هەردوولا ئاڵۆزتر بوون[٧٩٩].

لەلایەکی دیکە سەردانی باڵیۆزی بریتانیا لە بەغدا (همفری تریفلیان-Humphrey Trevelyan) بۆ لای بارزانی لە (٢١ی شوباتی ١٩٦٠) و پاشان وەڵامدانەوەی ئەو سەردانە لەلایەن بارزانی لە(٢٨ی شوباتی١٩٦٠) بۆ باڵیۆزخانەی ئەم وڵاتە[٨٠٠]، گومانەکانی قاسمی زیاتر کرد، لەوەی نەوەک بارزانی بەدوای

کۆلێجی ئەرکانی تەواو کردووە. لەو کاتەی شۆڕشی(١٤ی تەمووزی ١٩٥٨) بەرپابوو، ئەو پارێزگاری هەولێر بوو. لەساڵی ١٩٦١ کۆچی دوایی کردووە. بڕوانە: نوري عبدالحميد العاني و أخرون، م.س، ص٣٢.

٧٩٣ – عمار علي السمر، م.س، ص١٩٤،١٩٨.

٧٩٤ – د. عبدولخالق ناسر ئەلعامری، س.پ، ل١٤١.

٧٩٥ – بڕوانە: الحيزب الديمقراطي الكردستاني يظهر الى العلن، خەبات/ النضال (جريدة)، ع(١٦٧)، ١٠ شباط ١٩٦٠،ص١.

٧٩٦ – بڕوانە: عبدالفتاح علي البوتاني، التطورات السياسية الداخلية ...،ص١٩٧.

٧٩٧ – بڕوانە: أيوب بارزاني، الحركة التحررية الكوردية...، ص٦٤.

٧٩٨ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد، بگ٣،ب١(١٩٦١-١٩٧٥)، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٢٠، ل١٢.

٧٩٩ – بڕوانە: مسعود البارزاني، البارزاني...(الكرد و ثورة ١٤ تموز١٩٥٨)...، ص١٣٢.

٨٠٠ – بۆ بینینی بەڵگەنامەکانی بالیوزخانەی بریتانیا لە بەغدا سەبارەت بە سەردانەکان بڕوانە: د. وليد حمدي، الكرد و كردستان في الوثائق البريطانية(دراسة تاريخية و ثائقية)، مطابع سجل العرب، ١٩٩٢، ص ص٢٧٣،٢٧٧.

بەدەستهێنانی پشتیوانی دەرەکی بێ، بۆ بەهێزکردنی پایە و پێگەی خۆی لە عێراقدا، لە کاتێکدا بەپێی ئەو زانیارییانەی لە بەڵگەنامەکانی حکومەتی بریتانیا سەبارەت بەهەردوو سەرداندا هاتووە، گومانەکانی قاسم لەسەر بارزانی لە جێی خۆیاندا نەبوونە، چونکە هیچ باسێکی لەو جۆرە لە بەڵگەنامەکاندا نەهاتووە[٨٠١]. تەنانەت بەپێی گوتەکانی باڵیۆزی بەریتانیا لە بەغدا کە لە بەڵگەنامەیەکدا هاتووە، مستەفا بارزانی لە دیدارەکەیدا دڵسۆزی بۆ حکومەتی عێراقی و عەبدولکەریم قاسم نیشانداوە[٨٠٢].

دواتر گومانەکانی قاسم زیاتر بوون، ئەو کاتەی بارزانی لە (٥ی تشرینی دووەمی ١٩٦٠) سەردانی مۆسکۆی کرد[٨٠٣]، بۆ بەشداریکرد لە مەراسیمی ساڵوەگەری شۆڕشی ئۆکتۆبەری سۆڤیەتی[٨٠٤]. بەڵام ئەو گومانەشی تا ڕادەیەک لەجێگەی خۆی نەبوو، لەبەرئەوەی بارزانی ئەو کاتەی لە (١٣ی کانونی دووەمی١٩٦١) لە مۆسکۆ گەڕایەوە[٨٠٥]، لە دیدارێکی کە لەگەڵ ڕۆژنامەی (النهضة)ی لوبنانی ئەنجامیدا و لەڕۆژنامەی کوردستان وەرگێردراوەتە سەر زمانی کوردی، ئاماژەی بۆ ئەوە کرد :" ئەو خوازیاری بەدیهێنانی مافە ڕەواکانی گەلی کوردە، بەبێ ئەوەی ئەو خواستەیان کاریگەریی لەسەر سەلامەتی عێراق دروست بکات"[٨٠٦].

سەرەڕای ئەوەش، وەڵامی سەرۆک وەزیرانی عێراق سەبارەت بە پابەندی ڕێبەری کورد بە ئاشتی و بەیەکەوە ژیان، لە شوێنی خۆیدا نەبوو. چونکە بەر لەوەی

---

٨٠١ – بۆ دەقی ئەو تەوەرانەی لە گفتوگۆیەکانی بالیوزی بەریتانیا و بارزانی لە هەردوو سەردان باسیان لێکراوە، بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە(٨) لە: الكورد في وثائق الارشيف الوطني البريطاني(١٩٥٨-١٩٦٩)،ج٢، ص٣٩.

٨٠٢ – وليد حمدي، م.س، ص٢٧٨.

٨٠٣ – عبدالفتاح علي بوتاني، الحزب الديمقراطي الكردستاني في ظل قانون الجمعيات رقم(١) مسنة ١٩٦٠، متين(مجلة)، ع(٦٧)، دهوک، ١٩٩٧، ص٨١

٨٠٤ – شۆڕشی بەلشەفی یان شۆڕشی ئۆکتۆبەر لە (٢٥ی تشرینی دووەمی ١٩١٧) لە ژێر سەرکردایەتی ڤلادیمیر لینین بەرپابوو. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ليون تروتسكي، تاريخ الثورة الروسية،ج١، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، ١٩٧٨، ص٨٢.

٨٠٥ – مسعود البارزاني، البارزاني والحركة التحررية الكردية(٢)، ط٢، كاوا للثقافة الكردية، بيروت، ١٩٩٧، ص١١٢.

٨٠٦– کوردستان(ڕۆژنامە)، ژ(١)، ١٩٦١/٣/٤، ل٥، وەرگیراوە لە: د. هیمداد حسین و نەوزاد عەلی ئەحمەد، کوردستان ڕۆژنامەیەکی سیاسی ڕۆژانەیە، لە بڵاوکراوەکانی ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، چاپخانەی پیرەمێرد، سلێمانی، ٢٠١٩.

بارزانی بگەڕێتەوە بەغدا، خانوو، لەگەڵ ئۆتۆمۆبێلە تایبەتەکەی، کە هەر لەساڵی ١٩٥٨ بۆی دابینکرابوو، لەلایەن حکومەتەوە دەستی بەسەرگیرا[٨٠٧]، ئەمە وێڕای بڕینی ئەو یارمەتییە داراییەی بۆ خەرجی مانگانەی تەرخان کرابوو[٨٠٨]. نەبوونی متمانە و ئەو گومانانەی هەبوون، وایانکرد قاسم پشتگیری هۆزەکانی نەیاری تەقلیدی بارزانییەکان بکات و پارە و چەکیان پێبدات، بەئامانجی لاوازکردنی هێز و هەژموونی مستەفا بارزانی[٨٠٩].

ئەم هەڵوێست و کردارانەی حکومەتی عێراقی لەدژی بارزانی ئەنجامیدان. سەرباری نارەزاییەکانی بارزانی لە مادەی دووەمی دەستوری کاتی، کە ئاماژەی کردبوو بەوەی عێراق بەشێکە لەگەڵی عەرەب و هەروەها نەبوونی شیکردنەوەیەکی دروست بۆ ماددەی سێیەمی هەمان دەستور و دەرکردنی ئەفسەر و فەرمانبەرانی کورد لە سوپا و دامەزراوەکانی دەوڵەت بەتایبەتی لە شارە کوردیەکان[٨١٠]، سەرجەمیان بوونە هۆی ئەوەی مستەفا بارزانی لە (١٥_١٦ی شوباتی١٩٦١) بەغدای پایتەختی جێبهێڵێ و بگەڕێتەوە باشووری کوردستان[٨١١].

دوای گەڕانەوەی بۆ کوردستان، مستەفا بارزانی کۆششە سیاسییەکانی لەبازنەی پڕۆژەیەکی سیاسی چڕکردەوە، کە تێیدا (ئۆتۆنۆمی) بۆ کوردستان لە چوارچێوەی عێراقێکی دیموکراتدا بە چارەسەرێکی گونجاوی دۆزی کورد بینی. چونکە بۆی دەرکەوت، عەقلیەتی سەربازی و بیری ناسیۆنالیستی توندڕەوی عەرەبی لە هزری دەسەڵاتدارانی عێراق کاڵ نابێتەوە. وەک خۆی لەدیدارێکیدا لەگەڵ پەیامنێری ڕۆژنامەی (نیویۆرک تایمز)ی ئەمریکی باسی دەکات و دەڵێت:" دوای ئەوەی بۆ گەلی کورد لە چەند ساڵێک ژیان لەگەڵ قاسم و غەیرە قاسم بەدەرکەوت، زەحمەتە بەڵکو مەحاڵە بە شێوازی کۆن لە ژیان بەردەوام بێ، ناچاربوو داوای

---

٨٠٧ – عبدالفتاح البوتاني، التطورات السياسية الداخلية...، ص٢٩٦.

808 – Israel State Archives, Israeli–Kurdish Relations, 1977,p.118

٨٠٩ – سەبارەت بە هێرشی زێباری و سورچییەکان بۆ سەر دەڤەری بارزان ، بڕوانە دەقی نامەی شێخ ئەحمەدی بارزانی لە(٢٨ی ئاياری١٩٦٠) بۆ مەلا مستەفا لە: مسعود البارزاني، البارزاني والحركة ...(الكرد و ثورة ١٤ تموز١٩٥٨) ، ص٣٦٧.

٨١٠ – سەبارەت بەو کێشانەی لە نێوان کورد و حکومەتی عێراقیدا هەبوون، بڕوانە: مسعود البارزاني، البارزاني والحركة ...(الكرد و ثورة ١٤ تموز١٩٥٨)، ص١٣٨-١٤٩.

٨١١ – الجمهورية العراقية، مديرية شرطة لواء اربيل(القلم السري)، العدد(٣١٨)، التاريخ:١٩٦١/٢/١٨.

ئۆتۆنۆمی بکات لە چوارچێوەی دەوڵەتی عێراق، تاوەکو بۆ خۆی هەندێک ئازادی و سەقامگیری مسۆگەر بکات، لەبەرئەوەی من یەکێکم لە تاکەکانی ئەو گەلە، وە ئەو داواکارییە لە کرۆکی خواستی گەلی کورد بەگشتی دەرکەوتووە، من پشتگیری دەکەم و داوای جێبەجێکردنی دەکەم"[812]. لەپێناو بەدیهێنانی ئەم ئامانجەش، بارزانی دەنگی خۆی خستە پاڵ دەنگی هێزە عێراقییەکانی داوای ئازادییە گشتییەکان و دەستوری دیموکراتی و کۆتاییهێنان بە حوکمی عورفی و ئەنجامدانی هەڵبژاردن و نوێنەرایەتی ڕاستەقینەیان لە ئەنجومەنی نوێنەران، کرد[813].

نووسەرێکی ناسیۆنالیستی عەرەب ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە:"لەو کاتەدا مستەفا بارزانی ئەوەندە ڕووچووبووە ناو بیری نەتەوەیی و ئامانجەکانی بۆ سەپاندنی هەژموون بەسەر باکوور و ناوچە کوردییەکانی دیکەی دەرەوەی عێراق، ئامادەبوو هەر کارێک ئەنجام بدات، بیگەیەنێتە ئەو ئامانجە"[814]. بێگومان ئەو نووسەرە بۆ شکاندنی بارزانی و ڕای گشتی شەقامی عەرەبی، ئەوەی نووسیوە، لە کاتێکدا دیارە ئەو ئامانجە نەتەوەیی یان دیموکراتییانەی هەر کەسێک خۆی بە شایستەی دەزانێ، بۆ بارزانی و گەلەکەشی مافێکی سروشتی بووە، هەر کاتێکیش ئەو مافە زەفت بکرێ، هەموو ڕێکارێک بۆ بەدەستهێنانەوەی تەنانەت ئەگەر بە شەڕ و شۆڕشی چەکداری بێت، لەبەرامبەر دەسەڵاتێک، کە بە شێوەیەکی ئاشتیخوازانە، ئامادەی دانپێداانانی نەبێ، لەنگی تێدا نییە.

لەگەڵ ئەوەشدا شەڕ و بەکارهێنانی هێز دوا بژاردەی بارزانی بووە، هەر بۆیە لەدوا هەوڵی بۆ بەردەوامبوونی ئاشتی و گفتوگۆی سیاسی، نامەیەکی بۆ قاسم نارد و بۆی نووسی:"کورد ناچار دەبن ئەو ڕێگایە بگرنەبەر، کە گەلی جەزائیر گرتییەبەر، ئەگەر حکومەت دۆزی کورد چارەسەر نەکات"[815]. بارزانی لەو نامەیەدا مەبەستی ئەوەبوو ئەو پەیامە بە قاسم بگەیەنێ، ئەگەر داخوازییە نەتەوەییەکانی کورد دەستەبەرنەکەن، ناچاردەبن وەک گەلی جەزائیری شۆڕش هەڵبگیرسێنین بۆ بەدەستهێنانی مافە نەتەوەییەکانیان. بەڵام قاسم پەیامەکەی بارزانی فەرامۆشکرد، ئەم

812 –Dana Adams Schmidt, Kurds' Guerrilla …,p.1.

٨١٣ – د. مجيد خدوري، العراق الجمهوري، بيروت، ١٩٧٤، ص١٤.

٨١٤ – وەرگیراوە لە: محمود الدرة، م.س، ص٢٩٩.

٨١٥ – عبدالفتاح البوتاني، منطقة بادينان(١٩٢٥–١٩٧٠)، ج٢(١٩٥٨–١٩٧٠)، ص٩٧.

هەڵوێستەشیان کاریگەری هەبوو لەسەر هەڵگیرسانی شۆڕشێکی دیکەی کورد لە باشووری کوردستان لە ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٦١_١٩٧٥)[٨١٦].

بارزانی لە سەرەتای ئەو شۆڕشەدا داوای ڕووخانی حکومەتی قاسم و یەکگرتنی حزبە سیاسیە عێراقیەکانی کرد[٨١٧]. لەبەرامبەردا بەپلانێکی نەخشە بۆ داڕێژراو، قاسم پەنای بۆ بەکارهێنانی هێز برد، بۆ سەرکوتکردنی شۆڕشی کورد[٨١٨]و لە کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەنووسی کە لە (٢٣ی ئەیلولی ١٩٦١)ئەنجامیدا، تۆمەتی هەڵگەڕانەوەی خستە پاڵ شۆڕشگێڕانی کورد، کاتێک گوتی:" لەسەر زاری من بە ڕۆڵەکانی گەل ڕابگەیەنن هەڵگەڕانەوەکە، ئامانجی جوداخوازییە"[٨١٩]. بەڵام لەدیدی مستەفا بارزانیدا، هەڵگیرسانی شۆڕشی کورد لە عێراقدا پاڵنەری خۆی هەبوو، وەک لە وتارێکی کە لەڕۆژی(٦ی ئەیلولی ١٩٦٣) بەبۆنەی ساڵیادی شۆڕشەکە ئاماژەی پێکرد و گوتی:" ئەوەی قاسم ناوی ناوە هەڵگەڕانەوە، بریتییە لە جوڵانەوەیەکی بەرگری لە دژی دیکتاتۆریەت و لەپێناو مافی گەلی عێراقی دیموکراتی و بەدیهێنانی مافە نەتەوەییەکانی گەلی کوردە... خەباتی چەکداریمان لە پێناو عێراقیکی سەربەخۆی دیموکراتی و ڕژێمێکی پەرلەمانی تەندروستە. هەروەها خەباتە لە پێناو داواکاری دیموکراتی بۆ گەلی عێراق بەگشتی و بەدەستهێنانی ئۆتۆنۆمیە لە چوارچێوەی عێراقدا"[٨٢٠]. بێگومان ئەو خاڵانەی بارزانی لەم وتارەدا خستیەڕوو، گوزارشت بوون لە دۆخی ئەو ساتەی عێراق، کە بەئاراستەی تاکڕەوی و

---

٨١٦ – د.عزيز الحاج، القضية الكردية في العراق التاريخ والافاق، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، ١٩٩٤،ص٣١؛ عمار السمر، م.س، ص٢٣٣-٢٣٩.

٨١٧ – عزيز الحاج، م.س،ص٣٣.

٨١٨ – بروانە بەڵگەنامەی ژمارە(٢٠)، لە: الكورد في وثائق الارشيف الوطني البريطاني(١٩٥٨-١٩٦٩)،ج٢،ص٨٨.

٨١٩ – الثورة(جريدة)، ع(٧٠٧)، ٢٤ أيلول ١٩٦١،ص١؛ صوت الاحرار(جريدة)، ع(٨٠٦)، ٢٥ ايول ١٩٦١، ص٣.

٨٢٠ – بيان البارزاني الى الشعب العراقي بمناسبة مرور عام على الثورة الوطنية في كردستان، خبات(جريدة)، ع(٤٦٧)، أيلول ١٩٦٣،ص١. وەرگیراوە لە: نەوزاد عەلی ئەحمەدک خەبات ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان(نیسانی ١٩٦٢-کانوونی دووەمی ١٩٦٤)، بنکەی ژین، سلێمانی،٢٠٠٨،ل٥٩.

قۆرخکردنی دەسـەڵات چوو، لەلایەن گروپێکی سـەربازی، کە باوەڕی بە هەڵبژاردن و دەستور و بنەما دیموکراتییەکان نەبوو[٨٢١].

بەردەوامبوونی عەبدولکەریم قاسـم لەسـەر سـیاسـەتی فەرامۆشـکردنی داخوازییەکانی پارت و ڕێکخراوە سـیاسـییەکان بۆ ئەنجامدانی چاکسـازی لە ڕژێمی حوکمڕانیدا، دواجار بووە هۆکاری ئەنجامدانی کودەتایەکی سەربازی لەلایەن بەعسی و ناسرییەکان لە (٨ی شوباتی ١٩٦٣) و دوورخستنەوەی لەدەسەڵات[٨٢٢].

باسی دووەم: سەردەمی هەردوو عارفی برا(١٩٦٣_١٩٦٨)

بەعسییەکان لە (٨ی شـوباتی١٩٦٣) بە کودەتایەکی سـەربازی دەسـەڵاتیان لە عێراق گرتە دەسـت، ئەوان خوازیاری یەکگرتن و خۆبەسـتانەوەی عێراق بوون بە وڵاتانی دیکەی عەرەبی لە نمونەی کۆمـاری عەرەبی یەکگرتوو. بۆیە یەکەم پڕۆژەی سیاسییان دوای کوشتنی قاسم، بەدیهێنانی ئەو خواستەیان بوو، کە پارتی بەعسی عەرەبی وەک ستراتیژی سیاسی سەیری دەکرد[٨٢٣].

مستەفا بارزانی لە هەمان ڕۆژی کودەتایەکە، فەرمانیدا بە ڕاگرتنی شەڕ لەهەموو بەرەکاندا[٨٢٤]. پاشان بەپێی زانیارییەکانی ڕۆژنامەی (مەعاریف)ی ئیسرائیلی لە(١٠ی شوباتی١٩٦٣)، بارزانی پیرۆزبایی لەئەنجومەنی کودەتا سەربازییەکەدا کرد[٨٢٥]. دواتر لە (٢٠ی شـوباتی١٩٦٣) جەلال تاڵەبانی وەک نوێنەری خۆی ڕەوانەی بەغدا کرد بۆ ئەنجامدانی دانووستان لەسەر بنەمای بەخشینی مافە نەتەوەییەکانی کورد، کە خۆی لە ئۆتۆنۆمی بۆ باشووری کوردستان دەبینییەوە[٨٢٦].

---

٨٢١ – سەبارەت بە شێوازی حوکمڕانی دەسەلاتی سیاسی لە عێراق لەم کاتەدا، بڕوانە: عزيز الحاج، م.س، ص٣٠.

٨٢٢ – منذر الموصلي، م.س، ص١٢٥.

٨٢٣ – سەبارەت بە گفتوگۆکانی یەکێتی عەرەبی سێ قۆڵی نێوان عیراق و سوریا و میسر، بڕوانە: أمين هويدي، كنت سفيرا في العراق(١٩٦٣– ١٩٦٥) الفرص الضائعة للوحدة العربية، مركز دراسات الوحدة العربية،ط٢، بيروت،٢٠١٧،ص٤٣–٩٣.

824- Dana Adams Schmidt,Kurd Chiefs Leaving Mountains For Peace Meetings in Baghdad,The New York Times,February 18, 1963..p.1,18.

825 (עיתון) למרחב –,) גיליון 2701(11 בפברואר, 1963 עמ' 2.

826 -Une délégation des rebelles kurdes est arrivée à Bagdad, Le Monde, 22 février 1963.

سـەرەتا (تاهیر یەحیا)[٨٢٧]ی سـوپا سـالاری عێراق ڕایگەیاند، کە پرەنسـیپی ئۆتۆنۆمی کورد لای حکومەت پەسەندکراوە[٨٢٨]. بەڵام دواتر حکومەتی عێراقی پرسی ئۆتۆنۆمی کوردی بە پڕۆژەی یەکێتی عەرەبی بەسـتایەوە. بۆیە داوایان لە جەلال تاڵەبانی کرد، یاوەری شاندێکی حکومەت بکات بۆ دیداری سەرۆک کۆماری عەرەبی یەکگرتوو جەمال عەبدولناسـر لە میسـر[٨٢٩]. ئەوەبوو تاڵەبانی لە ڕۆژی (٢١ی شـوباتی١٩٦٣) بۆ خسـتنەڕووی داواکارییەکانی سـەرکردایەتی شـۆڕشـی کورد لەبەردەم جەمال عەبدولناسر، یاوەری شاندی حکومەتی عێراقی کرد لەگەشتەکەیاندا بۆ کۆماری عەرەبی یەکگرتوو، کە چوار ڕۆژی خایاند[٨٣٠]، تیایدا جگە لە قاهیرە، سـەردانی وڵاتی جزائیری کرد و لەڕۆژی (٢٥ی شـوباتی ١٩٦٣) گەڕایەوە بەغدا[٨٣١]. بارزانی لەو هەڵوێسـتەی تاڵەبانی نیگەران بوو، بۆیە لە دیدارێکی لەگەڵ پەیامنێری ڕۆژنامەی (نیویۆرک تایمز)ی ئەمریکی ڕایگەیاند، کە ئەو داوای لەتاڵەبانی نەکردووە، بچێتە قاهیرە و جەزائیر[٨٣٢]. وەک پەرچەکردارێک هۆشـداری بە دەسـەڵاتدا تا ڕۆژی

---

٨٢٧ – تاهیر یەحیا محەمەد عگیلی، لەساڵی ١٩١٤ لە شاری تکریت لەدایک بووە. ساڵی (١٩٢٨_١٩٢٩) چۆتە خانەی مامۆستایانی سەرەتایی. لە تشرینی یەکەم تا کانونی یەکەم ١٩٣٣ مامۆستا بووە لە قوتابخانەی ئەعزەمییەی سەرەتایی. پاشان لە (١٥ ئەیلولی ١٩٣٥) چۆتە قوتابخانەی سەربازی مەلەکی و لە ساڵی (١٩٣٦) بە پلەی مولازم دەرچووە. بەشداری شۆڕشی(١٤ی تەمموزی ١٩٥٨)ی کردووە. لەهەمان ڕۆژی شۆڕش بۆتە بەڕێوەبەری گشتی پۆلیس. لە دوای کودەتای (٨ی شوباتی ١٩٦٣) دەبێتە سوپا سالاری عێراق. لە ڕۆژی (٢١ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣) لەلایەن عەبدولسەلام عارف تەکلیف کراوە بە دامەزراندنی حکومەت و تا (١٧ی حوزەیرانی ١٩٦٤) کابینەکەی بەردەوام بوو. بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: جمال صبحي طالب، طاهر يحيى و دوره في التاريخ العراق المعاصر(١٩١٤– ١٩٦٨)، رسالة ماجستير مقدمة الى قسم التاريخ في كلية التربية للبنات في جامعة تكريت، ٢٠١٥، ص٩–٣٩.

٨٢٨ – کەمال مەزهەر، کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە ....، بگ١،چ٢ ، ل٣٩٦.

٨٢٩ – مجيد خدوري، م.س، ص٣٥٦– ٣٥٧.

٨٣٠ – محمود الدرة، م.س، ص٣١٥.

831 -Reprise des entretiens entre le gouvernement et les Kurdes, Le Monde, 28 février 1963.

832 - Dana Adams Schmidt, IRAQ PUTTING OFF KURD'S DEMANDS; Delay on Autonomy Move Causes Western Concern Kurdish Chief Impatient Arab Support Pledged, The New York Times, April 14, 1963, p.8.

(١ی ئاداری١٩٦٣) دوا مۆڵەتیان پێدەدا بۆ ڕاگەیاندنی ئۆتۆنۆمی، بە پێچەوانەوە لە ئەگەری جێبەجێنەکردنی داوایەکەی، پەنا بۆ هەڵگیرساندنەوەی شەڕ دەبات[٨٣٣].

حکومەتی عێراقی پەیامەکەی بارزانی بەهەند وەرگرت و لە ڕۆژی(١ی ئادار) ڕایگەیاند ئامادەیە مافی کورد بدات[٨٣٤]. لەم سۆنگەوە بەپێی زانیارییەکانی ڕۆژنامەی(لۆمۆند)ی فەرەنسی، لە ڕۆژی (٥ ی ئاداری ١٩٦٣) شاندێک، کە پێکهاتبوون لە تاهیر یەحیای سوپا سالار و بابا عەلی و فوئاد عارف هەردوو وەزیری کورد لە حکومەت و عەلی حەیدەر سلێمان باڵیۆزی عێراق لە واشنتن، لە (چوارقورنە) سەردانی مستەفا بارزانییان کرد[٨٣٥].

بەپێی زانیارییەکانی (فوئاد عارف) کە یەکێک بووە لە ئەندامانی شاندەکەی حکومەتی عێراقی، (حەیدەر سلێمان) ڕەشنووسی پڕۆژەی حکومەتی عێراقی بۆ چارەسەرکردنی دۆزی کوردی بۆ بارزانی خوێندەوە، بەڵام بارزانی پڕۆژەکەی ڕەتکردەوە و گوتی خۆمان پڕۆژەی خۆمان هەیە، وە ئێمە لە بنەڕەتدا داوای ئۆتۆنۆمی دەکەین و ئەو داوایەش جێگرەوەی نییە[٨٣٦]. بۆیە لەسەر ئەم بنەمایە بارزانی یاداشتێکی ئامادەکراوی سەرکردایەتی کورد دەخاتە بەردەم شاندەکەی حکومەت و تێیدا داوایکرد دەستبەجێ دانبنێن بە ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان و دانەیەکی ئەم دانپێدانانە و دەستوری نوێی کۆماری عێراق بنێرنە کۆمەڵەی نەتەوە یەکگرتووەکان و لە ئێزگەی بەغدا ڕایبگەیەنن و لەڕۆژنامەی فەرمی بڵاوی بکەنەوە. زیاتر لەوەش لەیاداشتەکەدا بارزانی سنووری جوگرافی ناوچەی ئۆتۆنۆمی دیاریکرد بەشێوەیەک لە باکوور تورکیا و لە ڕۆژهەڵات ئێران و لە ڕۆژئاوا سوریا و لە باشوور تا زنجیرە چیای حەمرین بوو، بەم شێوەیە بارزانی هەموو ویلایەتی کۆنی موسڵ جگە لە ناوەندی شارەکە نەبێ، لەگەڵ سنووری کەرکوک بە کانە نەوتییەکانییەوە خستە ناو جوگرافیای ناوچەی ئۆتۆنۆمی. ئەوە سەرباری ئەوەی

---

833 -Dana Adams Schmidt, Kurds Threaten To Resume Fight,The New York Times,March 2, 1963,pp.1,2.

834 -Bagdad accorde l'autonomie au Kurdistan irakien, , Le Monde, 12 Mars 1963

835 -Le chef de la rébellion kurde en Irak a reçu les émissaires de Bagdad, Le Monde, 08 Mars 1963؛ Iraq Sends Envoy to Kurds, The New York Times, March 6, 1963, P. 8.

٨٣٦ – مذكرات فؤاد عارف، ص٢٠٠.

داوایکرد زمانی کوردی لە ناوچە کوردییەکان زمانی سـەرەکی و فەرمی بێت و لە ناوچەکانی دیکەی عێراقیشـدا زمانی دووەم بێ. جێگرێکی کوردیش بۆ سـەرۆک کۆماری عێراق دابنرێ و کوردستانیش خاوەنی هەردوو ئەنجومەنی یاسادانان و ڕاپەڕاندنی تایبەت بەخۆی بێ[٨٣٧].

سـەبارەت بەهێزە چەکدارەکانیش بارزانی داوایکرد لەناو سـوپای عێراقدا یەکەی سـەربازی تایبەت بۆ کورد هەبێ، بەڕادەیەک گونجاوبێ لەگەڵ ژمارە و ڕێژەیان لەم وڵاتە. هەروەها داوایکرد لە کوردستاندا دامەزراوەی سـەربازی هاوشێوەی عێراق دروسـتبکرێ و تا پێکهێنانی ئەو هێزانەش، هێزی پێشـمەرگە وەک خۆی لەژێر سەرپەرشتی سەرکردایەتی کورد بمێنێتەوە. لە کۆتاییش سەبارەت بە داهاتی نەوت، داوای پشکی سێ یەکی داهاتی نەوتی کوردستانی لە حکومەتی عێراقی کرد[٨٣٨].

دەسـەڵاتدارانی بەغدا بە داواکارییەکانی بارزانی ڕازی نەبوون، لەبەرئەوەی بە زیاتر لە ئۆتۆنۆمیان بینی. بۆیە شـاندێکی میللیان[٨٣٩] پێکهێنا و لە ڕۆژانی (٧، ٨ی ئاداری ١٩٦٣) لەگەڵ بـارزانی کۆبوونەوە[٨٤٠]. لە کۆبوونەوەکەدا بـارزانی پێداگری لەسەر پرۆژەی ئۆتۆنۆمی کرد و شاندی حکومەتیش جەختیان لەسەر (نامەڵبەندی ـ لامەرکەزی) کردەوە. دواجار ئەم شـاندە لەگەڵ بارزانی بەشـێوەیەکی سـەرەتایی لەسـەر کارگێری نێوخۆیی(الادارة الذاتیة) ڕێککەوتن، تا هەردوو لایەن پرۆژەی ڕێککەوتنەکە دەخەنە بەردەم لایەنەکانی خۆیان و ڕای خۆیان لەسەر دەردەبڕن[٨٤١].

لەسـەر ئەم بنەمایە حکومەتی عێراق لە ڕۆژی (٩ی ئاداری١٩٦٣) بەیاننامەیەکی ڕاگەیاند تێیدا هاتبوو:"کورد و عەرەب بە برایەتی ژیاون، یەک خاک و یەک باوەڕ و یەک بەرژەوەندی پێکەوەی بەندکردون و لە ئیمپریالیزم و نۆکەران بەو لاوە کەس ڕوونیی ئەم برایەتییەی لێڵ نەکردووە... شۆڕشی١٤ ی ڕەمەزان] مەبەستی کودەتای

---

٨٣٧ – محمود الدرة، م.س، ص٣٠٨.

٨٣٨ – عمار علی السمر، م.س،ص٢٦٧.

٨٣٩ – شاندە میللیەکە پێکهاتبوون لە (محمد رضا الشبيبي، فائق السامرائي، حسين جميل، فيصل حبيب الخيزران، د. عبدالعزيز الدوري، زيد أحمد عثمان). مسعود البارزاني، البارزاني والحركة التحررية الكردية(ثورة ايلول ١٩٦١-١٩٧٥)، ج٣، ص٨٤.

٨٤٠ – فؤاد عارف، م.س، ص٢٠١.

٨٤١ – سەبارەت بەو خاڵانەی شاندە میللییەکەی حکومەتی عێراقی لەگەڵ بارزانی بەشێوەیەکی سەرەتایی لەسەری ڕێککەوتن، بڕوانە: محمود الدرة، م.س، ص٣١٣،٣١٠.

٨ی شـــوباتی ١٩٦٣یە] لای وایە هاوکاریی عەرەب و کورد و نەتەوەکانی تر بنەمای یەکێتیی عێراقە... ئەنجومەنی نیشـتمانیی سـەرکردایەتیی شـۆڕش، لەسـەر بنەمای نامەڵبەندی دان بە مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورددا دەنێ..."[٨٤٢].

مســـتەفا بـارزانی بڕیـاریـدا ڕای زۆرینەی خەڵکی کوردســـتـان لە ڕێگای نوێنەرەکانیانەوە لەســـەر ئەم بەیاننامەیە وەربگرێ، لەبەرئەوەی بەیاننامەکە وەک مەسعود بارزانی دەڵێت:"شتێکی ئەوتۆی تێدا نەبوو هیچ کام لە ئامانجەکانی شۆڕشی کورد بهێنێتەدی"[٨٤٣]. لەم سـۆنگەوە لە ڕۆژانی (١٨-٢٢ی ئاداری ١٩٦٣) کۆبوونەوەیەکی گەورەی سیاسی لە (کۆیە) ڕێکخست[٨٤٤]، تێیدا ژمارەیەکی زۆر لە نوێنەرانی حزب و لەشـکر و سـەرۆک هۆز و پیاو ماقۆلان ئامادەبوون، لەگەڵ (١٦٨)کەســی دیکە کە نوێنەرایەتی خەڵکی ناوچەکانی باشـووری کوردســـتانیان دەکرد[٨٤٥]، وێڕای بەشداریکردنی(٦) ئافرەت[٨٤٦].

لەو کۆبوونەوەیە، بڕیاردرا لەســـەر پێکهێنانی لیژنەیەکی دانوســـتکار لە (٧) ئەنـدامی حزب و لیژنەیەکی هـاریکـار لە (٧) ڕاوێژکـار بەســـەرۆکـایەتی جەلال تاڵەبانی[٨٤٧]. شـانـدەکە لە (٣٠ی ئاداری١٩٦٣) گەیشـتنە بەغدا و لە پێنج ڕۆژی بەردەوام(١-٥ی نیسانی١٩٦٣)، چەندین کۆبوونەوەیان لەگەڵ شـاندێکی میللی عێراق ئەنجامدا[٨٤٨]. شاندەکە یاداشتێکیان خستەڕوو، تێیدا جەختیان کردەوە لەسەر ئەوەی میللەتی کورد خاوەنی تایبەتمەندی نەتەوەیی خۆیەتی، ئەگەر بڕیاربێ عەرەبەکان لە عێراقدا بچنە ناو یەکێتی عەرەبی، کە ئەو خواسـت و ئامانجەیان لەلایەن گەلی کوردەوە ڕێزلێگیراوە، بەڵام مافی ئەوەشـیان هەیە شـوێنی خۆیان لەو هاوکێشـە سـیاسـییە نوێیەدا بزانن، لەبەرئەوەی گەلی کورد بەشـێک نیە لە گەلی عەرەب لە عێراقدا، بەڵکو وەک نەتەوە بەشـێکە لەوڵاتێک چەندین نەتەوە و ڕەگەزی جیاوازی

---

٨٤٢ – بڕوانە دەقی بەیاننامەکە لە: الجماهير(جريدة)، ع(١١٨)، ٢٠ حزيران ١٩٦٣، ص٣.

٨٤٣ – بڕوانە: مسعود بارزانی، بارزانی...(شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١-١٩٧٥)، ل١٠٨.

٨٤٤ – فەرهاد عەونی، ڕۆژگارم ئاوا تێپەڕی(بیرەوەری)،چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٦، ل٧٢.

٨٤٥ – مجيد خدوري، م.س، ص٣٥٩.

٨٤٦ – دانا ئادامز شمیدت، س.پ، ل٢٥٧.

٨٤٧ – سەبارەت بە ناوی ئەندامانی شاندی کوردی بۆ بەغدا بڕوانە: عبدالكريم فندي، م.س، ص٥٥.

٨٤٨ – مسعود بارزانی، بارزانی...(شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١-١٩٧٥)، ٢٠٢٠، ل٣١٣.

تێدایە، تەنها عەرەب لەعێراقدا نیە[٨٤٩]. لەسەر ئەم بنەمایە، جەلال تاڵەبانی سەرۆکی شاندی کوردی دانوستکار لەگەڵ حکومەتی عێراقی، سێ بژاردەی خستە بەردەم حکومەتی عێراق، ئەمانیش:

أ)ئەگەر عێراق بەو شێوەی هەیە بەبێ گۆڕانکاری بمێنێتەوە لە قەوارەیەکی سەربەخۆ، داخوازی کورد چڕ دەبێتەوە تەنها لە جێبەجێکردنی راگەیەنراوی کۆماری عێراق، سەبارەت بە مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد لەسەر بنەمای(لامەرکەزیەت).

ب)ئەگەر عێراق چووە ناو یەکێتی فیدرالی، پێویستە ئۆتۆنۆمی بە کورد بدات بە تێگەیشتنێکی دیار.

ج)ئەگەر عێراق لکێنرا بە وڵاتانی دیکەی عەرەبی بە شێوازێکی تەواو. گەلی کورد لە عێراق دەبێتە خاوەن هەرێمێکی سەربەخۆ، بەڵام دەبەسترێتەوە بە دەوڵەتی عێراق[٨٥٠].

دیارە بەشێکی خەڵک لە عێراق، بەهۆی مەترسیان لەوەی پرۆژەی یەکێتی عەرەبی، کە لە (١٧ی نیسانی١٩٦٣)لە نێوان عێراق و سوریا و میسر ئەنجامدرا[٨٥١]، نەوەک ببێتە هۆکارێک بۆ لەدەستدانی کوردستان، پشتگیریان لەو پرۆژەیە نەکرد. بەو هۆیەوە عەبدولسەلام عارف لە پرۆژەی یەکێتی عەرەبی کشایەوە[٨٥٢]، بەڵام کشانەوەی عێراق لەو پرۆژە نەتەوەییە، کاریگەریی نەرێنی لەسەر پەیوەندییەکانیان هەبوو لەگەڵ سەرکردایەتی کورد. لەئەنجامدا دانوستانەکانی نێوانیان هیچ ئەنجامێکی ئەرێنی بەدەست نەهێنا[٨٥٣].

شکستهێنانی دانوستانەکانی سەرکردایەتی کورد و حکومەتی عێراقی، بیانوو بوو بۆ ئەوەی دوایی، تا بەیاننامەکەی ئاداری ١٩٦٣ جێبەجێ نەکات[٨٥٤]، تەنانەت لە (٩ی حوزەیرانی ١٩٦٣) حکومەتی عێراقی، سالح یوسفی(١٩١٨_١٩٨١) و ئەندامەکانی دیکەی شاندی کوردی دەستگیرکرد[٨٥٥]، بەهەمان هۆکار بەپێی زانیارییەکانی

٨٤٩ – محمود الدرة، م.س، ص٣١٦.

٨٥٠ – جلال الطالباني، م.س، ص ص ٢٠٧-٢٠٨.

٨٥١ – سەبارەت بە ڕێککەوتننامەی (١٧ی نیسانی ١٩٦٣)، بڕوانە: أمين هويدي، م.س،ص٢٦٥.

٨٥٢ – مجيد خدوري، م.س، ص٢٧٨.

٨٥٣ – مام جەلال، دیداری تەمەن، ل٢٢٢.

854 – Lorenzo Kent Kimball, The changing pattern of political power in Iraq, 1958 to 1971, New York, 1972, pp111, 119.

٨٥٥ – عمار السمر، م.س،ص٢٧٥.

ڕۆژنامەی(نیویۆرک تایمز)ی ئەمریکی، حکومەتی عێراقی لە(١٠ی حوزەیرانی ١٩٦٣) شەڕی لەدژی کورد ڕاگەیاند[٨٥٦]، و لە (١٢ی حوزەیران) بە مەبەستی سەرکوتکردنی شۆڕشی کورد، لە هەرسێ شاری (هەولێر و سلێمانی و کەرکووک) جوڵەی بە هێزەکانی کرد بە ئاراستەی ناوچەی ڕەواندز[٨٥٧].

ئەم بارودۆخە سەربازییە تا دوورکەوتنەوەی حزبی بەعس لە (١٨ی تشرینی دووەم ١٩٦٣) لەسەر دەسەڵات بەردەوام بوو[٨٥٨]. پاشان حکومەتێکی نوێ پێکهات، بەڵام ئەوانیش لە ڕەگەزەکانی خوازیاری یەکگرتن بوون لەگەڵ کۆماری عەرەبی یەکگرتوو. لەو کاتەی پرۆسە سەربازییەکانی سوپای عێراقی لەناوچەکانی باشووری کوردستان لە دژی هێزی پێشمەرگە بەردەوام بوو. مستەفا بارزانی ڕێبەری کورد، پاشان سەرۆکی عێراق عەبدولسەلام عارف، بە دوو ڕاگەیەنراو هەریەک لەلای خۆیەوە لە(١٠ی شوباتی ١٩٦٤) بڕیاری ڕاگرتنی شەڕیان دەرکرد[٨٥٩]. وەک سەرەتایەک بۆ چارەسەرێکی دیموکراتی بۆ دۆزی کورد لە عێراقدا. بەڵام سەرەڕای ڕازیبوونی بە ڕاگەیاندنی ئاگربەست، بارزانی لە دیدارێکیدا لەگەڵ ڕۆژنامەی (نیویۆرک تایمز)ی ئەمریکی، دوو دڵ بوو لەوەی عارف پابەندی ئەو بەڵێنانەبێ کە بەکوردی داوە[٨٦٠]. هەرچەندە وەک دەستپێشخەرییەک بۆ نیشاندانی نیەت پاکی خۆی، (٤٥٠) گیراوی سیاسی کوردی ئازاد کرد[٨٦١].

---

856 – Dana Adams Schmidt, Iraq Resumes War with Kurds; Demands Surrender in 24 Hours, The New York Times, June 11, 1963, P.4.

857 – Dana Adams Schmidt, Iraqi Troops Driving on Kurdish Rebels' Centers, The New York Times, June 13, 1963, P.7

٨٥٨ – أدمون غريب، م.س، ص٨١

٨٥٩ – بۆ بینینی دەقی ڕاگەیەنراوەکانی عەبدولسەلام عارف و مستەفا بارزانی ، بڕوانە: مذكرات صبحي عبدالحميد(العراق في سنوات الستينيات(١٩٦٠-١٩٦٨)، دار بابل للدراسات والاعلام، بغداد،٢٠١٠، ص٢٥٣،٢٥٤.

860 – Iraqi-Kurd Peace Still in Balance; Barzani Says Future Rests on Arif's Promises, The New York Times, March 1, 1964, Page 4.

861 – A Kurdish Leader Maintains Alert; Aide to al-Barzani Criticizes Truce with Iraqi Regime, The New York Times, March 2, 1964, p.4.

دوای تێپەڕبوونی ماوەیەکی کەم، دوو دڵی بارزانی لە پابەندنەبوونی عەبدولسەلام عارف بە بەڵێنەکانی، دروست دەرچوو. دوای ئەوەی بەپێچەوانەی ئەو ڕێکار و هەڵوێستە ئەرێنییانەی بۆ ئاشتی هەبوون، حکومەتی عێراقی لە (١٠ی ئایاری ١٩٦٤) دەستوری کاتی بڵاوکردەوە و جارێکی دیکە لە ماددەی یەکەمی دەستورەکەدا جەختی لەسەر ئەوە کردەوە گەلی عێراق بەشێکن لە گەلی عەرەب[٨٦٢]. لەلای خۆیەوە بارزانی داوای هەموارکردنی ئەو دەقەی کرد، بەشێوەیەک بگونجێ لەگەڵ ئەو ڕاستییەی کە چەند پێکهاتەیەکی جیاوازی نەتەوەیی لەو وڵاتەدا هەن. لەسەر ئەم بنەمایە، بەپێویستی زانی دەقێکی دیکە وەک شوێنگرەوە لە دەستوری کاتی جێگیر بکرێ و ئاماژە بۆ ئەوە بکات کە: " گەلی عەرەبی لە عێراقدا بەشێکە لە نەتەوەی عەرەبی و ئەو دەستورە بڕیار لەسەر مافی نەتەوەیی گەلی کورد بدات لە چوارچێوەی یەکێتی عێراق"[٨٦٣].

ئەم داواکارییەی بارزانی بەلای حوکمڕانەکانی بەغدا قبوڵکراو نەبوو، بۆیە لە ڕێگای وەزیری ناوخۆ سوبحی عەبدولحەمید(١٩٢٤_٢٠١٠) ڕایانگەیاند:" ئەو داواکارییە دەرچوونە لە ڕێککەوتنی ئاگربەستی نێوانیان و داوای دامەزراندنی دەوڵەتی کوردییە و بۆنی جوداخوازی لێ دێت"[٨٦٤]. لەلای خۆیەوە سەرۆکی عێراق عەبدولسەلام عارف هەڵوێستێکی توندتری نواند و لە وتارێکدا گوتی:" ئێمە هیچ شتێک لە خاک و نیشتمانمان نادەین و نیشتمانی عەرەب بۆ عەرەب دەمێنێتەوە"[٨٦٥]. لەگەڵ ئەم وتارانە، حکومەت دەستی بە کۆکردنەوە هێزەکانی کرد، بەو هۆیەوە هێزەکانی پێشمەرگە خۆیان بۆ هەموو ئەگەرێکی سەربازی ئامادەکرد. لەبەرئەوەی وەک ڕۆژنامەنووسی ئەمریکی (دانا ئادامس شمیدت) لە ڕاپۆرتێکیدا بۆ ڕۆژنامەی (نیویۆرک تایمز) ئاماژەی پێکردووە، سەرکردە کوردەکان، پێشبینی ئەوەیان دەکرد

---

٨٦٢ – بڕوانە: الوقائع العراقية(جريدة)، ع(٩٤٩)، ١٩٦٤/٥/١٠.

٨٦٣ – سەبارەت بەتەواوی ئەو خاڵانەی لە یاداشتەکەی بارزانیدا هاتبوون بۆ سەرۆک کۆماری عێراق لە (١١ی تشرینی یەکەمی ١٩٦٤) بڕوانە: مذكرات صبحي عبدالحميد، ص٢٥٧.

٨٦٤ – م.ن، ص٢٥٨.

٨٦٥ – سەبارەت بە دەقی یەکێک لە نووسراوەکانی حکومەتی عێراقی و وەڵامی بارزانی بۆ سەرۆک وەزیرانی عێراق، بڕوانە: خەبات(جريدة)، ع(٤٧٤)، تشرين الثاني ١٩٦٤، ص١،٢،٨ لە (١١) ژمارەی دەگمەنی ڕۆژنامەی خەبات١٩٦٤-١٩٦٦(ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستانی یە)، ئا: جەمال خەزنەدار، هەولێر، ٢٠١٩،ل٩،١٠،١٦.

حکومەتی عێراقی لە وەرزی بەهار شـەڕ دەسـت پێبکاتەوە[866]. پێشـبینییەکانیشـیان دروسـت دەرچوو، دوای ئەوەی پڕۆسـە سـەربازییەکانی سـوپای عێراقی لە (٢ی نیسـانی١٩٦٥) لەدژی هێزی پێشـمەرگەی کوردسـتان دەسـتپێکردەوە[867]. لە سـاتی بەڕێوەچوونی پڕۆسە سەربازییەکان، لە (٩ی کانونی دووەمی١٩٦٦)، ڕۆژنامەنووس و وێنەگری فەرەنسـی (جان لکود سـویر) دیدارێکی لەگەڵ مەلا مسـتەفا بارزانی ئەنجامدا. لەو دیدارەدا بارزانی بە ڕۆژنامەنووسـە فەرەنسیەکەی گوت: " ئەوان حەز بەخوێن ڕشـتن ناکەن، بەڵام ئەگەر مرۆڤ لەپێناو ژیاندا بمرێ، من ئەو جۆرە مردنە هەڵدەبژێرم"[868].

تەمەنی حوکمڕانی عەبدولسـەلام عارف، هاوشـێوەی حوکمڕانەکانی پێش خۆی کورت بوو، ماوەی سـەرکوتکردنی شـۆڕشـی کوردی بۆ نەهێشـتەوە، چونکە لە ئێوارەی ڕۆژی(١٣ی نیسـانی١٩٦٦) لەکاتی گەشـتێکیدا بە فڕۆکەیەکی سـەربازی لەنێوان ناوچەکانی قورنە و بەسـرە لە ڕووداوێکی تەمومژاوی کەوتەخوارەوە و گیانی لەدەسـتدا[869]. ئەم ڕووداوە دەرفەتێکی دیکەی بۆ کورد و حکومەتی عێراقی رەخسـاند بۆ ڕاگەیاندنی ئاگربەسـت و گەڕانەوە بۆ سـەر مێزی گفتوگۆ، بارزانی لەو کاتەدا دەسـتپێشـخەری ئاگربەسـتی بۆ ماوەی یەک مانگ کرد، لە ڕێگای ئەو ڕاگەیەنـدراوەی لە ئێسـتگەی دەنگی کوردسـتانی عێراق لەدوای دامەزرانـدنی عەبدولڕەحمان عارف لە(١٦ی نیسـانی ١٩٦٦) وەک سـەرۆکی نوێی عێراق، بڵاویکردەوە[870].

بە پێچەوانەی هەڵوێسـتی ئاشـتیخوازی بارزانی، حکومەت وەڵامێکی توند و خێرای ئەو دەستپێشـخەرییەی دایەوە، بە ئەنجامدانی هەڵمەتێکی سـەربازی لە(٢٨ی نیسـان) تا (١٢ی ئایار١٩٦٥) ، بۆ سـەر ناوچەی پیرمەگرون. بە ئامانجی دەسـتگرتن

866 -Dana Adams Schmidt, Kurds Expect Iraqis to Resume War in Spring, The New York Times, March 8, 1965, p.8.

٨٦٧ – أوريل دان، م.س، ص٤٤٢.

٨٦٨ – از مطبوعات شوروی مسئله کردها در عراق، خواندنیها (مجله)، ش (٥٢)،(١٢مارس١٩٦٦)، ص٨.

٨٦٩ – زينب عبدالحسن الزهيري، عبدالرحمن عارف و دوره السياسي في العراق ١٩٦٦-١٩٦٨، دار أسامة للنشر والتوزيع، عمان- الاردن.٢٠١٢، ص٢٠.

٨٧٠ – بروانه: البرزاني يوقف القتال، العرب(جريدة)، ع(٥٥٣)، ٢٠ نيسان ١٩٦٦، ص١.

بەســـەر شـــاخی پیرمەگرون، بەتایبەتی بارەگای هێزی رزگاری لە گوندی زێوە و پاشـــان هەڵکشـــان بۆ ناوچەی جافایەتی. هەرچەندە حکومەت بۆ ماوەیەکی کاتی کورت دەســـتی بەســـەر زێوەدا گرت، بەڵام هێزەکانی پێشـــمەرگە گەڕاندیانەوە ژێر دەسەڵاتی خۆیان. دواجار یەکێک لەشەڕە یەکلاییکەرەوەکان لە مێژووی شۆڕشەکە لە ناوچەی قەرەداغ ڕوویدا، بەهۆی نزیکی گۆرەپانی شـــەڕ لە کەرکوک و بیرە نەوتییەکان. لەڕۆژی (٤ی حوزەیران ١٩٦٥) شـــەڕ دەســـتی پێکرد، بەڵام ســـوپای عێراقی لەم هەوڵەشدا سەرکەوتوو نەبوو. دواجار شەڕێکی یەکلاییکەرەوە لە نێوان پێشـــمەرگە و ســـوپای عێراقی لەبەرەی رەواندوز ڕوویدا، بارزانی خۆی راستەوخۆ سەرپەرشتی بەرەی شەڕی دەکرد و لە ڕۆژی(٢٣ی ئاب) شەڕ بەسەرکەوتنێکی گەورەی هێزی پیشمەرگە بەسەر سوپای عێراقی کۆتایی هات[٨٧١].

سیمون موریس، کە ڕۆژنامەنووسێکی بریتانی بوو، لەدوای ئەو سەرکەوتنەی هێزی پێشـــمەرگە بەســـەر ســـوپای عێراقی، چاوی بە مستەفا بارزانی کەوت، ئەم ڕۆژنامەنووسە لە بەشێکی ئەو ڕاپۆرتەی ئامادەی کرد دەڵێت:" لەکاتێکدا ئەو دیدارەم لەگەڵ بارزانی کرد، پێشـــمەرگەکانی بەر لەچەند ڕۆژێک گەورەترین ســـەرکەوتنی ســـەربازییان بەدەســـت هێنابوو، بەڵام ئەو شـــانازی بە ســـەرکەوتنەکە نەدەکرد". لەدرێژەی باســـەکەیدا ئەو ڕۆژنامەنووســـە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، بارزانی پێی گوتوە:"کێشەکان دەبێ چارەسەر بکرێن بە شێوەیەکی ئاشتیانە و شەڕ دەکەین تا دواسات، تا ئەوەی دەمانەوێ بەدەستی دەهێنین، یان سەردەکەوین یان دەمرین"[٨٧٢].

ئەم هەڵویســـتە نەگۆڕەی بـــارزانی، حکومەتی عێراقی بۆ جـــارێکی دیکە لە حوزەیرانی ١٩٦٦ ڕاکێشاوە بۆ سەر مێزی گفتوگۆ لەگەڵ سەرکردایەتی کورد[٨٧٣] و بەپێی زانیارییەکانی پەیامنێری ڕۆژنامەی (نیویۆرک تایمز) ی ئەمریکی لە بەیروتی پایتەختی لوبنان، عەبدولرەحمان بەزازی ســـەرۆک وەزیرانی عێراق لە (٢١ی

---

٨٧١ – مسعود البارزاني، البارزاني ...(ثورة ايلول ١٩٦١–١٩٧٥)، ص ص١٥٩– ١٦٤.

٨٧٢ – اطلاعات(روزنامه)،ش(١١٩٩٣)، (١٢ / ژنوی/ ١٩٦٦)، ص١٣،١. شاندەکەی حکومەت کە لەبەغداوە لە (١٥ی حوزەیرانی ١٩٦٦) گەیشتنە گەڵاڵە، پێکهاتبوون لە عەمیدی خانەنشین (مەجید عەلی) و (ئەحمەد کەمال) و (ئەکرەم جاف) و (زەید ئەحمەد عوسمان). بڕوانە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی.... (شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١–١٩٧٥)، ٢٠٢٠، ل٣٨٧.

٨٧٣ – بڕوانە: تسوية مشكلة الشمال، العرب(جريدة)، ع(٦٠١)، ١٦ حزيران ١٩٦٦، ص٨،١.

حوزەیرانی١٩٦٦) لەگەڵ مستەفا بارزانی لەسەر ڕاگەیاندنی ئاگربەست گەیشتنە ڕێککەوتن[874].

بارزانی هەموو ئەو چەواشەکارییانەی ڕەتکردەوە، کە بە کەسێکی جوداخواز وێنایان کردبوو، ئەو بەحکومەتی عێراقی ڕاگەیاند:" ئەو جوداخواز نییە، ئەوەندە نەبێ داوای تەواوی مافەکانی دەکات و دەیەوێ لەعێراقدا کورد و عەرەب لەژێر حوکمێکی دیموکراسیدا بەیەکەوە بژین"[875]. ئەو وتانەی بارزانی وەک (توماس ئاف برادی) لەڕۆژنامەی (نیویۆرک تایمز)ی ئەمریکیدا باسی دەکات، دەرگایەکی نوێی بەڕووی پەیوەندیەکانی نێوان هەردوولا کردەوە[876].

دواجار سەرۆک وەزیرانی عێراق عەبدولڕەحمان بەزاز دوای ئازادکردنی ژمارەیەک لە گیراوە سیاسییەکانی کورد[877]، لە(٢٩ی حوزەیرانی١٩٦٦) پڕۆژەیەکی سیاسی بۆ بەدیهێنانی ئاشتەوایی و چارەسەرکردنی دۆزی کورد لە عێراقدا لە بەیاننامەیەکی(١٢) خاڵی خستەڕوو[878]. دوای ئەو شکستە گەورەی لە ڕووی سەربازییەوە بەرامبەر پێشمەرگە ڕووبەڕووی سوپای عێراقی بویەوە.

ئەو هەنگاوەی سەرۆک وەزیران، پێشەوەچوونێکی ئەرێنی بوو لەپەیوەندیەکانی نێوان کورد و حکومەتی عێراقی بۆ گێڕانەوەی متمانە لە نێوان هەردوولا، هاوکات ئومێدێکی بە مەلا مستەفا و سەرکردایەتی کورد بەخشی بۆ گەیشتن بەمافە

---

874 –Thomas F. Brady, Kurdish Accord Believed Likely, The New York Times, June 22, 1966, p.14.

٨٧٥ – أبراهيم ألراوي، من الثورة العربية ألى العراق الحديث،ط٢، مطبعة دار الكتب، بيروت، ١٩٧٨، ص٣٧.

876 - Thomas F.Brady, Kurdish Accord Believed Likely; Barzani, Rebel Chief, said to Ease Demands on Iraq, the New York Times, June 22, 1966, p. 14

٨٧٧ – أطلاق سراح معتقلين بسبب قضايا الشمال، الفجر الجديد(جريدة)، ع(١٣٢٥)، ٢٠ حزيران ١٩٦٦، ص١.

٨٧٨ – بروانه: الاستاذ البزاز يتلو بيان الحكومة حول سياستها في شمال الوطن، العرب(جريدة)، ع(٦١٣)، ٣٠ حزيران ١٩٦٦، ص١.

ڕەواکانی گەلی کورد[٨٧٩]. بەو هۆیەوە بارزانی پێشـــوازی لەو ڕاگەیەنراوە کرد[٨٨٠]، لەبەرئەوەی باوەڕی بەوە هەبوو، لە ناچاری نەبێت بۆ بەرگری لە خۆکردن، ئەوە بە شەڕ ناتوانێ سەربەخۆیی بەدەستبێنێ و میللەتەکەی زیاتر ماندوو دەکات[٨٨١]. بۆیە لە بروســـکەیەکی بۆ ســـەرۆک کۆمار و ســـەرۆک وەزیرانی عێراق، کە دەقەکەی لە ڕۆژنامەی (العرب) بڵاوکراوەتەوە، بارزانی ئاماژەی بۆ ئەوە کرد:" ئەو بەیاننامەی بەڕێز سەرۆک وەزیران ئەمڕۆ ئێوارە سەبارەت بەسیاسەتی حکومەت لە باکووری نیشتمان پێشکەشی کرد و ئەو بەرنامەی لەخۆی گرتبوو، گوزارشتێکی ڕاستگۆیانەیە لە خواستی ڕۆڵەکانی گەل بەگشتی بە عەرەب و کوردەوە بۆ بەدیهێنانی ئاشتی و برایەتی و گەشـــەســـەندن و یەکێتییەکی نیشـــتمانی. ئێمە پشـــتگیری دڵســـۆزانە لەناوەڕۆکی بەیاننامەکە دەکەین و لەلای خۆمانەوە کاردەکەین بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی تێیدا هاتووە"[٨٨٢].

ئەم دەربڕینەی مستەفا بارزانی خواستێکی گشتی بوو بۆ بەدیهێنانی ئاشتی، بەڵام پێداگریکردنی بەشـــێک لە ناســـیۆنالیســـتە عەرەبە توندڕەوەکان و هاوکات خواســـتی بەشـــێک لە فەرماندە ســـەربازییە باڵاکانی عێراق بۆ ســـەرکوتکردنی جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی کورد[٨٨٣]، ڕێگربوون لەبەردەم جێبەجێکردنی بەیاننامەکەی حکومەتی بەزاز. بەو هۆیەوە جارێکی دیکە لاپەڕەی دۆســـتایەتی و نزیکبوونەوەی نێوان هەردوولا ئاوەژۆ بوو. دوای ئەوەی لە(٦ی ئابی١٩٦٦) عەبدولڕەحمان بەزاز دەستی لەکارکێشایەوە[٨٨٤]، بەر لەوەی دەرفەتی جێبەجێکردنی بەیاننامەکەی هەبێ، یەکێک لە ئەفســـەرەکانی ســـوپای عێراقی کە ناجی تالب(١٩١٧_٢٠١٢) بوو کرایە ســـەرۆک وەزیران. ئەوەی دوایی هەرچەندە ڕایگەیاند

---

879 -Hasan Tevfik Güzel,Kurdish Movement in Iraq during the Cold War and Mullah Mustafa Barzani, HISTORY STUDIES, ISSN: 1309 4173 (Online) 1309-4688 (Print) Volume 10 Issue 4, June 2018, p.131.

٨٨٠ – البارزاني يتجاوب و سياسة الحكومة، العرب(جريدة)، ع(٦١٣)، ٣٠ حزيران ١٩٦٦، ص١.

881 -NA-FCO 51/191, Research Middle East (The Kurdish Problem in Iraq 1963-1971),1971, p.10.

٨٨٢ – بروانە: العرب(جريدة)، ع(٦١٣)، ٣٠ حزيران ١٩٦٦، ص١.

٨٨٣ – أحمد الزيدي، م.س، ص٢٠٢.

٨٨٤ – سيف الدين الدوري، عبدالرحمن البزاز أول رئيس وزراء مدني في العراق الجمهوري، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، ٢٠٠٦، ص٦.

ڕێز لە بەرنامەی کاری حکومەتەکەی پێش خۆی دەگرێ، بەڵام بارزانی باوەڕی پێی نەبوو. وەک پەیامنێری ڕۆژنامەی (نیویۆرک تایمز) لە (٢٥ی ئەیلولی ١٩٦٦) لە ڕاپۆرتێکیدا ئاماژەی پێکردووە و دەڵێت:" بارزانی پێی وایە حکومەتی نوێی عێراق، شکستی هێناوە لە جێبەجێکردنی بەرنامەی ئاشتی حکومەتی بەزاز"[٨٨٥].

بەم شێوەیە جارێکی دیکە پەیوەندییەکانی نێوان کورد و دەسەڵاتدارانی بەغدا ئاڵۆز بوو. بۆ چارەسەرکردنی ئەم ئاڵۆزییە سەرۆکی عێراق عەبدولڕەحمان عارف لە (٢٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٦٦) سەردانی بارزانی کرد[٨٨٦]. ئەمەش یەکەم دیداری سەرۆکی عێراق بوو لەگەڵ بارزانی[٨٨٧]. لەو دیدارەدا عارف بەڵێنی بە بارزانیدا، چەند خاڵێک لە پلانەکەی بەزاز جێبەجێ بکات[٨٨٨]. بەپێی زانیارییەکانی ڕۆژنامەی (داڤار)ی ئیسرائیلی، بارزانی لە کۆبوونەوەکەدا بۆ دڵنیاکردنەوەی عارف لەوەی هیچ خواستێکی بۆ جیابوونەوە نییە، ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە ئەو مەبەستی دروستکردنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ نییە و ئەو سەربەخۆییەی سەرکردایەتی کورد مەبەستییەتی بەدەستی بێنێ، سەربەخۆیی نێوخۆییە لە چوارچێوەی عێراقدا[٨٨٩].

سەرەڕای ئەوەش دانوستانەکان نەگەیشتنە ئەنجام[٨٩٠]، سەبارەت بە هۆکارەکەشی، بارزانی لە دیدارێکی لەگەڵ ڕۆژنامەی برایی دەڵێ:" نەبوونی شێوازی حوکمڕانی دیموکراتی و درێژەدان بەماوەی گواستنەوە و دوورکەوتنەوەی حوکمڕانی لە میللەت، هۆ سەرەکییەکانی ئەو گیروگرفتانەن"[٨٩١]. بەم جۆرەش

---

885 - Thomas F. Brady ,Kurds' Mistrust of New Regime Said to Slow Pacification Plan, The New York Times,September 25, 1966,pp.20,25.

٨٨٦ – المنار (جريدة)، ع(٣٥٤٥)، ٢٩ تشرين الاول ١٩٦٦، ص١.

887 -Baghdad Says Kurdish Chief Meets With Iraqi President, The New York Times ,October 29, 1966,pp.5,29.

٨٨٨ – أدمون غريب، م.س، ص٩٥.

٨٨٩ – داڤاری ئیسرائیلی (ڕۆژنامە)، ژمارە (١٢٩٢٦)، ٨ی کانونی دووەم ١٩٦٧، ل٨.

٨٩٠ – سەبارەت بە هۆکارەکانی ڕێکنەکەوتنی سەرکردایەتی کورد و حکومەتی عێراقی، بڕوانە یاداشتی مەلا مستەفا بارزانی بۆ سەرۆک کۆماری عێراق عەبدولڕەحمان عارف و سەرۆک وەزیران ناجی تالیب لەسەر بەیاننامەی(٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦) لە(٢٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٦) لە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزوتنەوەی.... (شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥)، ٢٠٢٠، ل٣٩٦-٤٠١.

٨٩١ – بارزانی نەخشە ئەکێشێ بۆ چارەکردنی گیروگرفتەکانی ناوخۆ، برایی(ڕۆژنامە)، ژ(٧٥)، ١٩٦٧/٧/١٥، ل١.

ڕێکنەکەوتنی سەرکردایەتی کورد لەگەڵ حکومەتی عێراقی، بووە هۆکاری ئەوەی بۆ جارێکی دیکە ئاڵۆزی و پەشێوی و هەندێک بەریەککەوتنی سەربازی لەنێوان هەردولا سەرهەڵبداتەوە. ئەم دۆخەش تا کودەتای (تەمموزی١٩٦٨)ی بەعسیەکان لە عێراق بەردەوامی هەبوو[٨٩٢]

باسی سێیەم: سەردەمی حزبی بەعس (١٩٦٨_ ١٩٧٥)

کودەتای سەربازی (١٧ی تەمموزی ١٩٦٨) لەعێراق، قۆناغێکی دیکەی سەردەمی شەڕ و ئاشتی لەنێوان کورد و حکومەتی نوێی بەعسیەکان هێناکایەوە. حزبی بەعس لە ڕووی تیۆرییەوە بانگەشەی ئەوەی کرد کوردستانی عێراق، بەشی تەواوکەری نیشتمانی عەرەبییە، ئەمەش وەک بنەما سەبارەت بە مافی پێکهاتە نەتەوەییەکان مامەڵەی لەگەڵدا کرا[٨٩٣]. لەگەڵ ئەوەشدا ئەحمەد حەسەن بەکری سەرۆک کۆماری عێراق، لە (٣ی ئابی١٩٦٨) بەناوی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش ڕایگەیاند، بەپشت بەستن بە بەیاننامەی (٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦) کە لە(١٢) خاڵ پێکهاتبوو، بڕیاریداوە بەشێوەیەکی ئاشتیانە پرسی کورد لە عێراقدا چارەسەربکات[٨٩٤].

لەلای خۆیەوە مستەفا بارزانی جەختی لەسەر جێبەجێکردنی بەیاننامەی (٢٩ی حوزەیرانی١٩٦٦)ی بەزاز کردەوە، بەبڕوای ئەو، مافە نەتەوایەتییەکانی کورد لەو ڕاگەیەندراوەدا شوێنی بۆ کراوەتەوە ، بۆیە سازشی لەسەر ناکەن[٨٩٥]. بەڵام حکومەتی عێراقی هیچ هەنگاوێک لە جێبەجێکردنی بڕیارەکانی نەچووە پێشەوە، بەو هۆیەوە وەک پەیامنێری ڕۆژنامەی (نیویۆرک تایمز)ی ئەمریکی لەبەیروت (توماس ئف برادیز) لەڕاپۆرتێکیدا، کە لە (١٨ی ئابی ١٩٦٨) بە پشت بەستن بە چەند سەرچاوەیەکی کوردی ئامادەی کردووە، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات پەیوەندیەکانی نێوان حکومەتی عێراقی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد بە ڕێبەرایەتی مستەفا بارزانی

---

٨٩٢ – أدمون غريب، م.س، ص٩٥.

٨٩٣ – ديفيد مكدول، م.س،ص٤٨٨.

894 - New Regime In Iraq Backs Kurdish Plan, The New York Times, August 4, 1968,pp.4,24..

895 – NA, FCO 51/358, Resarch Department Memorandum the Kurdish Problem in Iraq, 1963-1971, 6 December,1971.

له سەرەتای مانگی ئابەوە تا ڕادەیەکی زۆر ئاڵۆزبوو[896]. بۆیە لە پاییزی هەمان ساڵ شەڕ لەنێوان هەردوولا دەستی پێکردەوە[897].

حکومەتی بەعس بەشێوەیەکی گشتی باوەڕی بەدیالۆگ و دانوستان نەبوو لەگەڵ کورد، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، باڵێکی سیاسی لەنێو حزبەکە هەبوو، دیالۆگی بەتەنها چارەسەر دەبینی بۆ یەکلایی کردنەوەی پرسی کورد و بەرقەرارکردنی ئاشتی لە عێراقدا[898]. ئەو باڵە سیاسییە، دوای سەرنەکەوتنی هێزەکانیان لەناوچەکانی باشووری کوردستان لە پێکاندنی ئامانجە سەربازییەکانی، هەڵوێستی بەهێزتربوو لەجاران، بەڵکو تا ڕادەیەکی زۆر توانیان باوەڕ بەسەرکردایەتی حزبەکەیان بێنن، لەسەر پێویستی ئەنجامدانی دیالۆگ و دانوستان لەگەڵ مستەفا بارزانی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ[899].

لەسەر ئەم بنەمایە، گفتوگۆیەکانی نێوان سەرکردایەتی سیاسی کورد و حکومەتی عێراقی لە (١٨ی کانونی یەکەمی١٩٦٩) دەستیان پێکرد[900]، دواجار سەدام حوسێن دوای گەڕانەوەی لە باشووری کوردستان لەبەیانی ڕۆژی(١١ی ئاداری١٩٧٠) ڕایگەیاند:"شەڕ لەباکووری عێراق کۆتایی هات". پاشان لەڕاگەیەندراوێکی فەرمی حکومەتی عێراقی، کە لەلایەن ئەحمەد حەسەن بەکر(١٩٦٨_١٩٧٩) سەرۆکی عێراق لە کاتژمێر(٧،٣٠)ی ئێوارە لە هەریەک لە ئێزگە و تەلەفزیۆنی بەغدا و ئێزگەی دەنگی کوردستانی عێراق و ئێزگەی هێزە چەکدارەکان،

---

896 -Thomas F. Bradyspecia,New Rift Reported Between Baghdad and Kurds; Link to Rumors of a Plot to 'Liberate Syria' Seen Nationalist Group Believes Baghdad Marks Time, The New York Times, August 19, 1968,p.3,19

897 - Kimball, op.cit, p. 155.

898 -F.R.U.S, 1969–1976, Volume E–4, Documents on Iran and Iraq, 1969–1972, Iraq’s Role in The Problems Of The Middle East, Washington, 1972, p.7.

899 -- NA, FCO 51/358,Resarch Department Memorandum The Kurdish Problem In Iraq, 1963-1971, 6 December,1971.

٩٠٠ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد(شۆڕشی ئەیلول١٩٦١–١٩٧٥)،ل٢٣.

پەخشـــکرا. ســـەرۆکی کۆمار ڕایگەیاند حکومەتی عێراقی لەگەڵ کورد گەیشـــتە ڕێککەوتن[٩٠١].

لە نێوەڕۆکی ئەم وتارە ئەحمەد حەســـەن بەکر دەڵێت:" شـــۆڕش بڕوای بەوە هەیە مـافی نەتەوایەتی لە جەوهەردا مـافێکی دیموکراتیـانەیە، وە زمـان و نەریت و بەکارهێنانی خواستی سەربەستانە، بڕوای بەوە هەیە کە چەسپاندنی ئەم مافانە لە نێوان نەتەوە جیاوازەکاندا بەتایبەتی لەیەک نیشـــتماندا، پێویســـتی بە بوونی ڕێگەی ئاراستەکراو هەیە بەرەو ڕێکخستنی پەیوەندییەکانی نێوان ئەم نەتەوانە بەو جۆرەی یاریدەی پێشکەوتنی هەموویان بدات"[٩٠٢].

دوای ڕاگەیاندنی بەیاننامەکەی حکومەتی عێراقی، مستەفا بارزانی بروسکەیەکی بۆ ســـەرۆکی کۆمار ئەحمەد حەســـەن بەکر نارد و تێیدا هاتبوو:" لە قوڵایی دڵەوە پیرۆزبایی لە ئێوە و خۆمان و گەلی عێراق ئەکەم بەناوی خۆم و پارتی دیموکراتی کوردســـتان و کۆمەڵانی گەلی کوردمانەوە، بە بۆنەی دەرچوونی ئەو بەیـاننـامە مێژووییە، کە شـانازی بەشـداربوونی دانانەیان هەیە و چارەسـەری ئاشـتیخوازانەی دیموکراتیانەی مەســـەلەی کوردی زامن کرد و باوەڕی هێنا بە مـافی نەتەوایەتی ڕاست و ڕەوانی کۆمەڵانی گەلەکەمان بە حوکمی زاتیەوە"[٩٠٣].

ڕۆژنـامەی (الـدســـتور)ی ئوردنی لە بەدواداچوونی بڕگە و مـادەکـانی ئەو ڕێککەوتنامەیەدا، ئاماژەی بە چەند خالێک کرد لە مانەش، دامەزراندنی جێگرێکی کورد بۆ سـەرۆک کۆمار و بەشـداریکردنێکی ڕێژەیی کورد لەپەرلەمان و حکومەتی عێراقی[٩٠٤]. وێڕای ئەوەی چەندین ماف و جیاوگی نەتەوەیی دیکەی بۆ گەلی کورد لەخۆگرتبوو، وەک ڕۆژنامەی (الاهرام)ی میسـری ئاماژەی پێکردووە، ئەم ڕێککەوتنە لەســـەر بنەمای دانپێدانانە بەمافە نەتەوەییەکانی کورد و پێشـــخســـتنی تایبەتمەندییە نەتەوەییەکانیەتی، لەچوارچێوەی یەکێتی گەل و نیشتمان و دەستور[٩٠٥].

---

٩٠١ – الاهرام (جريدة)، ع(٣٠٤٠٧)، ١٩٧٠/٣/١٢، ص١.

٩٠٢ – بۆ دەقی بەیاننامەی (١١ی ئاداری ١٩٧٠)ی سەرۆکی عیراق بروانە:بيان تأريخي لمجلس قيادة الثورة، الجمهورية(جريدة)،ع(٧٠٤)، ١٢ أذار ١٩٧٠، ص١،٥.

٩٠٣ – هاوکاری (ڕۆژنامە)، ژ(١٠)، سالی (١)، شەممە ٢١ ئاداری ١٩٧٠،ل٢.

٩٠٤ – أنتهت المشكلة الكردية، الدستور(جريدة)، ع(١٠٤٨)، ١٢ أذار ١٩٧٠، ص١.

٩٠٥ – حل المشكلة الكردية، الاهرام (جريدة)، ع(٣٠٤٠٧)، ١٩٧٠/٣/١٢، ص١.

ئەوەی جێگای تێڕامانە لەم ڕێککەوتنە ڕازیبوونی سەرکردایەتی کورد بوو بە داواکاری حکومەتی عێراق بۆ دواخستنی ڕاگەیاندنی ڕێکەوتننامەکەی نێوان هەردوولا بۆ ماوەی چوارساڵ، تا کۆتایی بەکاری ئەو لیژنانە دێت، کە لە دوای ڕاگەیاندراوێک سەبارەت بە ڕێکەوتنەکە دەست بەکاردەبن بۆ جێبەجێکردنی برگە و مادەکانی ڕێکەوتنەکە، بۆ ساخکردنەوەی سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی، دوای ئەنجامدانی سەرژمێری لەعێراقدا[٩٠٦]. ئەمەش کاریگەریی نەرێنی لەسەر ئەنجامی ڕێککەوتنەکەدا هەبوو. چونکە ئەم ڕێککەوتنە دۆزی کوردی لە عێراقدا بە یەکجاری چارەسەر نەکرد[٩٠٧].

ژیدەرێک سەرباری ئەوەی ئەو ڕێککەوتنە بە سەرکەوتنێکی سیاسی مستەفا بارزانی دەناسێنی، بەڵام لەهەمان کاتیشدا دیاریکردنی ماوەی چوارساڵ بەهەڵەیەکی سیاسی دەبینێت، چونکە بەبڕوای ئەو لە ڕووی هونەرییەوە دەکرا بەیەک ساڵ پرۆژە یاسایەک ئامادە بکرێ[٩٠٨]. بەڵام بە بڕوای توێژەر، سەرکردایەتی کورد بەهاوبەشی بڕیاری لەسەر ئەو پرۆژە سیاسییە داوە نەک بارزانی بەتەنها، تەنانەت دکتۆر مەحمود عوسمان، کە یەکێک بوو لە ئەندامانی دانوستکاری کورد لەگەڵ حکومەتی عێراقدا، ڕوونیکردەوە، کە سەرکردایەتی کورد لەکاتی دانوستانەکاندا داوای دەستبەجێ دەرکردنی یاسای ئۆتۆنۆمی کرد، بەڵام لەبەرامبەردا حکومەتی عێراقی داوای هەشت ساڵ مۆڵەتیکرد بۆ دەرکردنی یاسایەکە، تا دەرفەت هەبێ لەبەردەم لیژنەکانی پەیوەندیدار بە پرۆژە یاسایەکە، کاروبارەکانیان تەواو بکەن، بۆیە هەردوولا وەک چارەسەرێکی مام ناوەندی، بڕیاریاندا دەرفەتی چوار ساڵ بە لیژنەکان بدەن، ئینجا پرۆژە یاسای ئۆتۆنۆمی ڕابگەیەنن[٩٠٩].

بەو هۆیەوە چارەسەری کۆتایی دۆزی کورد بەهەڵپەسێردراوی مایەوە، چوار ساڵیش دەرفەتدان بۆ جێبەجێکردنی ڕێککەوتنەکە، مۆڵەتێکی درێژ بوو بۆ حکومەتێک،

906 -NA, FCO 51/191, Research Middle East (The Kurdish Problem in Iraq 1963-1971),1971, p.16.

٩٠٧ – سەبارەت بەو کێشانەی بەهەڵپەسێردراوی مانەوە لە ڕێککەوتننامەی ئاداری ١٩٧٠، بڕوانە: کریس کوتشیرا، م.س، ص٢٣-٣٣.

٩٠٨ – دینیس کوماروف، م.س، ص٧٤.

٩٠٩ – مەحمود عوسمان (دیدار)، هەولێر، ١٢ی شوباتی ٢٠٢٣.

کە بارزانی لە بنجدا باوەڕی بە بەڵێنەکانیان نەبوو[٩١٠]. ئەوەش دوای ساڵێک بەدیارکەوت، بەهۆی پاشگەزبوونەی حکومەت لەو هەنگاوە سیاسییەی بۆ چارەسەرکردنی دۆزی کورد هەڵیهێنابوو[٩١١]، هەرچەندە بڕیاری لێبوردنی گشتیان بۆ گیراوە سیاسیەکان دەرکرد و پێنج وەزیری کوردیان لە کابینەیەکی نوێی حکومەتدا دامەزراند و لەبوارەکانی کولتوور و پەروەردەدا چەند کارێکیان ئەنجامدا[٩١٢]، بەڵام کێشەی دامەزراندنی کوردێک وەکو جێگری سەرۆک کۆمار[٩١٣] و هەروەها دروستکردنی ئەنجومەنێکی نیشتمانی تا ساڵی ١٩٧١ چارەسەر نەکرا[٩١٤]. ئەوە سەرەڕای مانەوەی کێشەی ئەنجامدانی سەرژمێری و دیاریکردنی سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی[٩١٥] بەهەڵپەسێردراوی[٩١٦].

بەپێی زانیارییەکانی گۆڤاری(الصیاد)ی عێراقی، مستەفا بارزانی ئەنجامدانی سەرژمێری لەناوچەکانی سنووری ئۆتۆنۆمی ڕەتکردۆتەوە، کە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ دوای ڕاگەیاندنی بەیاننامەی ئاداری ١٩٧٠ئەنجام بدرێ، بەهۆی گۆڕینی دیموگرافیای ناوچە کوردییەکان، کە لەئەنجامی پرۆسەی بەعەرەبکردن لەساڵی(١٩٦٣) بەدواوە گۆڕانی زۆری بەسەردا هاتبوو، بارزانی دەیگوت تاوەکو دۆخەکە نەگەڕێتەوە باری ئاسایی خۆی و عەرەبە هاوردەکان نەگەڕێنرێنەوە بۆ

---

٩١٠ – بڕوانە: نامەی سەدام حوسێن بۆ مستەفا بارزانی لە (١ی ئابی ١٩٧٠) لە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی...، (شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١–١٩٧٥)، ٢٠٢٠، ل٤٥٣.

911 - F.R.U.S, 1969–1976, Volume E–4, Documents on Iran and Iraq, 1969–1972, Iraq's Role in The Problems Of The Middle East, Washington,1972,p.7.

٩١٢ – خطوات تنفيذ اتفاق بغداد، الاهرام(جريدة)، ع(٣٠٤٠٩)، ١٩٧٠/٣/١٤، ص١.

٩١٣ – کاندیدی مستەفا بارزانی بۆ پۆستی جێگری سەرۆک کۆمار (حەبیب محەمەد کەریم) بوو، کە کوردێکی فەیلی بوو، بەڵام حکومەتی عێراقی ڕەتیکردەوە، لەبەرئەوەی پێی وابوو پەیوەندی لەگەڵ ئێران هەیە. الصیاد(مجلة)، ع(١٥٤٠)، ٢٢–٢٩ أذار ١٩٧٤، ص١٦.

914 -NA-FCO 51/358, Research Department Memorandum the Kurdish Problem in Iraq, 1963-1971, 6 December,1971.

٩١٥ – کێشەی سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی لەسەر کەرکوک بوو لە نێوان سەرکردایەتی کورد و حکومەتی عێراقی، کە ئایا کەرکوک دەکەوێتە نێو سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی یان نا. بڕوانە: م.ن، ص١٦،

916 -NA-FCO 51/358,Resarch Department Memorandum The Kurdish Problem In Iraq, 1963-1971, 6 December,1971.

ناوچەکانی خۆیان و دانیشتوانی کوردیش نەگەڕێنرێنەوە سەر زەوییەکانی خۆیان، نابێ سەرژمێری بکرێ[٩١٧].

دەسەڵاتدارانی حزبی بەعس بۆ خۆڕزگارکردن لەم دۆخە و پابەندییە سیاسییەکانی هەیانبوو، لە ئێوارەی ڕۆژی چوارشەممەی (٢٩ی ئەیلولی ١٩٧١) پەنایان بۆ هەوڵی تیرۆرکردنی مستەفا بارزانی برد[٩١٨]، لەبەرئەوەی باوەڕیان وابوو، پرسی کورد لە عێراقدا، بەنەمانی ئەو ڕێبەرە کۆتایی پێ دێت، بەڵام سەرکەوتوو نەبوون لە هەوڵەکەیاندا[٩١٩].

ئەو سستی نواندنەی حکومەتی عێراقی لە جێبەجێکردنی ڕێککەوتننامەی ئاداری ١٩٧٠، لە کاتێکدا خەریکی پلانێکی سیاسی نەتەوەیی بوون بۆ دروستکردنی قەوارەیەکی عەرەبی یەکگرتوو لەگەڵ هەریەک لەوڵاتانی میسر و سوریا، بووە هۆی ئەوەی بارزانی هۆشدارییەکی توند بداتە دەسەڵاتدارانی عێراق، کە لە ئەگەری سەرگرتنی ئەو ئامانجەی حزبی بەعس کاری بۆ دەکات، کوردەکان ڕاستەوخۆ خودموختاری ڕادەگەیەنن[٩٢٠].

حکومەتی عێراقی لەپێناو زاڵبوون بەسەر پرۆژە نەتەوەییەکەی مستەفا بارزانی، لە(ئاداری ١٩٧٢) پرۆژەیەکی بەناونیشانی (بەرەی نیشتمانی) خستە بەردەم سەرکردایەتی کورد. بۆ ئەوەی هەر سێ پارتی سیاسی(حزبی بەعسی عەرەبی و پارتی دیموکراتی کوردستان و حزبی شیوعی عێراقی) بەیەکەوە حکومەتێکی نیشتمانی پێکبهێنن بەسەرکردایەتی حزبی بەعس[٩٢١]. بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجەش، شاندێکی دیپلۆماتکارانی سۆڤیەت لە(٢٨ی شوباتی١٩٧٢) سەردانی بارەگای

---

٩١٧ – الصياد(مجلة)، ع(١٥٤٠)، ٢٢-٢٩ أذار ١٩٧٤، ص١٦.

٩١٨ – بۆ وردەکاری ڕووداوی هەوڵی تیرۆرکردنی مستەفا بارزانی بڕوانە: برایەتی (ڕۆژنامە)، ژ(٥)، ١٩٧١/١٠/٧، ل١؛ الاهرام (جريدة)، ع(٢٠٩٧٨)،١٩٧١/١٠/٤، ص٩،١ .

٩١٩ – به دستور ملا مصطفى در نزيكى او ٥٠ نارنجک منفجر کردند، اطلاعات (روزنامه)، ش(١٣٦١٢)،(٢ اكتبر ١٩٧١)،ص١.

٩٢٠ – بڕوانە: ملا مصطفى خواستار خودموختاری فوری شد، اطلاعات(روزنامه)، ش(١٣٧٥٧)، (٢٨ مارس ١٩٧٢) ، ص٢.

921 - **F.R.U.S**, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc- 299). Memorandum from the Chief of the Near East and South Asia Division of the Central Intelligence Agency (Waller) to the Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs, Washington, March 9, 1972, p.2.

بارزانییان کرد[٩٢٢]. بەڵام بارزانی ئەم پرۆژەی قبوڵنەکرد[٩٢٣]. هۆکاری قبوڵنەکردنی پرۆژەکەشی بۆ ئەزموونی سەرنەکەوتووی کورد گەڕاندەوە لەگەڵ حزبی بەعس، باشترین بەڵگەشی وەک خۆی باسیکرد، هەوڵی پوچەڵی تیرۆرکردنی بوو، کە لەلایەن بەعسییەکانەوە لە (ئەیلولی ١٩٧١) لە بەرامبەری ئەنجامدرا[٩٢٤]. بێگومان ئەم هەڵوێستەی بارزانی، کاریگەریی هەبوو لەسەر گۆڕانی هەڵوێستی حزبی بەعس لە ڕێککەوتننامەی ئاداری ١٩٧٠. دواجار ئەم دوورکەوتنەوەیەی لە نێوان پارتی و حزبی بەعس دروستبوو، بووە هۆی ئەوەی حکومەتی عێراقی بێ گوێدانە ئەم داخوازیانەی هەبوون، لە(١١ی ئاداری ١٩٧٤) بەبێ گەڕانەوە بۆ سەرکردایەتی کورد، یاسای ژمارە (٣٣) ی ئۆتۆنۆمی ڕابگەیەنێ[٩٢٥]، دوای ئەم هەنگاوە سیاسیەش ڕۆژنامەی (النهار)ی لوبنانی لەسەر زاری بەرپرسانی عێراقدا بڵاویکردەوە کە:"باکوور[مەبەستی باشووری کوردستانە] گەڕایەوە بۆ باوەشی نیشتمان و هەر کارێک پێچەوانەی یاسا و ڕژێم ئەنجام بدرێ، سەرپێچیکردنە لەسەر نیشتمان"[٩٢٦].

ئەو هەڵوێستەی حکومەتی عێراقی لەلایەن بارزانی و سەرکردایەتی کورد و بنکە جەماوەرییەکەی، وەک پێشتر ئاماژەمان پێکردووە ڕەتکرایەوە، دواجار بارزانی

922- **F.R.U.S**, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, 301. Memorandum from Harold Saunders of the National Security Council Staff to the President's Deputy Assistant for National Security Affairs, Washington, March 27, 1972, p.5 سەبارەت بە سەردانی شاندی سۆڤیەتی بۆ لای بارزانی بڕوانە: پاشکۆی ژمارە (١٨)

923 - **F.R.U.S**, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc- 299). Memorandum from the Chief of the Near East and South Asia Division of the Central Intelligence Agency (Waller) to the Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs, Washington, March 9, 1972, p.2.

924 -**F.R.U. S**, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, 303. Memorandum from the Director of Central Intelligence (Helms) to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Secretary of State Rogers, and Secretary of Defense Laird, Washington, March 31, 1972, p.2. بڕوانە پاشکۆی ژمارە(١٩).

٩٢٥ – الجمهورية العراقية، منشورات وزارة الاعلام، قانون الحكم الذاتي لمنطقة كردستان، السلسلة الوثائقية(٣٣)، ١٩٧٤، قانون رقم (٣٣) لسنة ١٩٧٤، ص٨-٢٣.

٩٢٦ – بغداد ستوجه ضربة صاعقة الى الاكراد أذا رفضوا قانون الحكم الذاتي، النهار (جريده)، ١٩٧٤/٣/١٨، ص١٤.

سەرکردایەتی دوا قۆناغی شۆڕشی کوردی کرد[927]. تا لەکۆتاییدا بە سازشکردنی حکومەتی عێراقی لەسەر بەشێک لەخاکەکەی بۆ بەرژەوەندی ئێران لە ڕێککەوتننامەی جەزائیر لە (٦ی ئاداری١٩٧٥)، شۆڕشی کورد کۆتایی هات[928]، چونکە ئێران بەهۆی ئەو ڕێککەوتنەی ئەنجامیدا، سنوورەکانی بەڕووی هێزەکانی پێشمەرگەی کوردستان داخست[929].

تەوەری دووەم: سیاسەتی دووبەرەکی نانەوە

دروستکردنی دووبەرەکی و ئاژاوە لە چوارچێوەی پیادەکردنی سیاسەتی پەرتکە و زاڵبە، یەکێک بووە لەو ڕێکارانەی لە ئاست و بواری جیاواز لە لایەن حکومەتە عێراقییەکان پیادە کراوە، بە ئامانجی لاوازکردنی بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد. مستەفا بارزانی بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەم دۆخە، هەڵوێست و دیدی سیاسی و کۆمەڵایەتی تایبەت بەخۆی هەبووە، وەک لە خوارەوە دەیخەینەڕوو:

باسی یەکەم: دوو بەرەکی لە نێوان کورد و عەرەب

لەگەڵ دروستبوونی دەوڵەتی عێراق، کورد و عەرەب بەیەکەوە ژیاون[930]. هەندێ لە حکومەتەکانی حوکمرانی ئەم دەوڵەتەیان کردووە، بە ئامانجی لاوازکردنی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد، کاریان لەسەر لێکدابڕاندنی ئەم دوو نەتەوە کردووە. یەکێک لەو ڕێکارانەی بۆ گەیشتن بەم ئامانجەش پیادەیان کردووە، بریتی بووە لە وێناکردنی شۆڕشەکانی کورد وەک یاخیبوون و هەڵگەڕانەوە لە دەوڵەت، لەبەرچاوی کۆمەڵگەی عێراقیدا[931]. بەڵام مستەفا بارزانی لە پێناو نیشاندانی ڕووی ڕاستەقینەی بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورد، کاریکردووە بۆ ڕوونکردنەوەی خواستەکانی لەو ڕاپەڕین و شۆڕشەی لە باشووری کوردستان هەڵیگیرساندوە، بۆ جیاکردنەوەی عەرەب وەک گەل و نەتەوە، لە کێشە و گرفتە سیاسییەکانی نێوان سەرکردایەتی کورد و حکومەتە عێراقییەکان. لەو سۆنگەوە لە دیدارێکی ڕۆژنامەوانی، باس

927-Michael M. Gunter, the Kurds of Iraq …, p.18.
928 - Eric Pace, op.cit, p.1.
٩٢٩ – وأخيرا أتفق العراق و أيران، الرأي (جريدة)، ع(١٢٩٧)، ٧ أذار ١٩٧٥، ص١.
٩٣٠ – عقاب يحيى، العراق في زمن الاستثناء، دار الكتاب العربي، الجزائر، ١٩٩٩، ص١٢٤.
٩٣١ – بروانە: عبدالكريم فندي، م.س، ص٥٧.

لەهۆکارەکانی سـەرهەڵدانی ڕاپەڕینی دووەمی بارزان دەکات و دەڵێت:" تێکۆشـانمان پارچەیەک بوو لە تێکۆشـانی گەلی عێراق بە هەردوو نەتەوەکەیەوە(کورد و عەرەب) لە ڕێگای ڕزگاری و دیموکراتیدا... من شـەڕ لەگەڵ گەلی عێراق ناکەم، کە من یەکێکم لەو گەلە، بەڵام شەڕم لەگەڵ ئیمپریالیست و کۆنەپەرستیی زۆردار کردووە" [٩٣٢].

لە بەردەوامی ئەو هەڵوێسـتەدا، مسـتەفا بارزانی ئەو کاتەی لە یەکێتی سـۆڤیەت ژیاوە، بە ناردنی پەیامی سیاسی بۆ ناوەخۆی عێراق، هەوڵیداوە سوود لە پەیوەندی برایانەی نێوان کورد و عەرەب وەربگرێ بۆ ڕزگارکردنی ئەم وڵاتە لە پاشـکۆیەتی ئیمپریالیزم. ئەم ئامانجەشـی لە وتارێک خسـتەڕوو، کاتێک دەڵێت:"من بانگەواز بۆ گەلی عەرەب و کورد دەکەم، یەکبگرن و کۆششەکانیان یەکبخەن لە خەباتی هاوبەش بۆ ڕزگاری"[٩٣٣]. ئەوە سەرباری ئەوەی لە قۆناغە بەراییەکانی ژیانی سیاسی خۆیدا، بارزانی بەردەوام جەختی لەسەر بنەماکانی پێکەوە ژیان کردۆتەوە. لەو ڕێگەیەوە بۆ یەکەمجـار لە مێژووی خەبـاتی نیشـتمـانی کوردی، ڕێبـازێکی گشـتگیری بۆ خزمەتکردنی ئامانجی هەردوو گەلی عەرەب و کورد دانا و لەیەک کاتیشـدا دژایەتی جیابوونەوە و بەستنەوەی بە زۆرە ملێی کرد. ئەمەشی بە پەیامی سیاسی لە ساڵی (١٩٥٧) لە ڕێگای ڕۆژنامەی (خەباتی کوردستان) خستەڕوو، کاتێک گوتی:" من ئەم بانگەم بۆ هەردوو گەلی کورد و عەرەبە، بۆ ئەوەی شان بە شـانی یەک بوەسـتن و کۆشـشـیان یەکبخەن و لەخەباتی یەکگرتوودا بۆ بەرهەڵسـتیی دوژمنی هەردوولا، ئیمپریالیزم و نۆکەرانی تاوەکو هەر گەلە لە نیشـتمانیی خۆیدا بە سـەربەسـتی و ئازادی و بەختیاری بژیەت"[٩٣٤].

ئەو هەڵوێسـت و تێڕوانینەی بارزانی بۆ یەکگرتن و یەکبوون، لە دیدی گەلانی عێراق بەهەموو پێکهـاتەکـانییەوە، لە کـاتی گەڕانەوەی لەیەکێتی سـۆڤیەتەوە، وەڵامدانەوەی ئەرێنی هەبوو. کاتێک لە کەرنەڤاڵێکی جەماوەری لە بەغدا بەدروشمی:(بارزاني أهلا بيك...شـعب العراق يحييك) پێشـوازییان لێکرد[٩٣٥]. ئەمەش لەدیدی نوێنەرانی دیبلۆماسی وڵاتێکی وەک بەریتانیا لە عێراقدا پێشـەوەچونێکی باش بوو لە

---

٩٣٢ – گفتوگۆی تێکۆشەر مستەفا بارزانی، ژین(ڕۆژنامە)، ژ(١٥٠٧)، ١٩٦٠/٢/١، ل١٦.

٩٣٣ – عهد و ميثاق، رزگاری(جريدة)، ع(١٧ و ١٨)، كانون ٢ و شباط ١٩٤٨، ص١.

٩٣٤ – بروانە: خەباتی کوردستان(ڕۆژنامە)، ساڵی ١، ژ(٣)، مایسی ١٩٥٧، ل١.

٩٣٥ – مسعود البارزاني، البارزاني ...(الكرد و ثورة ١٤ تموز١٩٥٨)...، ص٥٨.

پەیوەندییەکانی کورد و عەرەب لەم وڵاتەدا، بەتایبەتی دوای ئەوەی مستەفا بارزانی دروشمی (برایەتی کورد و عەرەب)ی بەرزکردووە[٩٣٦]. بەو هۆیەوە وەک یەکێک لە سەرچاوەکان ئاماژەی پێدەکات، مەلا مستەفا لەو کاتەدا لەدوای عەبدولکەریم قاسمی سەرۆک وەزیران، وەک دووەم کەسایەتی بەهێزی سیاسی لە عێراقدا دەرکەوت[٩٣٧].

ئەم نزیکبوونەوەی بارزانی لە عەبدولکەریم قاسم، هاندەربوو بۆ ئەوەی بارزانی پشتیوانی و پارێزگاری لە رژێمی نوێی عیراق بکات. لەسەر ئەم بنەمایە، دوای ئەوەی لە رۆژی(٨ی ئاداری ١٩٥٩) بزووتنەوەیەکی سەربازی لە دژی قاسم بە پێشەوایەتی عەبدولوەهاب شەواف بڕیاردەری شاری موسڵ ئەنجامدرا. بەپێی زانیارییەکانی ژێدەرێک بنکە جەماوەری و حیزبی و تەنانەت مستەفا بارزانی خۆشی، لەبەرەی بەرگریکارانی دەسەڵات وەستان، لە بەرامبەر جوڵانەوەکە. ئەمەش هۆکارێکی کاریگەربوو لە سەرکوتکردنی بزووتنەوەی سەربازییەکەی شەواف لە عێراق. بەشێوەیەک ئەو ژێدەرە باس لەوە دەکات نزیکەی پێنج هەزار چەکداری کورد بۆ پاڵپشتی لە کۆمار و قاسم وەدەرکەوتن. چونکە سەرکەوتن بەسەر قاسم لە بەرژەوەندی کورد و عەرەبیشدا نەبوو. بۆیە جەماوەری کورد بەرگرییان لە قاسم کرد، بگرە ئەفسەران و سەربازانی کورد رۆڵیان لە دامرکاندنەوەی جوڵانەوەکەدا هەبوو[٩٣٨]. ژێدەرێکی دیکە سەرباری ئەوەی ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، لەم دۆخەدا بارزانی و پارتی و گەلی کورد لەگەڵ قاسم بوون و لە بەرژەوەندی کورد و گەلی عێراق نەبوو عەبدولکەریم قاسم لەناوبچێ و بەرگرییان لە قاسم و شۆڕشی ١٤ی تەمموز کرد. بەڵام ئەو ڕووداوانەی دوای لەناوچوونی جووڵانەوەی شەواف لەسەر دەستی لایەنگرانی قاسم لە موسڵ ڕوویاندا، هەرگیز بە ئاگاداری هەموو سەرکردەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان نەبوو، تەنانەت بارزانی بەتوندی سەرکۆنەی ئەو تاوانانەی کرد، کە لەموسڵ ئەنجام دران[٩٣٩].

دۆستایەتی بارزانی و قاسم بەو شێوەیە بەردەوام نەبوو، بەڵکو خۆدزینەوە لە جێبەجێکردنی ماددەی (٣)ی دەستووری کاتی عێراق(١٩٥٨) لەلایەن حکومەتی

---

٩٣٦ – بروانە: کەمال مەزهەر، کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە...،ب٢، ل٤٩١.

٩٣٧ – بروانە:فاضل البراک، مصطفى البارزاني الاسطورة والحقيقة، بغداد، ١٩٨٩،ص١٥٧.

٩٣٨ -د. عبدولخالق ناسر ئەلعامری، س.پ، ل١٨٦.

٩٣٩ – مسعود البارزاني، البارزاني والحركة التحررية الكردية(الكرد و ثورة ١٤ تموز ١٩٥٨)/ ١٤ تموز ١٩٥٨– ١١ ايلول ١٩٦١ ، ج٢، ط٢، كاوا للثقافة الكردية، بيروت، ١٩٩٧، ص٨٩

عێراقی، کە جەختی لەسەر هاوبەشی کورد و عەرەب دەکردەوە، کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر گۆڕانی هەڵوێستی مستەفا بارزانی بەرامبەر دەسەڵاتدارانی بەغدا دروستکرد، دوای ئەوەی هەوڵەکانی بارزانی بۆ ئاشتی و سەقامگیری سەری نەگرت، بەو هۆیەوە لە ئەیلولی ١٩٦١ شۆڕشێکی دیکەی کوردی لە باشووری کوردستان هەڵگیرسا[٩٤٠].

حکومەتی عێراقی هەوڵیداوە شۆڕشی کورد بە هەوڵێک بۆ جیابوونەوە لەدیدی عەرەب لە عێراقدا وێنا بکات. مستەفا بارزانی لەپێناو ڕوونکردنەوەی ئامانجەکانی شۆڕشی کورد دەڵێت:"ئەو بەندوباوەی بڵاوئەکرێتەوە دەربارەی بوونی بیروباوەری جیابوونەوە لە ڕیزی بزووتنەوە نیشتمانیەکەماندا، درۆ و دەلەسەی ئیمپریالیزم و حکومەتە کۆنەپەرستەکانە، بەو نیازە هەڵی دەبەستن، عەرەب بە خەباتی گەلی کورد بترسێنن. ئەو خەباتەی کە لەپێناوی مافە نەتەوایەتییە ڕەواکانی خۆیا درێژەی پێ ئەدا. ئەوەش تا عەرەب بەرهەڵستی هێنانەدی ئەم مافانەی کورد بکەن و کوردیش لەعەرەب زوێربن و بکەونە شکەوە لە نیازی عەرەب، بۆ ئەوەی برایەتی کورد و عەرەب و یەکێتی ڕاستەقینەی عێراق بێ هێز بکەن، چونکە ئەمانە کۆسپ و ڕێگری سەرکەوتنی پیلانەکانی ئیمپریالیزم و کۆنەپەرستانن"[٩٤١]. بەم شێوەیە بارزانی کرۆکی سیاسەتی دژایەتیکردنی پرسی نەتەوەیی کوردی ئاشکرا کرد، بۆ وشیارکردنەوەی عەرەب لەو پیلانانەی لە ئارادابوون بۆ لەباربردنی یەکریزی گەلانی عێراق، بە مەرام و ئامانجێکی سیاسی، دژ بە بەرژەوەندییەکانی کورد و عەرەب بەیەکەوە لە عێراقدا.

مستەفا بارزانی بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو چەواشەکارییانەی حکومەتی عێراق دروستی دەکردن بۆ جیاکردنەوەی کورد و عەرەب لە یەکتری بە ئامانج و مەرامی سیاسی لە پێناو لاوازکردنی شۆڕشی کورد، بە ڕێکار و شێوازی سیاسی جیا جیا، بەردەوام کاری لەسەر پاراستنی یەکڕیزی کورد و عەرەب کردووە، باشترین بژاردەشی هەمیشە کەناڵەکانی ڕاگەیاندنی نێو خۆیی و دەرەکی بووە. لەو سۆنگەوە سوود لە دیدارێکی لەگەڵ ڕۆژنامەی (نیویۆرک تایمز)ی ئەمریکی لەساڵی (١٩٦٢)

---

٩٤٠ – بروانە: بيان البارزاني الى الشعب العراقي الكريم بمناسبة مرور عام على الثورة الوطنية في كردستان، خەبات(جريدة)، ع(٤٦٧)، أوائل أيلول ١٩٦٣، ص١.

٩٤١ – کوردستان(ڕۆژنامە)، ژ(١)، ١٩٦١/٣/٤، ل٥. وەرگیراوە لە:کوردستان ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانەیە، کاری هاوبەش، ئامادەکردن و پێشەکی: پ.د. هیمداد حوسێن ، لێکۆڵینەوە: نەوزاد عەلی ئەحمەد،چاپخانەی پیرەمێرد، ٢٠١٩. ل٢٩.

وەردەگرێ و دەڵێت:" ئەو دیدارە بەدەرفەت دەزانم ڕوونکردنەوەیەک بۆ برا عەرەبەکانمان بدەم لە عێراق و پێیان بلێم، ئێمە دوژمنی ئەوان نین، وە شۆڕشی ئێمە دژی ئەوان نییە، بەڵکو دژی دوژمنی هاوبەشمانە، دکتاتۆری عێراق عەبدولکەریم قاسمە، ئەو داواکاریانەی داوامان کردووە، بەگشتی عێراقییە، کە بەرژەوەندی عەرەبی زیاتر لە کورد تێدایە"[٩٤٢].

مستەفا بارزانی لەڕێگای ئەو پەیامە سیاسییانەی لەپێناو پاراستنی یەکڕیزی و برایەتی کورد و عەرەب دووپاتی دەکردنەوە، توانی جۆرێک لە تێگەیشتن دروست بکات لەگەڵ بەشێک لە هۆزە عەرەبییەکانی ناوچەکانیان کەوتبوونە نزیک ناوچە ئازادکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی هێزی پێشمەرگە، بەتایبەتی گەورە هۆزێکی عەرەبی وەک (هۆزی شممەر) ، ئەو تێڕوانینەشمان لە یاداشتی بەڕێوەبەری دەزگای هەواڵگری سەربازی حکومەتی عێراقی لەسەردەمی عەبدولکەریم قاسم بەدیکرد، کاتێک باس لەوە دەکات لەساڵی ١٩٦٢ سەرۆک وەزیران ڕایسپاردووە بڕێک پارە بۆ (شێخ مەشعان)ی گەورە شێخی هۆزەکە ببات وەک قەرەبووی ئەو زیانانەی هۆزەکەیان لەئەنجامی چالاکیە سەربازییەکانی مستەفا بارزانی بەریانکەوتووە، بەڵام شێخی شممەر پارەکە ڕەت دەکاتەوە و وەریناگرێت[٩٤٣]. پێدەچێ ئەم هەڵوێستەی شێخی هۆزی شمەر وەڵامدانەوەی ئەو پەیام و هەڵویستە دۆستانەی مستەفا بارزانی بوو، کە هەر لەسەردەمی ئاوارەیی و دوورخراوەیی لەساڵی ١٩٣٤ لەگەڵ هۆزەکەیدا لە موسڵ دروستیکرد بوو.

مستەفا بارزانی بەردەوام ڕوونکردنەوەی پێویستی بە گەلی عەرەب لەعێراق داوە، بۆ سەلماندی ئەو ڕاستییانەی پەیوەندییان هەبوو بە هۆکارەکانی هەڵگیرسانی شۆڕشی کورد لە باشووری کوردستان دژی حکومەتی عێراقی، لەم سۆنگەوە لە ساڵیادی شۆڕشی ئەیلول، جارێکی دیکە لە (٦ی ئەیلولی١٩٦٣)، بارزانی ڕوویکردە گەلی عەرەب و لە ڕاگەیەنراوێکدا گوتی:" خەباتی چەکدارییمان لە پێناو عێراقێکی سەربەخۆی دیموکراتی و ڕژێمێکی پەرلەمانی تەندروستە، هەروەها خەباتە لە پێناو

---

٩٤٢ – تصريحات سيادة البارزاني الى مراسل جريدة (نيويورك تايمز) الامريكية، خبات(جريدة)، ع(٤٦٨)، تشرين الاول ١٩٦٢،ص١.

٩٤٣ – (أنا والزعيم)، مذكرات العقيد محسن الرفيعي مدير الاستخبارات العسكرية في عهد الزعيم عبدالكريم قاسم، أعداد و تحرير:د. ستار جبار الجابري، بغداد، ٢٠١٠، ص٨٤.

داواکاری دیموکراتی بۆ گەلی عێراق بەگشـــتی وە بەدەســـتهێنانی ئۆتۆنۆمییە لە چوارچێوەی دەوڵەتی عێراقدا، کە تەنها یەکریزی و برایەتی ڕاســـتگۆیانە لە نێوان کورد و عەرەب دروســـتی دەکات "[944]. ئاشـــکرایە ئەم داواکارییانەی بارزانی خســـتیەڕوو، پەیوەندی بە ژیانی تاکەکانی کۆمەڵگەی عێراقی هەبوو بە شـــێوەیەکی گشتی، سەرباری هەوڵەکانی بۆ چەسپاندنی دیموکراسییەت، لە شوێنی حوکمڕانی تاکڕەوی سەربازی.

خواســـتە ســـیاســـییەکانی مســـتەفا بارزانی بۆ ڕزگاربوون لەو دەســـەڵاتە ســـەربازییەی دوور لە بنەما دیموکراســـییەکان دەســـەڵاتی گرتبووە دەســـت و بۆ بەهێزکردن و قایمکردنی دەسەڵاتەکانی، ئامادەی ئەوەبوو هەموو ڕێکاریک بگرێتەبەر بۆ لاوازکردنی بەرە نەیارەکانی لە نێو کورد و عەرەبدا، لەلایەن زۆرێک لە هێز و کەسایەتییە نیشتمانپەروەرەکانی عێراقی پێشوازی لێکرا، لەڕێگای شکستپێهێنانی ئەو هەوڵانەی دەســـەڵات خســـتیەگەر بۆ بەکارهێنانی لایەنێک لەدژی ئەوەی دیکەیان. بۆ نمونە ئەو کاتەی دانوسـانەکانی سـاڵی ١٩٦٤ لەگەڵ سـەرکردایەتی کورد نەگەیشتنە ئەنجام و شـەڕ لە باشـووری کوردسـتان دەسـتی پێکردەوە، عەبدولسـەلام عارف پەنـای بۆ ڕێبەری گەورەی شـــیعە موحســـین حەکیم(١٨٨٩_١٩٧٠) برد بۆ بەشداریکردن لە کۆنگرەیەک بە مەبەستی شـەرعییەتدان بەشـەڕەکەی لەگەڵ کورد، کە لەســـاڵی ١٩٦٥ لە بەغدا ڕێکیخســـت، ئەو کاتە فوئاد عارف بەنوێنەرایەتی کورد چووە نەجەف و چاوی بە موحسین حەکیم کەوت، داوای لێکرد هاوکاریێ بۆ ئەوەی هیچ هەڵوێســـتێکی دژ بەکورد لەلایەن شـــیعە دەرنەچێ، لەوەڵامدا ڕێبەری گەورەی شـــیعە لە عێراق گوتی:" چۆن فەتوا دەدەین بۆ شـــەڕکردن لەگەڵ کورد، کە ئەوان برامانن لە نیشتمان و ئاییندا"[945].

بەم شـــێوەیە مســـتەفا بارزانی توانی لە ڕێگەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ بەشـــێک کەسـایەتیە سـیاسـی و کۆمەڵایەتیەکانی عەرەب لە عێراقدا، تا ڕادەیەک شـکسـت بە هەوڵەکانی دەسەڵات بێنێ، بۆ بەکارهێنانی ڕەگەزی نەتەوەی عەرەب بۆ دژایەتیکردنی

---

٩٤٤ – بروانە: بيان البارزاني الى الشعب العراقي الكريم بمناسبة مرور عام على الثورة الوطنية في كردستان، خەبات(جريدة)، ع(٤٦٧)، أوائل أيلول ١٩٦٣، ص١.

٩٤٥ – د. وسن سعيد الكرعاوي، السيد محسن الحكيم دراسة في دوره السياسي والفكري في العراق ١٩٤٦–١٩٧٠، مؤسسة أفاق للدراسات والابحاث العراقية، بغداد، ٢٠٠٩، ص١٩٨.

شۆڕشی کورد، لە ڕێگەی گرێدانی بەرژەوەندییە گشتییەکانی هەردوولا بەیەکتری، ئەمەشی لە وتارێکدا لە (١٥ی نیسانی١٩٦٧) لە کۆنفرانسی پێشمەرگەدا خستەڕوو، کاتێک گوتی:"ئێمە لە سەورەی خۆمان مەسەڵەحەتی عێراقمان ئەوێ، ئەوەل بۆ عەرەب، ثانیەن بۆ کورد و بۆ هەموو خەڵکی عێراق... ئێمە ئەمانەوێ حکومەتێکی عادلی دیموکراتی بە ئینتخاباتەکی حور بەبێ زەغت و ئیکراهـ و زوڵم و تەعەددا لە عێراق هەبێ، یاسایەکی پڕ عەداڵەتی وا هەبێ کە میللەتی عێراق بۆ خۆی بۆخۆی دابنێ، هەر ڕۆژە عەسکەرێک نەلێ(قررنا مايلي)، وە بە ئارەزووی نەفسی خۆ و ئەنانییەت حوکم لەسەر میللەتی عێراق بکا، وە میللەت نەتوانێ و نەوێرێ مەحاسبەی بکات"[٩٤٦].

مستەفا بارزانی هەوڵیداوە پارێزگاری لە پەیوەندییەکانی کورد لەگەڵ عەرەب و پێکهاتەکانی دیکەی عێراق بکات و ئەمەش ڕەنگدانەوەی هەبوو لەسەر بەشداریکردنی بەشێکی عەرەبەکان لە شۆڕشی کورد لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩٦١_ ١٩٧٥)[٩٤٧].

دواجار لەدوای ڕاگەیاندنی ڕێککەوتنامەی(١١ی ئاداری١٩٧٠). بارزانی پەیامێک بۆ گەلی عێراق بە کورد و عەرەبەوە دەنێرێ کە دەقەکەی لە ڕۆژنامەی (الدستور)ی ئوردنی بڵاوکراوەتەوە، تێیدا دەڵێت:" داوا لە گەلی عێراق دەکەم بە کورد و عەرەبەوە لاپەڕەیەکی نوێ هەڵبدەنەوە و هۆشیاربن لە پیلانگێری ناحەزان و هەوڵەکانیان یەکبخەن لە پێناو بەرژەوەندی گشتی بە عەقل و حیکمەت"[٩٤٨].

باسی دووەم: هاندانی کورد لە دژی کورد

کۆمەڵگەی کوردی بەدرێژایی مێژوو، خاوەنی سیما و تایبەتمەندی خۆی بووە. کە هەندێکیان ئەرێنی و هەندێکیشیان نەرێنی بوون. یەکێک لە تایبەتمەندیە خراپ و نەرێنییەکانی، بریتی بووە لە ناتەبایی و نەبوونی کۆدەنگی و یەکڕیزی لەسەر پرسە نەتەوەییەکانی. وەک شەرەفخانی بەدلیسی لە پێشەکی کتێبی شەرەفنامەدا

٩٤٦ – بڕوانە: وتاری بارزانی لە کونفرانسی سەربازی کانی سماق لە (١٥ نیسان ١٩٦٧) لە: مسعود البارزاني، البارزاني والحركة التحررية(ثورة ايلول ١٩٦١-١٩٧٥)، ج٣، ص٥٦٠.

٩٤٧ – نداء من الضباط الاحرار العرب الملتحقين بفصائل الانصار الوطنية في كردستان، خەبات(جريدة)، ع(٤٧٢)، تشرين الثاني ١٩٦٣، ص٢.

٩٤٨ – نداء من البرزاني لتدعيم الوحدة الوطنية في العراق، الدستور(جريدة)، ع(١٠٦٨)، ١ نيسان ١٩٧٠، ص٦.

نووســـیویەتی:" کورد ئەوەتەی هەیە، لە وتەی شـــادە و ئیماندا نەبێ، یەکتریان نەگرتووە"[٩٤٩]. دیارە ئەمەش ڕەگو ڕیشـەیەکی درێژی هەبوو، بۆیە مێژوونووسـێکی عەرەب لەسەدەی چواردەهەمی زاییندا دەڵێت:" کورد بوونەوەرێکی بێشومار زۆرن و نەتەوەیەکن لە ژمار نایەن ؛ ئەگەر شـمشـێری فیتنە لە نێوانیادا نەبوایە، بۆ ئەوەی خەوتووەکانیان ئاگادار بکاتەوە، ئەوا دەسـتیان بەسـەر وڵاتاندا دەگرت، بەڵام بیر و بۆچوونەکانیان وقسـەکانیان دژی یەکن، تا ئێسـتاش شـمشـێرەکانیان خوێنی لێدەچۆڕی، شـوێنی فرمێسـکیان وشـک نەبۆتەوە"[٩٥٠]. ئەم خاڵە لاوازەی کورد، بۆتە ئامـانجی نەیـارەکـانی بۆ لاوازکردن وسـەرکوتکردنی ئەو بزاڤە ڕزگـاریخواز و سەربەخۆیی خوازانەی لەناویاندا سەریهەڵداوە[٩٥١]. وەکو لێرە بەدوا باسی دەکەین:

آ) بەکارهێنانی هەندێ لە هۆزە کوردییەکان دژی بارزانی

لەو قۆنـاغە مێژووییەی مسـتەفا بـارزانی ڕێبەرایەتی بزاڤی ڕزگـاریخوازی نەتەوەیی کورد کردووە، یەکێک لە هۆکارە کاریگەرەکانی سەر ئەو بزاڤە، بریتی بووە لە نەبوونی هاوهەڵوێسـتی گشـتی لەنێو پێکهاتەی کۆمەڵگەی کوردی کە زۆرینەیان لەو ماوەیەدا لە هۆزەکان بوون[٩٥٢]. بە تایبەتی هەندێ لە هۆزە کوردیەکان، بە هۆی ئەو ناکۆکییە مێژووییەی لەگەڵ ئێلی بارزان هەیانبوو، هەڵوێسـتیان نەرێنی بوو بەرامبەر شـۆڕشـەکانی مسـتەفا بارزانی، لە کاتێکدا ناکۆکی ئەو هۆزانە لەگەڵ بارزانییەکان، لە بنجدا لە پێناو سەپاندنی هەژموون و دەسەڵات بووە، دوور لەئایدیا و سـتراتیژێکی نیشـتمانی و نەتەوەیی[٩٥٣]. بەڵام ڕێبەرانی بارزان هەر لەسـەردەمی شـێخ عەبدولسـەلامی دووەم و پاشـان برایەکەی شـێخ ئەحمەد، بیروباوەڕی ئاینییان

---

٩٤٩ - میر شەرەف خانی بدلیسی، شەرەفنامە (مێژووی ماڵە میرانی کوردستان)، و: مامۆستا هەژار، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چ٣، هەولێر، ٢٠٠٦، ل٣٩.

٩٥٠ -أحمد بن يحيى بن فضل الله القرشي العدوي العمري،التعريف بالمصطلح الشريف،عني بتحقيقه وضبطه وتعليق حواشيه: محمد حسين شمس الدين، دار الكتب العلمية ، بيروت، ١٩٨٨ ،ص٥٨.

٩٥١ - باسيلي نيكيتين، م.س،ص٢٩٤.

٩٥٢ - مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی...(١٩٦١-١٩٧٥)، ٢٠٢٠، ل٣٣.

٩٥٣ - سەبارەت بەدیارترین ئەو هۆز و کەسایەتی و لایەنانەی لە ڕاپەرینی دووەمی بارزان دژایەتی مەلا مستەفا بارزانییان کرد، بڕوانە: د. عبدالخالق ناصر العامري، البارزاني مصطفى والقضية الكوردية في العراق(١٩٣١- ١٩٧٥)، دار الجواهري، بغداد، ٢٠١٧، ص١١٤.

بەخۆشەویستی نەتەوە بەستایەوە. بۆ ئەمەش کاریان لەسەر یەکخستنی هۆزەکانی دەوروبەریان کرد و فیدراسیۆنێکی هۆزایەتییان لە بارزان پێکهێنا، وەک هەنگاوی بەرایی بۆ یەکخستنی هەموو کورد لە خانەی پرۆژەیەکی نەتەوەیی گشتگیردا[٩٥٤].

مستەفا بارزانی میراتگری ئەو کولتوور و ستراتیژە نیشتمانی و نەتەوەییەی شێخانی بارزان بووە. بێگومان ئەوەش کاریگەریی ڕاستەوخۆی لەسەر هەژموونی بەشێکی زۆری هۆزە کوردییەکان هەبوو، لەبەرئەوەی بەهاتنە پێشەوەی بیری نەتەوەیی و نیشتمانی، هەژموونی ئەوان بە ئاغا و شێخەکانیشیانەوە لاواز و تەنانەت لەناودەچوو[٩٥٥].

بارزانی لەگەڵ سەرهەڵدانی ڕاپەڕینی دووەمی بارزان، داوای لەهۆزەکان کرد ئەو نەخشە و سنوورەی بەپیلانی دوژمنانی گەلی کورد تۆخکراوە و لەنێو یەک نیشتمان و لەگەڵ یەک گەلدا لێک جیاکراونەتەوە، یەکبخەنەوە. ئەو پەیامە نەتەوەیی و نیشتمانییە چەندە مەترسی هەبوو بۆسەر هەژموونی هۆز و سەرۆکە بەرژەوەندی خوازەکانیان، زۆر لەوە زیاتر کاریگەریی لەسەر حکومەتی عێراق و دراوسێیەکانیشی هەبوو. بۆیە هۆزەکان، لەگەڵیشیاندا حکومەتە عێراقییەکانی یەک بەدوای یەکداهاتن، هەموو توانا ماددی و مرۆییەکانی خۆیان بۆ ڕێگریکردن لەگەشەکردن و بەردەوامبوونی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد خستەگەڕ. لێرەوە بەرژەوەندییە هاوبەشەکانی نێوان ئەو هۆزە کوردییانە و حکومەتی عێراق، دەرفەتی گونجاویان بۆ بەردەوامیدان بە سیاسەتی پەرتکە و زاڵبە ڕەخساند، کە هەر لەسەردەمی دەوڵەتی عوسمانییەوە، دژی هەوڵەکانی کورد بۆ سەربەخۆیی پەیڕەوکراوە[٩٥٦].

یەکێک لەو پاڵنەرانەی بوونە هۆی نزیکبوونەوەی مستەفا بارزانی لەپارت و ڕێکخراوە سیاسییە کوردییەکان بەر لە سەرهەڵدان و پاشان لەماوەی بەرپابوونی ڕاپەڕینی دووەمی بارزان، سەرباری بیری پێشکەوتخوازانەی ئەو ڕێبەرە و کارکردنی بۆ تێکەڵاوکردنی بزاڤەکە بە ستراتیژێکی نیشتمانی و نەتەوەیی، نائومێدی بووە لە پشتیوانی ئەو هۆزانەی لەدەڤەرەکەیدا خاوەن هێز و توانای سەربازی

---

٩٥٤ –بروانە: ڕاپەرینەکانی بارزان لە بەڵگەنامە...، ل١٠.

٩٥٥ – بروانە: کورد و کوردستان لە بەلگەنامە نهێنییەکانی حکومەتی فەرەنسا و بەریتانیادا(١٨٧٩-١٩٦٣)ل٢١٧.

٩٥٦ – بروانە: هوگر طاهر توفيق، الكرد والمسألة الارمنية١٨٧٧-١٩٢٠، دار آراس للطباعة والنشر،آربيل، ٢٠١٤، ص٤٨.

بوون[957]. لەسەر ئەم بنەمایە حکومەتی عێراق بۆ بەهێزکردنی سەنگەری نەیارانی بارزانی و بزووتنەوە ڕزگاریخوازییەکەی، داڵدەی هەموو ئەو هۆزە کوردییانەیدا و پارە و چەک و دەسەڵاتی پێ بەخشین[958]. ئەمانیش لەپێناو پاراستنی بەرژەوەندییەکانیان، چوونە بەرەی پێشەوەی سەنگەرەکانی سوپای عێراق، دژ بەهێزەکانی پێشمەرگەی کوردستان. دواجار ئەو هۆزە کوردیانە بوونە بەشێک لەو هۆکارانەی کاریگەریان لەسەر سەرنەکەوتنی ڕاپەرینەکە هەبوو[959].

مستەفا بارزانی لەدوای گەڕانەوەی لە سۆڤیەتەوە بۆ عێراق لە ساڵی ١٩٥٨، هەوڵی چارەسەرکردنی ئەو خاڵە لاوازەی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیدا، وەک لە بەڵگەنامەیەکی حکومەتی بریتانیاندا هاتووە، بارزانی هەولێدا ئاشتەوایی لەگەڵ تەواوی ئەو هۆزانە بکات، کە نەیاری مێژوویی بارزانییەکان بوون، بەو هۆیەوە کەشێکی برایانەی لەپەیوەندیی نێوان هۆزە کوردییەکان دروستکرد. بەم جۆرەش توانی زۆربەی هۆزەکان یەکبخات[960]. بەڵام ئەم دۆخە تەواوی هۆزەکانی نەیاری بارزانییەکان بوون نەگرتەوە، بۆیە سەرۆک وەزیرانی عێراق عەبدولکەریم قاسم دوای ئەوەی لەسەر چەند پرسێکی سیاسی کەوتە ململانێ لەگەڵ مەلا مستەفا، دەستیکرد بە تەیارکردنی ئەو هۆزانەی دژی بارزانی بوون[961]. وەک ئەو هەوڵەی لەگەڵ هۆزەکانی سورچی و هەرکی و برادۆست ئەنجامیدا، بۆ هاندانیان لە دژی بارزانی[962].

ئاژانسی هەواڵگری ناوەندی ئەمریکا(CIA)، کاتێک ئاماژە بەو سیاسەتەی حکومەتی عێراق بەرامبەر بارزانی دەکات، دەیگەڕێنێتەوە بۆ مەترسی دەسەڵاتدارانی عێراق بەرامبەر خواستە نەتەوەییەکانی ئەو ڕێبەرە. بۆیە بەئامانجی کاڵکردنەوەی

٩٥٧ – بروانە: جوناثان راندل، م.س، ص١٦٩.

958 - Michael G. Lortz, p.38.

٩٥٩ – ديفيد مكدول، م.س،ص٤٤٣.

٩٦٠ – وليد حمدي، م.س، ص ٢٧٠.

٩٦١ – بۆ ئاشنابوون بە ناوی هەموو ئەو هۆزانەی لەماوەی نێوان ساڵانی(١٩٥٨– ١٩٧٥) دژایەتی مستەفا بارزانییان کرد، بروانە: محمود الدرة، القضية الكردية ، ص٣٤٢-٣٤٣.

962 - Donald Bruce Disney, the Kurdish nationalist movement and external influences, Naval Postgraduate School, California, 1980, p.128. https://core.ac.uk/download/pdf/36710864.pdf

کاریگەرییەکانی بەسەر ڕژێمی حوکمرانی لەبەغدا، پشتیوانیان لەو هۆزانە کرد، کە نەیاری تەقلیدی بارزانییەکان بوون[٩٦٣].

فوئاد عارف لەو کاتەی یەکێک بووە لە وەزیرەکانی حکومەتی عێراق، لە یاداشتەکانی خۆیدا، قاسم بە (شێخی پیلانگێری) ناودەبات و دەڵێ:" ئامانجی سەرەکی لەو پیلانگێرییەی دژی بارزانی ئەنجامی ئەدا، لێکترازانی ڕیزەکانی کورد بوو، بۆیە هەمیشە پشتگیری لە هۆزەکانی نەیاری بارزانی دەکرد، بۆ لاوازکردنی هەژمون و کاریگەریی مستەفا بارزانی لە مەیدانی سیاسیدا"[٩٦٤]. بەڵام توێژەرێک ئەنجامی ئەو سیاسەتەی حکومەتی عێراق بەرامبەر بارزانی دەخاتەڕو و نوسیویەتی:"عەبدولکەریم قاسم سەرکەوتوو نەبوو لە ڕاکێشانی هیچ لایەنێکی کوردی بۆ لای خۆی لە ململانێییەکانی لەگەڵ بارزانیدا، لە شوێنی ئەوە لە ڕۆژی (٧ی ئایاری ١٩٦٠) پێشوازی لە شاندێکی ئاغا و سەرۆک هۆزە کوردییەکانی نەیاری بارزانی کرد، بە بیانووی ئەوەی هاتوون بۆ بەغدا بۆ ئەوەی دڵسۆزی خۆیان بۆ شۆڕش دووپات بکەنەوە، بەڵام ئەو پارە و چەکی پێدان، بە ئامانجی دابڕاندنیان لە بارزانی و لاوازکردنی بنکە حزبی و جەماوەرییەکەی[٩٦٥]. سەرەڕای ئەوەش دڵنیایی پێدان، ئەگەر لەگەڵ بارزانی ڕووبەڕووی یەک ببنەوە، سوپاکەی تێکەڵیان نابێ"[٩٦٦].

لە بەرامبەردا مستەفا بارزانی لە پێناو ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو سیاسەتەی حکومەتی عێراق، سیاسەتی لە باوەشکردنەوەی بۆ هەموو پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکانی نێو کۆمەڵی کوردی پیادەکرد. سەرەڕای نیگەرانی و ناڕەزایی بەشێک لە ئەندامانی سەرکردایەتی حزب، کە پێیان وابوو، حزبەکە شوێنی خەڵکە پارێزگارەکە و موڵکدارەکانی زەوی و سەرۆک هۆزەکانی تێدا نابێتەوە، لەبەرئەوەی حزبێکی پێشکەوتنخوازە و دژ بە دەرەبەگایەتی و سیستەمی هۆزایەتییە[٩٦٧].

جەلال تاڵەبانی یەکێک بووە لە سەرکردەکانی ئەو حزبە، سەبارەت بەو بابەتە، باس لەوە دەکات لە کۆنگرەی (٥)ی پارتی دیموکراتی کوردستان، کە لە(٥_١٠ی

---

963 - CIA, (FOIA) /ESDN (CREST):02000194, Iraqi Regime Acting against Communist, Central Intelligence Bulletin - 1961/02/13, p.5.

٩٦٤ – مذكرات فؤاد عارف، ص١٧٧.

٩٦٥ – عبدالفتاح البوتاني، وثائق عن الحركة ....، ص٧٠–٧١.

٩٦٦ – عبدالفتاح البوتاني، التطورات السياسية الداخلية ....، ص٢٩٢.

٩٦٧ – عبدالفتاح البوتاني، منطقة بادينان(١٩٢٥–١٩٧٠)ج٢، ص١٩٣.

ئایاری ١٩٦٠) ڕێکخرا، بارزانی زۆر بەتوندی سەرکۆنەی یەکێک لە ئەندامانی حزبی کرد، بەهۆی ئەوەی ڕێگری لە (مینە ئاغا)[٩٦٨] کردووە بچێتە بارەگای حزبەکە لە شاری کۆیە، هەرچەندە ئەو سەرۆک هۆزێکی کورد بوو[٩٦٩]. بە بڕوای توێژەر هۆکاری ئەو هەڵوێستەی بارزانی دەگەڕێتەوە بۆ هەستیاری بارودۆخی شۆڕشی کورد، لە کاتێکدا حکومەتی عێراق، کاری بۆ ڕاکێشانی ئەو هۆزانە دەکرد بۆ لەناوبردنی شۆڕشەکە.

بۆیە هەر لە چوارچێوەی سیاسەتی لە ئامێزگرتنی هۆزە کوردییەکان، بارزانی لە ڕۆژانی (١٨_٢٢ی ئاداری ١٩٦٣) بە ئامادەبوونی زۆربەی توێژە کوردییەکانی (سیاسی و هۆزایەتی) کۆنگرەیەکی بەرفراوانی لەشارۆچکەی کۆیە ڕێکخست. ئەو کۆنگرەی کردە سەکۆی بەیەکگەیشتنی هەموو دۆست و ناکۆکەکان، ئەمەش سەرکەوتنێک بوو بۆ دیداری (کوردی_کوردی). لەسەر ئەم بنەمایە ژێدەرێک دەنووسێت:" بارزانی لەم کۆنگرەیە سەلماندی، کە بیرمەندێکی ئیستراتیژی سیاسییە"[٩٧٠]. لەبەرئەوەی وەک نووسەرێکی عەرەب باسی دەکات، کۆنگەرەکە وەرچەرخان بوو لە مەیدانی سیاسی کوردیدا، بەشێوەیەک پێشینەی نەبووە. دوای ئەوەی کۆنگرەکە کەشێکی گونجاوی بۆ هەموو لایەک دروستکرد، وێڕای ئاشتبوونەوەی لایەنە ناکۆکەکان لەگەڵ یەکتری، وە ڕەتکردنەوەی پەنا بردن بۆ بەکارهێنانی چەک لە دژی یەکتری، وەک پێشتر ڕووی دابوو. بەم شێوەیە دوای گفتوگۆیەکی زۆری داخراو، لە کۆنگرەکە بڕیاردرا، ئەو جیاوازی و کێشانەی هەبوون بەرفراوان نەکرێن و تەسک بکرێتەوە. هاوکات دەستبکرێ بە گفتوگۆی ناو بە ناوی بەردەوام لەسەر ئەو شێوازە و پەیوەندی بەهێزەکانی لایەنگیری حکومەتی عێراق بکرێ بۆ بەدەستهێنانی پشتگیرییان بۆ دۆزی کورد، بەتایبەتی زێبارییەکان و هەندێک لەسەرکردە ئاینییەکانی وەک نەقشبەندییەکان[٩٧١].

---

٩٦٨ – ئەم کەسایەتییە، (مینە ئاغای گربداخی)یە. کە یەکێک بووە ئاغاکانی میراودەلی. بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ناوبراو، بڕوانە نامەیەکی(ئەحمەد توفیق) بۆ (مەلا مستەفای بارزانی)، لە(٢٥ی ئەیلوولی ١٩٦٢)، لە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی...، بگ٣، ب١، (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١–١٩٧٥)، ٢٠٢٠، ل٢٩٧–٢٩٨.

٩٦٩ – بڕوانە: سەلاح ڕەشید، س.پ، ل١٦٤.

٩٧٠ – شلومو نكديمون، م.س، ص٨٥.

٩٧١ – منذر الموصلي ، م.س، ص١٤٥.

ئەم دۆخە هەرچەندە تا ڕێککەوتننامەی ئاداری ١٩٧٠ بەردەوامی هەبوو، بەڵام چونکە سەرکردایەتی کورد بەمەرجی ڕاگرتنی پشتگیری حزبی بەعس لە هۆز و لایەنە کوردییەکانی نەیاری شۆڕش، بە ڕێککەوتنەکە ڕازی بوو[٩٧٢]، بۆیە بەشێکی ئەم هۆزانە لە دوای بەئەنجام گەیشتنی ڕێککەوتنی سەرکردایەتی کورد و حکومەتی عێراق، ڕوویانکردەوە بارەگای بارزانی و داوای هەڵدانەوەی لاپەڕەیەکی نوێ و ئاشتەواییان کرد و مستەفا بارزانیش وەک ڕێبەری کورد، دەرگای بەڕوویاندا کردەوە و لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی پێشمەرگەدا، سەرپشکی کردن لە هاتنە ڕیزی پێشمەرگە یان بۆخۆیان بە ئازادی و سەربەخۆیی لەناوچەکانی خۆیاندا بمێننەوە[٩٧٣]. بارزانی ئیدی لەو ماوەیەدا بەشێوەیەکی کاتی، کۆتایی بەو ناتەبایی و ناکۆکیانەی نێوان هۆز و لایەنەکانی دیکەی نێو کایەی سیاسی لە کوردستان هێنا، دوای لەباوەشگرتنی بەشێکی ئەو هۆزانە و سڕینەوەی لاپەڕەی ناکۆکی و ملمڵانێی مێژووییان لەگەڵ بارزانییەکان. بەو هۆیەوە وەک بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی حکومەتی ئەمریکا ئاماژەی پێدەکات:" بارزانی پشتگیری هەموو هێزەکانی بەدەستهێنا بە دوژمنە تەقلیدییەکانی ئێلی بارزانیشەوە، کە پێکهاتبوون لە (لۆلان و هەرکی و بەشی زۆری زێبارییەکان)"[٩٧٤]. تەنانەت ڕۆژنامەی(داڤار)ی ئیسرائیلی ئەو زانیارییە پشتڕاست دەکاتەوە و لە هەواڵێکی ژمارەی ڕۆژی(١١ی حوزەیرانی ١٩٧٤) نووسیویەتی:" لەسەرەتای مانگی حوزەیرانی ١٩٧٤ هەردوو هۆزی (زێباری و هەرکی) چوونە ڕیزی هێزەکانی بارزانی لەبەرەکانی شەڕ لەبەرامبەر سوپای عیراق"[٩٧٥].

---

٩٧٢ – بروانە: نامەی سەدام حوسێن بۆ مستەفا بارزانی لە (١ی ئابی ١٩٧٠) لە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی...(شۆرشی ئەیلوول ١٩٦١-١٩٧٥)، ٢٠٢٠، ل٤٤٨.

٩٧٣ – شێخ حوسێنی کوڕی شێخ محەمەدی کوڕی شێخ ڕەشیدی لۆلان(دیدار)، هەولێر، ١٠/ ئابی/ ٢٠٢٢. ناوبراو لە (٥ی ئاداری ١٩٦٢) لە لۆلان لەدایک بووە. ئیستاش لەگەرەکی ئازادی لە هەولێر دەژی.

974 - **F.R.U.S**, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, 304. Memorandum from Andrew Killgore of the Bureau of Near Eastern and South Asian Affairs, Department of State to the Assistant Secretary for Near Eastern and South Asian Affairs (Sisco), Kurdish Appeal U.S. Assistance, Washington, April 3, 1972, p.5. **بروانە**

پاشكۆی ژمارە (٢٠)

٩٧٥ - (٢٠) چەکداری کورد لە عێراق لە سێدارە دراون، داڤاری ئیسرائیلی(ڕۆژنامە)، ژمارە(١٥٠٠٨)، ١١ی حوزەیرانی ١٩٧٤، ل٣.

ب) پشتیوانیکردنی باڵی جیابووەوەی پارتی

لەبەردەوامی هەوڵەکانیدا بۆ دروستکردنی دووبەرەکی لە ڕیزی شۆڕشگێرانی کورد، حکومەتی عێراق سوودی لە بیروڕای جیاوازی نێو سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان لەگەڵ مستەفا بارزانی سەرۆکی پارتەکە وەرگرت[٩٧٦]. بەئامانجی جیاکردنەوەی زیاتری نێوماڵی کورد. بۆیە کاتێک باڵی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستان، لەساڵی ١٩٦٤ لەبەرەی شۆڕشگێرانی کورد جیابوونەوە[٩٧٧]. حکومەت هەستا بە داڵدەدانی بەرەی نەیاری بارزانی، بەمەش توانیان بۆشاییەکی گەورە لە ڕیزی شۆڕشگێرانی کورد و بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی دروست بکەن. بەڕادەیەک دەسەڵاتیان نەک بەسەر هۆزەکان، بەڵکو بەسەر بەشێکی سەرکردەکانی کورد، کە خۆیان بەباڵی پێشکەوتنخوازی بزاڤەکە دادەنا زاڵبوو[٩٧٨]. بەڵام مستەفا بارزانی لە (تشرینی یەکەمی ١٩٦٤) ئەم بۆشاییەی لەنێو بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد دروست بوو، بە دامەزراندنی (ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق) پڕکردەوە[٩٧٩]، کە لە پێشوودا باسکراوە.

سەرەڕای ئەوەی دوای ماوەیەکی کەم، ئەوانەی لە ڕیزی پارتی جیابوونەوە بەتایبەتی عەلی عەسکەری و پاشان جەلال تاڵەبانی، لە مانگی تەمموزی ١٩٦٥ گەڕانەوە لای بارزانی و ئەمیش لاپەڕەیەکی نوێی لەگەڵ هەڵدانەوە و ئاشتەوایی لەگەڵ کردن، تەنها ئیبراهیم ئەحمەد نەبێ، کە لەتاران مایەوە و نەگەڕایەوە[٩٨٠]. حکومەتی عێراق هەوڵیدا دووبارە سوود لەو بەرە نەیار و ناکۆکەی نێو پارتی لەگەڵ بارزانی وەربگرێ. وەک لە هەواڵێکی ڕۆژنامەی (نیویۆرک تایمز) هاتووە، بەشێک لەو سەرکردانەی کورد بەهۆی بەردەوامبوونی ناکۆکییەکانیان لەگەڵ بارزانی، لە

---

٩٧٦ – لە بارەی ئەم جیاوازی و لێکترازانەی لە نێو پارتیدا ڕوویدا، بڕوانە: دیفید ادامسن و جرجیس فتح الله، الحرب الكردية و انشقاق ١٩٦٤، اربيل، ١٩٩٩.

977 - Peter J. Lambert, The United States and the Kurds: case studies in United States engagement, Naval Postgraduate School, Monterey, Calif., 1997, p.41. https://archive.org/details/unitedstateskurd00lamb/page/n1/mode/2up?q=Mustafa+barzani.

978 - Евгений Примаков, Бывший источник, c.329.

٩٧٩ – شێرزاد زکريا محمد، س.پ، ل٦٦–٧٠.

٩٨٠ – مسعود البارزاني، البارزاني...(ثورة أيلول١٩٦١–١٩٧٥)، ج٣، ص١٦٦؛ فەرەنسۆ هەریری، بۆ ئەوەی مێژوو بە چەواشەیی نەنووسرێ، هەولێر، ١٩٩٥، ل١٥.

(کانونی دووەمی ١٩٦٦) چوونە بەرەی حکومەتی عێراق[981]. بۆیە دەسـەڵاتدارانی بەغدا بۆ چەواشـەکردنی ڕای گشـتی، لە ڕۆژنامەکانیاندا ئەو سـەرکردانەیان وەک نوێنەرانی کورد ناسـاند، لە نمونەی ئەو هەواڵەی لەیەکێک لە ڕۆژنامە عێراقییەکان لە (٢٠ی حوزەیرانی١٩٦٦) بڵاوکرایەوە، سەبارەت بە پێشوازیکردنی سەرۆک کۆماری عێراق لە جەلال تاڵەبانی و حیلمی عەلی شەریف[982]. پاشان حکومەت چەک و پارەی بە نەیارەکانی بارزانی بەخشـی و لە(ئاداری١٩٦٨) لەدژی هێزە شـۆڕشـگێرە کوردییەکـان بەکـاریـان هێنـان. بەو هۆیەوە وەک ڕۆژنـامەی (نیویۆرک تـایمز)ی ئەمریکی ئاماژەی پێکردووە، مستەفا بارزانی هۆشداری بەحکومەتی عێراق داوە، کە ئەو لەشـوێنی ئەوەی شـەڕی هێزە کرێگرتەکانیان بکات، ڕەنگە ناچاربێ ئاگربەست بشکێنێ و شەڕی پارتیزانی لەدژی سوپای عێراق دەست پێ بکاتەوە[983].

دوای کودەتای سـەربازی (١٧ی تەمموزی ١٩٦٨)، حزبی بەعس بەردەوامی بەو سیاسەتەدا، بەئامانجی لاوازکردنی بارزانی و بەرەی شۆڕشگێرانی کورد[984]. لەو سۆنگەوە چەک و پارەی زیاتری بە سـەرکردە لادەرەکانی نێو بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد بەخشـی و بۆ دژایەتیکردنی شـۆڕشـی کورد بەکاریهێنان، بەپێی زانیارییەکانی یەکێک لە فەرماندە سـەربازییە باڵاکانی حکومەت چەند هێزێکیان لێ دروسـتکردن و لەشـەڕەکانیان دژی شـۆڕشـگێرانی کورد سـوودیان لێ وەرگرتن[985]. سـەبارەت بەو بابەتە، مسـتـەفا بـارزانی لە دیدارێکی کە لەگەڵ پەیامنێری ڕۆژنـامەی (براڤدا)ی سـۆڤیەتی ئەنجامیداوە و ڕۆژنامەی خەبات وەریگێڕاوەتە سـەر زمانی کوردی،

981 -Quarrel Reported Splitting Kurdish Leaders in Iraq,The New York Times,March 23, 1966,pp.6,23.

٩٨٢ – بروانە: عارف يستقبل أمس جلال الطالباني و حلمي شريف، الفجر الجديد(جريدة)، ع(١٣٢٥)، ٢٠حزيران ١٩٦٦، ص١.

983 - Thomas F. Brady, KURDS AND IRAQIS RESTIVE IN PEACE; They Shun War but Argue Over Their '66 Agreement, The New York Times, March 21, 1968, P. 25.

٩٨٤ – ئارەش ڕەئیسینەژاد، شـای ئێران، کوردی عێڕاق و شیعەی لوبنان(١٩٥٨-١٩٧٩)، و: شـەفیقی حاجی خدر، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٢٢، ل٢٤٧.

٩٨٥ – بروانە: اسماعيل تايه النعيمي، م.س، ص٧٨.

دەڵێت:" ئەو کۆمەڵەیە چالاکانە وەڵامی بەرژەوەندی ئەو هێزانە دەدەنەوە، کە دەیەوێ کار بکات بەپێی بنەمای پەرتکە و زاڵبە"[٩٨٦].

حزبی بەعسی عەرەبی لەسوریا لە بڵاوکراوەیەکی خۆیدا سەرکۆنەی ئەو سیاسەتەی دەسەڵاتدارانی عێراق کرد، کە دژ بە بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد پیادەیان دەکرد و ئاماژەی بۆ ئەوە کرد، لە شوێنی ئەوەی هەنگاو بۆ چارەسەرکردنی ئاشتییانەی دۆزی کورد بنێن، بە پێچەوانەوە حزبی بەعس لە عێراقدا، لە(١٧ی تەمووزی١٩٦٨) کاریکردووە بۆ قوڵکردنەوەی جیاوازی و لێکترازانی ناو جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی کورد و هەوڵئەدات گەشە بەو ناکۆکیانە بدات تا ڕادەی بەریەککەوتن لە نێوان خۆیاندا. ئەو حزبە بە پیلانگێری کاریکردووە بۆ پشتگیریکردنی جەلال تاڵەبانی و چەک و پارەی پێ بەخشیون و پاڵی پێوەنان بۆ شەڕکردن و ڕووبەڕووبوونەوەی لایەنگرانی بارزانی و ستراتیژی (با کورد یەکتری بکوژن) پیادە دەکات، بە ئامانجی کۆتاییهێنان بە دۆزی کورد لە عێراقدا[٩٨٧].

سەرکردە جیابووەکان لە ڕیزی شۆڕشگێرانی کورد، دوای ماوەیەکی کورت لە کارکردن لەگەڵ حزبی بەعسی دەسەڵاتدار پەشیمانبوونەوە لەو هەڵوێستەی دژی بارزانی وەریانگرت، دوای ئەوەی لەوە تێگەیشتن، کە حکومەتی عێراق تەنها مەبەستی بەکارهێنانیانە بۆ لاوازکردنی مستەفا بارزانی. وەک ئیبراهیم ئەحمەد باسی دەکات، لەکاتی نووسینی بابەتێک لە گۆڤاری(نور) بەبۆنەی (بڕیاری دامەزراندنی زانکۆی سلێمانی) لەلایەن حکومەتی عێراقییەوە. کە وەک دەستکەوتێکی خۆیان گوزارشتی لێکردبوو، لەلایەن وەزیری ڕۆشنبیری (عەبدوڵڵا سەلوم سامەرائی) سەرکۆنە دەکرێ، بەشێوەیەک بە پێی گێڕانەوەی ئیبراهیم ئەحمەد، وەزیری ڕۆشنبیری بە زمانێکی زبر و بە سوکایەتییەوە پێی گوتووە ئوستاز ئەحمەد ئەو وتارە چییە دوێنێ لە (نور) نووسیوتە، گوایە ئەوە دەستکەوتی ئێوەیە زانکۆی سلێمانی کراوەتەوە؟ سلێمانی وەکو هەموو پارێزگاکانی تر، پارێزگایەکی عێراقییە و حکومەتیش پێداویستی بۆ دابین دەکات، دەستکەوتی چی و ماندووبونی چی، بۆیە بەدوامدا ناردی هۆشداریتان پێبدەم، جارێکی دیکە ئەو جۆرە وتارانە بنووسی،

---

٩٨٦ – القضية الكردية في الصحافة العالمية(جريدة برافدا السوفياتية: في قلب شمال العراق)،خەبات(جريدة)، ع (٤٩٥)، أذار ١٩٦٧، ص٢.

٩٨٧ – عبدالفتاح علي البوتاني، م.س، ص١٤٣.

ڕۆژنامەکەشتان دادەخەم... لە درێژەی گێڕانەوەی باسەکەدا، ئیبراهیم ئەحمەد دەڵێت:" پێش ئەوەی هەڵی هیچ گفتوگۆیەکم لەگەڵ وەزیر هەبێ، دوو گەنج لە خوارەوە دانیشتبوون ئاگاداری تەواوی ئەو قسانەبوون کە وەزیر بەمنی گوت و ئەوانیش بە زمانێکی زۆر بازارییانە زیادەیەکیان خستە سەر و گوتیان (**روحوا جيبوا ملا مالكم، بعدين أكتبوا عن أنجازاتكم**). بەو مانایەی بڕۆن مەلاکەتان[مەبەست لە مەلا مستەفایە] بۆمان بهێنن، ئەو کات بۆ ئێمە باس لە دەستکەوتەکانتان بکەن. وەک خۆی دەڵێت، من وەڵامی وەزیریشم بە وەڵامی ئەو گەنجانە دایەوە و بەزمانی عەرەبی پێم گوتن:"**ڕاست دەکەن، خۆزگە ئێستا تۆزی گەردەخۆڵێک دەبوین لەژێر پێی بارزانی، بەشەرەفتربوو نەوەک لەناو سوکایەتی ئێرە، هەرزەکاری وەکو ئێوە پێمان ڕابوێری**"[٩٨٨].

بارزانی بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بە یاداشت و سکاڵاکردن بێ، یان لەو گفتوگۆیانەی لەگەڵ شاندەکانی حکومەتی عێراق ئەنجامیداون، ئەو سیاسەتەی حکومەتی عێراقی سەرکۆنە کردووە و داوای لێکردوون دەست هەڵبگرن لە بەکارهێنانی کورد لە دژی کورد. دواجار ئەو پێداگرییەی بارزانی لەسەر ئەو بابەتە بووە خاڵێکی سەرەکی و لە ڕێککەوتننامەی(١١ی ئاداری١٩٧٠) جێگیرکرا و حکومەتی عێراق بەڵێنیدا بە هەڵوەشاندنەوەی یەکەکانی سوارەی سەلاحەدینی ئەیوبی[٩٨٩] و گروپەکەی جەلال تاڵەبانی. بەو هۆیەوە جارێکی دیکە تاڵەبانی و ئیبراهیم ئەحمەد لە هاوینی ١٩٧٠ گەڕانەوە لای بارزانی، ئەویش هەڵوێستێکی ئەرێنی پیشاندان و تەنانەت کەسێکی هاوچەرخی ڕووداوەکان باسی ئەوە دەکات، بارزانی لەو دیدارەی لەگەڵ مام جەلال ئەنجامیدا، زۆر ڕێز لێگرت و شوێنێکی بۆ لەناوپردان بۆ دابینکرد بۆ ئەوەی تێیدا نیشتەجێ بێت . پاشان مام جەلال لە ساڵی ١٩٧٣ بە

---

٩٨٨ – شانێک بەبنباری نیشتمانەوە...ل١٢٧. دیارە ئیبراهیم ئەحمەد دوای گەڕانەوەی بۆ لای بارزانی لە ساڵی ١٩٧٠، بەشێوەیەکی زارەکی ئەو قسانەی بۆ (عزەت سلێمان بەگ) کردوە، وەک لەسەرچاوەکەدا ئاماژەی پێکراوە.

٩٨٩ – ئەو هێزەش هەر ئەوەبوو کە لە کوردانی بەکرێگیراو پێکهاتبوون، کوردەکان پێیان دەگوتن (جاش) حکومەتی عێراقیش ناوی نابوون (فرسانی سەلاحەدین). عبدالكريم فرحان، حصاد ثورة مذكرات تجربة السلطة في العراق(١٩٥٨-١٩٦٨)، ط٢، دار البراق، لندن، ١٩٩٦، ص٨١.

بڕیاری بارزانی لە نوێنەرایەتی شۆڕش لە بەیروت دەستی بەکارکردەوە[٩٩٠]. بێگومان ئەوەش بیرفراوانی و هەروەها لێبوردەیی بارزانی بەدیار دەخات.

تەوەری سێیەم: بارزانی و سیاسەتەکانی حکومەت لە بوارەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری

حکومەتی عێراق بەئامانجی گۆشەگیرکردن و لاوازکردنی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد، جگە لە بواری سیاسی، کاری لەسەر بوارەکانی دیکەش کردووە لە نێوانیشیاندا هەردوو لایەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی و هەروەها لایەنی ڕۆشنبیریش. بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەم سیاسەتە، بارزانی بە یارمەتی سەرکردایەتی شۆڕشی کورد، بەرنامەیەکی سیاسی پیادەکردووە، کە لەمیانەی چەند باسێکدا، ووردکارییەکانی دەخەینەڕوو:

باسی یەکەم: سیاسەتی ئابووری

هەوڵدان بۆ بەدیهێنانی یەکسانی و کاڵکردنەوەی جیاوازیی چینایەتی و بەدەستهێنانی پشکی کورد لەداهاتی عێراق لە سەرچاوە سروشتییەکان، لەسەرەکیترین داواکارییەکانی مەلا مستەفای بارزانی بوو لەخەباتی ڕزگاریخوازی کورددیدا، وەک لەخوارەوە باسیان دەکەین:

آ) چاکسازی کشتوکاڵی و هەڵوێستی بارزانی

کۆمەڵگەی کوردی لەو قۆناغە مێژووییەدا، کۆمەڵگەیەکی کشتیاری داخراو بووە، چونکە پابەندی ئەو ڕژێمە بووە، کە دەوڵەتی عێراق لەسەرەتاوە لەسەری بونیادنرابوو، ئەمیش سیستەمی دەرەبەگایەتی بوو[٩٩١]. بێگومان ئەم سیستەمە خزمەتی بە چینێکی دیاریکراو دەکرد، کە چینی باڵا بوون، ئەمانیش سەرۆک هۆز و

---

٩٩٠ – فرەنسۆ هەریری، س.پ، ل١٨.

٩٩١ – بڕوانە: د. كمال مظهر أحمد، صفحات من تاريخ العراق المعاصر، منشورات مكتبة البدليسي، بغداد، ١٩٨٧، ص١٣-١٩.

دەرەبەگ و موڵکدارە گەورەکانی زەوی بوون[992]. بەم شێوەیە، سیستەمی ئابووری لەعێراقدا نەک خزمەتی بە کۆمەڵگەی کوردی نەدەکرد، بەڵکو ئاستەنگی گەورەی لەبەردەم پێشکەوتنیدا دروستکرد.

لەسەردەمی پادشایەتی لە عێراق وەک دیڤید ماکداول ئاماژەی پێدەکات، (٣٦) موڵکداری گەورەی زەوی هەبوون، لەمانە (١١)یان کورد بوون. حکومەت ئەمانەی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بە بەرژەوەندییەکانی دەسەڵات بەستایەوە و لەپرسی نەتەوەیی دووری خستنەوە[993]. هەرچی مستەفا بارزانی بوو بۆ سەرخستنی پرۆژە نەتەوەییەکەی، پێویستی بە یەکخستنی کۆمەڵگەی کوردی هەبوو. بەئامانجی دروستکردنی بەرەیەکی نیشتمانپەروەر بەرامبەر سیاسەتەکانی دەسەڵات، باشترین بژاردەش بۆ پێکاندنی ئەم ئامانجە، سوود وەرگرتن بوو لە بنەما سەرەکییەکانی بیروباوەڕی بارزان، کە لەسەر بنەمای یەکسانی و دادپەروەری بنیادنرابوو[994].

ڕێکخستنی پەیوەندی نێوان دەرەبەگ و جووتیار لەلایەن شێخانی بارزان، یەکەم هەنگاو و قۆناغی یەکخستنی کۆمەڵگەی کوردی بوو، دوای کاڵکردنەوەی جیاوازییە چینایەتییەکانی نێوانیان. بە پیادەکردنی ئەم پرۆژەیەش لەسەر بنەمای شەریعەتی ئیسلامی، جۆرێک لە یەکسانی و دادپەروەری لە نێو ئێلی بارزان هاتەکایەوە[995]. لەم ڕێگەیەوە شێخانی بارزان توانیان بەشێکی هۆزەکانی دەوروبەری بارزان، کە حەوت هۆز بوون لە کۆنفیدراسیۆنێکی هۆزایەتیدا کۆبکەنەوە. بەم جۆرەش یەکەم هەنگاوی یەکخستنی کۆمەڵگەی کوردیان لە دەڤەرەکەی خۆیان دەستپێکرد[996].

تێپەڕاندنی سنووری بارزان و پیادەکردنی چاکسازی کشتوکاڵی لە پێناو بەدیهێنانی ئامانجێکی نەتەوەیی، لەنێو کۆمەڵگەیەک، کە بەشێکی زۆری لە نموونەی هۆزەکان، بەرژەوەندیەکانیان بەسیستەمی دەرەبەگایەتی و دەسەڵات بەسترابوویەوە، بۆ مستەفا بارزانی کارێکی هێندە ئاسان نەبوو. بۆیە ئەو بنەمایەی کە باوەڕی پێی هەبوو، لەهەموو کات و ساتێکدا پیادە نەکرد، بۆ نموونە کاتێ لە ساڵی ١٩٤٦ پارتی دیموکراتی کوردستانی دامەزراند، نەچووە ژێر باری داخوازی بەشێک لەوانەی لەنێو

---

٩٩٢ – صلاح الخرسان، م.س، ص٨٩-٩٠.

٩٩٣ – بروانە کتێبەکەی: تاريخ الاكراد الحديث،ص٤٥٠.

٩٩٤ – بروانە: فريد اسسرد، م. س، ص٦٥.

٩٩٥ – بروانە: ايوب بارزاني، المقاومة الكردية للاحتلال ١٩١٤-١٩٥٨، ص٦٢.

٩٩٦ – بروانە: حبيب مصطفى ابراهيم، س.پ، ل٤٦.

حزبەکەدا داوای دژایەتیکردنی سـەرۆک هۆز و دەرەبەگەکانی زەویان دەکرد[٩٩٧]، بەڵکو لە کۆنگرەی یەکەمی پارتەکە، پێشنیازی دوو کەسایەتی شۆرشگێر و خاوەن پێگەی کۆمەلایەتی کرد، کە هەردووکیان موڵکداری زەوی بوون، ئەمانیش شـێخ لەتیفی کوڕی شـێخ مەحمود[٩٩٨] و کاکە زیادی مەحمود ئاغای کۆیە(١٩١٤-١٩٩١) بوون، وەک جێگرانی یەکەم و دووەمی سـەرۆکی حزب، بۆئەوەی تاوەکو خۆی دەگەڕێتەوە عێراق، بتوانن پارێزگاری لە مانەوەی حزبەکە بکەن[٩٩٩].

ئەم بنەمایەی مسـتەفا بارزانی باوەڕی پێی هەبوو، ئامانجی تواندنەوەی بەرژەوەندییە کەسـییەکان بوو، لە بۆتەی بەرژەوەندییەکی گشـتی نەتەوەییدا. دیارە ئەمەش لە قۆناغێکی زوودا لە بارزان جێبەجێکراوە، وەک لە نامەیەکیدا لە (١٥ی تشرینی دووەمی ١٩٤٧) بۆ میر (جەعفەر باقرۆف)ی سکرتێری حزبی کۆمۆنیستی ئازەربێجان و بەرپرسـی کاروباری گەلانی ڕۆژهەلات، خسـتییەڕوو، کاتێک لە بەشـێکی نامەکەدا باس لەوە دەکات لە ئێلەکەی ئەودا دەرەبەگ نییە، خاوەندارییەتی زەوی بۆ جووتیارە، هەموو تاکێکی دەڤەرەکەی، خاوەن پارچە زەوی تایبەت بەخۆیەتی، بەو شـێوەیەش سـەردار و سـەرکار لەبارزان بوونی نیە، ئەوانەی هەن موڵکداری زەوی و خاوەن بەرهەمی تایبەت بەخۆیانن[١٠٠٠]. ئەم دەربڕینەی مسـتەفا بارزانی گوزارشـت بوو لەوەی لەنێو ئێلی بارزاندا کاریان لەسـەر کاڵکردنەوەی جیاوازی چینایەتی و پابەندکردنی جووتیار بە زەوی و بەرژەوەندی کەسـی خۆی

---

٩٩٧ – دیڤید ادامسن و جرجیس فتح الله، م.س، ص٦١.

٩٩٨ – شێخ لەتیف شێخ مەحمودی حەفید(١٩١٧- ١٩٧٢): کوڕی بچووکی شێخ مەحمودی حەفید بووە. لە سلێمانی لەدایک بووە. لەساڵی (١٩٣١) بەشداریکردووە لەدامەزراندنی کۆمەڵەی (برایەتی)، ساڵی (١٩٥٦) دەستگیرکراوە و لە (بەسرە) بەندکراوە. دوای شۆڕشی (١٤ی تەمموزی ١٩٥٨) ئازادکراوە. دواجار لە ساڵی ١٩٧٤ لەنەخۆشخانەی (الراهبات) لەشاری بەغدا مردووە. د. محمد علي الصويركي الكردي، الموسوعة الكبرى لمشاهير الكرد عبر التاريخ، مج:٣، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ٢٠٠٨، ص٤٣٠.

٩٩٩ – دیڤید مکدول، م.س،ص٤٤٩.

١٠٠٠ – بۆ بینینی دەقی نامەکەی مەلا مستەفا بارزانی بۆ جەعفەر باقرۆڤ، بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە(٢) لە:مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بگ١(١٩٣١-١٩٥٨)، هەولێر،٢٠٢٠، ل٣٣٦.

کردووە لە نیشـــتمانێکدا، کە پێویســـت بوو بەرژەوەندی هەمووانی تێدا، بەیەکتری ببەستێتەوە.

ئەم بنەما جێگیرەی بیروباوەڕی مســتەفا بارزانی سـەبارەت بە ژیانی ئابووری کۆمەڵگەی کوردی لە چوارچێوەی پرۆژەی چاکسـازی کشـتوکاڵی، لەیەکەم دیداری نەتەوەیی لە کۆنفرانســـی باکۆ لە (١٩ی کانونی دووەمی ١٩٤٨) لە چوارچێوەی پرۆژەیەکی نەتەوەیی گشـــتگیر خرایەڕوو، کاتێک لە وتاری دامەزراندنی حکومەتی کاتی کوردی، گوتی:"پێویســـتە حاڵی میللەتی کورد بەتایبەتی دێهاتی و کرمانجی کورد، چاک و خۆش و مەدەنی بکرێ، ئەو ئەرازییانەی کوردســـتان کە لەلایەن دەوڵەتە ئشغالکەرەکانەوە داگیرکراوە و کراوە بە خاڵیسە، پێویستە لەسەر کرمانج و دێهاتی فەقیر تەوزیع بکرێ... بۆئەوەی محافەزەی حقوقی دێهاتی و کرمانج بکرێ، پێویستە بەپێی قانون بەینی کرمانج و ساحێب مولک مەعەیەن بکرێ. کە بەهۆی ئەو قانونەشـــەوە دێهاتی و کرمانج مقابل بە زەحمەتی خۆیان قســـمێکی کافیی مەحســـووڵەکەیان بۆ خۆیان هەڵگرن... دەبێ جەنگەڵەکانی کوردســـتان و زراعەت لە کوردســـتاندا وە بەتایبەتی زراعەتی توتن لەســەر ڕێوشـوێنی فەنیی تازە چاک بکرێ وە لەپێناوی مەنافعی میللەت ئیســـتفادە لێ بکرێ"[١٠٠١]. ئامانج لە خســـتنەڕووی ئەم تێزە لەلایەن مستەفا بارزانییەوە، گەشەپێدانی بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کوردی بووە، لەڕێگای نزیککردنەوەی بیری نەتەوەیی کوردی لە ئایدۆلۆژیا جیاوازەکانی ئەو سـەردەمە، وێڕای هەوڵدانی بۆ بەدیهێنانی دادپەروەری و یەکسـانی و کاڵکردنەوەی جیاوازی چینایەتی، لەژێر سایەی دەسەڵاتێکی نیشتمانی.

ئەم پرۆژە ئابوورییەی مستەفا بارزانی لە خەباتی سیاسی خۆیدا هەوڵی بۆ دەدا لەگەڵ ڕووخانی ڕژێمی پادشایەتی لە عێراق و دامەزراندنی ڕژێمی کۆماری، ئومێدی بەدیهێنانی هاتەکایەوە، چونکە حکومەتی عێراق لە (٣٠ی ئەیلولی ١٩٥٨) یاســـای ژمارە(٣٠)ی تایبەت بە چاکسازی کشتوکاڵی پەسەند کرد[١٠٠٢]. ئەم یاسایە لە بنەڕەتدا بە ئامانجی پێشخستنی بوارەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی دەرکرا، ئامانجە ئابوورییەکەی بەشـــێوەیەکی ســـەرەکی، بەرزکردنەوەی ئاســـتی بەرهەمهێنانی

١٠٠١ – بۆ بینینی دەقی وتارەکەی مەلا مستەفا بارزانی، بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە(٤) لە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی...، بگ١(١٩٣١–١٩٥٨)، ٢٠٢٠، ل٣٧٢–٣٧٣.

١٠٠٢ – الوقائع العراقية(جريدة)، ع(٤٤)، السنة الاولى، ١٩٥٨/٩/٣٠.

کشـــتوکـاڵی و گۆڕینی بنچینەی پەیوەنـدییەکـانی بەرهەمهێنـان بوو، لەلایەنی کۆمەڵاتییشـەوە ئامانجی ڕزگارکردنی جووتیاران بوو لە پاشـکۆیەتی موڵکدارەکان و سـەرۆک هۆزەکان و بەرزکردنەوەی ئاسـتی گوزەران و ڕەوشـی تەندروسـتی و ڕۆشنبیریيان. ئامانجە سیاسییەکانیشی هەڵوەشاندنەوەی سیستەمی دەرەبەگایەتی بوو، بەشێوەیەک دەسەڵاتی سیاسییان لەناو ببات و ڕێگەنەدات بەپێی بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی خۆیان سیاسەتی دەوڵەت ئاراستە بکەن[١٠٠٣].

ئەم یاسـایە لەگەڵ بیروباوەڕ و ئامانجەکانی بارزانی دەهاتەوە بۆیە پشـتیوانی لێکرد. بەڵکو مستەفا بارزانی لە پێناو سەرخستنی پڕۆژەی چاکسازی کشتوکاڵی لە باشـووری کوردستان، ئامادەبوو ڕووبەڕووی ئاستەنگەکانی بەردەم جێبەجێکردنی ئەم پڕۆژە یاسایە ببێتەوە. تەنانەت سەرەتا پەنای بردەبەر ڕێکاری سەربازی لە دژی ئەو هۆزانەی دژایەتی پڕۆژەکەیان کرد، لە نمونەی شـێخ ڕەشـیدی لۆلان، کە لە سـەرەتای ئایاری سـاڵی ١٩٥٩ بەهۆی دەرکردنی یاسـای چاکسـازی کشـتوکاڵی، یەکەمین کەس بوو دژی ئەو یاسایە و دەسەڵاتی بارزانییەکان لە ناوچەکەدا وەستا، تەنانەت ڕەشید لۆلان توانیبووی هەستی ئایینی مورید و شوێنکەوتوانی دژی ڕژێمی نوێ بجولێنێت. لە کۆتاییدا بارزانی هێرشـی کردە سـەریان و توانی ناچاری بکات، کوردستان جێبهێڵێت و بپەڕێتەوە سنووری ئێران[١٠٠٤].

ئەم ڕێکـارانەی بـارزانی گرتییەبەر، لەبەرژەوەنـدی چینی زەحمەتکێشـی کوردسـتان، ئامانج لێیان ئەوەبوو لە جووتیاران بگەیەنێ، پەیوەندی بەتین لە نێوان داخوازی ئەوان و ئـامـانجەکـانی بزاڤی ڕزگـاریخوازی کورد هەیە. ئەمەش وایکرد جووتیاران وەک فریادڕەسـێک سـەیری بکەن و بە دروشـمێک پشـتگیرییان بۆ کۆششـەکانی دەربڕن، کاتێک دەیانگوت:" **بژی بـابێ ئیدریسی، عەرد بە شدەکا بە گوریسـی**"[١٠٠٥]. ئەم دروشـمە گوزارشـت بوو لە تێکەڵبوونی بەرژەوەندی تاک بە بەرژەوەندی نیشتمانێک، کە مستەفا بارزانی لەو ڕێگەیەوە، هەوڵیدا هەمووان پابەندی پاراستنی بکات.

١٠٠٣ - بورهان حاتم عثمان، بارودۆخی ئابووریی هەولێر لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨-١٩٧٥(لێکۆلینەوەیەکی مێژوویيە)، تێزی دکتۆرا، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین- هەولێر ، ٢٠١٩، ل٤٦-٤٧.

١٠٠٤ - ڕەفیق ڕەحمان مام خول، س. پ، ل٩٤.

١٠٠٥ - عبدالفتاح البوتاني، منطقة بادينان ١٩٢٥-١٩٧٠...ج٢(١٩٥٨-١٩٧٠)، ص١٧.

مستەفا بارزانی بەرژەوەندییەکانی وەک ڕێبەرێکی نەتەوەیی، لە دەستەبەرکردنی بەرژەوەندی گەلەکەی دەبینییەوە، وەک فوئاد عارف کە لەو کاتەی وەزیری کشتوکاڵ بوو لە حکومەتی عێراق باسی دەکات و دەڵێت:"بارزانی لەبەرئەوەی دەرەبەگ نەبوو، هیچ زەرەمەند نەبوو لەجێبەجێکردنی یاسـای چاکسـازی کشـتوکاڵی، چونکە ئەو سـەرکردایەتییەکەی لەسـەر بنەمای موڵکداری زەوی نەبوو. بەڵکو لە بەرژەوەندی بارزانی بوو، یاسـای چاکسـازی کشـتوکاڵی جێبەجێ بکرێ، بۆ لێدانی دەرەبەگە کوردەکان و سنووردارکردنی هەژموونیان"[١٠٠٦]. بەڵام گۆڕانی هەڵوێستی سیاسی حکومەتی عێراق بەرامبەر بارزانی و دۆزی کورد بەگشـتی، ڕێگرییان لە بەدیهێنانی ئەم ئامانجەیان کرد.

ئەو کاتەی عەبدولکەریم قاسم هەوڵی لاوازکردنی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیدا، ڕاسـتەوخۆ پەنای برد بۆ ڕاکێشـانی ئەو هۆزانەی نەیاری بارزانییەکان بوون، دوای ئەوەی لە (٢٥ی حوزەیرانی ١٩٥٩) بڕیاری لێخۆشـبوونی بۆ دەرکردن[١٠٠٧]، تەنانەت چەک و موچە و دەسـتکەوتی دارایی بۆ دابینکردن، بۆ ئـامـادەکردنیـان لەپێنـاو ڕووبەڕووبوونەوەی هەر شـۆڕشـێکی چاوەڕوانکراوی کوردی[١٠٠٨]. بەو هۆیەوە یاسـای چاکسـازی کشـتوکاڵی لە باشـووری کوردسـتان بەشـێوەیەکی ڕێکوپێک جێبەجێ نەکرد[١٠٠٩]. ئەمەش یەکێک لەو خاڵانە بوو، کاریگەریی لەسـەر ئاڵۆزبوونی پەیوەنـدییەکـانی نێوان حکومەت و پارتی دیموکراتی کوردسـتـان دروسـتکرد. لەبەرئەوەی ئاغاکان، هەژموون و پێگەی خۆیان بەدەسـتهێنایەوە و لەسـاڵی ١٩٥٩ بەدواوە دروشمیان دژی جووتیاران بەرزکردەوە[١٠١٠].

مسـعود بارزانی پێی وایە:" لەم یاسـایەدا چۆنیەتی باری کوردسـتان لەبەرچاو نەگیرابوو، چونکە خاوەنی هەزار دۆنم زەوی بەراو لە ناوچەکانی ناوەڕاسـت و خوارووداو، بەخاوەنی موڵکی مامناوەندی دەژمێردرا، کەچی لە کوردسـتاندا بەخاوەن

١٠٠٦ – مذكرات فؤاد عارف، م.س، ص١٨٠–١٨١.

١٠٠٧ – محمود رزوق أحمد، الحركة الكردية في العراق(دور البارزانيين في طريق الحكم الذاتي١٩١٨–١٩٦٨)، دار المعتز للنشر والتوزيع، عمان،٢٠١٤، ص١٦٣.

١٠٠٨ – ادمون غريب، م.س،ص٤٨.

١٠٠٩ – بروانە: كمال مظهر ، م.س، ص١٨.

١٠١٠ –د.عبدالفتاح علي البوتاني،منطقة بادينان ١٩٢٥–١٩٧٠دراسة في الوقائع والتطورات السياسية،ج٢(١٩٥٨–١٩٧٠)، أربيل، ٢٠١٧، ص١٨.

موڵکێکی زۆر زل دادەنرا. لەسەرەتادا یاسای چاککردن دەستێکی باشی لە دەرەبەگ وەشاند، بەڵام گۆڕانێکی بنەبڕی بۆ ژیانی جووتیارانی کوردستان بەدی نەهێنا"[1011]. بۆیە پارتی دیموکراتی کوردستان پێشنیازی کەمکردنەوەی ڕووبەری موڵکداریێتییان کرد. ئەمەش بۆ وەدیهێنانی دادپەروەری و سـوودمەندبوونی زیاتری جووتیاران و لاوازکردنی پێگەی دەرەبەگ و ئاغاکان[1012]. لەم سۆنگەوە مستەفا بارزانی پێی وابوو، ناکرێت پشکی موڵکدارێک شـەش هێندەی جووتیارێک بێت[1013]. مەبەسـت لەمەش نیشـاندانی ئەو جیاوازییە فراوانە بوو، کە یاسـاکە لە نێوان موڵکی جووتیارێک و موڵکدارێکی گەورەی زەوی لە کوردستان بەجێیهێشتبوو.

دانانی باجی نوێ بۆ زەوییەکان[1014]، و زیادکردنی ئەرکی جووتیاران بەرامبەر بەدەوڵەت لەو کاتەی بارودۆخی ئابووری کوردسـتان لەو پەڕی خراپی دابوو، بە جۆرێکی دیکە باری جوتیاری کوردی قورس کرد[1015]. بەو هۆیەوە نارەزایی جووتیاران لە دەسـەڵات و ئەو بڕیارەی دژی بەرژەوەندییەکانیان بوو، فراوان بوو. بەتایبەتی دوای ئەوەی شـاندێک لە هۆزەکانی کورد سـەبارەت بەم بابەتە لەبەغدا سـەردانی عەبدولکەریم قاسمیان کرد، بەڵام ئەوەی دوایی ئامادە نەبوو چاوی پێیان بکەوێ[1016]، بۆیە شـاندەکە گەڕایەوە کوردسـتان و بڕیاریاندا باج بە حکومەت نەدەن و ڕێگا لە جێبەجێکردنی یاسـای چاکسـازی کشـتوکاڵی بگرن. ئەمەش بارودۆخی ئـابووری سـەختترکرد. لەبەرامبەردا حکومەت لە شـوێنی ئەوەی هەوڵی چارەسەرکردن و دۆزینەوەی میکانیزمی دیکە بدات، بڕیاریدا نارەزاییەکان بەڕێکاری سـەربازی سـەرکوت بکات، دواجار ئەم دۆخە لە (١١ی ئەیلولی ١٩٦١) بووە هۆی هەڵگیرسانی شۆڕشێکی دیکەی کورد لە باشووری کوردستان [1017].

١٠١١ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بگ٢(١٩٥٨–١٩٦١)، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠٢٠، ل٧٣.

١٠١٢ – بروانە: خەبات/النضال(جريدة)، ع(٣٢٦)، ١٩٦٠/٩/٣٠.

١٠١٣ – بورهان حاتم عثمان، بارودۆخی ئابووریی هەولێر ، ل٦١.

١٠١٤ – أوريل دان، م.س، ص٧٣.

١٠١٥ – ماجد عبدالرضا، القضية الكردية في العراق، بغداد، ١٩٧٥، ص١١٤.

١٠١٦ – ڕەفیق ڕەحمان مام خول، س. پ، ل١١٣.

١٠١٧ – عبدالخالق العامري، م.س، ص١٥٦.

کاتێک شۆڕش هەڵگیرسا، بەشێکی ئەو هێزانەی هاوسەنگەری سوپای عێراق بوون، لەبەرامبەر شۆڕشگێرانی کورد، هێزی ئەو هۆزانە بوون، کە لەبەرامبەر فەرامۆشکردنی یاسای چاکسازی کشتوکاڵی لە ناوچەکانی باشووری کوردستان و مانەوەی دۆخ و سیستەمی دەرەبەگایەتی، چوونە بەرەی دژە کورد[1018]. ئەو بارودۆخە سەرەڕای ئەوەی زیانی گەورەی بە بەرژەوەندی هاوڵاتیان و جووتیارانی کورد گەیاند، هاوکات لە ڕووی سیاسییەوە لێکترازانی گەورەی لەنێوماڵی کورد دروستکرد، لە ئەنجامی دابەشبوونی خەڵکەکەی بەسەر دوو بەرەی شەڕی جیاواز لەیەکتری. بەو هۆیەوە لە (هاوینی١٩٦١) بارزانی هێرشی کردە سەر زێباری و ڕێکانی و برادۆستییەکان و لەناوچەکانی خۆیان دووری خستنەوە[1019]. بەڵام ئەم هەڵویستەی بارزانی وایکرد ئەو هۆزانە زیاتر لە حکومەتی عێراق نزیکببنەوە، لەبەرئەوەی هەردوولا، ئامانجیان لەناوبردنی مستەفا بارزانی و شۆڕشی کورد بوو. ئەمەش وایکرد لە پێناو دوورخستنەوەی هۆزە کوردییەکانی دیکەی کورد لەبەرەی دەسەڵات، بارزانی بچێتە ناو دەرەبەگ و ئاغاکانی سلێمانی و داوایان لی بکات پشتگیری شۆڕش بکەن، وەک وەڵامدانەوەیەکی واقعییانەی ئەو دۆخەی، کە بارزانی بەهۆی هەڵگیرساندنی شۆڕش ڕووبەڕووی بویەوە[1020]. لەم هەوڵەدا مستەفا بارزانی تا ڕادەیەک سەرکەوتوو بوو، چونکە توانی پشتیوانی بەشێک لە هۆزەکان بۆ شۆڕشی کورد بەدەستبێنی[1021]. بەڵام عەبدولکەریم قاسم بۆ دوورخستنەوەی هۆزە کوردییەکان لە بارزانی، بڕیاریدا یاسای چاکسازی کشتوکاڵی تەنها لەناوچە شاخاوییەکاندا جێبەجێ بکات[1022].

١٠١٨ – بۆ ناسینی ناو و ناونیشانی ئەم سەرۆک هۆز و کەسایەتییانەی لەدوای هەڵگیرسانی شۆڕشی کورد لە (موسڵ ، هەولێر ، کەرکوک ، خانەقین) چوونە بەرەی حکومەتی عێراقی، بڕوانە: نعمان ماهر الکنعان، ضوء علی شمال العراق، دار الجمهورية للطباعة والنشر، بغداد، ١٩٦٥، ص ٢٣–٤٧.

١٠١٩ – دانا ئادامز شمیدت، س.پ، ل١٤٧.

١٠٢٠ – ادمون غريب، م.س،ص٥٢.

١٠٢١ – بۆ ناسینی ئەم هۆزانەی لە سنووری سلێمانی پەیوەندییان بە شۆڕشی کورد کرد، بڕوانە: كمال مجيد، النفط والاكراد (دراسة العلاقات العراقية– الايرانية– الكويتية)، دار الحكمة، لندن، ١٩٩٧، ص٤٥.

١٠٢٢ – ادمون غريب، م.س،ص٤٨.

مستەفا بارزانی لە ساڵی (١٩٦٤) هەوڵیدا بەر لەم سیاسەتە دوو جەمسەرەی دەسەڵات بگرێ، لە ڕێگای پێکهێنانی دامەزراوەکانی شۆڕش لەناوچە ئازادکراوەکان و دەرکردنی دەستوری ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق، بۆئەوەی لە ڕێگای ئەو یاسا بەرکارانەی لە دوای دەرچوونی دەستورەکە جێبەجێکران، کار بۆ جێبەجێکردنی یاسای چاکسازی کشتوکاڵی لە ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی شۆڕشی کورد بکات، ئەمەش بە کردار ئەنجامدرا، بۆ نمونە لە (١٩ی تشرینی دووەمی ١٩٦٤) بەهۆی سکاڵای جووتیاران لە موڵکدارەکانی زەوی لە (٨) گوندی سەر بە ناحیەی قوشتەپە کە بریتی بوون لە:(چۆمە زەردەلە، برایمەلەک، سیبیران عەولا، هێلەوە، دووگردکان، سێبیران ئاغا خدر، پیرداود، قۆریتان)، بارزانی بەشێکی زەوی موڵکدارەکانی بەسەر جووتیاران دابەشکرد[١٠٢٣].

لەبەردەوامی ئەو هەوڵەدا، مستەفا بارزانی بەهاوکاری ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق، لەڕێگای هەموارکردنی دەستور لەساڵی(١٩٦٨)، کاریکرد بۆ گرتنەبەری ڕێکاری دیکە بۆ جێبەجێکردنی یاسای چاکسازی کشتوکاڵی لەناوچە ئازادکراوەکان[١٠٢٤]. بەڵام هەندێک ئاستەنگ لەبەردەم ئەم کارە دروست بوون، کە بەشێکیان پەیوەندییان بە پاراستنی هاوسەنگی هێز هەبوو، بەو هۆیەوە ئەنجامی ئەرێنی بەدەست نەهات، لەبەرئەوەی سەرکردایەتی شۆڕشی کورد مەترسی هەبوو لەوەی هۆزە کوردییەکان بەهۆی جێبەجیکردنی یاسای چاکسازی کشتوکاڵی سەنگەر بگوازنەوە بەرەی دەسەلات. بەم شێوەیەش نەگونجا چاکسازی کشتوکاڵی لەناوچە ئازادکراوەکان بەڕێکوپێکی جێبەجێ بکرێ[١٠٢٥]، بۆیە بارزانی هەوڵیدا ئەم یاسایە لەلایەن حکومەتی عێراق جێبەجێ بکرێ، بۆئەوەی ڕووبەڕووی دۆخی سەنگەر گواستنەوەی هۆزەکان نەبێتەوە[١٠٢٦].

١٠٢٣ – بورهان حاتم عثمان، بارودۆخی ئابووریی هەولێر ، ل٥٧.

١٠٢٤ – بروانە: ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان... ل٣١،٦٨.

١٠٢٥ – د. کاظم حبیب، لمحات من نضال حرکة التحرر الوطني للشعب الكردي في كردستان العراق، دار أراس للطباعة والنشر، أربیل، ٢٠٠٥، ص٣٥٢.

١٠٢٦ – الحیزب الدیمقراطي الكوردستاني، طريق الحركة التحررية الكردية، التقرير السياسي المصادق عليه من قبل كونفرانس الحیزب المنعقد في اب ١٩٧٦ وقد اقره المؤتمر التاسع للحیزب الديمقراطي الكردستاني المنعقد في تشرين الثاني ١٩٧٩، د.م، د.س، ص٢٠.

شیاوی باسە سەرکردایەتی سیاسی کورد سەرباری ئەم دۆخە، بەردەوام بووە لەسەر پێداگرییەکانی، بۆ جێبەجێکردنی یاسای چاکسازی کشتوکاڵی لە ناوچەکانی کوردستان. دواجار بووە هۆی ئەوەی کاربەدەستانی بەغدا لە چوارچێوەی ڕێککەوتننامەی (١١ی ئاداری ١٩٧٠)، بڕیار لەسەر جێبەجێکردنی یاسای نێوبراو لە ناوچەکانی باشووری کوردستان بدەن. دوای ئەوەی بڕگەیەکیان لەو ڕێککەوتنە تایبەت کرد بە چاکسازی کشتوکاڵی لە کوردستان کە تێیدا هاتووە:"دەسوبردکردن بۆ جێبەجێکردنی یاسای چاکسازی کشتوکاڵی لە ناوچەی کوردەواریدا لەگەڵ گۆڕینی بەجۆرێکی وا کە نەهێشتنی پەیوەندی دەرەبەگایەتیمان بۆ مسۆگەر بکا و پارچە زەویەکی باش دەست جووتیارە کوردەکان بخات، هەروەها لێخۆشبوون لە جووتیارە کوردەکان لەو خەرج و باجە کشتوکاڵییەی ئەم چەند ساڵە کەلەکەی کردووە لەسەریان"[١٠٢٧].

بەم شێوەیە، ئەم ڕێککەوتنە لەگەڵ ئامانجە سیاسییەکانی، توانی بەشێک لە ئامانجە ئابوورییەکانی سەرکردایەتی شۆڕش لە پێناو خۆشگوزەرانی خەڵکی کوردستان بێنێتەدی، ڕۆژنامەی (براڤدا)ی سۆڤیەتی لە ڕاپۆرتێکیدا ئاماژەی بەوە کردووە، ڕێبەری کورد مستەفا بارزانی خۆشحاڵە بەڕێککەوتننامەی ئاداری ١٩٧٠، چونکە پێی وابوو ڕێککەوتنەکە هەنگاوێکی ئەرێنییە بۆ جێبەجێکردنی یاسای چاکسازی کشتوکاڵی لە باشووری کوردستان[١٠٢٨]. بۆ هەڵگرتنی ئاستەنگ و لەمپەرەکانی بەردەم جێبەجێکردنیشی، بارزانی لە دیدارێکی لەگەڵ ڕۆژنامەی (الثورة)ی عێراقیدا دەڵێت:" ئێمە پشتگیری بەهێز لە جێبەجێکردنی یاسای چاکسازی کشتوکاڵی و دابەشکردنی زەوی بەسەر جووتیاران لەناوچەکانی باکوور دەکەین، هاوشێوەی ئەوەی لە ناوچەکانی دیکەی عێراقدا جێبەجێ دەکرێ، بۆ ڕزگارکردنی جووتیار لەژێر دەستی دەرەبەگەکاندا"[١٠٢٩].

لەڕاستیدا ڕێککەوتنامەی ئاداری ساڵی ١٩٧٠، جێگیربوونێکی ڕێژەیی لە بواری ئابووریدا هێنایە دی، بەتایبەتی دوای ئەوەی یاسای چاکسازی کشتوکاڵی

١٠٢٧ – برایەتی(گۆڤار)، ژ(١)، خوولی دووەم(١٩٧٠/٦/١)،ل٨٠٧.

1028–СОГЛАШЕНИЕ ОБ УРЕГУЛИРОВАНИИ КУРДСКОЙ ПРОБЛЕМЫ, ООПРАВДА, №: 72 [18850], 13 марта 1970 г, С.13.

١٠٢٩ – الثورة(جريدة)، ع(٤٧١)، ١٦ أذار ١٩٧٠، ص١.

ژماره(١١٧) لەهەمان ساڵ دەرچوو[١٠٣٠]، چونکە لە کاتی جێبەجێکردنیدا، زۆربەی رەهەندە ڕاستەقینەکانی خۆی لە باشووری کوردستان هێنایەدی[١٠٣١].

ب) مستەفا بارزانی و مەسەلەی نەوت

سیاسەتی پەراوێزخستنی کورد کە حکومەتە عێراقییەکان پەیڕەویان دەکرد، لە هەڵسوکەوتەکانیاندا لەگەڵ کوردی کەرکوک، لەسەردەمی پادشایەتییدا (١٩٢١_١٩٥٨) ڕوون و ئاشکرا دیاربوو. هەر لە دەستپێکدا کەمترین کوردیان لە کۆمپانیای نەوت دامەزراند. پاشان لەسەردەمی کۆماریدا حکومەتە یەک بەدوای یەکەکانی عێراق، بەتایبەتی حکومەتی بەعس، کاریکردووە بۆ وێرانکردنی ئاواییە کوردییەکانی نزیک کۆمپادیای نەوت و ڕاگوێزانی دانیشتوانەکان و دەرکردنی کارمەندانی کورد لە کۆمپانیای نەوت و گواستنەوەی فەرمانبەرانی کوردی کەرکوک بۆ دەرەوەی شار و پارێزگاکە. ئەم هەنگاوە هاوتەریب لەگەڵ هێنانی خەڵکی عەرەب بۆ کەرکوک، فاکتەری گرنگ بوون بۆ دابەزینی ژمارە و ڕێژەی کورد لە کەرکوک و بەرزبوونەوەی ژمارە و ڕێژەی عەرەب لە شوێنیاندا[١٠٣٢].

مستەفا بارزانی لەهەردوو سەردەمدا، هەوڵی ڕووبەڕووبوونەوەی ئەم سیاسەتەی داوە. ڕۆژنامەنووسێکی ئەمریکی باسی ئەم بابەتە دەکات و دەڵێت: " بارزانی دڵسۆزی جێگیری بۆ هیچ لایەنێک نەبووە جگە لە کوردستان. ئەوانەی رەخنەیان لێدەگرت جەختیان لەسەر ئەوە دەکردەوە، پێناسەی بارزانی بۆ کوردستان لە سنووری هۆزەکەی زیاتر تێپەڕی نەدەکرد، بەڵام دەستگرتنی بەسامانی

١٠٣٠ – قانون الاصلاح الزراعي رقم(١١٧) لسنة ١٩٧٠، الوقائع العراقية(جريدة)، ع(١٨٨٤)، ١٩٧٠/٥/٣٠.ئەم یاسایە کە لە(٥٠) مادده پێکهاتبوو. سنووری موڵکداریتی لەچاو یاساکەی دیکەی چاکسازی کشتوکاڵی کەمتر کردەوە. بەمەش ڕووبەرێکی زیتر لە زەوی دەستی بەسەرداگیراو، ژمارەیەکی زێتریش لە جووتیاران لە دابەشکردنی زەوی بەبێ بەرامبەر سوودمەندبوون. بورهان حاتم عثمان، بارودۆخی ئابووریی هەولێر، ل٥٩.

١٠٣١ – کێشەی زەوییە کشتوکاڵییەکان لە کوردستانی عێراقدا، دیراسە ژمارە(١٨)، پارتی دیموکراتی کوردستان(مەکتەبی سیاسی) مەکتەبی ناوەندیی دیراسات و توێژینەوە، چ١، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ناوەندی دیراسات و توێژینەوە، هەولێر، ١٩٩٦، ل ٤١.

١٠٣٢ – د. جەبار قادر، کەرکووک و نەفرەتی نەوت و ستەمی دیمۆگرافیا، چ٢، کوردستان، ٢٠٢٢، ل٩٤.

کوردستان لە پێشەنگیشیان نەوتی کەرکوک، یەکێک بووە لە دیارترین چەکەکانی خاوەنداریێتی دەکرد لە خەباتی خۆی لەپێناو نیشتمانەکەی"[1033]. تێڕوانینی ئەم ڕۆژنامەنووسە پشتی بە داواکاری و پێداگرییەکانی بارزانی بەستووە، بۆ دەستەبەرکردنی پشکی کورد لە داهاتی نەوتی عێراق، کە لە دانوستانەکانی لەگەڵ حکومەتی عێراق و دیدارە ڕۆژنامەوانییەکانی لەگەڵ ئاژانسەکانی هەواڵی جیهانی دەیخستەڕوو[1034].

بێگومان ئەو هەڵوێستەی مستەفا بارزانی، دەرئەنجامی سیاسەتی فەرامۆشکردنی مافەکانی گەلی کورد بووە لەلایەن دەسەڵاتدارانی بەغدا. ئاشکرایە کە عێراق هەر لەسەرەتای دامەزراندنی لە ساڵی ١٩٢١، بەشی هەرە زۆری داهاتەکانی لە ڕێگەی نەوتەوە بوو، ئەویش بڕی هەرە زۆری لە بیرە نەوتیەکانی کەرکوک دەردەهێنرا[1035]، بەڵام کاربەدەستانی بەغدا لەشوێن ئەوەی بەشێکی ئەو داهاتە بۆ ئاوەدانکردنەوەی کوردستان تەرخان بکەن، بەپارەی ئەم نەوتە ئەوەندەی دەرفەتیان وەرگرتووە بە ناوی شەڕ و شۆڕشەوە، کوردستانیان پێ وێران کردووە[1036]. بەو هۆیەوە پرسی داهاتی نەوت و دابەشکردنی بەشێوەیەکی دادپەروەرانە، یەکێک بووە

١٠٣٣ – جوناثان راندل، م.س، ص ١٨٠.

1034 – Nous détruirons le complexe pétrolier de Kirkouk si les bombardements se poursuivent " nous déclare le représentant du général Barzani, Le Monde, 03 juillet 1974.

١٠٣٥ – کانە نەوتییەکانی کەرکوک و خانەقین و عەین زاڵە، لە ساڵی ١٩٦١ بەڕێژەی (٨٠%) بەشداربوون لە بەرهەمهێنانی نەوت لە عێراق. لە کاتێکدا داهاتی ئەم وڵاتە لەم ساڵەدا (٩٠%) لە هەناردەکردنی نەوت بوو. لە ساڵی ١٩٧٥ کاتێک نرخی بەرمیلێک نەوت گەیشتە(١١،٢٥) دۆلار، داهاتی عێراق لە نەوت نزیکەی(٢٨٣٤) ملیۆن دینار بوو. ئەو کات بەرهەمی نەوتی کەرکوک و خانەقین و عەین زالە، نزیکەی(٧٥%) کۆی بەرهەمی نەوتییان پێکدەهێنا. بە شێوەیەک داهاتی عێراق لە نەوتی کوردستان ساڵی ١٩٧٤ گەیشتە (٥،٧٦٣) ملیۆن دۆلار. جیرارد جالیاند، شعب بدون وطن(الکرد و کردستان)، ت: عبدالسلام النقشبندي، دار اراس للطباعة والنشر، اربیل،٢٠١٢، ص٢٥١.

1036 –100 Towns Reported Destroyed in Kurds' Revolt Against Kassim, The New York Times, April 24, 1962, P. 1.

لەو بابەتانەی بەدرێژایی ماوەی ڕێبەرایەتیکردنی مستەفا بارزانی لە بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیدا، داواکاری سەرەکی شۆڕش بووە[١٠٣٧].

مستەفا بارزانی لەسەرەتای خەباتی نەتەوەیی خۆیدا، تێزی خۆی سەبارەت بە سامان و سەرچاوە سروشتییەکانی خاکی کوردستان هەبوو. لەم سۆنگەوە لە کۆنفرانسی باکو لە (١٩ی کانونی دووەمی ١٩٤٨) دەڵێت:" هەموو مەعادنی ژێر عەرد وە بەتایبەتی مەعدەنی نەوت پێویستە ئیستحسال[بەدەستبهێنرێ] بکرێت"[١٠٣٨]. ئەو پەیامەی بارزانی بانگەوازێک بوو بۆ خۆماڵیکردن و دەرهێنانی ئەو سامانە نیشتمانییە لەژێر دەستی کۆمپانیا قۆرخکارییە بیانییەکان.

ڕەهەندە سیاسییەکەی پرسی نەوت، هاندەر بوو بۆ پارتی دیموکراتی کوردستانیش لە کۆنگرەی چوارەمی لەساڵی ١٩٥٩، بەرنامەی (خۆمالیکردنی نەوتی عێراق) و دابینکردنی پشکی کورد لەداهاتی نەوت و پیشەسازییە قورسەکانی، بخاتە ناو بەرنامەی کاری سیاسی خۆی[١٠٣٩]. پاشان پرسی نەوت، وەک داخوازی و بابەتێکی سیاسی لەلایەن مستەفا بارزانییەوە مامەڵەی لەگەڵ کراوە، بۆیە هەمیشە لە دانوستانەکانی لەگەڵ حکومەتی عێراق و پەیامە سیاسییەکانی بڵاوی دەکردنەوە، جەختی لەسەر ئەوە کردۆتەوە، کە دەبێ ڕێژەی کورد لە داهاتی نەوتی عێراق، بەپێی ڕێژەی دانیشتوانی کوردستان لەم وڵاتە دیاری بکرێ[١٠٤٠]. ئەم داخوازییەش بۆ ئەوە بووە کورد وەک نەتەوە سەنگ و هێزی ئابووری نیشتمانی خۆی بەدەستبێنێ.

بەدرێژایی ئەو ماوە مێژووییە، حکومەتەکانی عێراق کە لەدوای شۆڕشی(١٤ی تەمووزی ١٩٥٨) یەک بەدوای یەکدا هاتوون، نەچوونەتە ژێرباری ئەو خواستە نەتەوەییەی کورد، بەو هۆیەوە دەستەیەکی پارتیزانی هێزی پێشمەرگە لە شەوی(١١-١٢ی تشرینی دووەمی١٩٦٢) هێرشیان کردە سەر دامەزراوە نەوتییەکانی (عەین

1037 -CIA-RDP79T00889A000900040001-6, Iraq Under Baath Rule, 1968-1976,November 1976, p.14.

١٠٣٨ - بۆ بینینی دەقی ووتارەکەی مەلا مستەفا بارزانی، بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە(٤) لە:مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی...، بگ١(١٩٣١-١٩٥٨)، ٢٠٢٠، ل٣٧٣.

١٠٣٩ - مێژووی پارتی دیموکراتی کوردستان- کۆنگرە و کۆنفرانس(پرۆگرام و پەیڕەوی ناوەخۆ)، دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، بگ:١،هەولێر، ٢٠٢١، ل١٠٨.

1040 - NAA A1838,173/2/6/1, Part-1, Iraq- Political- States Kurds, 8 Feb 1963, p.2.

زاله) و ماوەیەک پرۆسەی دەرهێنان و هەناردەکردنیان لەم کانە نەوتییانەدا پەکخست[١٠٤١]. مەسعود بارزانی سەبارەت بەو هێرشە نووسیویەتی:" ئەم هەڵمەت بردنە سەر عەین زاله و دەست بەسەرداگرتنی بۆ ماوەیەک، کارێکی بوێرانە و ورد نەخشە بۆ کێشراوی کەس نەکردە بوو"[١٠٤٢].

لێرەدا دەتوانین بڵێین، ئەم پەیامەی سەرکردایەتی سیاسی کورد لە ڕێگای تەقاندنەوەی کانەکانی نەوت گەیاندنی، ئەوەندەی پەیوەست بوو بە حکومەتی عێراق، بۆ بەدەنگەوەهاتنی داخوازییەکانی کورد، ئەوەندەش پەیوەندی هەبووە بەم وڵاتانەی بەرژەوەندییان لەگەڵ حکومەتی عێراق هەبوو، بەتایبەتی ئەو وڵاتانەی کۆمپانیا نەوتییەکانیان پشکیان لە سامانی نەوتی عێراق هەبوو، لەسەرووشیانەوە بریتانیا، بۆ ئەوەی چیتر چەک بە حکومەتی عێراق نەفرۆشن، یان بێدەنگی لە قڕکردن و لەناوبردنی گەلی کورد نەنوێنن و کار بۆ ڕاگرتنی پرۆسە سەربازییەکانی حکومەتی عێراق بکەن بۆ سەر ناوچەکانی کوردستان. بەم جۆرە وڵاتە زلهێزەکان، لەوە تێگەیشتن کە بارزانی هەر کات مەبەستی بێت، دەتوانێ هەڕەشەی ڕاستەقینە لەسەر بەرژەوەندییە ئابوورییەکانی عێراق و ئەوان دروست بکات[١٠٤٣]. بەڵام بارزانی تا ناچار نەبووبێ، دەستی بۆئەم کردارە نەبردووە، لەپێناو پاراستنی بەرژەوەندیی گەلانی عێراق بەگشتی[١٠٤٤].

دوای کودەتای(٨ی شوباتی ١٩٦٣)، شاندێکی حکومەتی عێراق لە سەرەتای ئاداری ١٩٦٣ سەردانی بارەگای بارزانی کرد و مەلا مستەفایان بینی. لەو دیدارەدا بارزانی داوای تەرخانکردنی (٣/١) داهاتی نیشتمانی لە نەوت بۆ ناوچەی ئۆتۆنۆمی کرد[١٠٤٥]. دوای ئەنجامدانی چەند کۆبوونەوەیەک لە نێوان هەردوولا، حکومەتی

1041 -NAAA1838,173/2/61, Part-1,Iraq- Political- States Kurds, 13 August 1963, p.4.

١٠٤٢ - مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی...(١٩٦١-١٩٧٥)، ٢٠٢٠، ل٩٥.

1043 -Les négociations entre le gouvernement et les rebelles kurdes seraient près d'échouer,LeMonde,02 mars 1963.p.3.

1044-NAA;A1838,173/2/6/1-Part1,Reserch Department Memorandum(The Kurdish Problem in Iraq 1958- 63), August 13,1963, p.8.

1045 -Dana Adams Schmidt, Kurds Threaten To Resume Fight, The New York Times,March 2, 1963,pp.1,2.

عێراقی پێشـــنیازی (دانپێدانان بە مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد لەســـەر بنەمای ئۆتۆنۆمی)ی خســـتەڕوو، بەڵام بـــارزانی ڕێککەوتن و بەئەنجـام گەیشـــتنی دانوســـتانەکانی، بە یەکلاییکردنەوەی چارەنووســـی کەرکوکی لە ناوچەی ئۆتۆنۆمی بەســـتـایەوە. لەبەرامبەردا حکومەتی عێراق ڕایگەیـانـد، بەهۆی پـابەنـدبوونی بە جێبەجێکردنی گرێبەستە نێودەوڵەتییەکانی نەوت، بەهیچ شێوەیەک ڕازی نییە پرسی کەرکوک بخرێتە نـاو دانوســـتـانەکانەوە[١٠٤٦]. بەردەوام بونیشـــیـان لەســـەر ئەم هەڵوێســـتەیان بەرامبەر بە کورد، وەک لە بەڵگەنامەیەکی ئەمریکادا هاتووە، دیارە لەلایەن حکومەتی ئەمریکا پشـــتگیری کراوە، لەبەرئەوەی حکومەتی ئەمریکا ئەم داخوازییەی مســـتەفا بـارزانییـان بەرامبەر بە حکومەتی عێراقی، بە هەوڵـدان بۆ دروستکردنی دەوڵەتێک لەناو دەوڵەتێکی دیکە سەیر کرد[١٠٤٧].

بەهۆی مەترســـی زلهێزەکـان لە داخوازییەکەی بـارزانی، ڕۆژنـامەنووســـێکی ئەمریکی بەمەبەستی ئەنجامدانی دیدارێکی ڕۆژنامەوانی، هەر لەم ماوەیەدا سەردانی بارزانی کرد و لێی پرســـی مەبەســـتت لە ئۆتۆنۆمی چییە؟ لە وەڵامدا بارزانی بە ڕۆژنامەنووسەکە ڕاگەیاند:" ئەو مەبەستی لە ئۆتۆنۆمی کوردستانە، بە یەک لەسەر ســـێی داهـاتی نەوتەکەیەوە، کە ڕێژەیەکی گونجاوە لەگەڵ ژمارەی دانیشـــتوانی کوردســـتان. جگە لە داراییەکی تایبەت بەهەرێمەکە و پڕۆژەکانی گەشـــەپێدانی"[١٠٤٨]. لێرەدا بارزانی مەبەســـتی بوو ئەو پەیامە بەزلهێزەکان بدات، کە بەبێ ڕەچاوکردنی بەرژەوەنـدییەکـانی کورد، هەمیشـــە بەرژەوەنـدییەکـانی ئەوانیش دەکەوێتە ژێر هەڕەشـــەی لەناوچوون. لە ڕێگای تەقاندنەوەی بیرە نەوتییەکانی خاوەنداریێتیان دەکرد. ئەم هەڵوێســـتەی بـارزانی دوای واژووکردنی یەکێک لە گرێبەســـتەکانی فرۆشتنی چەک هات، کە لە ســـاڵی ١٩٦٣ لەنێوان هەردوو حکومەتی بریتانیا و عێراق ئەنجامدرا[١٠٤٩]. چونکە لە دوای واژووکردنی گرێبەستەکە، جەلال تاڵەبانی لەدیدارێکی لەگەڵ پەیـامنێرێکی ڕۆژنـامەی (نیویۆرک تـایمز)ی ئەمریکی ڕایگەیـانـد:"کوردەکـان هێلەکانی گواستنەوەی نەوت دەتەقێننەوە، ئەگەر بریتانیا بەردەوام بێ لە پێدانی چەک

١٠٤٦ – ديفيد مكدول، م.س،ص٤٧٧،٤٧٦.

1047 - CIA-RDP79-00927A004800110003-7, THE KURDISH WAR—ROUND FOUR, WASHINGTON, April 23, 1965, p.3.

١٠٤٨ – ديفيد ادامسن و جرجيس فتح الله، م.س، ص٢٦٤.

١٠٤٩ – دينيس كوماروف، م.س، ص٧٤.

بە حکومەتی عێراقی"[١٠٥٠]. دواجار سەرکردایەتی کورد قسەکانی وەرگێڕا بۆ کردار و شۆڕشگێرانی کورد دوو بیرە نەوتی دیکەیان وەک پەرچەکردارێک بەرامبەر ئەم هەڵویستەی حکومەتی بریتانیا لە کەرکوک تەقاندەوە، کە خاوەنداریتییان دەگەڕایەوە بۆ کۆمپانیا بریتانییەکان[١٠٥١].

حکومەتی عێراقی سەرباری ئەو هەڕەشانەی ڕووبەڕووی دەبویەوە لەلایەن شۆڕشگێران لە وێرانکردنی سەرچاوەکانی نەوت، بەڵام نەیتوانی بە داواکارییەی بارزانی سەبارەت بە کەرکوک و نەوتەکەی ڕازی بێت، ئەوان ئاماژەیان بۆ ئەوە کرد، ئەم شارە لەسەرەتای ئەوسەدەیە بەر لە دەرهێنانی نەوت، لە بنەڕەتدا شارێکی تورکمانی بووە، بەڵام دوو پێکهاتەی دیکەی کوردی و عەرەبی تێدا بووە[١٠٥٢]. بێگومان ئەوەش لە ڕووی مێژووییەوە ڕاست نییە، چونکە لەو ماوەیەدا هیچ سەرژمێرییەک نەکراوە و ئەوەی هەبووە تەنیا مەزەندە بووە.

تێکەڵکردنی پرسی کەرکوک و ناوچە کوردییەکانی دیکەی دەوڵەمەند بە نەوت، بە دانوستانەکان بۆ بەڕێوەبردنی ئەم ناوچانە بەشێوەی لامەرکەزیەت، کاریگەرییان لەسەر سیاسەتی حکومەتی عێراقی دروستکرد، بۆ ئەوەی هەوڵبدەن لە ڕێگای پیادەکردنی سیاسەتی (بەعەرەبکردن)[١٠٥٣]خۆیان لە مەترسی لەدەستدانی ئەم ناوچانە ڕزگاربکەن،[١٠٥٤]. بەو هۆیەوە پرۆسەی بەعەرەبکردن لە کەرکوک و هەولێر دەستیپێکرد. هەر لەم ماوەیەدا حکومەتی عێراقی زیاتر لە (٣٨) ئاوایی لە نزیک هەردوو کێڵگەی (باباگوڕگوڕ) و (بای حەسەن) وێرانکرد، ئەوانەشی وەک پاسەوان و کرێکار لەم کێڵگانە کاریان دەکرد، دوورخرانەوە و ڕاگوێزران. هاوکات دەستیکرد

1050 -Dana Adams Schmidt ,Iraqi Troops Driving on Kurdish Rebels' Centers, The New York Times, June 13, 1963.p.7,13.

١٠٥١ – دینیس کوماروف، م.س، ص٧٤.

١٠٥٢ – جوناثان راندل، م.س، ص١٩٠.

١٠٥٣ – سەبارەت بە وشە و دەستەواژە و شێوەکانی بەعەرەبکردن، بروانە: الشيخ أبراهيم اليازجي، اللغة والعصر– التعريب، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٢١، ص٧٨.

١٠٥٤ – ماريا خاروداكي، الكرد والسياسة الخارجية الامريكية (العلاقات الدولية في الشرق الاوسط منذ ١٩٤٥)، دار أراس للطباعة والنشر، أربيل، ٢٠١٣، ص٢٧٦.

بە دەرکردنی کرێکار و کارمەندانی کورد لە کۆمپانیای نەوت. لەبەرامبەردا خەڵکی دیکەی لە دەرەوەی پارێزگای کەرکوک هێنا شوێنیان و کاری پێ کردن[١٠٥٥].

ئەم بارودۆخەی لە کەرکوک و ناوچەکانی دیکەی کوردستـــــان لە دژی گەلی کورد دەگوزەرا، بارزانی نیگەران کرد، ئەمەش لە کاتێکدا بوو، حکومەتی عێراقی لە (١٠ی شـــوباتی ١٩٦٤) لەگەڵ بارزانی گەیشـــتبووە جۆرێک لە ڕێککەوتن. لەم سۆنگەوە لە (١١ی تشـرینی یەکەمی١٩٦٤) دوو نامەی بۆ هەریەک لە عەبدولسـەلام عارفی سـەرۆک کۆمار و تاهیر یەحیای سـەرۆک وەزیرانی عێراق نارد و لە یەکێک لەو خالانەی ئاماژەی پێکرد، نووسـی:" لە شـاری کەرکوک هەزاران خێزانی کورد لە ماڵەکانیان دەرکراون، خێزانی عەرەب هاتونەتە شـوێنییان. بەشـێک لە بەرپرسـان گوتاری ئەوەیان داوە، کە ئەو پرۆسـەیە لەپێناو بەعەرەبکردنی عێراق ئەنجام دراوە، ئەمەش بە لە ناوبردنی کورد نەبێ بەدی نایەت"[١٠٥٦]. لە بەردەوامی هەوڵەکانیشـیدا مستەفا بارزانی لە (٢٧ی تشرینی یەکەمی ١٩٦٤) جارێکی دیکە نووسراوێکی دیکەی ئاراســتەی ســەرۆک وەزیرانی عێراق (تاهیر یەحیا) کرد، لە نێو ئەو داواکارییانەی خستییەڕوو، داوای گێڕانەوەی هۆزە عەرەبەکانی کرد، کە بەعسییەکان لە گوندەکانی کوردستـان نیشـتەجێیان کردن، بۆ ناوچە ڕەسـەنەکانی خۆیان و گێڕانەوەی خاوەنە شەرعییەکانیان بۆ ناوچەکانیان[١٠٥٧]. بەڵام حکومەتی عێراقی داوایەکەی مەلا مستەفا بـارزانی ڕەتکردەوە و ڕایگەیـاند، کە تەواوی پـابەندیەکـانی خۆیـان بەرامبەر بە ڕێککەوتنی شوباتی ١٩٦٤ جێبەجێکردووە[١٠٥٨].

وەک پەرچەکردارێک لەبەرامبەر ئەم هەڵوێسـتـەی حکومەتی عێراقی بەرامبەر داخوازییەکانی کورد ، مسـتەفا بارزانی لە (١٢ی نیسـانی ١٩٦٥) پەیامێکی زارەکی لەڕێگای هەریەک لە (شـەمسـەددین موفتی)[١٠٥٩] و (مەسـعود بارزانی)، گەیاندە

١٠٥٥ – جەبار قادر، س.پ، ل١١٢.

١٠٥٦ – بروانە یاداشتی بارزانی بۆ مشیر روکن عەبدولسەلام عارف سەرۆک کۆماری عیراق لە: دارا عەتار، س.پ، ل٣٣.

١٠٥٧ – خەبات(جریدة)، ع(٤٧٤)، تشرین الثانی ١٩٦٤، ص٨.

١٠٥٨ – دیفید مکدول، م.س،ص٤٨١.

١٠٥٩ – کەسایەتییەکی نیشتمانپەروەری بنەماڵەی موفتییەکانی هەولێر بووە، ئەو کات بەناوی خوازراوی (ئەمیر قاسمی) نوێنەری شۆڕشی ئەیلول بووە لە تاران. لە کۆتایی ساڵی ٢٠١٢ لە سلێمانی

باڵیۆزخانەی حکومەتی ئەمریکا لە تارانی پایتەختی ئێران. لەو پەیامەدا بارزانی داوای هاوکاری(دارایی و سەربازی) لە حکومەتی ئەمریکا کرد، هاوکات داوایکرد حکومەتی ئەمریکا لە ڕێگای کۆمپانیا نەوتییەکانییەوە، هاوکاری گەلی کورد بکەن بۆئەوەی سوود لە نەوتی خۆی وەربگرێ[١٠٦٠] . بەڵام حکومەتی ئەمریکا لەبەرئەوەی بەدوای بەدەستهێنانی دەستکەوتی ئابووری بوو لە عێراقدا، داواکارییەکەی مستەفا بارزانی فەرامۆشکرد و بە بروسکەی ژمارە(٩٣٨) لە (١٤ی نیسانی ١٩٦٥) کە ئاراستەی باڵیۆزخانەکەیانی کردەوە، وەڵامی نوێنەرانی بارزانی دایەوە، کە سیاسەتی حکومەتی ئەمریکا ڕێگە بە دەستتێوەردان لە کاروباری عێراق نادات[١٠٦١]، لەبەرئەوەی کێشەی کورد لەگەڵ حکومەتی عێراقی، وەک کێشەیەکی نێوخۆیی سەیر دەکەن[١٠٦٢].

بێگومان حکومەتی ئەمریکا و وڵاتانی ئەوروپا، بەرژەوەندی ئابوورییان لەگەڵ حکومەتی عێراق هەبوو، هیچ کات بیرییان لەوە نەکردۆتەوە، هاوکاری کورد بکەن بۆ ئەوەی دەست بەسەر بیرە نەوتییەکانی باکووری عێراق بگرێ. ئەم ڕاستییەش (پاڤێل سودوپلاتۆف)ی گەورە ئەفسەری هەواڵگری سۆڤیەت، لە یاداشتەکەی خۆیدا باسی دەکات و دەڵێت:"هیچ وڵاتێکی ڕۆژئاوایی و وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی عەرەبی نەیاندەویست کانە نەوتییەکانی موسڵ لە چوارچێوەی دەوڵەتی کوردی سەربەخۆ بێ و نەوت لەژێر کۆنترۆڵی کوردبێ"[١٠٦٣] .

کۆچی دوایی کرد. مەلا مستەفا بارزانی لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەمریکادا، و: وریا ڕەحمانی، دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، هەولێر، ٢٠٢٣، ل٧٤.

1060 -F.R.U.S,1964–1968, VOLUME XXI, NEAR EAST REGION; ARABIAN PENINSULA, Document (172), Telegram From the Embassy in Iran to the Department of State, Tehran, April 12, 1965.p.384.

1061 - F.R.U.S,1964–1968, VOLUME XXI, NEAR EAST REGION; ARABIAN PENINSULA, Document (172), Telegram From the Embassy in Iran to the Department of State, Tehran, April 12, 1965.p.384.

1062 - F.R.U.S, 1961–1963, VOLUME XVIII, NEAR EAST, 1962–1963, Document (174), Circular Airgram From the Department of State to Certain Posts, Washington, March 2, 1963.p.385.

1063 -Павел Судоплатов, Разведка и Кремль. Воспоминания опасного свидетеля, 2016 ‹С.89.

مستەفا بارزانی لەهەوڵەکانیدا بۆ ڕازیکردنی حکومەتی عێراقی یان وڵاتە زلهێزەکان بەداواکارییەکانی، ئامانجی دەستەبەرکردنی پشکی کورد بووە لە داهاتی عێراق، کە سەرچاوە سەرەکییەکەی لە سنووری خاکی کوردستانی عێراقدا بوو. نەک دەست بەسەرداگرتن و زەفتکردنی نەوتەکەی. وەک لە دیمانەیەکی لەگەڵ دوو ڕۆژنامەنووسی ئەڵمانی لەساڵی (١٩٦٦) باسی دەکات و لە گۆڤاری(تەهران مسەوەر)ی ئێرانی وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی فارسی بڵاوکراوەتەوە و دەڵێت:"هەموو سەرچاوەکانی نەوتی عێراق لەناوچە کوردیەکانە، ئێمە هەموو داهاتی نەوتمان ناوێ، بەڵام دەمانەوێ ئەو داهاتە دابەش بکرێ، ئێمە (٣) ملیۆن کوردین، ژمارەی عێراقیەکان (٥) ملیۆن کەسە، پەیاممان ئەوەیە دەبێ داهاتی نەوت دابەش بکرێ بۆ هەشت بەش. (٣) بەشی بۆ کوردبێ و (٥) بەشی بۆ عەرەب[١٠٦٤]. بەو ڕێژەیە ئێمە دەتوانین خۆمان بەڕێوە ببەین"[١٠٦٥].

فەرامۆشکردنی داواکارییەکانی مستەفا بارزانی بۆ دیاریکردنی بەشی کورد لەلایەن دەسەڵاتدارانی بەغدا و بەردەوام بوونی بەشێک لە وڵاتانی ئەورووپی بە فرۆشتنی چەک بە سوپای عێراقی، سەرکردایەتی شۆڕشی کوردییان ناچارکرد، بیر لە بژاردەی دیکە بکەنەوە بۆ بەدەستهێنانی مافە نەتەوەییەکان، ئەمیش لە ڕێگای دروستکردنی هەڕەشەی سەربازی لەسەر بەرژەوەندییەکانی عێراق و وڵاتانی بیانی لەناوچە کوردییەکانی بوونە سەرچاوەی خێر بۆ هەموو لایەک، تەنها بۆ کورد نەبێت. لەم سۆنگەوە ڕێبەری کورد مەلا مستەفا بارزانی لە دیدارێکی ڕۆژنامەنووسی بریتانی(سیمون موریسن) کە لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٦ ئەنجامیداوە و لە ڕۆژنامەی (اطلاعات)ی ئێرانی وەرگێڕداروەتە سەر زمانی فارسی، دەڵێت:" من نامەوێ بەرژەوەندی بیانییەکان زیانیان پێ بکەوێ، بەڵام من لەژێر فشاری ڕای گشتی کورد دام، ئەوانی دەڵێن ئەو نەوتەی عێراق هەناردەی دەرەوەی دەکات، بە پارەکەی چەکی

١٠٦٤ – ئەو ژمارەی پەیوەندی بە دانیشتوانی کوردستان و عێراق هەیە، لەم ماوە مێژووییەدا وورد نیە، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ووردنەبوونی وەرگێرانی دیدارەکەی بارزانی لەگەڵ ڕۆژنامەنووسە ئەلمانەکان، لەلایەن ڕۆژنامە ئێرانییەکە. لەبەرئەوەی هیچ گومان لەوەدا نیە کە بارزانی زۆر بە ووردی زانیاری لەسەر ئەم بابەتەدا هەبووە. هەر بەو هۆیەوە ئێمە زۆر هەوڵماندا ڕۆژنامە ئەلمانییەکە بەدەستبێنین، بەڵام دەستمان نەکەوت.

١٠٦٥ – بڕوانە : ملاقات با گرگ کوهستان، تهران مصور(مجلة)، ش(١١٧١)،(١١ فوريه ١٩٦٦)، ص١.

پێ دەکرێ و لەدژی ئێمەدا بەکاری دێنێ. دواجار ئەم فشـارە بەردەوام بێ من ناچار دەبم بچمە ژێر باری ڕای گشـتی"[١٠٦٦]. دیارە بەشـێکی دیکەی هەر ئەو دیمانەیە لە گۆڤاری(ئاسـیای جوان)ی ئێرانی بڵاوکراوەتەوە، لەوێدا بارزانی زۆر ڕاشـکاوانە بە وڵاتانی ئەوروپا ڕادەگەیەنێ، ئەگەر ئەم دۆخە بەم شێوەی هەیە بەردەوام بێ، هێرش دەکەنە سەر دەزگا نەوتییەکان[١٠٦٧].

سـەرباری ئەم هەڵوێسـتەی بارزانی، کەچی حکومەتی عێراقی بەردەوام بوو لەسەر فەرامۆشکردنی داواکارییەکانی سەرکردایەتی کوردی لەسەر پرسی نەوت و پشـکی کورد. بارزانیش بەردەوام بوو لەسـەر هەڵوێسـتی خۆی، بۆیە لە (١ی ئاداری١٩٦٩)، گورزێکی سەربازی لەناکاوی لە (٣٦) خاڵ، کە لە جومگە سەرەکیەکەی ئابووری عێراق بوون، وەشـاند[١٠٦٨]. بەپێی بەڵگەنامەیەکی حکومەتی بریتانیا لە ڕێگای تەقاندنەوەی بیرە نەوتیەکانی کەرکوک لە گوندی (النمل) کە وێستگەی لابردنی کبریت بوو، وە ڕۆژانە (٥١) تەن نەوتی خاوی چارەسەر دەکرد[١٠٦٩]، بارزانی توانی پڕۆسەی هەناردەکردنی نەوتی عێراق لەو بیرە نەوتیانەوە بۆ دەرەوەی وڵاتەکە پەکبخات[١٠٧٠].

ئەو گورزە سـەربازییەی هێزی پێشـمەرگە ئەنجامیدا، بەپێی زانیارییەکانی ڕۆژنامەی (نیویۆرک تایمز)ی ئەمریکی، زیانەکانی لەسەر حکومەتی عێراقی، گەیشتە نزیکەی (١٠) ملیۆن دۆلار[١٠٧١]. چونکە هێرشـەکە (١٢) بیرە نەوتی کردە ئامانج، کە لە بایەخدارترین بیرە نەوتیەکانی عێراق بوون. دوای لەکارکەوتنی بیرە نەوتییەکان بۆ ماوەی یەک هەفتە. ڕێژەی هەناردەکردنی نەوت لە بۆرییە نەوتیەکانی (طرطوس) لە

١٠٦٦ _ من با ملا مصطفى بارزانى در جبهه ملاقات كردم، اطلاعات(روزنامه)، ش(١١٩٩٣)، ١٩٦٦/٦/٤، ص١،١٣.

١٠٦٧ – پيروزى پيش مرگ ها ملا مصطفى رهبر ٦٣ ساله كردهاى عراق كفت. ما تاسيسات نفتى عراق رامنهدم مى كينم، اسياى جوان(مجلة)، ش(٨)، ٨ ژوئن ١٩٦٦، ص١٨-١٩.

1068 – FCO 67/243, Baid on Kirkuk, 17 March 1969,

1069 – FCO 67/243, Sabotage Threat to Iraq Oil Production, 6 March,1969.

1070 – Attentat Au Mortier Contre Les Installations De l'irak Petroleum Company, Le Monde, 6 Mars 1969. p.1.

1071 –Kudish Unrest Unabated In Iraq, The New York Times, March 30, 1969, p.10.

ســـوریا و (طرابلس) لە لوبنان بۆ نزیکەی نیوە دابەزی[١٠٧٢]. بەو هۆیەوە حکومەتی عێراقی تەنها بۆ چاککردنەوەیان نزیکەی (یەک) ملیۆن جونەیهی ئیستەرلینی پێویست بوو، دیارە بیرە نەوتییەکانی ژمارە (٦) و (١٢) بەتەواوی لەکارکەوتن. زیانی دارایی گەورەیان بەرکەوت و بەم جۆرەش ئابووری عێراق تووشـــی شـــلەژانێکی گەورە بویەوە، ئەوە ســـەرەڕای ئەوەی بەرژەوەندی وڵاتە زلهێزەکان، زیانی گەورەی بەرکەوت[١٠٧٣].

بەم شـێوەیە مسـتەفا بارزانی هۆشـداریەکی توندی بە زۆربەی وڵاتانی زلهێزدا، کە ئەگەر هەوڵی چارەسەرکردنی دۆزی کورد لە عێراق نەدەن، هەمیشە لەتوانای دا هەیە، هەڕەشـــەیەکی ڕاســـتەقینەبێ لەســـەر بەرژەوەندییەکانیان لە عێراق. بەتایبەتی دوای ئەوەی بارزانی جارێکی دیکە دووپاتی کردەوە، کە ئەگەر (ئۆتۆنۆمی) بەکورد نەدەن و بەشێکی داهاتی نەوت بۆ پێشخستنی کوردستان تەرخان نەکەن. هیچ دوو دڵی ناکەن لە دەستگرتن بەسەر پاڵاوگە نەوتییەکانی کەرکوک[١٠٧٤].

حکومەتی عێراقی دواجار لەژێر فشـــارەکانی بارزانی و بەتایبەتی دوای ئەو گورزە سـەربازییە، شـاندێکی سـەربازی ڕەوانەی بارەگای بارزانی کرد، بەئامانجی گەیشـتن بە ڕێککەوتنێک بۆ ڕاگرتنی شـەڕ و ئەنجامدانی دانوسـتانی سـیاسـی بۆ یەکلاییکردنەوەی پرسـی کورد لە عێراقدا. بەپێی ژیدەرێک، دانوسـتانە سـیاسـیەکانی نێوان حکومەتی عێراقی و سەرکردایەتی شۆڕشی کورد لەسەرەتای کانونی یەکەمی ١٩٦٩ دەســـتیان پێکرد و دواجار بە ڕێککەوتنامەی(١١ی ئاداری ١٩٧٠) کۆتاییان پێ هات[١٠٧٥].

یەکێک لە خاڵەکانی کە حکومەتی عێراقی لەگەڵ بارزانی لەســـەری ڕێککەوتن، پەیوەندی بەپرســـی نەوت و داهاتەکەی هەبوو، بەشـــێوەیەک دوای ئەو ڕێککەوتننە پێویسـت بوو سـەرکردایەتی کورد کەسـێک دەسـتنیشـان بکات، بۆئەوەی حکومەتی عێراقی وەک نوێنەری کورد لە کۆمپانیای نەوتی عێراقی بەئەندامانی ئەنجومەنی بەڕێوەبردنی کۆمپانیاکە دایبمەزرێنێ. هەروەها حکومەتی عێراقی بەشـــێکی داهاتی

1072 – FCO 67/243, Shelling Cuts Oil Out Put by Half, 6 March 1969.

1073 – FCO 67/243, Sabotage Threat to Iraq Oil Production, 4 March 1969.

١٠٧٤ – شموئیل سیجف، م.س، ص٢٧٦.

1075 –Hasan Tevfik Güzel,op.cit, p.132.

نەوت بەپێی ڕێژەی دانیشتوانی کوردستان بۆ ئاوەدانکردنەوەی ناوچەی ئۆتۆنۆمی تەرخان بکات، سەرەڕای بڕیاری قەرەبووکردنەوەی زیان لێکەوتوانی شەڕ و بونیادنانەوەی ناوچە خاپوورکراوەکان[١٠٧٦].

یەکێکی دیکە لەو خاڵانەی لە ڕێککەوتننامەی(١١ی ئادار) هاتبوو، بریتی بوو لەئەنجامدانی سەرژمێری لەماوەی یەک ساڵ بۆ دیاریکردنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی. جێبەجێکردنی ئەو خاڵە، چەندین دەسکەوتی بۆ کورد تێدا بوو، لەمانەش گواستنەوەی ناوچە نەوتییەکان لەکەرکوک بۆ ژێر دەسەڵاتی ناوچەی ئۆتۆنۆمی[١٠٧٧]. بەڵام حکومەتی عێراقی هەوڵی خۆدزینەوەی لە ئەنجامدانی سەرژمێریدا، بەپێچەوانەوە بەشێوەیەکی نەخشە بۆ دارێژراو، بەردەوامیدا بە پرۆسەی بەعەرەبکردنی ئەو ناوچانەی بارزانی داوایکرد بخرێنە سەر ناوچەی ئۆتۆنۆمی بەتایبەتی کەرکوک و خانەقین و قەزا و ناحییەکانی دەوروبەری موسڵ[١٠٧٨]، لەبەرئەوەی ئەم ناوچانە سەرچاوەی سەرەکی داهاتی عێراقیيان لە نەوت پێک دەهێنا. دیارە بارزانی هەرچەندە وەک لە پێشتردا باسمانکرد، لەگەڵ ئەوە نەبوو سەرژمێری بەهۆی گۆڕینی دیمۆگرافیای بەشێک لە ناوچە کوردییەکان، تاوەکو گێرانەوەیان بۆ دۆخی پێش ئەنجامدانی پرۆسەی تەعریبکردنی ئەنجام بدرێ. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دوای ئەوەی تێگەیشت ئەوەی حکومەتی عێراقی سەبارەت بەو بابەتە ئەنجامی ئەدات تەنها کات کوشتنە، بۆیە لە دیدارێکی لەگەڵ (کریس کوچێرا)ی ڕۆژنامەنووسی فەرەنسی دەڵێت:"شارەکە لە ڕووی مێژووییەوە ناوچەیەکی کوردییە، پێویستی بە ڕاپرسی نیە بۆ زانینی ئەو بابەتە، تا ئەو کاتەی یەک خێزانی کورد لە کەرکوک مابێ، کەرکوک کوردییە"[١٠٧٩].

پرسی چارەنووسی کەرکوک و بەستنەوەی بە ئەنجامدانی سەرژمێری، وەک لە ڕێککەوتنامەی(ئاداری ١٩٧٠) هاتبوو، بە بڕوای مێژوونووسێکی کورد. هەڵەیەکی

1076 - CIA-RDP79T00889A000900040001-6, Iraq under Baath Rule, 1968-1976, November 1976, p.14.

1077 -FCO 51/358,Resarch Department Memorandum The Kurdish Problem In Iraq, 1963-1971, 6 December,1971.

١٠٧٨ - ديفيد مكدول، م.س،ص٤٩٣.

١٠٧٩ - بروانە: كريس كوتشيرا، مسيرة الكرد الطويلة(٤٠ سنة من التحقيقات الصحفية في كردستان)، أربيل، ٢٠١٤، ص٣٣.

مێژوویی ســـەرکردایەتی کورد بوو[١٠٨٠].لەبەرئەوەی ســـەرژمێری چارەنووســـی کەرکوکی بەهەڵپەسێردراوی هێشتەوە، بەهۆی ئەنجام نەدانی ئەم پرۆسـەیە لەلایەن حکومەتی عێراقەوە، ئەمەش دەگەڕایەوە بۆ مەترســـی دەســـەڵاتدارانی بەغدا لە جێبەجێکردنی ئەو خاڵە[١٠٨١]. بەگوێرەی زانیارییەکانی دەزگای هەواڵگری ئەمریکا(CIA) لەدوای ڕێککەوتننامەی ئاداری ١٩٧٠ ســەرکردایەتی ســیاســی کورد، وێڕای ئەوەی داوای پشـــکی لەداهاتی نەوتی کەرکوک دەکرد، هاوکات داوایکرد کەرکوک ببێتە پایتەختی ناوچەی ئۆتۆنۆمی[١٠٨٢]. ئەوە ســـەرباری داخوازییەکانی ســـەبارەت بە (خانەقین) کە ناوچەی دۆزینەوەی نەوت بوو. لەم بارەیەوە کریس کۆچێرا دەڵێت، بارزانی بەمنی گوتووە:" (١٠) ســاڵ لە پێناو ئۆتۆنۆمی جەنگاوین، (٥) ســـاڵیش لە پێناو کەرکوک دەجەنگین". ئەمەش دەرخەری ئەوەیە، کە بارزانی دوای تێپەڕبوونی چەند ساڵێک، نائومێد بووە لە ئەنجامدانی سەرژمێری و یەکلاییکردنەوەی پرســـی کەرکوک، کە هەســـتیارترین خاڵی نێو ڕێککەوتننامەی ئاداری ١٩٧٠ بوو. (کۆچێرا) باســـی ئەوە دەکات، کە دوای ئەو دیدارە ڕۆژنامەوانییەی لەگەڵ بارزانی ئەنجامیداوە، گەیشـتۆتە ئەو ئەنجامەی، کە کوردەکان نایشـارنەوە، هەرکات دان بەو ناوچەیە بنرێ وەک ناوچەیەکی کوردی و بخرێتە سەر کوردستان، چاوخشاندنەوە بەمەسەلەی نەوت دەکەن[١٠٨٣].

حکومەتی عێراقی وەک هەمیشە ئەمجارەش بەڵێنە سیاسیەکەی خۆی سەبارەت بەکورد جێبەجێ نەکرد، چونکە ئەنـدامە کوردەکەی لەکۆمپـانیـای نەوتی عێراق دانەمەزراند، بەڵکو هیچ هەنگاوێکیشـــی هەڵنەهێنا بۆ وەڵامدانەوەی ئەو داواکاریانەی شۆڕشی کورد کە ڕێککەوتنی لەسەر کردبوو. بەپێچەوانەوە بەبێ ڕاوێژکردن لەگەڵ ســەرکردایەتی ســیاســی کورد و بەپشــتگیری و هاندانی یەکێتی ســۆڤیەت، لە (١ی

١٠٨٠ – جەبار قادر، س. پ، ل٩.

1081 –FCO 51/358,Resarch Department Memorandum The Kurdish Problem In Iraq, 1963–1971, 6 December,1971.

1082 –CIA-RDP79T00889A000900040001-6, Iraq Under Baath Rule, 1968–1976,November 1976, p.14.

١٠٨٣ – کریس کوتشیرا، م. س، ص٣٣.

حوزەیرانی١٩٧٢) بڕیاری خۆماڵیکردنی نەوتی عێراقی دەرکرد[١٠٨٤]. بێگومان ئەو هەنگاوە، کاریگەری بەهێزی لەسەر بارودۆخی ئابووری عێراق هەبوو، لەبەرئەوەی داهاتەکانی حکومەت لە کێڵگەکانی کەرکوک لە (٢٣٠) ملیۆن پاوەند لە ساڵی ١٩٧١ دابەزی بۆ (١٣٠) ملیۆن پاوەند لەساڵی دواتر، ئەمەش کاریگەریی لەسەر خەرجیەکانی عێراق دروستکرد[١٠٨٥].

ئەو بڕیارە بەلای مستەفا بازرانییەوە دروست و گونجاو نەبوو، ئەمەشی لە دیدارێکیدا لەگەڵ پەیامنێری ڕۆژنامەی (واشنتن پۆست)ی ئەمریکی(جیم هوگلاند) خستەڕوو، کاتێک گوتی: "ئەو دژی خۆماڵیکردنی نەوتە لەناوچەی کەرکوک، وە ئەگەر ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا پاڵپشتی کوردەکانی عێراق بکات بە شێوەیەکی کاریگەر و پێویست لەدژی ڕژێمی بەغدا، کوردەکان دەست بەسەر بیرە نەوتیەکان دەگرن و نەوتی کەرکوک دەبەن و بەشێوەیەکی سەربەخۆ سوودی لێ وەردەگرن". زیاتر لەوە بارزانی دەڵێت:"ئەگەر حکومەتی بەغدا ڕاوێژی پێ بکردبام کاتێک هەوڵیدا کۆمپانیایەکی نەوتی ڕۆژئاوایی لە کەرکوک دابمەزرێنێ، ڕەتم دەکردەوە. بەڵام حکومەت ڕاوێژی پێ نەکردم. ئێستاش دەڵێم ئەگەر ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە گورگەکان پارێزگاریمان لێ بکات، ئێمە ئامادەین لەگەڵ سیاسەتی ئەمریکا لەناوچەکە ڕێکبکەوین. کەرکوک ناوچەیەکی کوردییە و کاری حکومەتی عێراق بۆ خۆماڵیکردنی نەوتەکەی، کارێکی نایاساییە"[١٠٨٦].

خۆماڵیکردنی نەوت، کاریگەریی لەسەر ڕێککەوتننامەی ئاداری ١٩٧٠ دروستکرد. چونکە وەک ڕۆژنامەی(لۆمۆند)ی فەرەنسی ئاماژەی پێکردووە، مستەفا بارزانی نیگەرانییەکی زۆری بەرامبەر بەو بڕیارەی حکومەتی عێراقی نیشاندا، لەبەرئەوەی وەک ڕۆژنامەکە بڵاویکردۆتەوە بارزانی دووپاتی کردەوە کە:" ئەم خاکە لەڕووی

1084 -F.R.U.S, 1969–1976, Volume E–4, Documents on Iran and Iraq, 1969–1972, Iraq's Role in The Problems Of The Middle East, Washington, 2012, p.6.

١٠٨٥ — د. سەعدی عوسمان هەروتی، کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە و سەرچاوە مێژووییەکاندا، چاپخانەی موکریان، هەولێر، ٢٠١٤، ل٢١٦.

١٠٨٦ – ملا مصطفى از امريكا كمك نظامى خواست، اطلاعات(روزنامه)، ش(١٤١٣٢)، (٢٣ ژوئن ١٩٧٣)، ص ٤.

مێژووییەوە کوردییە"[١٠٨٧]. بەڵام لەگەڵ ئەوەشـــدا بارزانی بەردەوام بوو لەســـەر داواکارییەکانی بۆ دابینکردنی(٥/١)ی داهاتی عێراق بۆ ناوچە کوردیەکان و هاوکات پێداگربوو لەسەر پێویستی لکاندنی کەرکوک بە ناوچەی ئۆتۆنۆمی[١٠٨٨].

ســەرەڕای ئەوەش مســتەفا بارزانی لە ڕازیکردنی عێراقییەکان لەســەر پرســە ســـەرەکییەکانی وەک کەرکوک و ســـنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی و مەرج و ماوەی سەرژمێری بۆ دانیشتوانەکەی ئامانجەکەی نەپێکا. چونکە حکومەتی عێراقی بەردەوام بوو لەسـەر پرۆسـەی بەعەرەبکردنی ناوچە کوردییەکان، لە ڕێگای نیشـتەجێکردنی عەرەب لەم شـــوێنانە، بەتـایبەتی لە دەوروبەری کەرکوک و نـاوچەکـانی دیکەی دەوڵەمەند بە نەوت. هەروەها دەســـتیکرد بە خانەنشـــینکردن و دوورخســـتنەوەی ژمارەیەکی زۆری کرێکارانی کورد کە لە ســـەر کانە نەوتییەکانی کەرکوک کاریان دەکرد[١٠٨٩].

ســـەبارەت بەو بابەتە مســـتەفا بارزانی لە دیدارێکی لەگەڵ ڕۆژنامەی (التاخی) دەڵێت:" گواســـتنەوەی ژمارەیەکی زۆری کرێکارانی کورد لە کەرکوک بۆ دەرەوەی پارێزگاکە، وە ئاگادارکردنەوەی دانیشـــتوانی ژمارەیەک لە گوندەکان لە پارێزگاکانی کەرکوک و هەولێر بۆ جێهێشـــتنی گوندەکانیان و ناچارکردنیان بە کۆچکردن بۆ ناوچەی دیکە بەبێ بوونی هیچ بیانووەکی باوەڕپێکراو، ئێمە بەدیاردەیەکی نەرێنی دەبینین و لە کاتی ئێستادا، لەگەڵ پێداویستی ڕێکارە ئەرێنییەکانی هەن سەبارەت بە ئۆتۆنۆمی یەک ناگرێتەوە"[١٠٩٠].

1087 – TANDIS QUE LA CRISE PÉTROLIÈRE SE POURSUIT La tension s'accroît entre le régime et les autonomistes kurdes, Le Monde, 27 décembre 1972.

1088 – F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, Document (303), Memorandum From the Director of Central Intelligence (Helms) to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Secretary of State Rogers, and Secretary of Defense Laird, Washington, March 31, 1972, **p.4. سەبارەت بەداخوازی بارزانی بۆ کەرکووک و پشکی کورد لە داهاتی عێراق، بروانە پاشکۆی ژمارە(٢١).**

١٠٨٩ – جوناثان راندل، م.س، ص١٨٩.

١٠٩٠ – التاخی(جریده)، ع(١٥٦٦)، ٢٠ شباط ١٩٧٤، ص١.

بەم جۆرە ئاماژەکانی شکستهێنانی ڕێککەوتننامەی ئاداری ١٩٧٠ بەدیارکەوتن، بەڵام بارزانی ئەمجار جیاواز لە جارانی دیکە، لەم دیدارەی لەگەڵ ڕۆژنامەنووسی فەرەنسی کریس کۆچێرا، تەنها بە هێما و ئاماژەیەکی سیاسی، لە لای خۆیەوە کەرکوکی وەک پایتەختی ناوچەی ئۆتۆنۆمی دەستنیشانکرد، کاتێک لە وەڵامی پرسیارێکی ئەم ڕۆژنامەنووسە سەبارەت بەو شارەی دەبێتە پایتەختی کوردستان لەناوچەی ئۆتۆنۆمی، بارزانی گوتی:" ئەو زۆر دەوڵەمەند دەبێ(مەبەستی کەرکوک)ە"[١٠٩١]. بەڵام کاتێک چەند ساڵ تێپەڕی، ئەو ئامانجەی بارزانی نەهاتەدی و بەپیلانێکی نێو دەوڵەتی لەئاداری ١٩٧٥ کۆتایی بە شۆڕشی کورد هات و مستەفا بارزانیش وەک لە ڕۆژنامەی(لۆمۆند)ی فەرەنسیدا هاتووە، بڕیاریدا بەیەکجاری لە ڕێبەرایەتیکردنی شۆڕشی کوردی دوور بکەویتەوە[١٠٩٢]، لەبەرئەوەی تێگەیشت لەوەی دروشمەکانی وڵاتانی زلهێز، کە بۆ بەدیهێنانی دادپەروەری و یەکسانی و هەڵگرتنی زوڵم لەسەر گەلە چەوساوەکان بەرزییان کردبۆوە و بانگەشەیان بۆ دەکرد، تەنها وێنایەکی ڕووکەشی گەمەی سیاسەتێکە، هەموو بەها مرۆڤایەتییەکان، دەکاتە قوربانی بەرژەوەندییە ئابوورییەکان[١٠٩٣]. بەو هۆیەوە ڕۆژنامەنووسی ئەمریکی (ولیەم سافایر) لە وتارێکیدا لە ڕۆژنامەی (نیویۆرک تایمز) ، هەڵویستی سیاسی وڵاتەکەی بەرامبەر بە گەلی کورد شەرمەزارکرد و نووسی:" خیانەتی ئەمریکا بەرامبەر کورد، پەڵەیەکی ڕەشە بەرووی (نیکسون و فۆرد)"[١٠٩٤].

باسی دووەم: بارزانی و سیاسەتی حکومەت لە بواری کۆمەڵایەتی

لەدوای سەرهەڵدانی بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە باشووری کوردستان، حکومەتە عێراقییەکانی یەک بەدوای یەکدا هاتن، بۆ سەرکوتکردنی ئەم بزاڤە، سیاسەتی زەوی سوتماک(الارض المحروقة) یان پیادەکرد[١٠٩٥]، لەڕێگای

١٠٩١ – م.ن، ص٤٩-٥١.

1092 – LA RÉBELLION KURDE CONTRE BAGDAD NE REPRENDRA JAMAIS déclare le général Barzani, Le Monde, 06 mai 1975.

1093 – Kurds Betrayed, The New York Times, Mrach12.1975, p.3.

1094 – William Safire, Of Kurds and Kissinger, Carter and Conscience, The New York Times, December 19, 1977, P.31.

١٠٩٥ – بروانە: هاوکار کریم حمە شریف، س. پ، ل٢٤٦-٢٥٤.

خاپووركردن و وێرانكردنی ئاوەدانییەكانی بوونە ناوچەی شەڕی نێوان هێزی پێشمەرگە و سوپای عێراقی[١٠٩٦]، مستەفا بارزانی لە كاتی دانوستان و گفتوگۆیەكانی لەگەڵ حكومەتەكانی لە سەردەمی پادشایەتی و كۆماریدا دروست بوون، داوای قەرەبووكردنەوەی ئەو زیانانەی كردووە، كە لە دەرئەنجامی پیادەكردنی ئەم سیاسەتە ڕووبەڕووی خەڵكی كوردستان بویەوە. سەرباری مافەكانی گەلی كورد لە داهاتی گشتی بۆ ئاوەدانكردنەوە باشووری كوردستان[١٠٩٧].

مستەفا بارزانی هەر لەسەرەتای هەنگاوەكانی لەدوای گەڕانەوەی لە سۆڤیەتەوە بۆ عێراق، بەتایبەتی لەدوای ئەنجامدانی كۆنگرەی پێنجەمی پارتی، داواكارییەكانی كوردی لە (حوزەیرانی ١٩٦٠) خستەبەردەم حكومەتی عێراقی، كە لەیەكێك لە خاڵەكانی داوای تەرخانكردنی بودجەیەكی دیاریكراوی كرد بۆ ئاوەدانكردنەوەی ناوچەكانی باشووری كوردستان، بەڵام حكومەتی عێراقی تا مانگی (ئابی ١٩٦١) هیچ وەڵامێكی ئەو داواكارییەی نەدایەوە و فەرامۆشیكرد[١٠٩٨].

دوای كودەتای (٨ی شوباتی١٩٦٣)، حكومەتی عێراقی لە (١١ی شوبات) وەك وەڵامدانەوەیەك بۆ دەستپێشخەری بارزانی بۆ ڕاگەیاندنی ئاگربەست، دانیا بەمافە نەتەوەییەكانی گەلی كورد لە چوارچێوەی یەكێتی خاكی عێراق. لەنێوەڕۆكی بڕیارەكەشیدا، بەڵێنیدا كار بكات بۆ ئاوەدانكردنەوەی ناوچەكانی باشووری كوردستان، كە بەشێكی زۆری بەهۆی بارودۆخی سیاسی ناوچەكە، ڕووبەڕووی وێرانكاری ببوونەوە[١٠٩٩].

دوای دەرچوونی ئەم بڕیارە، وەزارەتێك لە حكومەتی عێراقی بەناوی وەزارەتی ئاوەدانكردنەوەی باكوور دامەزرا، بەڵام وەزارەتەكە لە ناوێكی بێ ناوەڕۆك زیاتر نەبوو. وەك ڕۆژنامەی خەبات ئاماژەی پێكردووە، ئەم دامەزراوەیە لە (٣) كەس

١٠٩٦ – برنارد‌ویتمان،م.س، ص٣٣؛ بۆ ناسینی هەموو ئەو گوندانەی لە لیواكانی (هەولێر، سلێمانی، كەركوك، مووسڵ، دیالا) لەلایەن هێزەكانی حكومەتی عێراقی لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩٦١–١٩٦٩) سوتێنراون، بڕوانە: پارتی دیموكراتی كوردستان(مەكتەبی سیاسی–٢–)، یادداشتی بارزانی بۆ كۆمەڵی نەتەوە یەكگرتووەكان، چاپخانەی خەبات، كوردستان، ١٩٦٩، ل١٥–١٧.

١٠٩٧ – رجائي فايد، أكراد العراق الطموح بين الممكن والمستحيل، دار الحرية للصحافة والطباعة والنشر، بغداد، ٢٠٠٥، ص١٠١.

١٠٩٨ – د.مەحمود عوسمان، شۆرشی كوردستانی عێراق ١٩٦١، پارتی دیموكراتی كوردستان، مەكتەبی سیاسی، ١٩٧٠/٣/١٧، وەرگیراوە لە K21(گۆڤار)، ژ(١)، بەهاری ٢٠٠٨، ل٥٠.

1099 –NAA A1838,173/2/61, Part–1,Iraq– Political– States Kurds, 11Feb 1964, p.2.

پێکهاتبوو ئەمانیش (مەسعود محەمەد)ی وەزیر بوو، لەگەڵ سکرتێرەکەی و نووسەرێک. دوای دەست لەکارکێشانەوەی وەزیرەکە لە حکومەت، تەنیا سکرتێر و نووسەرەکە لەم وەزارەتە مانەوە[1100]. ئەمەش ڕادەی بێ بەها سەیرکردنی مافەکانی گەلی کورد بوو، لەلایەن حکومەتەکەی عەبدولسەلام عارف، کە ئامانجی تەنها چەواشەکردنی ڕای گشتی بوو، نەک چارەسەرکردنی کێشە و گرفتەکانی کورد.

ئەمە لە کاتێکدا بوو مستەفا بارزانی بەشێکی ئامانجەکانی شۆڕشی کوردی لە گەشەپێدان و ئاوەدانکردنەوەی دێهاتەکانی کوردستان و خزمەتکردنی خەڵکەکەی و قەرەبووکردنەوەی ئەو زیانانەی لەئەنجامی بەریەککەوتنە سەربازییەکان بەریان کەوتبوو، چڕ کردبۆوە. بەو هۆیەوە هەمیشە بەشێکی گفتوگۆکانی لە دانوستان لەگەڵ شاندەکانی حکومەت و نووسراوەکانی بۆ کاربەدەستانی بەغدا بەرزی دەکردنەوە، تەرخانکردبوو بۆ دابینکردنی مەرجەکانی پێشکەوتن و گەشەکردنی کوردستان لەهەموو ڕووەکانەوە. بەو هۆیەوە سەرۆک وەزیرانی عێراق (عەبدولڕەحمان بەزاز) دوای ڕێککەوتن لەگەڵ بارزانی، لە چوارچێوەی ئەو دەستپێشخەرییەی بۆ چارەسەرکردنی دۆزی کورد لە (٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦) خستییەڕوو، باسی لە پێویستی ئاوەدانکردنەوەی هەرێمەکانی کوردستان کرد، کە لەدەرئەنجامی پرۆسە سەربازییەکان توشی کاولکاری ببوونەوە. لەگەڵ قەرەبووکردنەوەی زیانلێکەوتووەکانی شەڕ و کارئاسانیکردن بۆ گوندنیشینەکانی بەهەمان هۆکاری پێشەوە لە سەر زێد و زەوییەکانیان دوورکەوتبوونەوە، بۆ گەڕانەوەیان بۆ ناوچەکانی خۆیان[1101].

ئەم هەنگاوەی حکومەتی عێراقی، سەرەتایەکی ئەرێنی بوو، بۆ ئاوەدانکردنەوەی ناوچە خاپوورکراوەکانی کوردستان، بەڵام لە ئەنجامی دەست لە کارکێشانەوەی بەزاز لە حکومەت، هیچ یەکێک لەو بەڵێن و بڕیارانەی نەچوونە بواری جێبەجێکردنەوە. بەو هۆیەوە مستەفا بارزانی لە (٢٨ی تشرینی دووەمی١٩٦٦) یاداشتێکی بۆ حکومەتی عێراقی نووسی تێیدا هاتبوو:"بەپێی مادده یازدەی بەیاننامەی(٢٩ی حوزەیرانی١٩٦٦)، دەبوایە دەستەیەک بۆ ئاوەدانکردنەوەی ناوچەی کوردی پێکبهێنرێ و پارەی پێویستی لە پلانی ئابووری بۆ تەرخان بکرێت بۆ

١١٠٠ – وزارة أعمار الشمال على حقيقتها، خبات(جريدة)، ع(٤٧٦)، شباط ١٩٦٥، ص٤.

١١٠١ – بروانە: الاستاذ البزاز يتلو بيان الحكومة حول سياستها في شمال الوطن، العرب(جريدة)، ع(٦١٣)، ٣٠ حزيران ١٩٦٦، ص١.

ئاوەدانکردنەوە و بەرزکردنەوەی ئاستی پرۆژەی گەشەپێدان لە ناوچەکەدا... حکومەت خۆداریی لەوە کرد و نەیدەهێشت ئەو شوێنانەی هێزە سەربازییەکان نەچوونەتە ناویان، چاودێری تەندروستی و خوێندنی سەرەتایی بیانگرێتەوە، هەرچەندە داواکارییەکانیشمان لەم ڕووەوە دووبارە کردەوە. ئێمە هیچ پێویستییەک بۆ ئەوە نابینین وا بکات سەدان هەزار هاوڵاتی لە چارەسەرکردن بێ بەش بکرێن و قوتابخانە لە ڕووی منداڵان دابخرێت، کە هیچ تاوانێکیان نییە، لە کاتێکدا کە میللەتان خەریکن هەسارەکان و مانگ داگیر دەکەن و ئەو هاووڵاتییانەی شوێن و خانوویان سووتێندراوە و ماڵ و حاڵیان تالان کراوە، یان سەرۆکی خێزانیان بووەتە قوربانی کاری توندوتیژی، قەرەبوویان بۆ نەکراوەتەوە و ئەو بێوەژن و هەتیوانەش، کە توشی پەککەوتەیی بوون، ئەوا بۆ خواست و ویستی سروشت جێ هێڵراون. ئەو ئیعتبارە نیشتمانی و مرۆییانەی لە مادەی(١١)ی بەیاننامەکەی حکومەتدا هاتوون، پاڵپێوەنەر نەبوو بۆ ڕزگارکردنی ئەوانە لەسەرما و سۆڵەی زستان و بەدبەختیی دەربەدەری و دەستکورتیی و نەداری کوشندە ڕزگار بکات"[١١٠٢].

نائومێدبوونی بارزانی لە بەڵێنەکانی کاربەدەستانی بەغدا بۆ تەرخانکردنی ڕێژەیەکی بودجەی عێراق بۆ ئاوەدانکردنەوەی باشووری کوردستان، بەتایبەتی ناوچە ئازادکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی شۆڕش، بەو مانایە نایەت بارزانی بەو توانا ماددی و مرۆییە سنووردارەی لەبەردەستی شۆڕش بووە، لای لە خزمەتکردنی ئەو ناوچانە نەکردۆتەوە. بێگومان یەکێک لەئامانجەکانی بارزانی لە دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتییە کارگێرییەکانی شۆڕش لەپێشتر ئاماژەمان پێکردوون، کارکردن بووە بۆ دابینکردنی پێداویستییە گرنگەکانی ئەو دێهات و شارۆچکانەی کەوتبوونە ناوچە ئازادکراوەکان و لەژێر دەسەڵاتی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراقدا بوون. ئەو ئامانجەی بارزانی لە(٢٣ی ئەیلولی١٩٦٨) لەدوای چەسپاندنی ماددەی (٢٦) لەدەستووری هەموارکراوی ساڵی ١٩٦٨ی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق تا ڕادەیەک هاتەدی، ئەو ماددەیەش تایبەت بوو بە دامەزراندنی بەشێک بەناوی (بەشی خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی) بۆ

١١٠٢ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی...، (شۆرشی ئەیلول ١٩٦١–١٩٧٥)، ٢٠٢٠، ل ٤٠٠.

فراوانکردنی خزمەتگوزاری تەندروستی و فێرکردن و خزمەتگوزارییە کۆمەڵایەتییەکانی دیکە لەهەموو ناوچە ڕزگارکراوەکانی کوردستان[١١٠٣].

بەشی خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی لەو پرۆژە و پلانانەی بۆ خزمەتکردنی ناوچە ئازادکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی شۆڕش خستیەڕوو، زیاتر هەوڵیداوە شەقامی نوێ بکاتەوە و خانووی نوێ دروست بکات، سەرباری هەوڵی دیکەی بۆ کارێزلێدان و ژیاندنەوەی کانیاوەکان و دروستکردنی نەخۆشخانە و کردنەوەی بازار و باخچەی گشتی. وێڕای ئەوەی بایەخێکی تایبەتیشی دابوو بە دابینکردنی ئاو و کارەبای ناوچەکە[١١٠٤]. دواجار ئەم بەشە کارەکانی زیاتر لەبواری تەندروستی و پەروەردەدا چڕ کردەوە، بەهۆی پێویستی زۆری ناوچە ئازادکراوەکان بەو خزمەتگوزارییانە.

شیاوی باسە ژمارەی دانیشتوانی ناوچە ئازادکراوەکان لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٦١، نزیکەی (٩٩٠) هەزار کەس بووە، لەو ژمارەیە (١٧٠) هەزاریان لە دانیشتوانی گوندە سووتاوەکانی باشووری کوردستان بوون، کە لەدوای سوتاندنی (٧٥٠) گوند لەلایەن حکومەتی عێراقەوە، کۆچیان کردبووە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی شۆڕش. ئەمانە بەگشتی ڕووبەڕووی دۆخێکی ئاڵۆز و خراپ بوونەوە، بەهۆی بێبەش بوونیان لە تەواوی خزمەتگوزارییە تەندروستییەکان. هەموو ئەو ژمارە زۆرەی خەڵک، تەنها چوار پزیشک و هەشتا برین پێچیان هەبووە، لەو چوار پزیشکە یەکێکیان مەحمود عوسمان بووە، کە تەنها بەڕێکەوت هەندێک کات کاری پزیشکی کردووە، سەرباری ئەوەش ئەو دەرمانەی هەبووە، ئەوەندە کەم بووە، بەشی(١٠%) پێویستییەکانی نەکردووە[١١٠٥].

سەبارەت بە دامەزراوەی تەندروستیش، لە هەموو ناوچە ئازادکراوەکان باشووری کوردستان، یەک نەخۆشخانەی ڕاستەقینە نەبوو. ئەوانەی هەبوون، بنکەی تەندروستی سەرەتایی بوون، هیچ ئامڕازێکی پشکنینی پزیشکی تێدا نەبوو. بۆیە لەو ماوەیەدا لە ناوچە ئازادکراوەکان، بەتایبەتی لەنێوان منداڵ و مێرد منداڵان ڕێژەی

١١٠٣ – بڕوانە: ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان– عێراق(نووسینگەی ڕاپەڕاندن) دەستوور و یاساکان ١٩٦٤–١٩٦٥،ل٦٩.

١١٠٤ – بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەو خزمەتگوزاریانەی لەلایەن بەشی کاروباری کۆمەڵایەتی پێشکەشی دێهاتەکان کراون، بڕوانە: دەنگوباسی کوردستان(گۆڤار)، ژ(١٥)، حوزەیرانی ١٩٧٣، ل٧.

١١٠٥ – عصمت شريف وانلي، م.س، ص٣٣٩–٣٤٣.

مردن زیادی کرد[١١٠٦]. سەرەڕای ئەوەی چەندین نەخۆشی لەناو دانیشتوانی ناوچەکە تەشەنەیان کرد، وەک نەخۆشی (مەلاریا). هەروەها نەخۆشی (سیل) بەشێوەیەکی زۆر لەناوچەکەدا هەبووە. سەرکردایەتی شۆڕش بەو ئامرازە سادە و ساکارانەی لەبەردەستی دابوو، زیاتر لە چوار هەزار حاڵەتی تووشبووانی ئەو نەخۆشیانەیان تۆمارکرد. لەلایەکی دیکە، بەدخۆراکی هۆکارێکی دیکە بوو بۆ بەرزبوونەوەی ڕێژەی تووشبوان بە نەخۆشی (ئێسکە نەرمە) بەتایبەتی لەنێوان منداڵان. وێڕای هەموو ئەمانەش ڕاگرتنی پاک و خاوێنی و بڵاوکردنەوەی ڕێنماییە تەندروستییەکان بەپێی پێویست نەبوو. بەم شێوەیە تەندروستی گشتی کەوتە ژێر دۆخێکی مەترسی بەردەوام[١١٠٧]. بێگومان هەموو ئەمانە بەهۆی ئەوەبوو حکومەتی عێراقی ئابلوقەیەکی توندی خستبووە سەر ئەو ناوچانە. بۆیە بەم شێوەیە خەڵکێکی زۆری تێدا زەرەرمەند بوو[١١٠٨].

لەبەرامبەر ئەم دۆخە ناهەموارە و بۆ کەمکردنەوەی مەترسییە تەندروستییەکان، مەکتەبی تەندروستی لەسەر فەرمانی مستەفا بارزانی سەرۆکی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش، لە ناوچە ئازادکراوەکان سێ نەخۆشخانەی کردەوە. یەکەمیان لە سنووری هێزی کاوە[١١٠٩] کە لەلایەن دکتۆر (حیکمەت حەکیم) بەڕێوە دەچوو. دووەمیان لە گوندی (ماوەت) لە ناحیەی (خەبات) و لەلایەن دکتۆر (ئەحمەد شالی) سەرپەرشتی دەکرا و سێیەمیشیان لە گوندی (ناوپردان) لە ناوچەی باڵەک، دکتۆر (حەسەن کازماوی)، کە پیاوێکی عەرەبی خەڵکی بەغدا بووە، بەڕێوەی دەبرد. بەڵام ئەم نەخۆشخانانە هەر بەناو نەخۆشخانە بوون و بەپێی پێویست پێداویستی تەندروستییان تێدا نەبوو. بەڵام لەماوەی ساڵانی (١٩٦٣_١٩٦٧) چەند پزیشکێکی دیکە پەیوەندییان بەشۆڕش کرد، لەمانەش (حکمەت قوسمیز)، (باقر فەیلی)، (سەعید قرمزی تۆپراک)، (هۆشیار – فائق)، (تاهیر بابان). کە زۆربەیان ئەندامی حزبی

١١٠٦ – مەسعوود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی...(شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١– ١٩٧٥)، ٢٠٠٤، ل٤٣٧– ٤٣٩.

١١٠٧ – بڕوانە: پارتی دیموکراتی کوردستان(مەکتەبی سیاسی–٢)، یاداشتی بارزانی بۆ کۆمەڵی نەتەوە یەکگرتووەکان لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٩دا، چاپخانەی خەبات، ١٩٦٩، ل١٨–٢٠.

١١٠٨ – اخبار من کردستان، خبات(جریدة)، ع(٤٧٥)، کانون الاول ١٩٦٤، ص٢.

١١٠٩ – هێزی کاوە: ناوەندەکەی لە بێتواتە بوو. سنووری چالاکی لە ناوچەکانی کویە، خۆشناوەتی، باڵەکایەتی، هەولێر، ڕەواندز دەگرتەوە. هاوکار کەریم حمە شریف، س.پ، ل٩٤.

شـــیوعی بوون، لەســـەر داخوازی مەکتەبی تەنـدروســـتی ئەرکی بەڕێوەبردنی نەخۆشخانەکانیان گرتە ئەستۆ[١١١٠].

مستەفا بارزانی ئەرکی سـەرپەرشتیکردن و چاودێری هەموو نەخۆشـخانەکان و بنکەکانی تەندروسـتی خسـتە ئەسـتۆی سـکرتێری مەکتەبی تەنفیزی، کە ئەوکاتە دکتۆر (مەحمود عوســـمان) بوو. ئەمیش لەســـەر فەرمانی بـارزانی، کاریکرد بۆ کردنەوەی چەند خولێکی تەندروســـتی بۆ برینپێچی و فریاگوزاری خێرا. ئەوەبوو لە وەرزی پایزی سـاڵی ١٩٦٨ هەر لەسـەر ڕاسپاردە و فەرمانی بارزانی، پەیمانگایەک بەناوی (پەیمانگای پێگەیاندنی برینپێچانی شـۆڕش) کرایەوە. لەگەڵ دەرچوونی یەکەم پۆل، بەشـداربووان نازناوی (دکتۆری شـۆڕش)یان وەرگرت. هاوکات دوای ئەوەی بارزانی وەک باسـکرا، چەند نەخۆشـخانەیەکی لە (ناوپردان) بەناوی (نەخۆشـخانەی کوردســـتان) و لە خەبات و بێتواتە دامەزراند[١١١١]، بۆ هەر (١٢) یەکەی دیکەی هێزی سـەربازی بنکەیەکی تەندروسـتی کردەوە، سـەرەڕای ئەوەی لەهەندێک گوند، بنکەی تەندروسـتی دامەزراند، بەجۆرێک کۆی گشـتی ئەو بنکە تەندروسـتییانەی تا سـاڵی ١٩٧٣ کرانەوە، ژمارەیان گەیشتنە (٣٦) بنکەی تەندروستی[١١١٢].

لەلایەکیتر لەبەرئەوەی حکومەتی عێراقی ئابلوقەیەکی توندی لەســـەر ناوچەکانی شــۆڕش ســـەپاندبوو وەکو لە پێشـــتر باســـمانکرد، بۆیە تەنها دەرفەت لەبەردەم ســـەرکردایەتی کورد بۆ ڕزگارکردنی خەڵکی ناوچە ئازادکراوەکان، کۆکردنەوەی کۆمەکی تەنـدروســـتی بوو لە ڕێگـای ڕێکخراوە جیهـانییە خێرخوازەکـان. لەو چوارچێوەیەدا مسـتەفا بارزانی لە پێناو دەسـتبەرکردنی هاوکاری و کۆمەکی مرۆیی دەرەکی، لە (ئەیلولی ١٩٦٣) نامەیەکی بۆ کۆنگرەی خاچی ســـووری نێودەوڵەتی لە (جنێف) ڕەوانەکرد، تێیدا وێنایەکی ڕوونی بارودۆخی کوردسـتانی نیشـانی ئەندامانی ئەم ڕێکخراوەدا. لەم نامەیەدا بارزانی داوای لە خاچی ســـووری نێودەوڵەتی کرد، سەردانی ناوچە ئازادکراوەکانی کوردستان بکەن و هاوکاری پزیشکی و خۆراک بۆ ئەو دانیشـتووانانەی لە ژێر هەڕەشـە دابوون لە ناوچەکانی باشـووری کوردسـتان پێشـــکەش بکەن. بەڵام بانگەوازەکەی بارزانی هیچ ئەنجامێکی نەبوو، لەبەرئەوەی

١١١٠ – شێرزاد زکریا محمد، س.پ، ل١٥٥.

١١١١ – أخبار كردستان (جريدة)، ع(١٣)، أواسط نيسان ١٩٧٣، ص٤.

١١١٢ – م.ن، ص٥.

حکومەتی عێراقی ڕێگربوو لە گەیشتنی هەر جۆرە هاوکارییەک بۆ دانیشتوانی ئەم ناوچانەی کەوتبوونە ژێر دەسەڵاتی شۆڕشگێرانی کورد[١١١٣].

ئەم هەوڵانەی بارزانی لەم قۆناغە نەوەستان و بەردەوامبوون، بەشێوەیەک بارزانی لە ڕێگای نوێنەرەکانیەوە لە ڕۆژئاوای ئەوروپا، بەردەوام بوو لەسەر پەیوەندییەکانی لەگەڵ ڕێکخراوە مرۆییە جیهانییەکان، لەم سۆنگەوە لەڕێگای پەیوەندیی نوێنەرانی بارزانی لەگەڵ ڕێکخراوە مرۆییەکاندا لە نمونەی ڕێکخراوی خاچی سووری نێو دەوڵەتی، توانیان لەساڵی ١٩٦٤ ، سەرباری ڕێگرییەکانی هەبوون، بڕێک یارمەتی تەندروستی بۆ ناوچە ڕزگارکراوەکان بەدەست بهێنن[١١١٤]. دواتریش لە نیسانی ١٩٦٩ بەیارمەتی مەکتەبی تەندروستی (ڕێکخراوی خاچی سووری کوردی) لە ئەوروپا دامەزرا. ئەو ڕێکخراوە تا ڕادەیەک توانی هاوکاربێت بۆ دابینکردنی پێداویستییە تەندروستییەکان بۆ نەخۆشخانەکانی کەوتبوونە ناوچە ئازادکراوەکانی کوردستان. بۆیە توانای دامەزراوە تەندروستییەکان بەهۆی ئەو پێداویستییانەی دەستەبەرکران بەرزبۆوە. بەجۆرێک تەنها لەماوەی شەش مانگی یەکەمی ساڵی ١٩٦٩ وێڕای بارودۆخی شەڕ، نەخۆشخانەکانی شۆڕش لە ناوچە ئازادکراوەکانی توانیان پێشوازی لە (١٠٩٧٠٥) نەخۆش بکەن، کە (٩٠) هەزار نەخۆش لە هاوڵاتی سڤیل بوون و ئەوانی دیکەش پێشمەرگە بوون[١١١٥].

بڕادەیەکی دیکە لە بەردەم مستەفا بارزانی، لە پێناو ڕزگارکردنی دانیشتوانی ناوچەکانی لەژێر دەسەڵاتی شۆڕش لەم دۆخە مرۆییەی ڕووبەڕوویان ببوویەوە، بریتی بوو لە پەیوەندیکردن بە وڵاتە زلهێزەکان، لە ڕێگای نوێنەرەکانی شۆڕش لە وڵاتانی ڕۆژئاوای ئەوروپا و ئەمریکا، لەم سۆنگەوە لە ئایاری ١٩٦٩ بارزانی نامەیەکی بۆ وەزیری دەرەوەی ئەمریکا (ویلیام روجەرز) نارد و بارودۆخی ئەو کاتەی خەڵکی کوردستانی لەناوچە ئازادکراوەکان باسکرد و تیشکی خستە سەر بارودۆخی خراپ و نارەحەتی خەڵک، بەهۆی نەبوونی خۆراک وخزمەتگوزارییە تەندروستییەکان. لەم نامەیەدا بارزانی ڕوونیکردەوە ئەو هاوکارییانەی بەدەستیان

1113 – NAA: A1838,173/2/6/1, Part1, Iraq- Political States–Kurds, Kurds in Iraq, 2 December1963, p.258.

1114– CIA-RDP79-00927A004800110003-7,THE KURDISH WAR-- ROUND FOUR, WASHINGTON, April 23, 1965,p.6.

١١١٥ – قارەمان حیدر رحمان، س.پ، ل٤٩.

دەگات، بڕێکی ئەوەندە کەمە بەشـــی پڕکردنەوەی پێداویســـتییەکان ناکات. ئەوەندە نەبێ هەندێک لە ڕێکخراوە جیهانییەکانی وەکو خاچی ســوور و مانگی ســوور بڕێک هاوکاری وکۆمەکی مرۆییان لە ڕێگای مانگی سووری ئێرانی پێشکەش کردون[١١١٦].

بەپێی زانیاری ژێدەرێک بێ، حکومەتی ئەمریکا لە وەڵامی ئەم نامەیەی بارزانیدا، لە (ئـابی ١٩٦٩) بڕی (١٤) ملیۆن دۆلاری وەک هـاوکـاری بۆ شـــۆڕشـــی کورد ڕەوانەکرد[١١١٧]. بەڵام هیچ ســـەرچاوەیەک، لە نێوانیشـــیاندا بەڵگەنامەکانی دیکەی حکومەتی ئەمریکا، کە لەبەردەســـتی توێژەردان، باســـیان لەم هاوکارییە نەکردووە، بۆیە ئەو زانیارییە پێمان وایە جێگەی گومانە.

ســەرباری ئەمەش، لە (تشــرینی یەکەمی١٩٦٩) مســتەفا بارزانی یاداشــتێکی بۆ ســـکرتێری گشـــتی کۆمەڵەی نەتەوە یەکگرتوەکـان یوثـانـت (١٩٦١-١٩٧١) و دامەزراوەکانی بەســـتراوە بەو دەزگا جیهانییە ڕەوانەکرد و لە کۆتایی ئەو بەشـــەی تەرخانیکردووە بۆ ڕوونکردنەوەی دۆخی تەندروســـتی لەناوچە ئازادکراوەکاندا، وێنای ســیاســەتی نادروســتی حکومەتی عێراقی کرد بەرامبەر بە گەلی کورد و لەم بارەیەوە نووســیویەتی:" لەســەرەتای شــەڕی ڕەگەزایەتیەوە کە لەســاڵی ١٩٦١ەوە هێنراوەتە ســەرمان، هەرچی قوتابخانە و تیمارگەی میری هەیە یا بەهۆی شــەڕەوە کاولکراوە، یا حکومەت خۆی دایخســتووە و مووچەخۆرەکانی لێ کێشــاوەتەوە. بەم بۆنە ڕێگـای کردۆتەوە بۆ بڵاوبوونەوەی نەخۆشـــی بە شـــێوەیەکی بەرفراوان. نەخوێنـدەواریش بە چەشـــنێکی بێ وێنە پەرەی ســـەندووە، هەتـا ئەنـدازەی نەخوێندەواری گەیشــتوتە (٨٥%). وای لێهاتووە هەموو ســیاســەتی عێراق هاتوتە سەر ئەوەی نەهێڵێ لە کوردستانا خوێندن بمێنی. لەماوەی هەشت ساڵی ڕابردوودا، بەبیانووی شەڕەوە حکومەتی عێراق هەندێ کردەوەی زۆر توند و تیژی بەکارهێناوە، بۆ ئەوەی ڕیشەی لەشساخی و زانیاری لە کوردستانا هەڵکێشێ...بۆ ئەوەی ڕادەی پشـتگوێ خسـتنی فەرمانڕەواکانی بەغداتان بۆ ڕوون بکەینەوە لەبارەی بایەخدان بە

1116 –F.R.U. S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, Memorandum of Conversation, Kurdish/Assyrian Appeal for U.S. Assistance, Washington, June 13, 1969, p.2.

١١١٧ – ماریانا خاروداکی، م.س، ص٢٨٧.

ناوچەکەمان، هەر ئەوەندە بەسە کە بزانن لە ڕووی لەشساخییەوە حکومەت هەوینی دژی کۆلێرای لێ قەدەخە کردووین و ناهێڵێ بمانگاتێ"[١١١٨].

سەرەڕای ئەو هەوڵانە، وڵاتە زلهێزەکان بێ هەڵویست بوون بەرامبەر بانگەوازەکانی ڕێبەری کورد، بە بیانووی دەست وەرنەدان لەکاروباری ناوەخۆیی عێراق و بەستنەوەی پرسەکە، بە دۆخێکی نێوخۆیی. بەڵام ئەم بابەتە ڕێگر نەبووە لەبەردەم مستەفا بارزانی بۆ ئەوەی بەپشت بەستن بە توانا مرۆیی و ماددییەکانی بەردەستی، کار بۆ سوککردنی دۆخی نارەحەتی ئەم خەڵکە بکات، کە لەم ناوچەیەدا ژیاون وەکو پێشتر باسکرا، هەر لە درێژەی ئەو هەوڵانەی پێشوو. مستەفا بارزانی لە ساڵی (١٩٧٣) وەک هەنگاوێکی ئەزموونی فەرمانیکرد بە ئامادەکردنی نەخۆشخانەیەکی تایبەت بە نەخۆشییەکانی (سینگ) لە چۆمان بە قەبارەی(٣٤) تەختەی نەخۆش و ئامادەکردنی ئامێری تەندروستی پێویست. هاوکات فەرمانی کرد بە چاودێریکردنی چڕی دێهاتەکان بۆ دەستنیشانکردن و دۆزینەوەی ئەو کەسانەی تووشی نەخۆشی(سیل) بوون، بۆئەوەی جیابکرێنەوە لە منداڵە بچووکەکانیان. یەکێکی دیکە لە ئەرکەکانی ئەو نەخۆشخانەیە بریتی بووە لە چارەسەرکردنی نەخۆشییەکانی منداڵان، ئەو نەخۆشیانەی ئەو کاتە بڵاوببونەوە، کە وەک پێشتر ئاماژەمان پێکرد، ببووە هۆی مردنی ژمارەیەکی زۆری منداڵ، بەتایبەتی نەخۆشی سۆریکە. لەو نەخۆشخانەیە ژووری تایبەت بە پیاوان و ئافرەتان و منداڵان هەبوو، پشکنین و دەرمانیش تێیدا بە خۆرایی پێشکەشی نەخۆش کراوە، وێڕای ئەنجامدانی نەشتەرگەری بچووک[١١١٩].

لەدوای ڕاگەیاندنی پڕۆژەی ئۆتۆنۆمی لەلایەن حکومەتی عێراق لە (ئاداری١٩٧٤) و هەڵگیرسانەوەی شەڕ لە نێوان سوپای عێراقی و هێزی پێشمەرگە، سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان، بڕیاریدا بە دامەزراندنی ئەمینداریێتی گشتی تەندروستی. ئەو دامەزراوەیە کە لە کۆتایی مانگی (ئاداری١٩٧٤) دەستی بەکاروبارەکانی کرد، چەندین نەخۆشخانە و بنکەی تەندروستی لە چۆمان و لە سنووری هەڵەبجە و لە ناوچەی بادینان کردەوە، هەندێک لەو دامەزراوە تەندروستییانە لەناو کەمپی ئاوارەکان، بەهاوکاری ڕێکخراوی مانگی سووری ئێرانی لەنێو سنووری ئێران کرانەوە. ئەو

١١١٨ – بروانە: پارتی دیموکراتی کوردستان(مەکتەبی سیاسی-٢)، یاداشتی بارزانی...، ل١٩.

١١١٩ – أخبار كردستان (جريدة)، ع(١٣)، أواسط نيسان ١٩٧٣، ص٤.

نەخۆشـخانانە چەندین پزیشـکی بەتوانا و کارمەندانی تەندروسـتی بەئەزموونیان تێدا بوو. هەروەها نەخۆشـخانەکان، تاقیگە و هۆڵی نەشـتەرگەری و تەختی نوسـتنیان بۆ دابینکرابوو[١١٢٠].

باسی سێیەم: کاردانەوەی بارزانی لەبەرامبەر سیاسەتی فەرامۆشکردنی ڕۆشنبیری کوردی

مەسـەلەیەکی بەڵگە نەویسـتە، هەر نەتەوەیەک مافی ئەوەی هەیە بایەخ بە ڕۆشـنبیری خۆی بدات و سـادەترین بنەماش لەو بوارەدا ئەوەیە، ڕۆڵەکانی ئەو نەتەوەیە بەزمانی دایکی خۆیان بخوێنن و بنووسـن. سـەرەڕای ئەوەش لە زۆربەی سـەردەمەکانی حکومەتە عێراقییە یەک لەدوای یەکەکان، کورد لەو مافەی خۆی بێبەش کراوە، تەنانەت لە هەندێ باردا حکومەتی عێراقی هەوڵیداوە کورد لە پێشـکەوتنی مەعریفی و ڕۆشـنبیری بەگشـتی بێبەش بکات. کۆمەڵێک ئامانجی لە پیادەکردنی ئەم سیاسـەتەدا هەبووە، کە لەدیارترینیان، نیشـاندانی کۆمەڵگەی کوردی بووە، بە کۆمەڵگەیەکی دواکەوتوو لەبەردەم ڕای گشـتی جیهانی. بۆیە گەلی کورد کە لەسەردەمی پادشایەتی لە مافە ڕۆشنبیرییەکانیان بێ بەش بوون، لە دوای شۆڕشی (١٤ تەمموزی ١٩٥٨)یش لەسەر هەمان دۆخی ڕۆشنبیری و پەروەردەیی مانەوە. بە جۆرێک ژمارەی قوتابخانەکان بەڕێژەیەکی ئەوتۆ زیادیان نەکرد. هەروەها خوێندن لە زۆربەی قوتابخانەکانی باشـووری کوردسـتان بەزمانی عەرەبی بوو، تەنیا قوتابخانە سەرەتاییەکانی سلێمانی نەبێت. ئەوە سەرباری ئەوەی گەلی کورد (کۆڕی زانیـاری) و زانکۆیەکی تـایبەت بەخۆی نەبوو[١١٢١]. قوتـابییە کوردەکـانیشـی کە مەبەسـتیـان بەردەوامیـدان بوو بە خوێـندنی بـاڵا، دەرفەتی گونجـاویـان بۆ نەدەرەخسـاندن. بەو هۆیەوە نێردراوەکانی کورد بۆ تەواوکردنی خوێندنی باڵا زۆر کەم بوو. هەروەها لە کۆلێژەکان بەڕێژەیەکی کەم وەردەگیران. بەهەمان شـێوە لە کۆلێژی ئەرکـانی سـەربازی، مـافی خوێـندن بۆ قوتـابیـانی کورد بە ڕێژەیەکی سنوورداربووە[١١٢٢].

١١٢٠ – فلك الدين كاكەيى ، م.س، ص٧٠.

١١٢١ – عبدالخالق العامري، م.س، ص١٨٦.

١١٢٢ – عزيز الحاج، م.س، ص٢٧.

سیاسەتی حکومەتی عێراقی بەرامبەر ڕۆشنبیری کوردی لە بڕیارەکانی کۆنگرەی سێیەمی سەندیکای مامۆستایان کە لەساڵی ١٩٦٢ لە بەغدا ڕێکخرا، ڕەنگدانەوەی ڕوونتری هەبوو. دوای ئەوەی کۆنگرە بڕیاریدا بەسڕینەوەی وشەی (کوردستان) لە کتێب و هاندانی نووسەر و مامۆستایانی کورد بۆ نووسین بە زمانی عەرەبی، وە هەوڵدان بۆ سەپاندنی زمانی عەرەبی وەک زمانی خوێندن لە قوتابخانەکانی باشووری کوردستان و هەڵوەشاندنەوەی بەڕێوەبەرایەتی مەعاریفی کوردی، دوای ماوەیەکی کەم لەسەر بڕیاری دامەزراندنی. سەرباری هەڵوەشاندنەوەی پڕۆژەی کردنەوەی کۆلێژی پەروەردە لە کوردستان و ئەو ئاستەنگانەی دروستییان کرد[١١٢٣].

سیاسەتەکانی حکومەتی عێراقی بەرامبەر مافە ڕۆشنبیرییەکانی گەلی کورد لە عێراقدا، بەلای مستەفا بارزانی قبوڵکراو نەبووە. ئەو هەڵوێستەشیان چەندین جار بە یاداشت و نووسراو، لە دانوستانەکان لەگەڵ شاندەکانی حکومەتی عێراقی خستووەتەڕوو، بۆ نمونە بارزانی لە (٢٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٦) لە یادداشتێکی بۆ هەریەک لەسەرۆک کۆماری عێراق عەبدولڕەحمان عارف و سەرۆک وەزیران ناجی تاڵیب، سەبارەت بەو بەڵێنانەی لەبەیاننامەی (٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦) بەکورد درابوون نووسیویەتی:" لیستی وەرگیراوان لە کۆلێجی سەربازی و کۆلێجی باڵەفڕەوانی و کۆلێجی پۆلیس، بۆ ئەمساڵ ڕێژەیەکی زۆر کەم نەبێ، کوردی تیدا نییە و هەر قوتابییەک پێوەندیی بە شۆڕشەوە هەبوبێت، لەو کۆلێجانە وەرنەگیراوە، کەواتە چۆن کورد بۆی دەکرێت یەکسان بێت تەنانەت لە دواڕۆژیشدا"[١١٢٤]. لەخاڵێکی دیکەی یاداشتەکەدا بارزانی ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە:"لە زانکۆی بەغدا هیچ بایەخ بەزمانی کوردی و کەلەپوورە فکری و شارستانییەکەی کورد نەدراوە و بەبڕوای ئەو ئومێدێکیش نەبووە لەو کاتەدا بایەخ بە کردنەوەی زانکۆیەک لە باشووری کوردستان بدەن وەک لەبەیاننامەی (٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦) بەڵێنیان داوە. سەبارەت بەو قوتابیانەش کە لەهەڵهێنجانی زانست بێ بەش بوون، لەبەرئەوەی سۆزیان لەگەڵ کێشەی گەلەکەیان بووە و ئەو یاسایانەی وەزارەتی مەعاریفیان دەرهەق پیادەکراوە،

١١٢٣ – دانا ئادامز شمیدت، س.پ، ل١٤٣.

١١٢٤ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی...(شۆرشی ئەیلول ١٩٦١–١٩٧٥)بگ٣،ب١، ٢٠٢٠، ل٣٩٩.

که بۆ حاڵەتی ئاسـایی بەکاردەهێنرێت و زۆرینەیان لە گەڕانەوە بۆ خوێندن بێ بەشکران"[١١٢٥].

داخوازییەکانی بارزانی بێ وەڵام مانەوە تەنانەت لەدوای گۆڕانی دەسـەڵاتی سیاسی لەبەغدا لە (١٧-٣٠ تەمموزی ١٩٦٨)، بەو هۆیەوە لەئەنجامی بێ ئومێدبوون لە حکومەت، مەلا مسـتەفا بارزانی لە ناوەراسـتی تشـرینی یەکەمی سـاڵی ١٩٦٩، گازاندەکانی خۆی سەبارەت بە سیاسەتە نادروستەکانی حکومەتی عێراقی بەرامبەر کورد بە شـێوەیەکی گشـتی و لەنێویانیشـدا لایەنی پەروەردە و فێرکردن، گەیاندە دامەزراوەکانی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی لە ڕێگای نامەیەک بۆ (یۆسـانت) ی سـەرۆکی کۆمەڵەی نەتەوە یەکگرتووەکان. لە پاشـبەندی شـەشـەمی ئەو نامەیەدا، کە تایبەت کراوە بە خستنەڕووی بارودۆخی پەروەردە و فێرکردن لەناوچە ڕزگارکراوەکان لە دوای هەڵگیرسـانی شـۆڕشـی کورد لە سـاڵی ١٩٦١، بارزانی نووسـیویەتی:" سـیاسـەتەکانی عێراق ئامانجیان ئەوە بووە نەهێڵن خوێندەواری لە ناوچەکەدا بڵاوبێتەوە. بەڵام شـەڕ لەماوەی ئەو هەشـت سـاڵەی ڕابردوودا بوو بەهۆی ئەوەی حکومەتی عێراق ڕێگە کارێکی زۆر توند و دڵڕەقانە بگرێتەبەر بۆ ریشـەکێشـکردنی بناغەی خزمەتگوزاریی تەندروسـتی و فێرکردن لە ڕەگەوە. لەو سـێ سـاڵەی ڕابردوودا، سەرکردایەتی شۆڕش توانی دووسەد قوتابخانەی سەرەتایی لەسەرتاپای ناوچە ڕزگارکراوەکاندا بکاتەوە و ئەمەش لەسـەدا پێنجی ئەوەی کە پێویسـتە لە قوتابخانە کردنەوە لە کوردستاندا پڕناکاتەوە. ئەمە سەرەڕای ئەوەی هەزاران قوتابیی قوتابخانە دواناوەندییەکان لەوانەی لە قوتابخانە دواناوەندییە حکومەتییەکان وەدەرنراون، هیچ هەڵێکی خوێندنیان لەناوچەکانی ئێمەدا بۆ خوێندن بۆ نەرەخسـاوە و بێجگە لەیەک قوتابخانەی دواناوەندی، کە ئەویش خۆمان کردومانەتەوە. یەک قوتابخانەی دواناوەندی لەهەموو کوردستانی ڕزگارکراودا نییە"[١١٢٦].

هەر لەو نامەیەی پێشوودا بارزانی نووسیویەتی :" شۆڕش هەمیشە شەکوای لەدەسـت کەمیی هۆ و سـنووردارییەکەی ئەو هۆیانە دەکرد، بێ ئەوەی هیچ یارمەتییەکی لە یۆنسـکۆوە پێ بگات. لەبەرئەوە هەر هەنگاوێکی کە دەیهاوێت بە نزمترین پێوانە، سـنوورێکی کەمی هەیە، جا لەبەر ئەو بارودۆخەی وەسـفمان کرد،

١١٢٥ - هـ س، ل٣٩٩.

١١٢٦ - پارتی دیموکراتی کوردستان(مەکتەبی سیاسی-٢-)، یادداشتی بارزانی...، ل١٨.

بێگومـان ئەو نەوە کوردســـتانییەی ئێســـتە دەکەوێتە بەر هەڕەشـــەی حاڵەتی نەخوێندەواری جێگیر و درێژ خایەن و زۆربەی زۆری ئەم گەلە دوور دەبێت لەو بەشـە زۆر کەمەی هەوڵی لەناوبردنی نەخوێندەواری و پتر لەیەک ملیۆن کەس لەو ناوچانەدا دەژین، کە کەوتوونەتە ژێر دەسەڵاتی شۆڕشی کوردستان"[١١٢٧].

فشـارە سـیاسـییە بەردەوامەکانی مسـتەفا بارزانی لەسـەر کاربەدەسـتانی بەغدا، لەپێناو دەسـتەبەرکردنی مافە ڕۆشـنبیرییەکانی گەلی کورد، دواجار بەشـێکی لەگەڵ ڕێککەوتنامەی ئاداری ١٩٧٠ هاتنەدی، کە بەووردی لە بەشەکانی پێشەوەی ئەم تێزە باسکراوە.

١١٢٧ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی...(شۆرشی ئەیلوول ١٩٦١–١٩٧٥)، ٢٠٢٠، ل٤٣٨

بەشی پێنجەم:
بارزانی و پەیوەندییە دەرەکییەکانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد

بەشی پێنجەم : بارزانی و پەیوەندییە دەرەکییەکانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد

مستەفا بارزانی لە کونجێکی دوورە دەستی جیهان، دابڕاو لە هۆکار و ئامرازە پێشکەوتووەکانی پەیوەندی، بەبیر و ئایدیای کوردایەتی و باوەڕێکی جێگیر بە خود و پرسی گەلەکەی، ئاستەنگەکانی بەردەم بەستنەوەی شۆڕشی کوردی بەنێوەندە جیهانییەکانی خاوەن بڕیاری بڕی، لە ڕێگای ئەو کۆششانەی ئەنجامیدا بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتی سیاسی و سەربازی بۆ بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد[1128]. ئاشکرایە بارزانی لە خەباتی سیاسی و چەکداریدا، شێوازی بەکارهێنانی هێزی بۆ دەستەبەرکردنی مافی گەلەکەی گرتەبەر، بەڵام توانا سەربازییەکانی لەبەرامبەر سوپای عێراق هاوسەنگ نەبوو، بۆیە هەوڵیدا پردێکی پەیوەندی لەنێوان بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد و وڵاتانی هەرێمی و نێودەوڵەتی دروست بکات. لەبەرامبەردا ئەم وڵاتانە مەبەستیان بوو سوود لەم پەیوەندییە وەربگرن بۆ بەدیهێنانی ئامانج و بەرژەوەندییە سیاسییەکانیان و وەک کارتێکی فشار لە دژی ئەوانەی لەگەڵیاندا ناکۆک بوون بەکاری بهێنن، کە لەتەوەرەکانی داهاتوودا باسی دەکەین:

تەوەری یەکەم: پەیوەندییەکان لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ و جیهانی عەرەبی

پێگەی جیۆسیاسی کوردستان، یەکێک بووە لە کێشە گەورەکانی بەردەم مستەفا بارزانی. بەهۆی دراوسێیەتی ئێران لەگەڵ عێراق. بارزانی ناچاربوو بکەوێتە نێو پەیوەندی سیاسی و سەربازی لەگەڵ ئەم وڵاتە. لە لایەکی تریش لەنێو وڵاتانی عەرەبیدا هەوڵیداوە سوود لە پەیوەندییەکانی لەگەڵ سەرۆکی میسر جەمال عەبدولناسر وەربگرێ، بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتی یەکێک لە وڵاتە عەرەبییە کاریگەرەکان، چونکە سەرۆکی میسر جیاواز لە وڵاتانی دیکەی عەرەبی کە مستەفا بارزانی و شۆڕشی کوردیان بە مەترسی دەبینی لەسەر یەکپارچەیی خاکی عێراق، پشتگیری چارەسەری ئاشتییانەی دۆزی کوردی دەکرد. وەک لێرە بەدوا باسیان دەکەین:

1128 - WILLIAM TUOHY, The Grizzly Old Warrior Is Optimistic, The Tuscaloosa News, feb 15 1971, p.7.بڕوانە

باسی یەکەم: ئێران

پەیوەندییەکانی مستەفا بارزانی لەگەڵ دەسەڵاتدارانی ئێران، بەپێی بارودۆخ و ڕووداوە سیاسییەکانی بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کوردی، لە هەڵکشان و داکشاندا بووە. لەو کاتەی بارزانی لەدوای ڕاپەڕینی دووەمی بارزان لە تشرینی یەکەمی ١٩٤٥ ڕوویکردە ئێران و لە کانونی دووەمی ١٩٤٦ بەشداری کۆماری کوردستانی لەمەهاباد کرد[١١٢٩]، حکومەتی ئێرانی بە نیگەرانییەوە سەیری ڕۆڵی ئەم ڕێبەرەی دەکرد لە پاراستنی قەوارە کوردییەکە، دواجار لەدوای ڕووخانی کۆمارەکە لە کانونی یەکەمی ١٩٤٦، سزای لە سێدارەدانی بۆ دەرکرد، لەبەرئەوەی تا دوا سات، ڕووبەڕووی هێزەکانی ئێران بوویەوە و خۆی ڕادەستییان نەکرد تا پەڕییەوە ناو سنووری یەکێتی سۆڤیەت[١١٣٠]. ئەو کاتەشی لە سۆڤیەت بوو، حکومەتی ئێرانی بەچاوی پڕ لە گومانەوە سەیری چالاکییەکانی دەکرد، تا ئەو ڕادەی سکاڵای لە حکومەتی سۆڤیەت کرد، چیتر هەوڵ نەدەن سوود لە بارزانی وەربگرن و وەک فشارێک لەدژی بەرژەوەندییەکانیان بەکاری بهێنن[١١٣١].

کاتێک مەلا مستەفا لە سۆڤیەتەوە گەڕایەوە عێراق، حکومەتی ئێرانی پێی وابوو ئەم ڕێبەرە هەڕەشەیەکی گەورەیە لەسەر داهاتووی ناوچەکە[١١٣٢]، چونکە بە بڕوای ئەوان ئەو ماوەیەی بارزانی لە سۆڤیەت ژیاوە، کەوتۆتە ژێر کاریگەریی بیروباوەڕ و ئایدۆلۆژیای کۆمۆنیستی[١١٣٣]، ئەم مەترسیانەشی لە ڕاگەیاندنەکانی بڵاوکردنەوە، تەنانەت هەوڵیدا وڵاتانی عەرەبیشی لێ ئاگادار بکاتەوە[١١٣٤]، بەڵام بارزانی بە هۆشیارییەوە مامەڵەی لەگەڵ مەترسییەکانی ئێران و وڵاتانی دیکەی دراوسێی عێراق

1129 – Nagel Joane,op.cit,p.20.

1130 –FIRAT SÖZERİ , Önceki Kaynak,S.25.

١١٣١ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد(١٩٣١-١٩٥٨)،ل١٩٩.

١١٣٢ – بروانە: بەڵگەنامەی ژمارە(٢) لە: الكورد في وثائق الارشيف الوطني البريطاني(١٩٥٨-١٩٦٩)،ج٢، ص٢١.

١١٣٣ – ئارەش رەئیسینەژاد، س.پ، ل١٤٩.

١١٣٤ – روزنامەهای آمریکایی می نوسیند(اعزام اکراد شوروی خاورمیانە رابە خطر می اندازد طبق گزارش خبر گزاری فرانسە)، آطلاعات(روزنامە)، ش(٩٨٨٣)، (١٣ أوريل ١٩٥٩)، ص١٣.

کرد. بەشـــێوەیەک داخوازییەکانی گەلی کوردی لە عێراق، لە بازنەی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان و دیموکراسیەت بۆ عێراق چڕکردەوە[١١٣٥].

خواستی سەرکردایەتی سیاسی کورد لە باشووری کوردستان بۆ بەدەستهێنانی ئۆتۆنۆمی لەچوارچێوەی عێراقدا لەدوای هەڵگیرسـانی شـۆڕشـی کورد لە ئەیلولی ١٩٦١، نەبووە هۆی ئەوەی مەترسـییەکانی حکومەتی ئێرانی بڕەوێنێتەوە[١١٣٦]، بەڵکو لەلایەک دەسـەڵاتدارانی ئێران هەڵگیرسـانی شـۆڕشـی کوردیان بە پلان و نەخشـەی سـۆڤیەت دەزانی و بەو هۆیەوە زیـاتر لە پێشـوو، کەوتنە پلان دارشـتن بۆ سـەرکوتکردنی. بەجۆرێک لە سـاڵی ١٩٦٣ بەئـامـانجی کۆتـاییهێنـان بە بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد، چوونە ناو هاوپەیمانەتییەکی سەربازی نهێنی بەناوی(پڕۆسەی دیجلە)، لەگەڵ حکومەتی عێراق و تورکیا و سـوریا[١١٣٧]. بەڵام حکومەتی یەکێتی سـۆڤیەت لە(٩ی تەممووزی١٩٦٣) لە ڕێگـای وەزارەتی دەرەوە ئەم هەوڵەی سـەرکۆنەکرد و هەڕەشـەی ئەوەی لەم وڵاتانە کرد، ئەگەر لە پلانەکەیان پاشـەکشـە نەکەن، دەسـتێوەردانی ڕاسـتەوخۆ لە بابەتەکە دەکات[١١٣٨]. بەو هۆیەوە حکومەتی ئێرانی لەم هاوپەیمانەتییە کشایەوە. بەم جۆرەش لەهاوینی ١٩٦٣ جەنگی کورد بووە پرسـی سـەرەکی هەرێمەکە بەلای ئێران، وەک چۆن بۆ وڵاتە زلهێزەکانیش بووە گۆرەپانی جەنگی سارد[١١٣٩].

لەلایەکی دیکە حکومەتی ئێران پێی وابوو دۆخی باشـووری کوردسـتان تەنها لە بەرژەوەندی یەکێتی سـۆڤیەت دایە، ئەمەش لەدژی بەرژەوەندییەکانی ئەواندایە. بەو هۆیەوە هەوڵیدا جۆرێک لە تێگەیشـتن لەگەڵ بارزانی دروسـت بکات، وەک عیسـا پژمانی ئەفسـەری نووسـینگەی دەزگای هەواڵگری و ئاسـایشی نیشـتمانی (سـاواک) لەبەغدا باسی دەکات، کە لەسەر داواکاری ئەو، شای ئێران ستراتیژی سیاسی خۆی بەرامبەر شـۆڕشـی کورد گۆڕی و بڕیاریدا یارمەتی شـۆڕشـی کورد بدات، بەو

1135 –Dana Adams Schmidt, Kurds' Guerrilla Tradition Aids Rebels in War on Iraqi Army,The New York Times, September 12, 1962,p.1.

١١٣٦ – ئارەش ڕەئیسینەژاد، س. پ ، ل١٤٨.

١١٣٧ – نازناز محەمەد عەبدولقادر، س.پ، ل ١٤٠.

1138 –ПОЛОЖИТЬ КОНЕЦ ИНОСТРАННОМУ ВМЕШАТЕЛЬСТВУ В СОБЫТИЯ НА СЕВЕРЕ ИРАКА, ПРАВДА, No:191(16412), 10 июля 1963, с.1.

١١٣٩ – ئارەش ڕەئیسینەژاد، س. پ ، ل١٩٥.

مەرجەی کاریگەریی لەسەر ناوچە کوردییەکانی ئێران دروست نەکات[1140]. بۆ ئەم مەبەستەش عیسا پژمان لە سەرەتای ١٩٦٣ بۆ یەکەمین جار مەلا مستەفا بارزانی لەسەر چیای (شیرین) بینی و ئامادەیی تەواوی شای ئێرانی بۆ پشتگیریکردنی کوردی عێراق ڕاگەیاند[1141]. ئەو کاتە دەزگای (ساواک) بڕێکی تا ڕادەیەکی باش تەقەمەنی دایە بارزانی و ڕێگەشیان پێدا وێستگەی ڕادیۆیەک لەسەر خاکی ئێران دابمەزرێنێ[1142]. بەڵگەنامەیەکی حکومەتی بریتانیاش لەسەر زاری سەرکردایەتی کورد پشتڕاستی دەکاتەوە، لەم ساڵەدا چەک و یارمەتی داراییان لە حکومەتی ئێران بەدەست گەیشتووە[1143]. بەم جۆرەش حکومەتی ئێران خۆی یەکلایی کردەوە بەرامبەر شۆڕشی کورد، لەمەترسی ئەوەی ئەگەر هاوکاری شۆڕشگێرانی کورد نەکات، ڕەنگە بەمەبەستی بەدەستهێنانی پشتیوانی بۆ شۆڕشەکەیان، بچنە پاڵ یەکێتی سۆڤیەت و بکەونە بەرەی دژ بە بەرژەوەندییەکانی ئێران لەناوچەکە.

سەرباری ئەم هۆکارەی لە پێشەوە ئاماژەمان پێکرد، حکومەتی ئێران بەچاوی هەرێمایەتی لە شەڕی کوردی دەڕوانی. بۆیە کاتێک لەحوزەیرانی ١٩٦٣ شەڕ لە نێوان کورد و حکومەتی عێراقی لە ئارادا بوو، دەسەڵاتدارانی ئێران پێیان وابوو ئەم شەڕە دەرفەتێکی لەبارە بۆ ئەوەی سوودی لێ وەربگرن، تا هەڕەشەی هەرێمایەتی (عەرەبیزم) لە جێی خۆی ڕابگرن و بەرزەفتی بکەن. بۆیە لە ئەیلولی ١٩٦٣ شای ئێران پێشوازی لە مەلا مستەفا بارزانی کرد و بەڵێنی پشتگیری زیاتری پێدا، تەنانەت دوای دیدارەکە، شای ئێران فەرمانی بە (ساواک) کرد، خۆیان کۆبکەنەوە بۆ کۆمەککردنی کوردانی عێراق. لەسەر ئەم بنەمایە (ساواک) بەشی سەرەکی چەکەکانی، کە لە ئەوروپاوە ئامادەکرابوو بۆ باشووری کوردستان گواستەوە، وێڕای ئاسانکاریکردن بۆ گواستنەوەی کۆمەکیەکانی حکومەتی ئیسرائیل بۆ شۆڕشی کورد. لەهەمان کات حکومەتی ئێرانی وێستگەیەکی ڕادیۆی لە ئەلمانیاوە بۆ شۆڕشی کورد کڕی، دواتر بە قاچاغ ئاودیوی باشووری کوردستانی کرد. جگە لەمانەش چاوی لە ئاودیوبوونی کوردانی ئێران بۆ سنووری عێراق پۆشی، دوای ئەوەی بەرگری

١١٤٠ – عیسی پژمان، س. پ، ل٥٣.

١١٤١ – هـس، ل٦٠.

١١٤٢ – ئارەش رەئیسینەژاد، س. پ، ل١٥٤.

١١٤٣ – الكورد في وثائق الارشيف الوطني البريطاني(ج٢) ١٩٥٨–١٩٦٩، ص١٠١.

بارزانی لەبەردەم ســـوپای عێراقدا، هانی کوردانی ئەم ناوچەیەیدا بەتایبەتی ئەوانەی لەمەهاباد بوون، تا بچنە ڕیزی پێشـــمەرگە، لە بەرامبەر هێزەکانی حکومەتی عێراقی شەڕ بکەن. بەم شێوەیە لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٦٣ شۆڕشی کورد بووە توخمێکی سەرنجڕاکیشی سیاسەتی دەرەکی نا دەوڵەتیيانەی ئێران لە ناوچەکە[١١٤٤].

دوای ماوەیەکی کورت، شای ئێران تا ڕادەیەک تووشی جۆرێک لە نائومیدی بوو بەرامبەر بە کورد، دوای ئەوەی بارزانی لە شـــوباتی ١٩٦٤ لەگەڵ حکومەتی عێراقی لەســەر ڕاگەیاندنی ئاگربەســت گەیشــتە ڕێککەوتن[١١٤٥]. ئەم ڕێککەوتنە شــای ئێرانی تاســـاند، تەنانەت مەترســـییەکی گەورەی بۆ دروســـتکرد، لەبەرئەوەی پێی وابوو ئەنجامی ڕاســـتەوخۆی ئاگربەســـتەکە، دەبێتە مایەی دروســـتبوونی قەوارەیەکی گەورەتری عەرەب لەسەر سنووری ڕۆژئاوای ئێران[١١٤٦]. هەروەها ئەگەری ئەوەش هەبوو هەژموونی بارزانی باڵبکێشێ بەسەر ڕۆژهەڵاتی کوردستان. چونکە بەباوەڕی دەزگای (ســاواک)، پێکهێنانی حکومەتی ئۆتۆنۆمی لە کوردســـتانی عێراقدا، کوردانی ئێران هاندەدا، تا ئەوانیش هەندێ سازش بە ئێران بکەن. دوای ئەوەی کوردانی ئێران پێشوازییان لە ئاگربەستەکە کرد، لەبەرئەوەی بەسەرکەوتنێکی مێژووییان بۆ هەموو کورد دەبینی[١١٤٧].

ئێران هەوڵیدا لە نزیکەوە لە هۆکاری ڕاگەیاندنی ئاگربەســـتەکە تێبگات و بەو هۆیەوە (عیسی پژمان) ی ناردە لای بارزانی لە حاجی ئۆمەران تا زانیاری وەربگرێ لەســەر هۆکاری ڕاگەیاندنی ئاگربەستەکە، بەبێ ڕاوێژکردن لەگەڵ حکومەتی ئێرانی. لە وەڵامدا بارزانی بە نێردراوەکەی حکومەتی ئێرانی گوت:" ئێمە بە دژی بەرژەوەندی ئێران کارێکمان نەکردووە، لەگەڵ دەوڵەتی عێراق بەدژی ئێران یەکمان نەگرتووە. عەبدولســـەلام عارف و بەرپرســـانی دیکەی دەوڵەت کە زۆربەیان لە دۆســـتان و لایەنگرانی کوردن[مەبەستی فوئاد عارف بوو] ویستویانە لە بابەت ویستەکانمانەوە قسەمان لەگەڵ بکەن. مەبەستی ئێمە گەیشتن بە ویستەکانمانە ئەگەر ئەوان ڕاست

١١٤٤ – ئارەش ڕەئیسینەژاد، س. پ ، ل١٩٩.

١١٤٥ – سەبارەت بە هۆکارەکانی ڕازیبوونی مەلا مستەفا بارزانی بە ڕێککەوتن لەسەر ڕاگەیاندنی ئاگربەست لەگەڵ حکومەتی عێراقی لە ساڵی ١٩٦٤، بڕوانە: دیڤید ادامسن و جرجیس فتح الله، م.س، ص٧٠.

١١٤٦ – بڕوانە: نازناز محەمەد عەبدولقادر، س. پ، ل١٤٩.

١١٤٧ – ئارەش ڕەئیسینەژاد، س. پ ، ل٢٠١.

بڵێن، کە هیچ کاتێکیش ڕاستیان نەگوتوە و ڕاستیش ناکەن، چ لەوە چاکتر، ئەگەر کارێکیشیان نەکرد ئێمە هەر برا و هاوکار و هاویاری یەک بوین و هەین و هیچ ناکۆکیەک بەدی نایێ. هەر جۆرە سەرکەوتنێکیش بەدەست بێنین، بەر منەتی محەبەت و لوتفی شای ئێران و بەرپرسانی دەوڵەتی ئێرانین، سەرەڕای ئەمانەش، پێشمەرگەکانیشمان ماندوو بوون. زۆربەی ئەوان چەند ساڵە بنەماڵەی خۆیان نەدیوە، بەڵکو هەڵێک بەدەست بێ، کە ئەوان بتوانن سەر لە ماڵ و منداڵیان بدەن و بەگیان و بیری باشترەوە ئامادەی کارو تێکۆشان بن"[١١٤٨]. بارزانی بەم شێوەیە بە حکومەتی ئێرانی ڕاگەیاند ئەو ئازادە لەوەرگرتنی هەر بڕیارێک پەیوەندی بە بەرژەوەندی گەلەکەیەوە هەبێ. لەبەرامبەردا پژمان دەڵێت:" نەمتوانی دژ بوەستم، بەڵام بەم بیانووە کە چۆن و چلۆن بێ ئاگادارکردنەوەی دەوڵەتی ئێران بۆ وتووێژ لەگەڵ دەوڵەتی عێراق ڕەخنەم گرت و دژ وەستام". ئەو کاتە بارزانی هەستی بە نیگەرانی قوڵی حکومەتی ئێران کرد لەبەرامبەر ڕێککەوتنەکە و بەڵێنی پێدان، هیچ کات لە دژی بەرژەوەندییەکانیان هیچ کردەیەک ئەنجام نەدات، بەڵام ئەم بەڵێنەی بارزانی بۆ شای ئێران دڵنیاکەرەوە نەبوو، بۆیە وەک پژمان باسی دەکات شای ئێران بڕیاریدا هاوکاریەکانی بۆ کورد ڕابگرێ[١١٤٩].

لەمەش زیاتر شای ئێران هەوڵیدا سیاسەتی پەرتکە و زاڵبە لەنێو ریزەکانی شۆڕشی کورد پیادە بکات، بەشێوەیەک وەک تۆڵە سەندنەوەیەک لەسەر ئەم هەڵویستەی مەلا مستەفا بارزانی، حکومەتی ئێرانی هەوڵیدا لە ڕێگای هاندانی بەشێکی ئەندامانی مەکتەبی سیاسی لەنێو پارتی دیموکراتی کوردستان، فشار لەسەر بارزانی دروست بکات، بۆ ئەوەی لە بڕیاری ئاگربەستەکە پەشیمان بێتەوە[١١٥٠]. ئەمەش لە وەڵامی بارزانی بۆ ژەنەراڵ پاکرەوانی سەرۆکی دەزگای (ساواک) دەردەکەوێ، کاتێک پاکرەوان نوێنەری خۆی ژەنەراڵ (مەنسور پوور)ی بە نامەیەکەوە بۆ لای بارزانی ڕەوانەکرد و بانگهێشتی بارزانی کرد بۆ دیداری شای ئێران لە تاران. بەڵام بارزانی بانگهێشتنامەکەی ڕەتکردەوە و گوتی:" ئێوەن هانی

١١٤٨ – عیسی پژمان، س. پ، ل ٦٦،٦٧.

١١٤٩ – هـ.س، ل٦٨.

١١٥٠ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی...شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١–١٩٧٥، بگ٣، ب٢، ل٢٠٣.

ئیبراهیم ئەحمەد دەدەن و لەدژی ئێمەدا دەیجولێنن، ئەگەر ئێوە هەڵویستی خۆتان بگۆڕن و شتێکی وا دەربڕن نیشانەی نیازپاکیتان بێ و دەستی دۆستایەتیمان بۆ درێژبکەن، ئەوا ئێمەش واتان لەگەڵ دەجولێینەوە، بەڵام لێم ببورن ناتوانم بێم بۆ تاران، لێرە ئامادەم بەهەموو شادومانییەکەوە پێشوازی لە ژەنەراڵ پاکرەوان بکەم". هەربۆیە لە (٢٠ی حوزەیرانی ١٩٦٤) ژەنەراڵ پاکرەوان ناچاربوو بۆ خۆی بچێتە دیداری بارزانی لە حاجی ئۆمەران. پاکرەوان لەگەڵ خۆیدا فەرمانی لێخۆشبوونی شای ئێرانی بۆ بارزانی هێنابوو لەم سزای لەسێدارەدانەی لەدژی مەلا مستەفا دەرکرابوو لەسەردەمی کۆماری کوردستان. پاکرەوان بەڵێنی بە بارزانیدا دەست لە کاروباری نێوخۆیی پارتی و شۆڕش وەرنەدەن. بەڵام بە پێچەوانەی بەڵێنەکەی، عیسا پژمان زیاتر لە جاران خۆی لە گروپی مەکتەبی سیاسی نزیک کردەوە[١١٥١].

مەسعود بارزانی کاتێک باسی ئەم جیابوونەوەیەی نێو پارتی دەکات دەڵێت:" لە دوو کەرتبوونەکەی ١٩٦٤دا، لە ڕێگەی پژمانەوە، هەڵویستێک بۆ شا تۆمارکراوە لە هاندانی ئەو جیابوونە یان دووکەرتبوونە ناخۆشەی لە ڕیزی پارتیدا ڕوویدا و گەیشتە ڕادەی پاڵنان بە ئیبراهیم ئەحمەد بۆ بەرەو ڕووبوونەوەی دوژمنانەی ئاشکرا بۆ بارزانی"[١١٥٢]. ئەم هەڵویستەش بووە هۆی ئەوەی بارزانی ڕووبەڕوویان ببێتەوە تا دووریخستنەوە بۆ ئەم دیوی سنووری ئێرانی. پاشان دوای ئەوەی هێزەکانی ئێران چەکەکانی لێوەرگرتن، هەموویانی گواستنەوە هەمەدان. بەم جۆرەش ئێران درزێکی گەورەی لە ریزەکانی پارتی دروستکرد، بەڵام بەزیانی خۆی شکایەوە[١١٥٣]. دوای ئەوەی مەلا مستەفا بۆ ئەوەی گروپەکە لەژێر دەسەڵاتی ئێران دەربهێنێ، لێیان خۆش بوو، ئەو کاتە بەشێکیان لەسەرەتای تەمموزی ١٩٦٥ گەڕانەوە نێو شۆڕش[١١٥٤].

بەردەوامبوون و مانەوەی بارزانی لە پێگەی بەهێزی خۆی سەرباری پیلانەکانی ئێران، شای ئێرانی ناچارکرد چاو بە سیاسەتەکانی بەرامبەر مەلا مستەفا بخشێنێتەوە، بۆیە دوای ئەوەی لە تشرینی یەکەمی ١٩٦٤ شەڕ لە نێوان کورد و

١١٥١ – بروانە: نازناز محەمەد عەبدولقادر، س. پ ، ل١٥١،١٥٢.

١١٥٢ – مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد (شۆرشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥)، بگ٣، ب٢، ل٢٠٣.

١١٥٣ – ئارەش رەئیسینەژاد، س. پ ، ل٢٠٤-٢٠٥.

١١٥٤ – نازناز محەمەد عەبدولقادر، س.پ، ل١٥٣.

حکومەتی عێراقی دەستی پێکردەوە، حکومەتی ئێرانی لە سەرەتای ساڵی ١٩٦٥ شەش ئۆتۆمۆبێلی پڕ لە پێداویستی بۆ شۆڕشگێرانی کورد ڕەوانەکرد[١١٥٥]، پاشان (٨) تۆپی هاوەنی عەیار (٨١) ملم و (٥٠٠) تفەنگی برنۆ و (٤) هاوەنی (١٢٠) ملم لەگەڵ بڕێکی زۆر لە فیشەک و تەقەمەنی ڕەوانەکرد و ڕێگایان کردەوە بۆ ئەوەی بریندارەکانی شۆڕشی کورد لە نەخۆشخانەکانی ئێران چارەسەر بکرێن[١١٥٦]. پاشان فەرماندەیەکی سەربازی ئێرانی بەناوی(عەلی مودەریس) لە شوباتی ١٩٦٥ بە کۆمەڵێک نەخشەی سەربازی گەیشتە کوردستان و ئامادەیی سوپای ئێرانی نیشاندا بەتۆپخانەی قورس، پشتیگری شۆڕشگێرانی کورد بکەن[١١٥٧].

حکومەتی ئێرانی بەڵێنەکەی خۆی بەرامبەر شۆڕشگێرانی کورد جێبەجێکرد و تا ڕادەیەکی باش هاوکاری ماددی و مرۆیی پێشکەشی شۆڕشی کورد کرد. ئەمیش بە ئامانجی سیاسی شاراوەی شای ئێران ، کە وەک بەڵگەنامەیەکی حکومەتی بریتانیا ئاماژەی پێدەکات، هەوڵدان بوو بۆ سوود وەرگرتن لە کارتی کورد لە دژی حکومەتی عێراقی[١١٥٨].

دواجار بەهۆی دەستپێکردنی دانوستانەکانی نێوان کورد و حکومەتی عێراقی لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٦٩، حکومەتی ئێران ڕووبەڕووی دۆخێکی جیاوازبویەوە، بەجۆرێک شای ئێران پێی وابوو لە ئەگەری ڕێککەوتنی سەرکردایەتی کورد و حکومەتی عێراقی، هەموو پلان و نەخشە سیاسییەکانی بۆ سنووردارکردنی توانا سەربازییەکانی عێراق ئاوەژۆ دەبێت. هەربۆیە لەسەرەتاکانی ١٩٧٠ بە دەستی شێخ بابە عەلی شێخ مەحمود، بانگهێشتنامەیەکی بۆ بارزانی ڕەوانەکرد بۆ سەردانیکردنی تاران. مەلا مستەفا وەڵامی بانگهێشتنامەکەی دایەوە و لە ڕۆژی (١٥ی کانونی دووەمی ١٩٧٠) بەیاوەری شێخ بابە عەلی چووە دیداری شا. ئەو کاتە محەمەد ڕەزا شای پەهلەوی هەوڵیدا لە ڕێگای گفت و بەڵێنی گەورە بە بارزانی، سەرکردایەتی کورد لە ئەنجامدانی ڕێککەوتن لەگەڵ حکومەتی عێراقی پاشگەز بکاتەوە. لە وەڵامدا بارزانی پێی ڕاگەیاند، کە ئۆتۆنۆمی لە سەرەتاوە ئامانجی شۆڕشی کورد بووە، بۆیە

١١٥٥ – شکیب عقراوی، م.س،ص١٦٧.

١١٥٦ – دیڤید ادامسن و جرجیس فتح الله، م.س، ص٤٨.

١١٥٧ – نازناز محەمەد عەبدولقادر، س. پ ، ل١٥٨.

1158 –NA, FCO 51/358, Research Department Memorandum the Kurdish Problem in Iraq, 1963–1971, 6 December, 1971. P.32.

ئەو ناتوانێ پشـــتگوێی بخات. بەڵام هەوڵەکانی شـــای ئێران لەگەڵ بارزانی لەوەندە کۆتایی نەهات، بەڵکو دوای گەڕانەوەی بارزانی لە تاران بۆ کوردســـتان، شـــای ئێران لەسەر هەوڵەکانی بەردەوام بوو بۆ پاشگەزکردنەوەی مەلا مستەفا لە ڕێککەوتنەکەی لەگەڵ بەغدا، کەچی هیچ ســـوودی نەبوو، لەبەرئەوەی بارزانی ئامادە نەبوو ســـازش بکات لە کاتێکدا هیچ باوەڕ و متمانەی بە شـــــای ئێران نەبوو، بەڵکو بەناچاری کەوتبووە نێو پەیوەندی ســـیاســـی و ســـەربازی لەگەڵ حکومەتی ئێراندا، بەهۆی نەبوونی پاڵپشتی دەرەکی بۆ شۆڕشی کورد[١١٥٩].

لە بەردەوامی هەوڵەکانیدا، حکومەتی ئێران لە (٤ی ئاداری ١٩٧٠) بانگهێشـــتی ئیدریس بارزانی کرد بۆ تاران، بەڵکو بتوانن لە ڕێگای بەخشـــینی هاوکاری زیاتر بە کورد، بارزانی لە ڕێککەوتنەکە پەشـــیمان بکەنەوە، کەچی ئەم هەوڵەشـــیان بێ ئاکام بوو[١١٦٠]. دواجار بارزانی لە (١١ی ئاداری ١٩٧٠) لەگەڵ حکومەتی عێراقی ســـەبارەت بە ئۆتۆنۆمی بۆ کوردســـتان گەیشتە ڕێککەوتن. بەم شـێوەیەش هەژموونی بارزانی نەک تەنها لە باشـــوور، تەنانەت لە نێو کوردەکانی بەشـــەکانی دیکەی کوردســـتان زیادی کرد، دوای ئەوەی مســـتەفا بارزانی لە دیدارێکی لەگەڵ پەیامنێری ئاژانســـی هەواڵی عێراقی ئەوەی ڕاگەیاند، پارتی دیموکراتی کوردستان پەیوەندی بە کوردەکانی ئێرانەوە نییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشـــدا گەلی کورد وەک هەر گەلێکی خەباتکەر لە پێناو مافە نەتەوەییەکانی، دەبێ ئازادی خۆی بەدەست بێنێ[١١٦١].

ئەم وتارە پێگەی بارزانی زیاتر لەجاران لەنێو کوردەکانی ئێران بەهێز کرد و لەبەرامبەردا دەســـەڵاتدارانی ئێران دڵنیابوون لەوەی بارزانی ســـازش لەســـەر مافی گەلەکەی ناکات، ئەگەر فشارەکانی سەری چەندە کاریگەر و بەهێزبن. بۆیە هەوڵیاندا میکانیزمی دیکە بدۆزنەوە بۆ ڕاکێشـانی بارزانی بۆ نێو بازنەی ململانێیەکانیان لەگەڵ

١١٥٩ – نازناز محەمەد عەبدولقادر، س. پ ، ١٨٧.

1160 –F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, 267. Central Intelligence Agency Information Cable TDCS DB–315/01044–70, Israeli Aid to Kurdish Rebels, Washington, March 9, 1970, p2. سەبارەت بە گفتوگۆکانی (ساواک) لەگەڵ ئیدریس بارزانی لە ئاداری ١٩٧٠، بڕوانە پاشکۆی ژمارە(٢٢)

١١٦١ – السيد البارزاني يعلن في تصريحات جديدة(الشعب الكردي في أيران لابد ان يحقق شخصيته و ينال حريته)، الثورة(جريدة)، ع(٤٧١)، ١٦ اذار ١٩٧٠، ص١.

حکومەتی عێراق، ئەمەش بە تێپەڕبوونی کات هاتەدی بەتایبەتی دوای خۆدزینەوەی حکومەتی عێراق لە جێبەجێکردنی برگە و ماددەکانی ڕێککەوتنامەی ئاداری ١٩٧٠، هەروەها هەوڵی تیرۆرکردنی مستەفا بارزانی لە ساڵی ١٩٧٢، و نزیکبوونەوەی حکومەتی عێراق لە یەکێتی سۆڤییەت، کە بەگشتی دەرفەتێکی لەباریان بۆ حکومەتی ئێران دروستکرد، جارێکی دیکە لەڕێگای نیشاندانی ئامادەیی زیاتر بۆ هاوکاریکردنی مستەفا بارزانی و هێزەکانی، دووبارە دەست لە کاروباری ناوەخۆیی عێراق وەربدات. ئەو کاتە بارزانی ڕێگایەکی دیکەی لەبەردەم نەبوو جگە لە ئەنجامدانی هاوپەیمانی لەگەڵ شای ئێران و ڕازیبوون بە وەرگرتنی یارمەتییە سەربازییەکانی، هەرچەندە متمانەی بە شای ئێران نەبوو[١١٦٢].

لەسەر ئەم بنەمایە شای ئێران هەوڵەکانی خۆی چڕ کردەوە بۆ ڕازیکردنی حکومەتی ئەمریکا بۆ پاڵپشتیکردنی شۆڕشی کورد، ئەم هەوڵەشی سەرکەوتوو بوو، دوای ئەوەی لە مانگی ئایاری ١٩٧٢ لە دیدارێکی لەگەڵ نیکسۆنی سەرۆکی ئەمریکا و هنری کسنجەری یاریدەدەری سەرۆک بۆ کاروباری ئاسایشی نیشتمانی توانی ئیدارەی ئەمریکا ڕازی بکات بەوەی پاڵپشتی شۆڕشی کورد بکەن[١١٦٣]. سەرباری ئەوەی حکومەتی ئێران بەهاوکاری ئیسرائیل هاوکارییەکانی بۆ شۆڕشی کورد زیادکرد و تەنانەت لەمانگی شوباتی ١٩٧٢ هەردوو وڵات بەیەکەوە، بڕی(١،٢٠٠،٠٠٠) دیناری عێراقی کە ئەو کات دەیکردە (٣،٦٠٠،٠٠٠) دۆلاری هاوکاری شۆڕشی کوردییان کرد[١١٦٤].

دوای هەڵکشانی هەژموونی سۆڤیەت لە ناوچەکە و پاڵپشتیکردنی لە حکومەتی عێراق، سەرکردایەتی کورد نائومێد بوو لە گەیشتن بە چارەسەرێکی ئاشتییانە بۆ دۆزەکەی. ئەو کاتە مەلا مستەفا بارزانی بە مەبەستی بەدەستهێنانی پاڵپشتی زیاتری حکومەتی ئێران بۆ کورد، لە تەمموزی ١٩٧٣ نامەیەکی بۆ محەمەد ڕەزا شای پەهلەوی نووسی و لە بەشێکی نامەکەدا دەڵێت:" پێویستە ئاستی بزاڤەکەمان بەرزبکرێتەوە لە (بەرگری) بۆ ئاستی (هێرشکردن)، وە پێویستە کێشە داراییەکانمان

١١٦٢ – جیرارد جالیاند، م.س، ص٢٦١.

١١٦٣ – ئارەش ڕەئیسینەژاد، س.پ، ل ٢٨٠.

١١٦٤ – ئارەش ڕەئیسینەژاد، س.پ، ل٢٨٥.

چارەسەربکرێ، لەم قۆناغە پێویستیمان بە زۆرترین پاڵپشتی و چاودێری هەیە لەلایەن وڵاتەکەتان "[١١٦٥].

بەم جۆرە مستەفا بارزانی هەوڵیدا سوود لە تواناکانی ئێران وەربگرێتەوە بۆ هەر ڕووبەڕووبوونەوەیەکی چاوەڕوانکراو لەگەڵ حکومەتی عێراقدا. ئەم دەستپێشخەرییەی بارزانی بۆ شای ئێران دەرفەتێکی لەبار بوو بۆ لێدانی توانا سەربازییەکانی عێراق بۆ دوور خستنەوەی مەترسییەکانی لەسەر وڵاتەکەی. بەو هۆیەوە بڕیاریدا ئاستی پاڵپشتییەکانی بۆ مستەفا بارزانی زیاد بکات، دوای ئەوەی لەئەنجامی ڕاگەیاندنی یاسای ئۆتۆنۆمی لە (١١ی ئاداری١٩٧٤) لەلایەن حکومەتی عێراق، پەیوەندییەکانی نێوان حکومەتی عێراق و سەرکردایەتی کورد گەیشتە بنبەست. بە پێی زانیارییەکانی ڕۆژنامەی (لویستون دەیلی سەن)ی ئەمریکی، بارزانی پێشبینی هەڵگیرسانەوەی شەڕی کرد[١١٦٦]، بۆیە لە (١٦ی ئاداری١٩٧٤) سەردانی تارانی کرد و لە (١٨ی ئاداری ١٩٧٤) چاوی بە شای ئێران کەوت و داوای چەک و زەخیرەی جەنگی بۆ پێشمەرگە کرد، وەک چەکی (دژەتانک و دژە فڕۆکە)، بۆ ئەوەی بتوانێ هێرشێکی گەورە و سەرتاسەری بکاتە سەر حکومەتی عێراق. لەهەمان کاتدا بارزانی پرۆژەی ئۆتۆنۆمی پارتی دیموکراتی کوردستانی پێشکەش بە شای ئێران کرد و داوایکرد پشتگیری بکەن بۆ ڕاگەیاندنی ئۆتۆنۆمی لەناوچە ئازادکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی شۆڕشگێرانی کورد و وردەکارییەکانی بودجەی پێویستی بۆ بەشی کارگێری و بەرگری و پەروەدە و تەندروستی خستەڕوو، لەم سۆنگەوە ڕایگەیاند ساڵانە پێویستیان بە (٦٠) تا (١٢٠) ملیۆن دیناری عێراقی هەیە[١١٦٧]. وێڕای ئەوەی

1165 - F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, (Doc: 225). Memorandum from Acting Director of Central Intelligence Walters to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Kurdish Leadership Request for Assistance from the Shah of Iran, Washington, July 26, 1973, pp.641-643. سەبارەت بە نامەکەی بارزانی بۆ شای ئێران لەساڵی ١٩٧٣، بڕوانە: پاشکۆی ژمارە (٢٣)

1166 - Rodney, Kurdish Rebel Says Iraq Is Facing an All-Out War. The Lewiston Daily Sun(newspaper), vol: (82),29/3/1974, p.19.

١١٦٧ - شۆڕشی ئەیلوول لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەمریکادا، ئامادەکردن و وەرگێڕانی: وریا ڕەحمانی، تاران، ٢٠١٣، ل٤٤٥،٤٤٦.

داوای لە شـــای ئێران کرد هەوڵبدەن پشـــتگیری پرۆژەکەیان بکەن لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان[١١٦٨].

شـــای ئێران لەبارەی ڕاگەیاندنی پرۆژەی ئۆتۆنۆمییەوە، پێی وابوو پێویســـتە ڕاوێژ بە هاوپەیمانەکانی بکات، کە مەبەســـتی ئەمریکا بوو. بۆیە بە پێویســـتی زانی بارزانی پرۆژەکەی دوابخات. بەڵام لەگەڵ ئەمەشـــدا وەک وەڵامدانەوەیەکی خێرا بۆ زیادکردنی هاوکاری و یارمەتییەکانی حکومەتی ئێران بۆ شـــۆڕشـــگێرانی کورد، بڕیاریدا بڕی هاوکاریەکانی ســـاڵانەیان لە (٣٠) بۆ (٧٤) ملیۆن دۆلار زیاد بکات[١١٦٩]. ئەمەش هەوڵێک بوو بۆ دوورخستنەوەی بارزانی لە ڕێککەوتن لەگەڵ دەسەڵاتدارانی بەغدا[١١٧٠]. بەپێی زانیارییەکانی ئاژانســـی هەواڵگری ئەمریکا(CIA) حکومەتی ئێرانی لەســـەر فەرمانی شـــا، ژمارەیەکی زۆری تفەنگی (برنۆ) و (١٠٠٠) موشـــەکی ئاربی جی و (٧) موشەکی دژە تانک و چەند موشەکێکی دژە فڕۆکەیان دەستبەجێ گەیاندە شۆڕشگێرانی کورد و بەپێی زانیارییەکانی ئەم دەزگایە، پاڵپشتی ساڵانەی حکومەتی ئێران بۆ بارزانی، زیاتر لەوەی پێشـــتر بڕیاری لەســـەر درابوو، گەیشـــتە (٧٥) ملیۆن دۆلار[١١٧١].

کاتێک بارزانی دووبارە پشـــتگیری ئێرانی بۆ شـــۆڕشـــی کورد بەدەســـتهێنایەوە، بەهێزتر لەجـاران، ڕووبەڕووی حکومەتی عێراق بوویەوە . لەبەرئەوەی حکومەتی ئێران ڕوونتر و ئاشـکراتر لە جاران پاڵپشـتی شـۆڕشـی کوردی کرد، تەنانەت شـای

1168 -F.R.U. S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, (Doc:242). Backchannel Message from the Ambassador to Iran (Helms) to the President's Deputy Assistant for National Security Affairs, Tehran, March 18, 1974, p.680.

١١٦٩ – بریان ڕۆبەرت گیبسن، ئەرێ کورد بوونە بەردەباز(سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا، عێراق، کورد و جەنگی سارد لە ١٤ی تەممووزی ١٩٥٨ تا ٢٠ی ئازاری ١٩٧٥)، و: شەفیقی حاجی خدر، هەولێر، ٢٠١٩، ل٦٠٩.

١١٧٠ – ئارەش ڕەئیسینەژاد، س.پ،، ل٣٦٢.

1171 - F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, 250. Memorandum from Director of Central Intelligence Colby to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Request by Mulla Mustafa Barzani to see Dr. Kissinger, Washington, May 23, 1974, P.694.

ئێران بۆ ڕێگرتن لە سەرکەوتنی بەغدا، سێ تیپی سەربازی زرێپۆش، دوو تیپی سەربازی پیادە و پاشان دوو لیوای پیادەی دیکەی لەسەر سنووری عێراق جێگیرکرد. هاوکات فەرمانی بە (ساواک) کرد، موشەکی دژە فرۆکە بۆ بارزانی دابین بکەن. ئیدی چەکی دژە هەوایی و تۆپی(٧٥) ملم چیایی لەسەر پشتی هێستر بارکران و گەیەنرانە دەستی پێشمەرگە[١١٧٢]. ئەوە سەرباری ئەوەی سەرباز و ڕاوێژکارانی سەربازیی ئێرانی بە جلی کوردییەوە شان بە شانی هێزی پێشمەرگە، لە (تەمموزی ١٩٧٤)ەوە لە دژی سوپای عێراقدا لە باشووری کوردستان بڵاوبوونەوە و لە (٢٣ی ئابی ١٩٧٤) دەستیان بە شەڕ کرد. پاشان ئێران لە(١١ی تشرینی دووەمی١٩٧٤) دا چەند یەکەیەکی تۆپخانە و دژە فرۆکە و موشەکی(زەوی ئاسمان-Rapier) لەناوچەکانی ژێر دەستی شۆڕشگێرانی کورد دامەزراند و بەتاڵیۆنێکی تۆپی دوورهاوێژی (١٧٥) ملمی لەسەر سنووری ئێرانەوە دەستیانکرد بە بۆردومانکردنی پێگە ستراتیژییەکانی سوپای عێراق[١١٧٣]. ئەو کاتە بارزانی لە دیدارێکیدا کە لە بارەگای خۆی لەگەڵ ڕۆژنامەی (نیویۆرک تایمز)ی ئەمریکی ئەنجامیدا، ئاماژەی بۆ ئەوە کرد، ئێرانییەکان سەرچاوەی سەرەکی کۆمەککردنی کوردن لە ڕووی سەربازییەوە[١١٧٤].

لەئەنجامی دروستبوونی فشاری سەربازی هەرێمی و نێودەوڵەتی لەسەر حکومەتی عێراق، دەسەڵاتدارانی بەغدا، هەوڵەکانی خۆیان چڕ کردەوە بۆ نزیکبوونەوە لە حکومەتی ئێران. دواجار لە شوباتی ١٩٧٥ بڕیاریاندا لەگەڵ حکومەتی ئێران بچنە ناو دانوستان و گفتوگۆ بۆ ڕاگرتنی پشتیوانیان بۆ شۆڕشی کورد، ئەو کاتە ڕووی ڕاستەقینەی شای ئێران بەرامبەر شۆڕشگێرانی کورد بەدیارکەوت، کە

١١٧٢ – عیسی پژمان، س. پ، ل٨٢

1173 –F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, (Doc:267). Briefing Memorandum from the Director of the Bureau of Intelligence and Research (Hyland) to the Under Secretary of State for Political Affairs, Iraqi Charge of Use of US Missiles in Iraq, Washington, December 16, 1974, p.728–730. بۆ زانیاری زیاتر لەسەر هاوکاری ئێران بۆ هێزەکانی بارزانی، بڕوانە پاشکۆی ژمارە(٢٤)

1174 –James F. Clarity , Kurds Say Iran Arms Them and That Soviet Sends Advisers to Iraq, The New York Times, Sept. 29, 1974,p.2.

سـیاسـەتێکی دوو ڕووانەیە[1175]. تا دواجار لە (٦ی ئاداری١٩٧٥) لە کۆبوونەوەی وڵاتـانی بەرهەمهێنەری نەوت لە ڕێکخراوی ئۆپیـک لە جەزائیر، هەردوو وڵات ڕێکەوتننامەیەکیـان واژووکرد[1176]، تێیـدا حکومەتی عێراق لەپێنـاو کۆتـایهێنـان بە شۆڕشی کورد، سازشی زۆری بۆ حکومەتی ئێران کرد، لەبەرامبەر دەستهەڵگرتنی ئەم وڵاتە لە پاڵپشـتیکردنی شـۆڕشـگێرانی کورد[1177]. لەسـەر ئەم بنەمایە دوای(٨) کاتژمێر لە ئەنجامدانی ڕێککەوتنەکە، حکومەتی ئێران دەستی بە کشانەوەی هێزەکانی کرد لە بەرەکانی شەڕ لە کوردستان و تۆپەکانی عەیار (١٥٥)ملمی خۆی گواستەوە بارەگاکانی خۆیان لەناو خاکی ئێران[1178].

دوای گەڕانەوەی شای ئێران بۆ تاران، بانگهێشتی مەلا مستەفا بارزانی کرد و لەدیدارێکی کورتدا کە لە (١١ی ئاداری ١٩٧٥) ئەنجامدرا، شـا بە بارزانی گوت:" ئێمە ئیختلاف و مەشـاکیلی خۆمان لەگەڵ دەوڵەتی عێراق کۆتایی پێ هێناوە و ئەمانەوێ لەگەڵ عێراق کە جیرانە و زۆربەی خەڵکەکەی شـیعەیە و لانی کەم دوو ملیۆن حەشـیمەتی ئەو کوردە لە هـاوڕەگەز و برایـانی ئێمەن، ئەمـانەوێ پەیوەندییەکی دۆسـتانەمـان هەبێ و قەراردادێکیش لە باروبابەتەوە ئیمزا دەکرێ، لە تۆش داوا دەکەم بەهەموو بەرپرسـانی حزبی و پێشمەرگە ڕابگەیەنێ کە لەم سـەعاتەوە شـەڕ لەگەڵ ئەرتەشی عێراق تەواو بووە و کەس حەقی نییە سەرێێشە بۆ دەوڵەتی عێراق ساز بکات. ئێمە لەمەودوا بە هیچ چەشنێک یارمەتی بە درێژە پێدانی شۆڕشی کورد ناکەین. ئەوەی پێوەندی بە ئێران و دەوڵەتی شـاهنشـاییەوە هەیە ململانێی لەگەڵ دەکەین. ئێوەش لەگەڵ ماڵباتی خۆتان و هەریەک لە سـەرکردەکانی حزبی و یا پێشمەرگە و ماڵباتیان ئەگەر بتانەوێ یان بیانەوێ دەتوانن پەنابەری ئێران بن و ژیان

١١٧٥ – بریان ڕۆبەرت گیبسن، س.پ، ل٣٥٠.

١١٧٦ – عیسی پژمان، س. پ، ل٩٠.

1177 - F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, THE IMPLICATIONS OF THE IRAN–IRAQ AGREEMENT, washington, may1,1975, P.767. سەبارەت بە خاڵ و برگەکانی ڕێککەوتنامەی جەزائیرلە (٦ی ئاداری١٩٧٥)ی نێوان عێراق و ئێران، بڕوانە پاشکۆی ژمارە(٢٥).

١١٧٨ – جیرارد جالیاند، م.س، ص٢٦٦.

و ئاسایش و ئەمنیەتی گیانی هەمووتان دابین دەکرێ و لەهەر شوێنێک دەوڵەتی شاهنشاهی بیەوێ جێگا و ڕێگاتان پێ دەدا"[1179].

ئەم دیدارە دوا وێستگەی پەیوەندییەکانی مستەفا بارزانی بوو لەگەڵ شا و حکومەتی ئێران و دوای ئەوەی شای ئێران بووە هۆی کۆتاییهێنان بە شۆڕشی کورد لە باشووری کوردستان. دواجار شای ئێران لە دیدارێکیدا لەگەڵ ڕۆژنامەنووسی میسری محەمەد حەسەنین هەیکەل گوتی:"بە دڵنیاییەوە پشتگیریمان لە شۆڕشی کورد کردووە تا دوا قۆناغ ئێمە تەنها بوین لە هاوکاریکردنیان، وە کاتێک پاڵپشتییەکانمان ڕاگرت، شۆڕش کۆتایی هات"[1180]. بەدڵنیاییەوە ئەوەی شای ئێران باسی دەکات لە هاوکاریکردنی شۆڕشی کورد ئامانجی سیاسی ئێرانی لە پشت دابوو، نەک هەوڵدان بۆ سەرخستنی پرۆژەیەکی سیاسی بۆ دروستکردنی قەوارەیەکی کوردی سەربەخۆ، لە کاتێکدا هەر لە نێو ئێراندا، چەند ملیۆن کورد هەبوو، سادەترین مافە نەتەوەییەکانیان پێ ڕەوا نەدەبینی.

باسی دووەم: میسر[1181]

سەرکەوتنی گەلی میسر لە ڕووخاندنی ڕژێمی پادشایەتی لە ساڵی ١٩٥٢، پاشکۆی حکومەتی بریتانیا، مستەفا بارزانی دڵخۆشکرد، بەهۆی پاشخانی مێژوویی نارەحەتی بارزانی لەگەڵ بریتانییەکان. ئەم حکومەتەی هۆکاری ڕاستەوخۆ بوو بۆ سەرکوتکردنی ڕاپەڕینی دووەمی بارزان لە عێراق و ڕووخانی کۆماری کوردستان لە ئێران. بارزانی ئەمەشی لە دیدارێکی ڕۆژنامەوانی باسکردووە و دەڵێت:"هەواڵی

١١٧٩ – عیسی پژمان، س.پ، ل٩١.

١١٨٠ – محمد حسنين هيكل، مدافع أية الله(قصة أيران والثورة)، ط٦، دار الشروق، القاهرة، ٢٠٠٢، ص١٤٢.

١١٨١ – هەردوو حکومەتی سوریا و میسر لە (٢٢ی شوباتی ١٩٥٨) قەوارەیەکی سیاسییان پێکهێنا بەناوی کۆماری عەرەبی یەکگرتوو. کە جەمال عەبدولناسر سەرۆک و قاهیرە پایتەختەکەی بوو. لە (٢٨ی ئەیلولی ١٩٦١) سوریا لەم قەوارە سیاسییە هاتە دەرەوە، بەڵام حکومەتی میسری پارێزگاری لە ناوەکە کرد تا ساڵی ١٩٧١، بە وڵاتی میسر گوتراوە (کۆماری عەرەبی یەکگرتوو). بەڵام ئێمە لەم باسەدا ناوە ڕەسەنەکەمان بەکارهێناوە کە (میسر)ە. بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەم بابەتە، بڕوانە: سليم ناصر بركات، الوحدة السورية المصرية: مراجعة نقدية لتجديد الفكر القومي، مطبعة الإتحاد بدمشق، الجمهورية العربية السورية،١٩٩٧.

شۆڕشی ١٩٥٢ی میسرم بەدڵخۆشییەوە وەرگرت و سەرکەوتنی شۆڕشی میسر بەسەرکەوتنی هەموو گەلانی ناوچەکە دەبینم"[١١٨٢].

ئەم هەڵوێستەی مستەفا بارزانی لەبەرامبەر گەلی میسر، جگە لە هەست و دەربڕینی سیاسی، لەکاتی هێرشی سێ قۆڵی بریتانیا و فەرەنسا و ئیسرائیل بۆ سەر میسر لەساڵی ١٩٥٦، گەیشتە ڕادەی نیشاندانی ئامادەیی بۆ بەشداریکردن لە بەرگریکردن لەم وڵاتە[١١٨٣]. بارزانی ئەمەی بە بروسکەیەک لە مۆسکۆ بۆ جەمال عەبدولناسری سەرۆکی میسر ڕەوانەکرد و ڕایگەیاند، خۆی و جەنگاوەرەکانی لەگەڵیدان، ئامادەن بەرگری لە میسر بکەن. لە وەڵامی ئەم بروسکەیەدا سەرۆکی میسر وێڕای دەربڕینی سوپاسگوزاری گەلەکەی، هەڵوێستەکەی بارزانی بەگرنگ و مێژوویی وەسف کرد[١١٨٤].

ئەم هەڵوێستەی مستەفا بارزانی دەستپێکێکی گرنگ بوو بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتی یەکێک لە وڵاتە عەرەبییە کاریگەرەکان لەناوچەکە، لە کاتێکدا ئەم ڕژێمەی لە میسر لەسەر دەسەڵات بوو، یەکێک بوو لە نەیار و ئاراستە دژەکانی ئیمپریالیزم لەناوچەکە، بەڵکو میسر لەم کاتەدا پاڵپشتی بەرەی ئیشتراکی بوو. بەو هۆیەوە لەدوای سەرکەوتنی شۆڕشی(١٤ی تەمموزی ١٩٥٨)، بارزانی لە ڕێگای گەڕانەوەی لە سۆڤیەتەوە بۆ عێراق، لە ڕۆژی (٣ی تشرینی یەکەمی ١٩٥٨) لە قاهیرە سەردانی سەرۆکی میسر جەمال عەبدولناسری کرد. ئەوەی دوایی لەم دیدارەدا دووپاتی سوپاسگوزاری حکومەت و گەلی میسری بۆ ئەو هەڵوێستەی بارزانی کردەوە، کە لەکاتی هێرشی سێ قۆڵی لەدژی وڵاتەکەی نیشانیدا[١١٨٥]. هاوکات بە بارزانی ڕاگەیاند کە:"ڕاستیی و ڕەوایی میللەتی کورد وەکو ڕووباری(نیل) بوونی هەیە"[١١٨٦].

بەم شێوەیە پەیوەندییەکانی مەلا مستەفای بارزانی و جەمال عەبدولناسر گەیشتە دۆخێکی پێشکەوتوو، تەنانەت دەتوانین بڵێین سەرۆکی میسر بەدرێژایی ماوەی شۆڕشی کورد هەمیشە وەک پشتیوانی دۆزی کورد لە عێراق دەرکەوتووە

١١٨٢ - الاهرام (جريدة)، ع(٢٦٢٢٩)، ٥ تشرين الاول ١٩٥٨، ص٥.

١١٨٣ - ڕەفیق ڕەحمان مام خول، س. پ، ل٦٠.

١١٨٤ - عبدالجليل صالح موسى، جمال عبدالناصر والقضية الكوردية في العراق ١٩٥٢- ١٩٧٠، دهوك، ٢٠١٣، ص٧٠.

١١٨٥ - عبدالجليل صالح موسى، ص١٠٩-١١٠.

١١٨٦ - ڕەفیق ڕەحمان مام خول، س. پ، ل٧٣.

و داوکارییەکانی بەئاراستەی چارەسەرکردنی ئەم بابەتە بووە بەشێوەیەکی ئاشتیانە.
ئەمەشـــی لە دیداریکی لە (٤ی تەمموزی١٩٦٣) لەگەڵ(ئێریک رولو)ی پەیامنێری ڕۆژنامەی لۆمۆندی فەرەنسـی خسـتەڕوو کاتێک لە وەڵامی ڕۆژنامەنووسـەکەدا سـەبارەت بە تێڕوانینیان لەمەر پرسـی کورد لە عێراقدا گوتی:" ئەو هەمیشـە دژی جیابوونەوەیە، بەڵام کوردەکان داوای جیابوونەوەیان نەکردووە. ئەو لەگەڵ ئەوەدایە پرسی کورد لە عێراق بەشێوەیەکی ئاشتیانە چارەسەر بکرێت"[١١٨٧].
لەسـەرەتاکانی هەڵگیرسـانی شـۆڕشی کورد، پەیوەندییەکانی سـەرۆک وەزیرانی عێراق عەبدولکەریم قاسـم و جەمال عەبدولناسر لەو پەڕی ناتەبایی و ناڕێکی دابوو، بەهۆی ململانێیەکانیان لەسـەر ڕێبەرایەتیکردنی گەلی عەرەبی، بەڵام دوای ڕووخانی ڕژێمی قاسـم لە (٨ی شـوباتی ١٩٦٣) کۆمەڵێکی خاوەن بیر و ئایدیای نەتەوەیی و لایەنگیر و پابەند بە جەمال عەبدولناسر هاتنە سەر دەسەڵات لە عێراق، کە لە بەعسی و ناسـرییەکان پێکهاتبوون[١١٨٨]. ئەو کاتە دەسـەڵاتدارانی نوێی عێراق لە دوای ئەوەی لەگەڵ سـەرکردایەتی کورد لەسـەر ڕاگەیاندنی ئاگربەسـت ڕێککەوتن، پێشـنیازیان بۆ نوێنەری بارزانی جەلال تاڵەبانی کرد، کە بەمەبەستی گفتوگۆ و دانوستان لە شوباتی ١٩٦٣ لە بەغدا بوو، لەگەڵ شـاندێکی حکومەتی عێراقی سـەردانی میسـر بکات بۆ دیداری جەمال عەبدوڵناسـر، لەپێناو خسـتنەڕووی داخوازی سـەرکردایەتی کورد لەبەردەم سـەرۆکی میسر، سـەبارەت بەداهاتووی کورد لە ئەگەری یەکگرتنی عێراق و سـوریا و میسـر لە قەوارەیەکی کۆنفیدراڵی عەرەبیدا، کە پرۆژەی ناسـیۆنالیستە عەرەبییەکانی ئەم وڵاتانە بوو[١١٨٩].
جەلال تاڵەبانی بە نوێنەرایەتی مەلا مسـتەفای بارزانی لەگەڵ شـاندەکەی حکومەتی عێراقی لە(٢٠ی شوباتی ١٩٦٣) سەردانی میسری کرد و لە ڕۆژی (٢٢ی شـوبات) لەگەڵ (ناسـر) لەسـەر پێگەی کورد لە هاوکێشـەی سیاسی عێراق دوای یەکگرتنی لەگەڵ سـوریا و میسـر لە چوارچێوەی پرۆژەی کۆنفیدراڵی عەرەبی،

1187 – ÉRIC ROULEAU, Le président Masser annonce la prochaine liquidation des camps d'internement et la libération de tous les prisonniers politiques Le Raïs appelle de ses vœux une étroite collaboration avec la France, Le Monde, 05 juillet 1963.

١١٨٨ – أمين هويدي، م.س،،ص٤٣-٩٣.

١١٨٩ – مام جەلال دیداری تەمەن ، ل٢٢٧.

کۆبوویەوە[١١٩٠]. دوای ئەم دیدارە سەرۆکی میسر سەبارەت بە دۆخی کورد لە ئەگەری پێکهێنانی ئەم قەوارە عەرەبییەدا گوتی:"جێبەجێکردنی ئۆتۆنۆمی کێشەی کورد چارەسەر دەکات"[١١٩١]. بەڵام شیکردنەوەی سەرۆکی میسر جیاواز بوو لەگەڵ شیکردنەوەی سەرکردایەتی کورد بۆ ئۆتۆنۆمی، چونکە سەرۆکی میسر لە دیدارێکی لەگەڵ پەیامنێری ڕۆژنامەی لۆمۆندی فەرەنسی باسی ئەوەی کرد، کە ئەو بە نوێنەری بارزانی ڕاگەیاندووە:" هیچ لاری نییە لەسەر ئەوەی کوردەکان هاوشێوەی پارێزگا میسرییەکان سەربەخۆییەکی کارگێڕییان هەبێ"[١١٩٢]. لەکاتێکدا سەرکردایەتی کورد داوای شێوەیەک لە ئۆتۆنۆمی بۆ ناوچە کوردییەکان دەکرد، کە خاوەنی دەسەڵاتەکانی یاسادانان و ڕاپەڕاندنی سەربەخۆی تایبەت بەخۆی بێت[١١٩٣].

لە ڕاستیدا هەڵوێستی سەرۆکی میسر بەرامبەر بە پرسی کورد لە وتار و هەڵوێستی سیاسی زیاتر تێنەپەڕی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بارزانی هەمیشە لە هەوڵدابوو پارێزگاری لە پەیوەندییەکانی لەگەڵ میسر بکات و تەنانەت زۆرکات هەوڵیداوە لە ڕێگای نامە و ناردنی نوێنەر بۆ قاهیرە، کاربکات بۆ ئەوەی ڕادەی پشتیوانی حکومەتی میسری بۆ دۆزی کورد بەرزبکاتەوە بۆ ئاستی ئەنجامدانی کردەی سیاسی کاریگەر. لەم سۆنگەوە باڵیۆزی میسر لەبەغدا (أمين هويدي) لە یاداشتەکانی خۆیدا باسی ئەوە دەکات، بارزانی چەندین نامەی کەسی بۆ سەرۆکی میسر ڕەوانە کردووە و داوای لێکردووە دەستوەردان بکات بۆ چارەسەرکردنی دۆزی کورد لە عێراقدا[١١٩٤].

دیارە پەیوەندی دۆستانەی ڕێبەری کورد مەلا مستەفا بارزانی و سەرۆکی میسر جەمال عەبدولناسر، بۆ ماوەیەک کاریگەرییان لەسەر هەڵویستی ئەرێنی ئەوەی دوایی لەبەرامبەر دۆزی کورد هەبوو، تەنانەت لە دوای دەستپێکردنی

١١٩٠ – هـ.س، ل٢٣١.

١١٩١ – أمين هويدي، م.س،ص٢٠.

1192 – ÉRIC ROULEAU, Le président Masser annonce la prochaine liquidation des camps d'internement et la libération de tous les prisonniers politiques Le Raïs appelle de ses vœux une étroite collaboration avec la France, Le Monde, 05 juillet 1963.

١١٩٣ – محمود الدرة، م.س، ص٣١٠،٣١٣.

١١٩٤ – أمين هويدي، ص٣٣.

پرۆسەی سەربازی (دیجلە) لە(حوزەیرانی١٩٦٣) لە بەرامبەر بە شۆڕشی کورد[١١٩٥]، سەرۆکی میسر دانوستانەکانی بۆ دامەزراندنی یەکێتیەکی فیدراڵی لە نێوان میسر و سوریا و عێراق هەڵپەسارد و پەیوەندیەکانی نێوان قاهیرە و بەغدا چووە دۆخێکی ئاڵۆز و لێکتری دابڕاو، بەڵکو ئێزگەی قاهیرە دەستیکرد بە پشتگیریکردنی گەلی کورد و داواکانی بۆ ئۆتۆنۆمی لە چوارچێوەی عێراقدا[١١٩٦]. لەو کاتەدا ڕاگەیاندنی میسری لە ئێزگەی ڕادیۆیی و ڕۆژنامە بەناوبانگ و پڕ فرۆشەکانیان، هەڵمەتێکی بەرفراوانیان لەدژی ڕێکارە سەربازیەکانی حکومەتی عێراق دژی گەلی کورد دەستپێکرد. بەو هۆیەوە حزبی بەعس لە(٢١ی حوزەیرانی١٩٦٣) لە ڕاگەیەنراوێکیدا ئاماژەی بۆ ئەوە کرد، کە ڕۆژنامەگەری میسری دوور لە بنەما نەتەوەییەکان پشتگیری شۆڕشی کورد دەکات و تەنانەت ڕۆژنامەی ئەهرامی میسری چەکدارە کوردەکان بە شۆڕشگێر و جووڵانەوەکەیان بە شۆڕش دەناسێنێ[١١٩٧].

دوای ئاسایی بوونەوەی پەیوەندییەکانی نێوان میسر و عێراق، بەهۆی دوورخستنەوەی بەعسییەکان لە دەسەڵات لە(١٨ی تشرینی دووەمی١٩٦٣) ، سەرۆکی میسر هێشتا بەردەوام بوو لەسەر هەڵوێستی پشتگیریکردنی دۆزی کورد و لەو بارەیەوە لەساڵی ١٩٦٤ فشاری زۆری لەسەر حکومەتی عێراق دروستکرد، بۆ چارەسەرکردنی دۆزی کورد، بەشێوەیەکی ئاشتیخوزانە[١١٩٨].

لەبەغدا شیکردنەوەی جیاواز بۆ ئەو خواستەی سەرۆکی میسر کرا. هەندێک پێیان وابوو ناسر وای دەبینێ ئۆتۆنۆمی کوردستان ئاسانکاری دەکات بۆ یەکگرتنی ناوچەکانی دیکەی عێراق لەگەڵ وڵاتانی عەرەبی، بەڵام لەهەمان کات کێشە بۆ تورکیا و ئێران دروست دەکات. بەڵام لە ڕاپۆرتێکی بریتانیادا ئەوە هاتووە، ناسر مەترسی لەوە هەیە درێژەدان بە شۆڕشی کورد، ببێتە هۆی ڕووخانی عارف و گۆڕینی بە حکومەتێکی نوێ، هاوسۆزی لەگەڵ میسر لاوازتربێ. تەنانەت، مەترسی ئەوەی هەبوو ئەم دەسەڵاتە دژایەتی بەرژەوەندییەکانی ناسر بکات لە داهاتوو، بۆیە هەمیشە

١١٩٥ – لە بارەی ئەو کردە سەربازییە ، بروانە: رزگار محمد، عملية دجلة: حملة الحكومة العراقية على كردستان عام ١٩٦٣، أربيل، ٢٠٠١.

١١٩٦ – شموئيل سيجف، م.س،ص٢٦١.

١١٩٧ – أمين هويدي، م.س،ص١١٤.

1198-CIA-RDP79-00927A004800110003-7, THE KURDISH WAR—ROUND FOUR, WASHINGTON, April 23, 1965, p.6.

هانی حکومەتی عێراق ئەدات، بۆ دۆزینەوەی چارەسەرێک بۆ دۆزی کورد[1199].
ئەمەش وەک ئەم بەڵگەنامەیە ئاماژەی پێکردووە، بەمانای هاوسۆزی و پشتیوانی میسر نایەت بۆ دۆزی کورد، بەڵکو دەتوانین بڵێن ناسر لە دیدی خۆپەرستانەوە سەیری دۆخەکەی کردووە، بەڵکو بتوانێ بە پێی بەرژەوەندییەکانی خۆی چارەسەری بکات، نەک بەرژەوەندی گەلی کورد. بۆیە هەر کاتێک ئەم حکومەتەی لە بەغدا لەگەڵ بەرژەوەندی و ئامانجەکانی ناسر یەکانگیر نەبووە، لە ڕێگای بەکارهێنانی کارتی کورد فشاری لەسەر دروستکردووە، وەک ئەم بابەتەی بەڵگەنامەیەکی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا لە(١٧ی کانونی یەکەمی١٩٦٣) ئاماژەی پێدەکات سەبارەت بە داخستنی نووسینگەی نوێنەرایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان لە قاهیرە لەسەر داواکاری حکومەتی عێراق. سەبارەت بەم بابەتە شەوکەت عەقراوی نوێنەری پارتی دیموکراتی کوردستان بە باڵیۆزخانەی ئەمریکای لە قاهیرە ڕاگەیاندووە، لەو ماوەیەدا بەنیازی گەڕانەوەیە بۆ باشووری کوردستان، بەمەبەستی گەیاندنی نامەیەکی جەمال عەبدولناسری سەرۆکی میسر بۆ ڕێبەری کورد مستەفا بارزانی. هەرچەندە عەقراوی نیوەرۆکی نامەکەی ئاشکرا نەکردووە، بەڵام وەک ئاماژەیەک بۆ هەڵویستی ناسر بەرامبەر بەکورد، دەڵێت:" ناسر هەموو داواکارییەکانی حکومەتی عێراقی بۆ داخستنی نووسینگەی پارتی دیموکراتی کورستانی لە قاهیرە ڕەتکردۆتەوە"[1200].

لەدوای دوورخرانەوەی حزبی بەعس لە عێراق لەسەر دەسەڵات، حکومەتی میسری لە حکومەتی عێراق نزیک بوویەوە، بەتایبەتی دوای ئەوەی لە ئەنجامی ناڕەزایی و فشاری نێوەندە جیهانییەکان لە دەستێوەردانی سوریا لە کاروباری ناوەخۆی عێراق، بەهۆی بەشداریکردنی لە پرۆسەی سەربازی دیجلە لەبەرامبەر بەکورد، هێزەکانی سوریا لە (٢٣ی کانونی یەکەمی ١٩٦٣) لە عێراق کشانەوە، ئەو کاتە لەسەر عێراق پێویست بوو، ئەو بۆشاییە لە ئەنجامی کشانەوەی هێزەکانی سوریا لەعێراق دروست بوو، بەهێزێکی دیکەی عەرەبی پڕبکاتەوە. باشترین بژاردەی

١١٩٩ – بروانە بەڵگەنامەی ژمارە(٢٠)، لە: شیرکو حبیب، الكورد في وثائق الارشیف الوطني البریطاني(١٩٥٨-١٩٦٩)،ص١٠٢.

1200 –Department of State, Iraq political affairs and relations: Kurdish minority 1963, December 28, 1963, p.15.

بەردەمیشـیان لەو کاتە هێزی میسـری بوو. بڕیارەکە وابوو میسـر بەتالیۆنێک یان دووان ڕەوانەی عێراق بکات، بەمەرجی ئەوەی بەشـداری شـەڕی کورد نەکات، وە لەناوچەیەک دابمەزرێن دوور لە ناوچەکانی شـەڕ لە (حەبانییە یان موسـڵ)[١٢٠١]. لەم سۆنگەوە شـاندێکی حکومەتی عێراق بەسـەرۆکایەتی سـەرۆک وەزیران تاهیر یەحیا لە (٢ی نیسانی ١٩٦٤) سەردانی قاهیرەی پایتەختی میسری کرد و داوای (٦٠٠-٧٠٠) سەربازی لە حکومەتی میسر کرد بۆ ئەوەی شوێنی هێزە سوریەکان بگرنەوە[١٢٠٢].

حکومەتی میسـر ڕەزامەندی نیشـاندا بەرامبەر ئەم داواکارییەی حکومەتی عێراق، لەهاوینی ساڵی ١٩٦٤ ژمارەیەک لە هێزە چەکدارەکانی خۆی ڕەوانەی بەغدا کرد و لە سـەربازگەی(تاجی) لە باکووری ئەم شـارە جێگیر کران. ئەم هەڵوێسـتەی میسـر وایکرد، کورد و عەرەب وابیبینن، ناسـر پشـتگیری لە هەوڵەکانی حکومەتی عێراق دەکات بۆ سـەرکوتکردنی شـۆڕشـی کورد. ئەو کاتە بارزانی لە نامەیەکی لە(٢٥ی ئابی ١٩٦٤) بە سوپا سالاری عێراق عەبدولڕەحمانی عارف ڕایگەیاند، هەرگیز باوەر بەوە ناکات، حکومەتی میسـری هێز لەدژی شـۆڕشـی کورد بجولێنێ[١٢٠٣]. پێدەچێ لەبەرئەوەی هێزەکە لە سـەربازگەی تاجی لەشـاری بەغدا جێگیرکرا، وەک پێشـتر ئاماژەی پێکراوە، مەبەسـتی هاوکاریکردنی سـوپای عێراقی نەبووە لەشـەڕەکەیاندا بەرامبەر بەکورد، بەڵکو وەک سەرۆکی میسر لە نامەیەکیدا لە (٥ ی ئەیلولی ١٩٦٤) لە ڕێگای باڵیۆزەکەیان لە بەغدا بۆ مەلا مسـتەفا بارزانی ڕەوانەی کردووە ئاماژەی پێدەکات، کە هاتنی بەشـێکی سـوپاکەی بۆ عێراق ئامانج تێیدا بەشـداریکردنە لە مانۆڕێکی سـەربازی بەهاوبەشـی لەگەڵ سـوپای عێراق و هیچ ئامانجێکی نییە بەشداری پرۆسەیەکی سەربازی لە دژی کورد بکات[١٢٠٤].

هەڵوێستی ئەرێنی ڕووکەشانەی جەمال عەبدولناسر بەرامبەر بارزانی و دۆزی کورد بەو شێوەی باسکرا، بەردەوام نەبوو. بەڵکو حکومەتی میسر لە (٢٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٦٥) ڕاگەیەنراوێکیان لەڕێگای ئاژانسی هەواڵی (فرانس پرێس) بڵاوکردەوە

١٢٠١ - آمین هویدی، م.س، ص٢٣٤.

1202 -CIA-RDP79-00927A004800110003-7, THE KURDISH WAR--ROUND FOUR, WASHINGTON, April 23, 1965, p.7.

١٢٠٣ - بروانە: بەڵگەنامەی ژمارە(٤١) لە: شیرکو حبیب، الكورد في وثائق الارشيف الوطني البريطاني(١٩٥٨-١٩٦٩)، ص١٥٨.

١٢٠٤ - بروانە: بەڵگەنامەی ژمارە(٤٢) لە: م.ن، ص ١٦٠.

و ئاماژەیان بۆ ئەوە کرد، حکومەتەکەیان بەتەواوی پشتیوانی لەو هەولانە دەکات، کە حکومەتی عێراق بۆ پاراستنی یەکپارچەیی خاکی ولات و سەرکوتکردنی هەموو ئەم هەولانەی هەن، بەئامانجی تێکدانی ســەربەخۆیی و ئازادی و ســەلامەتی عێراق. تەنانەت (میسر) باوەڕی وایە ئەم هەولانە نەک تەنها دژی سەروەری عێراقە، بەلکو دژی ئاسایشی نەتەوەی عەرەبە بەگشتی. ئەمەش یەکەمجار بوو حکومەتی میسر پشــتیوانی لە حکومەتی عێراق بکات لەبەرامبەر بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کوردی[١٢٠٥].

لەلایەکی دیکە شەوکەت عەقراوی، نوێنەری شۆڕشی کورد لە قاهیرە، لە(٢٧ی تشرینی یەکەمی ١٩٦٥) بە ئاژانسی هەواڵی (فرانس پریس) ڕایگەیاند، دەسەلاتدارانی میسر داوایان لێکردووە لە ماوەی چل و هەشت کاتژمێر ولاتەکەیان بەجێبهێلێت. لەو کاتەی عەقراوی ماوەی سێ ساڵ بوو لە قاهیرە چالاکی دیبلۆماسی بۆ بەدەستهێنانی پشــتیوانی نێودەولەتی بۆ شــۆڕشــی کورد ئەنجام ئەدا. بەلام لەســەر خواســتی دەســەلاتدارانی بەغدا، حکومەتی میســر ناچاری کرد قاهیرەی بەرەو ئەوروپا بەجێبهێلێت. بەر لە ڕۆیشتنی عەقراوی بە ئاژانسەکانی هەواڵی جیهانی ڕاگەیاند، ئەو پێی وایە ئەم هەلوێستەی حکومەتی میسر بەرامبەر بە شۆڕشی کورد "بە دوودلّیەوە ئەنجامدراوە، لەژێر فشاری توندی دەسەلاتدارانی عێراق، کە نارازین لە چالاکییەکانی ئەو لە میسر، بە ئامانجی بەدەستهێنانی پشتیوانی بۆ دۆزی کورد". بەلام باوەڕی بەوە نییە ئەم هەلوێســتە کاریگەری هەبێ لەســەر تێڕوانینی جێگیری حکومەتی میســری بەرامبەر خواســتەکانی گەلی کورد. تەنانەت لەم بارەیەوە گوتی:" پێموایە کۆماری یەکگرتووی عەرەبی بەردەوام دەبێ لە پشــتیوانیکردنی گەلی کورد بۆ گەیشتن بە ئۆتۆنۆمی لە چوارچێوەی دەولەتی عێراقدا بە ڕێگەی ئاشتیانە"[١٢٠٦].

لەدوای بلاوبوونەوەی ئەم هەوالانە و گەیشــتنی ژمارەیەک لە هێزەکانی میسر بۆ عێراق، ڕۆژنامە و ئاژانسەکانی هەواڵی هەرێمی و ڕۆژئاوایی دژی سیاسەتەکانی ناسر بوون، کەوتنە هەوڵی ناشرینکردنی میسر و سیاسەتەکانی لە ناوچەکە. لەم

1205 –LA R.A.U. PARAIT SE SOLIDARISER AVEC LE GOUVERNEMENT IRAKIEN DANS SA LUTTE CONTRE LE MOUVEMENT NATIONALISTE KURDE, Le Monde, 23 octobre 1965.

1206 - LE REPRÉSENTANT DES KURDES IRAKIENS AU CAIRE EST PRIÉ DE QUITTER L'ÉGYPTE, Le Monde, 28 octobre 1965.

سـوّنگەوە دوو ڕۆژنامەنووســـی ئەلمانی بەناوەکانی (کارل برایر و بیتر لوغفیلد) لەشوباتی ١٩٦٦ سەردانی باشووری کوردستانیان کرد، بابەتێکیان لەژێر ناوونیشانی (میســـرییەکان کوردەکان کۆمەڵکوژ دەکەن)، لە گۆڤاریکی ئەلمانی بڵاوکردەوە و دەقەکەی وەک خۆی لە گۆڤاری (تەهران مســـوەری) ئێرانی وەرگێرداوەتە ســـەر زمانی فارســـی، لە بابەتەکەدا ڕۆژنامەنووســـە ئەلمانیەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن، فڕۆکە میسرییەکان لەسەرەتای (شوباتی١٩٦٦) بەشێوەیەکی ڕەمەکی بۆردومانی ناوچە ئازادکراوەکانی ژێر دەســـەڵاتی هێزی پێشمەرگەیان کردووە، لەو بۆردومانە ئاسمانیەدا، زیانی زۆر بەر ماڵ و ئافرەت و منداڵانی بێ تاوان کەوتوە. ئەمە لەکاتێکدا هەر لەم ڕیپۆرتاژەدا ، ڕۆژنامەنووسەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن سەرۆکی میسر جەمال عەبدولناســـر لەلایەک لە هەفتەی ڕابردوو لەپاریس چاوی بە کامەران بەدرخان[١٢٠٧] مامۆستای دیراساتی ڕۆژهەڵاتی لەزانکۆی پاریس کەوت، بەڵێنی پێدا چەک و زەخیرەی جەنگی و دەرمان، بۆ هێزە کوردیەکانی عێراق ڕەوانە بکات. لەلایەکی دیکە فەرمان بە فڕۆکەکانی میسری دەکات لەتەک سوپای عێراقدا، شەڕی قڕکردنی کورد بکەن[١٢٠٨].

شیاوی باسە ئەم زانیارییانە تا ڕادەیەک زیادە ڕۆیی تێدا کراوە، لەبەرئەوەی ئەو کاتە شـــای ئێران لەبەرەی نەیارانی ناســـر بوو، ڕەنگە گۆرانکاری لەدەقی ڕەســـەنی ڕیپۆرتاژەکە کرابێ، توێژەر هەوڵیدا ئەم ڕیپۆرتاژە بەدەســـتبێنێ. بەڵام هەوڵەکان بێ ئەنجام بوو. ئەم تێڕوانینەش ئەو کاتە دروســـت بوو، کە بینیمان تەنها ڕۆژنامە ئێرانییەکان باس لە بەشداریکردنی سوپای میسری دەکەن لەسەرکوتکردنی گەلی کورد لە عێراقدا و هیچ ســـەرچاوەیەکی دیکەی نێوخۆیی و دەرەکی پشـــتگیری ئەو زانیارییانە ناکات. هەروەها لە کاتێکدا ڕۆژنامە ئێرانییەکان هەڵوێســـتی ســـوپای میسرییان زۆر توند بەرامبەر بە گەل و شۆڕشی کورد نیشانداوە وەک لە بابەتێکی گۆڤاری (ئاسیای جوان)دا هاتووە، سەرۆکی میسر (٨) هەزار سەربازی ڕەوانەی

١٢٠٧ – کامەران عالی بەدرخان: لە (٢١ی ئابی ١٨٩٥) لەشاری ئەستەمبۆل لە تورکیا لەدایک بووە. لە (٤ی کانوونی دووەمی ١٩٧٩) لە نەخۆشخانەی (سان جوزیف) لە پاریس لەتەمەنی (٨٤) ساڵیدا مردووە. بۆ زانیاری زیاتر بروانە: الامیر کامران عالي بدرخان، صدی خەبات(جریدة)، ع(٥)، أواخر شباط ١٩٧٩، ص٢.

١٢٠٨ – بروانە: ملاقات با گرگ کوهستان، تهران مصور(مجله)ک ش(١١٧١)،(١١ فوریه ١٩٦٦– February 11,1966)،ص١.

عێراق کردووە بۆ هاوکاریکردنی سوپای عێراق بۆ سەرکوتکردنی کوردەکان[١٢٠٩].
هەر لەو کاتەدا ڕۆژنامەی (اخبار اليوم)ی میسری لە ڕۆژی (٣٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٦٦) لەسەر زاری بارزانی باسی لەوە کردووە ، بارزانی بانگهێشتی جەمال عەبدولناسر دەکات بۆئەوەی بەهانای کوردەکانەوە بێت و هاوکاریان بکات[١٢١٠].
ئەمەش هەوڵێکی سیاسی مستەفا بارزانی بووە بۆ بەدەستهێنانەوەی پاڵپشتی میسر لە دۆزی کورد، دوای ئاشکرابوونی مەرامە سیاسییەکانی ناسر لە ناوچەکە.

دواجار هەرچەندە ناسر دەمرێ ، بەڵام مەلا مستەفا بارزانی هەوڵئەدات پەیوەندییەکانی لەگەڵ سەرۆک و حکومەتی میسر بەردەوام دەبێ، بۆ ئەم مەبەستەش دەرفەت لە ڕووداوی مردنی ناسر وەردەگرێ و لە (٢٩ی ئەیلولی ١٩٧٠) نامەیەک ئاراستەی سەرۆکی نوێی میسر ئەنوەر سادات(١٩٧٠-١٩٨١) دەکات و تێیدا دەڵێت:" ئەو هەواڵە کارێکی زۆر ناخۆشی کردە دڵی من و هەموو نەتەوەی کورد و کۆمەڵانی پارتی دیموکراتی کوردستان. نەتەوەی کورد و ئێمەش و عێراق تێکرا، سەرۆکی کۆچکردوومان وەک خەباتکەرێکی سەر بەدەرەوەبووی نەتەوەی عەرەب و ڕاستی و مرۆڤایەتی ناسیوە، وەک تێکۆشەرێکی ڕێگای پشتگرتنی جووڵانەوەی ئازادی بەخشی گەلان، وە لەپێناوی جێگیرکردنی ئاسایشدا بۆ جیهان. نەتەوەی عەرەب و هەموو جیهان، بەم کۆستە گەورەیە یەکێکیان لە کیس چوو لە دەرکەوتووترین پێشەوا نەمرەکان"[١٢١١]. بەم شێوەیە بۆمان ڕووندەبێتەوە، ڕاگەیاندنی ئێرانی بە نەفەسێکی دوژمنکارانە، هەوڵی ناشرینکردنی ناسری داوە و هیچ هەوڵێکی میسری لەئارادا نەبووە بۆ دژایەتیکردنی شۆڕشی کورد. بەشێوەیەک هەموو ئەم هەواڵانەی سەبارەت بەو بابەتە لەلایەن ڕۆژنامەکانی ئێران بڵاویان کردۆتەوە، هەواڵی ڕاست نین.

١٢٠٩ - پیروزی پیش مرگ ها، اسيای جوان(مجله)،ش(٨)، (٨ ژوئن ١٩٦٦- June 8,1966)، ص١٨-١٩.
١٢١٠ - شموئیل سیجف، م.س، ص٢٧٢.
١٢١١ - برایەتی (گۆڤار)، ژ(٧)، ساڵی(١) خولی دووەم، ناوەراستی تشرینی یەکەمی ١٩٧٠، ل٣،٤.

تەوەری دووەم: پەیوەندییەکانی بارزانی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت و ئەمریکا

باسی یەکەم: سۆڤییەت

لە ڕاپەڕینی دووەمی بارزان کاتێک مستەفا بارزانی زانیاری پێگەیشت حکومەتی عێراق بە هاوکاری بریتانیا ئامادەباشی دەکات بۆ ئەوەی هێرش بکاتە سەر شۆڕشگێڕانی کورد، بڕیاریدا پەیوەندی بە کاربەدەستانی یەکێتی سۆڤیەت بکات لە ئێران بۆ تێگەیشتن لە هەڵوێستیان بەرامبەر بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد. ئەو کاتە (مامەند مەسیح)ی لە (٧ی ئاياری ١٩٤٥) ڕەوانەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان کرد، بۆ گەیاندنی بانگهێشتنامەیەک بۆ نوێنەری یەکێتی سۆڤیەت بۆ سەردانیکردنی بارزان[١٢١٢].

کاربەدەستانی سۆڤیەت پێشوازییان لەم بانگهێشتنامەی بارزانی کرد و دوو ئەفسەریان لەگەڵ مامەند مەسیح ڕەوانەی ناوچەی بارزان کرد. ئەفسەرانی سۆڤیەت لە کۆبوونەوەکەیان لەگەڵ بارزانی بەڵێنی پشتگیریکردنی ڕاپەرینی کوردیاندا و داوایانکرد بۆ ئەم مەبەستە هەوڵەکانیان لەگەڵ کوردانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەتایبەتی لەگەڵ کۆمەڵەی(ژ.ک) یەکبخەن. هاوکات ڕێککەوتن لەسەر دەستنیشانکردنی ڕێگای (خنێرە[١٢١٣]- دەشتی هیرت- مێرگەسۆر) بۆ گەیاندنی هاوکارییەکانیان بۆ شۆڕشگێرانی کورد. ئەوە سەرباری ئەوەی بە بارزانییان ڕاگەیاند، هەرکات بڕیاریدا لەبەرامبەر سوپای عێراق و بریتانیا لەشەڕ پاشەکشە بکات، دەتوانێ بپەڕێتەوە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ئەوان پێشوازی لێ دەکەن[١٢١٤].

ئامانجی سۆڤیەت لەم نزیکبوونەوە لەگەڵ بارزانی، دوورخستنەوەی ڕاپەڕینی بارزان بوو لەبەرەی ڕۆژئاوا و خۆبەخاوەنکردنی دۆزی کورد بوو لەعێراق. لەسەر ئەم بنەمایە هەوڵیاندا لەپەیوەندییەکانیان لەگەڵ مەلا مستەفا بارزانی بەردەوام بن. بۆیە هەر دوای ماوەیەکی کورت، بارزانی دیدارێکی دیکەی لە (خنێرە) لەگەڵ

١٢١٢ – مسعود بارزانی، بارزانی و ...، بگ:١(١٩٣١-١٩٥٨)،٢٠٢٠، ل١٤٥.

١٢١٣ – ناوچەیەکە لەدەڤەری برادۆست سەر بە ناحیەی سیدەکانە و هاوسنوورە لەگەڵ ڕۆژهەڵاتی کوردستان.

١٢١٤ – ميهفان محمد حسين البامرني، سياسة الاتحاد السوفيتي تجاه الحركة القومية الكوردية التحررية في كوردستان الجنوبية(١٩٤٥-١٩٦٨) دراسة تاريخية تحليلية، أربيل، ٢٠٠٨، ص٨٢.

ژەنەراڵێکی سۆڤیەتی بەناوی (سیامەندۆڤ)[١٢١٥] ئەنجامدا. دیارە پاڵپشتی سۆڤیەت بۆ کوردەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، هاندەربوو بۆ ئەوەی بارزانی لەم دیدارەدا داوای پاڵپشتی سۆڤیەت بکات بۆ دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی لە باشووری کوردستان. هاوشێوەی ئەم حکومەتەی لە ئازەربیجانی سۆڤیەتی دامەزرابوو[١٢١٦].

ئەم دیدارانەی بارزانی لەگەڵ فەرماندە باڵاکانی سوپای سۆڤیەت بەرهەمداربوو، چونکە بەپێی زانیارییەکانی باڵیۆزی ئەم وڵاتە لە تاران، نزیکەی (٢٠٠-٤٠٠) چەکداری کوردی ئێران، لە ڕۆژی (٢٠ی ئابی١٩٤٥) بەهاوکاری ئەوان لە سنووری عێراق-ئێران پەڕینەوە، بۆ هاوکاریکردنی شۆڕشگێڕانی کورد لە بارزان[١٢١٧].

مستەفا بارزانی باوەڕی تەواوی بەوە هەبوو، یەکێتی سۆڤیەت دەتوانێ بەشێوەیەکی کاریگەرتر لەوەی نیشانی ئەدا پاڵپشتی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد بکات، بەڵکو دەتوانێ گۆڕانکاری لە دۆخی گەلی کورد لەناوچەکە بکات و لەم بارەیەوە دەڵێت:" تەنها بە پاڵپشتی سۆڤیەت دەتوانرێ کوردستان یەکبگرێ، چونکە ئەوان بەرژەوەندییان لە دامەزراندنی حکومەتێکی سەربەخۆی کوردی لە ئێران و عێراق و تورکیا دایە"[١٢١٨].

لەسەر ئەم بیروباوەڕە، بارزانی لەدوای کۆتاییهاتنی جەنگی دووەمی جیهانی، هەوڵیدا سود لە ململانێی نێوان وڵاتانی زلهێز وەربگرێ. بەڵام بریتانییەکان بۆ لاوازکردنی، دەستیانکرد بە پیلانگێری بۆ دوورخستنەوەی سۆڤیەت لە پاڵپشتیکردنی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی لە باشووری کوردستان، لەڕێگای چەند پروپاگەندەیەک کە لەدژی بارزانی بڵاویان کردەوە، تیایدا بانگەشەی ئەوەیان کرد، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە باشووری کوردستان فەرمانەکانی بریتانیا جێبەجێ دەکەن، ئەم پروپاگەندەیان لە ڕێگای بەکرێگیراوانی هەواڵگری بریتانیا لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا بڵاوکردەوە، ئەو کاتە کاربەدەستانی سۆڤیەت کەوتنە ژێر کاریگەریی ئەم پروپاگەندەیە و تا ڕادەیەک بە هەستیارییەوە مامەڵەیان لەگەڵ بارزانی

١٢١٥ - سیامەندوف یان (صمدوف) بەرپرس و ژنەڕاڵێک بووە لە سوپای سۆڤیەتی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و لەلایەن سۆڤیەتییەکان پێی گوتراوە پاڵەوانی (لینینگراد). م.ن، ص١٢٩.

١٢١٦ - مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ...(١٩٣١-١٩٥٨)، ٢٠٢٠، ل١٤٥.

١٢١٧ - مێهفان البامرني، م.س، ص٨٤.

١٢١٨ - أبو حسن تفرشيان،م.س، ص٢٥١.

دەکرد، لەبەرئەوەی پێیان وابوو بارزانی کرێگرتەی بریتانیایە[1219]، تەنانەت (باقرۆف)[1220]ی سەرۆک وەزیرانی ئازەربایجانی سۆڤیەتی لەدیدارێکی لە (ئەیلولی ١٩٤٥) لەگەڵ شاندێکی کوردانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، هۆشداری پێدان باوەڕ بە بارزانی نەکەن و بەچاوی گومانەوە سەیری بکەن[1221].

دوای پەڕینەوەیی بارزانییەکان بۆ دیوی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، بارزانی هەستی بە گومانەکانی سۆڤیەت کرد، وەک خۆی باسیکردووە ئەو کاتەی لە ئورمیە بوون، هەوڵی زۆریداوە پەیوەندی بە سۆڤیەتیەکانەوە بکات، بەڵام هەوڵەکانی بێ ئاکام بوون. لەبەرئەوەی سۆڤیەتیەکان خۆیان لە پەیوەندی بەستن لەگەڵ بارزانی دەپاراست. بۆیە بارزانی لەو کاتەدا نەیتوانی متمانەیان بەدەست بێنێ[1222]. بەڵام ئەمە دوا دەرفەت نەبوو، چونکە ئەو کاتەی لەگەڵ هێزەکەیدا لە(١١ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٥) چوونە مەهاباد، ڕاستەوخۆ لەگەڵ ژەنەراڵێکی سوڤیەتی بەناوی (لوبوف) کە فەرماندەی هێزەکانی سۆڤیەت بوو لە ناوچەکە کۆبوویەوە. لەو کۆبوونەوەیەدا بارزانی هەوڵیدا هەڵسەنگاندن بۆ هەڵوێستی سۆڤیەت بەرامبەر بارزانییەکان بکات و داوایکرد ڕێگا بە خاوخێزانەکانیان بدەن لە مەهاباد بمێننەوە، ئەم داخوازییەی بارزانی دوای تێپەڕبوونی (١٠) ڕۆژ، لەلایەن کاربەدەستانی سۆڤیەت بە ئەرێنی وەڵامی درایەوە[1223].

دیارە دواجار ئەوان لە ڕاستی دۆخەکە تێگەیشتن و زانیان ئەوەی دەگوترێ تەنها پروپاگەندەی کرێگرتەکانی بریتانیایە، بۆیە بڕیاریاندا کۆمەکی خێزانە بارزانییەکان بکەن و لە تشرینی یەکەمی ١٩٤٦ بڕێکی زۆری خۆراک و جلوبەرگ و تەنانەت (١٠٠) هەزار تومەنیان وەک یارمەتی مرۆیی بە خانەوادە بارزانییەکان بەخشی[1224].

١٢١٩ - عزيز الحاج، م.س، ص١٨.

١٢٢٠ - کەسێکی تورکمانی ئازەربایجانییە و لەدایک و باوکێکی شیعە مەزهەب لەدایک بووە. ئەندامی لیژنەی مەرکەزی حیزبی شیوعی سۆڤیەتی بووە لەسەردەمی ستالین. بەتۆمەتی خیانەتکردن لەدەوڵەت لە نیسانی ١٩٥٦ لەسێدارەدراوە. وليم أيغلتن الابن، م.س، ص٤٥.

١٢٢١ - م.ن، ص٨٦.

١٢٢٢ - أبو حسن تفرشيان،م.س، ص٢٥١.

١٢٢٣ - میهفان محمد حسين البامرني، م.س، ص ص ٨٧-٨٨.

١٢٢٤ - م.ن، ص٩٢.

لەدوای کۆتاییهاتنی جەنگی دووەمی جیهانی و لە چوارچێوەی هەوڵەکانیان بۆ دەستکەوتنی جیاوکی نەوت لە باکووری ئێران، کاربەدەستانی سۆڤیەت پاڵپشتی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان کرد. لەسەر ئەم بنەمایە قازی محەمەد لە (٢٢ی کانونی دووەمی١٩٤٦) کۆماری کوردستانی لەشاری مەهاباد ڕاگەیاند و حکومەتێکی ناوچەیی پێکهێنا[١٢٢٥]. سەبارەت بە پاڵپشتی یەکێتی سۆڤیەت لەدامەزراندنی ئەم قەوارە کوردییە، بارزانی دەڵێت:" دۆخی تایبەتی نێودەوڵەتی هۆکاربوو بۆ ئەوەی روسەکان هاوکاریمان بکەن و ئێستاش روس پێویستی بە بوونی ئێمە هەیە لەناوچەکە و دەتوانین ئێمەش سودیان لێ وەربگرین بۆ کارکردن بۆ سەربەخۆیی کوردستان"[١٢٢٦]. ئەمەش بەو مانایە دێ بارزانی هەوڵیداوە بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد، بخاتە نێو هاوکێشەیەکی جیهانی لە سەرەتاکانی هەڵگیرسانی جەنگی ساردی نێوان بەرەی ڕۆژئاوا و ڕۆژهەڵات. بە ئامانجی ناساندنی پرسی کورد وەک پرسێکی جیهانی، کە کاریگەریی و سەنگی خۆی هەیە، بەشێوەیەک لەم دەربڕینەدا بارزانی بەرژەوەندی هەردوو لایەنی لە ڕێکخستنی پەیوەندی دۆستانەی نێوان کورد و سۆڤیەت نیشانداوە.

ئەم تێڕوانینەی مەلا مستەفا لە بەشداریکردنی شۆڕشگێرانی بارزان لە کۆماری کوردستان سەرچاوەی گرت، کاتێک بوونیان لەگەڵ سوپای شۆڕشگێری کوردستان، ڕەهەندێکی نێودەوڵەتی بە کۆمارەکە بەخشی، بەڵام ئەم بابەتە لایەنی نەرێنیشی هەبوو، لەبەرئەوەی کاتێک پاڵپشتیکردنی کورد لەلایەن سۆڤیەت بووە هۆی مەترسی بۆ بەرەی ڕۆژئاوا، کاریان کرد بۆ ڕووخاندنی و ئەم ئامانجەشیان لە (کانونی یەکەمی١٩٤٦) پێکا. بەو هۆیەوە بارزانی و ژمارەیەک لە هەڤاڵەکانی ڕوویانکردە سنووری یەکێتی سۆڤیەت وەکو پێشتر باسکراوە. ئەو کاتە بارزانی بەنیگەرانییەوە هەڵسەنگاندنی بۆ دۆخەکە کرد و بەشکست و پاشەکشەی سوپای سۆڤیەت لە ئێران وەسفیکرد و گوتی:" کورد شکستی نەهێناوە لەسەر دەستی سوپای ئێرانی، بەڵکو یەکێتی سۆڤیەت شکستی خواردووە لەسەر دەستی ویلایەتە یەکگرتووەکان و بریتانیای مەزن"[١٢٢٧]. ئەم دەربڕینەی بارزانی گوزارشت بوو لە

١٢٢٥ – ولید حمدي، م.س، ٢٤٦.

١٢٢٦ – وەرگیراوە لە: أبو حسن تفرشیان،م.س، ص٩٣.

١٢٢٧ – أدمون غریب، م.س، ص٣٣.

تێگەیشتنی ئەم ڕێبەرە لە ململانێیە نێودەوڵەتیەکان. کە بووە هۆی پاشەکشەکردنی سۆڤیەت لە پاڵپشتیکردنی گەلی کورد لە ئێران.

ئەم هەڵویستەی سۆڤیەت بەرامبەر کۆماری کوردستان، هەرچەندە بارزانی نیگەران و دڵ سارد کرد لە پەیوەندییەکانی لەگەڵ مۆسکو، بەڵام شەڕی بارزانی و کورد لە گەڵ ئیمپریالیزم و پاشکۆیەکانی بوو لەناوچەکە، بۆیە ناچاربوو بەردەوام بێ لەهەوڵدان بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتی سۆڤیەت بۆ دۆزی کورد، بەتایبەتی دوای گەلەکۆمەکی وڵاتانی ئێران و عێراق و تورکیا بۆ سەرکوتکردنی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد، لەسەر ئەم بنەمایە دوای زنجیرەیەک شەڕ لەگەڵ سوپای ئێران، ڕوویکردە سنووری یەکێتی سۆڤیەت و لە (١٥ی حوزەیرانی ١٩٤٧) دوو نوێنەری خۆی ڕەوانەی بنکەی پۆلیسی سنووری (سراجو)ی سۆڤیەت کرد بۆ ئەوەی داواکاری بگەیەننە کاربەدەستانی ئەم وڵاتە تا وەک پەنابەری سیاسی قبوڵیان بکەن. بارزانی لەگەڵ نوێنەرەکانی، نامەیەکی بۆ جۆزیف ستالین ڕەوانەکرد و لە بەشێکی ئەو نامەیەدا نووسی:" ئێستا ئێمە (٥٠٠) بارزانی شۆڕشگێرین لەسەر سنووری یەکێتی سۆڤییەت چەندین بریندار و نەخۆشمان لەگەڵدایە، ئێمە پێویستیمان بە ئازادی هەیە وەکو هەموو گەلانی دیکەی پشتگیریخوازانی دیموکراتی، ئێمە چاوەڕوانی هاوکاری هاوڕێ ستالین دەکەین. ئێمە دەزانین سۆڤیەت وڵاتێکی دیموکراتییە بۆ جوتیاران، لەسەر ئەو بنەمایە هاتینە سەر سنووری یەکێتی سۆڤیەت، وە بەهۆی ئەو بارودۆخەی تێیداینە، داواتان لێ دەکەین هاوکاریمان بکەن، بژی ستالین و گەلی یەکێتی سۆڤییەت". دوای ئەم نامەیە حکومەتی سۆڤیەتی لە(١٦ی حوزەیرانی ١٩٤٧) داواکاری بارزانی قبوڵکرد و لەسەر ئەم بنەمایە لە ڕۆژانی (١٧ و ١٨ی حوزەیرانی ١٩٤٧) بارزانی و هەڤاڵەکانی پەڕینەوە ناو خاکی سۆڤیەت[١٢٢٨].

لە پێشتر ئاماژەکراوە بەدۆخی بارزانی و هەڤاڵەکانی لەیەکێتی سۆڤیەت لەهەردوو سەردەمی ستالین و خرۆشۆف تا گەڕانەوەیان بۆ عێراق، کە دوو قۆناغی جیاواز لەیەکتری بوون. لەسەردەمی ستالین بارزانی و هەڤاڵەکانی بەدۆخێکی نارەحەت و دژوار تێپەڕین لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩٤٧-١٩٥٣)، بەهۆی سیاسەتی توندی کاربەدەستانی ئازەربیجان و ئۆزبەکستان لەبەرامبەریاندا[١٢٢٩]. بەڵام دواتر

1228 – FIRAT SÖZERİ , Önceki Kaynak,S.25.

١٢٢٩ – بروانە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ...(١٩٣١-١٩٥٨)، ٢٠٢٠، ل٢٣٦.

بەهاتنە سەردەسەڵاتی نیکیتا خروشوف، دۆخەکە لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩٥٣-١٩٥٨) گۆڕانکاری ئەرێنی بەسەردا هات[١٢٣٠]، دوای ئەوەی بارزانی توانی بگاتە کۆشکی کرملن لە مۆسکۆ و چاوی بە خروشوفی سەرۆکی یەکێتی سۆڤیەت بکەوێ و سەرکەوتووبێ لەبەدەستهێنانی پشتگیری سەرکردەکانی سۆڤیەت بۆ چاککردنی دۆخی شۆڕشگێرانی کورد لەم وڵاتە[١٢٣١]. بەتایبەتی دوای ئەوەی عێراق لەساڵی ١٩٥٥ چووە ناو (پەیمانی بەغدا)[١٢٣٢]، ئەو کاتە عێراق بووە بنکەیەکی لایەنگیر و هاوپەیمان لەگەڵ بەرەی ڕۆژئاوای نەیار و دژ بە سۆڤیەت و ئامانجەکانی لەڕۆژهەڵاتی ناوەراست[١٢٣٣]. بەو هۆیەوە یەکێتی سۆڤیەت دەستیکرد بە پاڵپشتیکردنی مەلا مستەفای بارزانی، وەک پاڤێل سودوپلاتۆف باسی دەکات و دەڵێت:"لەناوەراستی پەنجاکان هیچ هاوپەیمانێکمان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەراست نەبوو جگە لە کورد، ئەوان بەتەنها هاوپەیمانی ئێمە بوون"[١٢٣٤].

ئەم پێشهاتە سیاسییە، کاریگەریی گەورەی لەسەر سۆڤیەت دروستکرد و بەو هۆیەوە هەوڵیدا لەڕێگای مەلا مستەفا بارزانییەوە پاڵپشتی لە مافەکانی گەلی کورد و داخوازییەکانی بکات بۆ ئۆتۆنۆمی. بەتایبەتی دوای ئەوەی خروشوف لە کۆنگرەی بیستەمی حزبی شیوعی لەساڵی ١٩٥٦ ڕایگەیاند، پشتگیری لە بزاڤی ڕزگاریخوازی دەکەن[١٢٣٥]. ئەو کاتە حکومەتی سۆڤیەت لەڕێگای نوێنەرێکیەوە کە ناوی (سوسلوفSosilov)[١٢٣٦] بوو، بە مەلا مستەفا بارزانی ڕاگەیاند، حکومەتەکەی لەگەڵ

١٢٣٠ - عزيز الحاج، م.س، ص٢٥.

١٢٣١ - مێهفان البامرني، م.س، ص١١٩.

١٢٣٢ - پەیمانی بەغدا: ئەم ڕێککەوتنە شێوازێکی سیاسی و سەربازی بوو لەسەر بنەمای هاوپەیمانەتییەک کە هەریەک لە تورکیا و ئێران و پاکستان و عێراق تێیدا بەشداربوون و بارەگایەکەی لە شاری بەغدا بوو. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: شيرزاد زكريا محمد، أثر حلف بغداد١٩٥٥ على الحركة التحررية القومية الكوردية، جامعة دهوك، مركز الدراسات الكوردية و حفظ الوثائق، ٢٠٠٩.

١٢٣٣ - نهاد طالب، عويد الحميدوای، العلاقات العراقية- السوفيتية ١٩٧٢- ١٩٨٠، دار المعارف الثقافية، بغداد، ٢٠١٨، ص٢٦.

١٢٣٤ - بافل سوبوبالتوف، م.س، ص١٧.

١٢٣٥ - خالد خالد كوچی، م.س، ص٣٤.

١٢٣٦ - میخائیل ئەندرییف سوسلوف: ساڵی ١٩٠٢ لەدایک بووە. لە ساڵی ١٩٤٧ بۆتە سکرتێری لیژنەی مەرکەزی حیزبی شیوعی. لە پەیمانگای بلیخانوف(ئابووری) خوێندووە، دوای دیداری لەگەڵ بارزانی لە ئۆزبەکستان، ڕاسپێردراوە بە دیراسەکردنی دۆسیەی کوردی و ڕادەستکردنی دۆسیەکە

گەلی کورد دەوەستێ بۆ بەردەوامیدان بەخەبات لەهەموو دۆخێکدا و لەسەریدایە پاڵپشتی بکات بۆ کۆتاییهێنان بە حکومەتی نووری سەعید لە عێراق کە لایەنگیری ڕۆژئاوایە و هەوڵبدات بۆ لاوازکردنی هەژموونی ئەمریکا و بریتانیا لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە ڕێگای دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی کە ڕێگا خۆش بکات بۆ یەکێتی سۆڤیەت بۆ فراوانکردنی دەسەڵاتی خۆی و کۆتایی بهێنێ بە هەژموونی ڕۆژئاوا لە ناوچەکە[١٢٣٧]. بێگومان ئەوەش پەرەسەندنێکی گرنگ بوو بۆ دۆزی کورد لە ناوچەکە.

لەبەرەبەیانی(١٤ی تەمموزی١٩٥٨) کودەتایەکی سەربازی لەبەغدا ئەنجامدرا و بەو هۆیەوە گۆڕانکاریەکی بنەڕەتی لەڕژێمی حوکمڕانی عێراق هاتەکایەوە و ڕژێمی پادشایەتی ڕووخا[١٢٣٨]. دیارە یەکێک لە لێکەوتەکانی ئەم گۆڕانە سیاسییە لەعێراق، بریتی بوو لە دەرچوونی ئەم وڵاتە لەپەیمانی بەغدا[١٢٣٩]. ئەم هەنگاوەش کاریگەری ڕاستەوخۆی هەبوو لەسەر هەڵوێست و تەنانەت پەیوەندیەکانی یەکێتی سۆڤیەت لەگەڵ ڕژێمی نوێی عێراق. بەو هۆیەوە سەرکردەکانی کرملن بەر لەهەموو وڵاتانی دیکە، پشتگیری و پشتیوانی دەسەڵاتی نوێی عێراقیان کرد[١٢٤٠].

سەرەڕای ئەوەش هەڵوێستی سۆڤیەت لەهەمبەر بارزانی و بزاڤی کوردی نەگۆڕا، چونکە لە دوای ڕووخانی رژێمی پادشایەتی، یەکێتی سۆڤیەت بەڵێنی پشتگیریکردنی مافە ڕەواکانی گەلی کوردی بە مستەفا بارزانیدا، بەو ڕادەی خواستەکانی کورد لە ئۆتۆنۆمی لە چوارچێوەی عێراق زیاتر تێنەپەڕێ. ئەم هەڵوێستەی سۆڤیەت ئومێدێکی لەلای مەلا مستەفا بارزانی و سەرکردایەتی کورد دروستکرد. ئەمەش هاندەربوو بۆ ئەوەی دوای گەڕانەوەیان بۆ عێراق، بەردەوامی بە پەیوەندیەکانی بدات لەگەڵ مۆسکۆ[١٢٤١]. بەتایبەتی لەو کاتەی لەبەغدا نیشتەجێ

بە مەکتەبی سیاسی. لە ساڵی ١٩٤٩ بە سەرنووسەری ڕۆژنامەی براڤدا دامەزراوە و لەساڵی دواتر بۆتە ئەندامی ئەنجوومەنی سەرۆکایەتی و لەساڵی ١٩٥٤ بە سەرۆکی لیژنەی کاروباری دەرەوە هەڵبژێردراوە. میهفان البامرني، م.س، ص١٤٦.

١٢٣٧ – ئەفراسیاو هەورامی، س.پ، ل١٨٤–١٨٥.

١٢٣٨ – أيام لاتنسى....، ص١١٩.

١٢٣٩ – نهاد طالب، عويد الحميدواى، م.س، ص٢٩.

١٢٤٠ – د. محمد سعيد أحمد بني عايش، الانقلابات العسكرية في العراق ١٩٥٨– ١٩٦٩(دراسة في العوامل الداخلية والاقليمية والدولية، دار الكتاب الثقافي للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠١٨، ص٢٦٨.

١٢٤١ – عبدالفتاح علي البوتاني، التطورات السياسية ....، ص٧١.

بوو، هەمیشە سەردانی باڵیۆزخانەی سۆڤیەتی دەکرد و بەرپرسانی سۆڤیەتیش لە باڵیۆزخانەکە وەڵامی ئەم دەستپێشخەریانەی بارزانیان داوەتەوە بەسەردانیکردنی لەبارەگایەکەی لەم شارە[١٢٤٢].

ئەم پەیوەندییە بەهێزەی بارزانی لەگەڵ سەرکردەکانی سۆڤیەت، هۆکاربوو بۆ ئەوەی قاسم و حکومەتی عێراق بەچاوی گومانەوە سەیری بکەن، بەتایبەتی ئەو کاتەی حزبی شیوعی سۆڤیەت بە بۆنەی ساڵوەگەری شۆڕشی ئۆکتۆبەر لە (٥ی تشرینی یەکەم١٩٦٠) بانگهێشتی بارزانی کرد بۆ مۆسکۆ، بەمەبەستی بەشداریکردن لە ئاهەنگەکانی ئەو پارتە، بۆ ئەم مەبەستەش فڕۆکەیەکی تایبەتیان لە مۆسکۆ بۆ گواستنەوەی بارزانی ڕەوانەی بەغدا کرد[١٢٤٣].

کاتێک بارزانی گەیشتە مۆسکۆ، چەند دیدار و کۆبوونەوەی گرنگی لەگەڵ کاربەدەستانی کرملن ئەنجامدا. لەم کۆبوونەوانە داوایکرد سەرکردەکانی سۆڤیەت هاوکاربن بۆ ئاساییکردنەوەی پەیوەندییەکانی نێوان سەرکردایەتی کورد و حکومەتی قاسم. کە بەهۆی گومانەکانی ئەوەی دوایی لە بارزانی، گرژی و ئاڵۆزی تێکەوتبوو تا ڕادەی پاشگەزبوونەوە لە جێبەجێکردنی بەشێک لەو ڕێکار و بڕیارانەی پێشتر لە بەرژەوەندی دۆزی کورد لە عێراق پەسەندی کردبوو[١٢٤٤]. سەبارەت بەم بابەتە گۆینتەر دیشنەر باس لەوە دەکات:"لە(پایزی١٩٦٠) لێکدابڕانێکی تەواو لەنێوان بارزانی و عەبدولکەریم قاسم هەبوو، ئەوەی دوایی بارزانی تۆمەتبارکرد بەوەی لایەنگری هاوپەیمانی (سینتو-Cento)[١٢٤٥]یە. لەکاتێکدا قاسم ئەم پروپاگەندەی دەکرد، بارزانی لە مۆسکۆ لەتەنیشت نیکیتا خروشوف و سەرکردەکانی دیکەی سۆڤیەت وەستابو دەیڕوانییە مەیدانی سوور و لەگەڵ ئەواندا سەیری ئەو سەربازانەی دەکرد، کە بەبۆنەی یادی شۆڕشی ئۆکتۆبەر نمایشیان دەکرد. هەرچەندە ئەم سەردانەی

١٢٤٢ - میهفان البامرني، م.س، ص١٦١.

١٢٤٣ - م.ن، ص١٧٤.

١٢٤٤ - فرهاد محمد أحمد، القضية الكوردية في العراق في أطار التنافس السوفيتي- الامريكي(١٩٤٦-١٩٧٥)، مجلة العلوم الانسانية لجامعة زاخو. ,Vol.4, No.3, December2016، ص٥٧١.

١٢٤٥ - دوای دەرچوونی عێراق لە پەیمانی بەغدا، ئەندامانی ئەم هاوپەیمانەتییە، لە (٢١ی ئابی ١٩٥٩) لە ئەنقەرە کۆبوونەوە و بڕیاریاندا لەسەر بەردەوامبوون و گۆڕینی ناوی پەیمانی بەغدا بۆ هاوپەیمانی پەیماننامەی ناوەندی- سنتو(Central Treaty Organization). محمود رزوق أحمد، م.س، ص١٤٣.

بارزانی دەنگدانەوەیەکی باشــی بوو لەبواری ڕاگەیاندندا، بەڵام بارزانی لە مۆسـکۆ گەڕایەوە بێ ئەوەی سـەرکەوتنێکی کرداری ئەوتۆ بەدەسـتبێنێ، هەروەها نەیتوانی چ گفت و بەڵێنێک لە سۆڤیەت وەربگرێ کە یارمەتی بدەن"[1246].

بەم شـێوەیە هەرچەندە مەلا مسـتەفا بارزانی نزیکەی (٤) مانگ لە میوانداری مۆسـکۆ بوو، بەڵام سـەرکردەکانی سـۆڤیەت هیچ هەنگاوێکی کردارییان بۆ ئاسـاییکردنەوەی پەیوەندی بارزانی و قاسـم هەڵنەهێنا. ئەوەندە نەبێ ڕێنماییان کرد، کە باشترە بۆ پاراستنی گیانی کە گومانی ئەوەیان دەکرد هەڕەشەی لەسەربێ، بەغدا بەجێ بهێڵێت و ڕوو بکاتە ناوچە شـاخاوییەکانی کوردسـتان. بەڵام لەگەڵ ئەوەشـدا بڕێکی زۆری پارەیان بۆ بارزانی ڕەوانەی عێراق کرد، وەک قەرەبووی ئەو چەکانەی لەسـاڵی ١٩٤٧ ڕادەسـتی حکومەتی سـۆڤیەتیان کردبوو. سـەرباری تەرخانکردنی موچەیەکی خانەنشـینی بۆ هەریەک لەم پێشـمەرگە بارزانییانەی لەگەڵ مەلا مسـتەفا بوون لە سۆڤیەت[1247].

تویژەرێک ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، بانگهێشـتکردنی مەلا مسـتەفا بارزانی بۆ مۆسـکۆ ڕەهەندی جیاوازی هەبوو، لەمانەش سـۆڤیەت هەوڵیدا پەیامێک بە عێراق و وڵاتانی ڕۆژئاوا بدات، جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە باوەشـی سـۆڤیەتدایە، ئەمەش هۆشـدارییەک بوو بۆ هەموو لایەک سـەبارەت بە هەژموونی سـۆڤیەت لە عێراق[1248].

خواسـت و ئامانجی بارزانی لەم سـەردانەدا بۆ مۆسـکۆ، هەوڵدان بوو بۆ بەدەسـتهێنانی پاڵپشـتی سـۆڤیەت بۆ دۆزی کورد بەکردار نەک بەزار، لەڕێگای نزیککردنەوەیان لە قاسم و ئاوەژۆکردنی دۆخی نائاسایی و ئاڵۆزی نێوانیان. دەکرێ بڵێین لێکەوتەکانی ئەم سەردانەی بارزانی بۆ مۆسکۆ، ئەوەندە دەرهاویشتەی نەرێنی هەبوو، ئەوەندە کاریگەریی ئەرێنی لەسەر پرسی کورد لە عێراق دروست نەکرد. بە بەڵگەی ئەوەی سەردانەکە هۆکارێکی کاریگەربوو بۆ زیاتر ئاڵۆزبوونی پەیوەندیەکانی مەلا مستەفا بارزانی و عەبدولکەریم قاسم[1249]، کە دواجار بارزانی دوای گەڕانەوەی

١٢٤٦ – گوینتەر دیشنەر، س.پ، ل١٨٧.

١٢٤٧ – میهفان البامرني، م.س، ص١٧٤،١٧٥، ١٧٩.

١٢٤٨ – م.ن، ص ١٨٠.

١٢٤٩ – عزیز الحاج، م.س، ص٥٣.

نەیتوانی لەبەغدای پایتەخت بمێنێتەوە و ڕاستەوخۆ گەڕایەوە بارزان و پەیوەندییەکانی لەگەڵ قاسم پچڕاند[١٢٥٠].

گەڕانەوەی مەلا مستەفا بارزانی بۆ بارزان، بووە هۆی ئەوەی سەرکردایەتی سۆڤیەت کاربکات بۆ ئەوەی بارزانی ڕوو لەبەرەی ڕۆژهەڵات وەرنەگێڕێ بۆ بەرەو بلۆکی ڕۆژئاوا، بە مەبەستی بەدەستهێنانی پاڵپشتی و پشتیوانی بۆ دۆزی کورد، بۆیە هەوڵیاندا بەشێوەیەکی کردارەکی هاوکاریی دارایی پێشکەشی کورد بکەن، ئەو کاتە بارزانی بەرنامەیەکی گونجاوی دانا بۆ کڕینی چەک و زەخیرەی جەنگی. باڵیۆزخانەی سۆڤیەت لە بەغدا بووە خاڵی پەیوەندی لەنێوان مەلا مستەفا بارزانی و مۆسکۆ و لەم ڕێگایەوە پاڵپشتییە داراییەکانی سۆڤیەت گەیشتە بارزان و بەرپرسی ڕاستەوخۆش لەم پرۆسەیە سکرتێری یەکەمی باڵیۆزخانەکە (ناسکۆف) بوو[١٢٥١].

دوای ماوەیەکی کەم لەگەڕانەوەی بارزانی بۆ باشووری کوردستان، شۆڕشی کورد هەڵگیرسا، هەرچەندە سەرکردایەتی سۆڤیەت لەگەڵ هەڵگیرسانی شەڕ و شۆڕش نەبوون لەدژی حکومەتی عێراق و ڕژێمی قاسم، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەردەوام بوون لە هاریکاریکردنی مەلا مستەفا بارزانی و شۆڕشی کورد. لەم سۆنگەوە دوای ئەوەی مەلا مستەفا بارزانی نامەیەکی بە دوو لە کەسە نزیکەکانی خۆی کە (محەمەد تابونی و فوئاد بامەرنی) بوون بۆ نوسینگەی نهێنی سۆڤیەت لە شاری بەغدا ڕەوانەکرد. داوایکرد حکومەتی سۆڤیەت هاوکاری و پشتیوانی سەربازی پێشکەش بە شۆڕشی کورد بکات. ئەو کاتە کاربەدەستانی کرملن وەڵامدانەوەی ئەرێنیان بۆ داواکارییەکەی مەلا مستەفا بارزانی هەبوو، بەشێوەیەک ڕاستەوخۆ بڕیاریاندا لە پرۆسەیەکدا کە ناویان لێنا (پرۆسەی نهێنی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست) بڕێک چەک و پێداویستی سەربازی بۆ کورد ڕەوانە بکەن. بۆ جێبەجێکردنی ئەم کارەش چەند ئەفسەرێکی دەزگای هەواڵگریان ڕاسپارد و نزیکەی (٤٠) تەن لە چەک و زەخیرەی جەنگیان بە کەشتییەک ڕەوانەی سوریا کرد و لەوێشەوە بەهاوکاری کوردانی ڕۆژئاوای کوردستان گواستیانەوە ناو خاکی عێراق،

١٢٥٠ – میهفان البامرني، م.س، ص١٨٤.

١٢٥١ – م.ن، ١٨٦.

بەڵام ئەم كاروانی هاوكارییە لە شـــاری (قائم)[١٢٥٢] كەوتە بەر هێرشـــی فڕۆكەكانی عێراق و تەنها یەک بارهەڵگر ڕزگاری بوو، ئەم بارهەڵگرەش گەیەندرایە بارەگای بارزانی و چەک و زەخیرەكانی ڕادەستی سەركردایەتی كورد كرد[١٢٥٣].

یەكێتی سۆڤیەت چۆن هاوكاری سەربازی بۆ كورد ڕەوانە كرد، بە هەمان شێوە و بە قەبارەی زیاتر و گەورەتر یارمەتی حكومەتی بەغدایاندا[١٢٥٤]. بێگومان هۆكاری ئەم سـیاسـەتەی سـۆڤیەت هەوڵدان بوو بۆ دەسـتگرتن بەهەردوو بەرەی ناكۆک تـاوەكو نەچنە ژێر بـاری سـەربـازگەی ڕۆژئـاوا و پـارێزگـاری لە هەژموونی سەربازگەی ڕۆژهەڵات بكەن لەناوچەكە[١٢٥٥].

ئاشكرایە كە هەڵوێستی یەكێتی سۆڤیەت بەرامبەر بە پرسی كورد، هاوشێوەی هەموو هێزە نێودەوڵەتییەكـانی دیكە بەســتـرابویەوە بە بەرژەوەنـدییەكـانی لەگەڵ حكومەتی عێراق، بەشێوەیەک هەركات ئەم دەسەڵاتەی لەعێراق حوكمڕانی كردووە ، نەیار و دژبێ بەرامبەر بە بەرژەوەندییەكانیان، هەوڵیانداوە بۆ فشـــار دروســـتكردن لەســـەریـدا، پشـــتگیری بزاڤی ڕزگـاریخوازی كورد بكەن[١٢٥٦]، ئەمەش پـاڤێـل سودوپلاتۆف خۆی باسیكردووە پێشنیازی بۆ نیكتا خرۆتشۆف كردووە سوود لە شـۆڕشـی كورد وەربگرێ و پشـتیوانی لە مەلا مسـتەفا بارزانی بكات لەدژی قاسـم، چونكە ئەو پێی وابووە ئەوەی دوایی دەرفەت و دەســەڵاتی بەهێزی هەبێت لەبەرەی سـۆڤیەت هەڵدەگەڕێتەوە. لە بەشـێكی ئەو باســەدا ســودوپلاتۆف دەڵێت:" كاتێک ڕووبەڕووی ئاســتەنگ بووینەوە لەگەڵ حكومەتی قاســم و ناســیۆنالیســتە میراتگرەكانی، نامەیەكمان لە بەندیخانەوە ڕەوانەكرد و تیایدا پێشنیازی ئەوەمان كرد،

١٢٥٢ – قەزایەكە لە پایزگای ئەنبار لە عێراق. كەوتۆتە باكووری ڕۆژئاوای عێراق بە دووری(٤٠٠)كم. نزیكە لەسنووری سوریا . بشیر یوسف فرنسیس، موسوعة المدن والمواقع في العراق، ج٢، لندن، ٢٠١٧، ص١٢٠.

١٢٥٣ – مێهفان البامرني، م.س، ص١٩٠.

١٢٥٤ – فرهاد محمد أحمد، القضية الكوردية في العراق ، ص٥٧٢.

١٢٥٥ – د. هەستیار كەمال كوردی، پەیوەندییەكانی یەكێتی سۆڤێت – عێراق و كاریگەریی لەسەر باشووری كوردستان(لێكۆلینەوەیەكی شیكاری بەڵگەنامەییە)، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٢١، ل٥٦.

١٢٥٦ – ویلسون ناثائیل هاول، الكورد والاتحاد السوفيتي، ت: ضياءالدين المرعب، بغداد، ٢٠٠٦، ص٢٥١.

پێویستە پەیوەندی بە بارزانی بکەن و پێشنیارەکەم قبوڵکرا و چەک ڕەوانەکرا. بەڵام هەوڵەکانمان بۆ ئەوەی کورد بکەینە هاوپەیمانێکی ستراتیژی، شکستی هێنا"[١٢٥٧].

لەسەر ئەم بنەمایە سەرکردەکانی کرملن بەهۆی ئەو گۆڕانە سیاسییەی لەدوای (٨ی شوباتی١٩٦٣) لە عێراق ڕوویدا و بەهۆی فشار دروستکردنی حزبی بەعس لەسەر حزبی شیوعی عێراقی و ڕاوەدونان و کوشتنیان، جارێکی دیکە کەوتە بەرەی پشتیوانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد[١٢٥٨]. ئەمجارە جیاوازتر لەجاران بەشێوەیەکی ئاشکراو ڕاشکاوانە داکۆکیان لە کورد کرد و پرسی کوردیان بۆ یەکەمجار گەیاندە کۆمەڵەی نەتەوە یەکگرتوەکان[١٢٥٩]، ئەوە سەرباری ئەوەی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ ڕێگیرییان کرد لە دەستێوەردانی وڵاتانی هەرێمی لە کاروباری ناوەخۆی عێراق بۆ دژایەتیکردنی شۆڕشی کورد[١٢٦٠]. بەو هۆیەوە حکومەتی عێراق لەڕێگای نوێنەرەکەیەوە لە نیویۆرک، لە (١١ی تەممووزی١٩٦٣) یاداشتێکی نارەزایی دایە ئەنجوومەنی ئاسایش و تیادا نارەزایی دەربڕی لەبەرامبەر دەستێوەردانی سۆڤیەت لە کاروباری ناوەخۆی عێراق[١٢٦١]. بەم جۆرەش دۆزی کورد ڕەهەندێکی نێودەوڵەتی وەرگرت، لەو کاتەی وڵاتانی هەرێمی و ڕۆژئاوایی پاڵپشتی عێراقیان دەکرد و پارە و چەکیان پێدەدا، بە پێچەوانەوە یەکێتی سۆڤیەت و وڵاتانی سۆشیالیستی پارەوچەکیان بۆ شۆڕشی کورد دابین دەکرد[١٢٦٢].

لەم ماوەیەدا حکومەتی عێراق هەموو ڕێکارێکی گرتەبەر بۆ دروستکردنی درزێک لە پەیوەندی نێوان سەرکردایەتی کورد و یەکێتی سۆڤیەت، دواجار دەستیکرد بە بڵاوکردنەوەی پروپاگەندە لەسەر جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی کورد و بەهاوپەیمانی

١٢٥٧ – باڤل سوبوبالتوف، م.س، ص١٧.

١٢٥٨ – بروانە؛ البعث تستغرب تأييد موسكو لعصابة البارزاني، الجماهير(صحيفة)، ع(١١٨)، ٢٠ حزيران ١٩٦٣، ص١.

1259 –ПОЛОЖИТЬ КОНЕЦ ИНОСТРАННОМУ ВМЕШАТЕЛЬСТВУ В СОБЫТИЯ НА СЕВЕРЕ ИРАКА, ПРАВДА, No:191(16412), 10 июля 1963, с.1.

١٢٦٠ – دينيس كوماروف، م.س، ص٧٤.

١٢٦١ – العراق يحتج الى مجلس الامن على التدخل السوفيتي، الجماهير(صحيفة)، ع(١٤٠)، ١٢ تموز ١٩٦٣، ص١.

١٢٦٢ – فرهاد محمد أحمد، القضية الكوردية في العراق ، ص٥٧٣.

سـەنتۆ وەسـفی کردن. ئەم هاوپەیمانییەی کە بەرەیەکی نەیاری دژ بوو بەرامبەر بە سۆڤیەت[١٢٦٣].

پێشـتر ئاماژەی پێکرا، پشـتگیریکردنی دۆزی کورد لەلایەن یەکێتی سـۆڤیەتەوە بەسـتراوبووە بە هەڵوێسـتی حکومەتی عێراق، بۆیە بەتایبەتی دوای ئەم گۆڕانە چۆنایەتییەی لەهەڵوێسـتی حزبی بەعس لەعێراق ڕوویدا لە قۆناغی دووەمی حوکمڕانیان لەدوای کودەتای (١٧ی تەمموزی ١٩٦٨) بەرامبەر سـۆڤیەت. بووە هۆی ئاسـاییبوونەوەی پەیوەندی نێوان هەردوو وڵات. کە بەلای سـەرکردەکانی سـۆڤیەت دەرفەتێکی لەباربوو بۆ بەدیهێنانی دەسـتکەوتە سـیاسـی و ئابوورییەکانیان لەعێراق[١٢٦٤]. بۆ ڕەخسـاندنی ئەم دۆخەش پێویسـتیان بە سـەقامگیری بارودۆخی سـیاسـی و ئابووری هەبوو، بۆیە لەسـەر ئەم بنەمایە هەردوو لایەنی ناکۆکیان لەعێراق هاندا بچنە ناو گفتوگۆ و دانوسـتاندن لەپێناو سـازان و کۆتاییهێنان بەشـەڕ. هەوڵی سـۆڤیەت بۆ نزیککردنەوەی حکومەتی عێراق و سـەرکردایەتی کورد، دواجار هەردوولای لە(١١ی ئاداری ١٩٧٠) گەیاندە ڕێککەوتن[١٢٦٥].

لە دوای ڕێککەوتننامەی ئادار، فشارەکانی سـۆڤیەت و حکومەتی عێراق لەسـەر مەلا مسـتەفای بارزانی و سـەرکردایەتی کورد بەردەوام بوون ، لەپێناو ڕازیکردنی بارزانی بە بەشـداریکردن لە حکومەتی (بەرەی نیشـتمانی) [١٢٦٦]. بەتایبەتی دوای سەردانێکی سەدام حوسێن لە (شوباتی١٩٧٢) بۆ مۆسکۆ[١٢٦٧]، هەر بۆ ئەم مەبەستە

١٢٦٣ – اللواء عارف يكشف تعاون العناصر الانفصالية الكردية مع حلف السنتو، الحرية(صحيفة)، ع(٢٦٠)، ١ أذار ١٩٦٥، ص١.

١٢٦٤– هەستیار کەمال کوردی، س.پ، ل٥٦.

١٢٦٥ – بڕوانە: جووڵانەوەی نەتەوەیی باشوری کوردستان(١٩٦١– ١٩٨٢)،ل٤٥.

١٢٦٦ – سەبارەت بە (بەرەی نیشتمانی) بڕوانە: برایەتی (ڕۆژنامە)، ژ(٦٩)، ٢١ی ئەیلولی ١٩٧٣، ل١.

1267 – F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, Memorandum From the Chief of the Near East and South Asia Division of the Central Intelligence Agency (Waller) to the Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs , Intention of Kurdish Leader Al-Barzani to Approach the United States Government for Assistance; Iranian Intelligence Request for Expression of United States Government Willingness to Overthrow the Ba'thi Regime of Iraq, Washington, March 9, 1972,P.2.

حکومەتی بەعس خۆی لەســـەرکردایەتی کورد نزیککردەوە و داوای ئیمزاکردنی (گەلالەنامەی نیشـــتمانی)[١٢٦٨] لێکرد. حکومەتی ســـۆڤیەتیش شـــاندێکی خۆی بەسەرۆکایەتی(رومانیتسیف _ Rumanytsev) ی بەرپرسی کاروباری نێودەوڵەتی لە یەکێتی کۆمارەکانی سۆڤیەت، لە(٢٨ شوباتی١٩٧٢) بۆ هەمان مەبەست ڕەوانەی لای بارزانی کرد. بەڵام بارزانی لەم دیدارەدا هەڵوێســـتی خۆی لەبەشـــداریکردن لەم بەرەیە بەڕاشکاوانە بە شاندی سۆڤیەت ڕاگەیاند، کە بەشداری هیچ جۆرە بەرەیەک ناکات حزبی بەعس تێیدا خاوەن دەســـەڵاتی ڕەهابێ و کورد و لایەنەکانی دیکە پاشکۆیەتی بکەن. بەڵکو بەو مەرجە بەشداری دەکات، کورد لە دەسەڵاتدا بەشدارێکی کارا بێ. ئەوە ســـەرباری ئەوەی پێی ڕاگەیاندن، متمانەیان بە حزبی بەعس نەماوە، بەتـایبەتی دوای هەوڵی تیرۆرکردنی[١٢٦٩]. ئەمەش ئەنجـامێکی نەرێنی بوو لە دیدارەکەی بارزانی و شـــاندەکەی ســـۆڤیەت. بەو هۆیەوە هەڵوێســـتی ئەم وڵاتە بەرامبەر دۆزی کورد لە عێراق گۆڕانی بنچینەیی بە خۆیەوە بینی و تەنانەت دوای ئەم دیدارە بڕیاریاندا پشتگیری لە حکومەتی عێراق بکەن بۆ سەرکوتکردنی شۆڕشی کورد.

هۆکـاری ڕاســـتەوخۆی گۆڕانی هەڵوێســـتی ســـۆڤیەت بەرامبەر بە کورد دەگەڕێتەوە بۆ ئەم نەخشـــە پلانەی هەیـانبوو بۆ بەهێزکردنی پێگەی ئـابووریـان لەناوچەکە، بەتایبەتی دوای ئەوەی لە (٩ی نیسانی١٩٧٢)، (ڕێککەوتنامەی دۆستایەتی و هەماهەنگی) [١٢٧٠] یان لەگەڵ حکومەتی عێراق ئەنجامدا، کە ڕەهەندی ســیاســی و

١٢٦٨ – گەلالەنامەی نیشتمانی ئەم پرۆژە سیاسییە بوو کە لەساڵی ١٩٧٢ لەلایەن حیزبی بەعس لە عێراق ئامادەکراوە بۆ پێکهێنانی حکومەتی بەرەی نیشتمانی بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەم پرۆژەیە، بڕوانە: برایەتی (ڕۆژنامە)، ژ(٦٩)، ٢١ی ئەیلولی ١٩٧٣، ل١.

1269 – F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc– 299). Memorandum from the Chief of the Near East and South Asia Division of the Central Intelligence Agency (Waller) to the Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs, Washington, March 9, 1972, p.2.

١٢٧٠ – ئەم ڕێککەوتنامەیە لە (٩ی نیسانی ١٩٧٢) لەنێوان ئەحمەد حەسەن بەکر سەرۆکی عێراق و ئەلیکسی کوسجین سەرۆک وەزیرانی سۆڤیەت لە بەغدا واژووکرا. کە لە (١٤) مادە پێکهاتووە. بۆ زانیاری وەرگرتن لەسەر ماددەکانی ئەم پەیماننامەیە وەک لەیاسای ژمارە(٤٧)ی ساڵی ١٩٧٢ بە

ئابووری جۆراوجۆری لەخۆگرت. دواتریش حکومەتی عێراق لە (١ی حوزەیرانی ١٩٧٢) بڕیاری خۆماڵیکردنی نەوت دەرکرد، بەم جۆرەش زیاتر لەجاران لە سۆڤیەت نزیکبوویەوە، چونکە بڕیارەکە لە دژی بەرژەوەندی سەربازگەی ڕۆژئاوا بوو[١٢٧١].

ئەم هەڵویستەی بارزانی، سەرباری ئاشکرابوونی پەیوەندییەکانی سەرکردایەتی کورد بە ئەمریکا و ئێران، سەرکردەکانی سۆڤیەتی هێنایە سەر ئەم باوەڕەی کە پێویستە شۆڕشی کوردی لە عێراق کۆتایی پێبهێنرێ. بەو هۆیەوە لە ساڵی ١٩٧٤ توانایەکی گونجاوی سەربازییان خستە بەردەست حکومەتی عێراق بۆ سەرکوتکردنی شۆڕشی کورد، ئەوە سەرباری ئەوەی هەموو پاڵپشتییەکی سەربازییان پێشکەشکردن لە نمونەی ڕاوێژکار و تەنانەت بەشداریکردنی کردارەکی لەڕێگای هێزی ئاسمانی سۆڤیەتی بۆ لەناوبردن و شکستپێهێنانی شۆڕشی کورد[١٢٧٢]. سەبارەت بەو بابەتە مستەفا بارزانی لە تشرینی دووەمی ١٩٧٤ نامەیەکی بۆ یاریدەدەری سەرۆکی ئەمریکا بۆ کاروباری ئاسایشی نیشتمانی (کیسنجەر) ڕەوانە کرد، کە دەقەکەی لەیەکێک لەبەڵگەنامە فەرمیەکانی حکومەتی ئەمریکا بڵاوکراوەتەوە. بارزانی لەونامەیەدا نووسیویەتی:"عێراقیەکان زیاتر لە(٧) مانگ دەبێ بە پاڵپشتی تەواوی روس جەنگێکی کۆمەڵکوژی لەدژی کوردستان ئەنجام ئەدەن، وێڕای بەشداریکردنی هەزاران شارەزا و فرۆکەوانی روسی لەگەڵ ئەفسەرە سۆڤیەتییەکان. پاڵپشتی دارایی روسی و بەردەوام بونی پێدانی چەک و زەخیرە، پێشکەوتنی بەرچاوی بە عێراقیەکان و هێزە شەرکەرەکانی بەخشیوە. بۆ نمونە ئێمە لە دوو مانگ و نیوی ڕابردوو(١٢٠٠) کوژراو بریندارمان هەبووە لەبەرەکانی شەڕ لە قەڵادزە و رواندوز"[١٢٧٣]. بەم شێوەیە دەبینین سۆڤیەت بەهەموو هێزەوە پاڵپشتی لە

ناونیشانی(تصديق معاهدة الصداقة والتعاون بين الجمهورية العراقية و أتحاد الجمهوريات الاشتراكية السوفياتية) هاتووە، بڕوانە: الوقائع العراقية(جريدة)، ع(٢١٢٨)، ٢٥/نيسان/١٩٧٢، ص١-٤.

١٢٧١ – سەبارەت بە دەقی بڕیاری خۆماڵیکردنی نەوت کە پشتی بە یاسای ژمارە (٦٩)ی ساڵی ١٩٧٢ بەستبوو، بڕوانە: (تأميم عمليات شركة النفط العراق المحدودة)، الوقائع العراقية(جريدة)، ع(٢١٤٦)، ١/حزيران/١٩٧٢، ص٣-٤.

١٢٧٢ – بڕوانە: فرهاد محمد أحمد، القضية الكوردية في العراق ،ص٥٧٩.

1273 -F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, Memorandum From Director of Central Intelligence Colby to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Text of General Mulla

حکومەتی عێراق کرد بۆ سەرکوتکردنی شۆڕشی کورد، بەتایبەتی دوای ئەوەی تێگەیشتن لەوەی شۆڕشەکە لەلایەن ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەراست پشتیوانی دەکرێ، بۆیە کەوتنە بەرەی دژ بەکورد، لەدیدارێکی بارزانی لەگەڵ ئاژانسی هەواڵی ئەسوشیتید پرس لە ئەیلولی ١٩٧٤ جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، حکومەتی عێراق بە هاوکاری سۆڤیەت، هێز و توانای بەدەستهێناوە[١٢٧٤]. بەڵام سەرەڕای هەموو ئەمانەش، سۆڤیەت لەم هەوڵەدا سەرکەوتوو نەبوو، تا حکومەتی عێراق ناچاربوو لە ئاداری١٩٧٥ سازش بۆ حکومەتی ئێران بکات لەبەرامبەر وازهێنانی لەپاڵپشتیکردنی شۆڕشی کورد.

باسی دووەم: ئەمریکا

مستەفا بارزانی لەسەرەتای خەباتی سیاسی و چەکداری خۆیدا، لەپێناو بەدەستهێنانی پاڵپشتی نێودەوڵەتی بۆ دۆزی کورد، هەوڵی نزیکبوونەوەی لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا. لەبەرئەوەی وەک خۆی دەیگوت:" من (١٢) ساڵ لە سۆڤیەت ژیاوم، بەو ئەنجامە گەیشتوم کێشەی کورد لە ئەجێندای دەوڵەتی سۆڤیەتدا نیە، هەر بۆیە دەمەوێت زیاتر هەوڵ بۆ لۆبیکردن لەگەڵ ئەمریکا بدەم"[١٢٧٥]. بەڵام بەدەستهێنانی پاڵپشتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ بارزانی ئەوەندە ئاسان نەبوو، لەبەرئەوەی کاربەدەستانی کۆشکی سپی، لەدوای گەڕانەوەی بارزانی لە ساڵی ١٩٥٨ بۆ عێراق، مەلا مستەفایان وەک ئامرازێکی جێبەجێکاری ئەجێندای سۆڤیەت لە عێراق دەبینی و تەنانەت ئەوان بارزانیان بە (مەلای سۆر) وەسفکرد[١٢٧٦].

لەئەنجامی ئەمەدا بارزانی هەرچەند چەندین هەوڵی نزیکبوونەوەی لەگەڵ ئەم وڵاتەدا، کەچی هیچ یەکێک لەم هەوڵانەی سەرکەوتوو نەبوون، سەرباری ڕەوانەکردنی دەیان نامە و نوێنەر بۆ باڵیۆزخانەکانیان لە تاران و بەیروت و

Mustafa Barzani’s Letter to Secretary Kissinger, Washington, November 2, 1974,p.720.

١٢٧٤ – كيهان (روزنامه)، ش(٩٣٧٢)، (٣ مهر ١٣٥٣– ٢٦ ئەیلول ١٩٧٤)، ص٤.

١٢٧٥ – شۆڕشی ئەیلوول لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەمریکادا،ل١٧.

١٢٧٦ – ماریانا خاروداکي، م.س، ص٢٥١.

قاهیره[١٢٧٧]، تەنانەت کۆششەکانی بارزانی لەم بارەدا چەند جارێکیان گەیشتنە کۆشکی سپی[١٢٧٨]، بەڵکو لە (٣٠ی تەمموزی١٩٦٢) ڕاستەوخۆ داوای لەسەرۆکی ئەمریکا کرد، پاڵپشتی دۆزی کورد بکات[١٢٧٩]. دواتر لە (١٢ی نیسانی١٩٦٥) (شەمسەددین موفتی) و (مەسعود بارزانی) لە ڕێگای باڵیۆزخانەکەیانەوە لە تاران، پەیامی مەلا مستەفا بارزانیان بە حکومەتی ئەمریکادا و ڕایانگەیاند، کە بارزانی دەیەوێت سەرچاوەکانی نەوتی کوردستان لەلایەن کۆمپانیایەکی ئەمریکاییەوە بە ڕێککەوتنی ڕاستەوخۆ لەگەڵ کوردی عێراق بەرهەم بهێندرێت[١٢٨٠]. بەڵام حکومەتی ئەمریکا لەم ماوەیەدا سیاسەتێکی جێگیری سەبارەت بە پرسی کورد لە عێراقدا پیادە دەکرد، کە بریتی بوو لە خۆتێهەڵنەقورتاندن لە پرسی کورد و لەگەڵ ئەوەشدا بابەتەکەی وەک کێشەیەکی نێوخۆیی سەیر دەکرد[١٢٨١].

هەرچەندە هیچ یەکێک لەهەوڵەکانی مستەفا بارزانی لە ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٦٢-١٩٧٢) بۆ نزیک بوونەوە لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا سەرکەوتوو نەبوون[١٢٨٢]، بەڵام هەڵکشانی هەژموونی یەکێتی سۆڤیەت لە ساڵی ١٩٧٢ لە

1277 - F. R. U. S, 1964–1968, VOLUME XXI, NEAR EAST REGION; ARABIAN PENINSULA, (Doc:172), Telegram from the Embassy in Iran to the Department of State, Tehran, April 12, 1965, p.348.

١٢٧٨ - شۆڕشی ئەیلوول لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەمریکادا، ل٢٢٧.

1279 - F. R. U. S, 1961–1963, VOLUME XVIII, NEAR EAST, 1962–1963, (Doc:307), Memorandum from the Department of State Acting Executive Secretary (McKesson) to the President's Special Assistant for National Security Affairs (Bundy), Washington, August 6, 1963, p666.

1280 - F. R. U. S, 1964–1968, VOLUME XXI, NEAR EAST REGION; ARABIAN PENINSULA, (Doc:172), Telegram From the Embassy in Iran to the Department of State, Tehran, April 12, 1965,p.347.

1281 -U.S. RULES OUT AID TO REBELS IN IRAQ; Asserts Assistance to Kurds Would Be Interference, The New York Times, September 10, 1962, p. 14.

١٢٨٢- بۆ زانیاری زیاتر لەسەر هەوڵەکانی مستەفا بارزانی بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ شۆڕشی کورد بڕوانە: مەلا مستەفا بارزانی لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەمریکادا، ل٥٤-١٨٠.

ڕۆژهەڵاتی ناوەراســـت، بەهۆی نزیکبوونەوەی لە عێراق، ئەم دەرفەتەی بۆ بارزانی ڕەخســاند، کە دەمێک بوو بەدوای دەگەڕا. لەبەرئەوەی ئەم بابەتە مەترســی گەورەی لەســـەر هاوپەیمان و دۆســـتەکانی ئەمریکا لەناوچەکە دروســـتکرد. وەک هێنری کیســنجەری یاریدەدەری ســەرۆکی ئەمریکا بۆ کاروباری ئاســایشــی نەتەوەیی و وەزیری دەرەوەی ئەم وڵاتە لە یاداشـــتەکانی خۆیدا باســـی دەکات و دەڵێت :" سەردانی سەرۆک وەزیرانی سۆڤیەت (ئەلکسی کوسجین) بۆ بەغدا لە نیسانی ١٩٧٢، پاڵی پێوەناین چاوخشاندنەوە بە سیاسەتی خۆتێهەڵنەقورتاندن لە پرسی کورد بکەین. بەتایبەتی دوای ئەوەی لە (٩ی نیســـانی ١٩٧٢) ڕێککەوتننامەی دۆســـتایەتی لەنێوان عێراق و ســـۆڤیەت ئەنجام درا، ئەو کاتە پێمان وابوو ئەگەر ئەمریکاش پشـــتیوانی کورد نەکات، ڕێککەوتنەکە جەخت لەسەر پێشکەشکردنی یارمەتی سەربازی گەورە لەلایەن ســۆڤیتەوە بۆ عێراق دەکاتەوە. بەو شــێوەیە عێراق هەنگاوی دەنا بۆ ئەوەی ببێتە هاوپەیمانێکی سەرەکی سۆڤیەت لەناوچەکە...لەم بارودۆخەدا سەرۆکی ئەمریکا نیسکون لە (٣٠-٣١ی ئایاری ١٩٧٢) سەردانی تارانی کرد"[١٢٨٣].

سەردانی سەرۆکی ئەمریکا بۆ تاران و گفتوگۆیەکانی لەگەڵ شای ئێران، بووە هۆی هێنانەدی ئەم ئامانجەی بارزانی هەوڵی بۆ دەدا، چونکە شـــای ئێران داوای لە نیکســـون کرد، لە پاڵپشـــتیکردنی کورد هاوکاری بکات، وەک کارتێکی فشـــار لەدژی حکومەتی عێراق و هەژموونی ســۆڤیەت لەناوچەکە. لەبەرامبەردا ســەرۆکی ئەمریکا بەڵێنی بەشای ئێراندا، داواکاریەکەی جێ بەجێ بکات[١٢٨٤].

دوای ماوەیەکی کورت لەدیدارەکەی لەگەڵ ســـەرۆکی ئەمریکا، شـــای ئێران لە حوزەیرانی ١٩٧٢ داوای لە هێنری کیسنجەر کرد چاوی بکەوێ بە دوو لە نوێنەرانی بارزانی، بەئامانجی ڕێکخســـتنی پەیوەندییەکانی نێوان کورد و ئەمریکا. کیســـنجەر داواکاریەکەی شـــای ئێرانی قبوڵکرد و ئامادەیی نیشـــاندا پێشـــوازییان لێ بکات. بەو هۆیەوە لە (٣٠ی حوزەیرانی١٩٧٢) ئیدریس بارزانی و مەحمود عوسـمان سـەردانی

١٢٨٣ – هنري كيسنجر، م.س، ص٥١٢.

١٢٨٤ – م.ن، ص٥١٣.

واشنتنیان کرد و لەڕۆژی (١ی تەممووزی١٩٧٢) لەگەڵ سەرۆکی ئاژانسی هەواڵگری ناوەندی ئەمریکا (ریشارد هێلمز) و هەروەها (ریشارد کینیدی) کۆبوونەوە[١٢٨٥].

نوێنەرانی ڕێبەری کورد مستەفا بارزانی، جارێکی دیکە داوای یارمەتی و هاوکاری حکومەتی ئەمریکایان کرد[١٢٨٦]. لەلای خۆیانەوە کاربەدەستانی ئاژانسی هەواڵگری ناوەندی ئەمریکاش بەڵێنی پشتگیریکردنی شۆڕشی کوردیاندا، بەمەرجی پاراستنی نهێنی پەیوەندیەکانیان[١٢٨٧].

دوای ماوەیەکی کورت لەسەردانی نوێنەرانی بارزانی بۆ واشنتن، سەرۆکی ئەمریکا لە (١ی ئابی ١٩٧٢) فەرمانی دەرکرد بە پێشکەشکردنی یارمەتی بە شۆڕشی کورد، کە بڕەکەی بۆ سالّی دارایی (١٩٧٣) بە (٥) ملیۆن دۆلار دیاریکرابوو. بەشێوەیەک (٣) ملیۆن دۆلار وەک هاوکاری دارایی بۆ یەک ساڵ، بۆ هەر مانگێک (٢٥٠) هەزار دۆلار بە پارەی نەختینە دیاریکرا، لەگەڵ تەرخانکردنی بڕی (٢) ملیۆن دۆلار بۆ کڕینی چەک و زەخیرەی جەنگی و دەرمان[١٢٨٨].

دوای تەنها چەند ڕۆژێک، یەکەم کاروانی یارمەتی حکومەتی ئەمریکا بۆ شۆڕشی کورد لە ڕێگەی کەناڵەکانی ئاژانسی هەواڵگری ناوەندی (CIA) کە (١٠٠٠) تەن بوو لە چەک و زەخیرەی جەنگی و دەرمان[١٢٨٩]، گەیشتنە فرۆکەخانەی

1285 - F. R. U. S ,1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc:319). Memorandum of Conversation, Washington Meetings with Kurdish Representatives, Washington, July 5, 1972, p2.

1286 - F. R. U. S ,1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc:319). Memorandum of Conversation, Washington Meetings with Kurdish Representatives, Washington, July 5, 1972, p2.

1287 - Aaron Latham, Introduction to the Pike Papers, the village Voice, Vol. XXI, No.7, (the weekly Newspapers of New York), February 16, 1976, p.85.

١٢٨٨ – هنري كيسنجر، م.س، ص٥١٤.

1289 - F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc:325). Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon,

(میهرئاباد) لە ئێران و لە ڕێگەی دەزگای هەواڵگری نیشتمانی (ساواک) گەیەندرایە دەستی سەرکردایەتی شۆڕشی کورد. ئەوە سەرباری ئەوەی بەپێی نووسراوێکی هێنری کیسنجەر، بارزانی هەر لەم ماوەیەدا یەکەم بڕی یارمەتی دارایی مانگەکانی تەمموز و ئابی بەدەست گەیشت[١٢٩٠].

بەشێوەیەکی گشتی پاڵپشتی و یارمەتییەکانی حکومەتی ئەمریکا بەدرێژایی ساڵەکانی (١٩٧٣، ١٩٧٤، ١٩٧٥) بەپێی زانیاریەکانی لە ڕاپۆرتی لیژنەی(بایک)ی ئەنجومەنی نوێنەران(کۆنگریس)ی ئەمریکادا هاتووە، گەیشتە نزیکەی (١٦) ملیۆن دۆلار، کە بۆ ئەم بارودۆخەی کورد تێیدا بوو زۆر سادە و ڕەمزی بوو[١٢٩١]. لەگەڵ ئەوەدا ئەمریکا جگە لەم بڕە هاوکارییە، هیچ پاڵپشتی لە پێشنیاز و پرۆژە سیاسییەکانی مستەفا بارزانی نەکرد، کە لەدوای سەرهەڵدانەوەی شەڕ لە نێوان حکومەتی عێراق و کورد لەساڵی ١٩٧٤ پێشکەشی کردن، لەنمونەی ئەمانەش پرۆژەی ئۆتۆنۆمی پارتی دیموکراتی کوردستان بوو. کە بارزانی وەک جێگرەوەیەک بۆ یاسای ئۆتۆنۆمی سنوورداری حکومەتی عێراق لە ڕۆژی (١٨ی ئاداری ١٩٧٤) پێشکەشی حکومەتی ئێران و ئەمریکای کرد[١٢٩٢]. حکومەتی ئەمریکا نەک تەنها

Progress Report on the Kurdish Support Operations, Washington, October 5, 1972, p.1. سەبارەت بە بڕی یارمەتییەکانی ئەمریکا بۆ بارزانی ، بڕوانە پاشکۆی ژمارە (٢٦)

1290 - F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc:325). Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, Progress Report on the Kurdish Support Operations, Washington, October 5, 1972, p.1.

1291 - Aaron Latham, Introduction to the Pike Papers, the village Voice, Vol. XXI, No.7, (the weekly Newspapers of New York), February 16, 1976, p.84.

١٢٩٢ - لە (١٦ی نیسانی ١٩٧٤) ئاژانسی هەواڵگری ناوەندی (CIA) دەقی ڕاگەیاننامەیەکی تێروتەسەلی ئۆتۆنۆمی پارتی دیموکراتی کوردستانی لە زمانی عەرەبییەوە کردوە بە ئینگلیزی کە لە (١١) لاپەرە پێکهاتووە و ناردویەتی بۆ هنري کیسنجەر ڕاوێژکاری سەرۆکی ئەمریکا بۆ کاروباری ئاسایشی نیشتمانی و وەزیری دەرەوەی ئەمریکا و تێیدا ئاماژەی بەوە کردوە کە پارتی دیموکراتی کوردستان پلانی ئۆتۆنۆمی کوردستانی لە وەڵامی پلانە ئۆتۆنۆمیەکەی دەوڵەتی عێراق بۆ کوردستان بڵاوکردۆتەوە. بڕوانە: شۆڕشی ئەیلوول لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەمریکادا، ل٤٤٨.

پاڵپشـــتی پڕۆژەکەی نەکرد، بەڵکو وەڵامێکی نائومێدکەری بە بارزانی گەیاند، دوای ئەوەی بەڕێوەبەری ئاژانســـی هەواڵگری ناوەندی(CIA) ژەنەراڵ (ســـکوکروفت) ، ڕاســـتەوخۆ نوســـراوێکی بۆ هێلمزی باڵیۆزی وڵاتەکەی لە تاران نووســـی و گوتی:" پلانی مەلا مســـتەفا بۆ دامەزراندنی جۆرێک لە حکومەتی ســـەربەخۆ، بارودۆخەکە هەڵدەکشـــێنێ بۆ ســـەرووی توانا نهێنییەکانمان بۆ بەشـــداریکردن بەشـــێوەیەکی ئامانجدار. داواکارییەکانی بارزانی دەمانخاتە دەرەوەی ســـنووری پرۆســـە نهێنییەکە، بەم شـــێوەیە پاراســـتنی نهێنی پرۆســـەکە مەحاڵ دەبێت و هاوســـەنگی هێز تێک دەچێت"[١٢٩٣]. تەنانەت کیســـینجەر لە (١١ی نیســـانی ١٩٧٤) بۆ ســـەرۆکی ئەمریکای نووســـی:" پاڵپشـــتیکردنی دامەزراندنی حکومەتێکی جودا لەبەرژەوەندی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نییە"[١٢٩٤]. بێگومان لەم ڕوانینە سیاسییەی حکومەتی ئەمریکا بەرامبەر بەکورد ئەوە بەدەردەکەوێ، ئەم دەســـەڵاتە تەنها بەدوای پاراســـتنی بەرژەوەندیەکانی خۆی بووە و پرسی کورد شتێک نەبووە لە ئەجێندای ئەم وڵاتەبێ، هاوشـــێوەی زلهێزەکانی دیکەی ئەو ســـەردەمە. کە تەنها بۆ شـــەرعیەتدان بە دەســـتێوەردانیان لە کاروباری ناوەخۆی وڵاتان بۆ بەدیهێنانی بەرژەوەندیەکانیان، باسیان لەبەرگریکردن لەمافی مرۆڤ و گەلانی چەوساوە دەکرد.

ویلایەتە یەکگرتووەکـانی ئەمریکـا بەتەنها نەبوو، کە بەپێی بەرژەوەنـدیەکـانی خۆی، پەیوەندیەکانی لەگەڵ ســەرکردایەتی کورد هەڵدەســوڕاند، بەڵکو ســەختتر لەوە بۆ کورد، هەڵویســـتی شـــای ئێران بوو، لەو کاتەی وڵاتەکەی تەنها دەروازە و پێگەی ســیاســی بەهێزی پاڵپشــت و پشــتیوان بوو لە شــۆڕشــی کورد، لەناکاو و لە پڕێکا لە کۆبوونەوەی (زیوریخ) لە شوباتی ١٩٧٥ لەگەڵ کیسنجەر وەزیری دەرەوەی ئەمریکا

1293 - F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, 244. Backchannel Message from the President’s Deputy Assistant for National Security Affairs (Scowcroft) to the Ambassador to Iran (Helms), Washington, March 26, 1974, pp.682,683.

1294 - F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, 246. Memorandum from the President’s Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, Further Support for the Kurds in Iraq, Washington, April 11, 1974, p.687.

ڕایگەیاند، بڕیاریداوە چیتر پشتیوانی لە شۆڕشی کورد نەکات، لەبەرئەوەی هەوڵ هەیە لەگەڵ حکومەتی عێراق لەسەر پرسە هەڵپەسێردراوەکانی نێوانیان ڕێکبکەوێ[١٢٩٥].

کیسنجەر بێ ئەوەی سەنگێک بۆ پەیوەندی و پابەندییە سیاسییەکانیان لەگەڵ مەلا مستەفا بارزانی دابنێ، لەو کاتەی بارزانی لە (٢٢ی کانونی دووەمی١٩٧٥) نامەیەکی ئاراستەکرد بۆ ئەوەی ڕەزامەندیان وەربگرێ بۆ ڕەوانەکردنی نوێنەرێکیان بۆ واشنتن، بەمەبستی ڕوونکردنەوەی بارودۆخی شەڕی کورد و حکومەتی عێراق، لە ڕۆژی (٢٠ی شوباتی١٩٧٥) وەڵامی نامەکەی بارزانی دایەوە بەبێ ئاماژەکردن بەو مەترسیانەی چاوەڕوانی شۆڕشی کوردی دەکرد و بابەتی گفتوگۆکانی لەگەڵ شای ئێرانی بۆ بارزانی نەخستەڕوو، بەڵکو بە زمانی دۆستێکی متمانەپێکراو بۆ بارزانی نووسی:" دەمەوێ بزانیت ئێمە سەرسامین بە ئێوە و گەلەکەتان و بەو کۆششانەی ئەنجامی ئەدەیت. ئەو نارەحەتییەی ڕووبەڕووی بویتەوە ترسناک بوو، من ڕێز لە هەڵسەنگاندنت بۆ دۆخی سیاسی و سەربازی دەگرم، دەتوانی دڵنیابیتەوە، کە بەهۆی گرنگی ئێوە، نامەکانت ئەوپەڕی گرنگیان پێ دەدرێ لە بەرزترین ئاستدا لەلایەن حکومەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا "[١٢٩٦]. ئەمەش جۆرێک لە فریودان بوو، گونجاو نەبوو بۆ کەسایەتییەکی سیاسی لە نمونەی وەزیری دەرەوەی وڵاتێکی وەک ئەمریکا، کە هەمیشە بانگەشەی مافی مرۆڤ و دیموکراتیەتی دەکرد، سەبارەت بەم بابەتەش لەدوای دەرچوونی ڕاپۆرتی لیژنەی پایک، لە کۆنگریسی ئەمریکا ڕەخنەی توند ئاراستەی کیسنجەر کرا، بەڵام ئەوەی دوایی لە کاتی بەرگیرکردن لەخۆی گوتی:" نابێ پرۆسەی نهێنی و کاری خێرخوازی تێکەڵ بە یەکتری بکرێت"[١٢٩٧].

دواجار بەڕێککەوتنی عێراق و ئێران لە (٦ی ئاداری١٩٧٥) لە جەزائیر[١٢٩٨]، کۆتایی بەو پەیوەندییە کورتەی نێوان بارزانی و حکومەتی ئەمریکا هات، دوای دەستبەڵگرتنی کاربەدەستانی کۆشکی سپی لە پێشکەشکردنی هاوکاری و یارمەتییەکانیان بۆ کورد، سەرباری چەندین بانگەوازی بارزانی بۆ سەرنج ڕاکێشانی

١٢٩٥ – هنري كيسنجر، م.س، ص٥٢٢.

١٢٩٦ – م.ن،ص٥٢٣.

١٢٩٧ – شۆڕشی ئەیلوول لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەمریکادا، ل١٠٨.

1298 –David A. Korn, op.cit.

حکومەتی ئەمریکا بۆ دۆخی نارەحەت و سەختی گەلی کورد لە عێراق، کە لەئەنجامی لێکەوتەکانی ڕێککەوتنامەی جەزائیر ڕووبەڕووی بوونەوە[١٢٩٩]. بەو هۆیەوە لەدوای بێ ئومێدبوونی بارزانی لە وەڵامدانەوەی بانگەوازەکانی، لە (١٨ی ئاداری١٩٧٥) بڕیاری ڕاگرتنی شەڕی دەرکرد. پاشان خۆی و هێزەکەی و بەشێکی زۆری ئەم خەڵکەی گەیشتبوونە سەر سنوور، پەڕینەوە ئێران[١٣٠٠]. دوای ماوەیەک بەهۆی نەخۆشکەوتنی، بەمەبستی وەرگرتنی چارەسەری، ڕوویکردە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا[١٣٠١].

دوای ڕێککەوتنامەی جەزائیری ١٩٧٥، ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا، زانیاری لەسەر پەیوەندییە نهێنییەکانی ئاژانسی هەواڵگری ناوەندی (CIA) و کۆشکی سپی بەتایبەتی کیسنجەر پێ گەیشت و بەو هۆیەوە بڕیاریدا لەسەر پێکهێنانی لیژنەیەک بەسەرۆکایەتی (ئۆتیس پایکOtis G. Pike)[١٣٠٢] ی نوێنەری دیموکراتەکان لە نیویۆرک. لیژنەکە لە (١٩ی کانونی دووەمی١٩٧٦) ڕاپۆرتی خۆی پێشکەشی کۆنگریس کرد و پەردەی ڕامالّی لەسەر شێوەی ئەو پەیوەندییانە و ڕەخنەی توندی لە کاربەدەستانی کۆشکی سپی گرت لەسەر ئەم پرسانەی پەیوەندییان هەبوو بەکاری نهێنی. بەتایبەتی لەم دەقەی تایبەت کرابوو بە پەیوەندیەکانیان لەگەڵ سەرکردایەتی کورد. لیژنەکە ئاماژەی بۆ ئەوە کرد:" ئەوانەی چەک و پارەیان لە ئەمریکا وەردەگرت[مەبەستی کوردەکانە] ، کۆمەڵێکی ئیتنیکی ڕاپەریو بوون بۆ ئۆتۆنۆمی شەڕیان دەکرد لە وڵاتێکدا[مەبەستی عێراقە] کە هاوسنووری وڵاتێکی هاوپەیمانمان بوو[مەبەستی ئێرانە]... ئەو بەڵگانە کە لەدەستی کۆمیتەدان، بەڕوونی دەریدەخەن سەرۆک کۆمار و دکتۆر کیسنجەر و وەزارەتی دەرەوە هیوای

١٢٩٩ - بریان ڕۆبەرت گیبسن، س.پ، ل.٣٠

1300 –" LA GUERRE EST FINIE AU KURDISTAN ", DÉCLARE LE GÉNÉRAL BARZANI, Le Monde, 24 mars 1975.

1301 –David A. Korn, op.cit.

١٣٠٢ - ئۆتیس جی پایک(١٩٢١-٢٠١٤) :ساڵی ١٩٦٠ بۆتە ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەران(کۆنگریس)ی ئەمریکا لەسەر پشکی دیموکراتەکان. بۆ ماوەی (١٨) ساڵ لەم ئەنجومەنە ماوەتەوە. ساڵی ١٩٧٥ سەرۆکایەتی لیژنەی لێکۆڵینەوەی کۆنگریسی کردوە لەسەر پرسی پەیوەندیە نهێنیەکانی ئاژانسی هەواڵگری ناوەندی ئەمریکا(CIA). N. R. Kleinfield, Otis G. Pike, 92, Dies; Long Island Congressman Took On C.I.A, The New York Times, Jan. 20, 2014.

سەرکەوتنی کوردەکانیان نەدەخواست. ئەوان پێیان باشتر بوو کوردە ڕاپەڕیوەکان تەنها تا ئەو ئاستە بەهێزبن، کە دژایەتی (عێراق) بکەن و سەرچاوەکانی وڵاتی (عێراق) بەفیرۆ بدەن، کە دراوسێی هاوپەیمانەکەمان بوو. ئەو سیاسەتەی ئێمە تەنانەت لە چوارچێوەی پرۆسەی نهێنیشدا کارێکی باش نەبوو"[١٣٠٣]. ئەمەش دانپێدادانێکی فەرمی بوو لە دامەزراوەیەکی باڵای ئەمریکا لەسەر پێشێلکردنی بنەما سیاسییەکانی پەیوەندییە نادەوڵەتیەکانی ئەم وڵاتە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەراست و جیهان بەگشتی.

دوای کەمتر لە مانگێک بەدیاریکراویش لە ڕۆژی (٢٥ی کانونی دووەمی ١٩٧٦) ڕۆژنامەی نیویۆرک تایمزی ئەمریکی دەستی گەیشتە هەندێک لەو زانیارییانەی لە ڕاپۆرتی لیژنەی پایکدا هاتبوو، لەمانەش ڕۆژنامەکە بەر لەبڵاوبوونەوەی ڕاپۆرتەکە لە بابەتێکیدا بە ناوونیشانی(ڕاپەڕیوە کوردەکان لە عێراق (٣) مافوریان داوەتە کیسنجەر)، ئاشکرای کرد کە:" ڕێبەری کورد مستەفا بارزانی (٣) ڕایەخی ڕۆژهەڵاتی بۆ کیسنجەر و ملوانکەیەکی زێری بۆ خێزانەکەی (نانسی کیسنجەر) ڕەوانەکردووە بەبۆنەی پرۆسەی هاوسەرگیریان"[١٣٠٤]. ئەم زانیارییەش بەئامانجی ناشرینکردنی کیسنجەر و کارە نایاساییەکانی بڵاوکرایەوە، هەرچەندە بارزانی لەچوارچێوەی نەریتە کۆمەڵایەتییەکانی نێو کۆمەڵگەی کوردەواری ئەم هەڵوێستەی نواندووە.

لەلایەکی دیکە ڕۆژنامەنووسی ئەمریکی (ویلیام سافیر) دوای چەند ڕۆژێکی کەم، زانیاری نهێنی زیاتری لەسەر ڕاپۆرتەکە بەدەست گەیشت و لەڕۆژی(٥ی شوباتی١٩٧٦) بابەتێکی بەناوونیشانی (فرۆشتنی نهێنی فۆرد) لە ڕۆژنامەی نیویۆرک تایمز بڵاوکردەوە و تیایدا دەڵێت:" یەکێک لەبەشەکانی ڕاپۆرتی لیژنەی پایک، کە تاکو ئێستاکە نهێنیە، دوو دڵی دروست دەکات بەشێوەیەکی تایبەت بۆ کۆشکی سپی، ئەمیش ئاشکرابوونی کاری شەرمەزارکەرانەیە، پێویستە سەرۆک فۆرد بەرپرسیارەتی خیانەتکردن لە گەلی کورد هەڵبگرێ...لە فرۆشتنێکی نا مەعقول سەرۆک فۆرد لەسەر بنەمای ئامۆژگاری وەزیری دەرەوە هێنری کیسنجەر ،

1303 – Aaron Latham, Aaron Latham, Report The President Does Not Want You to Read, Introduction to the Pike Papers, the village Voice, Vol. XXI, No.7، February 16, 1976, p.84.

1304 –Kurdish Rebels in Iraq Gave Three Rugs to Kissinger, The New York Times, Jan. 26, 1976, P.14.

بانگەوازی هاوکاری ژەنەراڵ مستەفا بارزانی ڕێبەری کوردی فەرامۆشکرد، دوای ئەوەی شای ئێران پاڵپشتی خۆی بۆ کورد ڕاگرت"[١٣٠٥]. بەم شێوەیە سافیر دەرگای ڕەخنە و تانەگرتنی ڕۆژنامەنووسان و ڕای گشتی ئەمریکای بەڕووی کاربەدەستانی کۆشکی سپی کردەوە. بەو هۆیەوە ڕۆژنامەنووسان بەدوای ئاشکراکردنی تەواوی زانیارییەکانی ئەم ڕاپۆرتە کەوتن، تاکو دواجار (ئارون لاسام) بەشێکی زانیارییەکانی ئەم ڕاپۆرتەی دەستکەوت و لەڕۆژنامەی (The Village Voice) لە (١٦ی شوباتی ١٩٧٦) بەناوونیشانی(ڕاپۆرتی ئاژانسی هەواڵگری ناوەندی کە سەرۆک نایەوێ تۆ بیخوێنیتەوە- The CIA Report The President Does not Want You To Read) بڵاوکردەوە. ڕۆژنامەنووسەکە بەپشت بەستن بەزانیارییەکانی لە ڕاپۆرتی لیژنەی بایکدا هاتبوو، ئاماژەی بەوە کرد:" ئەمریکا بەنهێنی یارمەتی کوردی داوە و پاشان بە شێوەیەکی پڕ لە شەرمەزارانە وازی لێهێناون"[١٣٠٦].

دوای بڵاوبوونەوەی ڕاپۆرتەکەی (لیژنەی پایک)، بارزانی لە حوزەیرانی ١٩٧٦ بۆ جاری دووەم بەمەبەستی چارەسەرکردنی نەخۆشییەکەی گەڕایەوە ئەمریکا[١٣٠٧]. لەم ماوەیەدا لەژێر چاودێرییەکی توندی دەزگاکانی ئاسایشی ئەمریکادا بوو، بەڵام دوای ئەوەی زانیاری بڵاوبوونەوەی ڕاپۆرتی پایکی پێ گەیشت، هەوڵیدا سوود لە چەند کەسایەتییەکی سیاسی وەربگرێ کە دۆست و نزیکی بوون و ئەندامی ئەنجوومەنی پیران و نوێنەران(کۆنگریس)ی ئەمریکا بوون، لەمانەش (هێنری سکووپ جەکسون)[١٣٠٨] کە نوێنەری ویلایەتی واشنتن بوو لە ئەنجوومەنی پیران

1305 -William Safire, The New York Times, Mr. Ford's Secret Sellout, Feb. 5, 1976, p.26.

1306 - Aaron Latham, Report The President Does Not Want You to Read, Introduction to the Pike Papers, the village Voice, Vol. XXI, No.7, February 16, 1976, p.85.

١٣٠٧ - شۆڕشی ئەیلوول لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەمریکادا، ل١١٣.

١٣٠٨ - سیناتور هنري جەکسون، کەسایەتییەکی بەناوبانگ و کاریگەری گۆڕەپانی سیاسی ئەمریکا بوو کە دۆستی کورد و مەلا مستەفا بارزانی بوو. جەکسۆن ساڵی ١٩٤١ تا ١٩٥٣ نوێنەری هەرێمی ٢ی واشنتن بوو لەئەنجوومەنی نوێنەرانی ئەمریکا و ساڵی ١٩٥٣تا ١٩٨٣ نوێنەری واشنتن بوو لەئەنجوومەنی پیرانی ئەمریکا. جەکسۆن ساڵی ١٩٧٢ و جارێکی دیکە لە ١٩٧٦ لەلایەن پارتی دیموکراتەوە بۆ هەڵبژاردنەکانی سەرۆک کۆماری ئەمریکا کاندید کرا بەڵام هەڵبژاردنەکانی دۆراند. لە ئەیلولی ١٩٨٣ مردووە. هـس، ل١٠٢.

لەسـەر لیسـتی پارتی دیموکرات و کەسـایەتییەکی پارێزگاری دەسـتڕۆیشـتوو بوو، هەروەهـا (جۆرج مینی)[١٣٠٩] سـەرۆکی (AFL-CIO)[١٣١٠] و دوو لە ئەنـدامـانی کۆنگریس، کە (پرۆکسماییر)[١٣١١] و (ستیڤان سۆلارز) بوون . بۆ ئەوەی دەنگی خۆی بگەیەنێتە ڕای گشتی و نێوەندی سیاسی و کۆشکی سپی، لەپێناو دۆزینەوەی ڕێگە چارەیەک بۆ هەموو ئەو ئاوارە کوردانەی بەهۆی کۆتاییهاتنی شـۆڕشـی کورد ڕوویان لە ئێران کردبوو. سـەرباری خواسـتی بەشـێکیان بۆ وەرگرتنی مافی پەناهەندەیی لەئەمریکا[١٣١٢]. لەگەڵ ئەوەشدا، بارزانی مەبەستی بوو فشاری سیاسی لەسـەر حکومەتی ئەمریکا دروسـت بکات بۆ چاوخشـاندنەوە بە سـیاسـەتەکانیان بەرامبەر بە کورد[١٣١٣].

ڕۆژنـامەی نیویۆرک تـایمزی ئەمریکی لە (٣١ی تەمموزی١٩٧٦) لەبـارەی ئەم هەوڵانەی مەلا مسـتەفا بارزانی لەئەمریکا ئەنجامی ئەدا نووسـیویەتی:" ئەم هەفتەیە مستەفا بارزانی بەدوای بەدەستهێنانی پاڵپشتی ئەمریکا بوو. بارزانی سکاڵای ئەوەی کرد، دەسـەڵاتدارانی ئێران و ئەمریکا کوت و بەندی زۆریان لەبەردەم داناوە بۆ تێکەڵبوونەوە بە چالاکی سیاسی گشتی. بارزانی ئەمەی لە پەیوەندییەکی تەلەفۆنی بە سیناتور (ریتشـارد سـتونRichard Stone) گوت کە نوێنەری دیموکراتەکان بوو لە فلۆریدا. (سـتون) بۆ ڕۆژنامەی نیویۆرک تایمز ئەوەی ڕوونکردۆتەوە، پەیوەندییە

١٣٠٩ – جۆرج مینی: کەسایەتی کاریگەر و ناوداری گۆرەپانی سیاسی و ئابووری ئەمریکا بوو کە لەساڵی ١٩٥٥ تا ١٩٧٩ سکرتێری ڕێکخراوی (AFL-CIO) بوو کە گەورەترین ڕێکخراوی پیشەیی ئەمریکا بوو. لە (١٠ی کانونی دووەمی ١٩٨٠) مردووە. هـس، ل١٠٢.

١٣١٠ – AFL-CLO: ئەم ڕێکخراوە لەساڵی ١٩٥٥ دامەزراوە و لەساڵی ٢٠٠٨ نزیکەی (١١) ملیۆن کرێکار و (٥٥) ڕێکخراوی یەکێتی پیشەیی ئەندامی ئەو ڕێکخراوە بوونە جۆرج مینی، دۆستی مەلا مستەفا بارزانی و دۆزی کورد، یەکەم سکرتێری ئەو ڕێکخراوە بووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: شۆڕشی ئەیلوول لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەمریکادا، ل١٠٢.

١٣١١ – سناتور ئیدوارد ویلیام پرۆکسماییر ساڵی (١٩٥٧-١٩٨٩) نوێنەری ڤیسکانسێن بوو لە ئەنجومەنی پیرانی ئەمریکا و چەند جار لەسەردەمی شۆڕشی ئەیلولدا کێشەی کوردی لە ئەنجومەنی پیران خستەڕوو. بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: هـس، ل١١٥.

١٣١٢ – هـس، ل١٠٢.

1313 – hakan Özoğlu, Molla Mustafa BarzanI in The usa 1975–1979, University of Central Florida, United States, The Copernicus Journal of Political Studies, No. 2 (4), ISSN 2299-4335, 2013, p.203.

تەلەفۆنییەکەی لەگەڵ ژەنەراڵ بارزانی دوو کاتژمێری خایاندووە، بارزانی لەم پەیوەندییەدا داوایکرد، ئەمریکا فشار بخاتە سەر دەسەڵاتدارانی عێراق بۆ مسۆگەرکردنی رەفتاری گونجاو لەگەڵ ئەم دوو ملیۆن کوردەی لە عێراق بوون. هەروەها بارزانی ئاماژەی بەوە کرد، هەست بە دوو دڵی دەکات لەوەی عێراقییەکان بە زۆرە ملێ بەشێک لە کوردەکانیان بۆ باشووری عێراق ڕاگواستووە. لە درێژەی چالاکییەکانیشدا لە ئەمریکا بارزانی چاوی بە (هێنری م. جاکسون Henry M. Jackson) نوێنەری دیموکراتییەکان لە واشنتن کەوت لەگەڵ ژمارەیەکی دیکە لە ئەندامانی کۆنگریس. هەروەها بارزانی گفتوگۆی لەگەڵ (دیل دی هان Dale De Haan) و (ئیدوارد . ئم کینیدی Edward M. Kennedy) بەڕێوەبەر و ئەندامی گروپی لیژنەی لاوەکی پەنابەران لە کۆنگریس کەوت و سەبارەت بە پەناهەندە کوردەکان گفتوگۆی لەگەڵ کردن. (دی هان) بە بارزانی ڕاگەیاند، حکومەتی ئەمریکا ڕەزامەندی دەربڕیوە لەسەر وەرگرتنی (١٠٠٠) کورد وەک پەناهەندە بەپێی یاسای کۆچبەران و تا ئێستاکەش ژمارەی ئەوانەی گەیشتونەتە ئەمریکا و مافی پەناهەندەییان وەرگرتوە (٤٠٠) کەس دەبن[١٣١٤]. ئەم هەواڵە بۆ بارزانی دڵخۆشکەر بوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵیدا زیاتر سوود لەپەیوەندیەکانی خۆی لەگەڵ کەسایەتییە دیارەکانی ئەمریکا وەربگرێ. لەم نێوەندەدا لەبەهاری ١٩٧٧ خاتوو (ڕۆبێرتا کۆهین Roberta Cohen) بەڕێوەبەری کۆمەڵەی نێودەوڵەتی مافی مرۆڤ، مەلا مستەفا بارزانی بانگهێشتی نووسینگەکەی کرد لە نیویۆرک. کۆهین لەوە نیگەران بوو وەزارەتی دەرەوە مافی بارزانی بۆ قسەکردن لەگەڵ میدیاکان پێشێلکردووە. بەو هۆیەوە کۆمەڵێک پەیامنێری هێنایە ژوورەکەی خۆی بۆ ئەوەی گوێیان لە قسەکانی جەنگاوەرە پیرە کوردەکە بێت"[١٣١٥].

لەلایەکی دیکە ولیام سافیری ڕۆژنامەنووسی ئەمریکی لە هاوینی ساڵی ١٩٧٧ لەماڵی کۆلۆنێل (ریتشارد کینیدی-Richard Kennedy) چاوی بە بارزانی کەوت. سافیر دوای دیدارێکی کورتی لەگەڵ بارزانی وتارێکی بەناوونیشانی (لەنێوان کوردەکان و هێنری کیسینجەر و کارتەر و ویژدان) لە ڕۆژنامەی نیویۆرک تایمز

1314 - Bernard Gwertzman, Leader of Kurdish Rebels Quietly Seeking Support from the U.S., The New York Times, July 31, 1976, P.4.

1315 -David A. Korn, op.cit.

بڵاوکردەوە و لە بەشێکی ئەم وتارەدا نووسیویەتی:" کێ بەرپرسیارە لەم سوکایەتیکردنەی بە متمانەی ئەمریکییەکان کراوە. نەتەوەیەک کە تەنها ویستوویەتی بە زمانی خۆی قسە بکات و پەیڕەوی نەریتە کولتوورییەکانی بکات، وەک هەرێمێکی ئۆتۆنۆمی لەژێر ئاڵای عێراقدابێ، چی ڕەوایە بە شێوەیەکی سیستماتیک لە ڕەگەوە هەڵکەندراوە و بڵاوەیان پێکراوە... ڕۆژنامەنووسەکە لە کۆتاییدا نووسیویەتی مەلا مستەفا ئێستا لە ئەمریکایە، تەمەنی ٧٥ ساڵە و نەخۆشە. هەوڵئەدات سەرنجی کارتەر ڕابکێشێ بۆ نەگبەتی گەلەکەی و کاردەکات بۆ شەرمەزارکردنی تاوانەکانی عێراق لەبەردەم ڕای گشتی جیهانی، لەو ماوەیەدا بارزانی داوای لەسەرۆکی ئەمریکا کردووە باسی گەلەکەی لەلای شای ئێران بکات، بەڵام کارتەر سەرقاڵە بە گوتاردان لەسەر مافەکانی مرۆڤ"[١٣١٦]. سافیر بەم توانجە هەوڵیداوە گوزراشت لەسیاسەتی نادروستی حکومەتەکەیان بەرامبەر بە گەلانی چەوساوە بکات.

مستەفا بارزانی وێڕای هەوڵ و کۆششێکی زۆر بۆ ئاگادارکردنەوەی ڕای گشتی جیهان بەتایبەتی ئەمریکا بە پرسی کورد و پێویستی ئەم گەلە بە کۆمەکردنی بۆ رزگاربوون لەم دۆخە هەستیارە سیاسییەی ڕووبەڕووی ببویەوە، بەڵام نەیتوانی پەیژی بەرژەوەندییە سیاسی و ئابوورییەکانی ئەمریکا ببڕێت، کە ڕێگری گەورەیان لەبەردەم ئامانجە سیاسیەکانی دروستکردبوو. بەڵام لەگەڵ هەموو ئەو ئالانگەریانەی لەبەردەمیدا هەبوون نائومێد نەبوو، لە بەدەستهێنانی ئازادی و سەربەخۆیی، بۆیە تا دوا ساتەکانی تەمەنی لەگەڵ دۆزی گەلەکەیدا مایەوە، وەک ڕۆژنامەی نیویۆرک تایمز لە ڕاگەیاندنی هەواڵی کۆچی دوایی ئەو ڕێبەرەدا نووسیویەتی:" دوو کاتژمێر بەر لەمردنی ژەنەراڵ بارزانی، پەرستیارە ئەمریکیەکەی لەلای بوو، خەریکی ئەوەبوو لەسەرەمەرگیدا هەندێک خواردنی پێ بدات، کەچی بارزانی باسی دۆخ و دۆزی گەلی کوردی بۆ دەکرد، تا ئەوساتەی لە کاتژمێر (٥)ی ئێوارەدا گیانی لەدەستدا"[١٣١٧].

تەوەری سێیەم: پەیوەندی بارزانی لەگەڵ دەوڵەتی ئیسرائیل

هەندێ لە سەرچاوە مێژوویەکان پەیوەندییە کۆمەڵایەتییە لەمێژینەکانی مەلا مستەفا بارزانی لەگەڵ چەند خانەوادەیەکی جووی دانیشتووی کوردستان تێکەڵ

1316 –William Safire, Of Kurds and Kissinger, p.31.

1317 – Sven Simon, op.cit, p.13.

بەپەیوەندییە سیاسی و سەربازییەکانی شۆڕشی کورد لەگەڵ دەوڵەتی ئیسرائیل دەکەن[١٣١٨]، مەبەستیشیان ئەو پەیوەندییانەی بارزانییە لەگەڵ خانەوادەی هەریەک لە (موشی بنیامین[١٣١٩]، میخائیل میخائیلی[١٣٢٠]، خواجا خنو[١٣٢١])، کە لەبنجدا دەگەڕێتەوە بۆ کولتووری پێکەوە ژیان و یەکتری قبولکردن، کە وەک بنەمایەکی ئایدۆلۆژی ئایینی لە ڕوانگەی مرۆڤ دۆستی، هەم شێخانی بارزان هەم گەلی کورد بەگشتی باوەڕیان پێ هەبووە[١٣٢٢].

بێگومان پەیوەندییە کۆمەڵایەتییە دێرینەکانی نێوان کورد و جووەکانی کوردستان، تا ڕاددەیەک کاریگەریی لەسەر نزیکبونەوەی حکومەتی ئیسرائیل هەبووە لەگەڵ سەرکردایەتی شۆڕشی کورد، لەبەرئەوەی جووەکانی کوردستان دوای ئەوەی کۆچیان کرد بۆ ئیسرائیل لەدوای ساڵی ١٩٤٨ بەدواوە، جۆرێک لە پابەندییان هەبوو بەو پەیوەندییانە و توانیان وێنای چەوساندنەوەی گەلی کورد بکەن لەسەر دەستی حکومەتە عێراقییەکان، ئەمەش هاوسۆزییەکی لە ڕووی مرۆییەوە لەلای

1318-Michael Gunter. Rutledge Handbook …, p.236.

١٣١٩ - ئەم خێزانە لەگەڵ چەند خێزانێکی دیکەی جوو لە ناوچەی سەرکانی و مێرگەسۆر نیشتەجێ بوون کە ناوچەی هەژموونی بارزانییەکان بوو. بە چالاکی بازرگانی بەناوبانگ بوون. پەیوەندی ڕاستەوخۆیان لەگەڵ مەلا مستەفا بارزانی هەبوو. مردخای زاکن، یهود کردستان و رؤسائهم القبليون، ت: د. سعاد محمد خضر، منشورات بنکەی ژین، السليمانية، ٢٠١١، ص٢٦٦.

١٣٢٠ - ئەم خێزانە لەناوچەی ئاکرێ نیشتەجێ بوون، پاشان چونەتە شاری شنۆ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان. گەورەی ئەم خێزانە کە (میخائیل) بووە، ڕۆڵی گەورەی گێڕاوە لە پاڵپشتیکردنی مەلا مستەفای بارزانی لەڕووی سیاسی و ئابووری و لۆجستی. لەبەرامبەردا مەلا مستەفا پارێزگاری لە خۆی و خێزان و بەرژەوەندیەکانیان کردوە. م.ن، ص ٩٢-٩٤.

١٣٢١ - بەشێک لە پێکهاتەی جووەکان لە سنووری قەزای ئاکرێ ژیاون، کە بەپێی سەرژمێری ساڵی ١٩٤٧ی حکومەتی عێراقی بەگشتی لە سنووری قەزایەکە نزیکەی (١٠٠٤) کەس بوون. لە مەڵبەندی قەزا ژمارەیان(٤٧٢) کەس بووە. بنەماڵەی خواجا خنو یەکێک بوونە لەوانەی لەنێو مەڵبەندی قەزای ئاکرێ ژیاون. ئەم خێزانە پێگەیەکی کۆمەڵایەتی و ئابووری بەرزیان هەبووە لە ئاکرێ و ناوچەکانی دەوروبەری. دوای مردنی (یاهو خواجە خنو) لەساڵی ١٩٤٣ کە لەپەیوەندیەکی بەهێز بوو لەگەڵ بارزانی، کوڕەکانی بەردەوامیان بەم پەیوەندییە داوە لەمانەش (داود) کە لەئیسرائیل بە (دیڤید) ناسرا دواتر. لەگەڵ (ئیسحاق)ی برای، ئەمیش لەساڵی ١٩٧٦ مردوە. م.ن، ص ٩٤.

١٣٢٢ - د. محمود محمد محمود زايد، سياسة ملا مصطفى البارزاني تجاه يهود كردستان(١٩٤٣-١٩٧٩)، مجلة كلية اللغة العربية ، ع(٣٤)، القاهرة، ٢٠٢١، ص٢٩٨٩.

گەلی ئیسرائیل بەگشتی دروستکرد بەرامبەر بە دۆزی کورد لە عێراقدا، لەسەر ئەم بنەمایە ڕۆژنامەنووسی جوو (ئیتسحاق بن حوران) لە بابەتێکدا بەناوونیشانی (سەردانێکی نهێنی) لەڕۆژنامەی (مەعاریف)ی ئیسرائیلی دەڵێت:" هاوکارییە سەربازییەکانی ئیسرائیل بۆ کورد جگە لە هۆکارە سیاسییەکانی، پاڵنەری مرۆیی هەبوو"[١٣٢٣].

ئەم فاکتەرە ئەو کاتە ڕوونتر خۆی نیشان ئەدات، کاتێک ژمارەیەک لەخەڵکە جووەکانی لە پێشتر دانیشتووی کوردستان بوون، لەگەڵ سەرهەڵدانی شۆڕشی کورد لە عێراقدا، لە هەندێ ناوچەی ئیسرائیل هەوڵیاندا حکومەتەکەیان هانبدەن پاڵپشتی و هاوکاری بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد بکات. وەک ئەو هەواڵەی یەکێک لە ڕۆژنامە ئیسرائیلییەکان بڵاویکردۆتەوە کە :" کوردەکانی قودس و تەبریا و (٣٥) لادێی دیکە، لە ساڵی١٩٦٢ لێژنەیەکیان بۆ داکۆکیکردن لە پرسی کورد بەناوی (بازنەی تاراوگەنشینانی کوردستان) پێکهێنا، داوایان لە حکومەتی ئیسرائیل کرد پشتگیری شۆڕشی کورد بکات"[١٣٢٤]. لەسەر ئەم بنەمایە دەتوانین بڵێین، جووەکانی کوردستان لە ئیسرائیل تا ڕاددەیەک ڕۆڵیان لە دامەزراندنی پەیوەندی نێوان سەرکردایەتی شۆڕشی کورد و حکومەتی ئیسرائیلی هەبووە .

سەرباری ئەوە، پەیوەندییەکانی نێوان سەرکردایەتی شۆڕشی کورد و حکومەتی ئیسرائیل پاڵنەر و هۆکاری سیاسی لە پشت بووە، ئەوەی پەیوەندی هەیە بە بەرژەوەندیە سیاسییەکانی ئیسرائیل، ئەفسەرێکی هەواڵگرییان بەناوی (تسوری ساغی)[١٣٢٥] کە بەشێکی کاتەکانی خزمەتی سەربازی لەگەڵ هێزی پێشمەرگەی کوردستان بووە لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩٦٥-١٩٧٥) لە ناوچە ئازادکراوەکانی کوردستان، لەدیدارێکی ڕۆژنامەوانیدا باسی دەکات و دەڵێت :" بەهۆی نزیکبوونەوەی

١٣٢٣ - ئیتزاک بن هۆران، سەردانی نهێنی، مەعاریفی ئیسرائیلی(ڕۆژنامە)، ژمارە(١٢١٢٨)، ١١ی ئەیلوولی ١٩٨٧، ل ١١٤.

١٣٢٤ - کۆمیتەی ئیسرائیل بۆ خەباتی کورد، مەعاریف(ڕۆژنامە)، ژمارە (٥٨٤٩)، ٣١ی تشرینی یەکەمی١٩٦٣، ل ١٩.

١٣٢٥ - تسوری ساغی کوڕی مردخای وفروما شنکینی یەهودییە. لە (٤ی ئابی ١٩٣٤) لە هرتسلیا لە ئیسرائیل لەدایک بووە. لە ساڵی (١٩٥٢) چۆتە ریزەکانی سوپای ئیسرائیلی، ئێستا ماوەو بە پلەی ژەنەراڵ خانەنشینکراوە. لەساڵی ١٩٦٥ بەئەرکی ڕاوێژکاری و ڕاهێنانی هێزی پێشمەرگە هاتۆتە باشووری کوردستان. شائوول فیبر، تسوری ساگی(شەڕەکانی من و چیرۆکەکانی تر)، بیتح تکفا، ٢٠١٧، ل ٢٢.

عێراق و میسر و سوریا لە ساڵی ١٩٦٣ لە یەکتری و پاڵپشتیکردنیان لە حکومەتی عێراق بۆ بەدەستهێنانی ناوچەی (خۆزستان/ عەرەبستان) ی ئێران، کە زۆرینەی دانیشتوانەکەی عەرەب بوون. لەکاتێکدا ئەم ناوچەیە دەوڵەمەند بوو بە نەوت، تەنانەت سەرچاوەی سەرەکی داهاتی ئێران بوو. لەدۆخێکدا کە حکومەتی ئێران هاوپەیمانی ئەمریکا و دۆستی نزیکی ئیسرائیل بوو. حکومەتی ئێرانی ناچارکرد سوود لە خواستی کوردەکان بۆ ئۆتۆنۆمی لە عێراقدا وەربگرێ لە ڕێگای پاڵپشتیکردنیان لە ڕووی سەربازییەوە بەهاوکاری هاوپەیمانەکانی، بۆ دوورخستنەوەی مەترسییەکانی حکومەتی عێراق لەسەر خۆزستان و سەرقاڵکردنیان بەشەڕی کوردەکان لە باکووری وڵاتەکەی. بەو هۆیەوە ئیسرائیل بۆ پاڵپشتیکردنی ئێرانییەکان، هەوڵی خۆنزیککردنەوەی لەسەرکردایەتی شۆڕشی کورددا. سەرباری ئەوەی ئیسرائیل مەبەستی بوو سوپای عێراق لەبەرەی شەڕی باکووری عێراق سەرقاڵ بکات، تاوەکو بەشداریکردنی لەشەڕی عەرەب دژ بە ئیسرائیل سنووردار بێ"[١٣٢٦]. لە ڕاستیدا ئەم هۆکارەی دوایی ڕۆڵی سەرەکی هەبوو لە هاندانی حکومەتی ئیسرائیل بۆ پشتیوانیکردنی شۆڕشی کورد، ئەوەتا سەرۆکی دەزگای ئاسایشی نیشتمانی(موساد) باسی ئەوە دەکات و دەڵێ:" پلانی ستراتیژی سیاسی ئەم حکومەتە، لاوازکردنی هەموو ئەو حکومەتە عەرەبیانە بوو لەناوچەکەدا هەبوون بەتایبەتی حکومەتی عێراق، کە بەشداربوو لەبەرەی شەڕی عەرەب لەدژی ئیسرائیل"[١٣٢٧].

سەبارەت بە بەرژەوەندییەکانی کورد لە دروستکردنی پەیوەندییەکی دۆستانە لەگەڵ حکومەتی ئیسرائیل، مەحمود عوسمان لەدیدارێکیدا لەگەڵ ڕۆژنامەنووسێکی عێراقی ئاماژەی پێدەکات و دەڵێت:" مەلا مستەفا بارزانی بڕوای وابوو دروستکردنی پەیوەندی لەگەڵ ئیسرائیل، هاریکاردەبێ بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە دۆزی کورد، بەهۆی پەیوەندی بەهێزی ئیسرائیل لەگەڵ ئەم وڵاتە"[١٣٢٨]. بەڵام هەموو ئەمانە بەو مانایە نایەت کە پەیوەندییەکانی سەرکردایەتی

١٣٢٦ – یۆگا بالیکی، ژێرزەمینییەکانی کورد، موشاف (گۆڤار)، ژمارە(٨٣٠) ١٠ی نیسانی ٢٠١٤، ل٣١.
https://www.calameo.com/read/00334192491af9eb1dcb7

١٣٢٧ - یاسر ئۆگبی، کورد سەربەخۆیی دەوێت، مەعاریفی ئیسرائیلی (ئۆنلاین)، ٢٠١٧/٢٥/٠٩.
https://www.maariv.co.il/news/world/Article-600390

١٣٢٨ – فائق شيخ علي، محمود عثمان يكشف لـ(الوسط) القصة الكاملة للعلاقات الكردية الاسرائيلية، الوسط(مجلة)، ع(٢٩٨)، ١٢-١٩ تشرين الاول ١٩٩٧، ص٢٩.

کورد لەگەڵ حکومەتی ئیسرائیلی لەسەر ئاستی کەسی بووە. نەخێر، بەڵکو دروست ئەوەیە پەیوەندییەکە لەنێوان سەرکردایەتی شۆڕشی کورد بەگشتی و حکومەتی ئیسرائیل بووە[١٣٢٩].

سەبارەت بە هەڵویستی مستەفا بارزانی لەبەرامبەر دەستپێشخەری ئیسرائیل بۆ ڕێکخستنی پەیوەندی سیاسی و سەربازی لەگەڵ شۆڕشی کورد، نووسەرێکی عێراقی ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە:" سیاسەتی حکومەتە یەک لەدوای یەکەکانی عێراق و ئەم شەڕە خوێناوییەی ڕووبەڕووی گەلی کورد ببویەوە و هاوکات گوڕزە بەئازارەکانی بەر گەلی کورد کەوت بەگشتی و بارزانییەکان بەشێوەیەکی تایبەتی، پاڵنەربوو بۆ مەلا مستەفای بارزانی بەدوای هاوپەیمان بگەڕێ بۆ ئەوەی پشتیوانی لە دۆزەکەی بکەن و پاڵپشتی هەوڵەکانی بن، بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی سیاسەتی حکومەتە عێراقییەکان. هاوکات چاوەڕوانکراو نەبوو ئەم هاوپەیمانی و پاڵپشتییە بۆ سیاسەتەکانی لەلای حکومەتە عەرەبییەکان بدۆزێتەوە، کە بەئاشکرا هەڵوێستی دژایەتیکردنی جوڵانەوەی کوردییان دەردەبڕی جگە لە میسر و لیبیا، کە هەڵوێستی وەک یەکیان هەبوو، بەڵام ئەمانیش تەنها لە دەربڕینی هاوسۆزی زیاتر سەبارەت بە جوڵانەوەی گەلی کورد، هیچ پاڵپشتییەکی کردارەکیان نەبوو بۆ چارەسەرکردنی کێشەکەی لەگەڵ حکومەتی عێراق"[١٣٣٠]. لەسەر ئەم بنەمایە مێژوونووس جوناثان راندل پێی وایە:" پەیوەندی ئیسرائیل لەگەڵ شۆڕشی کورد بەلای مستەفا بارزانییەوە جێگەی بایەخ نەبووە، لەبەرئەوەی ئەگەر تەنها تروسکایەکی بچووکی هیوا هەبوایە، کە عەرەب هەندێک لەمافەکانیان پێ دەبەخشن، ئەو دەستبەرداری ئەم پەیوەندییە دەبوو"[١٣٣١].

دەکرێ بڵێین ئامانجی بارزانی لە پەیوەندی لەگەڵ ئیسرائیل هەوڵ بووە بۆ دروستکردنی هاوسەنگی هێز، نەک دروستکردنی بەرەیەکی نەیار و دژ بەرامبەر بەعەرەب. بەپێچەوانەوە بارزانی سەرباری ئەوەی لاری نەبوو لەسەر خواستی سەرکردایەتی شۆڕشی کورد بۆ پەیوەندی بەستن لەگەڵ ئیسرائیل، بەڵام دواتر دەبینین لەم شەڕ و ناکۆکیانەی عەرەب لەگەڵ ئیسرائیل، هەموو کات لەبەرەی

١٣٢٩ – صلاح الخرسان، م.س، ص١٥٥.

١٣٣٠ – د. کاظم حبيب، م.س، ص٣٦٣.

١٣٣١ – جوناثان راندل، م.س، ص٢٥١.

عەرەب و موسڵمانان دابووە و پشتگیری دۆزی گەلی فەلەستینی کردووە و تەنانەت لەدیدارێکی لەگەڵ کەسایەتی سیاسی لوبنانی کەمال جنبلات دەڵێت:" ئێمە هەمیشە حکومەتی عێراقمان ئاگادار کردۆتەوە لەسەر ئەوەی ئامادەین هەموو گەلی خۆمان بخەینە شەڕ لەپێناو فەلەستین"[١٣٣٢]. لەکاتێکدا بارزانی ئەم هەڵوێستەی لە دید و باوەڕێکی ئایینی سەرچاوەی گرتبوو وەک پاڵپشتیکار لەدۆزی گەلێکی موسڵمانی چەوساوە. بەڵام دید و هەڵوێستی عەرەب بەرامبەر بە پرسی کورد لە عێراق پێچەوانە و تەنانەت دژ بووە. سەرباری ئەمەش بارزانی بە کردار لە دوو بۆنەدا لەکاتی شەڕی عەرەب و ئیسرائیل لە ساڵەکانی ١٩٦٧ و١٩٧٣ لە نێو خەباتی ڕزگاریخوازی کوردیدا ئەم هەڵوێستەی خۆی بەرجەستەکرد، لەڕێگای ڕاگەیاندنی ئاگربەست لەبەرامبەر سوپای عێراق، بۆ رەخساندنی بوار و دەرفەت لەبەردەمیان بۆ بەشداریکردنیان لەپاراستنی خاکی عەرەب لەشەڕەکەیان دژی ئیسرائیل، کە لەدرێژەی ئەم بابەتەدا باسی دەکەین.

کامەران بەدرخان(١٨٩٥-١٩٧٨) یەکێک بووە لەو کەسایەتییە سیاسییە کوردانەی پەیوەندی باشی لەگەڵ کاربەدەستانی سیاسی ئیسرائیل هەبووە، لەپێناو ڕوونکردنەوە دۆزی کورد و داواکاری و پێداویستی بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کوردی لە باشووری کوردستان، لە (١ی نیسانی ١٩٦٣) سەردانی ئیسرائیلی کرد و لەگەڵ سەرۆکی حکومەت (دیڤید بن غوریون) و وەزیری دەرەوە(جولدا مائیر) و سەرۆکی ئەرکان (تسفی زامیر) و سەرۆکی ژووری هەواڵگری سەربازی(مائیر عمیت) کۆبویەوە، بەمەبەستی بەدەستهێنانی پاڵپشتی ئیسرائیل بۆ پرسی کورد[١٣٣٣].

سەرباری ئەم هەوڵە کەسییانەی بەدرخان ئەنجامی ئەدا، هاوکات کاریکردووە بۆ نزیککردنەوەی ئەندامانی سەرکردایەتی کورد لە کاربەدەستانی ئیسرائیلی و لەم سۆنگەوە لە حوزەیرانی ١٩٦٣ سوودی لە سەردانی جەلال تاڵەبانی بۆ پاریس وەرگرت و دیدارێکی بۆ ڕێکخست لەگەڵ شەمعون پێرس(١٩٢٣-٢٠١٦)ی بریکاری وەزارەتی دەرەوەی ئیسرائیل[١٣٣٤]. هەرچەندە تاڵەبانی ڕەتیکردۆتەوە چاوی بە پێرس

١٣٣٢ – کردها، مشكل عراق، اطلاعات(روزنامه)، ش(١٤١٤١)، ٣ جولای ١٩٧٣، ص٦.

١٣٣٣ – شلومو نكديمون، الموساد في العراق و دول الجوار(انهيار الامال الاسرائيلية والكردية)،ت: بدر عقيلي، دار الجليل للنشر والدراسات والابحاث الفلسطينية، عمان، ١٩٩٧، ص٩٣.

١٣٣٤ – صلاح الخرسان، م.س، ص١٥٥.

کەوتبێ[١٣٣٥]، بەڵام مەحمود عوسمان لەسەر زاری کامەران بەدرخان ئەو زانیارییە دەگوازێتەوە، کە تاڵەبانی ئەم دیدارەی ئەنجامداوە[١٣٣٦]، تەنانەت مەسعود بارزانیش هەمان زانیاری پشت ڕاست دەکاتەوە[١٣٣٧].

هەوڵەکانی بەدرخان بۆ نزیکبوونەوەی حکومەتی ئیسرائیل لە دۆزی کورد، لەگەڵ ئامانج و ستراتیژی سیاسی ئیسرائیل یەکانگیربوو، بەو هۆیەوە حکومەتی ئیسرائیل بڕیاریدا ئاستی پەیوەندییەکانی لەگەڵ شۆڕشی کورد بەرزبکاتەوە بۆ ئەنجامدانی پەیوەندی ڕاستەوخۆ لەگەڵ ڕێبەری کورد مستەفا بارزانی و سەرکردایەتی شۆڕش، نەک بە تەنها لەگەڵ کامەران بەدرخان. لەم سۆنگەوە ئاژانسی یەهودی لە بەهاری ١٩٦٣ چالاکوانێکی خۆی لە شاری بەغدا بە ناوونیشانی ڕۆژنامەنووس بەناوی(سافر رؤوفين شيلواح) ڕەوانەی ناو چیاکانی کوردستان کرد بەمەبەستی دروستکردنی پەیوەندی لەگەڵ سەرکردایەتی شۆڕشی کورد. لەم سەردانەدا ناوبراو دوو دیداری لەگەڵ مستەفا بارزانی و ئیبراهیم ئەحمەدی سکرتێری پارتی دیموکراتی کوردستان ئەنجامدا. لە دیدارەکانیدا دەستپێشخەریکرد بۆ ئەنجامدانی پەیوەندی لەنێوان سەرکردایەتی شۆڕشی کورد و حکومەتی ئیسرائیل و داوایکرد بارزانی نوێنەرێکی خۆی ڕەوانەی لای ئیسرائیلیەکان بکات[١٣٣٨]. بەم شێوەیە پەیوەندییەکانی سەرکردایەتی کورد و حکومەتی ئیسرائیل لەحوزەیرانی ١٩٦٣ دەستیان پێکرد[١٣٣٩]. بەڵام سەیر ئەوەیە دوای چەند ڕۆژێک بەدیاریکراویش لە (٢٥ی حوزەیرانی ١٩٦٣) حکومەتی عێراق زانیاری پێگەیشت حکومەتی ئیسرائیل هاوکاری جۆراوجۆری بە مەلا مستەفا بارزانی بەخشیوە. بارزانی سوودی لەم پروپاگەندەیە وەرگرت و ئەمەی بەدەرفەتێک زانی بۆ ئەوەی داوای هاوکاری و کۆمەکی لە حکومەتی ئیسرائیل بکات. ئەو کاتە ئیبراهیم ئەحمەد لیستێکی داواکاری شۆڕشگێرانی کوردی ئامادەکرد و تیایدا داوای (١٠) هەزار تفەنگ و بازوکا و راجیما و مین و بۆمب و دەزگای پەیوەندی و پارەی کرد، هەروەها داوایکرد ئیسرائیل هاوکاربێ بۆ ڕاهێنانی پێشمەرگە لەسەر تەقاندنەوەی مین و بەکارخستنی ئێزگەی

١٣٣٥ – مام جەلال دیداری تەمەن...، ل٢٥٧.

١٣٣٦ – فائق شيخ علي، م.س، ص٢٩.

١٣٣٧ –مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ...، ٢٠٢٠،ل٢١٤.

١٣٣٨ – جوناثان راندل، م.س، ص٢٥١.

١٣٣٩ –مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ...، ٢٠٢٠،ل٢١٤.

ڕادیۆیی. دوای گەیشـــتنی ئەم داواکارییانە لە (١٨ی تەممووزی١٩٦٣) یەکەم کاروانی چەکی ئیسرائیلی گەیشتە بارەگای سەرکردایەتی شۆڕشی کورد لە حاجی ئۆمەران، کە بریتی بوو لە (١٠) تۆپی دوورهاوێژی بازوکا لەگەڵ زەخیرەکەی[١٣٤٠].

لەدوای کۆتاییهاتنی کۆنگرەی دامەزراندنی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق لە تشرینی یەکەمی ١٩٦٤، عیسمەت شەریف وانلی پێشنیازی بۆ بارزانی کرد، ڕێگەی بدات ســەردانی ئیســرائیل بکات بۆ بەدەســتهێنانی پاڵپشــتی سـیاســی و ســەربازی. دوای ئەوەی مســتەفا بارزانی لاری نەبوونی لەســەر پێشــنیازەکەی وانلی نیشــاندا. ئەوەی دوایی لە (٢٤ی کانونی یەکەمی ١٩٦٤) بە نوێنەرایەتی شـۆڕش سـەردانی ئیسـرائیلی کرد و نامەیەکی مسـتەفا بارزانی لەگەڵ خۆیدا بۆ کاربەدەســـتانی ئەم وڵاتە برد[١٣٤١]، لە ســـەردانەکەیدا ناوبراو لەدوای ئەنجامدانی چەند دیدار و کۆبوونەوەیەک لەگەڵ بەشـێک لە لێپسـراوانی حکومەتی ئیســـرائیل لەمانەش ســـەرۆک وەزیران لیڤی ئەشـــکول (١٩٦٣-١٩٦٩) و جێگری وەزیری بەرگری (شـــەمعون پێرس) و چەند لێپســـراوێکی دیکەی ئیســـرائیل، چەند بابەتێکی خستەڕوو لەمانەش داواکاری بۆ ناردنی هاوکاری بۆ شۆڕشی کورد، وەک هاوکاری سەربازی لە دابینکردنی پێداویستیەکانی چەک بەتایبەتی تۆپ و ڕەشاشی قورس و هەروەها هـاوکاری دارایی و دەرمان. وێڕای ئەوەی داوایکرد، حکومەتی ئیسرائیل هەوڵبدات پەیوەندیەکی ڕاستەوخۆ لەگەڵ شۆڕشی کورد ببەستێت[١٣٤٢].

لەدوای ســـەردانەکەی وانلی، لیڤی ئەشـــکولی ســـەرۆک وەزیرانی ئیســـرائیل کۆبوونەوەیەکی بە ئامادەبوونی (غولدا مائیر)ی وەزیری دەرەوە و ژەنەراڵ (ئیسحاق رابین)ی ســـەرۆکی ئەرکانی ســـوپا و ژەنەراڵ (مائیر عەمیت) ســـەرۆکی مۆســـاد ئەنجامدا. لەم کۆبونەیەدا حکومەتی ئیســـرائیل بڕیاریدا، هاوکاری زیاتری ســـەربازی پێشـکەشـی شـۆڕشـی کورد بکات. لەدوای چەند ڕۆژێک فڕۆکەیەکی ئیسـرائیلی لە جۆری (ستارتوکروز) بڕێک چەکی بۆ شۆڕشی کورد هێنا، کە بریتی بوو لە (تفەنگ و بازوکا و بۆمب و مین)، کە بڕەکەی (٩) تەن دەبوو. فڕۆکەکە لە تاران نیشـــتەوە و

١٣٤٠ - جوناثان راندل، م.س، ص١٥٦.

١٣٤١ - شلومو نكديمون، م. س، ص١١٢.

١٣٤٢ - عصمت شريف وانلي، من مذكرات عصمت شريف وانلي، مؤسسة ژين، السليمانية، ٢٠١٤، ص٣٨.

هاوکارییەکان لەڕێگای دەزگای (ساواک)ەوە گواستەوە بۆ شۆڕشگێرانی کورد. ئەو کاتە مەلا مستەفا بارزانی بەنامەیەک وەڵامی هاوکارییەکەی حکومەتی ئیسرائیلی دایەوە و نووسی:" زۆربەی لایەنەکان بەڵێنیان پێداین چەکمان پێبدەن، بەڵام هیچیان نەکرد، تەنها ئیسرائیل بەڵێنیدا و بەڵێنەکەی جێبەجێکرد"[١٣٤٣].

حکومەتی ئیسرائیل گرنگی زۆری بە پەیوەندییەکانی لەگەڵ شۆڕشی کورددا بۆ سەرقاڵکردنی سوپای عێراق و ڕێگری لێکردنی لە پاڵپشتیکردنی وڵاتانی عەرەبی. بۆیە کاریکرد بۆ گەشەپێدانی ئەو پەیوەندییە تا ئاستی ڕێکخستنی پەیوەندی ستراتیژی و لەم چوارچێوەیەدا بڕیاریدا یەکەم نێردراوی ئیسرائیل ڕەوانەی بارەگای شۆڕش بکات لەو ناوچەیەی لەژێر دەسەڵاتی شۆڕشگێرانی کورد بوو. سەرۆکی دەزگای مۆساد(مائیر عمیت) یەکێک لەگەورە ئەفسەرانی دەزگاکەی هەڵبژارد کە (دیڤید کمحی) بوو، بۆ ئەوەی زانیاری وورد لەسەر ڕێبەری کورد مستەفا بارزانی کۆبکاتەوە و لێکۆڵینەوە لە ژێرخانی شۆڕشی کورد بکات و لە داواکاری شۆڕشگێرانی کورد تێبگات. نێردراوەکەی حکومەتی ئیسرائیل لە (٥ی ئایاری ١٩٦٥) گەیشتە کوردستان و لەیەکەم دیداریدا بۆ ماوەی (٧) کاتژمێر لەگەڵ بارزانی کۆبوویەوە. لەم کۆبوونەوە بارزانی داوایکرد ئیسرائیل هاوکاری بکات بۆ دروستکردنی پەیوەندی لەگەڵ ئەمریکا. هەروەها داوای لە (کمحی) کرد وێنای تەواوی بارودۆخی ناوچەکە بۆ حکومەتی ئیسرائیل بگوازێتەوە، بۆ وەرگرتنی زانیاریش داوایکرد (کمحی) خۆی سەردانی ناوچەکان بکات بۆ دیراسەکردنی پێداویستییەکانی شۆڕشی کورد. دوای گەیشتنی ڕاپۆرتەکەی (کمحی) بەدەستی کاربەدەستانی ئیسرائیل، دەزگای مۆساد بڕیاری ڕەوانەکردنی شارەزایانی سەربازیدا بۆ کوردستان[١٣٤٤].

یەکەم نێردەی حکومەتی ئیسرائیل کە لەدوو کەس پێکهاتبوون یەکێکیان ئەفسەرێکی سوپای ئیسرائیلی بوو بەناوی (تسوری ساغی) لەگەڵ کارمەندێکی دەزگای (مۆساد) بەناوی (ماکی ئیفرون) کە بەمەبەستی ئەنجامدانی کاری وەرگێری زمان لەگەڵ ئەفسەرە ئیسرائیلیەکە بوو، لە مانگی ئابی ١٩٦٥ گەیشتنە بارەگای بارزانی لە حاجی ئۆمەران. بەپێی زانیارییەکانی (ساغی)، کە لەدیدارێکی لەگەڵ

١٣٤٣ - صلاح الخرسان، م.س، ص١٥٨.

١٣٤٤ - م.ن، ص١٥٩.

ڕۆژنامەنووسێکی ئیسرائیلی لە ڕۆژنامەی (مەعاریف) خستویەتیەڕوو، ناوبراو ڕاستەوخۆ دەستیکردووە بە کردنەوەی خولێکی مەشق و ڕاهێنانی پێشمەرگە بۆ ئاشناکردنیان بە شێوازی بەرگری کلاسیکی لە شەڕی پیادە، بە پشت بەستن بە توانای نیشانە شکێن (قناص)ی کورد. ئەوانەی توانایان هەبوو لە دووری (٨٠٠) مەتر ئامانجیان بپێکن. وێڕای کارکردن بۆ بەرزکردنەوەی توانای جەستەیی و شارەزاکردنیان لەسەر بەکارهێنانی موشەکی هاوەنی عەیار (٨١) و (١٢٠) ملم. پاشان لەدوای تەواوکردنی ئەم خولە، کە ماوەی سێ مانگ بەردەوام بوو، لەسەر داوای (ساغی) بەشێک لەم پێشمەرگانە بۆ ئەنجامدانی مەشق و راهێنان لەسەر تەقەمەنی ڕاستەقینە (الذخيرة الحية) بە دوو فڕۆکەی هێزی ئاسمانی ئیسرائیل لە ئێرانەوە گوازرانەوە بۆ شاری حەیفا و لە میوانخانەیەکی بچووکی ئەم شارە نیشتەجێ کران و دواتر بەهاوبەشی لەگەڵ سوپای ئیسرائیل لە ئۆردوگایەکی سەربازی لە نزیک شارۆچکەی (دالیه کرمل)[١٣٤٥] مەشق و ڕاهێنانی دیکەیان بۆ ڕێکخرا و پاشان گەڕێندرانەوە ئێران و لەوێشەوە گوازرانەوە باشووری کوردستان[١٣٤٦].

لەسەرەتای ئایاری ١٩٦٦ سوپای عێراق هێرشی کردە سەر ناوچە ئازادکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی هێزی پێشمەرگەی کوردستان، ئەو کاتە وەک (ساغی) باسی دەکات، هەوڵیداوە یارمەتیدەربێ لەپلانی بەرگری سەرکردایەتی شۆڕش بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی سوپای عێراق[١٣٤٧]. بەڵام مەسعود بارزانی ئەو زانیارییە بەنادروست وەسف دەکات و ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە تەنها یەک ئیسرائیلیش بەشداری ئەو شەڕە و هیچ شەڕێکی نەکردووە لەباشووری کوردستان[١٣٤٨]. دواجار هێزەکانی پێشمەرگە توانیان لە (١٢ی ئایاری١٩٦٦) سوپای عێراق تێکبشکێنن و

١٣٤٥- شارۆچکەیەکی عەرەبی دروزییە، کەوتۆتە بەشی باشووری ڕۆژهەڵاتی شاری حەیفا. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: روضة غنايم، حيفا في الذاكرة الشفوية(أحياء و بيوت و ناس)، المركز العربي للابحاث و دراسة السياسات، بيروت، ٢٠٢٢، ص١٣٢.

١٣٤٦ - ئەو پەرشوتارە ئیسرائیلییەی کە لە ژێر زەویدا ڕاهێنانی بە کوردەکان کردووە، مەعاریفی ئیسرائیلی (ئۆنلاین)، ٢٠١٦/٢٨/٠٢.
https://www.maariv.co.il/news/military/Article.528116?utm_source=whatsapp

١٣٤٧ - هەمان سەرچاوە.

١٣٤٨ -مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ....، ٢٠٢٠،ل٢١٥.

زیانێکی زۆری گیانی و مادییان لێ بدەن. بەپێی زانیارییەکانی (ساغی) لەئەنجامی ئەم سەرکەوتنە ئەو کاتە دوو ئەفسەری سوپای عێراق بە ئۆتۆمۆبێلێکی جۆری (جێب) ئالای سپییان هەڵکرد و ڕوویانکردە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی پێشمەرگە و ڕایانگەیاند ئەوەی بارزانی داوای بکات ئامادەنە گفتوگۆی لەسەر بکەن[١٣٤٩]. ساغی ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، بارزانی لەم دەرفەتەی بۆی ڕەخسا، مەبەستی بوو سەربەخۆیی ڕابگەیەنێ. بەڵام جێبەجێی نەکرد. دوای دوو ڕۆژ شاندێکی حکومەتی ئیسرائیل کە پێکهاتبوون لە دیڤید کرون(١٩١٥-٢٠٠١)، حاییم لیفکوف(١٩١٦-١٩٩٨)، ئەریک ریغیف(١٩٣٣-١٩٦٨) سەردانی بارەگای بارزانییان کرد لە باشووری کوردستان. شاندەکە لەدیدارەکەیان لەگەڵ مەلا مستەفای بارزانی، بەڵێنی پاڵپشتی و هاوکاری زیاتری حکومەتەکەیان بە سەرکردایەتی کورددا و هەر ئەم کاتە لەگەڵ بارزانی ڕێککەوتن لەسەر پێدانی چەک و دامەزراندنی نەخۆشخانەیەکی مەیدانی و ڕەوانەکردنی چەند پزیشکێک لە ئیسرائیلەوە بۆ باشووری کوردستان[١٣٥٠].

دوای ماوەیەکی کورت بەدیاریکراویش لە (١٨ی ئەیلولی ١٩٦٦) شاندێکی دیکەی حکومەتی ئیسرائیل سەردانی ناوچەی حاجی ئۆمەرانی کرد، کە پێکهاتبوو لە (ئارییە ئەلیاب) ناسراو بە (لوبا) جێگری وەزیری بازرگانی و پیشەسازی و ئەندامی کلێسەی ئیسرائیلی، لەگەڵ چەند پزیشک و کارمەندێکی تەندروستی، لەگەڵ خۆیاندا نەخۆشخانەیەکی مەیدانیان بۆ شۆڕشگێرانی کورد هێنابوو، وەک دیاری حکومەتی ئیسرائیل. ئەمانیش هەریەک لە موقەدەم (ئەبراهام تەدمور) فەرماندەی نەخۆشخانەکە و بەڕێوەبەری کارگێری و دکتۆر (ئەورلی ئیسرائیل فرند) و دکتۆر (بسیج یسجل) و دکتور (دوف ئیتسکوفیتش) لەگەڵ دوو پەرستیاری سەربازی کە (موشیە ئەرییل) و (شەمعون ئەفرات) بوون[١٣٥١]. سەرباری ئەوەی هەر لەساڵی ١٩٦٦ دەزگای مۆسادی ئیسرائیلی هاوکاری شۆڕشگێرانی کوردییان کرد بۆ دامەزراندنی (دەزگای پاراستن)، کە دامەزراوەیەکی هەواڵگری بوو بۆ بەدەستهێنانی هەواڵ و زانیاریی لەسەر سوپا و حکومەتی عێراق و جموجۆلە سەربازییەکانیان، پێکهات[١٣٥٢].

١٣٤٩ – شلومو نکدیمون، م. س، ص١٦١.

١٣٥٠ - ئەو پەرشوتارە ئیسرائیلییەی کە لە ژێر زەویدا ڕاهێنانی بە کوردەکان کردووە، مەعاریفی ئیسرائیلی (ئۆنلاین)، ٢٠١٦/٢٨/٠٢.

١٣٥١ – صلاح الخرسان، م.س، ص١٥٩.

١٣٥٢ – جوناثان راندل، م.س، ص٢٥٣.

بەتێپەڕبوونی کات پەیوەندیەکانی حکومەتی ئیسرائیل لەگەڵ سەرکردایەتی کورد گەشـەی کرد، بەڵام بارزانی ڕێگەی نەدا ئەم پەیوەندییە هیچ کات لەسـەر حیسـابی شـەڕی عەرەب و ئیسـرائیل بێت، بەڵکو بەر لەوەی شـەڕی عەرەب و ئیسـرائیل لەساڵی ١٩٦٧ هەڵبگیرسێ، شاندێکی حکومەتی عێراق لەڕۆژی(٥ی حوزەیرانی١٩٦٧) سـەردانی بارزانی کرد و داوایان لێکرد هێزێکی پێشمەرگە لەگەڵ سوپای عێراق بۆ شەڕی ئیسرائیل ڕەوانە بکات، هەرچەندە بارزانی ئەو داواکارییەی حکومەتی عێراقی ڕەتکردەوە سەبارەت بە بەشداری پێشمەرگە لەتەک سوپای عێراق بۆ شەڕکردن لە دژی ئیسـرائیل، بەڵام لەهەمان کاتدا بەڵێنی ئەوەی پێدان ئاگربەسـت ڕابگەیەنێ، تاکو سوپای عێراق لەشەڕی ئیسرائیل دەگەڕێتەوە[١٣٥٣]. تەنانەت بارزانی وەک لە هەواڵێکی ڕۆژی (١٥ی تەمموزی١٩٦٧) ڕۆژنـامەی(لۆمۆنـدی) فەرەنسـییەوە هـاتووە، لە چاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ ڕۆژنامەی ئەلتاخی لە بەغدا، هـاودەنگی کورد و عەرەب لە ململانێی عەرەب و ئیسـرائیل پشـتڕاسـت کردەوە، دوای ئەوەی بە بروسـکەیەک بۆ سـەرۆکی عێراق عەبدولڕەحمان عارفی نووسـی: "ئێمە پێمان وایە کە خاکی عێراق هی ئێمەیە، گەلی عێراق گەلی ئێمەیە، لە خۆشگوزەرانی و لە ناخۆشیدا یەکگرتووین". زیـاتر لەمەش بـارزانی بۆ عـارفی ڕوون کردەوە کە:" ئەوان لە تەنیشـت برا عەرەبەکانیانەوە دەوەسـتن لەو دەسـتدرێژییەی، کە ئەوان بەرکەوتەی بوون وە لە هەر دەستدرێژییەکی دیکەی داهاتوودا هەمان هەڵوێستیان دەبێ"[١٣٥٤].

ئەم هەڵوێسـتەی بارزانی کاریگەری لەسـەر پەیوەندیەکانی لەگەڵ حکومەتی ئیسرائیل دروست نەکرد، تەنانەت دوای یەک ساڵ بەدیاریکراویش لە نیسانی ١٩٦٨ مەلا مستەفا بارزانی سـەردانی ئیسـرائیلی کرد و لەگەڵ ژمارەیەک لە بەرپرسـانی باڵای ئەم وڵاتە کۆبوویەوە[١٣٥٥]. بەو هۆیەوە حکومەتی ئیسرائیل دوای ئەم سەردانەی بارزانی، هەوڵی زیادکردنی پشـتیوانیەکانیدا بۆ شـۆڕشـی کورد و لەم سـۆنگەوە بڕیـاریدا مـانگانە بڕی(٥٠) هەزار دۆلار کە بەرامبەر بەدینـاری عێراقی پـارەیەکی

١٣٥٣ – ابراهيم فيصل الانصاري، أيام لاتنسى ....، ص٣٥٢.

1354 – LE LEADER DES NATIONALISTES KURDES D'IRAK SE SOLIDARISE AVEC LES ARABES CONTRE L'" AGRESSION " ISRAÉLIENNE, Le Monde, 15 juillet 1967.

١٣٥٥ - ئیتزاک بن هۆران، سەردانی نهێنی، مەعاریفی ئیسرائیلی(ڕۆژنامە)، ژمارە(١٢١٢٨)، ١١ی ئەیلوولی ١٩٨٧، ل ١١٤.

ڕەمزی بوو، وەک هاوکاری دارایی پێشکەش بەسەرکردایەتی شۆڕشی کورد بکەن[١٣٥٦]. سەرباری ئەوە حکومەتی ئیسرائیل ژمارەیەک لەو چەکانەی لە شەڕی عەرەب و ئیسرائیل لەساڵی ١٩٦٧ دەستی بەسەرداگرتبوو، بە هێزە کوردییەکانی بەخشی[١٣٥٧].

ئاشکرایە هەموو ئەو یارمەتییانەی ئیسرائیل بە کوردی دەدا لە پێناو لاوازکردنی عێراق بوو بە پلەی یەکەم، بۆیە گفتوگۆ و دانوستانەکانی سەرکردایەتی شۆڕشی کورد لەگەڵ حکومەتی عێراق لە سەرەتاکانی ساڵی ١٩٧٠، حکومەتی ئیسرائیلی توشی جۆرێک لە نائومێدی کرد، لەبەرئەوەی کۆتاییهاتنی شەڕ لە ناوەخۆی عێراق، بەمانای دەست واڵابوونی سوپای عێراق بوو بۆ شەڕی ئیسرائیل، بۆیە لە (٤ی ئاداری ١٩٧٠) چەند ڕۆژێک بەر لە واژووکردنی ڕێککەوتننەکە لەنێوان مستەفا بارزانی و سەدام حوسێنی جێگری ئەمینداری گشتی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە عێراق، بەرپرسی ژووری موساد لە ئێران بەهاوبەشی لەگەڵ سەرۆکی ئاژانسی ئاسایشی نیشتمانی ئێران(ساواک) لەگەڵ ئیدریس بارزانی کۆبوونەوە و بەپێی ئەو زانیارییەی لە بەڵگەنامەیەکی حکومەتی ئەمریکادا هاتووە، ئیسرائیلیەکان داوایان لە ئیدریس بارزانی کرد لە گفتوگۆیەکانیان لەگەڵ حکومەتی عێراق پاشەکشە بکەن، لە بەرامبەردا بەڵێنی ئەوەیان پێدا چەکی قورس وەک تۆپی دوورهاوێژ و موشەکی دژە تانک و فڕۆکەیان بۆ دابین بکەن، سەرباری زیادکردنی بڕی هاوکارییە داراییەکان[١٣٥٨].

بێگومان ئیدریس بارزانی نەیتوانی ئەو بەڵێنەیان پێبدات بەبێ ڕاوێژکردن بە مەلا مستەفا و سەرکردایەتی شۆڕشی کورد، مەلا مستەفا بارزانیش پێشتر داواکاری هاوشێوەی لە شای ئێران لێکرابوو بەڵام ڕەتیکردبۆوە[١٣٥٩]، بۆیە لەبەرامبەر داواکاریەکەی ئیسرائیل هەمان هەڵوێستی نواند. بە بەڵگەی ئەوەی ڕێککەوتنامەکەی

١٣٥٦ – شموئیل سیجف، م.س، ص٢٦٦.

١٣٥٧ – کمال مجید، م.س، ص٥١.

1358 – FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, 267. Central Intelligence Agency Information Cable TDCS DB, Israeli Aid to Kurdish Rebels, Washington, March 9, 1970.p.1–3.

١٣٥٩ – نازناز محەمەد عەبدولقادر، س.پ، ل١٨٧.

له (١١ی ئاداری١٩٧٠) لەگەڵ حکومەتی عێراق واژووکرد. بەو هۆیەوە دەزگای ئاسایشی نیشتمانی ئیسرائیل (موساد) بڕیاریدا ئەو ڕاهێنەر و ڕاوێژکارە سەربازییە ئیسرائیلیانەی هاوکاری پێشمەرگەی کوردستانیان دەکرد لە باشووری کوردستان لەگەڵ ئەو نەخۆشخانە گەڕۆکەی بەشۆڕشی کوردیان بەخشی بوو، بگوازنەوە ئێران[١٣٦٠].

دوای ئەوەی حکومەتی عێراق ڕێککەوتننامەی ئاداری١٩٧٠ی بەرە بەرە فەرامۆشکرد و نەچووە ژێر باری جێبەجێکردنی بڕگە و ماددەکانی، هەڵوێستی سیاسی بارزانی گۆڕانکاری بەسەرداهات بەرامبەر بە حکومەتی عێراق، بەو هۆیەوە جارێکی دیکە پەیوەندیەکانی لەگەڵ حکومەتی ئیسرائیل دەستپێکردەوە. لەم سۆنگەوە وەک پێشتریش ئاماژەمان پێکرد و بەپێی زانیاری بەڵگەنامەیەکی حکومەتی ئەمریکا، هەردوو لایەنی ئیسرائیل و ئێران بەهەماهەنگی یەکتری بڕی(١٢٠٠،٠٠٠) دیناری عێراقی کە دەیکردە (٣،٦٠٠،٠٠٠) دۆلاری ئەمریکی وەکو هاوکاری دارایی پێشکەشی سەرکردایەتی کورد کرد، دوای ئەوەی حکومەتی عێراق ئەو بڕە هاوکارییەی ڕاگرت، کە بۆ موچەی پێشمەرگە و پێداویستییەکانی سەرکردایەتی شۆڕشی کورد ڕەوانەی دەکرد[١٣٦١].

دامەزراندنەوەی پەیوەندی سیاسی سەرکردایەتی کورد لەگەڵ حکومەتی ئیسرائیل، هاندەربوون بۆ ئەوەی مەلا مستەفا بارزانی بۆ جاری دووەم لە(ئەیلولی١٩٧٣) سەردانی ئیسرائیل بکاتەوە و دیداری سیاسی لەگەڵ سەرۆک وەزیران و وەزیری بەرگری و گەورە بەرپرسانی دیکەی سیاسی و سەربازی ئیسرائیل ئەنجام بدات. لەم سەردانەیدا بارزانی توانی پاڵپشتی حکومەتی ئیسرائیل بۆ شۆڕشی کورد بەدەست بێنێتەوە. دوای ماوەیەکی کەم لەم سەردانەی بارزانی بۆ ئیسرائیل بەدیاریکراویش لە تشرینی یەکەمی ١٩٧٣ شەڕی عەرەب و ئیسرائیل دەستی پێکردەوە، بەڵام بارزانی هیچ هەڕەشەیەکی لەسەر یەکپارچەیی خاکی عێراق

١٣٦٠ – د. ابراهيم السامرائي، العراق البلد العربي الذي نخره السياسيون ١٩١٤-٢٠٠٣، دار المعتز للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠١٥، ص٢٨٠.

1361 –F.R.U. S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, 267. Central Intelligence Agency Information Cable TDCS DB, Israeli Aid to Kurdish Rebels, Washington, March 9, 1970.p.1–3.

دروست نەکرد، بەڵکو بەپێچەوانەوە پشتیوانی خۆی لەگەڵ وڵاتانی عەرەبی ڕاگەیاند و فەرمانی بە هێزەکانی پێشمەرگە کرد هیچ جۆرە ڕووبەڕووبوونەوەیەک لەگەڵ سوپای عێراق ئەنجام نەدەن[١٣٦٢].

ئەم هەڵوێستەی بارزانی هەرچەندە دژ بە بەرژەوەندییەکانی ئیسرائیل بوو، بەڵام ئیسرائیلییەکان بەردەوام بوون لەسەر هەڵویستی پشتگیریکردن و پشتیوانیکردن لە شۆڕشی کورد، بۆیە کاتێک لە ئاداری ١٩٧٤ شەڕی نێوان کورد و حکومەتی عێراق دەستپێکردەوە، حکومەتی ئیسرائیل دەستیکردەوە بە کۆمەککردنی شۆڕشگێڕانی کورد، لە ڕووی دابینکردنی ڕاهێنەر و ڕاوێژکاری سەربازی و گواستنەوەی بڕێکی چەکی قورس لەو چەکانەی کە لەشەڕی عەرەب و ئیسرائیل دەستیان بەسەردا گرتبوو بۆ شۆڕشی کورد[١٣٦٣]. کە بەپێی زانیارییەکانی هێنری کیسنجەر ئەو چەکانە بەهاکەیان دەگەیشتە نزیکەی (٢٨) ملیۆن دۆلار[١٣٦٤].

پەیوەندییەکانی حکومەتی ئیسرائیل و سەرکردایەتی کورد بەردەوام بوو، تا دوا ساتەکانی کۆتایهاتنی شەڕ لە باشووری کوردستان لە ئاداری ١٩٧٥. دوا ئەوەی لەگەڵ ئەم پێشهاتە سیاسی و سەربازییە، پەیوەندیەکانی حکومەتی ئیسرائیل لەگەڵ سەرکردایەتی شۆڕشی کورد پچڕا. هۆکارەکەشی پەیوەندی هەبوو بە ڕێککەوتنی حکومەتی ئێران لەگەڵ حکومەتی عێراق لەئاداری ١٩٧٥ لە جەزائیر. دوای ئەم ڕێککەوتنە ئێران سنوورەکانی لەسەر کورد داخست، ئەو کاتەش ئەم وڵاتە تەنها دەروازە بوو بۆ گەیاندنی هاوکاری و کۆمەکیەکانی ئیسرائیل بۆ ناوچە کوردییەکانی باشووری کوردستان[١٣٦٥].

١٣٦٢ – شلومو نكديمون، م. س، ص٢٧٤–٢٧٥.

١٣٦٣ – حديث أخر مع "اليعيزر تسفرير" رئيس الموساد في كردستان و لبنان وإيران، برنامج(حديث آخر) ،قناة(i24NEWS) عربية.١٢ مارس٢٠١٨.
https://www.youtube.com/watch?v=Iv6mYIU8vgA

١٣٦٤ – هنري كيسنجر، م.س،ص٥١٤.

١٣٦٥ – حديث أخر مع "اليعيزر تسفرير" رئيس الموساد في كردستان لبنان وإيران، برنامج(حديث آخر) ،قناة(i24NEWS) عربية.١٢ مارس٢٠١٨.
https://www.youtube.com/watch?v=Iv6mYIU8vgA

محمود عوســـمان پێی وایە پەیوەندیەکانی ســـەرکردایەتی کورد بە حکومەتی ئیسرائیل ئەوەندە کاریگەریی نەرێنی لەسەر شۆڕشی کورد هەبوو، ئەوەندە سود و قازانجی پێ نەبەخشـــی، لەبەرئەوەی بەدرێژایی ماوەی ئەو پەیوەندییە حکومەتی ئیسرائیل برێکی سنوورداری هاوکاری بەشۆڕشی کورد بەخشی، سەرباری ئەوەی لەدوای کۆتاییهاتنی شـەڕ، ویڕای ئەو داخوازییانەی هەبوون لەلایەن سـەرکردایەتی کورد، بەڵام بێ هەڵویســـت بوون بەرامبەر بەم دۆخەی ڕووبەڕووی گەلی کورد بویەوە. بەم جۆرەش کۆتـایی بە پەیوەنـدیەکـانی نێوان ســـەرکردایەتی کورد و حکومەتی ئیسرائیل هات[١٣٦٦].

١٣٦٦ – فائق شيخ علي، م.س، ص٢٩.

ئەنجامەکان

دوای لێکۆڵینەوەی وورد لە ڕۆڵی مستەفا بارزانی لە پێشەوایەتیکردنی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩٤٣- ١٩٧٩)دا، گەیشتینە ئەم چەند ئەنجامەی خوارەوە:

١. مستەفا بارزانی لە لای ژمارەیەک لە زانایانی ئاینی بارزان و موسڵ و ناسریە و پردێ و سلێمانی، زانستی ئاینی خوێندوە و مۆڵەتی لە تەفسیر و فەرموودەدا وەرگرتووە. دواتر لە یەکێتی سۆڤیەت لە ئەکادیمیای سەربازی و پەیمانگەی سیاسی کۆمۆنیستی مۆسکۆ، پەرەی بە توانا سەربازی و سیاسییەکانی داوە. ئەوە لە کاتێکدا شارەزای چەند زمانێکی بیانی بووە، لە نمونەی زمانەکانی فارسی و تورکی و عەرەبی و روسی. هەموو ئەمانە، بە پێودانگی کۆمەڵایەتی ئەو سەردەمەی بارزانی تێیدا ژیاوە، لە ئاماژە سەرەکییەکانی ڕۆشنبیریی تاک بوون.

٢. مستەفا بارزانی داهێنەری هزری نەتەوەیی کوردی نییە، بەڵکو ئەو هزری نەتەوەیی لە شێخانی بارزان و شۆڕشگێرانی کوردی پێش خۆی وەرگرتوە و گەشەی پێداوە.

٣. مستەفا بارزانی هەرچەندە خاوەن پاشخانی (ئایینی) و (هۆزایەتی) بووە، بەڵام لە ڕێبەرایەتیکردنی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیدا، پەیامی بەرگری و داکۆکیکردنی لە مافی گەلەکەی، لە دەرەوەی ئەو چوارچێوانەدا بووە. بۆیە دەکرێ خەباتی ئەم ڕێبەرە بە پرۆژەیەکی نیشتمانی و لەچوارچێوەی بیر و فەلسەفەی کوردایەتی وێنا بکەین.

٤. مستەفا بارزانی تێگەیشتنی بۆ ئەو بزاڤە ڕزگاریخوازە نەتەوەییە هەبووە، کە لە بیری سیاسی نوێ خراوەتەڕوو، بەبێ ئەوەی کاریگەریی هیچ ئایدۆلۆژیایەکی لەسەربێ، تەنانەت لەم ئایدۆلۆژیا نەتەوەییەی گوزارشتە لە سیاسەتی بورجوازی ناوەند، دوور بووە. بەشێوەیەک ڕێبەرایەتی بارزانی هیچ لە تایبەتمەندییە کلاسیکییەکانی تێدا بەرجەستە نەبووە، ئەمەش وا دەکات ئەو ڕێبەرە وەک ڕێبەرێکی سیاسی نیشتمانی ببینین.

٥. مستەفا بارزانی کاتێک ڕێگای خەباتی سیاسی هێمنانەی بۆ نەمایەوە، پەنای بردە بەر ڕاپەڕین و شۆڕش، ئەو مەبەستی بووە گەلی کورد لە ژیانی سیاسی و ئابووری و ڕۆشنبیری عێراقدا بەشداربکرێ. هەروەها ئامانجی بووە لە وڵاتەکەی خۆیدا ئازادی حزبایەتی و ڕۆژنامەوانی و هەڵبژاردن هەبێ. قوتابخانە و نەخۆشخانە و ڕێگاوبان و کارگە لە کوردستان بکرێتەوە. ئەم داخوازی و داواکارییانە، ئاماژەی ڕوونن بۆ نوێخوازی و گۆڕانکاری بنچینەیی، کە لەم بزاڤەی مستەفا بارزانی ڕۆڵی پێشەوایەتی تیدا بینی، بەشێکیان هاتنەدی.

٦. لە قۆناغی نوێی سیاسی دوای جەنگی دووەمی جیهانیی، مستەفا بارزانی توانی بناغەیەکی نوێ بۆ بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کوردی دابنێ، دوای ئەوەی بە هاوکاری کەسایەتی و پارت و ڕێکخراوە کوردییەکان، ڕێبەرایەتی ئەم بزاڤەیان خستە ئەستۆی پارتێکی سیاسی، جیاواز لەو جووڵانەوانەی ڕێبەرە ئایینی و هۆزایەتییەکان پێشڕەوییان دەکرد. بە شێوەیەک بزاڤە نوێیەکە توانی سنووری بەرتەسکی ناوچەیی ببڕێت و سەرکەوتنی شۆڕش و بەرخودانی کورد لە باشووری کوردستان، بکاتە ئومێدی هەموو گەلی کورد و بەمەش هەنگاوەکانی یەکخستنی خەباتی نەتەوەیی دەستپێکرد و تا دوا ساتەکانی تەمەنی ئەم ڕێبەرە، دەستبەرداری نەبوو.

٧. لە مێژووی هاوچەرخدا، مستەفا بارزانی دامەزرێنەری هێزی سەربازی ڕێکخراوی نیشتمانی کوردە. دوای ئەوەی جیاوازییە کۆمەڵایەتییەکانی کاڵ کردەوە، لە ڕێگای بەشدارییپێکردنی سەرجەم پێکهاتەکانی کوردستان لە خەبات و بەرخوداندا.

٨. جگە لەڕێبەرایەتیکردنی بزاڤی چەکداری، مستەفا بارزانی ڕۆڵێکی بەرچاویشی هەبوو لەگەشەپێدانی بیری نەتەوەیی لای گەلەکەی، هزری بارزانی لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە جەختکردنەوەی بووە لەسەر بوار ڕەخساندن بۆ پێشکەوتنی زمان و ڕۆشنبیری کوردی. لەڕووی سیاسییەوە گەلاڵەکردنی مافە سیاسییەکانی کورد بوو، بۆ بەشداریکردن لە دامەزراوە سیاسییەکانی دەوڵەت. لەڕووی ئابوورییشەوە داواکردنی پشکی کوردی بوو لە داهاتی عێراق. ئەم داواکارییانەش تێزی نوێ بوون، بەڵکو جیاوازبوون لەگەڵ ئەو تێزانەی لە شۆڕش و ڕاپەرینەکانی دیکەی کورد خرابوونە ڕوو.

٩. بارزانی مەبەستی بوو ڕاگەیاندن وەک ئامرازێک بۆ گەشەپێدانی هزری نەتەوەیی بەکاربێنێ، بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجە، دەستپێشخەریکرد بۆ دامەزراندنی یەکەم ئێزگەی ڕادیۆیی لە مێژووی شۆڕشەکانی کورد لە باشووری کوردستان، کە پێشتر هیچ شۆڕش و ڕاپەڕینێک، خاوەنی دەزگای پەخشی ڕادیۆیی تایبەت بەخۆی نەبووە. هاوکات بارزانی هاوکاربوو لە بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەی (برایەتی)، کە یەکەم ڕۆژنامەی سیاسی کوردبوو، بە شێوەیەکی ڕۆژانە بڵاوکرایەوە. سەرباری ئەوەی لە دەرئەنجامی گرنگیدانی بارزانی بە ڕۆژنامەگەری کوردی، ڕۆژنامەکانی شۆڕش، بوونە یەکێک لە سەرچاوەکانی هەواڵ بۆ ئاژانسە بیانییەکان. ئەوە سەرباری ئەوەی ڕووبەرێکی فراوانی ئازادیان بۆ بەرهەمی ئەدەبیە شۆڕشگێڕەکانی کورد تەرخانکرد و لەم ڕێگەوە توانیان پەرە بە ئەدەبی بەرگری بدەن.
١٠. مستەفا بارزانی کاریگەریی هەبووە لەسەر ووشیاری وهۆشمەندی نەتەوەی کورد لەهەرچوار پارچەی کوردستان.
١١. بارزانی بووە ناسنامەی گەلی کورد لە دەرەوەی وڵات.
١٢. هەوڵەکانی حکومەتی عێراق بۆ لێدان و لاوازکردنی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد لەڕێگای پیادەکردنی سیاسەتگەلێکی دوژمنکارانە، لەمانەش پەیڕەوکردنی سیاسەتی پەرتکەوزاڵبە بەشێوەیەکی گشتگیر لە بوارەکانی کۆمەڵایەتی و سیاسی، لە هەندێ کاتدا کاریگەری نەرێنی لەسەر ڕەوتی بەرەوپێشەوەچوونی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد دروستکرد، بەڵام نەیتوانی بیوەستێنێ. سەرەڕای ئەوەش لە هەندێ کاتدا پێگەی مەلا مستەفای بارزانی بەهێزتر بوو، بەو ڕادەی وەک زۆرێک لەبەڵگەنامەکانی حکومەتی بریتانیا و ئەمریکا لەساڵی ١٩٧٤ ئاماژەیان بۆ ئەوە کردووە، کە لە دوای هەڵگیرسانەوەی شەڕ لەنێوان کورد و حکومەتی عێراق، نزیکەی هەموو گەلی کورد لە باشووری کوردستان، پشتگیری مەلا مستەفای بارزانیان کرد.
١٣. دیارە پەیوەندییە سیاسییەکان لەسەر ئاستی دەرەوە جا دیبلۆماسی بن یان هەوڵی ناساندن و پەیداکردنی پشتیوانی بۆ دۆزی کورد، بۆ مستەفا بارزانی ئامانجێکی لە پێشینەیی بووە، بۆ ئەوەی ئەم پرسە لە خانەی کێشەیەکی نێوخۆیی لەگەڵ حکومەتی عێراق دەربهێنێ و بیخاتە چوارچێوەیەکی فراوانتر. بەڵام بەرژەوەندی باڵای زلهێزەکان و وڵاتانی خاوەن سەنگ و بڕیاری

سیاسی، پەرژینێکی گەورەبوون لەبەردەم هێنانەدی ئەم ئامانجە، وەک ئەوەی بارزانی دەیویست و کاری بۆ دەکرد.

١٤. لەدوای گەڕانەوەی لە یەکێتی سۆڤیەتەوە بۆ عێراق لە ساڵی ١٩٥٨، مستەفا بارزانی ڕوویکردە بەرەی ڕۆژئاوا بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، ئەمەش لەبەر (سێ) هۆکار:

آ) پارتی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لەسەر بنەمای تیۆری سیاسی ستالین، پێشکەشکردنی پاڵپشتیی بۆ بزاڤی ڕزگاریخوازی گەلانی مەرجدار کردبوو بە بوونی جوگرافیا و ئابوورییەکی هاوبەش، کە هیچ یەکێک لەمانە بەهۆی دۆخی دابەشکراوی کوردستان لە بزاڤی ڕزگاریخوازی کورددا بەرجەستە نەدەبوون.

ب) هەردوو وڵاتی بەهێزی دراوسێی عێراق کە (ئێران و تورکیا) بوون، هاوپەیمانی بەهێزی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بوون.

ج) مستەفا بارزانی، هێز و توانای ئەمریکای کاریگەرتر بینیوە بە راورد بە هەر لایەنێکی دیکە.

١٥. مستەفا بارزانی خواستی زۆری بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتی ئەمریکا هەبوو، لە ڕێگەی نوێنەرەکانی شۆڕشەوە بەڵێنی دەستکەوت و جیاوگی ئابووری بەم حکومەتە دا. بەڵام بەڵێنەکانی بارزانی لەلایەن حکومەتی ئەمریکا فەرامۆشکران، لەبەرئەوەی بزاڤەکەی مستەفا بارزانی ڕێبەرایەتی کرد، خاوەن ئامانجی ئۆتۆنۆمی بوو، ئەم پرۆژەیەش، نەبووە جێگەی متمانە و پاڵپشتی هێزێکی نێودەوڵەتی وەکو ئەمریکا، چونکە نەیدەتوانی هیوای دەستکەوتی ئابووری لەسەر دروست بکات، بەڵکو بزاڤەکە لە ئەگەری سەرکەوتنی، نەدەبووە خاوەن ئابوورییەکی سەربەخۆ، بەم جۆرەش نەیدەتوانی بەرژەوەندی ئەمریکا دابین بکات، لە کاتێکدا ئۆتۆنۆمییەکەی داوای دەکرد، لە چوارچێوەی سیستەمی سیاسی عێراقدا بوو.

ئاڵۆزی بارودۆخی نێودەوڵەتی و ئاڵانگەری جوگرافیای سیاسی لەو کاتەدا، لەوە قورستربووە شۆڕشی کوردی بتوانێ باڵی بۆ ڕابگرێ. ئەمەش فاکتەرێکی کاریگەربوو لەسەر بە ئەنجام نەگەیشتنی هەوڵەکانی مستەفا بارزانی بۆ دروستکردنی قەوارەیەکی کوردی لەچوارچێوەی عێراقدا.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم/ بەڵگەنامەکان

آ- بەڵگەنامە بڵاونەکراوەکان:

١) بەزمانی عەرەبی

- **بەڵگەنامەکانی(خانەی کتێب و بەڵگەنامەکان/ د.ک.و) بەغدا**

- البلاط الملكي، (٣١١/٤٣٣٣)، أوراق متفرقة، البارزانيون(١٩٤٣_ ١٩٤٩)، الحكومة العراقية، دائرة مديرية الشرطة العامة، تقرير مفتش الشرطة عن الملا مصطفى البارزاني الى وزارة الداخلية. قلم الحركات، العدد(٣٩٨٣)، التاريخ(١٩٤٣/١٢/١٤).
- البلاط الملكي، (٣١١/٤٣٣٣)، أوراق متفرقة، البارزانيون (١٩٤٣-١٩٤٩)، متصرفية لواء أربيل، ألى وزارة الداخلية، المرقم(٤٣٨)، ١٩٤٣/١٢/١٨.
- البلاط الملكي، (٣١١/٤٣٣٣)، أوراق متفرقة، البارزانيون (١٩٤٣-١٩٤٩)، متصرفية لواء أربيل، ألى وزارة الداخلية، الموضوع: ملا مصطفى البارزاني،المرقم(٤٥١)، ١٩٤٣/١٢/٢١.
- البلاط الملكي، (٣١١/٤٣٣٣)، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)، تقرير عام و موجز عن حركات بارزان سنة ١٩٤٥، كتاب رقم (د/٢٠٥/١/١٥) في ١١ كانون الثاني ١٩٤٦. الحكومة العراقية، وزارة الدفاع، دائرة أركان العامة(شعبة الحركات).
- البلاط الملكي، (٣١١/٤٣٣٣)، أوراق متفرقة/ البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)، تقرير معاون مدير الشرطة العام، الادارة، الى مدير الشرطة العام. ٨ نيسان ١٩٤٦.
- البلاط الملكي، (٣١١/٤٣٣٣)، أوراق متفرقة/ البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)، وزارة الداخلية(شعبة الحدود)،م.ع/٤٩٠٦/١/١٩٤٩.
- البلاط الملكي، (٣١١/٤٣٣٣)، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)،الحركات البارزانية الاولى من ١٩٣٢/٧/١٥ ألى ١٩٣٢/٦/٢٢.
- البلاط الملكي، (٣١١/٤٣٣٣)، أوراق متفرقة/البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)،مقدمات هروب الملا مصطفى البارزاني من السليمانية.
- البلاط الملكي، (٣١١/٤٣٣٤)، مخابرات-الاكراد (١٩٢٢- ١٩٥٨).
- البلاط الملكي، (٣١١/٧٣٧)، المفوضية العراقية قي طهران،١٩٤٦-١٩٤٩، تسليم الملا مصطفى البارزاني، العدد(٦٥١)،١٩٤٦/١٢/٣٠.

- البلاط الملكي،(٣١١/٧٣٧)، البلاط الملكي، المفوضـــية العراقية في طهران(١٩٤٦-١٩٤٩).قنصلية العراق الملكية، تقرير، الرقم(٣٣/١/٣)، ١/ مارت/١٩٤٧، ص٣.
- البلاط الملكي، (٣١١/٧٣٧)،المفوضية العراقية قي طهران،١٩٤٦-١٩٤٩،
- البلاط الملكي، (٣١١/٧٣٧)، المفوضـــية الملكية العراقية بطهران، أنباء عن أيران، الرقم(١٦٠/١/٢)، في ١٩٤٨/٥/٣٠.
- البلاط الملكي، (٣١١/٧٣٧)، وزارة الخارجية، الدائرة السياسية، الشعبة الشرقية، رقم الكتاب:٤/٣١٣٣، ١٠/تشرين الاول/١٩٤٨.
- البلاط الملكي، (٣١١/٧٣٧)، المفوضـــية الملكية العراقية بطهران، القضـــية الكردية في أيران، الرقم(١٤٨/٩/٢)، في ١٩٤٩/٤/١٨.
- الجمهورية العراقية، مديرية شـــرطة لواء اربيل(القلم الســـري)، العدد(٣١٨)، التاريخ:١٩٦١/٢/١٨.

٢) به زمانى ئينگليزى

- **بەڵگەنامەكانى (ئەرشيفى نيشتمانى/ NA) لەندەن:**

- FCO 17/1237, Problem of Kurds in Iraq, British Embassy Moscow, The Kurdish Problem, 25 March 1970.
- FCO 51/191, Research Middle East (The Kurdish Problem in Iraq 1963-1971), 1971.
- FCO 51/191, Research Middle East (The Kurdish Problem in Iraq 1963-1971),1971.
- FCO 51/358, 1974, Research Middle East: Iraq- Soviet Relations 1968-1973, 12 December 1974.
- FCO 51/358, Research Department Memorandum the Kurdish Problem in Iraq, 1963-1971, 6 December, 1971.
- FCO 67/243, Baid on Kirkuk, 17 March 1969.
- FCO 67/243, Sabotage Threat to Iraq Oil Production, 4 March 1969.
- FCO 67/243, Sabotage Threat to Iraq Oil Production, 6 March,1969.
- FCO 67/243, Shelling Cuts Oil Out Put by Half, 6 March 1969.
- FCO 8/ 2318, British parliamentary and public opinion on the Kurdish sitvation in Iraq ،The Iraq government is once more waging war against Kurdistan. 22 July 1974.
- FCO 8/2308, Kurds in Iraq (Rebellion And Self Rule In Iraqi Kurdistan 1974), United Kingdom, 1974.

- **بەڵگەنامەكانى (ئەرشيفى نيشتمانى ئوستراليا/NAA) سدنى:**

- A1838,173/2/61, Part-1, Iraq- Political- States Kurds, 11Feb 1964.

- A1838,173/2/6/1, Part1, Iraq- Political States-Kurds, Kurds in Iraq, 2 December1963.
- A1838,173/2/61, Part-1, Iraq- Political- States Kurds, 8 Feb 1963.
- A1838,173/2/61, Part-1, Iraq- Political- States Kurds, Research Department Memorandum, The Kurdish Problem in Iraq 1958-1963, London, August13, 1963.

٣) بەزمانی تورکی

- **ئەرشیفی دەستەی ئەرکانی سوپای تورکیا/(GNKUR)**

- ATAŞE Arşivi, ATAZB 9.1733, D 139, F 1-21, şifre halli Diyari Bekir Erzincan Üçüneli Ordu müfettigligine, KOL: KLS. LODOS 22/ FIH. 1-21.
- ATASE ARŞİVİ, A9.1733, D 139, F 1-21, şifre halli Diyari Bekir Erzincan Üçüneli Ordu müfettigligine, KOL: KLS. LODOS 22/ FIH. 1-35.

ب/ بەڵگەنامە بڵاوکراوەکان و کتێبە بەڵگەنامەییەکان

- بەڵگەنامە بڵاوکراوەکان

١) بەزمانی کوردی

- نامەی مستەفا بـــــــــارزانی بۆ مەسعود محەمەد سەبارەت بە دۆخی قوتابییەک. لە کتێبخانەی ڕۆژنامەنووس (عەبدوڵڵا زەنگەنە) پارێزراوە.

٢) بەزمانی ئینگلیزی

- **دەزگای هەواڵگری نیشتمانی ئەمریکا**

- CIA / (FOIA) /ESDN (CREST): 03003301, Central Intelligence Bulletin - 1958/10/15, Iraq — Separatist sentiment increasing among Kurds despite Barzani's avowal of loyalty to regime.
- CIA / (FOIA) /ESDN (CREST): 06232625, CENTRAL INTELLIGENCE BULLETIN - 1958/10/29. https://www.cia.gov/readingroom/search/site/06232625.
- CIA / 312/01101-72, Intention of Kurdish Leader Al-Barzani to Approach the United States Government for Assistance; Iranian Intelligence Request for Expression of United States Government Willingness to Overthrow the Ba'thi Regime of Iraq, Washington, March 9,1972. https://www.cia.gov/readingroom/document/0005715730.
- CIA / 741503699, Helms to Scowcroft re Mulla Mustafa Barzani and Dr. Uthman, March 1974. https://archive.org/details/HelmstoScowcroftreMullaMustafaBarzaniandDrUthman741503699/page/n1/mode/1up.
- CIA /RDP81M00980R002000090053-3, Jack Anderson, How the Abandoned Kurds Lost Out, 2004. https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp81m00980r002000090053-3.

- CIA /(FOIA) /ESDN (CREST):02000194, Iraqi Regime Acting against Communist, Central Intelligence Bulletin - 1961/02/13. https://www.cia.gov/readingroom/document/02000194.
- CIA /173-7-14-7, TEXT OF GENERAL MULLA MUSTAFA BARZANI'S, LETTER TO SECRETARY KISSINGERWASHINGTON, November 2, 1974. https://www.cia.gov/readingroom/document/loc-hak-173-7-14-7.
- CIA /RDP79T00889A000900040001-6, Iraq Under Baath Rule, 1968-1976, November1, 1976. https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp79t00889a000900040001-6.
- CIA /RDP79T00975A004000230001-1, CENTRAL INTELLIGENCE BULLETIN, 1958-10-08. https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp79t00975a004000230001-1.
- CIA/RDP79-00927A004800110003-7, THE KURDISH WAR--ROUND FOUR, April 23, 1965. https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp79-00927a004800110003-7.

• وەزارەتی دەرەوەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا

- Department of State, Iraq political affairs and relations: Kurdish minority 1963, December 28, 1963, p.15.
- F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc: 319). Memorandum of Conversation, Washington Meetings with Kurdish Representatives, Washington, July 5, 1972.
- F. R. U. S, 1961–1963, VOLUME XVIII, NEAR EAST, 1962–1963, (Doc:307), Memorandum from the Department of State Acting Executive Secretary (McKesson) to the President’s Special Assistant for National Security Affairs (Bundy), Washington, August 6, 1963. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v18/d307.
- F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc: 325). Memorandum from the President’s Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, Progress Report on the Kurdish Support Operations, Washington, October 5, 1972. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve04/d325.
- F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, (Doc: 267). Briefing Memorandum from the Director of the Bureau of Intelligence and Research (Hyland) to the Under Secretary of State for Political Affairs, Iraqi Charge of Use of US Missiles in Iraq, Washington, December 16, 1974. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d267.
- F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, (Doc: 244). Backchannel Message from the President’s Deputy Assistant for National Security Affairs (Scowcroft) to the Ambassador to Iran (Helms), Washington, March 26, 1974.

https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d244.
- F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, (Doc:246). Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, Further Support for the Kurds in Iraq, Washington, April 11, 1974.
https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d246.
- F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, (Doc: 225). Memorandum from Acting Director of Central Intelligence Walters to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Kurdish Leadership Request for Assistance from the Shah of Iran, Washington, July 26, 1973.
https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d225.
- F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, (Doc:286), Paper Prepared in the Office of Current Intelligence, Central Intelligence Agency, THE IMPLICATIONS OF THE IRAN–IRAQ AGREEMENT, washington, may1,1975.
https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d286.
- F.R.S. U, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc: 267). Central Intelligence Agency Information Cable TDCS DB, Israeli Aid to Kurdish Rebels, Washington, March 9, 1970.
https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve04/d267.
- F.R.S. U, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972,(Doc:303), Memorandum From the Director of Central Intelligence (Helms) to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Secretary of State Rogers, and Secretary of Defense Laird, Washington, March 31, 1972.
https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve04/d303.
- F.R.S. U,1969–1976, VOLUMEXXVII, IRAN; IRAQ,1973–1976. ,(Doc: 264), Memorandum from Director of Central Intelligence Colby to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Text of General Mulla Mustafa Barzani's Letter to Secretary Kissinger, Washington, November 2, 1974.
https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d264.
- F.R.S.U, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc: 275), Central Intelligence Agency Information Cable, Indication of Soviet Disappointment with the Government of Iraq, Washington, August 24, 1970.
https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve04/d275.
- F.R.S.U, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc:292). Airgram 222 From the Embassy in Lebanon to the Department of State, Request from Mustafa Barzani for Clandestine Contact with USG, Beirut, July 16, 1971.

https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve04/d292.

- F.R.S.U, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc:302). Memorandum from the Director of Central Intelligence (Helms) to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Secretary of State Rogers, and Secretary of Defense Laird, Washington, March 29, 1972. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve04/d302.
- F.R.S.U, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc- 299). Memorandum from the Chief of the Near East and South Asia Division of the Central Intelligence Agency (Waller) to the Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs, Washington, March 9, 1972. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve04/d299.
- F.R.S.U, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc -301). Memorandum from Harold Saunders of the National Security Council Staff to the President's Deputy Assistant for National Security Affairs, Washington, March 27, 1972. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve04/d301.
- F.R.S.U, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc -304). Memorandum from Andrew Killgore of the Bureau of Near Eastern and South Asian Affairs, Department of State to the Assistant Secretary for Near Eastern and South Asian Affairs (Sisco), Kurdish Appeal U.S. Assistance, Washington, April 3, 1972. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve04/d304.
- F.R.S.U, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, (Doc:222). Backchannel Message from the Ambassador to Iran (Helms) to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Tehran, July 9, 1973. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d222.
- F.R.S.U, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, Backchannel Message from the Ambassador to Iran (Helms) to the President's Deputy Assistant for National Security Affairs (Scowcroft), Tehran, March 18, 1974. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d67.
- F.R.S.U, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, Backchannel Message from the Ambassador to Iran (Helms) to Secretary of State Kissinger, (Barzani's letter to Secretary Kissinger), Tehran, April 17, 1974. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d247.
- F.R.S.U, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, Memorandum from Director of Central Intelligence Colby to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Mulla Mustafa Barzani's Requests for Additional Assistance, Washington, March 21, 1974. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d243.

- F.R.S.U, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, Telegram from the Interests Section in Baghdad to the Department of State, Baghdad, Kurdish Autonomy Conflict. Ref: Baghdad, April 11, 1974. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d245.
- F.R.S.U, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, U.S. Attitude toward the Kurds, Washington, July 27, 1973. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d226.
- F.R.S.U,1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, (Doc:233), Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, Increased Assistance to the Kurds, Washington, September 6, 1973.
https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d233.
- F.R.S.U,1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, Continued Covert Support for the Kurds, Washington, March 29, 1973. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d207.
- F.R.S.U,1969–1976،VOLUME XXVII, IRAN;IRAQ, 1973–1976, Memorandum From Director of Central Intelligence Colby to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Request by Mulla Mustafa Barzani to see Dr. Kissinger, Washington, May 23, 1974.
https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d250.
- F.R.S.U,1969-1979, Iraq-Iran (1973-1976), Telegram from the Interests Section in Baghdad to the Department of State, Baghdad, April 11, 1974.
- F.R.U. S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, Memorandum of Conversation, Kurdish/Assyrian Appeal for U.S. Assistance, Washington, June 13, 1969.
https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve04/d259.
- F.R.U. S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, (Doc:242). Backchannel Message from the Ambassador to Iran (Helms) to the President's Deputy Assistant for National Security Affairs, Tehran, March 18, 1974. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d242.
- F.R.U.S, 1961–1963, VOLUME XVIII, NEAR EAST, 1962–1963, (Doc:174), Circular Airgram From the Department of State to Certain Posts, Washington, March 2, 1963.
https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v18/d174.
- F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, (Doc:250). Memorandum from Director of Central Intelligence Colby to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), Request by Mulla Mustafa Barzani to see Dr. Kissinger, Washington, May 23, 1974. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v27/d250.

- F.R.U.S,1964–1968, VOLUME XXI, NEAR EAST REGION; ARABIAN PENINSULA, (Doc:172), Telegram From the Embassy in Iran to the Department of State, Tehran, April 12, 1965. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v21/d172.

٢- كتێبە بەڵگەنامەییەکان:

- **بەزمانی کوردی**

- ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان- عێراق(نووسینگەی ڕاپەڕاندن) دەستوور و یاساکان ١٩٦٤-١٩٦٥، ئا: ئاری فاروق نانەکەلی، هەولێر، (٢٠١٧).
- بارزان و زێبار لەبەڵگەنامەکانی عوسمانی دا ١٢٦٧-١٣٣٨ک/١٨٥١-١٩١٩ز، بگ٤، ئا: دکتور نەوزاد یەحیا باجگر، و: ئاشتی ڕەحمان، بڵاوکراوەکانی زانکۆی جیهان(خانەی بەڵگەنامەکان)، هەولێر، (٢٠١٨).
- جووڵانەوەی نەتەوەیی باشووری کوردستان(١٩٦١- ١٩٨٢)لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا، ئا: شەریف عەلی، و: پاسار شێرکۆ، دهۆک،(٢٠٢١).
- د. ئەفراسیاو هەورامی، مستەفا بارزانی لە هەندێک بەڵگەنامە و دۆکیومێنتی سۆڤیەتدا ١٩٤٥-١٩٥٨، دەزگای ئاراس، هەولێر، (٢٠٠٢).
- د. بورهان حاتەم گومەتاڵی، مستەفا بارزانی لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حکومەتی عێراقدا(١٩٤٧-١٩٧٠)، هەولێر،(٢٠٢٢).
- دیدار عوسمان، مێژووی بارزان لەشێخ عەبدولسەلامی یەکەمەوە تا کۆتایی ژیانی شێخ عەبدولسەلامی دووەم لەژێر ڕۆشنایی بەڵگەنامەکانی دەوڵەتی عوسمانی دا، پێداچوونەوە: نعمەت شەهاب کەوانی، دەزگای فەرهەنگی هونەری و ڕاگەیاندنی ڕێژیار، هەولێر، (٢٠٢١).
- ڕاپەڕینەکانی بارزان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکومەتی فەرەنسا و بریتانیادا ١٩٣١-١٩٤٩، و. لە فەرەنسییەوە: د. نەجاتی عەبدوڵڵا، دەزگای چاپ و بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر، (٢٠١٠).
- شۆڕشی ئەیلوول لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەمریکادا، ئامادەکردن و وەرگێرانی: وریا ڕەحمانی، تاران، (٢٠١٣).

- کەمال مەزهەر، کورد و کوردســـــتان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بریتانیادا،بگ١، چ٢، ئا: عەبدوڵڵا زەنگەنە و شەهلا تاهیر حەیەیدەری،چاپخانەی گرین گلۆری، لوبنان، ٢٠٠٩؛ ب٢، هەولێر، (٢٠١٤).
- کوردو کوردســـــتان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی حکومەتی فەرەنســـا و بریتانیادا ١٨٧٩-١٩٦٣، و: نەجاتی عەبدوڵڵا، هەولێر، (٢٠٢١).
- لەبەڵگەنامەکانی پارتی دیموکراتی کوردســـــتان ١٩٤٦_١٩٦٣، ئامادەکردنی: سدیق ساڵح- رەفیق ساڵح، زانکۆیا دهۆک و بنگەی بەلگاندن و لێکۆلینەوەی ژین، دهۆک،(٢٠٢١).
- محەمەد عەلی ســـولتانی، بارودۆخی ســـیاســـی، کۆمەلایەتی و مێژوویی عەشـــیرەتی بارزان، و: کامبیز ئیبراهیم زادە(زەردەشـــت موکردیانی)، مهاباد، (١٣٩٩ش) .
- مســـعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد، بگ:٣، ب: ١، شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥،هەولێر، (٢٠٠٤).
- ________، بارزانی و بزووتنەوەی رزگـاریخوازی کورد(١٩٣١-١٩٥٨)، چاپخانەی خەبات، دهۆک، (١٩٩٨)، هەولێر، (٢٠٢٠).
- ________، بـارزانـی و بـزووتـنەوەی رزگـاریـخـوازی کـورد، بـگ٢(١٩٥٨-١٩٦١)، دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، (٢٠٢٠).
- ________بـارزانـی و بـزووتـنەوەی رزگـاریـخـوازی کـورد، بگ٣،ب١(١٩٦١-١٩٧٥)، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، (٢٠٢٠).
- مەلا مســـتەفا بارزانی لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەمریکادا، و: وریا ڕەحمانی، دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، هەولێر، (٢٠٢٣).

- **بە زمانی عەرەبی:**

- د. عبدالفتاح علي البوتاني، الحركة القومية الكوردية التحررية(دراســات و وثائق)، دهوك، (٢٠٠٤).
- ________، وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية(ملاحظات تاريخية و دراسات أولية)، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، أربيل، (٢٠٠١).

- د. وليد حمدي، الكرد و كردستان في الوثائق البريطانية(دراسة تاريخية و ثائقية)، مطابع سجل العرب، (١٩٩٢).
- د.نوري عبدالحميد العاني،د. علاء جاسم محمد الحربي، د. أحمد ساجر جاسم، د.محمد عويد الدليمي،د. جهاد مجيد محي الدين، كامل جواد عاشور، تاريخ الوزرارات العراقية في العهد الجمهوري (١٤تموز ١٩٥٨– ٧ شباط ١٩٥٩)، ج ١، بغداد، (٢٠٠٠).
- عبدالرزاق الحسني، تاريخ الوزارات العراقية، ج٦، مطبعة العرفان، صيدا، (١٩٥٣).
- الكورد في وثائق الارشيف الوطني البريطاني(ج٢) ١٩٥٨–١٩٦٩،أعداد و ترجمة: شيركو حبيب،القاهرة، (٢٠١٩).

- **به زمانى فارسى:**

- محمد على سلطانى، اوضاع سياسي اجتماعى تاريخى ايل بارزان، به انضمام دكتر اسماعيل اردلان، اسرار بارزان ١٣٢٥ شمسى، سازمان اسناد و كتابخانه ملى جمهوري اسلامى ايران، تهران، (١٣٨٣).

دووهم/چاپكراوه فەرمییەكان:

أ/ یاسا و مەرسومە دەرکراوەکان:

- الدستور المؤقت، الوقائع العراقية(جريدة)، ع(٢)، السنة الاولى، ٢٨ تموز (١٩٥٨).
- قانون الاصلاح الزراعي رقم(١١٧) لسنة ١٩٧٠، الوقائع العراقية(جريدة)، ع(١٨٨٤)، ١٩٧٠/٥/٣٠.
- قرار(٢٨٨) في الوقائع العراقية، العدد(١٨٦٣)، ٤ نيسان (١٩٧٠).
- قانون المجمع العلمي الكردي، الوقائع العراقية،ع(١٩١٧)، ٨ أيلول (١٩٧٠).
- (تصديق معاهدة الصداقة والتعاون بين الجمهورية العراقية و أتحاد الجمهوريات الاشتراكية السوفياتية) . الوقائع العراقية(جريدة)، ع(٢١٢٨)، ٢٥/نيسان/ (١٩٧٢).
- (تأميم عمليات شركة النفط العراق المحدودة)، الوقائع العراقية(جريدة)، ع(٢١٤٦)، ١/حزيران/(١٩٧٢).

ب- چاپكراوه حكومییەكان

- الجمهورية العراقية، منشورات وزارة الاعلام، قانون الحكم الذاتي لمنطقة كردستان، السلسلة الوثائقية(٣٣)، ١٩٧٤، قانون رقم (٣٣) لسنة (١٩٧٤).

- الجمهورية العراقية، القرارات العامة لمجلس قيادة الثورة(١٩٦٨-١٩٧٧)،مج١،مطبعة العاني، بغداد، (١٩٧٩).

سێیەم/ چاپکراوە حزبییەکان:

آ/ بەزمانی کوردی

- پارتی دیموکراتی کوردستان(مەکتەبی سیاسی-٢)، یاداشتی بارزانی بۆ کۆمەڵی نەتەوە یەکگرتووەکان لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٩دا، چاپخانەی خەبات، (١٩٦٩).
- پارتی دیموکراتی کوردستان(مەکتەبی سیاسی)، کێشەی زەوییە کشتوکاڵییەکان لە کوردستانی عێراقدا، دیراسە ژمارە(١٨)، چ١، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ناوەندی دیراسات و توێژینەوە، هەولێر، (١٩٩٦).

ب/ بەزمانی عەرەبی

- دستور مجلس قيادة الثورة لكردستان العراق (بشكله المعدل) كما اقره الاجتماع الرابع للمجلس في ٢٣/ايلول/١٩٦٨، مطبعة خبات، كوردستان، (د.س).
- الحزب الديمقراطي الكوردستاني، طريق الحركة التحررية الكردية، التقرير السياسي المصادق عليه من قبل كونفرانس الحزب المنعقد في اب ١٩٧٦ وقد اقره المؤتمر التاسع للحزب الديمقراطي الكردستاني المنعقد في تشرين الثاني (١٩٧٩).

چوارەم/ ڕۆژنامە و گۆڤارەکان

ا) ڕۆژنامەکان

١- بەزمانی کوردی

- برایی: پارتی دیموکراتی کوردستان/ بەغدا.
  - ژ(٨)، ١٩٦٧/٥/٦.
  - ژ(٧٥)، ١٩٦٧/٧/١٥،
  - ژ(١٦)، ساڵی یەکەم، ١٩٦٧/٩/٢.
- برایەتی: پارتی دیموکراتی کوردستان / بەغدا
  - ژ(٥)، ١٩٦٧/٦/٣.

- ژ(٦)، ساڵی دوو، ١٩٧١/١٠/٢٤.
- ژ(٦٩)، ٢١ی ئەیلولی (١٩٧٣).

- دەنگی کورد- صوت الاكراد: ڕۆژنامەی سیاسیی کوردیی سەربەخۆیە/ بەغدا.
  - ع(٣)،١٢ اذار(١٩٦٠).
- خەبات: ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان/ بەغدا.
  - ژ(١٧٧)، ١ی ئاداری (١٩٦٠).
- خەباتی کوردستان: (پارتی دیموکراتی کوردستان)/ نهێنی.
  - ساڵی ١، ژ(٣)، مایسی (١٩٥٧).
- ڕزگاری: لقی چواری پارتی دیموکراتی کوردستان/ سلێمانی
  - ژ(٥)، ٢/ئاب/١٩٦٧.
- ژین: ڕۆژنامەیەکی کوردی و ئەدەبی و کۆمەڵی بووە، لە شاری سلێمانی دەرچووە.
  - ژ(١٤١١)، ١٩٥٨/١٠/٢.
  - ژ(١٥٠٧)، ١٩٦٠/٢/١.
- کوردستان: حزبی دیموکراتی کوردستان- ئێران / مەهاباد.
  - ژ(٢٣)، ٦ ئاداری (١٩٤٦).
  - ژ(٢٧)، ٢٥ی ئاداری (١٩٤٦).
- کوردستان: پارتی دیموکراتی کوردستان- نهێنی
  - ژ(١)، ١٩٦١/٣/٤.
- مەشخەل: لقی(٣)ی کەرکوکی پارتی دیموکراتی کوردستان/ (شاخ)
  - ژ(٢)،١٩٦٩/١/١.
- هاوکاری:ڕۆژنامەیەکی هەفتانەی گشتییە- بەغدا
  - ژ(٦)،١٣ی شوباتی (١٩٧٠).
  - ژ(١٠)، ساڵی (١)، شەممە ٢١ ئاداری (١٩٧٠).

ب/ بەزمانی عەرەبی

- أتحاد الشعب: الحزب الشيوعي العراقي/ بغداد
  - ع(٣٠)، ٢ أذار (١٩٥٩).

- أخبار كردستان: الحزب الديمقراطي الكردستاني/ (سري)
  - ع(١٣)، أواسط نيسان (١٩٧٣).
- الانوار : دار الصياد للصحافة والطباعة والنشر/ (بيروت).
  - ع(١٥٣٩)، ٣ أذار (١٩٧٩).
- الزمان: جريدة يومية سياسية مستقلة /بغداد
  - ع(٧٣٤٠)، ٢٤ ايلول (١٩٦١).
- الاهرام : دار الاهرام للنشر /القاهرة.
  - ع(٢٦٢٢٩)، ٥ تشرين الاول (١٩٥٨).
  - ع(٣٠٤٠٧)، ١٩٧٠/٣/١٢.
  - ع(٣٠٤٠٩)، ١٩٧٠/٣/١٤.
  - ع(٢٠٩٧٨)،١٩٧١/١٠/٤.
- الثورة: دار الثورة للنشر و الطباعة/ بغداد
  - ع(٧٠٧)، ٢٤ أيلول (١٩٦١).
- الثورة: حزب البعث العربي الاشتراكي- قيادة قطر العراق/بغداد
  - ع(٤٧١)، ١٦ أذار (١٩٧٠).
- الجماهير: دار الجماهير/ بغداد
  - ع(١١٨)، ٢٠ حزيران (١٩٦٣).
  - ع(١٤٠)، ١٢ تموز (١٩٦٣).
- الجمهورية: دار الجماهير للصحافة/ بغداد
  - ع(٧٠٤)، ١٢ أذار (١٩٧٠).
  - ع(٢٠٠٤)، ٢٧ نيسان (١٩٧٤).
- الحرية: جريدة سياسية اسبوعية عربية- بغداد
  - ع(٢٦٠)، ١ أذار (١٩٦٥).
- خبات: الحزب الديمقراطي الكردستاني/ بغداد.
  - ع(١٤١)، ١٩٦٠/١/٩.
  - ع(١٦٧)، ١٠ شباط (١٩٦٠).
  - ژ(٢٢٥)، ٢٤ى ئايار (١٩٦٠).
  - ع(٢٩٨)، ٢٦/اب/١٩٦٠،

- ع(٣٢٦)، ١٩٦٠/٩/٣٠.
- ع(٤٦٥)، اوائل نيسان(١٩٦٢).
- ع(٤٦٨)، تشرين الاول (١٩٦٢).
- ع(٤٦٧)، أوائل أيلول (١٩٦٣).
- ع(٤٧٠)، ايلول (١٩٦٣).
- ع(٤٧٢)، تشرين الثاني(١٩٦٣).
- ع(٤٧٤)، تشرين الثانى (١٩٦٤).
- ع(٤٧٥)، كانون الاول (١٩٦٤).
- ع(٤٧٦)، شباط (١٩٦٥).
- ع (٤٩٥)، أذار (١٩٦٧).

• الدستور: الشركة الاردنية للصحافة والنشر/(عمان- الاردن)
  - ع(١٠٤٨)، ١٢ اذار (١٩٧٠).
  - ع(١٠٦٨)، ١ نيسان (١٩٧٠).

• الرأي : المؤسسة الصحفية الاردنية/(عمان)
  - ع(١٢٩٧)، ٧ أذار (١٩٧٥).

• رزگارى : پارتى دموكراتى كورد عراق.
  - ع(١٧ و ١٨)، كانون ٢ و شباط (١٩٤٨).
  - ع(٢)، تشرين الاول (١٩٤٨).

• الشعب : دار التضامن/ بغداد
  - ع(٤٧)، ١١ حزيران (١٩٦٣).

• صوت الاحرار: جريدة يومية سياسية- بغداد
  - ع(٨٠٦)، ٢٥ ايول (١٩٦١).

• صوت كردستان: فرع الاول لحزب الديمقراطي الكردستاني- دهوك/ سري
  - ع(٣)، كانون الثانى (١٩٦٨).

• العرب: دار الجاحظ للطباعة والنشر/ بغداد
  - ع(٥٥٣)، ٢٠ نيسان (١٩٦٦).
  - ع(٦٠١)، ١٦ حزيران (١٩٦٦).
  - ع(٦١٣)، ٣٠ حزيران (١٩٦٦).

- الفجر الجديد: جريدة يومية سياسية مستقلة. طبعت بمطبعة(السجل)- بغداد
  - ع(١٣٢٥)، ٢٠حزيران (١٩٦٦).
- المنار : جريدة يومية سياسية- (بغداد)
  - ع(٣٥٤٥)، ٢٩ تشرين الاول (١٩٦٦).
- النهار: جريدة سياسية يومية تصدر في لبنان..
  - د.ع، ١٩٧٤/٥/٩،

ج/ بەزمانی فارسی

- ارس: تاران
  - ش(٧٧)، (١٠ اوربل (١٩٤٧).
- اطلاعات: دەزگای چاپەمەنی ئیتلاعات/ تاران.
  - ش(٨٦٩٦)،٣١ مارس (١٩٤٩).
  - ش(٩٨٨٣)، (١٣ أوريل (١٩٥٩).
  - ش(١١٩٩٣)، ١٩٦٦/٦/٤.
  - ش(١٣٦١٢)،(٢ اكتبر (١٩٧١).
  - ش (٩٨٨٠)، ٩ ابريل (١٩٤٩).
  - ش(١٣٧٥٧)، (٢٨ مارس (١٩٧٢) .
  - ش(١٤١٣٢)، (٢٣ جون (١٩٧٣)،
  - ش(١٤١٤١)، ٣ جولاى (١٩٧٣).
  - ش(١٤٤٩٥)، ٢٨ اكوست (١٩٧٣).
- كيهان : دەزگای رۆژنامەوانی کەیهان- تاران.
  - ش(٦٩٤٨)، ٣ اكتبر (١٩٦٦)،
  - ش(٩٣٧٢)، (٢٦ ئەيلول ١٩٧٤).
  - ش (٩٥٤٦)، ٣ مى (١٩٧٥).
- مردم : ئۆرگانی پارتی مەردومی ئێرانییە/ تاران
  - ش(١٩٦)، ٢٩/ اكوست /١٩٧٤.

د/ بەزمانی عیبری

- **מעריב**:المعاريف: ڕۆژنامەیەکی سیاسی میانڕەوە/ تەلئەبیب.
  - גיליון(1343)،(24 באפריל(1959)..
  - גיליון2657)،(21 בדצמבר (1962).
  - גיליון2701(11,בפברואר (1963).
  - גיליון2817)،(2ביולי(1963).
  - גיליון(5849)،31באוקטובר (1963).
  - גיליון:12128)،(11 בספטמבר (1987).
- **דבר** : دافار:ڕۆژنامەیەکی سیاسی کریکارانە، ئاراستەیەکی ئیشتراکی ناسیۆنالیستی هەیە لە تەلئەبیب دەردەچێ.
  - (12926)،8 בינואר (1967).
  - 20 לוחמים כורדים הוצאו להורג בעיראק، (No:15008) ، 11יוני (1974).

ه/ بەزمانی ئینگلیزی

- The New York Times (New York),
  - BORDER CLASH IN IRAN; Kurdish Group Is Being Slowly Pushed Toward Frontier,March 24, (1947.)
  - IRANIANS ENCIRCLE BARZANI TRIBESMEN, June 16, 1947.
  - BARZANI TRIBE IN RUSSIA; Fugitives from Iraq Battled Armies of Three Countries, June 20, 1947.
  - BARZANI FOLLOWERS RETURN, April 9, (1959).
  - 100 Towns Reported Destroyed in Kurds' Revolt Against Kassim, April 24, (1962).
  - U.S. RULES OUT AID TO REBELS IN IRAQ; Asserts Assistance to Kurds Would Be Interference, September 10, (1962).
  - DANA ADAMS SCHMIDT, Kurdish Chief Follows Policy of Strength, September 11, (1962).
  - DANA ADAMS SCHMIDT, Kurds' Guerrilla Tradition Aids Rebels in War on Iraqi Army, September 12, (1962).
  - DANA ADAMS SCHMIDT, Kurd Chiefs Leaving Mountains for Peace Meetings in Baghdad, February 18, (1963).
  - DANA ADAMS SCHMIDT, Kurds Threaten To Resume Fight, March 2, 1963.
  - DANA ADAMS SCHMIDT, IRAQ PUTTING OFF KURD'S DEMANDS; Delay on Autonomy Move Causes Western Concern Kurdish Chief Impatient Arab Support Pledged, April 14, 1963.
  - DANA ADAMS SCHMIDT, Iraq Resumes War with Kurds; Demands Surrender in 24 Hours, June 11, (1963).

- DANA ADAMS SCHMIDT, Iraqi Troops Driving on Kurdish Rebels' Centers, June 13, (1963).
- IRAQI-KURD PEACE STILL IN BALANCE; Barzani Says Future Rests on Arif's Promises, March 1, (1964).
- A KURDISH LEADER MAINTAINS ALERT; Aide to al-Barzani Criticizes Truce with Iraqi Regime, March 2, (1964).
- DANA ADAMS SCHMIDT, Kurds Expect Iraqis to Resume War in spring, March 8, (1965).
- QUARREL REPORTED SPLITTING KURDISH LEADERS IN IRAQ, March 23, (1966).
- THOMAS F. BRADY, Kurdish Accord Believed Likely, June 22, (1966).
- THOMAS F. BRADY, Kurds' Mistrust of New Regime Said to Slow Pacification Plan, September 25, (1966).
- BAGHDAD SAYS KURDISH CHIEF MEETS WITH IRAQI PRESIDENT, ,October 29, (1966).
- THOMAS F. BRADY, KURDS AND IRAQIS RESTIVE IN PEACE; They Shun War but Argue Over Their '66 Agreement, March 21, (1968).
- THOMAS F. BRADY ,specia,New Rift Reported Between Baghdad and Kurds; Link to Rumors of a Plot to 'Liberate Syria' Seen Nationalist Group Believes Baghdad Marks Time, August 19, (1968).
- KUDISH UNREST UNABATED IN IRAQ, March 30, (1969).
- JAMES F. CLARITY, Kurds Say Iran Arms Them and That Soviet Sends Advisers to Iraq, Sept. 29, (1974).
- KURDS BETRAYED, Mrach12.(1975).
- ERIC PACE, Leader of Kurdish Revolt Says That Fighting in Iraq Is Ended, 23 March, (1975).
- BERNARD GWERTZMAN, Leader of Kurdish Rebels Quietly Seeking Support from the U.S, July 31, (1976).
- WILLIAM SAFIRE, Mr. Ford's Secret Sellout, Feb. 5, (1976).
- KURDISH REBELS In Iraq Gave Three Rugs to Kissinger, Jan. 26, (1976).
- WILLIAM SAFIRE, Of Kurds and Kissinger, Carter and Conscience, December 19, (1977).
- BARZANI, A KURD LEADER, Buried in Northwest Iran, March 6, (1979).
- SVEN SIMON، MUSTAFA BARZANI KURDS' LEADE DIES، March 2, (1979).

- The times News: is a British tower built in 1785 in London
  - WILLIAM SAFIRE, Of Kurds and Conscience, Des 16, (1976)
- The Lewiston Daily Sun : Published in Lewiston, Maine. Established in 1893
  - RODNEY, Kurdish Rebel Says Iraq Is Facing an All-Out War. Vol: (82), (29/3/1974).

- The Tuscaloosa News :(Local news and headlines for the Tuscaloosa).
  - WILLIAM TUOHY, The Grizzly Old Warrior Is Optimistic, feb 15, (1971).
- the village Voice-(New York),
  - AARON LATHAM, Introduction to the Pike Papers, Vol. XXI, No.7, February 16, (1976).
  - Aaron Latham, Report The President Does Not Want You to Read, Introduction to the Pike Papers, Vol. XXI, No.7, February 16, (1976).

و/ به زمانی فەرەنسی:

- LE MONDE: (Paris). Collection La Vie Le Monde.
- LE GOUVERNEMENT IRAKIEN AMNISTIE UN CHEF RÉVOLUTIONNAIRE KURDE, Le Monde, 04 septembre (1958).
- TÉHÉRAN DÉMENT l'arrestation du chef de la révolte kurde d'Irak, 28 septembre (1961).
- UNE DÉLÉGATION des rebelles kurdes est arrivée à Bagdad, 22 février (1963).
- REPRISE DES ENTRETIENS entre le gouvernement et les Kurdes, Le Monde, 28 février (1963).
- LE REPRÉSENTANT DU GÉNÉRAL BARZANI CONSULTE LE PRÉSIDENT NASSER DES MAQUIS COMMUNISTES AU KURDISTAN ONT ÉTÉ “liquidés ", 20 mai (1963).
- ÉRIC ROULEAU, Le président Masser annonce la prochaine liquidation des camps d'internement et la libération de tous les prisonniers politiques Le Raïs appelle de ses vœux une étroite collaboration avec la France, 05 juillet (1963).
- LES KURDES PARAISSENT AVOIR RENFORCÉ LEURS EXIGENCES ILS ont remis un mémorandum au gouvernement, 30 avril (1963).
- LES NÉGOCIATIONS ENTRE LE GOUVERNEMENT et les rebelles kurdes seraient près d'échouer,02 mars (1963).
- LE CHEF DE LA RÉBELLION KURDE EN IRAK A REÇU LES ÉMISSAIRES DE BAGDAD, 08 Mars 1963؛ Iraq Sends Envoy to Kurds, March 6, (1963).
- BAGDAD ACCORDE L'AUTONOMIE AU KURDISTAN IRAKIEN, 12 Mars (1963).
- LA R.A.U. PARAIT SE SOLIDARISER AVEC LE GOUVERNEMENT IRAKIEN DANS SA LUTTE CONTRE LE MOUVEMENT NATIONALISTE KURDE, 23 octobre (1965).
- LE REPRÉSENTANT DES KURDES IRAKIENS AU CAIRE EST PRIÉ DE QUITTER L'ÉGYPTE, 28 octobre (1965).

- LE GÉNÉRAL AREF A RENCONTRÉ LE CHEF DES REBELLES KURDES, 31 octobre (1966).
- LE LEADER DES NATIONALISTES KURDES D'IRAK SE SOLIDARISE AVEC LES ARABES CONTRE L'" AGRESSION " ISRAÉLIENNE, 15 juillet (1967).
- ATTENTAT AU MORTIER CONTRE LES INSTALLATIONS DE L'irak Petroleum Company, 6 Mars (1969).
- TANDIS QUE LA CRISE PÉTROLIÈRE SE POURSUIT La tension s'accroît entre le régime ET les autonomistes kurdes, 27 décembre (1972).
- NOUS DÉTRUIRONS LE COMPLEXE PÉTROLIER DE KIRKOUK si les bombardements se poursuivent "nous déclare le représentant du général Barzani, 03 juillet (1974).
- LA GUERRE EST FINIE AU KURDISTAN ", DÉCLARE LE GÉNÉRAL BARZANI, 24 mars (1975).
- LA RÉBELLION KURDE CONTRE BAGDAD NE REPRENDRA JAMAIS déclare le général Barzani, 06 mai (1975).

ی/ بەزمانی روسی:

- Правда: (Москва). (Советская коммунистическая партия/ الحزب الشيوعي السوفيتي)

- ПОЛОЖИТЬ КОНЕЦ ИНОСТРАННОМУ ВМЕШАТЕЛЬСТВУ В СОБЫТИЯ НА СЕВЕРЕ ИРАКА, No:191(16412), 10 июля (1963).
-

ب/ گۆڤار:

١) بە زمانی کوردی:

- برایەتی: پارتی دیموکراتی کوردستان- سلێمانی.
  - ژ(١)، ١٩٧٠/٦/١.
  - ژ(٤)، ساڵی ١، خولی دووەم، ئەیلوولی (١٩٧٠).
  - ژ(٧)، ساڵی(١) خولی دووەم، ناوەراستی تشرینی یەکەمی (١٩٧٠).
- دەنگی کوردستان: مەکتەبی راگەیاندنی پارتی دیموکراتی کوردستان/شاخ.
  - ژ(١٥)، حوزەیرانی (١٩٧٣).
  - ژمارە(١)، کانونی دووەمی (١٩٧٥).
- رزگاری: لقی چواری پارتی دیموکراتی کوردستان- سلێمانی(شاخ).
  - ژ(١)، ١٠ی شوبات (١٩٥٩).

- ڕۆژی کوردستان : کۆمەڵەی ڕۆشنبیری کوردی/بەغدا
  - ژ(٢)، (١٩٧٢).
- نەورۆز: گۆڤارێکی سیاسی و ئەدەبی و زانیاری و کۆمەڵایەتی کوردییە/ سلێمانی
  - ژ(١)، نەورۆزی (١٩٥٩).
- هەتاو: گۆڤارێکی وێژەیی ئەدەبی کوردیە. هەولێر.
  - ژ(١٤٧)، ١٥ی کانونی دووەم (١٩٥٨).

٢) **بە زمانی عەرەبی:**

- ١١ ايلول: نشرة فصلية تصدرها جمعية الطلبة الاكراد في اوروبا. فرع المملكة المتحدة.
  - ع(١)، ايلول (١٩٦٩).
- الصياد: مجلة اسبوعية كاريكاتورية سياسية، دار الصياد للصحافة والطباعة والنشر. بيروت- لبنان.
  - ع(١٥٤٠)، ٢٢-٢٩ أذار (١٩٧٤).

٣) **بەزمانی فارسی:**

- اسیای جوان: ایران
  - ش(٨)، ٨ ژوئن (١٩٦٦).
- تهران مصور:ایران
  - ش(١١٧١)،(١١ فوریه (١٩٦٦)،
- خواندنیها : ایران
  - ش (٥٢)،(١٢مارس(١٩٤٤).
- سپیدة و سیاه : ایران
  - ش(٣٨)، ٢٩ أوریل (١٩٦٦) .
- کوهستان: تاران
  - ش (٤٣٥) ، دوشنبه، ١ بهمن (١٣٢٤).
- مصور: ایران
  - ش(١١٧١)، جمعة ٢٢ بهمن ١٣٦٦، ١١ فوریه (١٩٤٤).

پێنجەم/ یاداشت و بیرەوەرییەکان:

آ/ بەزمانی کوردی:

- بیرەوەرییەکانی ئیحسان نوری پاشا، و: وریا قانع،دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریان،هەولێر، (٢٠٠١).
- خدر عەبدوڵڵا دەباغ، بیرەوەرییەکانم و تۆپخانەی شۆڕشی ئەیلوولی مەزن، ب٢، هەولێر، (٢٠٠٣).
- زرار سلێمان بەگ دەرگەلەیی، بیرەوەریەکانم لە سالانی ١٩٤٣-١٩٧٧ دا، هەولێر، (٢٠٠٢).
- شانێک بەبنباری نیشتمانەوە(ژینواری عزەت سلێمان بەگ دەرگەلەیی)، ئا: کرمانج عزەت سلێمان بەگ، کۆمەڵگای فەرهەنگی ئەحمەدی خانێ، سۆران. (٢٠٢١).
- فەرهاد عەونی، ڕۆژگارم ئاوا تێپەری(بیرەوەری)،چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، (٢٠١٦).
- کامەران دەسکۆ حەجی بێرۆخی، پێشمەرگەیەک لە خزمەتی ڕێبازی بارزانی دا(حەجی بێرۆخی)، ترکیا، (٢٠٢١).
- مام جەلال دیداری تەمەن لەلاویتییەوە بۆ کۆشکی کۆماری، ئامادەکردنی: سەلاح رەشید، ب١، چاپخانەی کاردۆ، سلێمانی، (٢٠١٧).
- محەمەدی مەلا قادر، سەفین لە بیرەوەریەکانم دا، بەشێک لە ئەرشیفی گۆڤاری سەفین لە سەردەمی شاخدا،ب١، ئا: لقی دوو- مەکتەبی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندن، هەولێر، (٢٠١٦).
- موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، ب٢، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، (٢٠٠٩).
- وێستگەکانی ژیانم، دیمانە لەگەڵ موحسین دزەیی، ب:١، سازدانی: تاریق ئیبراهیم شەریف، و: ئیسماعیل بەرزنجی، بڵاوکراوەی دەزگای ئاراس، هەولێر، (٢٠٠٩).
- ئۆردیخانی جەلیل، یەریڤان خەڤەردە(بیرەوەریەکانم لەمەڕ دامەزراندنی ڕادیۆی کوردی لە ئەرمەنستان)، ئا: نامق هەورامی،هەولێر، (٢٠٠٨).

- یۆنان هورمز، بیرەوەرییەکانم لە شۆڕشی کوردستاندا، و: ئەبوبەکر ساڵح ئیسماعیل، چ٢، هەولێر، (٢٠٠٩).
- هەژار، چێشتی مجێور، ناوەندی چاپ و بڵاوکردنەوەی کتێبی میهرگان،چ٢، (٢٠٠٧).

ب/ بە زمانی عەرەبی:

- أمين هويدي، كنت سفيرا في العراق(١٩٦٣– ١٩٦٥) الفرص الضائعة للوحدة العربية، مركز دراسات الوحدة العربية،ط٢، بيروت، (٢٠١٧).
- (أنا والزعيم)، مذكرات العقيد محسن الرفيعي مدير الاستخبارات العسكرية في عهد الزعيم عبدالكريم قاسم، أعداد و تحرير:د. ستار جبار الجابري، بغداد، (٢٠١٠).
- أبراهيم فيصل الانصاري، أيام لا تنسى(مذكرات الفريق الاول الركن أبراهيم فيصل الآنصاري رئيس أركان الجيش العراق الاسبق)، تحقيق: علاءالدين حسين مكي خماس، شركة دار الاكاديميون للنشر والتوزيع، عمان، (٢٠١٩).
- أسماعيل تايه النعيمي، تجربتي في القيادة، ج١ ، دائرة التدريب(مديرية التطوير القتالي)، مديرية المطابع العسكرية، بغداد، تشرين الاول (١٩٨٥).
- سعدون حمادي، أوراق سعدون حمادي (مذكرات و تأملات)، المركز العربي للآبحاث و دراسة السياسات، بيروت، (٢٠٢٢).
- شكيب عقراوي، سنوات المحنة في كردستان(أهم الحوادث السياسية والعسكرية في كوردستان والعراق من ١٩٥٨– ١٩٨٠)، ط٢، أربيل، (٢٠٠٧).
- عبدالكريم فرحان، حصاد الثورة (مذكرات تجربة السلطة في العراق ١٩٥٨–١٩٦٨)،ط٢، دار البراق، لندن، (١٩٩٦) .
- عصمت شريف وانلي، من مذكرات عصمت شريف وانلي، مؤسسة ژين، السليمانية، (٢٠١٤).
- محسن دزەيي، أحداث عاصرتها، ج٣، مطبعة حاجي هاشم، كوردستان، (٢٠١٣).
- مذكرات صبحي عبدالحميد(العراق في سنوات الستينيات(١٩٦٠–١٩٦٨)، دار بابل للدراسات والاعلام، بغداد،(٢٠١٠).
- مذكرات فؤادعارف، ،دار ئاراس للطباعة والنشر، أربيل، (٢٠٠٩).

- نوري شاويس، من مذكراتي، من منشورات حزب الشعب الديمقراطي الكردستاني، بغداد، (١٩٨٥).
- هنري كيسنجر، سنوات التجديد(المجلد المستخلص لمذكراته)، ت: د.هشام الدجاني، ط٢، السعودية، (٢٠١٠).

ج/ بەزمانی فارسی

- علی اشرف درويشيان، خاطرات صفرخان (صفر قهرمانيان)، سی و دو سال مقاومت در زندان های شاه ،نشر چشمه، تهران، (١٣٧٨).

د/ بە زمانی عیبری:

- شائوول فيبر، تسوری ساگی(شەڕەكانی من و چیرۆكەكانی تر)، بيتح تكفا، (٢٠١٧).

ه/ بە زمانی روسی

- Павел Судоплатов, Разведка и Кремль. Воспоминания опасного свидетеля, 2016، C.90. http://loveread.me/view_global.php?id=57719.

شەشەم/ نامە و تێزە ئەكادیمییەكان

آ/ بەزمانی كوردی

١) تێزی دكتۆرا

- بەزمانی كوردی

- بورهان حاتم عثمان، بارودۆخی ئابووریی هەولێر لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨-١٩٧٥(لێكۆڵینەوەیەكی مێژوویيە)، تێزی دكتۆرا، كۆلێژی ئاداب، زانكۆی سەلاحەددین- هەولێر، (٢٠١٩).
- هۆشەنگ ساڵح محەمەد شەریف نەجار، بزاڤی ڕۆشنبیریی كوردی لە شاری بەغدا (١٩٥٨- ١٩٧٥) لێكۆڵینەوەیەكی مێژوویيە، كۆلێژی ئاداب- زانكۆی سەلاحەددین، هەولێر، (٢٠١٩).

- بەزمانی ئینگلیزی

- MICHAEL G. LORTZ, willing to Face Death: A History of Kurdish Military Forces- the Peshmerga - From the Ottoman

Empire to Present-Day-Iraq (Tallahassee, FL: Florida State University, (2005).

٢)نامەی ماستەر

- **بە زمانی کوردی**

- ئاشنا عەلی محەمەد ئەمین، هەمزە عەبدوڵا و ڕۆڵی لەبزاڤی ڕزگاریخوازی کوردستاندا، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر، (٢٠١٤).
- عەبدولخالد صابر کەریم، بیری نەتەوەیی لەپێڕەو و پرۆگرامەکانی کۆمەڵە(جەمعیەت) و حزبە کوردییەکان و کاریگەرییان لەجولانەوەی ڕزگاریخوازیی نەتەوەیی کوردییدا (١٩١٩-١٩٤٥) لێکۆلینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر، (٢٠٠٨).

- **بەزمانی عەرەبی**

- جمال صبحي طالب، طاهر يحيى و دوره في التاريخ العراق المعاصر(١٩١٤-١٩٦٨)، كلية التربية للبنات ، جامعة تكريت، (٢٠١٥).
- خوجلي عبدالواحد حسن جمعة، القضية الكردية و تأثيرها على الدولتين العراقية والتركية في الفترة من (١٩٨٩- ٢٠١٦)، كلية الدراسات الاقتصادية والاجتماعية بجامعة الخرطوم. (٢٠١٨).

- **بەزمانی ئینگلیزی**

- HUSSEIN M. KHORSHEED, the Role of Subnational Forces in Combating Terrorism during Civil War: The Case of Peshmerga of Kurdistan Region-Iraq AGAINST ISIS (2014–2017), Master of Arts in Security Studies (Combating Terrorism: Policy and Strategy) National Security Affairs, Naval Postgraduate School, California, (2020).

حەوتەم/ کتێبەکان:

- **بەزمانی کوردی**

- ئاری فاروق نانەکەلی، دامەزراوەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان و شۆڕشی ئەیلوول لە نێوان ساڵانی ١٩٦١- ١٩٧٥، هەولێر، (٢٠١٦).
- ئارەش ڕەئیسینەژاد، شای ئێران، کوردی عێراق و شیعەی لوبنان(١٩٥٨-١٩٧٩)، و: شەفیقی حاجی خدر، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، (٢٠٢٢).

- ئازاد عوبێد ســالّح، کاریگەریی شــۆڕشــی ئەیلوول لەســەر ڕۆژنامەوانی کوردی ١٩٦١-١٩٧٥، کوردستان، (٢٠٠٧).
- ئامانج حەســـەن ئەحمەد، برایم ئەحمەد/ ڕۆڵی لە بزاڤی ڕزگاریخوازی و ڕووناکبیریی گەلی کورددا، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، (٢٠٠٩).
- ئەحمەد باوەر، ڕۆژنامەی کوردســـتان و شـــوێنی گەرمیان لە مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردیدا(١٨٩٨_١٩٦٨)، هەولێر، (٢٠٢١).
- ئەحمەد میرە، کاریگەریی بزووتنەوە رۆشـــنبیری و ئەدەبییە کوردییەکان لەســەر کۆمەڵگای کوردی باشووری کوردستان(١٩٧٠-٢٠٠٣)، سلێمانی، (٢٠١٢).
- برایەتی ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانەی ســـیاســـییە ژمارە(٠- ٢٦) (١٩٧٤/١/١- ١٩٧٤/٢/٧) ژمارە(٨٣-٨٦) (١٩٧٤/٢/١٦- ١٩٧٤/٣/٢)، ئا: عەبدوڵڵا زەنگەنە، سدیق سالح، ڕەفیق سالح، پڕۆژەی هاوبەشی زانکۆی زاخۆ و بنکەی ژین، دهۆک، (٢٠١٧).
- برایەتی(١٩٧٠- ١٩٧١) دووەمین گۆڤاری ســـیاســـی ئاشـــکرای پارتی دیموکراتی کوردستان، ئا: ئاری نانەکەلی، هەولێر، (٢٠٢٠).
- بریان ڕۆبەرت گیبســن، ئەرێ کورد بوونە بەردەباز(ســیاســەتی دەرەوەی ئەمریکا، عێراق، کورد و جەنگی ســـارد لە ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨ تا ٢٠ی ئازاری ١٩٧٥)، و: شەفیقی حاجی خدر، هەولێر، (٢٠١٩).
- بێوار ئدریس دەحلێنەوی، کامیران عالی بەدرخان ژیان و چالاکیێن وی یێن سیاسی و رەوشەنبیری ١٨٩٥-(١٩٧٨)، دهۆک،(٢٠٢١).
- جەمال خەزنەدار، ١١ ژمارەی دەگمەنی ڕۆژنامەی خەبات ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستانی یە، هەولێر، (٢٠١٩).
- جەبار قادر (د.)، کەرکووک و نەفرەتی نەوت و ســـتەمی دیمۆگرافیا، چ٢، کوردستان، (٢٠٢٢).
- د. جەمال نەبەز، بیری نەتەوەیی کوردی، چاپخانەی ئازاد، ســـتۆکهۆڵم، (١٩٨٤).
- حامید مەحمود عیســـا(د.)، کێشـــەی کورد لە عێراقدا،ب١، و: ســـوارە قەلادزەیی، هەولێر، (٢٠١٤)،

- حبیب مصـــــطفى ابراهیم(د.)، ڕۆڵی ڕێســـــاکانی داب و نەریت لە ژیانی بارزانییەکان، هەولێر،(٢٠٢٠).
- سنوور صباح صدیق(د.)، خوێندنی فەرمی لەشاری هەولێر(١٩٥٨-١٩٨٠)، نووسینگەی تەفسیر، هەولێر، (٢٠٢٢)، ل٣٤٢.
- شێرزاد زکریا محمد(د.)، ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕەشی ئەیلوول لە کوردســـتان- عێراق(توێژینەوەیەکی مێژوویی ســـیاســـی گشـــتی ١٩٦٤-١٩٧٠)،و: هەندرێن شێرزاد، دهۆک، (٢٠٢١).
- عەبدوڵڵا ئاگرین(د.)، کاریگەری بیری نەتەوەیی لە گەشـــەســـەندنی کورتە چیرۆکی کوردیی کوردستانی عێراقدا(١٩٦١- ١٩٧٠). هەولێر، (١٩٩٩).
- هەســـتیار کەمال کوردی(د.)، پەیوەندییەکانی یەکێتی ســـۆڤیێت – عێراق و کاریگەریی لەســـەر باشـــووری کوردســـتان(لێکۆلینەوەیەکی شـــیکاری بەڵگەنامەییە)، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی، (٢٠٢١).
- ئـــاکۆ عەبـــدولکەریم شـــوانی(د.)، شـــــاری ســـلێمـــانی ١٩٣٢-١٩٤٥، لێکۆلینەوەیەکی مێژوویی- ســـیاســـییە، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، ســـلێمانی، (٢٠٠٨).
- ئیســـماعیل ئەردەلان(د.)، نهێنییەکانی بارزان، و: ڕەنجبەر شـــەوکەت پیرانی، هەولێر، (٢٠٢٢).
- ئەحـمەد حـەمەدئەمیـن(د.)، پـارتـی دیـموکـراتـی کـورد- عـێـراق بەرەی پیشکەوتوو(١٩٥١-١٩٥٦)، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، (٢٠١٧).
- ســـەعدی عوســـمان هەروتی(د.)، بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، (٢٠٠٦)
- ـــــــــــ، کـورد و کـوردســـتـان لـە بەڵگـەنـامـە و ســـەرچـاوە مێژووییەکاندا، چاپخانەی موکریان، هەولێر، (٢٠١٤).
- گوینتەر دێشنەر(د.)، کورد گەلی لە خشتەبراوی غەدر لێ کراو، گۆرینی لە ئەلمانی یەوە بۆ عەرەبی: عبدالســـلام بەرواری، گۆرینی بۆ کوردی: حەمە کەریم عارف،چ٢،چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، (١٩٩٩).
- دارا عەتار، بژاردەیەکی ئەنتولۆژی ئارشـــیفی کورد لە ئەوروپا، هەولێر، (٢٠٢٠).

- دانا ئادامز شـــميدت، ســـەفەرێک بۆ ناو پیاوە ئازاکان لە کوردســـتان، و: ئەبوبەکر ساڵح ئیسماعیل، چ٢، هەولێر، (٢٠٠٩).
- ڕەفیق ڕەحمان مام خول، مســـتەفا بارزانی ڕۆڵ و هەڵوێســـتی لە پێشـــهاتە سیاسییەکاندا ١٩٥٨-١٩٧٠، چ٢، هەولێر، (٢٠١٣).
- ڕزگاری گۆڤاری برایەتی کوردو عەرەبە یانی چی؟ ئـــا: عەبدوڵڵا زەنگەنە، هەولێر، ٢٢ی نیسانی (٢٠٢٢).
- ڕۆژنامەی کوردســـتان (مەهاباد ١٣٢٤-١٣٢٥ی هەتاوی- ١٩٤٦ی زایینی)، دەزگای ئاراس، هەولێر،چ٢، (٢٠١١)،
- ڕۆژنامەی کوردستان، (مەهاباد١٣٢٤-١٣٢٥هـــ/ ١٩٤٦ز)،دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چ٢، هەولێر،(٢٠١١).
- زانیار ســـەردار قرگەیی، پارتی و بارزانی لە ئەرشـــیفی ڕۆژنامەی(ژین)ی سلێمانی، هەرێمی کوردستان، (٢٠٢٢).
- ســـالار عوســـمان، دەنگی کوردســـتان(نیو ســـەدە پەخش)، چاپخانەی ڕۆشنبیری ، هەولێر، (٢٠١٣).
- سەرجەمی بەرهەمی مەعرووف جیاووک، ئـا: د. ئازاد عوبێد ساڵح، بنکەی ژین، سلێمانی، (٢٠١١).
- سەردار محەمەد عەبدوڵڕەحمان، هوشیار محەمەدئەمین خۆشناو، ئەتلەسی مێژووی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردستان، بگ١، ب٢(١٩٤٥ هەتا شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١)، هەولێر، (٢٠١٢).
- ســـەرۆک کۆماری کوردســـتان لەبەردەم دادگای ئێراندا، بەرهەڤکردنی: بەدرەدین ساڵح، هەولێر، (٢٠٠١).
- شـــێرکۆ فەتحولا عومەر، پارتی دیموکراتی کوردســـتان و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورد لە عێراقدا (١٩٤٦- ١٩٧٥)، و: ســـــــوارە قەڵادزێی،چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، سلێمانی، (٢٠١٣).
- شەوکەت مەلا ئیسماعیل حەسەن، ڕۆژانێ لە مێژووی شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١-١٩٧٥، هەولێر، (٢٠٠٧)،
- صـــوت الأكراد- دەنگی کورد یەکەمین ڕۆژنامەی ســـیاســـیی کوردیی سەربەخۆیە بە زمانی کوردی و عەرەبی دەرچووە(٩شوبات-٢٥ تشرینی دووەم ١٩٦٠)، ئا: عەبدوڵڵا زەنگەنە، هەولێر، (٢٠٢٢).

- عومەر مەعروف بەرزنجی، لێکۆڵینەوەو بیبلۆگرافیای چیرۆکی کوردی(١٩٢٥-١٩٦٩)، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، (١٩٧٨).
- عومەر هەمزە ساڵح، کارەسات و بۆردوومانی قەڵادزێ لە ٢٤-٤-١٩٧٤ لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی و جوگرافی بۆردومانی قەڵادزێ و ڕاپەڕینەکانی کوردستانە،چ٢، هەولێر، (٢٠١٧).
- عیسی پژمان، نهێنییەکانی بەستنی پەیمانی ١٩٧٥ی جەزائیر لە ئارشیفی تەواو نهێنی ساواک، و: ناسر ئیبراهیمی، سوید، (١٩٩٧).
- عەبدوڵا رحمان مەلازادە، شێوەی پێکهاتەی سەربازی شۆڕشی ئەیلولی مەزن، دهۆک،(٢٠٢١)،ل١٥.
- عەبدولخالق ناسر ئەلعامری، بارزانی مستەفا و دۆزی کورد لەعێراق١٩٣١-١٩٧٥، و: ئەرکان شارباژێری، ئینسکلۆپیدیا پارتی دیموکراتی کوردستان و زانکۆیا دهوک،دهۆک، (٢٠٢١).
- عبدالرحمن شرفکندی(هەژار)، هەنبانە بۆرینە(فەرهەنگی کوردی- فارسی)، تهران،(١٣٦٩هـ).
- عەزیز شەمزینی، جوڵانەوەی رزگاری نیشتمانی کوردستان، و: فەرید ئەسەسەرد، چ٣، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی،سلێمانی،(١٩٩٨).
- عەلائەدین سەجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپخانەی مەعارف، بەغدا، (١٩٥٢).
- غەفوری میرزا کەریم، ڕاستیەکان چەواشە ناکەم، چاپخانەی رەهەند، سلێمانی، (٢٠٠٢).
- فرەنسۆ هەریری، بۆ ئەوەی مێژوو بە چەواشەیی نەنووسرێ، هەولێر، (١٩٩٥).
- فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارت ١٩٧٠-١١ی مارتی ١٩٧٤) ،هەولێر، (٢٠٠٨)،
- کاروان جوهر محمد، ئیدریس بارزانی ١٩٤٤_١٩٨٧، ژیان و ڕۆڵی سیاسی و سەربازی لەبزووتنەوەی رزگاریخوازی کورددا، چاپخانەی هیڤی، هەولێر،(٢٠١٩).
- کریس کۆچێرا، کورد لەسەدەی نۆزدە و بیستدا، و: حەمە کەریم عارف، (چ٤، هەولێر،(٢٠٠٧))، (چ٦،هەولێر،(٢٠١١)).

- كۆنگرەی یادەوەریی سـەد سـاڵەی بارزانی نەمر، ب٢، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی ، هەولێر، (٢٠٠٣).
- لە (١١) ژمارەی دەگمەنی ڕۆژنامەی خەبات١٩٦٤-١٩٦٦(ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستانی یە)، ئا: جەمال خەزنەدار، هەولێر، (٢٠١٩).
- میر شەرەف خانی بدلیسی، شەرەفنامە (مێژووی ماڵە میرانی کوردستان)، و: مامۆسـتا هەژار، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چ٣، هەولێر، (٢٠٠٦).
- مێژووی پارتی دیموکراتی کوردسـتان- کۆنگرە و کۆنفرانس(پرۆگرام و پەیڕەوی ناوەخۆ)، دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، بگ:١،هەولێر، (٢٠٢١).
- مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستانی عێراق(١٩٤٥-١٩٥٨)، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجیی کوردسـتان، سلێمانی، (٢٠٠٥).
- نازناز محەمەد عەبدولقادر، سـیاسـەتی ئێران بەرامبەر بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە کوردسـتانی عێراقدا(١٩٦١-١٩٧٥)، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، (٢٠١٠).
- نیشـتمان بڵاوکراوەی بیری کۆمەڵەی ژ.ک، ئامادەکردنی: عەلی کەریمی، بنکەی ژین، سلێمانی، (٢٠٠٨)،
- نەوزاد عەلی ئەحمەد، خەبات ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان(نیسانی ١٩٦٢_ کانونی دووەمی ١٩٦٤)، بنکەی ژین،سلێمانی، (٢٠٠٨)،
- نەوشـیروان مسـتەفا ئەمین، چەند لاپەڕەیەک لە مێژوی ڕۆژنامەوانی ی کوردی (١٩٣٨- ١٩٥٨) ڕۆژنامەوانی ی نهێنی، بگ٣، ب١، سـلێمانی، (٢٠٠٤).
- ____________، حکومەتی کوردستان (ڕێبەندانی ١٣٢٤- سەرماوەزی ١٣٢٥) کورد لەگەمەی سۆڤێتی دا، چ٣، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان، سلێمانی ، (٢٠٠٧).
- هاوکار کەریم حەمە شەریف، شۆڕشی ئەیلول(لێکۆلینەوەیەکی مێژوویی لە ڕێکخستن و چالاکییە سەربازییەکان ١٩٦١-١٩٧٠)، هەولێر، (٢٠١٢).

- هوژین مسعود سەرنی، شورەشا ئیلولێ ل دەڤەرا بەهدینان ١٩٦١- ١٩٧٥، زاخۆ ، (٢٠١٨).
- هیمداد حسین و نەوزاد عەلی ئەحمەد، کوردستان ڕۆژنامەیەکی سیاسی ڕۆژانەیە، لە بڵاوکراوەکانی ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، چاپخانەی پیرەمێرد، سلێمانی، (٢٠١٩).
- وریا جاف، مێژووی ڕۆژنامەگەری پارتی دیموکراتی کوردستان(١٩٤٦-١٩٩٦)، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ناوەندی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندنی پارتی دیموکراتی کوردستان، چاپخانەی خەبات، دهۆک، (١٩٩٦).

- **بەزمانی عەرەبی**

- أبراهيم ألراوي، من الثورة العربية ألى العراق الحديث،ط٢، مطبعة دار الكتب، بيروت، (١٩٧٨).
- أحمد الزيدي، البناء المعنوي للقوات المسلحة العراقية، دار الروضة للطباعة والنشر، بيروت، (١٩٩٠).
- أحمد بن يحيى بن فضل الله القرشي العدوي العمري،التعريف بالمصطلح الشريف،عني بتحقيقه وضبطه وتعليق حواشيه: محمد حسين شمس الدين، دار الكتب العلمية ، بيروت، (١٩٨٨) .
- ادمون غريب، الحركة القومية الكردية، دار النهار للنشر،بيروت، (١٩٧٣).
- أوريل دان، العراق في عهد قاسم (تاريخ سياسي (١٩٥٨)- ١٩٦٣)، ت: جرجيس فتح الله، دار أراس للطباعة والنشر، أربيل، (٢٠١٢)،
- أوفرا بينغيو، كرد العراق بناء دولة داخل دولة، ت: عبدالرزاق عبدالله البوتاني، أربيل، (٢٠١٤).
- أيفلين صلاح المصطفى، الازمات الاقتصادية العالمية (كيف حاول الاخروان حل مشاكلهم)، دار و مؤسسة رسلان للطباعة والنشر والتوزيع، دمشق، (٢٠١٤).
- أيوب بابو البارزاني، بارزان و حركة الوعي القومي الكردي(١٨٢٦-١٩١٤)،(د.م)،(١٩٨٠).
- ____________، الحركة التحررية الكوردية و صراع القوى الاقليمية والدولية (١٩٥٨- (١٩٧٥)، دار نشر حقائق المشرق، جنيف، (٢٠١١).

- ــــــــــــــــ، المقاومة الكردية للاحتلال ١٩١٤-(١٩٥٨)، دار نشـر حقائق المشرق، لبنان، (٢٠٠٢).
- البارزاني من مهاباد ألى أراس، ت(كردى): شـوكت شـيخ يزدين، ت(عربى): شاخوان كركوكي،دار اراس للطباعة والنشر،اربيل، (٢٠٠٣).
- البارزاني و شـــهادة ألتاريخ(مجموعة أبحاث و أنطباعات للمولفين الكورد والروس)، ت: د. بافي نازى، عبدي حاجي، سبيريز، دهوك، (٢٠٠٥).
- باسـيبيلي نيكيتين، الكرد دراسـة سـوسـيولوجية و تاريخية، ت: د. نوري الطالباني، السليمانية، (٢٠٠٧).
- برنارد ويتمان، رسائل من كردستان ١٩٥٤-١٩٦٣،ت: غسان نعسان، مكتب الفكر والوعي للاتحاد الوطني الكردستاني، السليمانية، (٢٠٠٩).
- بشـير يوسـف فرنسـيس، موسـوعة المدن والمواقع في العراق، ج٢، لندن، (٢٠١٧).
- جان دوسـت ، مهاباد وطن من ضـباب، مقام للنشـر والتوزيع، ديار بكر ، (٢٠١٤)،
- جلال طالباني، كردسـتان والحركة القومية الكردية، ط١، منشـورات النور، بغداد، (١٩٧٠).
- جمال بابان، أعلام كرد العراق، سليمانية، (٢٠٠٦).
- جون كيراكوسـيان، الاتراك الشـباب أمام محكمة التاريخ، ت: د. أسـماعيل محمد حصاف، مطبعة جامعة صلاح الدين، أربيل، (٢٠٢٠).
- جوناثان راندل، أمة في شـقاق دروب كردسـتان ،كما سـلكتها، ت: فادي حمود، ط١، بيروت،(١٩٩٧)،ص ١٧٠.
- جيرارد جاليناند، شـعب بدون وطن(الكرد و كردسـتان)، ت: عبدالسـلام النقشبندي، دار اراس للطباعة والنشر، اربيل،(٢٠١٢).
- حبيب محمد كريم، تاريخ الحزب الديمقراطي الكوردستان- العراق(في محطة رئيسية) ١٩٤٦-١٩٩٣،ط١، مطبعة خبات، دهوك، (١٩٩٨)،
- ــــــــــــــــ، حول التراث الوطني للبـارزاني الخـالـد، الحزب الديمقراطي الكردستاني، العراق(قسم الاعلام)، (١٩٩١).
- حسـن مصـطفى، البارزانيون و حركة بارزان ١٩٣٢-١٩٤٧، ط٢، بغداد، (١٩٨٣).

- حيدر نجم عبد مراد، الاســـتراتيجية العســـكرية لثورة أيلول(١٩٦١-١٩٧٠) دراسة ركن، ر: د. أزاد سالم محمد، دهوك، (٢٠٢١).
- ____________، معجم ضـــباط ثورة أيلول ١٩٦١_(١٩٧٥)، م: د. أزاد سالم محمد، دهوك، (٢٠٢١).
- خالد خالد كۆچى،الســياســة الســوفيتية تجاه القضــية الكردية في الميزان، ستوكهولم، (١٩٩٠).
- ابراهيم الســامرائي(د.)، العراق البلد العربي الذي نخره الســياســيون ١٩١٤-(٢٠٠٣)، دار المعتز للنشر والتوزيع، عمان. (٢٠١٥).
- أبراهيم محمد علي مرجونة(د.)، الكرد في العصر العباسي(دراسة سياسية حضارية)، دار التعليم الجامعي، الاسكندرية، (٢٠٢٠).
- أفرام عيســى يوســف(د.)،أزمنة في بلاد الرافدين- ذكريات و أحداث(١٨٣٠-١٩٧٦)، ت: علي أبراهيم، دهوك، (٢٠٠٩).
- بلەچ شــيرگوه(د.)، القضــية الكردية- ماضــي الكرد و حاضــرهم(جمعية خويبون الكردية الوطنية)، النشــرة الخامســة، رابطة كاوا للثقافة الكردية، دار الكتاب، بيروت،(١٩٨٦).
- جواد ملا(د.)، كوردستان و الكورد(وطن مسروق ومغتصب و مقسم، أمة مستعبدة و سجينة و بلا دولة)، ط٣، د.م، (٢٠٠٨).
- عبدالخالق ناصــر العامري(د.)، البارزاني مصــطفى والقضــية الكوردية في العراق(١٩٣١- (١٩٧٥))، دار الجواهري، بغداد، (٢٠١٧).
- عبدالفتاح علي البوتاني(د.)، التطورات السـياسـية الداخلية في العراق ١٤ تموز (١٩٥٨)- ٨ شباط ١٩٦٣، مطبعة خاني، دهوك، (٢٠٠٧).
- ____________، الملامح الاســاســية لشــخصــية مصــطفى البارزاني القيادية والانسانية، دهوك، (١٩٩٦)،ص٢٧.
- ____________، بدايات الشــعور القومي الكوردي في التاريخ الحديث، ط٢، دهوك، (٢٠٠٥).
- ____________، دراسات و مباحث في تاريخ الكورد والعراق المعاصر، مطبعة حاجي هاشم، أربيل،(٢٠٠٧).
- ____________، ملا مصـطفى البارزاني قائد الثورة الكوردية و ملهمها، مركز الابحاث العلمية والدراسات الكوردية، دهوك، (٢٠١٢).

- ____________، منطقة بادينان ١٩٢٥-(١٩٧٠) دراســـة في الوقائع والتطورات الســـياســـية، ج١(١٩٢٥-(١٩٥٨))، اربيل، (٢٠١٧). ج٢((١٩٥٨)-(١٩٧٠))، اربيل، (٢٠١٧).
- ____________، موقف الاحزاب الســـياســـية العراقية من القضـــية الكوردية ١٩٤٦_ (١٩٧٠)، مركز الدراســـات الكوردية و حفظ الوثائق جامعة دهوك، دهوك، (٢٠٠٧).
- عمار عباس محمود(د.)، القضية الكردية أشكالية بناء الدولة، القاهرة، (٢٠١٦).
- غانم محمد الحفو(د.)، د. عبدالفتاح علي البوتاني، الكورد والاحداث الوطنية في العراق خلال العهد الملكي(١٩٢١- (١٩٥٨))، دهوك، (٢٠٠٥).
- كاظم حبيب(د.)، لمحات من نضال حركة التحرر الوطني للشعب الكردي في كردستان العراق، دار أراس للطباعة والنشر، أربيل، (٢٠٠٥).
- كاوس قفطان(د.)، الانتفاضـــات البارزانية، دار ئاراس للطباعة والنشـــر، أربيل،(٢٠٠٣).
- كمال مظهر أحمد(د.)، صفحات من تاريخ العراق المعاصر، منشورات مكتبة البدليسي، بغداد، ١٩٨٧.
- مجيد خدوري(د.)، العراق الجمهوري، الدار المتحدة للنشر،بيروت، (١٩٧٤).
- محمد ســعيد أحمد بني عايش(د.)، الانقلابات العســكرية في العراق (١٩٥٨)-١٩٦٩(دراســـة في العوامل الداخلية والاقليمية والدولية، دار الكتاب الثقافي للنشر والتوزيع، عمان، (٢٠١٨).
- محمد علي الصـــويركي الكردي(د.)، الموســـوعة الكبرى لمشـــاهير الكرد عبر التاريخ، مج٣، مج٤، الدار العربية للموسوعات، بيروت، (٢٠٠٨).
- وسن سعيد الكرعاوي(د.)، السيد محسن الحكيم دراسة في دوره السياسي والفكري في العراق ١٩٤٦-(١٩٧٠)، مؤســـســـة أفاق للدراســـات والابحاث العراقية، بغداد، (٢٠٠٩).
- وليد محمد ســعيد الاعظمي(د.)، ثورة١٤تموز و عبدالكريم قاســم في الوثائق البريطانية، بغداد، (١٩٨٩).
- أسماعيل حصاف(د.)، المسألة الكردية في العلاقات الدولية في مرحلة مابعد الحرب العالمية الثانية، أربيل،(٢٠٢٢).

- ــــــــــــــــ، تاريخ كردستان سوريا المعاصر(١٩١٦-١٩٤٦)،ج١، أربيل،(٢٠١٧).
- ــــــــــــــــ، كوردستان والمسالة الكوردية، مؤسسة موكرياني للبحوث والنشر، أربيل، (٢٠٠٩).
- عبدالرحمن قاسملو(د.)، كردستان والكرد(دراسة سياسية و أقتصادية)، ط٢، ت: ثابت منصور، د. غانم حمدون، تحقيق: حسين فيض الله الجاف، بنكەی ژين، السليمانية، (٢٠٠٨).
- .عبدالستار طاهر شريف(د.)، الجمعيات والمنظمات والاحزاب الكردية في نصف قرن(١٩٠٨-(١٩٥٨) ، بغداد،(١٩٨٩).
- عثمان علي(د.)، الحركة الكردية المعاصرة ، دراسة تاريخية وثائقية ١٨٣٣-١٩٤٦،ط٣، التفسير للطباعة والنشر، اربيل، (٢٠١١).
- عزيز الحاج(د.)، القضية الكردية في العراق التاريخ والافاق، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، (١٩٩٤).
- فاضل رسول(د.)،كردستان والسياسة السوفيتية في الشرق الاوسط، ت: غسان نعسان، مؤسسة حمدي للطباعة والنشر، (٢٠٠٨).
- دبليو.ای.ويگرام، ادگار.تی.أي. ويگرام، مهد ألبشرية/ الحياة في شرق كردستان، ت: جرجيس فتح الله، ط٤، دار أراس للطباعة والنشر، أربيل، (٢٠١٠).
- ديفيد مكدول، تاريخ الاكراد الحديث، ت: راج أل محمد، دار الفارابي، بيروت ، (١٩٩٦).
- ديڤيد ادامسن و جرجيس فتح الله، الحرب الكردية وأنشقاق ١٩٦٤، دار أراس للطباعة والنشر، أربيل، (١٩٩٩).
- رزكار محمد، عملية دجلة: حملة الحكومة العراقية على كردستان عام ١٩٦٣، أربيل، (٢٠٠١).
- روضة غنايم، حيفا في الذاكرة الشفوية(أحياء و بيوت و ناس)، المركز العربي للابحاث و دراسة السياسات، بيروت، (٢٠٢٢).
- زينب عبدالحسن الزهيري، عبدالرحمن عارف و دوره السياسي في العراق (١٩٦٦)-١٩٦٨، دار أسامة للنشر والتوزيع، عمان- الاردن.(٢٠١٢).
- سعد ناجى جواد، العراق والمسألة الكردية (١٩٥٨)- (١٩٧٠)، لندن، (١٩٩٠).

- سليم ناصر بركات ، الوحدة السورية المصرية: مراجعة نقدية لتجديد الفكر القومي، مطبعة الإتحاد بدمشق، الجمهورية العربية السورية،(١٩٩٧).
- سيف الدين الدوري، عبدالرحمن البزاز أول رئيس وزراء مدني في العراق الجمهوري، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، (٢٠٠٦).
- شلومو نكديمون، الموساد في العراق و دول الجوار(انهيار الامال الاسرائيلية والكردية)،ت: بدر عقيلي، دار الجليل للنشر والدراسات والابحاث الفلسطينية، عمان، (١٩٩٧).
- شموئيل سيجف، المثلث الايراني، الكتاب الاول، العلاقات السرية الاسرائيلية الايرانية الامريكية، ت: غازي السعدي، دار الجليل للنشر، عمان، (٢٠١٦).
- الشيخ أبراهيم اليازجي، اللغة والعصر- التعريب، دار الكتب العلمية، بيروت، (٢٠٢١).
- الشيخ محمدي البامياني، دروس في البلاغة(شرح مختصر المعاني للتفتازاني) مؤسسة البلاغ، (٢٠٢٠).
- شيرزاد زكريا محمد، مجلس قيادة الثورة في كوردستان- العراق ١٩٦٤- (١٩٧٠)، دهوك، (٢٠١٠).
- ______________، أثر حلف بغداد١٩٥٥ على الحركة التحررية القومية الكوردية، جامعة دهوك، مركز الدراسات الكوردية و حفظ الوثائق، (٢٠٠٩).
- صبرية جرجيس عبدالرحمن ئيمينكي، جريدة ألتأخي/ دراسة تأريخية في موقفها من التطورات السياسية ١٩٦٧- (١٩٧٤)، دهوك، (٢٠١٣).
- صديق الدملوجي، أمارة بهدينان ألكردية أو أمارة ألعمادية ، تقديم و مراجعة: الدكتور عبدالفتاح علي بوتاني،ط٢،دار ئاراس للطباعة والنشر، اربيل،(١٩٩٩).
- صلاح الخرسان، التيارات السياسية في كردستان العراق(قراءة في ملفات الحركات والاحزاب الكردية في العراق ١٩٤٦-(٢٠٠١))، مؤسسة البلاغ للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، (٢٠٠١).
- عادل تقي عبد محمد البلداوي، نضال الشعب الكردي و موقع البارزاني في الوثائق العراقية السرية، مركز الابحاث العلمية والدراسات ألكردية، دهوك ،(٢٠١٢).

- عبدالجليل صالح موسى، جمال عبدالناصر والقضية الكوردية في العراق ١٩٥٢- (١٩٧٠)، دهوك، (٢٠١٣).
- عبدالرحمن أدريس صالح البياتي، الشيخ محمود الحفيد(البرزنجي)و النفوذ البريطاني في كردستان ، دار الحكمة ، لندن، (٢٠٠٧).
- عبدالرزاق الحسني، العراق قديما و حديثا، ط٣، مطبعة العرفان، صيدا، (١٩٥٨).
- عبدالكريم فندي، فصول من ثورة أيلول في كردستان العراق، منشورات فندي، (١٩٩٥).
- عزيز حسن عزيز البارزاني، الحركة القومية الكوردية التحررية، هولير، (٢٠٠٢).
- عصمت شريف وانلي، كردستان العراقية هوية وطنية (دراسة في ثورة ١٩٦١)، ت:د. سعاد محمد خضر، مطبعة شقان، السليمانية، (٢٠١٢).
- عقاب يحيى، العراق في زمن الاستثناء، دار الكتاب العربي، الجزائر، (١٩٩٩).
- علي صالح ميراني، الحركة القومية الكوردية في كوردستان سوريا(١٩٤٦- ١٩٧٠)، أربيل، (٢٠٠٤).
- عمار علي السمر، شمال العراق ١٩٥٨- (١٩٧٥)(دراسة سياسية)، المركز العربي للابحاث و دراسة السياسات، بيروت، (٢٠١٢)،
- فاضل البراك، مصطفى البارزاني الاسطورة والحقيقة، بغداد، (١٩٨٩).
- فرهاد محمد أحمد، جريدة خەبات، النضال((١٩٥٩)- ١٩٦١) دراسة تاريخية، دهوك، (٢٠٠٨).
- فريد أسسرد، أصول العقائد البارزانيية، منشورات مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، (٢٠٠٨)،
- كريس كوتشيرا، مسيرة الكرد الطويلة(٤٠ سنة من التحقيقات الصحفية في كردستان)، أربيل، (٢٠١٤).
- كمال مجيد، النفط والاكراد (دراسة العلاقات العراقية- الايرانية- الكويتية)، دار الحكمة، لندن، (١٩٩٧).
- لوقا زودو، اتفاق الجزائر و جوانب القانون الدولي بين العراق و ايران و نهاية الملا مصطفى البرزاني، بيروت، (١٩٧٥).

- ليون تروتسكي، تاريخ الثورة الروسية،ج١، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، (١٩٧٨).
- مسعود البارزاني، البارزاني والحركة التحررية الكردية(ثورة بارزان ١٩٤٣-١٩٤٥)، كردستان، ١٩٨٦.
- __________، البارزاني والحركة التحررية الكردية(الكرد و ثورة ١٤ تموز (١٩٥٨)) ١٤/تموز(١٩٥٨)-١١/ايلول/١٩٦١،كردستان، (١٩٩١)؛ ج٢، ط٢، كاوا للثقافة الكردية، بيروت، (١٩٩٧).
- __________، ألبارزاني والحركة التحررية الكردية- ، ج ٣، ثورة أيلول(١٩٦١-١٩٧٥)، ، اربيل، (٢٠٠٢).
- ماجد عبدالرضا، القضية الكردية في العراق، بغداد، (١٩٧٥).
- ماريا خاروداكي، الكرد والسياسة الخارجية الامريكية (العلاقات الدولية في الشرق الاوسط منذ ١٩٤٥)، دار أراس للطباعة والنشر، أربيل، (٢٠١٣).
- محمد حسنين هيكل، مدافع أية الله(قصة أيران والثورة)، ط٦، دار الشروق، القاهرة، (٢٠٠٢).
- محمد حمدي، قاموس التواريخ- يوميات الاحداث(الجداول الزمنية) و قوائم مرجعية تاريخية، مج٢، القاهرة، (٢٠١٤).
- محمد عبدالفتاح الباقي، العراق بين أنقلابين، منشورات المكشوف، بيروت، (١٩٣٨).
- محمد وردي، كردستان المناضلة، مطبعة اللواء، بغداد، (١٩٥٩).
- محمود الدرة، القضية الكردية ، ط٢، دار الطليعة، بيروت، (١٩٦٦).
- __________، ثورة الموصل القومية (١٩٥٩) فصل في تاريخ العراق المعاصر، بغداد، (١٩٧٨).
- محمود رزوق أحمد، الحركة الكردية في العراق(دور البارزانيين في طريق الحكم الذاتي١٩١٨-١٩٦٨)، دار المعتز للنشر والتوزيع، عمان،(٢٠١٤).
- محمود شاكر، التاريخ الاسلامي(١١) التاريخ المعاصر بلاد العراق(١٩٢٤-١٩٩١)، المكتب الاسلامي، بيروت، (١٩٩١).
- مردخاى زاكن، يهود كردستان و رؤسائهم القبليون، ت: د. سعاد محمد خضر، منشورات بنكەی ژين، السليمانية، (٢٠١١).

- معروف چياووك، مأساة بارزان المظلومة، دار أراس للطباعة والنشر، ط٢، أربيل، (٢٠٠١).
- مهند علي فرحان الجبوري، الشيخ أحمد البارزاني وأثره الاجتماعي والسياسي في كردستان العراق ١٨٩٦-١٩٦٩، دار سپيريْز، دهوك، (٢٠١٧).
- منذر الموصلي، القضية الكردية في العراق (البعث والاكراد)، دار المختار، دمشق، (٢٠٠٠).
- ميْهفان محمد حسين البامرني، سياسة الاتحاد السوفيتي تجاه الحركة القومية الكوردية التحررية في كوردستان الجنوبية(١٩٤٥-١٩٦٨) دراسة تاريخية تحليلية، أربيل، (٢٠٠٨).
- نعمان ماهر الكنعان، ضوء على شمال العراق، دار الجمهورية للطباعة والنشر، بغداد، ١٩٦٥.
- نهاد طالب، عويد الحميدواى، العلاقات العراقية- السوفيتية ١٩٧٢- (١٩٨٠)، دار المعارف الثقافية، بغداد، (٢٠١٨).
- هلبين محمد أحمد المزوري، حزب هيوا- الامل(١٩٣٩-١٩٤٦)،سبيريز، دهوك،(٢٠٠٨).
- هوزان سليمان الدوسكي، جمهورية كوردستان(دراسة تاريخية- سياسية)،أربيل،(٢٠٠٥).
- هوگر طاهر توفيق، الكرد والمسآلة الارمنية١٨٧٧-١٩٢٠، دار آراس للطباعة والنشر،آربيل، (٢٠١٤).
- وديع جويدة، الحركة القومية الكردية نشأتها و تطورها، ت: مجموعة من المترجمين، أربيل، (٢٠١٣).
- وصفي حسن الرديني، شهيد كوردستان(هرمز ملك جكو)، دهوك،(٢٠١٠).
- وليم أيغلتن الابن، جمهورية مهاباد(جمهورية ١٩٤٦ الكردية)، دار ئاراس للطباعة والنشر، مطبعة وزارة التربية، ط٢، أربيل،(١٩٩٩).
- ويلسون ناثائيل هاول، الكورد والاتحاد السوفيتي، ت: ضياءالدين المرعب، بغداد، (٢٠٠٦).
- وەزيرى أشو، دوسية البارزاني في محفظة ستالين الفولاذية، ت:د. أسماعيل حصاف، هولير، (٢٠٠٨).

- يفجيني بريماكوف، الكواليس السرية للشرق الاوسط(النصف الثاني من القرن العشرين و بداية القرن الحادي والعشرين)، ت: نبيل رشوان، القاهرة، (٢٠١٦).

- بەزمانی فارسی:

- بهرام ولدبیکی، برتارک طوفان، ملا مصـــــطفی بارزانی بەروایت مطبوعات ایران،(١٣٥٨-١٣٢٤) ، تهران،(١٣٩٥).

- بەزمانی ئینگلیزی:

- ALEX DANILOVICH: Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics, New York, (2017).
- BRYAN R. GIBSON: sold out? Us Foreign Policy, Iraq, the Kurds and the Cold war, New York, (2015).
- DENIZ GUMUSTEKIN: Kurds under Threat: The Role of Kurdish Transnational Networks During Peace and Conflict. London, (2021).
- DENNIS P. CHAPMAN, Security Forces of the Kurdistan Regional Government, United States, (2009).
- DERK KINNANE, The Kurds and Kurdistan, London,(1964).
- DONALD BRUCE DISNEY, the Kurdish nationalist movement and external influences, Naval Postgraduate School, California, (1980).
- EDGAR O'BALLANCE, the Kurdish Revolt (1961-1970) ،London،(1973).
- GARETH R.V. Stansfield, Iraqi Kurdistan: Political Development and Emergent Democracy, London, (2003).
- HUSSEIN TAHIRI, The Structure of Kurdish Society and the Struggle for a Kurdish State, Mazda Publishers, Costa Mesa, USA, (2007).
- ISRAEL STATE ARCHIVES, Israeli-Kurdish Relations, (1977).
- JOSEPH R. RUDOLPH JR, Encyclopedia of Modern Ethnic Conflicts, 2nd Edition, Santa Barbara, (2015).
- LORENZO KENT KIMBALL, The changing pattern of political power in Iraq, 1958 to 1971, New York, (1972).
- MICHAEL GUNTER. Rutledge Handbook on the Kurds. Now York, (2019).
- MICHAEL M. GUNTER, Historical Dictionary of the Kurds, 2nd ed. Scarecrow Press, (2010).
- MICHAEL M. GUNTER, the Kurds of Iraq (Tragedy and Hope), New York, (1992),
- NAGEL JOANE, the Conditions of Ethnic Separatism: The Kurds in Turkey, Iran, and Iraq, California, (1978).
- PETER J. LAMBERT, The United States and the Kurds: case studies in United States engagement, Naval Postgraduate School, Monterey, Calif., (1997).

- URIEL DANN, Iraq under Qassem,a political history, 1958_1963, New York, (1969).

- بەزمانی روسی:

- O.L. ZHIGALINA. Мулла Мустафа Барзани (историческое фото), Институт востоковедения, Москва, (2013).
- ШИШОВ АЛЕКСЕЙ, Военные конфликты XX века. От Южной Африки до Чечни, Москва, (2006).
- PRIMAKOV, KONFIDENTSIALʹNO : Blizhniĭ Vostok na st͡sene i za kulisami : vtorai͡a polovina XX--nachalo XXI veka, Moskva ,2006.
- Л. М. Млечин, Evgeniĭ Primakov, Москва ЦентрполиГРАФ, (1999).

هەشتەم/ توێژینەوە و وتارەکان

- **بەزمانی کوردی**

- ئیسماعیل محمد حصاف، هاوکار کریم حمەشریف (پ.د)، عیسمەت شریف وانلی نوێنەری شۆڕشی ئەیلوول لە ئەوروپا ١٩٦٤-١٩٧٥، بڵاوکراوەتەوە لە کارنامەی چالاکیێن کۆنفرانسێ زانستیێ نێڤدەولەتیێ سێیێ کومەکا ڤەکولەران، لەژێر ناونیشانی(شۆرەشا ئەیلوولێ وەچەرخانەک د دیرۆکا سیاسی یا کوردی دا) ، دهۆک،(٢٠٢١).
- جەبار قادر، یەکەمین کۆبوونەوەی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش،ب٥، هەرێمی کوردستان(گۆڤار)، ژ(٣٨٠)، ١٢ی ئایاری (٢٠٠٦).
- حەیدەر شەریف فەتاح، بیرەوەری شۆڕشی ئەیلوول، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(١)، پایزی (٢٠٠٧).
- محەمەد بەکر(د.)، سێیەمێ بنەماڵا بارزان(پێکهاتە و گەشەکردن)، مەتین(گۆڤار)، ژ(١٠)، گولان (٢٠٠٠).
- ئازاد عوبێد ساڵح (د.)، (شۆڕشی ئەیلوول لە ژمارە(یەکی) گۆڤاری(دەنگی کوردستان)، لێکۆلینەوەیەکە لە ناوەڕۆکی گۆڤارەکە). بڵاوکراوەتەوە لەکارنامەی چالاکیێن کۆنفرانسێ زانستیێ نێڤدەولەتیێ سێیێ کومەکا ڤەکولەران، لەژێر ناونیشانی(شۆرەشا ئەیلوولێ وەچەرخانەک د دیرۆکا سیاسی یا کوردی دا) ، دهۆک،(٢٠٢١).
- سوارە قامشلی، سەرنجێک لە پاڵەوانێتی و پاڵەوانانی مێژوو و ڕابەری مەزن بارزانی، کۆنگرەی یادەوەریی سەد ساڵەی بارزانی نەمر، ب٢، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی ، هەولێر، (٢٠٠٣).

- عەبدولغەنی عەلی یەحیا، مەکتەبی زانیاری و قوتابخانە و مامۆستایانی شۆڕش لە چەند لاپەرەیەکی بیرەوەریماندا، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(١)، پایزی (٢٠٠٧).
- عەبدوڵڵا زەنگەنە، کاریزمای کورد(مستەفا بارزانی) لەدەربەدەری سلێمانییەوە تا پلەی زەعیمی، کۆنگرەی یادەوەریی سەد ساڵەی بارزانی نەمر، هەولێر، (٢٠٠٣).
- عەبدوڵلا ساڵح مستەفا(چاوپێکەوتن)، ئا: میدیا خالید ساڵح، پەیامی ئەیلوول (گۆڤار)، ژ(٢١)، تەمووزی (٢٠١١).
- عەبدولواحید دیبەگەیی، مامۆستایانی شۆڕشی ئەیلوول کێن؟ پەیامی ئەیلوول (گۆڤار)، ژ (١)، پایزی (٢٠٠٧).
- فەخرەدین تاهیر، ریاتازە بەتەمەنترین ڕۆژنامە لە مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردیدا(بەدواداچوون و ڕاستکردنەوە)، ڕۆژنامەنووس(گۆڤار)، ژ(٧)، بەهاری (٢٠٠٦)، ل١٤٩-١٥٦.
- قارەمان حەیدەر رەحمان، کاریگەریی دەستووری ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق لەسەر ڕەوشی ناوچە ئازادکراوەکان(١٩٦٤-١٩٧٠)، زانکۆ بۆ زانستە مرۆڤایەتییەکان(گۆڤار)، بگ٢١،ژ(٣)، (٢٠١٧).
- گۆران ئەحمەد ئیسماعیل، بۆچی پێمان دەگوترا مامۆستای شۆڕش، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(٣)، بەهاری (٢٠٠٨).
- محەمەد رەسول هاوار، نامە، کۆنگرەی یادەوەریی سەد ساڵەی بارزانی نەمر،هەولێر، (٢٠٠٣).
- محەمەد عەلی مستەفا، مەکتەبی زانیاری، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(٢)، زستانی (٢٠٠٨).
- هاوار مورتکەیی، ڕۆڵی مامۆستایانی شۆڕش لەبەردەوامبوونی پرۆسەی خوێندن لە شۆڕش و پێشمەرگایەتیدا، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(١)، پایزی (٢٠٠٧).
- هەمزە عەبدوڵلا، بەڵگەنامەیەکی سیاسی نەتەوەیی دەست نووس، K21 (گۆڤار)، ژ (٢-٣)، (٢٠٠٨).
- وەسفی ردێنی، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(١١)، ئاب و ئەیلولی (٢٠٠٩).

- ـــــــــــ، قەشە پۆلس بێداری ئەو کەسایەتی کوردستان پەروەر و ڕۆشنبیر، هیزل(گۆڤار)، ژ(١)، هاوینی (٢٠٠٦).
- د.دلێر ئیسماعیل حەقی شاوەیس، پەیوەندییەکانی ڕووسیا و کورد(٣)، هەولێر(ڕۆژنامە)، ژ(٢١٦٩)، ٢٠١٥/٦/٣٠.

- **بەزمانی عەرەبی**

- اوراق من ذاكرة العراق(مجلة)، ع(٣٧)، ١٥ ايار (٢٠١٥).
- محمود محمد محمود زايد(د.)، سياسة ملا مصطفى البارزاني تجاه يهود كردستان(١٩٤٣-١٩٧٩)، مجلة كلية اللغة العربية ، ع(٣٤)، القاهرة، (٢٠٢١).
- فائق شيخ علي، محمود عثمان يكشف لـ(الوسط) القصة الكاملة للعلاقات الكردية الاسرائيلية، الوسط(مجلة)، ع(٢٩٨)، ١٢-١٩ تشرين الاول (١٩٩٧).
- فرهاد محمد أحمد، القضية الكوردية في العراق في أطار التنافس السوفيتي-الامريكي(١٩٤٦-١٩٧٥)، مجلة العلوم الانسانية لجامعة زاخو. Vol.4, .No.3, December2016, p.569
- فللك الدين كاكەيي ، صفحات من أعلام الپارتي منذ عام ١٩٧٤ حتى انتفاضة أذار ١٩٩١، متين(مجلة)، ع(٥١)، نيسان (١٩٩٦).
- كمال غمبار، قراءة جديدة في العقل السياسي للبارزاني الخالد(دراسة تحليلية)، صوت الاخر(مجلة)، ع(٤٠)، ٢١ أذار (٢٠٠٥).
- وصفي حسن، المطران مار يولاها (١٩٣٨- ١٩٧١) الانسان المثقف والمناضل الكوردستاني، ت: رمضان يعقوب، هيزل(مجلة)، ع (٣)، شتاء (٢٠٠٧).
- عبدالفتاح علي بوتاني، الحزب الديمقراطي الكردستاني في ظل قانون الجمعيات رقم(١) مسنة ١٩٦٠، متين(مجلة)، ع(٦٧)، دهوك، (١٩٩٧).

- **بەزمانی ئینگلیزی**

- HAKAN ÖZOĞLU, Molla Mustafa BarzanI in The usa 1975–1979, University of Central Florida, United States, The Copernicus Journal of Political Studies, No. 2 (4), ISSN 2299-4335, (2013),
- HASAN TEVFIK GÜZEL, Kurdish Movement in Iraq during the Cold War and Mullah Mustafa Barzani, HISTORY STUDIES, ISSN: 1309 4173 (Online) 1309-4688 (Print) Volume 10 Issue 4, June 2018.
- KARWAN SALIH WAISY, The Kurdish Peshmarga Force 1943-1975, Global Journals Inc, Volume 15, Issue 2, Version 1.0, USA, (2015).

- MICHAEL M. GUNTE, The Kurdish Question in Perspective, World Affairs(Jornal), Vol.166, No.4, spring (2004).
- N. R. KLEINFIELD, OTIS G. PIKE, 92, Dies; Long Island Congressman Took On C.I.A., The New York Times, Jan. 20, (2014.)

- **بەزمانی توركی**

Kürt Tarihiلە ئەستەمبۆڵ.

FIRAT SÖZERİ, BELGE VE MEKTUPLARLA MELA MUSTAFA - VE SSCB İLİŞKİLERİ, Kürt Tarihi, Sayı (38), Ekim-Kasım-Aralık .(2019)

- **بەزمانی عیبری**

- **קו למושב- موشاف**/ گۆڤارێکە هەفتەی جارێک لە ئیسرائیل دەردەچێ.
- המחתרת הכורדית יוגה באליקיס، מס' (830) 10 באפריל2014.

نۆیەم/ دیدار

- د. ئەدمۆند غەریب، هەولێر، ١٧ی ئاياری (٢٠٢٣).
- د.مەحمود عوسمان هەولێر، ٢٠٢١/١٢/٢٣.
- شێخ حوسێنی کوڕی شێخ محەمەدی کوڕی شێخ ڕەشیدی لۆلان، هەولێر، ١٠/ ئابی/ ٢٠٢٢.

دەیەم/ پێگەی ئەلکترۆنی

- **بەزمانی كوردی**

- شـــاڵاو حەبیبە، یـادی ٨٤ ســـاڵەی لەدایکبوونی حســـێن عـارف. www.cirok.net،

- **بەزمانی عەرەبی**

- د. عرفات كرم سـتوني، أهمية الدين عند البارزاني الخالد له www.gulan media.com/Arabic/articles ، (تاريخ الزيارة١/ ٥/ ٢٠٢١).
- حديث أخر مع "اليعيزر تسفرير" رئيس الموساد في كردستان لبنان وإيران، برنـامج(حـديـث آخر) ،قناة(i24NEWS) أسـرائيلية.١٢ مـارس٢٠١٨. https://www.youtube.com/watch?v=Iv6mYIU8vgA
- حسـين أحمـد، لقـاء مع الروائي الكوردي بـافى نـازي، النقـد العراقي، ٢٠٢٠/٢/٢٩. .http:www.alnaked- aliraqi.net/article 73494.php.

- **بەزمانی عیبری**

- נדחק לשוליים על ידי הצבא הישראלי: הצנחן הישראלי, ד"ר אורי מילשטיין שאימן את הכורדים במחתרת، מעריב online،(28/02/2016.)

- https://www.maariv.co.il/news/military/Article‹528116?utm_source=whatsapp.
- יאסר עוקבי، כמו שהישראלים התאהבו בהם: הכורדים רוצים עצמאות،) מרחב הלהonline، (25/09/2017.
- https://www.maariv.co.il/news/world/Article-600390.

• بەزمانی ئینگلیزی

DAVID A. KORN, The Last Years of Mustafa Barzani, Middle East Quarterly, June (1994). https://www.meforum.org/220/the-last-years-of-mustafa-barzani.

پاشكۆكان

پاشکۆی ژمارە ١/آ

پەڕینەوەی بارزانییەکان لە (٢٢ی حوزەیرانی ١٩٣٢) بۆ تورکیا

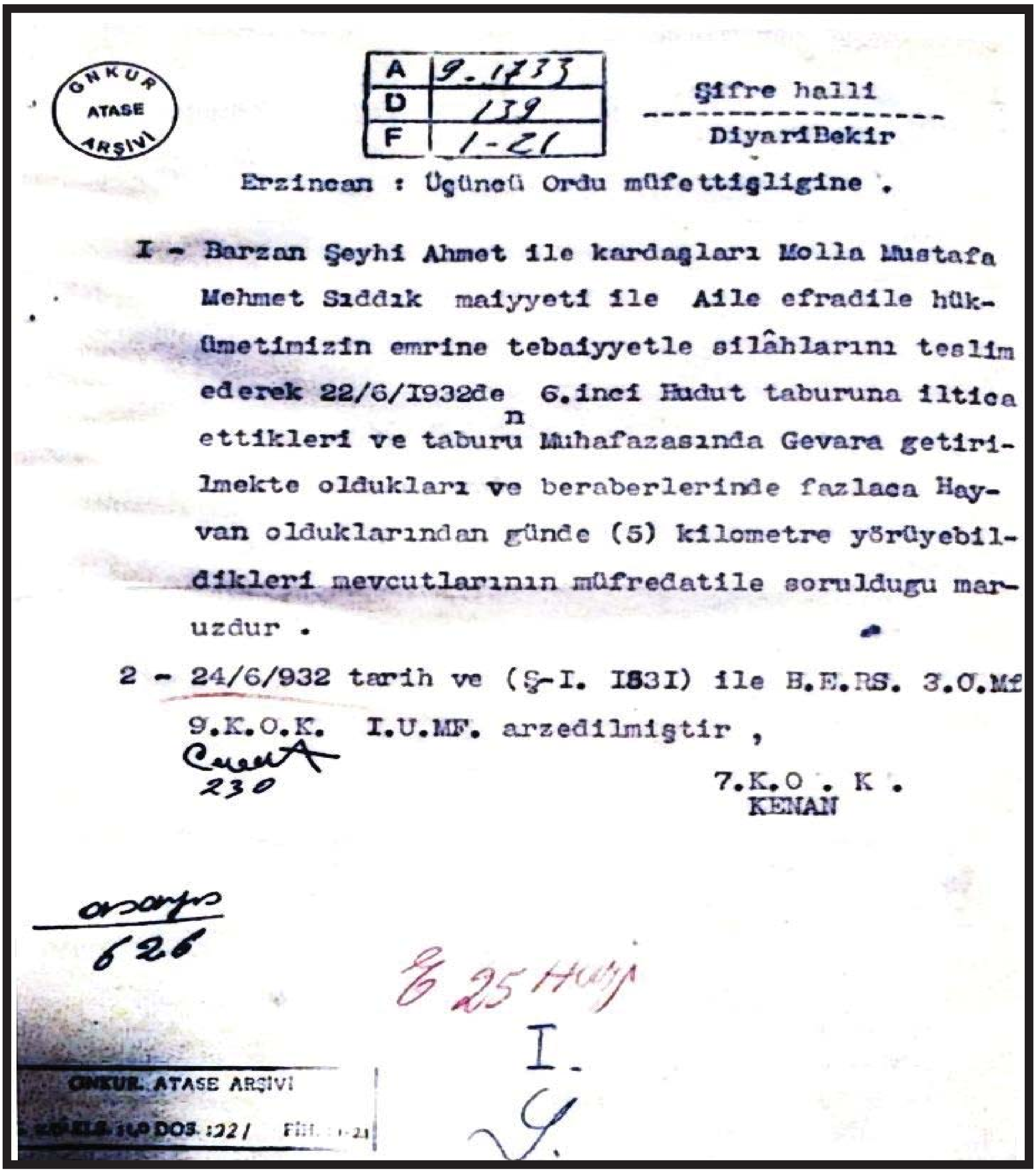

GNKUR ATASE ARŞİVİ

A 9.1733
D 139
F 1-21

Şifre halli
Diyarıbekir

Erzincan : Üçüncü Ordu müfettişliğine .

I - Barzan Şeyhi Ahmet ile kardaşları Molla Mustafa Mehmet Sıddık maiyyeti ile Aile efradile hükûmetimizin emrine tebaiyyetle silâhlarını teslim ederek 22/6/1932de 6.inci Hudut taburuna iltica ettikleri ve taburun Muhafazasında Gevara getirilmekte oldukları ve beraberlerinde fazlaca Hayvan olduklarından günde (5) kilometre yürüyebildikleri mevcutlarının müfredatile sorulduğu maruzdur .

2 - 24/6/932 tarih ve (Ş-I. 1831) ile B.E.RS. 3.O.Mf 9.K.O.K. I.U.MF. arzedilmiştir ,

230

7.K.O . K .
KENAN

626

25 Haz

I.

GNKUR. ATASE ARŞİVİ
KLS. 1 DOS. 22 / FIH. 1-21

سەرچاوە/

GNKUR. ATASE ARŞİVİ, A9.1733, D 139, F 1-21, şifre halli Diyari Bekir Erzincan Üçüneli Ordu müfettigligine, KOL: KLS. LODOS 22/ FIH. 1-35.

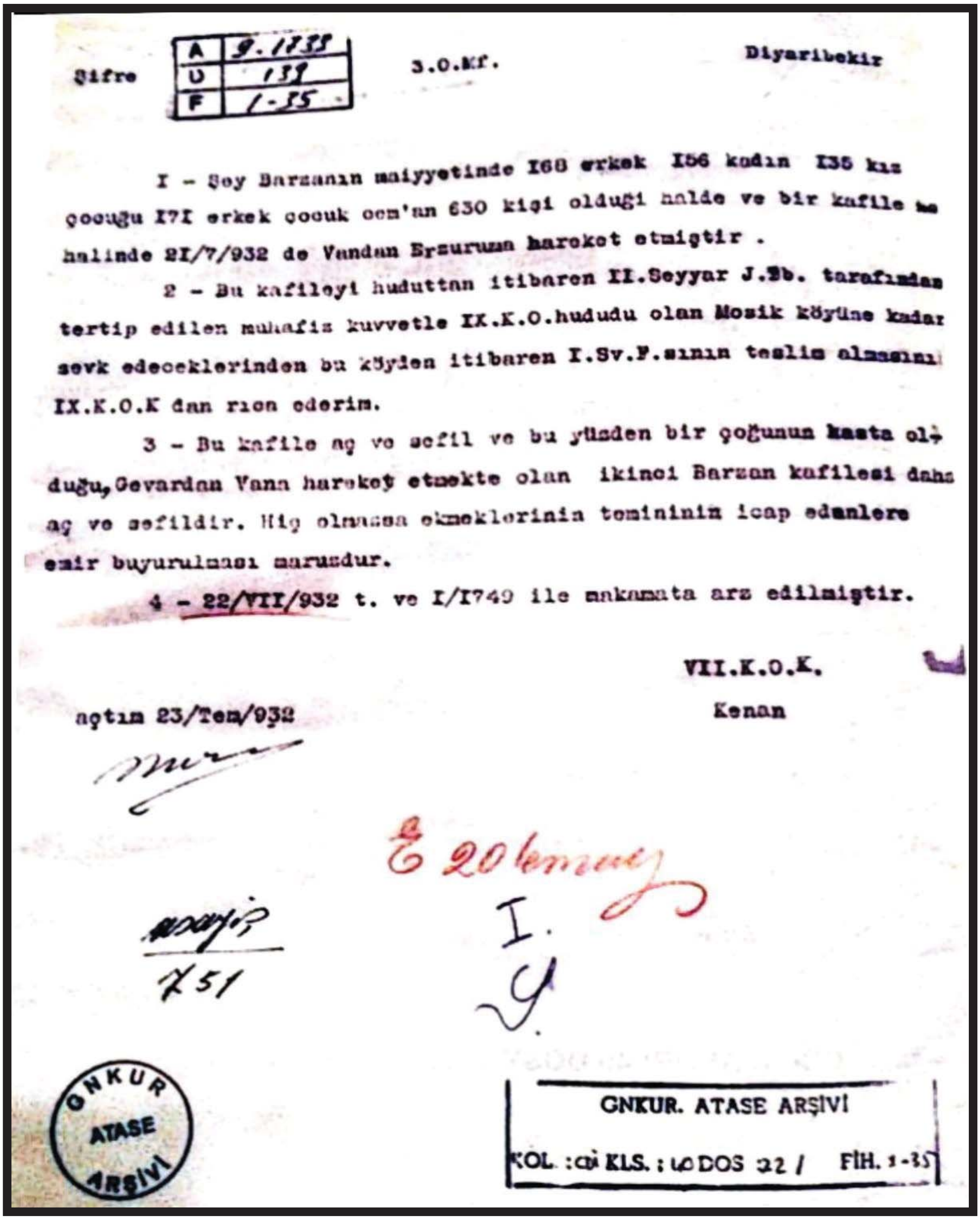

Şifre | A 9.1733 | D 139 | F 1-35 | 3.O.Kf. Diyaribekir

I - Şey Barzanın maiyyetinde I68 erkek I56 kadın I35 kız çocuğu I7I erkek çocuk cem'an 630 kişi olduğu halde ve bir kafile halinde 2I/7/932 de Vandan Erzuruma hareket etmiştir .

2 - Bu kafileyi huduttan itibaren II.Seyyar J.Tb. tarafından tertip edilen muhafız kuvvetle IX.K.O.hududu olan Mosik köyüne kadar sevk edeceklerinden bu köyden itibaren I.Sv.F.sının teslim almasını IX.K.O.K dan rica ederim.

3 - Bu kafile aç ve sefil ve bu yüzden bir çoğunun hasta olduğu, Gevardan Vana hareket etmekte olan ikinci Barzan kafilesi daha aç ve sefildir. Hiç olmazsa ekmeklerinin temininin icap edenlere emir buyurulması marusdur.

4 - 22/VII/932 t. ve I/I749 ile makamata arz edilmiştir.

VII.K.O.K.
Kenan

açtım 23/Tem/932

GNKUR. ATASE ARŞİVİ
KOL. : KLS. : LODOS 22 / FİH. 1-35

سەرچاوە/

GNKUR. ATASE ARŞİVİ, A9.1733, D 139, F 1-21, şifre halli Diyari Bekir Erzincan Üçüneli Ordu müfettigligine, KOL: KLS. LODOS 22/ FIH. 1-35.

پاشکۆی ژماره ۲
گواستنەوەی بارزانییەکان لە موسڵەوە بۆ ناسرییە لە (١٥ی تشرینی دووەمی ١٩٣٤)

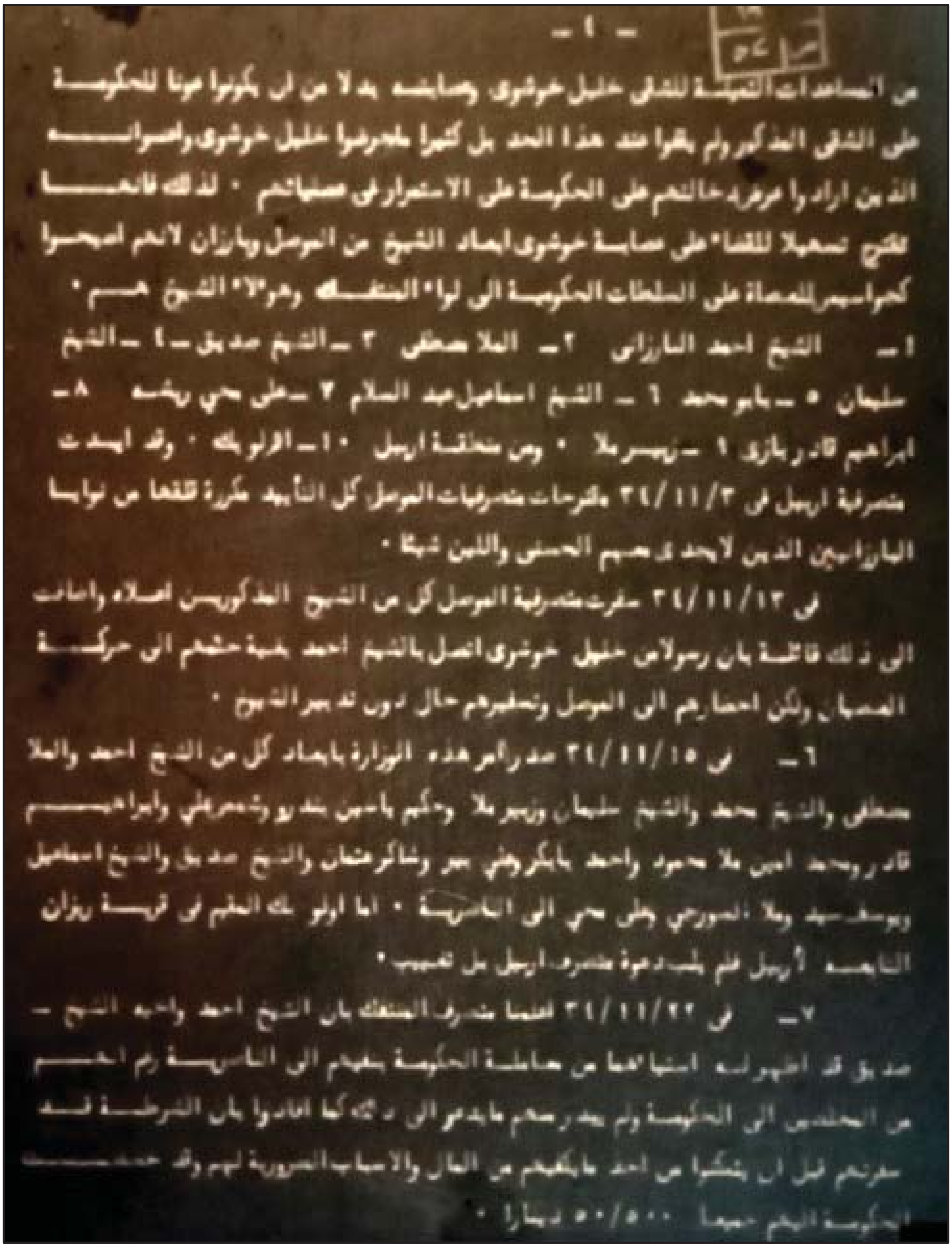

- ٤ -

من المساعدات الثمينة للشقي خليل خوشوي وعصابته بدلا من ان يكونوا عونا للحكومة على الشقي المذكور ولم يقفوا عند هذا الحد بل كثيرا ما حرضوا خليل خوشوي واصحابه الذين ارادوا مرغوا عاداتهم على الحكومة على الاستمرار في عصيانهم . لذلك فانها تقترح تسهيلا للقضاء على عصابة خوشوي ابعاد الشيخ من الموصل وبارزان لانهم اصبحوا كجواسيس للعصاة على السلطات الحكومية الى لواء المنتفك وهؤلاء الشيخ هم :

١ - الشيخ احمد البارزاني ٢ - الملا مصطفى ٣ - الشيخ صديق - ٤ - الشيخ سليمان ٥ - بابو محمد ٦ - الشيخ اسماعيل عبد السلام ٧ - علي حجي يحيى ٨ - ابراهيم قادر بارزي ٩ - زبير ملا . ومن منطقة اربيل ١٠ - الاولياء . وقد ايدت متصرفية اربيل في ٣/١١/٣٤ مقترحات متصرفيات الموصل كل التأييد مكررة قلقها من نوايا البارزانيين الذين لا يجدي بهم الحسنى واللين شيئا .

في ١٣/١١/٣٤ سفرت متصرفية الموصل كل من الشيخ المذكورين اعلاه واضافت الى ذلك قائمة بان رسولا من خليل خوشوي اتصل بالشيخ احمد بغية ضمهم الى حركة العصيان ولكن احضارهم الى الموصل وتسفيرهم حال دون تدبير الشيوخ .

٦ - في ١٥/١١/٣٤ صدر امر هذه الوزارة بابعاد كل من الشيخ احمد والملا مصطفى والشيخ محمد والشيخ سليمان وزبير ملا وحكيم ياسين بندرو وشمو علي وابراهيم قادر ومحمد امين ملا محمود واحمد بابكر وعلي بير وشاكر عثمان والشيخ صديق والشيخ اسماعيل ويوسف سعيد وملا المزوري وعلي حجي الى الناصرية . اما اولياء فالظاهر في قرية روزان التابعة لأربيل فلم يلب دعوة متصرف اربيل بل تغيب .

٧ - في ٢٢/١١/٣٤ اعلمنا متصرف المنتفك بان الشيخ احمد واخيه الشيخ - صديق قد اظهروا له استياءهما من معاملة الحكومة بنفيهم الى الناصرية رغم انهم من المخلصين الى الحكومة ولم يعد رصفهم ما يدعو الى ذلك كما افادوا بان الشرطة قد سفرتهم قبل ان يتمكنوا من اخذ ما يكفيهم من المال والاسباب الضرورية لهم وقد خصصت الحكومة اليهم جميعا ٥٠٠/٥٠ دينارا .

د.ك.و. (٣١١/٤٣٣٣)، البلاط الملكي، أوراق متفرقة/ البارزانيون(١٩٤٣-١٩٤٩)، حركات البارزانية الاولى من (١٩٣٢/٦/٢٢) الى (١٩٣٢/٧/١٥)

پاشکۆی ژمارە ٣
بەڵگەنامەی ئەکادیمیای سیاسی سۆڤیەتی سەبارەت بە خوێندنی مستەفا بارزانی

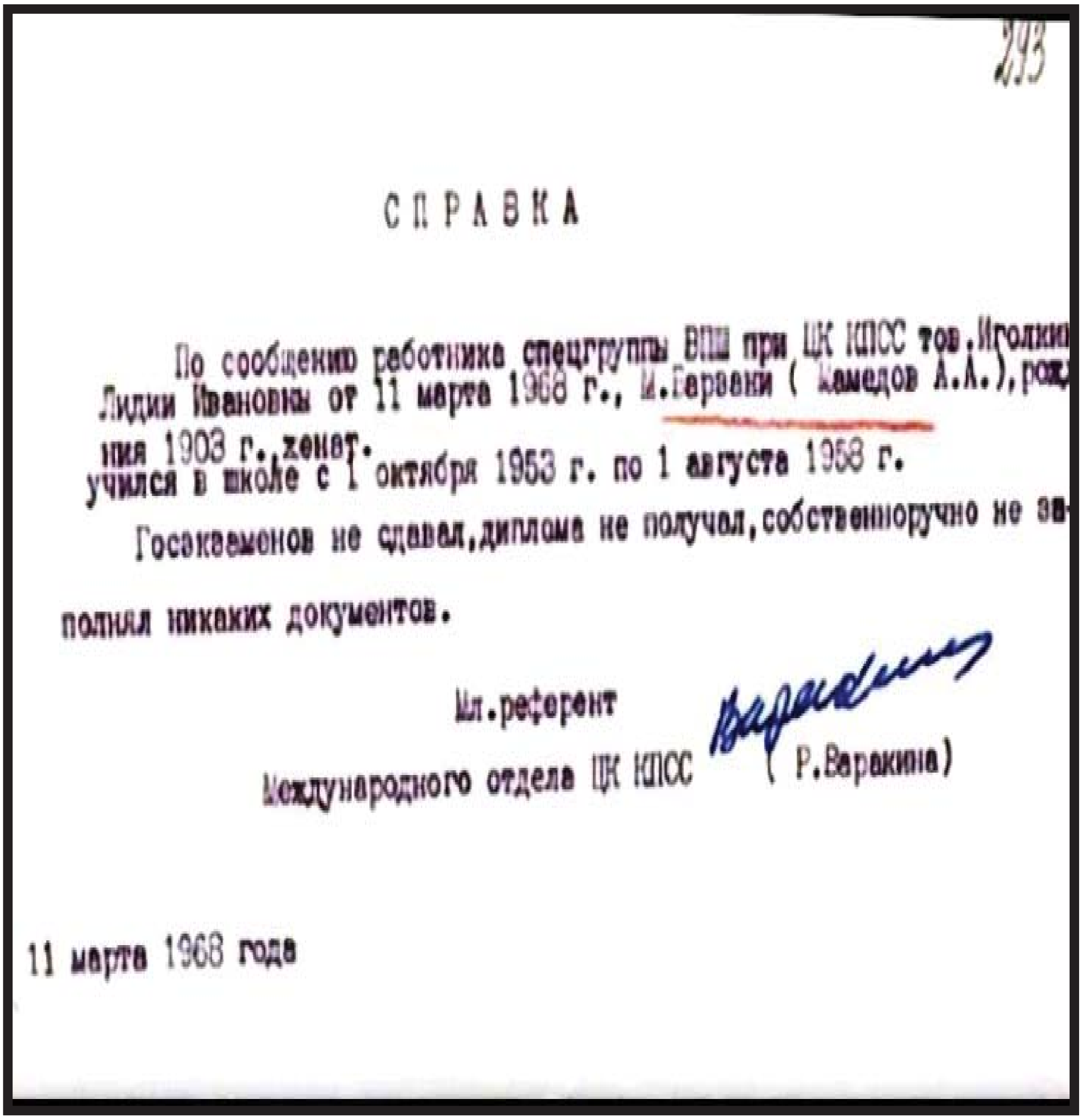

293

СПРАВКА

По сообщению работника спецгруппы ВПШ при ЦК КПСС тов.Иголкин
Лидии Ивановны от 11 марта 1968 г., М.Барзани (Мамедов А.А.), рож
ния 1903 г. женат.
учился в школе с 1 октября 1953 г. по 1 августа 1958 г.

Госэкзаменов не сдавал, диплома не получал, собственноручно не за-
полнял никаких документов.

Ст.референт
Международного отдела ЦК КПСС (Р.Варакина)

11 марта 1968 года

سەرچاوە/

FIRAT SÖZERİ, BELGE VE MEKTUPLARLA MELA MUSTAFA VE SSCB İLİŞKİLERİ, Kürt Tarihi, Sayı (38), Ekim-Kasım-Aralık 2019, S.29,30.

پاشکۆی ژمارە ٤

گەڕانەوەی مستەفا بارزانی لەبەغداوە بۆ بارزان لە ١٨ی شوباتی ١٩٦١

متصرفية لواء اربيل
القلم السري
العدد ٨٦٥/ح
التاريخ ٢١/٢/١٩٦١

الجمهورية العراقية

٢١٨

مديرية شرطة لواء اربيل
القلم السري

العدد /
التاريخ ١٨/٢/١٩٦١

((سري))

متصرف لواء اربيل

الموضوع / الملا مصطفى البارزاني

برقيتكم س / ٢٧٥ في ١٦/٢/١٩٦١

في ليلة ١٥-١٦/٢/٩٦١ وصل اربيل الملا مصطفى البارزاني وفي الساعة ١١/٣٠ ق.ظ غادرها قاصداً شقلاوة بالسيارة ١٠٠ فحص ووصل شقلاوة في الساعة ١٠/١٢ من يوم ١٦/٢/٩٦١ وبعده قصد حرير وزار المطران يوسف وثم ذهب الى باطاس لمواجهة الشيخ زيتو سعيد طه وفي الساعة ٣٠/٢ زوالية توجه الى بارزان بعد أن مكث ليلة واحدة في ريزان ووصل بارزان مساء يوم ١٧-١٨/٢/٩٦١ للتفضل بالعلم .

عبد القادر النجدي
و. مدير شرطة لواء اربيل

صورة منه الى :-

معاون أمن اربيل / برقيتكم ٧٠٦ في ١٦/٢/١٩٦١

يوسف / ١٨/٢

سەرچاوە/ وەرگیراوە لە:د. بورهان حاتەم گۆمەتاڵی، مستەفا بارزانی لەچەند بەڵگەنامەیەکی نهێنی حکومەتی عێراقدا،مێژوووناسـی(گۆڤار)، ژ(١)، بەهاری ٢٠٢٢،ل٧٥.

پاشکۆی ژماره ٥

دامەزراندنی حکومەتی کاتی کوردی لە سۆڤیەت

العـراق
وزارة الخارجية
الدائرة السياسية
الشعبة الشرقية

الرقم هـ/٢/١٣٣/٢/١٣٣/٢/٤
بغداد في .... تشرين الاول ١٩٤٨

سري

١٠

المركز الوطني للوثائق	
و	٢٩
ص	١٠٧

رئاسة الديوان الملكي
سكرتيرية مجلس الوزراء العامة

الموضوع — تشكيل حكومة كردية في قفقاسية الروسية

نرفق في ادناه صورة كتاب المفوضية الملكية العراقية في طهران المرقم ٢/٩/٣٢٣ والمؤرخ في ٣/١٠/١٩٤٨ حول الموضوع للتفضل بالاطلاع.

عـ/ وزير الخارجية

نسخة منه الى:—
وزارة الدفاع
وزارة الداخلية

صورة الكتاب

علمنا من اوثق المصادر ان الحكومة السوفيتية قد الفت في مدينة نخجوان الواقعة في قفقاسية الروسية حكومة كردية موقتة جهزتها بمطبعة وبوسائط الدعاية الكافية. وقد تألفت هذه الحكومة من كبار رجال الكرد الذين وفدوا على روسية من المناطق التي يقطنها الاكراد في كل من العراق وتركية وايران. هذا وتواصل محطة اذاعة ايروان التي تشرف عليها الحكومة الكردية الموقتة باذاعة محاضراتها عن الكرد وماضيهم وما يجب عليهم في الوقت الحاضر في سبيل استعادة استقلالهم وتأمين حريتهم. وقد اشارت هذه المحطة في بعض اذاعتها مؤخرا الى عدد الاكراد الموجودين في الشرق الاوسط فقدرتهم حسب التوزيع التالي:—

٥٠٠ ١ — نصف مليون كردي في سورية
١٠٠٠ ٢ — مليون واحد كردي في العراق
٢٠٠٠ ٣ — مليونان كردي في ايران
٣٠٠٠ ٤ — ثلاثة ملايين كردي في تركية
١٩٠ ٥ — مائة وتسعين الف كردي في روسية السوفيتية
[illegible]

....

ع/ ١٠

سەرچاوە/ د.ك.و(٣١١/٧٣٧)، البلاط الملكي

پاشکۆی ژمارە ٦
هەڵوەشاندنەوەی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق

THE NATIONAL ARCHIVES
DECLASSIFIED
Authority 969003
By ARK Date 4/1/02

DECLASSIFIED
PA/HO Department of State
E.O. 12958, as amended
June 21, 2006

[redacted] BEIRUT

3

by Barzani's forces in the mountains.

Under the GOI-Barzani agreement of March 1970, the Kurds dissolved their Revolutionary Council and Executive Committee. However, the administrative machinery required to govern their area is still operative. Barzani is paying each man in his standing army five dinars every two months. To meet the continuing expenses of maintaining his regime and his army, he needs financial assistance. Any such assistance from the U.S. Government could be provided indirectly -- via Saudia Arabia, Jordan, or Iran. In the past, Barzani received subsidies from Iran but in return Iran insisted on maintaining such heavy-handed control over Kurdish activities -- including the designation of the Prime Minister in the projected government -- that it caused the failure of the whole revolutionary effort. Uthman mentioned glumly that Iran was deeply involved in the all-Arab conspiracy against the Baghdad regime whose failure led to the hanging of some 50 conspirators in 1970. Uthman seemed to feel that, for Iran, the outcome was par for the course.

In any event, Barzani would like to establish secret relations with the U.S. Government, from which he would like to obtain "advice" about how to proceed in his revolutionary action against the Iraqi regime. One possibility would be for an American representative to visit Barzani's headquarters -- a "mud hut" in Haj 'Umaran, which is three kilometers from the Iranian border and 2½ hours by car from the Iranian city of Rida'iye (phonetic), which can be reached by plane from Tehran. Obviously the Iranian government would know of any such visit, but it could be kept secret from the government of Iraq.

If the USG chose to receive a Barzani deputation in Washington, it would be headed by Idris, age 27, the ablest of Barzani's six sons. Idris does not speak much English, but he would be accompanied by Uthman.

<u>Insurrection Plans</u>

Uthman expressed the view that Baathist control is too strong to permit a successful <u>coup d'etat</u> in the capital. The army is generally unhappy with the situation but no one dares to act

سەرچاوە/

F. R. U. S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, Request from Mustafa Barzani for Clandestine Contact with USG, Beirut, July 16, 1971.

پاشكۆی ژماره ٧

سەردانی بارزانی بۆ تاران لە ئاداری ١٩٧٤

~~SECRET~~ 200817 Z MAR 74 [redacted]

CITE TEHRAN [redacted]

TO: IMMEDIATE GENERAL BRENT SCOWCROFT, WHITE HOUSE.

FROM: AMBASSADOR HELMS, TEHRAN

PLEASE DELIVER AT OPENING OF BUSINESS MARCH 20.

REF: TEHRAN [redacted]

1. PLEASE DELIVER THE FOLLOWING MESSAGE TO SECRETARY KISSINGER AS SOON AS FEASIBLE.

2. MULLA MUSTAFA BARZANI AND DR. UTHMAN MET WITH THE [redacted] AT THE SAVAK GUEST HOUSE ON THE EVENING OF 19 MARCH AT THEIR REQUEST. THEY SAID THEY HAD MET ON 18 MARCH WITH THE SHAH AND HAD PRESENTED HIM WITH A REQUEST FOR GREATLY INCREASED ECONOMIC, FINANCIAL AND MILITARY ASSISTANCE AND FOR SOME KIND OF POLITICAL INTERCESSION WITH THE TURKS. THEY HAD ALSO EXPRESSED THE HOPE THAT THE SHAH WOULD FIND IT POSSIBLE TO RECOGNIZE THEIR INDEPENDENTLY PROCLAIMED AUTONOMOUS AREA SHOULD THIS COME ABOUT AND THAT HE WOULD PRESENT THEIR CASE BEFORE THE UNITED NATIONS IF THE BAGHDAD GOVERNMENT SUBJECTED THEM TO MILITARY ATTACK.

3. THEY PROVIDED THE SHAH WITH A WRITTEN PROPOSAL ON THE ESTABLISHMENT OF THEIR OWN AUTONOMOUS GOVERNMENT WITH A DETAILED

APPROVED FOR RELEASE
DATE: MAR 2008

HR70-14
(U)

RELEASED: ____________

~~SECRET~~

سەرچاوە/

CIA, 741503699, Helms to Scowcroft re Mulla Mustafa Barzani and Dr. Uthman, March 1974.

پاشکۆی ژمارە ٨
پرۆژەی ئۆتۆنۆمی پارتی دیموکراتی کوردستان ساڵی ١٩٧٤

SANITIZED

50

CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY
WASHINGTON, D.C. 20505

16 April 1974

MEMORANDUM FOR: The Honorable Henry A. Kissinger
Assistant to the President for
National Security Affairs

SUBJECT: Transmittal of Kurdish Democratic
Party Autonomy Plan for the Kurdish
Area of Iraq

1. We are transmitting to you as an attachment to this memorandum the verbatim text of the Kurdish Democratic Party's (KDP) proposed autonomy plan. This text is an English translation [redacted] of the original Arabic.

2. The KDP had planned to broadcast this memorandum as its answer to the Iraqi Government's own autonomy plan. [redacted]

W. E. Colby
Director

Attachment - 1

SANITIZED
per sec 3.3(b)(1)(6); 3.5(c) [50 USC 403(g)]

DECLASSIFIED
E.O. 13526, Section 3.5
NLN 09-22/2 | per sec 3.3(b)(1)(6); 3.5(c) [50 USC 403(g)], ltr 5/27/2010
By A.M. NARA, Date 11/12/2010
[P. 1 OF 13]

055636
Date Impossible to Determine

SANITIZED

پاشكۆی ژماره ۹

نامەی بارزانی بۆ هنری كسنجەر وەزیری دەرەوەی ئەمریكا

"Mr. Secretary, this being the situation and in order to be able to effectively defend ourselves we see that we are in urgent need for some sophisticated anti-air and anti-tank weapons along with long-range artillery units all of which must be sufficiently supplied with ammunition. These weapons are also needed as the key supporting element in the counter-offensive which we must launch in order to ease off and push back the immediate Iraqi military pressure which we now feel. We have attached for your consideration a list of these urgent needs.

"Aside from the military pressure, we also find ourselves in a serious and rapidly deteriorating economic condition whereby we have close to 400,000 refugees who have lost their homes and property. This is in addition to the 100,000 who are being cared for by the Red Lion and Sun Society through the kind help of the Iranian Government. The economic situation is dangerously worse in areas neighboring the Turkish border which is closed to us. With the advent of winter the conditions in these areas are rapidly approaching a critical stage and unless some efforts are spent in persuadin[g] Turkey to open her border, at least for humanitarian purposes, and until large quantities of humanitarian help reach the population in these areas, famine will soon be the real and immediate danger. We are hopeful that your government will extend the urgently needed aid either directly or through the efforts of American philanthropic organizations.

"Mr. Secretary, on the political level the Iraqis are now taking specific measures to implement what they call their law of autonomy as they already have formed legislative and executive bodies for that purpose. As superficial and unsatisfactory as these bodies may seem to the bulk of the Kurdish people, these measures could nevertheless deceive the uninformed particularly in the outside world. On our side we therefore must have an alternative either in the form of declaring autonomy for our people in Iraqi Kurdistan, or by offering the people of Iraq a recognized Iraqi formation in our area. In order to fairly and squarely face our people and the Iraqi population in general, one of the above steps must be taken as a political alternative.

"These Mr. Secretary are briefly the main issues which we hope will be studied by yourself and jointly with our Iranian friends as we certainly hope also that your government will do whatever it can to help us in these critical circumstances.

سەرچاوە/

CIA-173-7-14-7, TEXT OF GENERAL MULLA MUSTAFA BARZANI'S, LETTER TO SECRETARY KISSINGER, WASHINGTON, November 2, 1974,

پاشکۆی ژمارە ١٠

هەڵوێستی دەزگای هەواڵگری ئەمریکا لەسەر راگەیاندنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی

No Objection to Declassification in Part 2013/01/09 : LOC-HAK-173-7-14-7 25X1

Disagree – Check with Israelis on this additional list HK

2 November 1974

MEMORANDUM FOR: The Honorable Henry A. Kissinger
Assistant to the President for
National Security Affairs

SUBJECT: Text of General Mulla Mustafa Barzani's Letter to Secretary Kissinger

1. We are transmitting to you below the text of the letter from General Barzani which was shown to you in Tehran. We are also including the most recent list of ordnance requirements which the Kurds submitted to the Iranians and which was shown to you in Tehran.

2. Barzani is in a very difficult position because he must defend the Rawanduz-Haji Umran area which is now the objective of a concentrated Iraqi attack lest he lose the only supply line to Iran over which supplies can be moved in large quantity. It is also his headquarters area and its loss would be a tremendous blow to Kurdish morale. We estimate that if Barzani loses this area he could at best continue military operations against Iraq only on a drastically reduced scale with the chance a significant proportion of his supporters would desert him.

25X1

25X1

4. 25X1 25X1 it would be unwise for Barzani 25X1 at this juncture either to make a public declaration of autonomy or to announce the formation of an Iraqi government in exile in Iraqi Kurdistan.

سەرچاوە/

CIA-173-7-14-7, TEXT OF GENERAL MULLA MUSTAFA BARZANI'S, LETTER TO SECRETARY KISSINGER, WASHINGTON, November 2, 1974.

پاشکۆی ژمارە ١١

فشاری سۆڤیەت و پاڵپشتی ئەمریکا بۆ بارزانی لە ساڵی ١٩٧٢

(b)(1)
(b)(3)

SECRET/SENSITIVE

CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY
WASHINGTON, D.C. 20505

9 MAR 1972

Eyes Only

MEMORANDUM FOR: The Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs

SUBJECT: Intention of Kurdish Leader Al-Barzani to Approach the United States Government for Assistance; Iranian Intelligence Request for Expression of United States Government Willingness to Overthrow the Ba'thi Regime of Iraq

POL 23-9 Iraq
POL 13-3 Iraq

1. In early March 1972 a reliable Agency source reported that Mulla Mustafa al-Barzani, leader of the Iraqi Kurds, was under considerable pressure from the Soviet Union to effect a rapprochement with the Ba'thi regime in Baghdad. Together with this effort, the Soviet Union is also exerting pressure upon the Ba'th Party of Iraq and the Communist Party of Iraq to resolve their differences and work together toward a national front government. As a result of this pressure, al-Barzani believes that both the Iraqi Kurdish movement as well as the Iraqi nation are in danger since he will have to acquiesce unless he receives help from outside Iraq. Consequently, al-Barzani is again planning to send an emissary to persuade the United States Government of his concern and to arrange travel to the United States for al-Barzani to plead his case personally. Al-Barzani has indicated that he will not sign any agreement with the Ba'th Party of Iraq until he has reassessed the position of the United States toward his cause. (The last meeting between the United States Government and an emissary from al-Barzani took place in Beirut in early November 1971, and was reported in confidential Beirut Embtel 9689, 3 November 1971.)

2. On 6 March 1972, a senior official of the Iranian National Intelligence and Security Organization (SAVAK) contacted to advise that SAVAK believes that Iraq is falling increasingly under Soviet domination. The SAVAK official cited Soviet pressures on al-Barzani and the imminence of a Soviet-Iraqi treaty. The SAVAK official stated that these factors presage further Soviet inroads into Iraq with consequent difficulties for Iran and for the Persian Gulf. The SAVAK official concluded by

SECRET/SENSITIVE

NW 31715

سەرچاوە/

CIA 312/01101-72, Intention of Kurdish Leader Al-Barzani to Approach the United States Government for Assistance; Iranian Intelligence Request for Expression of United States Government Willingness to Overthrow the Ba'thi Regime of Iraq, Washington, March 9,1972.

پاشكۆی ژماره ١٢

كوردەكانی سۆڤیەت بارزانی وەک پادشای كورد دەبینن

DECLASSIFIED in Part
PA/HO Department of State
E.O. 12958, as amended
June 21, 2006

DIRECTORATE OF PLANS

Intelligence Information Cable

ROUTINE

IN

PAGE 1 OF 3 PAGES

NF, NSC, Country Files, Iraq, Box 603, Far'd 3, wld

STATE/INR DIA NMCC/MC (SECDEF JCS ARMY NAVY AIR) CIA/NMCC NIC NSA SDO ONE CRS

EXO DDI

This material contains information affecting the National Defense of the United States within the meaning of the Espionage Laws, Title 18, U.S.C. Secs. 793 and 794, the transmission or revelation of which in any manner to an unauthorized person is prohibited by law.

[redacted]/BACKGROUND USE ONLY

THIS IS AN INFORMATION REPORT, NOT FINALLY EVALUATED INTELLIGENCE

[redacted]

CITE TDCS DB-315/04352-70

24 22 55Z AUG 70

DIST 24 AUGUST 1970

COUNTRY IRAQ/USSR

DOI EARLY JANUARY 1970 TO EARLY AUGUST 1970

SUBJECT INDICATION OF SOVIET DISAPPOINTMENT WITH THE GOVERNMENT OF IRAQ

HK

ACQ MID-AUGUST 1970

FIELD NO.

SOURCE [redacted]

1. THE SOVIETS BEGAN CRITICIZING THE GOVERNMENT OF IRAQ ABOUT JANUARY 1970, TALKING POINTEDLY ABOUT THE "BA'TH GOVERNMENT." IN MARCH THE CHARGE', IN EXPLAINING SOVIET CONCERN WITH INTERNAL IRAQI DEVELOPMENTS, SAID THAT, AFTER ALL, THE SOVIET KURDS CONSIDER MULLAH MUSTAFA B A R Z A N I TO BE THE "KING OF THE KURDS." BY JUNE THE CHARGE' WAS USING THE TERM "NATIONAL SOCIALISM" TO CHARACTERIZE THE BA'TH REGIME. IN JULY THE SOVIET AMBASSADOR SAID THAT DESPITE THE MILITARY AID GIVEN TO IRAQ SINCE 1963, IRAQ HAS NOT EVEN STARTED PAYING INTEREST ON THE WEAPONS THEY HAVE RECEIVED. ACCORDING TO THE SOVIET

[redacted]EM/
[redacted]D/BACKGROUND USE ONLY

[redacted]

(classification) (dissem controls)

سەرچاوە/

F. R.U. S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, , August 24, 1970.

پاشکۆی ژمارە ١٣

گەشەکردنی هەستی نەتەوەیی کوردەکانی عێراق بەهۆی گەڕانەوەی بارزانی

II. ASIA-AFRICA

Iraqi Kurds Likely to Press for Greater Independence

Kurdish approaches to American representatives in Iraq for support and the public excitement generated by the return to Baghdad of Kurdish dissident leader Mulla Mustafa Barzani after a 12-year exile in the Soviet Union indicate a reawakening of Kurdish nationalism since the July revolution. The American Embassy believes there will be some sort of Kurdish bid for independence or increased autonomy within the next year.

Mulla Mustafa is reported to have by far the largest following among the 800,000 Iraqi Kurds, and his influence also extends into northern Iran. His present tactic is to pledge loyalty to the revolutionary regime, emphasizing that Kurds and Arabs stand "in one solid rank" to defend the Iraqi republic. Should he choose other tactics, the embassy estimates that 50-60 percent of Iraqi Kurds would follow him in any adventure even if it were clearly Communist-inspired. The regime may, however, attempt to buy him off by offering him an official post.

For the moment, it is felt, Mulla Mustafa will move cautiously because of unsolved family rivalries and because he does not command the loyalty of all Iraqi Kurds. His brother, Sheik Ahmad, was released from jail following the revolution and is his bitter enemy.

There are also possibly 30,000 Kurds in the area near the Iranian border who oppose Mulla Mustafa on family and anti-Communist grounds, but who also oppose the Iraqi Government because they do not believe they will get a fair deal from the new regime. There is also a very small number of "moderate" Kurds, represented by Minister of Communications Baba Ali, who hope the revolution will improve the lot of their people and who are cooperating with the new regime. The influence of this group probably will disappear quickly

~~SECRET~~

15 Oct 58 CENTRAL INTELLIGENCE BULLETIN Page 4

Approved for Release: 2020/01/23 C03003301

پاشکۆی ژمارە ١٤

کوردەکان لەبەردەم پەتی سێدارە دروشمی بژی کوردستان ، بژی بارزانی دەڵێنەوە

- The number of villages bombed already exceeds 150.
- On 14th April, 11 Kurdish patriots were hanged in Arbil, after having been sentenced to death and tortured in Baghdad. Indeed, some of them had had their hands cut off or their eyes gouged out. However, under the gallows they cried: " Long live Kurdistan - long live Barzani" !
- On 30th April, 5 Kurdish university students, who were at the College of Literature in Baghdad, were sentenced to death. One of them is a girl - Layla Kaseem.

All these atrocities and many others have been committed by the Baathists within one month. So one can imagine what lies ahead of us. However, one thing is certain and that is that exactly this fight and these atrocities will bring about the end of the Baathist regime in Baghdad. For since 1961, there has not been one regime that fought the Kurdish people for longer than 15 months and this fact the Baathist leading faction knows only too well.

About one and a half million people live in the liberated area of Kurdistan. They exist under the terrible conditions of war - most of them being displaced persons. Not a day passes without bombing, not a day passes without new martyrs. The Iraqi Government have placed Kurdistan under a tight economic blockade. In addition to the thousands of injured people there are thousands more, who are sick and unable to obtain medicine or hospital treatment.

Now the question we would put before every leader - indeed - before every conscientious man or woman in the free world is this:

> Should the Kurdish people be left to their fate and to extinction by the Baathist racial dictatorship or should they be helped to survive ?

There are many ways and means by whicht the people of Kurdistan can be helped and rescued. Foremost and apart from moral support from informed world public opinion is the urgent need for humanitarian and financial aid.

M.M. Abdul Rahman

M. Dizayee

Members of the Political Bureau of the Kurdistan Democratic Party

سەرچاوە/

Fco 8/ 2318، British parliamentary and public opinion on the Kurdish sitvation in Iraq, The Iraq government is once more waging war against Kurdistan. 22 July 1974.

پاشکۆی ژمارە ١٥

نامەی بـــارزانی بۆ دۆستێکی خۆی سەبارەت بە دۆخی قوتابییەك

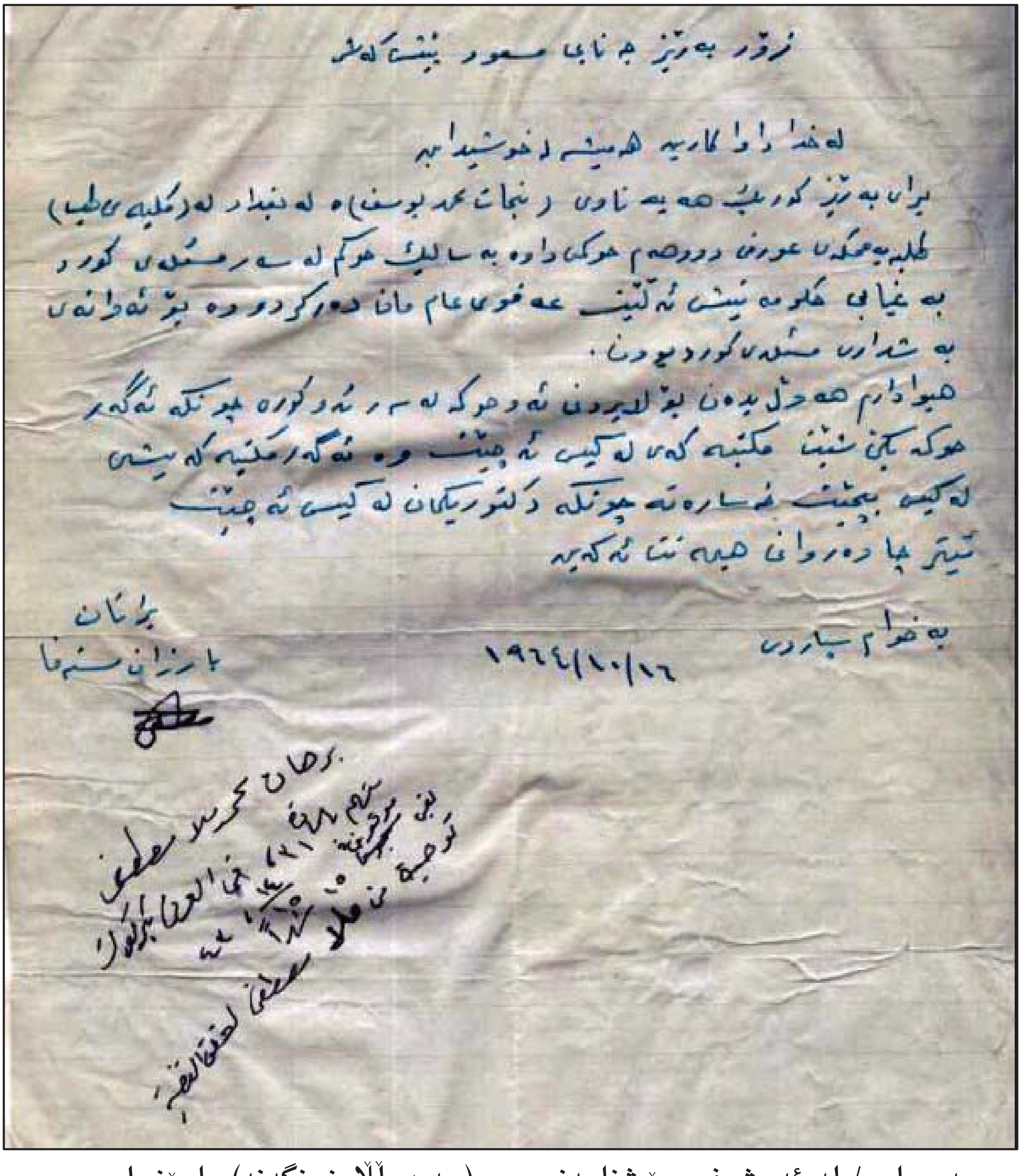

زۆر بەرێز جنابی مسعود پێشکەش

لە خوا داوا کارم هەمیشە دخوشیدا بی

برای بەرێز کورێک هەیە ناوی (نجات محمد یوسف)ە لە بەغداد لە (کلیەی طب)
کلیەی حکومی [illegible] دوو صەم حوکمی داوە بە سالێک حوکم لە سەر مسئلەی کورد
بە غیابی حکومەت نیشی ئەکیتێ عەفوی عام مانا دەرکردووە بۆ ئەوانەی
بەشداری مسئلەی کوردیان بوونی.
هیوادارم هەول بدەی بۆ لابردنی ئەو حوکمە لەسەر ئەو کورە چونکە ئەگەر
حوکمەکی نەشێت کلیەکەی لە کیس ئەچێت وە ئەگەر کلیەکە نەشێ
لەکیسی بچێت خسارەتە چونکە دکتۆریکیان لە کیس ئەچێت
تێتر چاوەڕوانی هیمەتتان ئەکەم

بەخوا سپاردی

١٩٦٤/١٠/١٦

براتان
بارزانی مستەفا

[illegible]

سەرچاوە/ لە ئەرشیفی ڕۆژنامەنووس (عەبدوڵڵا زەنگەنە) پارێزراوە

پاشكۆی ژماره ١٦

داواكاری بــارزانی بۆ تەرخانكردنی(سكۆلەرشیپ) لە زانكۆكانی ئەورووپا بۆ قوتابیانی كورد

[redacted]

NO FOREIGN [redacted]TROLLED DISSEM/NO DISSEM ABROA[redacted]INFORMATION
IS NOT TO BE INCLU[redacted] IN ANY OTHER DOCUMENT OR PUBLICATION

E. The award of some scholarships for Kurds to study at western universities.

Dick

Richard Helms
Director

CC: Assistant Secretary of State for
Near East and South Asian Affairs

Director, Intelligence and Research

CSDB-312/01470-72

4

S E C R E T
NO FOREIGN DISSEM/[redacted]DISSEM/NO DISSEM ABROAD[redacted]INFORMATION
I[redacted]BE INCLUDED[redacted]OTHER DOCUMENT OR PUBLICATION

DECLASSIFIED in Part
PA/HO Department of State
E.O. 12958, as amended
June 21, 2006

سەرچاوە/

F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc- 302), March 29, 1972.

پاشکۆی ژمارە ١٧

گەڕانەوەی بارزانی بۆ عێراق

Approved For Release 2002/09/04 : CIA-RDP79T00975A004000230001-1 25X1

II. ASIA-AFRICA

Syria-Iraq: Kurdish dissident leader Mulla Mustafa Barzani arrived in Baghdad on 6 October following 12 years' residence in the USSR, and on 5 October Syrian Communist leader Khalid Bakdash, also of Kurdish origin, returned to Damascus from Prague, where he went after the formation of the UAR. The return of these two leaders would appear to presage attempts to increase local Communist activity and influence in both Syria and Iraq. Barzani, however, first spent three days in Cairo, where he may have sought to dispel Nasir's concern over Communist maneuvering in the area, especially among Kurdish nationalist elements.

25X1

*Pakistan: President Mirza on 7 October took over the government of Pakistan with the support of the army. Mirza named army commander Ayub as administrator of martial law throughout the country. Mirza abrogated the constitution, dismissed the central and provincial governments, and abolished all political parties. While there apparently has been no initial violence, strong opposition may develop later to Mirza's cancellation of the first national elections, previously scheduled for February. Pakistan's pro-Western foreign policy is likely to be maintained by the new regime. (Page 8)

25X1

25X1

8 Oct 58 DAILY BRIEF iii

Approved For Release 2002/09/04 : CIA-RDP79T00975A004000230001-1

سەرچاوە/

CIA-RDP79T00975A004000230001-1, CENTRAL INTELLIGENCE BULLETIN, 1958-10-08.

پاشكۆی ژماره ١٨

سەردانی شاندی سۆڤیەتی بۆ بـارەگای بارزانی (٢٨ی شوباتی١٩٧٢)

[redacted]

DECLASSIFIED in Part
PA/HO, Department of State
E.O. 12958, as amended
Date: 6-21-06

20 March 1972

Subject: Soviet Contacts with BARZANI

Following the visit of SADDAM TAQRITI to Moscow in February 1972, the Iraqi Ba'ath Government approached the Kurdish leadership asking it to sign the "National Covenant". A few days later, on 28 February, a Soviet delegation of four persons arrived at the Hqs of MULLA MUSTAPHA BARZANI. The appearance of the group was an unusual and extraordinary event and is regarded to be of significance.

The Soviets were:

(1) RUMANYTSEV, of the International Department of the CPUSSR.

(2) FIODOROV, who was presented as no. 1's assistant. A person of the same name is serving in the Soviet Embassy in BAGHDAD and the two might be identical.

(3) AZAROV, First Secretary in the BAGHDAD Embassy.

(4) KHAJIEFF, not identified.

They made the following proposals:

(1) The Kurds should sign the National Covenant and join the Popular Front, led by the Ba'ath Party. The Communists will be joining the Covenant.

(2) The Soviets will establish a liaison with the Kurds. A Soviet mission with W/T contact will be stationed at Barzani's Hqs with the task of maintaining contact and "protecting" Barzani.

سەرچاوە/

F. R.U. S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc:301). March 27, 1972.

پاشکۆی ژمارە ١٩

گفتوگۆی بارزانی و شاندی سۆڤیەت ١٩٧٢

[redacted]
NO FOREIGN [redacted] DISSEM/NO DISSEM ABROAD, IS INFORMATION
IS [redacted] TO BE [redacted] OR PUBLICATION

Brezhnev,or Premier Aleksey N. Kosygin is likely to take place in April 1972, during which time Iraq will sign with the Soviet Union a friendship treaty modeled on the Egyptian-Soviet friendship treaty signed in May 1971.

3. The only condition stipulated by the Soviet Union for full backing for the Ba'th Government in Baghdad is the successful conclusion and signature of a national charter (Al-Mithaq al-Watani) by the BPI, the Communist Party of Iraq (CPI), and the Kurdish Democratic Party (KDP). The signature of the national charter would be followed by a cabinet reshuffle bringing Communist ministers into the cabinet alongside the existing Kurdish ministers.

4. Direct pressure was exerted on the Kurds by a Soviet delegation which visited Kurdistan in late February 1972 for one night and included a member or alternate member of the Soviet Party Central Committee and representatives of the Soviet Embassy in Baghdad, including an intelligence officer. (Headquarters Comment: Other reporting has identified this CPSU representative as V. P. Rumyantsev, head of the Arab or Middle East Sektor of the International Department of the CC CPSU [but not himself a member or candidate member of the CC CPSU].) During discussions with the Soviet delegation, KDP leader Mulla Mustafa al-Barzani attacked the record of Saddam Husayn al-Tikriti and the Ba'th Government very strongly. He made it clear to the Soviet visitors that Kurdish experience in dealing with the Ba'th, leading up to the abortive assassination attempt against al-Barzani on 27 September 1971, prevented the Kurds from trusting the Ba'th. Al-Barzani pointed out that the Kurds had developed good relations with Iran and intended to retain them. The Soviet visitors replied that the Kurds should gradually reduce their dependence on Iran when they gradually gained confidence in the Ba'th, after signing the national charter. They offered to send a Soviet liaison officer to remain permanently at al-Barzani's headquarters and to guarantee al-Barzani's safety.

5. After the Soviet delegation left, Kurdish representatives in Baghdad, including Muhammad Mahmud Abd-al-Rahman (aka Sami), Minister of State Salih al-Yusufi, Nuri Shawish (pro-Moscow), Dara Tawfiq (a Communist), Minister of Municipalities Ihsan Shirzad, and Minister of Agriculture Nafidh Jalal, were summoned to the north. Of these, only Sami is trusted by the ruling Kurdish

2

[redacted]
NO FOREIGN DISSEM/[redacted]ROLLED DISSEM/NO [redacted]ORMATION
IS [redacted] BE INCLUDED [redacted]HER DOCUMENT OR PUBLICATION

DECLASSIFIED in Part
PA/HO Department of State
E.O. 12958, as amended
June 21, 2006

سەرچاوە/

F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc: 303)., March 31, 1972.

پاشکۆی ژمارە ٢٠

پشتگیری لۆلان و هەرکی و زێبارییەکان لە بارزانی

DECLASSIFIED
PA/HO, Department of State
E.O. 12958, as amended
Date: 6-21-06

[redacted]

- 5 -

Situation in the North. According to Uthman, the situation in the north is quiet. Despite reports of central government assistance to the Kurds, Uthman alleged that very little has in fact been accomplished. This is one reason why Barzani has become disillusioned with the Ba'athist regime and its promises. In addition, of course, the recent assassination attempt on Barzani's life did little to enhance the credibility of the Ba'athist regime among the Kurds. Although Arab settlers have been leaving the Arbil area, the Baghdad Government is continuing to bring Arab settlers into the Kirbuk region in an obvious effort to Arabize that area before any plebiscite is held. (Barzani doubted that such a plebiscite would ever be held.) Meanwhile, Barzani's prestige among the Kurds has never been higher. Almost all of the tribes now support him including such traditional Barzani tribal rivals as the Lolans, the Harkis and the greater part of the Zibaris. In addition, the Jalal Talabani faction of the KDP is now completely behind Barzani with Talabani and Ibrahim Ahmed in the north at Barzani's headquarters.

Situation in Baghdad. Uthman described the situation in Baghdad as one of growing opposition to the regime. He added, however, that the terror employed by the Ba'athists has cowed most of the population. He said that the torture being used in Iraqi prisons is much worse than any of the Communist regimes have ever used in the past. In this regard, he said that the East Germans are reportedly training the Iraqi secret police. Uthman reiterated the readiness of the Iraqi Arab population to support any movement which would lead to the overthrow of the Ba'athist regime. He qualified this, however, by saying that the Iraqi Arabs would not support "old regime" elements or "sloganeering" Arab nationalists.

سەرچاوە/

F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, (Doc:304)., April 3, 1972.

پاشکۆی ژمارە ٢١

داخوازی بارزانی بۆ کەرکوک و پشکی کورد لە داهاتی عێراق

NO FOREIGN DISS[redacted]OLLED DISSEM/NO DISSEM ABROAD[redacted]ORMATION
IS [redacted] BE INCLUDED IN [redacted]OCUMENT OR PUBLICATION

group around al-Barzani: his sons Idris and Mas'ud Barzani, Dr. Mahmud 'Uthman, and Habib 'Abd-al-Karim. The Baghdad Kurds tendered the advice that the Ba'th was offering a lot and that the Kurds had their own faults, particularly their reliance on Iran. They suggested that the Ba'th was sincere in wanting to negotiate a national pact. In reply, al-Barzani again violently attacked the Ba'th and refused to listen to their arguments. Nevertheless, a committee was formed consisting of Salih al-Yusufi, Dara Tawfiq and Muhammad Mahmud Abd-al-Rahman to negotiate with the Ba'th. The committee was immediately given a brief to demand the most difficult conditions in their negotiations with the Ba'th with a view to bringing about a delay, forestalling a quick agreement, and allowing the Kurds time to study the situation. These conditions included:

A. A demand for immediate local autonomy for the Kurdish areas as laid down in the 11 March 1970 agreement;

B. A demand for the Kirkuk area to be made over to the Kurds; and

C. A demand that two-fifths of the revenue of Iraq should be spent in the Kurdish areas in proportion to the Kurdish population.

6. Kurdish leaders are well aware that the Ba'th will not accept these conditions but fear that for tactical reasons they will propose to sign an agreement incorporating them, later refusing to implement the agreed conditions. The Kurds believe that the Ba'th will take every opportunity to instigate plots against them, buy off Kurds whose loyalty is divided, and try to isolate and weaken al-Barzani with a view either to assassinate him or fight him when he has been sufficiently weakened. Al-Barzani is hesitating to take a decision to move openly against the Ba'th, since he fears that the Soviet Union would turn against him. The Soviet Union has openly said that it will oppose any elements working against the Ba'th. Al-Barzani believes that the small amount of aid received from Iran during recent months makes fighting impossible at present.

7. If an Iraqi government in exile, consisting of Kurds and Arabs, however, could be established in the north, backed by other outside groups, there would be a good hope of

3

[redacted] C R E T
NO FOREIGN DI[redacted]OLLED DISSEM/NO DISSEM ABROAD[redacted]ORMATION
IS [redacted] BE INCLUDED [redacted]OCUMENT OR PUBLICATION

ASSIFIED in Part
Department of State
958, as amended
, 2006

سەرچاوە/

F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME E–4, DOCUMENTS ON IRAN AND IRAQ, 1969–1972, Document (303), , March 31, 1972.

پاشکۆی ژمارە ٢٢

گفتوگۆکانی ئێران لەگەڵ ئیدریس بارزانی لە ئاداری ١٩٧٠

CLASSIFIED in Part
HO Department of State
. 12958, as amended
21, 2006

IN -039040

TDCS DB-315/01044-70

PAGE 2 OF 3 PAGES

[redacted]/BACKGROUND USE ONL:
(classification) (dissem controls)

B A R Z A N I , ARRIVED IN TEHRAN, IRAN, ON 4 MARCH IN RESPONSE TO A REQUEST FROM THE IRANIAN NATIONAL SECURITY AND INTELLIGENCE ORGANIZATION (SAVAK) THAT HE COME FOR DISCUSSIONS CONCERNING THE FUTURE OF THE KURDISH REVOLUTION. ON 4 AND 5 MARCH BARZANI, SAMI S A N J A R I , AND AMIR Q A S I M I MET WITH REPRESENTATIVES OF THE GOVERNMENT OF ISRAEL. THE ISRAELIS PUSHED HARD FOR RESUMPTION OF HOSTILITIES IN NORTHERN IRAQ AND PROMISED THE KURDS THAT THEY WOULD SUPPLY ANTI-AIRCRAFT WEAPONS AND LIGHT ARTILLERY (SIC). IDRISS BARZANI REQUESTED ASSISTANCE IN THE FORM OF ARMORED CARS AND ARMORED PERSONNEL CARRIERS. THE ISRAELIS ALSO AGREED TO SUPPLY THIS TYPE OF EQUIPMENT. IN SUBSEQUENT DISCUSSIONS, THE ISRAELIS SAID THAT MULLAH MUSTAFA BARZANI SHOULD MAKE AN EFFORT TO CAPTURE AT LEAST TWO IRAQI TANKS. USING THIS CAPTURE AS COVER, THE ISRAELIS PROMISED THAT THEY WOULD SUPPLY, VIA IRAN, ADDITIONAL TANKS WITH CREWS. IDRISS BARZANI SAID THAT HE PREFERRED TO HAVE ALL KURDISH CREWS FOR ANY TANKS AND REQUESTED THAT KURDS BE TRAINED IN THE OPERATION OF TANKS. THE ISRAELIS READILY CONSENTED TO THIS REQUEST.

2. ON 6 MARCH BARZANI MET WITH GENERAL NEMATOLLAH N A S S E R I , CHIEF OF SAVAK. NASSERI DISCUSSED IRANIAN PLANS FOR FURTHER AID TO MULLAH MUSTAFA BARZANI AND IRANIAN CONCERN OVER BARZANI'S NEGOTIATIONS WITH THE IRAQI REGIME. NASSERI SAID THAT IRAN WAS FULLY BEHIND THE ISRAELI PLAN TO RENEW THE FIGHTING IN NORTHERN IRAQ, AND IDRISS SHOULD CAREFULLY NOTE WHAT THE ISRAELIS WERE SUGGESTING. IDRISS BARZANI WAS TO MEET WITH

S [redacted]AD/BACKGROUND USE ONLY
(classification) (dissem controls)

پاشکۆی ژمارە ٢٣

نامەی بارزانی بۆ شـــای ئێران لە تەمموزی ١٩٧٣

225. Memorandum From Acting Director of Central Intelligence Walters to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger)[1]

Washington, July 26, 1973.

SUBJECT

Kurdish Leadership Request for Assistance from the Shah of Iran

1. The following is an English translation of a request for assistance from General Mulla Mustafa Barzani, President of the Kurdish Democratic Party, to the Shah of Iran at Saadabad Palace, Tehran on 17 July 1973.

2. The Shah of Iran is unaware that we possess this information.

"To His Imperial Majesty, the Shahanshah, Aryamehr, Mohammad Reza Shah Pahlavi[2]

"We are most honored and grateful to your Imperial Majesty for granting us this audience. Your Imperial Majesty has always shown concern for the Kurdish people who for the past 12 years have been suffering from the oppression and racial hostility of successive Iraqi governments. Under your esteemed leadership, Iran has done its best to help us survive the aggressive policy of the Baghdad government. On behalf of the Kurds of Iraq, we wish to express our gratitude and appreciation for your Imperial Majesty's benevolent policy toward us.

"Events have now shown that the Baghdad regime does not intend to implement the terms of the March 1970 agreement by the deadline of 11 March 1974. Consequently, we anticipate the resumption of large scale hostilities against our people, and we fully expect that all possible measures, including the use of non-conventional weapons like poisonous gas, will be used against our population. We feel that the Kurdish people of Iraq must be reinforced if it is to withstand the force of events, and eventually take the initiative against the aggressors.

"A glance at the political structure of Iraq clearly indicates that the Kurdish element in Iraq is both strong and stable, and that it has an overwhelming influence on the course of events in this country. Furthermore, we sense that the importance of the Kurds has now increased. The additional importance is a consequence of the Ba'ath regime's efforts to introduce foreign powers to the area, and its attempts, in coordination with others, to foment discord in the Persian Gulf and the area as a whole including the Indian Ocean and Pakistan.

[1] Source: National Security Council, Nixon Intelligence Files, Box 8, RMN, Iraq/Kurds, 7 April 1969–12 June 1974. Secret; Sensitive. Kissinger initialed the memorandum.

[2] A note in the margin next to this paragraph reads: "[*text not declassified*]."

سەرچاوە/

S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, . U. R.F
(Doc: 225)., July 26, 1973,

پاشکۆی ژمارە ٢٤

هاوکاری ئێران بۆ پێشمەرگەی کوردستان لە ساڵی ١٩٧٤

728 Foreign Relations, 1969–1976, Volume XXVII

in or near Iraq.[3] However, there is ample [*less than 1 line not declassified*] photographic evidence that the Iranians have deployed British-made Rapier surface-to-air missiles inside Iraq, and these were presumably involved in the reported incidents. (The possibility that Iraq might make public charges of Iranian aggression with US-made weapons was raised in our IN of November 18 (RCI–3122, Tab B).)

Tab B

Intelligence Note Prepared in the Bureau of Intelligence and Research[4]

Washington, November 18, 1974.

IRAN'S INTERVENTION IN IRAQI-KURDISH STRUGGLE GROWING

Iran's support for the Kurdish rebellion in Iraq has recently reached a level comparable to that of Indian involvement with the Bengalee rebels in East Pakistan just prior to the 1971 war. Although there are significant restraints against the widening of hostilities, there is now a real possibility of major clashes between Iranian and Iraqi forces. The Iraqis tried to raise a charge of Iranian aggression at the Rabat summit, and it could soon surface in other international forums.

Growing Iranian Intervention. Iran has been supporting Mustafa Barzani's Kurdish resistance intermittently since 1964. In recent months Tehran has become more directly involved in the fighting, which resumed last spring.

—Iranian Army units in Kurdish clothing have been intermittently deployed inside Iraq for special missions since July.

—Company-size groups of Iranian 120-mm mortar platoons have been operating on 48-hour missions inside Iraq since August 23. In re-

[3] In telegram 10658 from Tehran, December 17, the Embassy noted that, contrary to the statement by the Iraqi armed forces, Iran could not have shot down the Iraqi planes using Hawk missiles, since the missiles had not yet been delivered. (Ibid., D740366–0784) In telegram 10692 from Tehran, December 18, the Embassy reported that the Iranian Government responded to the Iraqi charges by confirming that it had shot down two Iraqi planes and warned of a severe reaction if Iraqi planes violated Iranian airspace again. (Ibid., D740368–0053) The Embassy corrected its initial report in telegram 289 from Tehran, January 12, 1975, noting that the first shipment of Hawk missiles to Iran had been unloaded on December 9, but maintained that it was not possible for them to have been used as alleged. (Ibid., [no film number])

[4] Top Secret; [*handling restriction not declassified*]; No Foreign Dissem; Controlled Dissem; No Dissem Abroad; Background Use Only. Prepared by Donald Roberts.

سەرچاوە/

F.R.U.S, 1969–1976, VOLUME XXVII, IRAN; IRAQ, 1973–1976, (Doc: 267)., December 16, 1974.

پاشکۆی ژمارە ٢٥
ڕێککەوتنامەی جەزائیر لە ئاداری ١٩٧٥ نێوان عێراق و ئێران و لێککەوتەکانی لەسەر کورد

The two sides describe the accord as indivisible; violation of a single provision nullifies the whole package.

3. Statements and actions by both sides since March 6 point to the existence of a secret understanding, the exact terms of which are still unknown. The Shah clearly promised to withdraw Iran's military assistance from the Kurds. This could not be spelled out in the public accord because Tehran always denied giving such help. The disposition of Kurdish refugees in Iran probably was also discussed. Both sides obviously agreed to end hostile propaganda. The activities of foreign powers in the Gulf may also have been treated in Algiers; this has been the theme of statements by officials of both governments and by their countries' media since the signing.

4. Baghdad's main concession was its acceptance of Tehran's formula for demarcating the disputed southern river boundary according to the thalweg principle (i.e., center of the navigational channel). Iraq had previously insisted that the 1937 treaty setting the border along the Iranian shore of the Shatt al-Arab gave Iraq total control of navigation on the river—and hence over access to Iran's Abadan refinery and the port of Khorramshahr. Baghdad was unable to enforce this claim, however.

5. Strict observance of the border control provision would benefit both sides. It would end the sending of Iraqi-trained subversives into Iran to stir up anti-government sentiment among minority groups, particularly the Arab population of Khuzestan. Iranian dissidents presumably would no longer be allowed to promote their activities from Iraqi territory. The major consequence of the provision, of course, is that it has brought an end to Iranian military assistance to the Kurds. This was Iraq's objective and Iran's principal concession.

6. The withdrawal of Iran's aid reduced the Kurds' options essentially to maintaining low-level guerrilla activity, surrendering to Baghdad, or going into exile. The accord thus holds out the prospect to Baghdad that—freed from a debilitating internal conflict—it can devote more resources to development.

7. Some evidence suggests that the Shah thought the accord also included a pledge from Saddam Husayn at least temporarily to freeze the military situation in Iraq and possibly to open negotiations with the Kurds. Immediately after the accord was signed, however, Baghdad ordered an all-out offensive. It continued for about a week until the Shah was able to arrange a cease-fire two days before a previously scheduled meeting of foreign ministers in Tehran on March 15 to work out the implementation of the agreement. The cease-fire, along with Baghdad's offer of amnesty to rebellious Kurds, expired on April 1 and Iraq com-

پاشکۆی ژمارە ٢٦

بڕی یارمەتییەکانی ئەمریکا بۆ بارزانی

MEMORANDUM

THE WHITE HOUSE

WASHINGTON

DECLASSIFIED in Part
PA/HO, Department of State
E.O. 12958, as amended
Date: 6/6/2006

S[redacted]

INFORMATION

October 5, 1972

MEMORANDUM FOR: THE PRESIDENT

FROM: HENRY A. KISSINGER

SUBJECT: Progress Report on the Kurdish Support Operations

At Tab A is a memorandum from Director Helms providing information on the current status of our support for Mustafa Barzani's Kurdish resistance movement. In short, Director Helms reports that:

-- Money and arms have been delivered to Barzani via the Iranians without a hitch.

-- More money and arms are in the pipeline, not only from Agency stocks but also [redacted] captured Fedayeen ordnance.

-- Barzani received the first two monthly cash payments of [redacted] each for July and August. The payment for September will be made early in October and a fourth payment for October will be made at the end of the month.

-- The first planeload of ten tons of arms and ammunition included 500 Kalashnikov AK-47 assault rifles, 500 Soviet submachine guns and 200,000 rounds of ammunition.

-- By the end of October, the Iranians will have received for onward shipment to the Kurds 222,000 pounds of arms and ammunition from Agency stocks and 142,000 pounds from [redacted]

-- Director Helms reports excellent cooperation [redacted] the Shah.

Director Helms also reports that the Baghdad regime and the Soviets are extremely concerned about the independent course being followed by

SE[redacted]

DECLASSIFIED in Part
PA/HO, Department of State
E.O. 12958, as amended
Date: 6/6/2006

Barzani. Also, according to CIA, all is not well with the Bathist regime.

-- Reduction of oil revenue is causing fiscal stringencies and some discontent. Barzani's maintenance of a secure redoubt will continue to pin down two-thirds of the Iraqi army and deprive the Bathists of a secure base from which to launch sabotage and assassination teams against Iran.

پێڕستی بابەتەکان

پێشەکی.. ٤

بەشی یەکەم ژیان و کەسایەتی مەلا مستەفا بارزانی................................ ١٣

تەوەری یەکەم: ژیانی مەلا مستەفا بارزانی.. ١٤

باسی یەکەم : سەرەتاکانی ژیانی بارزانی و پێگەیشتنی:............................ ١٤

باسی دووەم: ژیانی بارزانی دوور لە زێدی خۆی ٢٣

باسی سێیەم: دەرکەوتنی بارزانی وەک ڕێبەری کورد لە باشووری کوردستان........... ٣٥

باسی چوارەم: دوا وێستگەکانی ژیانی بارزانی... ٤٩

تەوەری دووەم: کەسایەتی و تایبەتمەندیە کەسییەکانی بارزانی..................... ٥٤

بەشی دووەم: ڕۆڵی مستەفا بارزانی لەگەشەپێدانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیدا ٦٧

تەوەری یەکەم: پێکهێنان و سەرکردایەتیکردنی ڕێکخراو و دامەزراوە سیاسییەکان ... ٦٨

باسی یەکەم: دامەزراندنی لیژنەی ئازادی.. ٧١

باسی دووەم: دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کورد ٧٦

باسی سێیەم: پێکهێنانی حکومەتی کاتی کوردی لە سۆڤیەت.......................... ٧٩

باسی چوارەم: ئەنجامدانی کاری ڕێکخراوەیی لە ناوەخۆی عێراق...................... ٨٣

باسی پێنجەم: دامەزراندنی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق..... ٨٦

باسی شەشەم: دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتی کاروباری ئەمیندارەتییەکان............ ٩٣

تەوەری دووەم: ڕۆڵی مستەفا بارزانی دامەزراندنی هێزی سەربازیی نیشتمانی ڕێکخراو٩٩

باسی یەکەم: ڕۆڵی مستەفا بارزانی لە ڕێکخستنی هێزی پێشمەرگەی کوردستان ١٠٠

باسی دووەم: ڕۆڵی بارزانی لە ڕێکخستنی پێکهاتەی لەشکری شۆڕشگێری کوردستان. ١١١

باسی سێیەم: ڕۆڵی بارزانی لە دابینکردنی پێداویستییەکانی هێزی پێشمەرگە ... ١١٨

باسی چوارەم: ڕۆڵی بارزانی لە ئامادەکردن و ڕاهێنانی پێشمەرگە................ ١٢٥

باسی پێنجەم: پلان و نەخشە سەربازییەکانی مستەفا بارزانی.......................... ١٢٨

بەشی سێیەم: ڕۆڵی مستەفا بـــارزانی لە گەشەپێدانی هزری نەتەوەیی ١٣٤

تەوەری یەکەم: بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی.................................. ١٣٥

تەوەری دووەم: بایەخدانی بارزانی بە ڕاگەیاندن بۆ گەشەپێدانی بنەماکانی هزری نەتەوەیی..١٥٥

تەوەری سێیەم : ڕۆڵی مستەفا بارزانی لە گەشەپێدانی ڕۆشنبیری کوردی.......... ١٧١

باسی یەکەم: پەروەردە و فێرکردن... ١٧٢

باسی دووەم: زمان و ئەدەبی کوردی... ١٨٧

بەشـی چوارەم: هەڵوێستی مستەفا بارزانی بەرامبەر سیاسەتەکانی................٢٠٠

دەسەڵاتدارانی عێراق...٢٠٠

تەوەری یەکەم: سیاسەتی زەبری هێز و چڵە زەیتون................................٢٠٠

باسی یەکەم: سەردەمی عەبدولکەریم قاسم (١٩٥٨_ ١٩٦٣) ٢٠٠

باسی دووەم: سەردەمی هەردوو عارفی برا(١٩٦٣_١٩٦٨) ٢٠٧

باسی سێیەم: سەردەمی حزبی بەعس (١٩٦٨_ ١٩٧٥).............................. ٢٢٠

تەوەری دووەم: سیاسەتی دووبەرەکی نانەوە......................................٢٢٧

باسی یەکەم: دوو بەرەکی لە نێوان کورد و عەرەب..............................٢٢٧

باسی دووەم: هاندانی کورد لە دژی کورد...٢٣٣

تەوەری سێیەم: بارزانی و سیاسەتەکانی حکومەت لە بوارەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری...٢٤٤

باسی یەکەم: سیاسەتی ئابووری ٢٤٤

باسی سێیەم: کاردانەوەی بارزانی لەبەرامبەر سیاسەتی فەرامۆشکردنی ڕۆشنبیری کوردی٢٧٩

بەشی پێنجەم : بارزانی و پەیوەندییە دەرەکییەکانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد ٢٨٤

تەوەری یەکەم: پەیوەندییەکان لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ و جیهانی عەرەبی ٢٨٤

باسی یەکەم: ئێران ٢٨٥

باسی دووەم: میسر ٢٩٨

تەوەری دووەم: پەیوەندییەکانی بارزانی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت و ئەمریکا ٣٠٨

باسی یەکەم: سۆڤییەت ٣٠٨

باسی دووەم: ئەمریکا ٣٢٣

تەوەری سێیەم: پەیوەندی بارزانی لەگەڵ دەوڵەتی ئیسرائیل ٣٣٥

ئەنجامەکان ٣٥١

لیستی سەرچاوەکان ٣٥٥

پاشکۆکان ٤٠١